

Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής
στην Ελλάδα σήμερα

Copyright © 2009 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 210 7491717, Fax: 210 7488435
e-mail: ekdosis@ekke.gr
<http://www.ekke.gr>

© 2009 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
14-18, Messoghion Av., 115 27 Athens-Greece
Tel.: +302107491717, Fax: +302107488435

Κεντρική διάθεση των εκδόσεων:
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 2107491705, Fax: 2107488435
e-mail: ekdosis@ekke.gr
<http://www.ekke.gr>

ISBN 978-960-6834-04-02

Σχεδίαση και παραγωγή: ΣΥΝΘΕΣΗ
Ζ. Πηγής 55, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 39 711, 210 381 38 38, Fax: 210 38 39 713,
www.synthesi@ath.forthnet.gr

Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα

Επιμέλεια:

Χριστίνα Βαρουξή

Νίκος Σαρρής

Αμαλία Φραγκίσκου

Επιστημονική υπεύθυνη υποέργου:

Ιωάννα Τσίγκανου

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH

ΑΘΗΝΑ 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17
ΜΕΡΟΣ Ι	
Γεωργαράκης Νίκος Γ. Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	33
Σαρρής Νίκος ΟΙ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ	61
Στρατουδάκη Χαρά Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1990-2005	85
Βαρουξή Χριστίνα ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ: ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΟΔΙΚΑΙΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ	101
Τσακηρίδη Όλγα Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ: ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ, ΣΧΟΛΙΑ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	123
Μιχελογιαννάκης Γιάννης Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΩΣ ΔΙΛΗΜΜΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	141
Φραγκίσκου Αμαλία «ΕΜΕΙΣ», ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΚΑΙ ΤΑ ΜΜΕ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	165

Σταθοπούλου Θεώνη ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ: 2003-2006	189
---	-----

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Τσίγκανου Ιωάννα ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ	225
---	-----

Ροϊνιώτη Ελένη Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ: ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ	249
---	-----

Ελευθερίου Νικόλαος Κ. Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΑΠΟ ΠΑΡΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΣΕ ΖΗΤΗΜΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑΤΟΣ	267
--	-----

Ηλιού Κατερίνα ΟΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΚΛΑΔΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ: ΑΤΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ Ή ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ;	285
---	-----

Χαϊνάς Ευάγγελος Ι. ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΙ «ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΕΙΣ» ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ	299
---	-----

Φατούρου Ιωάννα Η ΑΘΗΝΑ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ	317
---	-----

Λαμπράκη Ιουλία ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΑΕΜΠΟΡΙΟ: Η ΤΙΜΩΡΗΤΙΚΗ ΕΚΔΟΧΗ	329
--	-----

Δημητρίου Γεώργιος ΟΨΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΛΑΝΟΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ	345
---	-----

Καρκανιά Χριστίνα ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ: ΑΦΗΓΗΣΗ ΜΙΑΣ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ	355
---	-----

Κορομηλάς Ηλίας ΥΒΡΙΔΙΚΕΣ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ	377
--	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο παρών τόμος αποτελεί συλλογή κειμένων ομαδικής και ατομικής ερευνητικής εργασίας. Πρόκειται για το απόσταγμα ερευνητικών εμπειριών που προέκυψαν κατά την εκπόνηση του έργου με τίτλο «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΚΙ ΕΜΕΙΣ», το οποίο παρουσιάζει αναλυτικά στον πρόλογο του παρόντος τόμου, η επιστημονική υπεύθυνη του ερευνητικού έργου Δρ. Ι. Τσίγκανου.¹ Σκοπός του έργου ήταν η διερεύνηση των λιγότερο ορατών ή και αθέατων όψεων «απόρριψης» ή «αποδοχής» του «ξένου» ως «άλλου», «διαφορετικού» αλλά κυρίως ως «επικίνδυνου» στο συλλογικό κοινωνικό συνειδητό και ασυνείδητο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Ως εκ τούτου η συμβολή του τόμου αυτού στη μελέτη του μεταναστευτικού ζητήματος συνίσταται στην ανάδειξη συγκεκριμένων, ιδιαίτερων πτυχών της προσωρινής ή και περισσότερο μόνιμης εγκατάστασης μεγάλου αριθμού μετακινούμενων ατόμων και κοινωνικών ομάδων στη χώρα μας. Τα κείμενα που έχουν συμπεριληφθεί στην παρούσα έκδοση ανακλύουν επιμέρους διαστάσεις του φαινομένου της μετανάστευσης όσον αφορά στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας και συναρθρώνονται σε ένα ενιαίο σύνολο πλαισιώνοντας το συνεκτικό άξονα του συνολικού εγχειρήματος.

Στο πρώτο μέρος του τόμου φιλοξενούνται κείμενα που προέκυψαν από την επεξεργασία πρωτογενών εμπειρικών δεδομένων και από την ανάλυση ειδικότερων θεματικών αξόνων.

Ο Νίκος Γεωργαράκης αναπτύσσει μια προσέγγιση «πολλαπλού προβληματισμού» για τη μετανάστευση που αγγίζει το σύνολο των παραμέτρων που

1. «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς 2005-2007», ΕΠΑΝ/Γ'ΚΠΣ, Μέτρο 3.3., Δράση 3.3.1.- Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα της ΓΓΕΤ, στη βάση της υπ' αριθμ 14123/Β1/3.3.1./4872/6-12-05 Απόφασης Ένταξης της σχετικής Πράξης με τίτλο «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ [2ος κύκλος στο ΕΠΑΝ, Μέτρο3.3. και με αριθμ. πρωτ. 22672 (ΦΟΡ) 1719/20-12-05].

συγκροτούν μια σύγχρονη κοινωνία υποδοχής μεταναστών. Η μεταναστευτική πολιτική αποτελεί μέρος της συνολικής πολιτικής για την κοινωνία, την οικονομία και την κοινωνική συνοχή. Επιχειρεί να εντοπίσει τα βασικά χαρακτηριστικά σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα και να καταγράψει τις απόψεις και στάσεις των εμπλεκομένων στη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής αυτής.

Το κείμενο του Νίκου Σαρρή αναδεικνύει τις αντιφατικές διαστάσεις της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία, ως χώρος υποδοχής μεταναστών, βρίσκεται αντιμέτωπη με πολύπλοκα ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί. Παρουσιάζεται το νομοθετικό πλαίσιο και οι πολιτικές στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου σε ευρωπαϊκό επίπεδο και οι ευρύτερες μεταρρυθμίσεις στις νομοθεσίες για τους αλλοδαπούς στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκειμένου να ενσωματώσουν το κοινοτικό δίκαιο. Τέλος, τονίζεται η ανάγκη συνεργασίας των κρατών μελών ώστε τα ζητήματα της μεταναστευτικής πολιτικής να μην αντιμετωπίζονται αποσπασματικά και αποκλειστικά σε εθνικό ή διακρατικό επίπεδο.

Η Χαρά Στρατουδάκη αποτυπώνει τις θεματολογικές και μεθοδολογικές επιλογές που κυριάρχησαν στην εμπειρική κοινωνική έρευνα του μεταναστευτικού ζητήματος στη χώρα μας, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ως το 2005. Διαπιστώνει ότι οι ιδιαιτερότητες του πεδίου οδήγησαν την έρευνα προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις και επιλογές: το καθεστώς παρανομίας εμπόδιζε τη χρήση ερωτηματολογίου ή τη διαμόρφωση αντιπροσωπευτικού δείγματος. Αντίθετα, η νομιμοποίηση των μεταναστών διευκόλυνε τη διεξαγωγή ερευνών με μεγαλύτερο και αντιπροσωπευτικότερο δείγμα. Η χρηματοδότηση από ευρωπαϊκά προγράμματα επέτρεψε την αξιοποίηση μεγαλύτερου δείγματος και τη χρήση πολλαπλών μεθόδων, όμως οι προτεραιότητες της κυβέρνησης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθύψυναν τη θεματολογία. Τέλος, εντοπίζονται περιοχές που αφήνουν περιθώρια περαιτέρω διερεύνησης και επισημαίνεται η πλήρης απουσία επανάληψης των ερευνών.

Η Χριστίνα Βαρουξή προσεγγίζει ευρήματα της έρευνας πεδίου υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαπιστώνοντας ότι το υφιστάμενο νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας δεν εγγυάται ικανοποιητική προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών. Οι μετανάστες και κυρίως οι παράτυποι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, οι οποίες πηγάζουν τόσο από την παράλειψη του κράτους να συμμορφωθεί με το διεθνές δίκαιο και τα θεσμικά κείμενα

για τα ανθρώπινα δικαιώματα όσο κυρίως από την απροθυμία του να εξασφαλίσει την εφαρμογή τους στις πρακτικές των κρατικών οργάνων, με τη λειτουργία αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου και λογοδοσίας.

Η Όλγα Τσακηρίδη επιχειρεί μια πολιτισμική προσέγγιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα οι Μουσουλμάνοι μετανάστες στην Ελλάδα, η συντριπτική πλειονότητα των οποίων έρχεται παράνομα. Βασικό στίγμα της μελέτης αποτελεί η ανάδειξη των πολιτισμικών δομών ως ικανή και αναγκαία συνθήκη της πολυπολιτισμικής συνύπαρξης διαφορετικών υποομάδων στη χώρα υποδοχής.

Ο Γιάννης Μιχελογιαννάκης εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο το μεταναστευτικό φαινόμενο εισάγεται ως μεταβλητή στην εξίσωση της ασφάλειας. Θεωρεί ότι η διασύνδεση μεταξύ μετανάστευσης και ασφάλειας είναι ιδιαίτερα προκλητική και προβληματική, επειδή είναι άκρως υποκειμενική. Στο μεταψυχροπολεμικό διεθνές περιβάλλον η διασύνδεση μεταξύ εθνότητας, τρομοκρατίας, οργανωμένου εγκλήματος και συγκρούσεων «καμηλής έντασης» είναι ευκολότερη, νομιμοποιούμενη μέσα σ' ένα κλίμα γενικότερης ανησυχίας που κάνει τη διάκριση «εσωτερικής» και «εξωτερικής» απειλής όλο και πιο δυσδιάκριτη. Εάν το πολιτικό σύστημα του κράτους υποδοχής δέχεται τη δημογραφική και κοινωνική διαφορετικότητα και διαθέτει τους κατάλληλους μηχανισμούς διαχείρισης της διαφορετικότητας αυτής τότε η μετανάστευση δεν συνιστά μία παράμετρο στην εξίσωση ασφάλειας ούτε αποτελεί ένα παράγοντα μέτρησης της ανασφάλειας.

Στη συνέχεια η Αμαλία Φραγκίσκου αναλύει μεθοδολογικές προσεγγίσεις της εμπειρικής έρευνας για τον «άλλο» στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, παρουσιάζοντας συνοπτικά τις συνιστώσες των διερευνούμενων εννοιών και τις δυνατότητες διαφόρων ερευνητικών μεθόδων. Υποστηρίζει ότι τόσο η επιλογή της μεθόδου έρευνας όσο και ο προσδιορισμός του ερευνητικού πεδίου εξαρτώνται από τη θεωρητική οπτική που υιοθετεί ο ερευνητής και συναρτώνται με την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Αναδεικνύονται οι λόγοι που συνηγορούν στην αναζήτηση ποιοτικών προσεγγίσεων και σύνθετων μεθόδων για τη διερεύνηση του περιεχομένου των Μέσων και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση στάσεων και αντιλήψεων σχετικά με τον μετανάστη.

Η Θεώνη Σταθοπούλου παρουσιάζει τα ευρήματα της έρευνας που διεξήχθη με ανάλυση περιεχομένου δείγματος, σε δημοσιεύματα του ημερήσιου Τύπου για το χρονικό διάστημα από τον Ιανουάριο του 2003 έως και τον Ιούνιο του 2006. Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί και να αναλυθεί ο ρόλος των ΜΜΕ και συγκεκριμένα του έντυπου Τύπου στη διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας των μεταναστών και των αντιλήψεων για το μεταναστευτικό

φαινόμενο. Επιπλέον, παρουσιάζονται τα γεγονότα της διεθνούς και ελληνικής επικαιρότητας, γύρω από τα οποία περιστράφηκε ο λόγος για τη μετανάστευση και τους μετανάστες, θέτοντας ως θέματα της δημόσιας ατζέντας την πολιτική του κράτους, την πολιτική των κομμάτων τόσο σε επίπεδο κομματικών μηχανισμών, όσο και σε επίπεδο στελεχών, τα αιτήματα φορέων των μεταναστών, τις στάσεις του κοινωνικού σώματος για τους μετανάστες και την εμπειρία άλλων κρατών για τη μετανάστευση.

Το δεύτερο μέρος του τόμου περιλαμβάνει μια σύνθετη και πολυεπίπεδη θεωρητική επεξεργασία της ποικιλίας δεδομένων που προέκυψαν από την εμπειρική έρευνα με τίτλο «Επιχειρηματικότητα, κίνδυνοι και ανταγωνισμός στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας», στο πλαίσιο του διακριτού τμήματος του συνολικού ερευνητικού εγχειρήματος με τίτλο «Χαρτογράφηση κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων».

Η Ιωάννα Τσίγκανου, επιχειρεί μια προσέγγιση που εξετάζει το κεφαλαιώδες ζήτημα της επιχειρηματικότητας - ανταγωνιστικότητας και κοινωνικής συνοχής σ' ένα διαρκώς εξωγενώς και ενδογενώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Βασικό παραμένει το ερώτημα της μετατόπισης «κινδύνων» και «διακινδυνεύσεων» από το οικονομικό πεδίο στο ποινικό και το αντίθετο. Το ιστορικό κέντρο της Αθήνας αποτελεί εκτός από τόπο ποικίλων οικονομικών και εμπορικών δραστηριοτήτων και τοπίο οίκησης, το οποίο υφίσταται συνεχείς αναδιατάξεις και μεταβολές, γεγονός που το καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρον ερευνητικά. Η έμφαση στην ιστορική και κοινωνικο-γεωγραφική διάσταση του «χώρου-τόπου» θέτει σημαντικά ερωτήματα για τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται ο χώρος και οι άνθρωποι. Οι έννοιες που συγκροτούνται αναφέρονται τόσο σε υλικές πλευρές όσο και σε συμβολισμούς, νοηματοδοτήσεις που προσφέρονται για πολλαπλές αναγνώσεις.

Στη συνέχεια η Ελένη Ροϊνιώτη διερευνά τις απειλές εκείνες οι οποίες ενυπάρχουν και αναπαράγονται σχηματοποιώντας μια θεωρία περί απειλής, έτσι ακριβώς όπως αναπαρίσταται στη συνείδηση των εμπόρων που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Το περιεχόμενο της έννοιας της απειλής με έντονο το στοιχείο της αυτοαναφορικότητας συστήνεται κάθε φορά στη βάση, είτε προσδιορισμών είτε των αντιθετικών της στοιχείων, όπως η ασφάλεια και η αυτοσυντήρηση, είτε, τέλος, ενεργοποιείται από τις επιμέρους νοηματικές συνισταμένες της όπως ο φόβος, το κόστος, το ρίσκο και η αστάθεια.

Ο Νίκος Ελευθερίου εξετάζει τη μετανάστευση ως μία διαδικασία μετασχηματισμού του ελληνικού κοινωνικού χώρου από τις αρχές της δεκαετίας

του 1990, με επικέντρωση στον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα προσλαμβάνουν από τα διάφορα δίκτυα εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου το γεγονός της μετανάστευσης. Παρουσιάζει την ενεργοποίηση ενός άτυπου δικτύου κοινωνικού ελέγχου που έρχεται να δράσει συμπληρωματικά στα κενά, στις παραλείψεις ή στις αδυναμίες του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, δημιουργώντας έτσι έξω-θεσμικές μορφές θυματοποίησης και περιθωριοποίησης των μεταναστών.

Η Κατερίνα Ηλιού επιχειρεί να διερευνήσει ποιοτικά την επίδραση του μεταναστευτικού φαινομένου στην εργασία που, όντας σε εξέλιξη, είναι δύσκολο ακόμα να εκτιμηθεί ποσοτικά. Το αυξημένο ποσοστό συμμετοχής των «οικονομικών μεταναστών» στον εργατικό τομέα δημιουργεί τη βάση για μια νέα πραγματικότητα στο εργασιακό πεδίο στην Ελλάδα. Οι επιπτώσεις της παρουσίας των «οικονομικών μεταναστών» διαχέονται σε διάφορους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής, η δε εκτίμηση της παρουσίας τους στον τομέα της εργασίας είναι σύνθετη και αντιφατική. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο ιστορικό τρίγωνο της Αθήνας καταγράφει ποιοτικά τις επιπτώσεις της παρουσίας των «μεταναστών» σε αυτό το χώρο μέσα από την καταγραφή των στάσεων και αντιλήψεων των Ελλήνων που απασχολούνται στον εμπορικό κλάδο και βιώνουν τα τελευταία χρόνια τις ραγδαίες μεταβολές.

Στη συνέχεια ο Ευάγγελος Χαϊνάς εξετάζει τους παράγοντες «ρίσκου», «διακινδυνεύσεων» και «απειλών» για τον σύγχρονο Έλληνα επιχειρηματία που δραστηριοποιείται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας υπό το πρίσμα θεωριών της κοινωνιολογίας του εγκλήματος και της παρέκκλισης, με έμφαση στις θεωρητικές καταβολές της εγκληματολογικής παράδοσης που αφορούν το «φόβο του εγκλήματος», την «παγκοσμιοποιημένη ανασφάλεια» και την «κοινωνία της διακινδύνευσης».

Η Ιωάννα Φατούρου αναφέρεται στη σημερινή εικόνα της Αθήνας, μέσα από τους προβληματισμούς των Ελλήνων επιχειρηματιών που συμμετείχαν στην έρευνα. Περιγράφει τη διαχρονική εξέλιξη του εμπορικού τομέα στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας αναδεικνύοντας ότι αποτελεί τη «μήτρα» από όπου γεννώνται στην ελληνική αγορά πολλοί κλάδοι και επιχειρηματίες. Επιπλέον, νέες πληθυσμιακές ομάδες και νέες μορφές εργασίας συνθέτουν την καθημερινότητα της καινούριας Αθήνας. Εμφανίζεται ο μετανάστης όχι μόνο ως ο μισθωτός υπάλληλος οικοδομικών επιχειρήσεων, γεωργικών εργασιών ή ως υπηρετικό προσωπικό αλλά και ως φορέας επιχειρηματικής δραστηριότητας, κατατάσσοντας τον εαυτό του στην κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων, που εν δυνάμει βρίσκεται σε καθεστώς ανταγωνισμού απέναντι στον Έλληνα επιχειρηματία.

Η Ιουλία Λαμπράκη συνεισφέρει στη σύγχρονη κοινωνική προβληματική παρουσιάζοντας τις τιμωρητικές στάσεις του κοινού απέναντι στο εγκληματικό φαινόμενο και την αντιμετώπισή του, όπως αυτές εκφράζονται από τους καταστηματαρχες, τους υπεύθυνους και τους πωλητές των καταστημάτων του δείγματος της έρευνας. Προσεγγίζει τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού, τα στοιχεία που αφορούν την επιχείρηση, την κίνηση της αγοράς και τον ανταγωνισμό, τις στάσεις των ερωτώμενων απέναντι στους αλλοδαπούς, στις ξένες επιχειρήσεις και στους πλανόδιους και γενικότερα θέματα που αφορούν την ικανοποίηση από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους και τις ανασφάλειες του πληθυσμού.

Ο Γεώργιος Δημητρίου αναδεικνύει την πτυχή του υπαίθριου εμπορίου, στάσιμου ή πλανόδιου, που έχει μακρά και ουσιαστική παρουσία στην ελληνική εμπορική και κοινωνική ζωή. Δεν πρόκειται για ένα φαινόμενο της παγκοσμιοποιημένης ελληνικής οικονομίας ή της εισροής των λαθρομεταναστών αλλά για ένα σταθερό σημείο αναφοράς στη ζωή τόσο των αστικών κέντρων όσο και των μικρών επαρχιακών περιοχών που εδώ και αιώνες αποτελούσε λύση για οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα βρισκόταν σε ευάλωτη κοινωνική και οικονομική θέση και χρειαζόταν μια άμεση βιοποριστική λύση. Στις μέρες μας, η εργασία πολλών μεταναστών και λαθρομεταναστών στο υπαίθριο εμπόριο τονίζει την παραβατική διάσταση του πλανόδιου μικροπωλητή στη συνείδηση του κόσμου. Ο συγγραφέας επιχειρεί να διερευνήσει το κατά πόσο συμβάλλει ή επηρεάζει ιδεολογικά αυτή η παρουσία του αλλοδαπού στοιχείου τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που δημιουργούνται στο χώρο των εμπορών.

Η Χριστίνα Καρκανιά, μέσα από την αφήγηση της βιωματικής της ερευνητικής εμπειρίας στην περιοχή του Ψυρρή, επιχειρεί να καταδείξει τις διάφορες πτυχές της εξέλιξης μιας γειτονιάς του ιστορικού κέντρου της Αθήνας, σε συνδυασμό με τις γενικότερες τάσεις μετασχηματισμού που επιφέρουν οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στο μακρο-επίπεδο ανάλυσης.

Τέλος, ο Ηλίας Κορομηλάς εξετάζει τον χαρακτήρα του μεταμοντερνικού μεγα-άστεως και το σταδιακό εκφυλισμό του μοντερνικού σκοπού της πόλης. Σήμερα η παλιά συνεκτική πόλη υποκαθίσταται από ένα γιγάντιο μεγα-αστικό υποδοχέα ομάδων διαφορετικής ανθρωπολογικής προέλευσης, που δραστηριοποιούνται και συνωθούνται μέσα στις μεγα-πόλεις επιζητώντας την περιχαράκωσή τους. Αυτή η αλλαγή προϋπέθεσε και υποκατάσταση του συγκεντρωτικού μοντερνικού κράτους από άλλου τύπου μηχανισμούς που εξοβελίζουν τον μέχρι πρότινος κυρίαρχο ρόλο του κράτους. Όσον αφορά στην περίπτωση της Αθήνας υποστηρίζεται ότι πρόκειται για έναν υβριδικό μεγα-αστικό υποδοχέα, που, ωστόσο, δεν λειτουργεί με τα αναμενόμενα

ανακλαστικά, όπως αυτά υπαγορεύονται από την ίδια τη σύνθεσή του, και γι' αυτό αποτελεί τυπικό δείκτη κακής διαχείρισης του τρόπου με τον οποίον αντιμετωπίζονται οι διαφορετικές υποομάδες σε επίπεδο παροχής οπτικής –κατά κύριο λόγο– πληροφορίας.

Η θεματολογία των άρθρων που περιλαμβάνονται στο συλλογικό αυτό τόμο ανταποκρίνεται στις προσδοκίες μας για την ανάδειξη της πολυπλοκότητας του μεταναστευτικού ζητήματος. Οι επιμελητές του τόμου και οι συγγραφείς έχουν την πεποίθηση ότι τα κείμενα που φιλοξενούνται στον παρόντα τόμο θα συμβάλουν στον επιστημονικό διάλογο φωτίζοντας τις λιγότερο αναπτυγμένες όψεις του φαινομένου της μετανάστευσης στη χώρα.

*Χριστίνα Βαρουξή
Νίκος Σαρρής
Αμαλία Φραγκίσκου*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ιωάννα Τσίγκανου*

1. Εισαγωγικά

Είναι κοινή η πεποίθηση πλέον, τόσο ανάμεσα στους ειδικούς, όσο και στο ευρύ κοινό ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών η Ελλάδα έχει μετατραπεί –από κοινού με τις λοιπές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης– σε χώρα υποδοχής σημαντικού αριθμού *μεταναστών*, γεγονός που, ενδεχομένως, αποτελεί μια σύγχρονη ιστορική τομή με μακροπρόθεσμες συνέπειες.¹ Όπως έχει ήδη επισημανθεί, για τις παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών, όπως υπήρξαν τον 19ο αιώνα οι χώρες της αμερικανικής ηπείρου και η Αυστραλία, και τον 20ό αιώνα, η Αγγλία, η Γαλλία και η Γερμανία, το φαινόμενο της μετανάστευσης αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της δομής των κοινωνιών τους και βασικός ρυθμιστής της σημερινής τους *εικόνας* και κοινωνικής τους οργάνωσης. Για τον ευρωπαϊκό νότο, ιδιαίτερα, η μετανάστευση αποτέλεσε, επίσης, συστατικό στοιχείο της δομής των κοινωνιών, αλλά για «αντίστροφους» λόγους. Οι κοινωνίες του ευρωπαϊκού Νότου –συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής– τροφοδότησαν για δύο περίπου αιώνες με το ανθρώπινο δυναμικό τους την αγορά εργασίας του βιομηχανικά ανεπτυγμένου κόσμου, μέχρι που η συμμετοχή τους στο χάρτη των παγκόσμιων μετακινήσεων *αλλοιώθηκε* και άλλαξε τα δεδομένα. Πρώτη η Ιταλία, κατόπιν η Ισπανία και λίγο

* Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Εγκλήματος, Διευθύντρια Ερευνών, Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας – ΕΚΚΕ.

1. Βλ. ενδεικτικά και αντί άλλων, Μαρβάκης Αθ., ΠαράσANOγλου Δ. και Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα· Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης· Κασομάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg· Μπάγκαβος Χρ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg· Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ. (επιμ.), 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης· Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, Κριτική· Παπαταξιάρχης Ευ. (επιμ.), 2007, *Περιπέτειες της ετερότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

αργότερα η Ελλάδα και η Πορτογαλία έγιναν πυρήνες μεταναστευτικών ρευμάτων *εισροής* από το σύνολο του λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένου κόσμου. Η Ελλάδα, εδώ και μια δεκαπενταετία, συνθέτει το 1/10 του συνολικού πληθυσμού της μέσα από μεταναστευτικές ροές προς τη χώρα, ροές διέλευσης, προσωρινής ή/και περισσότερο μόνιμης εγκατάστασης μεγάλου αριθμού μετακινούμενων ατόμων και κοινωνικών ομάδων ή συνόλων.²

Έτσι καθίσταται κατανοητό το γεγονός ότι οι σημαντικές διαστάσεις του φαινομένου της μετανάστευσης για την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή έχουν αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης και ενασχόλησης ακαδημαϊκών και ειδικών σε ελληνικά και διεθνή κέντρα λήψης αποφάσεων. Η χάραξη αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής αποτελεί κυρίαρχο μέλημα, τόσο σε εσωτερικό όσο και σε ευρωπαϊκό/διεθνές επίπεδο. Πλήθος ερευνητικών προγραμμάτων διερευνούν τους όρους και τις προϋποθέσεις της «ομαλής κοινωνικής ένταξης» των μεταναστών στις χώρες υποδοχής καθώς και της αρμονικής «κοινωνικής συνύπαρξης» αυτόχθονων και ετερόχθονων πληθυσμών στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Στο πλαίσιο της ευρύτερης επιστημονικής συζήτησης για το *ζήτημα της μετανάστευσης* εντάσσεται και το παρόν εγχείρημα. Ο συλλογικός αυτός τόμος μελετών προέκυψε από την ολοκλήρωση ερευνητικού έργου με γενικό τίτλο: «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ – “ΕΜΕΙΣ” ΚΑΙ ΟΙ “ΑΛΛΟΙ”, ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΚΙ “ΕΜΕΙΣ”». ³ Η κεντρική προβληματική που διατρέχει ταυτόχρονα και το συνεκτικό άξονα του συνολικού εγχειρήματος διέθετε συγκεκριμένη στοχοθεσία και ερευνητικό προσανατολισμό: Η βασική ιδέα ήταν η *διερεύνηση των λιγότερο ορατών ή/και αθέατων όψεων «απόρριψης» ή «αποδοχής» του «ξένου» ως «άλλου», «διαφορετικού» αλλά κυρίως ως «επικίνδунου» στο συλλογικό κοινωνικό συνειδητό και ασυνείδητο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*. Η προσέγγιση ακολούθησε έξι επιμέρους διερευνήσεις που συναρθρώνονται σε ένα ενιαίο σύνολο. Τα επιμέρους διακριτά τμήματα του συνολικού εγχειρήματος έφεραν τους τίτλους:

2. Βλ. σχετικά, Μπάγκαβος Χρ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 18.

3. Το έργο αυτό υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών στο πλαίσιο του ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ», Γ' ΚΠΣ, «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ», Πράξη: «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ (2ος κύκλος)», 2005-2007, και χρηματοδοτήθηκε από την ΓΓΕΤ – Υπουργείο Ανάπτυξης και το ΕΚΚΕ.

- “Χαρτογράφηση κοινωνικο-οικονομικών δραστηριοτήτων”
- “Το θεσμικό – τυπικό σύστημα υποδοχής”
- “Μελέτη θεσμικού πλαισίου”
- “Εμείς και οι Άλλοι” – Ο λόγος των ειδικών
- “Εμείς και οι Άλλοι – Ο ρόλος των ΜΜΕ”
- “Οι Άλλοι κι Εμείς” – Ο λόγος των φορέων των μεταναστών.

Περιεχόμενο των παραπάνω ερευνητικών δραστηριοτήτων απετέλεσαν συνοπτικά τα ακόλουθα:

Εκπονήθηκαν ιστορικές μελέτες των μεταναστευτικών ροών στη χώρα και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Διεξήχθη εμπειρική έρευνα για τη διερεύνηση του ζητήματος «εμπορικότητα - ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή» στο πλαίσιο της δραστηριοποίησης αλλοδαπών – εθνοτικών επιχειρήσεων στη χώρα μας. Τα πορίσματα εδράζονται στη διεξαγωγή 1.232 συνεντεύξεων (πρόσωπο με πρόσωπο) με Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας και σε τέσσερις διαφορετικές εμπορικές περιοχές - προάστια των Αθηνών. Διεξήχθη εμπειρική έρευνα για το τυπικό σύστημα υποδοχής μεταναστών. Βάση των πληροφοριών αποτέλεσαν 100 συνεντεύξεις σε βάθος με προνομιακούς πληροφορητές (key informants) όπως: θεσμικούς εκπροσώπους φορέων δημόσιας διοίκησης, ΟΤΑ, ΜΚΟ, φορέων μεταναστών. Εκπονήθηκαν μελέτες τόσο σχετικά με το ελληνικό και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση, όσο και τον τρόπο παρουσίασης του ζητήματος από τον ελληνικό ημερήσιο Τύπο σήμερα και διαχρονικά (από το 1950 κι εντεύθεν). Καταβλήθηκε, επίσης, ιδιαίτερη προσπάθεια αποκωδικοποίησης του λόγου των ειδικών στη βάση δευτερογενούς επεξεργασίας της δημοσιευμένης συναφούς βιβλιογραφικής παραγωγής.

2. Αντικείμενο του έργου

Είναι γεγονός ότι μια εικοσαετία περίπου μετά τις πρώτες «αυθόρμητες» και εν πολλοίς παράτυπες ή/και παράνομες μετακινήσεις και προσωρινές ή περισσότερο μόνιμες εγκαταστάσεις *ετερόχθων* πληθυσμών σε *τόπους* άλλους από τους *τόπους προέλευσης ή καταγωγής τους*, η κοινωνική επιστήμη είναι σε θέση να παρουσιάσει όψεις της πραγματικότητας που συνεπάγονται αυτές οι μετακινήσεις ή/και εγκαταστάσεις μεταναστών, τόσο από την πλευρά του Έλληνα πολίτη όσο και από την πλευρά του μετανάστη. Το παρόν εγχείρημα φιλοδοξεί να αποκωδικοποιήσει κάποιες περισσότερο ή λιγότερο ορατές όψεις του μεταναστευτικού ζητήματος τόσο στο επίπεδο άσκησης δη-

μόσιας πολιτικής όσο και στο επίπεδο του δημόσιου λόγου για τη μετανάστευση. Στη βάση αυτή ο λόγος των ίδιων των μεταναστών είναι σημαντικό ζητούμενο ανάλυσης και επιστημονικού προβληματισμού.

Η ειδική αυτή στοχοθεσία του έργου επιβάλλει και μια αρχική οριοθέτηση του συνολικού αντικειμένου του που διευκολύνει την πρόσληψη της διάρθρωσής του σε συγκεκριμένα ερευνητικά υποσύνολα προβληματισμού κι έκθεσης τεκμηριωμένων βιβλιογραφικά και ερευνητικά επιστημονικών απόψεων. Ως εκ τούτου, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο επιπέδων ερευνητικού – διερευνητικού προσανατολισμού του έργου το οποίο περιλαμβάνει:

- 1) Την τοποθέτηση του μεταναστευτικού ζητήματος σε ιστορική διάσταση και προοπτική καθώς η εμφανής πολυπλοκότητα των αποτιμήσεων του φαινομένου της μετανάστευσης και η απουσία εμπεριστατωμένων διερευνήσεων για μακρές χρονικές περιόδους, οι οποίες να διαπλέκουν τη διαχρονία με τη συγχρονία, δυσχεραίνουν σημαντικά την οποιαδήποτε γενίκευση των συχνά ισχνών μεταναστευτικών τάσεων και ροών που ανακλύπουν σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι, η *ιστορική οριζουσα* διευκολύνει τη διεξοδική ανάλυση ζητημάτων όπως οι διεθνείς μεταναστευτικές κινήσεις, διαχωρίζοντας τις *μεταναστευτικές ροές* από το *μεταναστευτικό απόθεμα*, τους *μετανάστες* από τους *αλλοδαπούς*, τις χώρες υποδοχής από τις χώρες αποστολής, και υπογραμμίζοντας τις παντός είδους εργαλειακές *κατανομές* των μεταναστών. Ως συνέπεια, ενισχύεται η άποψη ότι «η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο σχεδόν τόσο παλιό, αν όχι το ίδιο παλιό, όσο η καταγεγραμμένη ιστορία της ανθρωπότητας»,⁴ και ότι η πλήρης κατανόηση και διερεύνηση του μεταναστευτικού ζητήματος δεν εξαντλείται σε συγχρονικές ή διαχρονικές έστω αναλύσεις της σύνδεσης ή των διαρθρωτικών σχέσεων μεταξύ μετανάστευσης και παγκοσμιοποίησης, αντιθέτως, αναγκαστικά διέρχεται από την αποτύπωση ή εγχάραξη των μηχανισμών των μεταναστευτικών μετακινήσεων και εγκαταστάσεων σε ιστορικό βάθος και εμβέλεια.
- 2) Την πιλοτική ανίχνευση μιας ευρείας περιοχής έρευνας του μεταναστευτικού ζητήματος σε σχέση με τον «τόπο» και το «χώρο». Συγκροτημένες επιστημονικές απόψεις έχουν ήδη αναδείξει τη σημασία του χώρου και ιδιαίτερα του αστικού τοπίου, στις προσεγγίσεις της μετανάστευσης.⁵ Από την άλλη πλευρά, εξίσου σημαντικές μελέτες έχουν υπογραμμίσει τη σημα-

4. Brown R., 2004, «Πρόλογος» στο Ψημμένος Ι., *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 19.

5. Βλ. σχετικά τα δύο ειδικά επί του θέματος αφιερώματα του επιστημονικού περιοδικού *Γεωγραφίες*, τεύχ. 12, 2006 και 13, 2007.

οία του «τόπου» - πεδίου οικονομικών, εμπορικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των μεταναστών.⁶ Μια συνδυαστική θεματική προβληματισμού του αστικού «χώρου» και του παραπάνω «τόπου» / πεδίου της επιχειρηματικότητας ημεδαπών και αλλοδαπών, εκτός από το ότι εγείρει ορισμένα σοβαρά ζητήματα σχετικά με τη θέαση του μεταναστευτικού φαινομένου και ξεφεύγοντας από ήδη διατυπωμένες αναλύσεις της σχέσης οικονομίας και μετανάστευσης, αποτελεί μια αναδυόμενη πτυχή της συζήτησης, κυρίως για τη διαπλοκή του οικονομικού με το ποινικό πεδίο και του δημοσίου με το ιδιωτικό. Πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση της μετανάστευσης όχι μόνον ως ζητήματος ανθρώπινης φοβίας και προκατάληψης αλλά και ως ζητήματος επιχειρηματικού «*ρίσκου*» και «*κινδύνων*», *ανασφάλειας* και *επισφάλειας*, μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση των όρων της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών στις χώρες υποδοχής καθώς και των προϋποθέσεων διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής.

- 3) Την ανίχνευση ζητημάτων που διαπλέκονται με την άσκηση της δημόσιας πολιτικής για τη μετανάστευση στη χώρα, ιδιαίτερα στα σημεία δι-επαφής *πολιτών* και *ξένων*, των τυπικών, επίσημων απαντήσεων του κράτους στο φαινόμενο των *μεταναστευτικών ροών* αλλά και των συναφών ανταπαντήσεων και πρακτικών των ίδιων των μεταναστών ή των φορέων τους. Στο πλαίσιο του έργου η μεταναστευτική πολιτική εκλαμβάνεται και αντιμετωπίζεται ερευνητικά ως ένα παράδειγμα άσκησης δημόσιας πολιτικής. Έτσι, ως μεταναστευτική πολιτική νοούνται τα θεσμοθετημένα μέτρα, αλλά και οι άτυπες πρακτικές που στοχεύουν στην πολύπλευρη αντιμετώπιση των ζητημάτων που αναδύονται και των αναγκών που δημιουργούνται από το φαινόμενο της μετανάστευσης τόσο στο πεδίο υποδοχής, δηλαδή κατά τη δι-επαφή του κράτους και των μεταναστών – πεδίο υποδοχής – όσο και στο πεδίο της ένταξης, προς την κατεύθυνση, δηλαδή, της διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής.⁷ Μια τέτοια προσέγγιση επιχειρεί να δια φωτίσει τους διαφορετικούς τομείς ανάπτυξης της κρατικής και κοινωνικής παρέμβασης και να διερευνήσει τις επιπτώσεις της υπό το πρίσμα διαφορετικών κανονιστικών, λειτουργικών, δομικών και ιδεολογικών παραδόσεων.

6. Βλ. σχετικά Μαυρομάτης Γ., 2006, *Μορφές εθνοτικής επιχειρηματικότητας της Αθήνας*, εισήγηση σε συνέδριο Ι.ΜΕ.ΠΟ., Αθήνα και Λιανός Θ., 2006, *Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, εισήγηση σε συνέδριο Ι.ΜΕ.ΠΟ.

7. Βλ. σχετικά και Βενιέρης Δ., 2006, «Πρόλογος» στο Μπάγκαβος Χρ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 15.

4) Τη διερεύνηση της συμβολικής νομιμοποίησης της μετανάστευσης μέσα από προνομιακούς *παίκτες*, πρωταγωνιστές και διαμορφωτές της κοινωνικής γνώμης, μέσα δηλαδή από το δημόσιο λόγο που αρθρώνεται γύρω από το μεταναστευτικό φαινόμενο, το λόγο της νομοθεσίας, των ΜΜΕ, και των ειδικών. Ειδικότερα, αναλύονται πρακτικές (νομοθετικές, κανονιστικές, ρυθμιστικές) καθώς και εκφάνσεις του κυρίαρχου δημόσιου λόγου, όπως, ενδεικτικά, η σύνδεση της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα, ο κοινωνικός ρατσισμός και η ξενοφοβία, η διαχείριση της ταυτότητας και της κοινωνικής ταξινόμησης των κοινωνικών υπο-ομάδων. Διερευνώνται διχοτομίες και διακρίσεις ανάμεσα στο «δίκαιο» και το «νόμιμο», όπως αυτά συγκροτούνται σε μια κοινωνία ανισοτήτων, όπου το νομικό σύστημα καλείται να προστατεύσει συγκεκριμένες κοινωνικές ισορροπίες και δομές. Διχοτομίες και διακρίσεις ανάμεσα στο «πραγματικό» και το «φαντασιακό». Διχοτομίες και διακρίσεις ανάμεσα στο «εμείς» και στο «οι άλλοι», σ' ένα πλαίσιο πρόσληψης της ετερότητας εξ ορισμού δύσβατου καθώς *το πλαίσιο νοηματοδότησης εμπεριέχει κατά κανόνα προϊδέασεις που δημιουργούν αρνητικά ψυχικά ανακλαστικά*.⁸ Η πραγμάτευση αυτή φαίνεται πως παραπαίει ανάμεσα σε μια αντίληψη της ετερότητας ως «νομαδικού» τύπου διυποκειμενικότητας, μιας υποκειμενικότητας δηλαδή, πολλαπλών και μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων που βρίσκεται σε συνεχή κίνηση/μεταβολή και μια αντίληψη της ετερότητας που βασίζεται σε ένα ομόκεντρο ορθολογικό εθνοτικό υποκείμενο με συγκεκριμένη και προφανή ταυτότητα. Η πρώτη πρόσληψη της ετερότητας *«η οποία αμφισβητεί τη βαρύτητα και την κεντρικότητα της κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των υποκειμένων ... δεν προσφέρεται για μια πρόσληψη της διάκρισης εμείς / οι άλλοι με τους γνωστούς όρους της απόλυτης διχοτομίας»*.⁹ Η δεύτερη πρόσληψη της ετερότητας αντίθετα, η οποία μάλιστα *«ενώ είναι ιστορική, επιβάλλεται κατά κανόνα ως η μόνη λογική αντιπαραθέτοντας ένα συγκροτημένο “εμείς” σε ένα περισσότερο ή λιγότερο απειλητικό “οι άλλοι”, οι διαφορετικοί»*.¹⁰

Στο πλαίσιο αυτό συγκροτήθηκε το αντικείμενο ενός πολυεπίπεδου ερευνητικού εγχειρήματος υπό τον γενικό τίτλο: «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ –

8. Βλ. σχετικά Μαλούτας Θ. κ.ά., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι., (επιμ.), *Πολιτική – Κοινωνία – Πολίτες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 65 επ.

9. Βλ. Μαλούτας Θ., όπ. παρ. σημ., σ. 66.

10. Βλ. Μαλούτας Θ., όπ. παρ. σημ., σ. 66.

“ΕΜΕΙΣ” ΚΑΙ ΟΙ “ΑΛΛΟΙ”, ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΚΙ “ΕΜΕΙΣ”». Ο τίτλος ενσωματώνει και τη σύνθετη προβληματική του έργου καθώς εκτός από τον κυρίαρχο κοινωνικο-γεωγραφικό επικαθορισμό των εμπειρικών διερευνήσεων του έργου στον αστικό χώρο της πρωτεύουσας, εμπεριέχει και την έμφαση του έργου στη διερεύνηση των αξιών, στάσεων και αντιλήψεων «ντόπων» και «ξένων».

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι με τον όρο «μετανάστευση» νοείται κάθε λιγότερο ή περισσότερο προσωρινή ή/και μόνιμη, νόμιμη ή/και παράνομη μετακίνηση ατόμων και συνόλων από τον τόπο προέλευσης και καταγωγής τους για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς κ.λπ., προς αναζήτηση νέου τόπου εγκατάστασης ή βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης. Ο δε όρος «μετανάστης», ο οποίος χρησιμοποιείται επάλληλα με τους όρους «άλλος», «ξένος», «αλλοδαπός», συνιστά την κατηγορία του «μη πολίτη» (κατά την ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση)¹¹ της χώρας «υποδοχής». Στο πλαίσιο του παρόντος έργου, δηλαδή, υιοθετήθηκε ένας ευρύς ορισμός στη βάση μιας φιλοσοφίας πραγματισμού μάλλον παρά φορμαλισμού που να διευκολύνει τις επιμέρους αναλύσεις.

Στο σημείο αυτό είναι, επίσης, απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι οι επιμέρους διερευνήσεις του συνολικού εγχειρήματος διαθέτουν την απαραίτητη συμπληρωματικότητα με άλλες εμπειρικές διερευνήσεις του μεταναστευτικού ζητήματος, διακρίνονται όμως από αυτές όσον αφορά την έμφαση της προβληματικής του έργου κατά τη συγκρότηση του συνολικού αντικειμένου του.

Στο παρόν εγχείρημα είναι σαφής η θεωρητική δέσμευση καθώς και η δυνατότητα επιστημονικής συζήτησης στη βάση της διερεύνησης ποικίλου εμπειρικού υλικού. Έτσι, ο εντοπισμός των διαδικασιών ή/και μηχανισμών, με τους οποίους στη χώρα «υποδοχής» τόσο οι πολίτες της όσο και οι *φιλοξενούμενοι* πληθυσμοί οριοθετούν, αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν το μεταναστευτικό ζήτημα, καθίσταται εφικτός και κατ' επέκταση τα συναφή θέματα «ένταξης» και «αποκλεισμού» καθώς και τα ζητήματα των διακρίσεων και των αντιπαραθέσεων. Μια τέτοια συλλογιστική μεταθέτει το κέντρο της προσοχής από την αντίστιξη «αποκλειόντων» και «αποκλειομένων», «ημών» και «ξένων», στις ενδιάμεσες εκείνες περιοχές όπου συναντώνται, αντιπαρατίθενται και επικαλύπτονται κοινωνικές πρακτικές ημεδαπών και αλλοδαπών, στα πεδία όπου αρθρώνονται τόσο επίσημοι όσο και «ανεπίσημοι» λόγοι και αναδύονται οι αμφίσημες και οι διαρκώς μεταβαλλόμενες

11. Βλ. σχετικά, Βαρουξή Χρ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση: Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών – συμπεράσματα έρευνας πεδίου», Αθήνα, ΕΚΚΕ, WP/ 17/2008.

ταυτότητες. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώξαμε να διευρύνουμε την οπτική υπό την οποία κατανοούνται και ερμηνεύονται κοινωνικές πρακτικές και φαινόμενα που συγκροτούν όψεις του μεταναστευτικού ζητήματος, διατυπώνοντας κάποια ερωτήματα που, όπως πιστεύουμε, εμπλουτίζουν τη γνώση μας και προσθέτουν στον προβληματισμό μας. Χωρίς να παραγνωρίζουμε τη σημασία των «ορίων» και την κατασκευή διπολικών σχημάτων (εμείς – οι άλλοι), τα οποία ενδεχομένως εξυπηρετούν την κατάταξη ή την ιεράρχηση των κοινωνικών φαινομένων, στο παρόν εγχείρημα, η ενασχόληση με τα «όρια» και η χρήση μιας διαζευκτικής λογικής ως αναλυτικά εργαλεία θεωρήθηκε ότι ενέχει τον κίνδυνο παράβλεψης της σκοπιάς του «άλλου», αποκρύπτοντας τη δράση του ως υποκειμένου που διαπραγματεύεται, διαχειρίζεται και επαναπροσδιορίζει συμβολικές και άλλες όψεις των διακρίσεων που επιβάλλονται στη ζωή και στις σχέσεις του. Έτσι, η οπτική που υιοθετήθηκε δίνει έμφαση στο διπλό παιχνίδι ανάμεσα σε «εμάς» και τους «άλλους», τους «άλλους» κι «εμάς». Επικεντρώνεται σε επίπεδα όπου τόσο «εμείς» όσο και οι «άλλοι» διαμορφώνουν ένα δικό τους *εσωστρεφή* χώρο και ταυτόχρονα συναλλάσσονται με εκείνους οι οποίοι επιδιώκουν την τήρηση των αποστάσεων, προασιζόμενοι τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, τις συμβάσεις που καλούνται να αποδεχθούν και τις στρατηγικές που επινοούν για τον κλονισμό των συλλογικών αναπαραστάσεων και προτύπων συμπεριφοράς.¹²

Στη συνέχεια, αναφορικά με την εννοιολόγηση του «άλλου», του «έτερου», του «ξένου», του «αλλοδαπού», το παρόν έργο βασίστηκε σ' έναν προβληματισμό που αναγνωρίζει ότι η *συμπληρωματικότητα του «εαυτού» και του «άλλου» είναι δομική διάσταση του αισθήματος προσωπικής ταυτότητας, ενώ η «ετερότητα» αποτελεί βασικό στοιχείο για κάθε κοινωνιογνωστικό σύστημα κατηγοριοποιήσεων και αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος. Η «ετερότητα» δηλαδή αποτελεί την αναγκαία συστατική αλλά ταυτόχρονα και την πιο προβληματική συνιστώσα της ταυτότητας*¹³ (που είναι ούτως ή άλλως μια παράδοξη *πραγματικότητα*).¹⁴

12. Βλ. σχετική οπτική στο συλλογικό τόμο, Καυτατζόγλου Ρ. και Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια: Εντάξεις και αποκλεισμοί*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

13. Βλ. M. Bolle De Bal, 1997, «Η ψυχοκοινωνιολογία ενός ταυτοτικού ζητήματος: έθνος, υπερεθνικότητα και υποεθνότητες», στο Ναυρίδης Κ. και Χρηστάκης Ν., «Ταυτότητες», Αθήνα, Καστανιώτης.

14. Βλ. Κωνσταντοπούλου Χρ., 1999, «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Κωνσταντοπούλου Χρ. κ. ά. επ., *Εμείς και οι Άλλοι: Αναφορά στις τάξεις και τα σύμβολα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 11-12.

Το ταυτοτικό ζήτημα έχει ιδιαίτερες προεκτάσεις στις μέρες μας καθώς το γνωστικό πλαίσιο των προηγούμενων γενεών μεταβάλλεται και αυτή καθαυτή η ιδέα της επικοινωνίας αποτελεί πλέον γενική αναφορά. Είναι γεγονός ότι επικρατεί έντονος προβληματισμός στις κοινωνικές επιστήμες σχετικά με τις έννοιες και τις μεθόδους όσον αφορά ένα θέμα τόσο κομβικό, όπως το δίπτυχο «ταυτότητα» - «ετερότητα». Ως εκ τούτου η σχετική κοινωνιολογική ανάλυση πρέπει αναγκαστικά να προσπαθήσει να αποδεσμευτεί από διάφορες μεθοδολογικές προϋδεάσεις, να στραφεί στην κυρίαρχη έννοια της «διαφορετικότητας» θέτοντας το καίριο ερώτημα αν έχει δρομολογηθεί εννοιολογικό άλμα ως προς τη «διαφορά», και ποιο είναι αυτό, και να διακρίνει τις σύγχρονες τάσεις και τα σύμβολα τα οποία κατασκευάζονται ως ένα σημείο από τα ΜΜΕ. Όπως έχει άλλωστε υποστηριχθεί, βρισκόμαστε σε μια καμπή, όπου συχνά οι παλιοί όροι δεν επαρκούν για να κατανοηθούν και να εννοιολογηθούν οι αλλαγές που επέρχονται στις κοινωνικές δομές αλλά και στο γνωστικό μας σύστημα. Είναι απαραίτητοι νέοι τρόποι απόκτησης γνώσεων και θεώρησης των κοινωνικών φαινομένων, λόγω του γενικού και πολύμορφου μετασχηματισμού που χαρακτηρίζεται από μια γενική σχετικότητα και έχει κεντρικό σημείο (όπως και κάθε πολιτισμική ανακατάταξη) τη σχέση του «εγώ» με τον «άλλον». Είναι σήμερα δεδομένο για όσους ασχολούνται με το κεντρικό θέμα των σύγχρονων συνόρων ανάμεσα στο «εμείς» και στο «οι άλλοι», ότι «η ταυτότητα δεν αποτελεί κάτι σαν το δακτυλικό αποτύπωμα που οι εξωτερικές συνθήκες της κοινωνικής μας ύπαρξης και οι όποιες αλλαγές τους αφήνουν στον ψυχικό μας κόσμο ως απάντηση στο ερώτημα «ποιος είμαι», αλλά είναι το δυναμικό αποτέλεσμα μιας διαρκούς αντιπαράθεσης, μιας αντίστιξης, ανάμεσα σε ένα «μέσα» κι ένα «έξω».¹⁵ Με ένα άλλο λεξιλόγιο ο προβληματισμός αυτός αποδίδεται ως εξής: *Ταυτότητα δεν νοείται η πλαστή αντίθεση ανάμεσα στην ουσία της και στην ουσία του άλλου, οπότε θα ήταν γεμάτη δανεισμούς και ανταλλαγές κι απλουστευμένη στις διάφορες διαμορφωτικές εναλλαγές. Στον αφορισμό σύμφωνα με τον οποίο «η ταυτότητα είναι οι άλλοι», προτιμούμε έναν άλλο που αποδίδεται στον Φουκώ και σύμφωνα με τον οποίο «η ταυτότητα είναι μια διαδρομή».¹⁶ Μια τέτοια αντίληψη έρχεται σε αντίθεση με την κυρίαρχη λογική η οποία κατανοεί ως «ετερότητα» τις κλασικές πολιτισμικές διαφορές. Σ' αυτήν την*

15. Όπως σημειώνει ο Κ. Ναυρίδης στην εισαγωγή του στο συλλογικό τόμο, επιμ. Ναυρίδης Κ. και Χρηστάκης Ν., 1997, *Ταυτότητες*, Αθήνα, Καστανιώτης.

16. Βλ. Κωνσταντοπούλου Χρ., βλ. ανωτ. σημ., σ. 16.

πρόσληψη δεσπόζει αυτό που ονομάζουμε *εθνικό-λαϊκό πολιτισμό/κουλτούρα* το οποίο και αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς για κοινωνικές εκφράσεις και παρουσίες που ξεφεύγουν από εκείνες που θεωρούνται «*φυσιολογικές*». Ο «*διαφορετικός*» έχει μεγάλη επικοινωνιακή σημασία διότι υποδεικνύει, αφενός, τα όρια του «*εμείς*» για μια κοινωνία και, αφετέρου την αμφισβήτησή του, διαγράφοντας έτσι τα όρια της «*ανοχής*» ή/και «*αποδοχής*» μιας κοινωνίας. Η δε σύγχρονη έννοια της «*διαφοράς*» και του δικαιώματος σ' αυτήν έχει σχέση όχι μόνον με αυτόν τον ίδιο τον ορισμό του «*άλλου*», στο πλαίσιο της κρατούσας εθνο-κεντρικής θεώρησης αλλά κυρίως με την *αγωνία της «αυθεντικότητας», της «καθαρότητας» - μη επιμειξίας* ενός πολιτισμού. Ιδιαίτερα, δε αναφορικά με τη θεωρητική και εμπειρική αποτύπωση και *διαχείριση* της έννοιας της *διαφοράς* ήδη από την εποχή των *απώτερων* της Σχολής του Σικάγο που ασχολήθηκαν συστηματικά με το ζήτημα της μετανάστευσης στις ΗΠΑ, έχουν τεθεί τα θεμέλια της πραγμάτευσης των συναφών ζητημάτων αναφορικά με την *κοινωνική θέση, τους κοινωνικούς ρόλους* και το *γεωγραφικό κοινωνικό διαχωρισμό* των μεταναστών αλλά και των παραβατών μεταναστών στην κοινωνική οργάνωση της πόλης, τόσο στο πλαίσιο της συναινετικού τύπου *προσέγγισης του «επιπολιτισμού»* όσο και στο πλαίσιο της συγκρουσιακού τύπου *προσέγγισης της «αλλοτρίωσης»*. Έχουμε διανύσει αρκετό διάστημα από τότε και οι σύγχρονες προσεγγίσεις αποδίδουν μεγαλύτερη έμφαση στη *λειτουργία «ξένων»* κοινωνικών υποκειμένων ικανών να δρουν σε περισσότερες της μιας και διαφοροποιημένες κοινωνικές αρένες, καθώς και σε μια νέου τύπου θεωρητική πρόσληψη της «*επικινδυνότητας*», καθώς και της «*διακινδύνευσης*» ακριβώς λόγω της *μετακίνησης και εγκατάστασης ξένων πολιτισμών* ατόμων και ομάδων. Βέβαια, δεν μπορούμε αβασάνιστα να προχωρήσουμε ιδιαίτερα σε επαγωγικές αναλύσεις όψεων της μετανάστευσης, που αφορούν το ποινικό πεδίο, με αποκλειστική προσήλωση σε μια ολιστική κοσμοαντίληψη για την «*κοινωνία της διακινδύνευσης*» η οποία δεν αποτελεί παρά μια θεωρητική κατασκευή που αντανακλά μερικές σημαντικές εκφάνσεις (κι όχι όλες) της κοινωνικής πραγματικότητας. Με αυτήν την έννοια, ο *λόγος της διακινδύνευσης* συνιστά επίσης ερευνητέο ζήτημα, καθώς οι κατασκευές της διακινδύνευσης στο ποινικό πεδίο διαπλέκονται στενά με τις *γλώσσες των δικαιωμάτων, της νομιμότητας και της νομιμοποίησης σ' ένα τόπο αγώνων για επιρροή, αξιοπιστία, αποδοχή και αναγνώριση*. Πρόκειται, δηλαδή, για την ανθρωπολογική στιγμή της εγκληματολογίας, όπου οι συζητήσεις για την επικινδυνότητα προδίδουν τις ποικίλες κοσμολογίες των ομιλητών. Αυτό που στην πραγματικότητα χρειάζεται είναι η συγκέντρωση των σχετικών δεδομένων, με μια σημαί-

νοσα κωδικοποίηση εμπειρικών ερωτημάτων που αφορούν το συγκεκριμένο κοινωνικό υποκείμενο – δυνάμει ποινικό υποκείμενο (μετανάστης), καθώς και η διαπολιτισμική μετάφραση των δεδομένων αυτών.¹⁷

3. Επίλογος

Στη βάση των παραπάνω διενεργήθηκε η τοποθέτηση του αντικειμένου του έργου ως η *διερεύνηση όψεων απόρριψης ή αποδοχής του «ξένου» ως «άλλου», «διαφορετικού» και «επικίνδунου» στο συλλογικό κοινωνικό συνειδητό και ασυνείδητο της ελληνικής πολιτείας, οικονομίας και κοινωνίας.*

Θεωρώντας ότι έχουν διευκρινιστεί τα απαραίτητα εννοιολογικά προαπαιτούμενα του αντικειμένου του έργου, όπως αυτά εκφράζονται με το συνεκτικό τίτλο του, επισημαίνουμε ότι οι επιμέρους αναλύσεις που ακολουθούν πρέπει να κατανοηθούν στο πλαίσιο του τιθέμενου προβληματισμού: της απαραίτητης δηλαδή ευελιξίας των όρων αλλά και της υπέρβασης προϊδεάσεων και νοοτροπιών που έλκουν την καταγωγή τους από άλλες εποχές και εκφράζουν διαφορετικές από τη σημερινή πραγματικότητες.

Στο σημείο αυτό νιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε θερμά όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση του εν λόγω έργου και ειδικότερα:

- Προς τον Διευθυντή και Πρόεδρο του ΔΣ του ΕΚΚΕ καθ. Παν/μίου Αθηνών κ. Ι. Υφαντόπουλο καθώς και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΚΚΕ για την αμέριστη συμπαράστασή τους κατά την υλοποίηση του έργου.
- Προς τους συναδέλφους της Διεύθυνσης Επιστημονικής Πληροφόρησης και Εκδόσεων για την υλοποίηση της έκδοσης

17. Βλ. ενδεικτικά, R. Castel, 1991, «From “dangerousness” to risk», στο G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, University of Chicago Press, σ. 281-98' U. Beck, 1992, «Risk society: Towards a new modernity», London, Sage' P. O'Malley, 1992, «Risk, power and crime prevention», *Economy and Society*, no 21, σ. 252-75' O' Malley, 1993, «Containing our excitement: Commodity culture and the crisis of discipline», *Studies in Law, Politics, and Society*, no 13, σ. 159-86' O'Malley, 1996, «Risk and responsibility», στο A. Barry, T. Osborne and N. Rose (eds), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, σ. 189-207, London, UCL Press' J. Franklin (ed.), 1998, *The Politics of “Risk Society”*, Cambridge, Polity Press' G. Rigakos, 1998, «Critical reflections on social theory, actuarialism and “risk society”», *The Critical Criminologist*, no 8, σ. 17-19 και 22' G. Rigakos, 2001, *The New parapolic: Risk markets and commodified social control*, Toronto, University of Toronto Press, σ. 281-98' M. Lianos and M. Douglas, 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, no 40 / 2, σ. 261-278.

- Προς τα μέλη του Ειδικού Λογαριασμού του ΕΚΚΕ για τη βοήθεια στην οικονομική διαχείριση του έργου.
- Προς τους συναδέλφους στη Βιβλιοθήκη και στο Τμήμα Διακίνησης των Εκδόσεων του ΕΚΚΕ για τη συμβολή τους στην προμήθεια βιβλίων και περιοδικών.
- Προς τα μέλη της ΦΟΡ/ΓΓΕΤ για την υποστήριξη κατά την κατάθεση των τεχνικών δελτίων του έργου.
- Προς τους Φορείς της Δημόσιας Διοίκησης και των ΟΤΑ, τις ΜΚΟ, και τους Φορείς των Μεταναστών, τον Εμπορικό Σύλλογο Αθηνών και τους Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας και τις «εκτός δειγματοληψίας» περιοχές ελέγχου, για την πρόθυμη συμμετοχή τους στην εμπειρική έρευνα.
- Προς αυτά τα ίδια τα μέλη της ερευνητικής ομάδας και όλους τους επιστημονικούς συνεργάτες, για τη φιλότιμη συμμετοχή τους στο έργο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ. (επιμ.), 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Βαρουξή Χ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση: Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών - συμπεράσματα έρευνας πεδίου», *Κείμενα Εργασίας 17*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βενιέρης Δ., 2006, «Πρόλογος», στο Χρ. Μπαγκαβός και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Bolle De Bal M., 1997, «Η ψυχοκοινωνιολογία ενός ταυτοτικού ζητήματος: έθνος, υπερεθνικότητα και υποεθνότητες», στο Κ. Ναυρίδης και Ν. Χρηστάκης, *Ταυτότητες*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Brown R., 2004, «Πρόλογος», στο Ι. Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Καοιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg.
- Καυτατζόγλου Ρ. και Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια: Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Κωνσταντοπούλου Χρ., 1999, «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Χρ. Κωνσταντοπούλου κ.ά. (επιμ.), *«Εμείς» και οι «Άλλοι»: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 11-12.

- Λιανός Θ., 2006, «Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα», εισήγηση σε συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ., Αθήνα.
- Μαλούτας Θ. κ.ά., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική – Κοινωνία – Πολίτες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 64-98.
- Μαρβάκης Αθ., Παροσόγλου Δ. και Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαυροματίης Γ., 2006, «Μορφές εθνοτικής επιχειρηματικότητας της Αθήνας», εισήγηση σε συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ., Αθήνα.
- Μπαγκαβός Χρ. και Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παπαταξιάρχης Ευ. (επιμ.), 2007, *Περιπέτειες της ετερότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, Κριτική.
- Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Ξενόγλωσση

- Beck U., 1992, *Risk society: Towards a new modernity*, London, Sage.
- Franklin J. (ed.), 1998, *The politics of risk society*, Cambridge, Polity Press.
- Lianos M. and M. Douglas, 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, no 40 / 2, σ. 261-278.
- O’Malley P., 1993, «Containing our excitement: Commodity culture and the crisis of discipline», *Studies in Law, Politics and Society*, no 13, σ. 159-186.
- O’Malley P., 1992, «Risk, power and crime prevention», *Economy and Society*, no 21, σ. 252-275.
- O’Malley P., 1996, «Risk and responsibility», στο A. Barry, T. Osborne and N. Rose (eds), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, London, UCL Press, σ. 189-207.
- Castel R., 1991, «From “dangerousness” to risk», στο G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, University of Chicago Press, σ. 281-298.
- Rigakos G., 1998, «Critical reflections on social theory, actuarialism and “risk society”», *The Critical Criminologist*, no 8, σ. 17-22.
- Rigakos G., 2001, *The new parapolice: Risk markets and commodified social control*, Toronto, University of Toronto Press.

ΜΕΡΟΣ Ι

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Νίκος Γ. Γεωργαράκης *

1. Μετανάστευση: Μια προσέγγιση «πολλαπλού προβληματισμού»

Η μετανάστευση συνιστά μια σύνθετη πραγματικότητα που αγγίζει το σύνολο των παραμέτρων που συγκροτούν μια σύγχρονη κοινωνία υποδοχής μεταναστών. Για το λόγο αυτόν, η μεταναστευτική πολιτική αφορά στο σύνολο των πολιτικών παρεμβάσεων και ρυθμίσεων και προϋποθέτει την αναγκαία και αποτελεσματική θεσμική συγκρότηση για την εφαρμογή τους. Συνεπώς, η πολιτική για τη μετανάστευση αποτελεί μέρος της συνολικής πολιτικής για την κοινωνία, την οικονομία και την κοινωνική συνοχή. Υπό αυτή την έννοια, θεωρούμε τη μετανάστευση ως κρίσιμο πεδίο ανάπτυξης και άσκησης δημόσιας πολιτικής που αφορά στη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και της οικονομικής ανάπτυξης και προϋποθέτει το σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης και αποτελεσματικής πολιτικής.

Όπως για κάθε δημόσια πολιτική, η συζήτηση, η ανάλυση και η εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής προϋποθέτει τη διαμόρφωση ενός πλαισίου που προσδιορίζεται από την αποδοχή ορισμένων παραδοχών (R. Formaini, 1990, σ. 1).

- Μία από τις βασικές αυτές παραδοχές είναι ότι ο σχεδιασμός κάθε δημόσιας πολιτικής προϋποθέτει την καταγραφή και κατανόηση των παραμέτρων που συνθέτουν κατά αντικειμενικό τρόπο την πραγματικότητα που η πολιτική αυτή αντιμετωπίζει.
- Επιπροσθέτως, απαιτείται η θεσμική και τεχνική ικανότητα και διαθεσιμότητα της διοίκησης για τον έλεγχο όλων των πολύπλοκων παραμέτρων

* Πολιτικός Επιστήμων, Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας Α' βαθμίδας, Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

που συνθέτουν την κοινωνική πραγματικότητα ώστε να διασφαλίζεται η αποτελεσματική εφαρμογή αυτής της πολιτικής.

Η πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την πραγματικότητα που διαμορφώνει η μετανάστευση σε εθνικό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο δεν μπορεί να προσεγγισθεί μόνο με την ενεργοποίηση αναλυτικών εργαλείων που προσφέρει μια μόνο θεώρηση αυτής της πραγματικότητας.¹ Είναι αναγκαία μια προσέγγιση «πολλαπλού προβληματισμού» για να κατανοήσουμε πολύπλοκες πραγματικότητες (Vincent de Gaulejac, 2005, σ. 18). Οφείλουμε δηλαδή, όσο φιλόδοξο και αν είναι το εγχείρημα, να διασταυρώσουμε και διαρθρώσουμε επιχειρήματα από διαφορετικές οπτικές, όπως της οικονομίας, της δημογραφίας, των κοινωνικών επιστημών, της οργανωσιακής θεωρίας και της θεσμικής προσέγγισης, αφού οι θεωρήσεις αυτές είναι συμπληρωματικές και πάντως καθοριστικές για τη θεώρηση της πραγματικότητας.

Με τις σκέψεις που ακολουθούν, δεν επιδιώκουμε να διατυπώσουμε μια συνολική θεώρηση των βασικών παραμέτρων που συγκροτούν τη μεταναστευτική πολιτική. Επιδιώκουμε περισσότερο να κατανοήσουμε τα βασικά στοιχεία και παραμέτρους που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης δημόσιας πολιτικής για τη μετανάστευση, ώστε να αντιμετωπισθεί με αποτελεσματικότητα η σύνθετη πραγματικότητα που διαμορφώνεται στην ελληνική κοινωνία και οικονομία υπό την επίδραση των μεταναστευτικών ροών τις τελευταίες δεκαετίες.

Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης, δεν αποβλέπουμε να καταγράψουμε και κατανοήσουμε στο σύνολό τους τις επιπτώσεις και τις προοπτικές που διαμορφώνονται στην ελληνική κοινωνία και οικονομία υπό την επίδραση των μεταναστευτικών πέσεων, ούτε να αποτυπώσουμε τις συνέπειες που προκαλεί η δομή της οικονομίας και κοινωνίας στη διάρθρωση και το χαρακτήρα της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Η καταγραφή και κατανόηση αυτών των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών και η αποτύπωση της πραγματικότητας που διαμορφώνεται επιχειρείται στο βαθμό που επιτρέπει να κατανοήσουμε τις πολιτικές, θεσμικές και οργανωτικές προϋποθέσεις για την αντιμετώπισή της. Με την αποδοχή ότι βασικές παραδοχές της οργανωσιακής θεωρίας

1. Για τα μεθοδολογικά προβλήματα που θέτει η ανάλυση και εφαρμογή των δημόσιων πολιτικών βλέπε Goggin Malcolm, Bowman Ann, Lester James, O'Toole Laurence, 1990, *Implementation theory and practice. Toward a third generation*, USA, Harper Collins, σ. 10επ. Επίσης, Younis Talib (ed.), 1990, *Implementation in public policy*, Dartmouth, USA, Brookfield. Για τις οργανωτικές προϋποθέσεις, για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της δημόσιας πολιτικής, βλ. R. Hall, R. Quinn (eds), 1983, *Organizational theory and public policy*, London, Sage.

συμβάλλουν στην κατανόηση της διαδικασίας διαμόρφωσης, βελτίωσης και εφαρμογής των δημόσιων πολιτικών (R. H. Hall, R. E. Quinn, 1983, σ. 8), επιχειρούμε να εντοπίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα και να καταγράψουμε τις απόψεις και στάσεις των εμπλεκομένων στη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής αυτής. Είναι η προσέγγιση των αντικειμενικών και των υποκειμενικών προϋποθέσεων της διαμόρφωσης και εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής που μας επιτρέπει να αποτιμήσουμε κριτικά την αποτελεσματικότητα των πολιτικών και των προοπτικών τους. Ειδικότερα:

- αποτυπώνονται τα βασικά χαρακτηριστικά και οι παράμετροι που προσδιορίζουν την πολιτική για την μετανάστευση στην Ελλάδα, και
- παρουσιάζονται οι απόψεις και η εικόνα που διαμορφώνουν στελέχη υπηρεσιών της διοίκησης που έχουν την ευθύνη για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής, και εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων που δραστηριοποιούνται στον τομέα της μετανάστευσης ή εκπροσωπούν μετανάστες για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται το μεταναστευτικό φαινόμενο και οι μετανάστες από την πολιτική που διαμορφώνεται και εφαρμόζεται στην Ελλάδα.²

2. Η μεταναστευτική πολιτική: προϋποθέσεις διαμόρφωσης και εφαρμογής

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η Ελλάδα μεταμορφώθηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών.³ Οι εξελίξεις της αγοράς εργασίας και της ελληνικής

2. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται εδώ βασίζονται στη δευτερογενή επεξεργασία και περαιτέρω ανάλυση των κύριων συμπερασμάτων που προέκυψαν από την έρευνα πεδίου που διενεργήθηκε στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος με αντικείμενο «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι – οι Άλλοι και Εμείς» που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ το 2007.

3. Για τις μεταναστευτικές ροές σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και τις αντιφατικές πλευρές της σχέσης, βλ. Georges Tarinos, D. Delaunay, 2006, «Μπορούμε πράγματι να μιλάμε για παγκοσμιοποίηση των μεταναστευτικών ροών;» στο Χ. Μπαγκαβός, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, σ. 75. Να σημειώσουμε ότι το σύνολο του πληθυσμού που σήμερα ζει έξω από τη χώρα γέννησής του ανέρχεται σε 175 εκ. ήτοι το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ για το έτος 2002. Βλ. Α. Βεντούρα, 2006, «Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20ό αιώνα»,

οικονομίας γενικότερα, οι νέες ανάγκες και προοπτικές που διαμορφώνονται καθώς και η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας (Α. Μαρβάκης, 2001), καθώς είναι η μόνη μέχρι πρόσφατα χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Βαλκανική και σταυροδρόμι για τα μεταναστευτικά ρεύματα από την ανατολή, δημιουργήσαν τις προϋποθέσεις για την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού μεταναστών και τον ακόλουθο μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Σε μία δεκαετία η χώρα γνώρισε ένα πρωτόγνωρο κύμα μετανάστευσης, αφού σύμφωνα με εκτιμήσεις αλλά και τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της απογραφής του 2001 ο αριθμός των μεταναστών αυξήθηκε περίπου κατά πέντε φορές. Το 1991 ο αριθμός των αλλοδαπών που κατοικούσαν στη χώρα ανερχόταν στα 167.276 άτομα, ενώ το 2001 άγγιζε τα 797.093.⁴ Οι μετανάστες πλέον ξεπερνούν το ένα εκατομμύριο άτομα,⁵ αποτελούν δηλαδή περίπου το 1/10 του πληθυσμού της χώρας.

Σε αυτές τις συνθήκες, η μετανάστευση αναδεικνύεται σε κρίσιμο πεδίο άσκησης πολιτικής αφού αποτελεί πλέον κρίσιμο παράγοντα που διαμορφώνει τους όρους οικονομικής ανάπτυξης, δημογραφικής επέκτασης, διαχείρισης της αγοράς εργασίας, κοινωνικής ένταξης ή ανάπτυξης φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού και ανάδειξης φαινομένων πολυπολιτισμικής συγκρότησης της κοινωνίας. Το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται για την αποτελεσματική

στο Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, σ. 88. Γ. Αμίτσης, Γ. Λαζαρίδης, 2001, «Οι πολιτικές ρυθμίσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα», στο Γ. Αμίτσης, Γ. Λαζαρίδης, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, σ. 24επ. Επίσης, Σ. Ρομπόλης, 2008, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα. Απολογισμοί και προοπτικές*, Αθήνα, Επίκεντρο, σ. 45επ. Για την εθνική και παγκόσμια διάσταση της «διεθνούς» μετανάστευσης, Η. Πετράκου, 2001, «Η κατασκευή της μετανάστευσης στην Ελληνική Κοινωνία», στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρασσάνη, Μ. Παύλου, *Οι μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σ. 31 επ.

4. Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου, 2003, *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σ. 159. Για τη δυσκολία προσέγγισης του ακριβή αριθμού των μεταναστών, βλ. Θ. Π. Λιανός, 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα. Οικονομική διερεύνηση*, Αθήνα, ΚΕΠΕ, σ. 20επ.

5. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της ΕΣΥΕ, η φυσική αύξηση του ελληνικού πληθυσμού (γεννήσεις – θάνατοι) έφθασε τα 185.000 άτομα κατά την περίοδο 1983-2004, ενώ η πραγματική αύξηση του πληθυσμού άγγιξε τα 1.281.000. Αυτό σημαίνει ότι 1.100.000 άτομα το 2004 ήλθαν από το εξωτερικό (μετανάστες και επαναπατρισθέντες Έλληνες του εξωτερικού). Βλέπε στο *Système d'observation permanente des migrations (Sopemi), Sopemi, L'immigration en Grèce, Rapport pour la Grèce Préparé par le Prof. Savas Robolis, Organisation de Coopération et de Développement Économique, Réunion de SOPEMI, Paris 4 au 6 Décembre 2006.*

άσκηση πολιτικής είναι η δυνατότητα της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα να σχεδιάσει και αποτελεσματικά να εφαρμόσει πολιτικές που διασφαλίζουν την ουσιαστική ένταξη των μεταναστών στο συνολικό πλαίσιο που διαμορφώνουν οι οικονομικές αναδιαρθρώσεις, οι κοινωνικές εξελίξεις και οι κανονιστικές ρυθμίσεις και θεσμικές πρόνοιες, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Ειδικότεροι παράγοντες και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας καθώς και οι πολιτικές που αναπτύχθηκαν για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης σηματοδοτούν σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά της και προσδιορίζουν τη δυναμική της (Robolis, SOPEMI, 2002).

- Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, με σύνορα χερσαία και θαλάσσια δύσκολα ελέγξιμα επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση πληθυσμών από γειτονικές χώρες. Επιπλέον, η Ελλάδα ως σταυροδρόμι ανάμεσα σε δύο ηπείρους λειτουργεί για αρκετό αριθμό μεταναστών ως γέφυρα για τις άλλες χώρες της Ευρώπης (Χ. Τσαρδανίδης, 2001, σ. 241 επ.). Αποτέλεσμα είναι αρκετός αριθμός μεταναστών να παραμένει στη χώρα πρόσκαιρα και περιοδικά με συνέπειες στην αποτελεσματική διαχείριση των μεταναστευτικών ρευμάτων και την ενσωμάτωση του μεταναστευτικού πληθυσμού.
- Η σταθερότητα και οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής και Νομοσυντακτικής Ένωσης διαμορφώνουν ικανές και ασφαλείς πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για την παραμονή και απασχόληση των μεταναστών στη χώρα. Με την είσοδο στην ΕΕ και την ανάπτυξη των γειτονικών χωρών αναμένεται να μειωθεί σταδιακά η προσέλευση μεταναστών από τις χώρες αυτές με τα χαρακτηριστικά τουλάχιστον που τη γνωρίσαμε μέχρι σήμερα (μαζική είσοδος, πρόσκαιρη παραμονή).
- Ο μεγάλος αριθμός των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, ο σχετικά μεγάλος αγροτικός τομέας⁶ και η παραοικονομία,⁷ που χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία και καθορίζουν τη διάρθρωση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την απορρόφηση της μεταναστευτικής εργασίας, ως φθηνής εργατικής δύναμης, σε άτυπες πολλές φο-

6. Ν. Καμπέρης, 2006, «Αλλοδαποί εργάτες στον ελληνικό αγροτικό χώρο. Πραγματικότητες, ιδεολογίες και νοοτροπίες», στο Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου, (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, σ. 417 επ.

7. Υπολογίζεται ότι η παραοικονομία αντιστοιχεί στο 30% του ΑΕΠ στην Ελλάδα. Βλέπε Γ. Αμίτσης, Γ. Λαζαρίδης, 2001, «Οι πολιτικές ρύθμισης της μετανάστευσης στην Ελλάδα», στο Γ. Αμίτσης, Γ. Λαζαρίδης, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, σ. 27.

ρές μορφές απασχόλησης και στην παραοικονομία. Από αυτήν την άποψη, η μεταναστευτική εργασία φαίνεται ότι κυρίως καλύπτει βοηθητικές θέσεις και λειτουργεί κατά τρόπο συμπληρωματικό στην εργασία των Ελλήνων εργαζομένων. Με τον τρόπο αυτόν, επηρεάζει αρνητικά τις εργασιακές σχέσεις, αφού συμβάλλει στην επέκταση της ευελιξίας στις σχέσεις εργασίας, με τη διαμόρφωση μισθών σε χαμηλότερα επίπεδα, τη διεύρυνση του χρόνου εργασίας και τη διαφοροποίηση των μορφών εργασίας (παράνομη εργασία).⁸

- Οι κλάδοι και οι τομείς στους οποίους κατά κύριο λόγο απασχολούνται οι μετανάστες (αγροτικός, κατασκευές, παροχή υπηρεσιών, βιοτεχνία) σε μεγάλο βαθμό έχουν ανάγκη εποχικής και περιοδικής εργασίας.⁹ Η μεταναστευτική εργασία προσαρμόζεται σε μεγάλο βαθμό σε αυτές τις ανάγκες παραγωγής για μερική απασχόληση ή υπερεργασία.
- Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η μεταναστευτική εργασία δεν καλύπτεται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας, δεν υπάγεται στο σύστημα κοινωνικής προστασίας και ασφάλισης με άμεσες συνέπειες στις σχέσεις και στην ποιότητα της εργασίας.¹⁰
- Η ευελιξία της μεταναστευτικής εργασίας επηρεάζεται επιπροσθέτως από έντονη επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα των μεταναστών, γεγονός που έχει επιπτώσεις στη διεύρυνση της ευελιξίας των σχέσεων εργασίας. Με δεδομένο, όμως, ότι οι μετανάστες απασχολούνται κυρίως σε θέσεις εργασίας με περιορισμένη εξειδίκευση ή στην παραοικονομία, οι επιπτώσεις στις σχέσεις εργασίας στο σύνολό τους δεν είναι άμεση.
- Το σχετικά χαλαρό θεσμικό και νομικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε και το περιεχόμενο και οι πρακτικές που υιοθετήθηκαν για την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής, όπως λειτούργησαν κατά τα τρία προγράμματα νομιμοποίησης των μεταναστών, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις και εν-

8. Α. Καρασαβόγλου, 1998, «Μετανάστευση, αγορά εργασίας και ελληνική οικονομία», στο Μ. Χλέτσος, Δ. Κατορίδης κ.ά., *Ανεργία. Μύθοι και πραγματικότητες*, Αθήνα, σ. 137-159.

9. Αν και οι προσλήψεις των μεταναστών παρουσιάζουν παρόμοια μεταβλητότητα κατά μήνα με αυτή των Ελλήνων, εν τούτοις η μεταβλητότητα των αλλοδαπών εμφανίζει μεγαλύτερο εύρος, Θ.Π. Λιανός, 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*, Αθήνα, ΚΕΠΕ, σ. 96.

10. Για πτυχές των επιπτώσεων της μετανάστευσης στη βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης βλέπε Σ. Ρομπόλης, Χ. Μπάγκαβος, Ι. Χατζηβασιλογίου, 2006, «Ο ρόλος της μετανάστευσης στις μεταβολές του εργατικού δυναμικού και στη βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος στην Ελλάδα», στο Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, σ. 146 επ.

θάρρυναν κατά περίπτωση την πρόσκαιρη ή τη μακροχρόνια είσοδο μεταναστών.

Έχουμε ήδη επισημάνει ότι η μετανάστευση όλο και περισσότερο αναδεικνύεται σε σημαντική παράμετρο της οικονομίας, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.¹¹ Αγγίζει όλες τις παραμέτρους που προσδιορίζουν τη δυναμική και τις προοπτικές της οικονομίας σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο¹² και, συνεπώς, θέτει, από αυτήν την άποψη, σε προτεραιότητα πολιτικές ρύθμισης και διαχείρισης που διασφαλίζουν, αφενός, την αξιοποίηση της δυναμικής που διαμορφώνουν οι μετανάστες και, αφετέρου, αμβλύνουν τα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι πολιτικές αυτές πρέπει κυρίως να διαχειρίζονται αποτελεσματικά το δυϊσμό που παράγουν τα μεταναστευτικά ρεύματα και η οικονομική ανάπτυξη μεταξύ μιας κατηγορίας μεταναστών ήδη νομιμοποιημένων και κοινωνικά ενταγμένων και μιας άλλης κατηγορίας του πληθυσμού που παραμένει στο περιθώριο ή μεταναστεύει εποχικά και πρόσκαιρα με έντονα χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού.¹³

3. Η μεταναστευτική ως δημόσια πολιτική. Έλλειμμα αποτελεσματικότητας

Η μετανάστευση επέβαλε τη διαμόρφωση μιας συνολικής πολιτικής που αντιμετωπίζει, πέρα από την υπέρβαση των δομών της κοινωνίας, με την απaráμιλλη μέχρι τώρα ομοιογένειά της,¹⁴ και των δομών της οικονομίας

11. Για τη θεωρητική θεμελίωση της πολιτικής οικονομικής ενσωμάτωσης μεταναστών στη χώρα υποδοχής βλέπε Α. Κόντης, 2001, «Οικονομική ενσωμάτωση μεταναστών στη χώρα υποδοχής», στο Γ. Αμίτσης, Γ. Λαζαρίδης (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, σ. 191 επ.

12. Για τη στρατηγική ένταξης των μεταναστών στην αγορά εργασίας σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις σχεδιαζόμενες πολιτικές, μέτρα, δράσεις και προγράμματα, βλέπε, *Integration of migrants in the labour market. European Social Fund 2007-2013 – Fiche for DGEMPL desk officers –3rd DRAFT*, 13.10.2006

13. Για τον κίνδυνο δημιουργίας δύο κοινωνιών με την περιθωριοποίηση των μεταναστευτικών πληθυσμών, βλέπε, E. Hobsbawm, 2000, *Στους ορίζοντες του 21ου αιώνα. Μετά την εποχή των άκρων*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 187.

14. Η ομοιογένεια του έθνους-κράτους προϋποθέτει και περιλαμβάνει την αναγνώριση της ισότητας των αστικών δικαιωμάτων σε όλα τα άτομα που ανήκουν στο έθνος. Για τη θεωρητική επεξεργασία της προβληματικής βλέπε Ulrich Beck, 2003, *Pouvoir et contre pouvoir à l'ère de la mondialisation*, Paris, éd. Flammarion, σ. 73. Για την αναγνώριση του εθνικά ομοιογενή χαρα-

και της αγοράς εργασίας, την άμβλυση των δυσλειτουργιών του κράτους και της δημόσιας διοίκησης. Διοίκηση, που σε μεγάλο βαθμό έδειξε σημαντικό έλλειμμα οργανωτικής προετοιμασίας και αποτελεσματικότητας και φάνηκε απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει παρόμοια πρόκληση (Robolis, SOPEMI 2006, Α. Λιμπεράκη, 2001, σ.109 επ.).

Τρεις είναι κυρίως οι συνέπειες αυτής της κατάστασης:

- α. Η δομή της ελληνικής οικονομίας με τη διογκωμένη παραοικονομία αλλά και η καθυστέρηση του κράτους να σχεδιάσει έναν επαρκή μηχανισμό υποδοχής και ενσωμάτωσης των μεταναστών συνέβαλαν στην ευρεία ανάπτυξη της παράνομης μετανάστευσης που προφανώς με δυσκολία μπορεί να εκτιμηθεί.¹⁵ Συνέπεια του γεγονότος αυτού είναι μεγάλο μέρος των μεταναστών να μη διαθέτει κάρτα παραμονής, να εργάζεται σε συνθήκες εργασίας που δεν εξασφαλίζουν τα στοιχειώδη κοινωνικά, εργασιακά, μισθολογικά και συνδικαλιστικά δικαιώματά τους.
- β. Η ελλιπής διοικητική οργάνωση και οι συνακόλουθες δυσλειτουργίες οδηγούν στην απουσία επίσημων αξιόπιστων στοιχείων που με ακρίβεια θα αποτύπωναν την πραγματική εικόνα των μεταναστών κατά τα τρία προγράμματα νομιμοποίησης (1998, 2001, 2005) και θα επέτρεπαν την αποτελεσματική διαχείριση και ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, παρά τη σχετική βελτίωση που έχει επιτευχθεί από το 2001.
- γ. Το πρόβλημα του επαναπατρισμού Ελλήνων του εξωτερικού, κατοίκων στην πλειονότητά τους χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, λόγω κυρίως της ελλιπούς προετοιμασίας του κράτους και των διοικητικών δυσλειτουργιών, αντιμετωπίστηκε επίσης με ανεπαρκή τρόπο, χωρίς πάντως να υπάρχουν ακριβή στοιχεία και γι' αυτή την κατηγορία του πληθυσμού.

κτίρα της ελληνικής κοινωνίας, Ν. Μουζέλης, 1978, *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, σ. 166. Για την ιστορικότητα και το μύθο της εθνικής ομοιογένειας, Δ. Χριστόπουλος, 2001, «Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα», στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρασανόγλου, Μ. Παύλου, *Οι μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σ. 63 επ. Για τις συνέπειες της ακύρωσης της εθνικής ομοιογένειας, ως αποτέλεσμα των μεταναστευτικών ροών, βλέπε, Eric Hobsbawm, 2007, *Παγκοσμιοποίηση, δημοκρατία και τρομοκρατία*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 107.

15. Οι παράνομοι μετανάστες υπολογίζονται στους 500.000 περίπου, SOPEMI 2006, όπ. παρ. Ο αριθμός των μεταναστών που καταγράφηκε κατά το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης με βάση τις αιτήσεις για την απόκτηση της λευκής και πράσινης κάρτας περιορίζεται στο μισό όσων υπολογίζεται, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, ότι έχουν εισέλθει στη χώρα. Βλέπε, Θ.Π. Λιανός, 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*, Αθήνα, ΚΕΠΕ, σ. 23επ.

Γίνεται κατανοητό ότι κάτω από αυτές τις συνθήκες οξύνονται οι δυσκολίες αποτελεσματικής διαχείρισης του μεταναστευτικού προβλήματος σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, πολύ περισσότερο, όπως ήδη αναφέραμε, όταν σημαντικό μέρος των μεταναστών παραμένει παράνομο και, συνεπώς, ανεξέλεγκτο. Η μετανάστευση αποτελεί και θα αποτελεί τις επόμενες δεκαετίες καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση των εξελίξεων στην αγορά εργασίας, των κοινωνικών σχέσεων και των οικονομικών και δημογραφικών εξελίξεων στην Ελλάδα, όπως σε όλες τις χώρες υποδοχής μεταναστών. Αποτελεί πλέον κεντρικό θέμα στη συζήτηση για την οικονομική ανάπτυξη και τις αναγκαίες κοινωνικές αναπροσαρμογές στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση.¹⁶

Κρίσιμο, συνεπώς, ερώτημα για την αποτελεσματική άσκηση πολιτικής είναι ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πολιτικών, που διασφαλίζουν την ουσιαστική ένταξη των κατηγοριών αυτών του πληθυσμού στο συνολικό πλαίσιο που διαμορφώνουν οι κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις σε εθνικό και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η μεταναστευτική πολιτική, μάλιστα, ρυθμίζοντας τόσο την προσφορά όσο και τη ζήτηση της εργατικής δύναμης, αποτελεί μέρος της πολιτικής της οικονομικής επέκτασης και της διαχείρισης της εργατικής δύναμης, σε συνδυασμό με τις πολιτικές ανάπτυξης, τις τεχνολογικές αναδιορθώσεις και την καινοτομία που συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας της παραγωγικής διαδικασίας σε κρίσιμους τομείς και κλάδους της οικονομίας. (Π. Λινάρδος-Ρυλμόν, 2003, σ. 10· Robolis, SOPEMI 2005). Από αυτήν την άποψη, το μέγεθος και η πολυπλοκότητα του μεταναστευτικού προβλήματος απαιτεί την ένταξη και τη διαχείρισή του από τις δημόσιες πολιτικές με ένα τρόπο συνολικό, που να αντιμετωπίζει σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο τα θέματα ανάπτυξης, απασχόλησης, κοινωνικής ένταξης και αποκλεισμού του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

16. Χ. Μπάγκαβος, 2003, «Δημογραφικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση», στο Κ. Κασμάτη (επιμ.), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης, η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 47επ.· Commission des Communautés Européennes; «Rapport annuel pour la migration et l'adhésion», Communication de la Commission au Conseil Européen et au Parlement Européen, Bruxelles, 16 Jul. 2004, σ. 10. Επίσης, Commission of the European Communities, «Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Social Committee of the Regions» Third Annual Report of Migration and Integration, Brussels, 11.9. 2007, COM (2007) 512 final, σ. 3. Βλέπε, επίσης, Λ. Βεντούρα, 2006, «Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20ό αιώνα», στο Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, σ. 117.

Οι παράμετροι που καθορίζουν τη μεταναστευτική πολιτική, όπως η κοινωνική ένταξη, η εκπαίδευση, η ένταξη στην αγορά εργασίας, η ασφάλεια βρίσκονται στον πυρήνα του κράτους και της πολιτικής του.¹⁷ Οι δημόσιες πολιτικές, μάλιστα, οφείλουν να εξασφαλίζουν στρατηγικού χαρακτήρα προσεγγίσεις των προκλήσεων της μετανάστευσης και όχι να αναλώνεται η διαμορφούμενη πολιτική σε τακτικού και συγκυριακού χαρακτήρα προσεγγίσεις που οδηγούν σε μερική και αποσπασματική αντιμετώπισή της. Συνεπώς, η διαμόρφωση και η εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής προϋποθέτει την ανάπτυξη ορθολογικής διαδικασίας σχεδιασμού με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων πλευρών, την αποτελεσματική εφαρμογή της με την ανάπτυξη όλων των αναγκαίων θεσμικών προϋποθέσεων και οργανωτικών και λειτουργικών προβλέψεων. Όμως, σε περιόδους δημοσιονομικής κρίσης, κυριαρχίας της αγοράς και πρόταξης πολιτικών που προωθούν την ευελιξία των εργασιακών σχέσεων, η μεταναστευτική πολιτική αποτελεί προνομιακό πεδίο για να εκφραστούν δύο χαρακτηριστικά που σηματοδοτούν τη συγκυρία και προσδιορίζουν την προοπτική της:

- το δομικό χαρακτήρα της κρίσης του κράτους και της αδυναμίας της κρατικής ρύθμισης να διασφαλίσει την κοινωνική ισορροπία και να ακυρώσει τα αρνητικά αποτελέσματα που παράγει η αγορά και οι όροι ευελιξίας που επιβάλλει,¹⁸
- την οργανωτική και λειτουργική ανεπάρκεια της διοίκησης που συνήθως δεν διασφαλίζει τον επαρκή σχεδιασμό και εφαρμογή των πολιτικών.

Με τον τρόπο αυτόν, η μετανάστευση και οι πολιτικές αντιμετώπισής της αναδεικνύονται σε κρίσιμο πεδίο ανάλυσης της σχέσης κράτους και κοινωνίας. Πεδίο όπου αντανακλάται ο βαθμός αποτελεσματικότητας των κρατικών πολιτικών και των ρυθμιστικών παρεμβάσεων του κράτους. Σε ένα χώρο όπου, με κρισιμότητα για την κοινωνική συνοχή, συναντώνται κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικές αξίες, αντιθετικές πολιτικές επιλογές και διαχειριστικές λογικές που πολλές φορές οξύνουν τις πολιτικές και κοινωνικές αντιθέσεις. Συγχρόνως, οι προκλήσεις της μετανάστευσης και ο τρόπος αντιμετώπισής

17. Για τα δικαιώματα στην «κοινωνία της ένταξης», βλέπε, Π. Ροζαβαλόν, 2001, *Το νέο κοινωνικό ζήτημα. Επανεξετάζοντας το κράτος πρόνοιας*, Αθήνα, Μεταίχμιο, σ. 213 επ.

18. Για τη σχετικοποίηση της αποτελεσματικότητας του «πολιτικά θεσμοθετημένου χώρου» να διασφαλίσει σε εθνικό επίπεδο την κοινωνική ισορροπία και τις συνέπειες της απορρύθμισης ή της «επαναρρύθμισης ειδικής μορφής» βλέπε, Δ. Χαραλάμης, 1998, *Δημοκρατία και παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 25, 200, 206, 214 επ. και 225 επ.

της αναδεικνύει τα όρια συγκρότησης της κοινωνίας, των κοινωνικών ομάδων και των κοινωνικών κινημάτων που εκφράζουν το αίτημα για την ανάδειξη των κοινωνικών και αξιακών παραμέτρων της μετανάστευσης και προτείνουν την αναγνώριση των δικαιωμάτων ως κοινωνικό πρόταγμα και όχι ως κρατική παραχώρηση.¹⁹

Ειδικότερα, στην Ελλάδα, με την αδύναμη κοινωνία πολιτών και τη συνάρθρωση και έκφραση των κοινωνικών συμφερόντων σε εξάρτηση με το κράτος,²⁰ το ασταθές κανονιστικό πλαίσιο και τη συνακόλουθη χαλαρότητα στην υιοθέτηση και την εφαρμογή των κανονιστικών ρυθμίσεων, αποσταθεροποιείται σε μεγάλο βαθμό η αποτελεσματικότητα στην αντιμετώπιση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων της μετανάστευσης. Πολύ περισσότερο μάλιστα παράγονται φαινόμενα ανομίας που σχετικοποιούν τον τρόπο που οι μετανάστες με τη σειρά τους προσλαμβάνουν την κοινωνία και αντιμετωπίζουν το κανονιστικό περιβάλλον και τη διοίκηση.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η πολιτική για τη μετανάστευση χαρακτηρίστηκε από ασάφεια στόχων και κατά την εφαρμογή της από διοικητική

19. Για τη σημασία της καθιέρωσης και επιβολής των ελευθεριών και των δικαιωμάτων ως κανονιστική δέσμευση της Δημοκρατίας στη νεωτερικότητα, δες, Δ. Χαραλάμης, *Δημοκρατία και παγκοσμιοποίηση*, όπ. παρ., σ. 215

20. Για την κυρίαρχη θέση του κράτους έναντι της κοινωνίας και τη συνακόλουθη αποδυνάμωση της δεύτερης με τη διάχυση στάσεων αμυντικού χαρακτήρα, βλέπε Ν. Διαμαντούρος, 2000, *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 54 και 56. Ενδιαφέρουσα η θέση ότι το κράτος στην Ελλάδα αναδεικνύεται σε αποφασιστικό και αυτόνομο «παράγοντα διαμόρφωσης των κοινωνικών και οικονομικών μεγεθών» στο Κ. Τσουκαλάς, 1981, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ.19 επ. και 337, και στο Κ. Τσουκαλάς, 1986, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 49 και 59 επ. Επίσης, Ν. Mouzelis, 1986, *Politics in the Semi-Periphery. Early Parliamentarism and late industrialization in the Balkans and Latin America*, London, Macmillan, σ. 70· Κ. Featherstone, 2007, «Ο «εκσυγχρονισμός και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής» στο Κ. Featherstone (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, σ. 24· Α. Μακρυδημήτρης, 2003, *Κράτος και κοινωνία πολιτών. Ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, και Α. Μακρυδημήτρης, 2006, *Κράτος των πολιτών. Προβλήματα της μεταρρύθμισης και του εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδ. Λιβάνη, σ. 49 επ. Για την ιδιότυπη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος στην Ελλάδα, βλέπε, Δ. Χαραλάμης, 2007, «Ελευθερία της έκφρασης, πλουραλισμός και διαφάνεια στο χώρο των ηλεκτρονικών ΜΜΕ. Η ελληνική εμπειρία: Από την απώλεια του κρατικού μονοπωλίου στις “ασύμβατες ιδιότητες” του “βασικού μετόχου” και στις προοπτικές εξορθολογισμού στην εποχή της ψηφιακής τεχνολογίας», στο Α. Δ. Τσεβιάς, *Διασφάλιση του πλουραλισμού και έλεγχος συγκέντρωσης στα μέσα ενημέρωσης*, Αθήνα, Νομική βιβλιοθήκη, σ. 143 επ.

ανεπάρκεια (Robolis, SOPEMI, 2006). Η αντιφατική στρατηγική για την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ροών, η υπερβολική αυστηρότητα των νομικών προβλέψεων, οι οργανωτικές ανεπάρκειες και οι παρεπόμενες δυσλειτουργίες κατά την εφαρμογή του νομικού πλαισίου καθώς και οι ιδιαιτερότητες της δομής της οικονομίας, τελικά, συνέβαλαν στο σχετικά περιορισμένο αριθμό μεταναστών που νομιμοποιήθηκαν και στη συνακόλουθη παραμονή μεγάλου αριθμού μεταναστών έξω από τη νόμιμη αγορά εργασίας χωρίς τη διασφάλιση στοιχειωδών δικαιωμάτων (Α. Καψάλης, Π. Λινάρδος-Ρυλμόν, 2005, σ. 13). Στην πραγματικότητα η πλειονότητα των μεταναστών δεν έχει ενταχθεί στην κοινωνική ασφάλιση, οι μισθοί παραμένουν πάντα χαμηλότεροι από τα προβλεπόμενα κατώτερα όρια στις συλλογικές συμβάσεις, ενώ, παράλληλα, οι μετανάστες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα συμβίωσης με τις οικογένειές τους, όπως επίσης προβλήματα που συνδέονται με τη γνώση της γλώσσας, την κοινωνική και πολιτισμική προσαρμογή τους. Παρά το ότι η πολιτική για νομιμοποίηση της παράνομης μετανάστευσης και της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών αποτέλεσε κεντρικό στρατηγικό προσανατολισμό της μεταναστευτικής πολιτικής, εντούτοις, τελικά, η πολιτική αυτή αποδείχτηκε συνολικά διστακτική (Σ. Γεωργούλας, 2003, σ. 111 επ.). Δεν κατόρθωσε πολύ περισσότερο να διασφαλίσει το σταδιακό προγραμματισμό της εισόδου των μεταναστών στη χώρα με κριτήρια που αφορούν στις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας σε εθνικό και σε περιφερειακό επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο, δεν μπόρεσε η Ελλάδα να μετατραπεί από χώρα υποδοχής μεταναστών σε χώρα ενεργούς προσέλκυσης εξειδικευμένης και ανειδίκευτης εργατικής δύναμης, ενταγμένης στο γενικότερο σχεδιασμό και αναπτυξιακή στρατηγική της χώρας (S. Robolis, SOPEMI, 2006 και Α. Καψάλης, Π. Λινάρδος-Ρυλμόν, 2005, σ. 12).

Ακόμη περισσότερο, για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής, η διοίκηση σε κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο παρουσίασε σημαντικά προβλήματα ελλειπών οργανώσεων και δυσλειτουργίας, που παράλληλα με τις αγκυλώσεις και τις ανεπάρκειες των κανονιστικών ρυθμίσεων, δυσχέρανε την προσπάθεια αποτελεσματικής υποδοχής και ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία (Π. Λινάρδος-Ρυλμόν, 2003 και Στρ. Γεωργούλας, 2003, σ. 115). Οι ανεπάρκειες αυτές συνέβαλαν στη δημιουργία άτυπων δικτύων ή στην ενεργοποίηση εθελοντικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται για τη διευκόλυνση και την αντιμετώπιση των προβλημάτων των μεταναστών στην προοπτική ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία και αγορά εργασίας (Γ. Αμίτσης, Γ. Λαζαρίδης, 2001, σ. 45).

Έτσι, φαίνεται ότι υπάρχει σημαντική απόκλιση ανάμεσα στους στόχους της νομιμοποίησης και της ένταξης των μεταναστών στην κοινωνία και τον αποκλεισμό τους στην πράξη από την κατάκτηση των κοινωνικών, εργασιακών και ασφαλιστικών τους δικαιωμάτων (S. Robolis, SOPEMI, 2005). Έρευνα που ήδη έχει πραγματοποιηθεί σε αρμόδιες δημόσιες υπηρεσίες (Δ. Κατσορίδας, Α. Καψάλης, 2003, σ. 13 επ.) έχει δείξει ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι που έχουν εμπλακεί στην εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής εκτιμούν ότι ο διοικητικός μηχανισμός σε κεντρικό, περιφερειακό επίπεδο και σε επίπεδο αυτοδιοίκησης δεν έχει αναπτύξει την αναγκαία οργανωτική και διοικητική υποδομή ούτε έχει αναδείξει και αξιοποιήσει το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό, την εμπειρία και την αναγκαία γνώση. Ο ανεπαρκής και αναποτελεσματικός σχεδιασμός, οι γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, η έλλειψη υποδομών και ανορθολογική κατανομή πόρων, η πολύπλοκη νομοθεσία, τα ελλειπή και αναποτελεσματικά συστήματα ενημέρωσης, η υποβάθμιση των αρμόδιων υπηρεσιακών μονάδων και η συνολική υποβάθμιση της ποιότητας των προσφερομένων υπηρεσιών (Χ. Σιμόπουλου, 2005, σ. 71 επ.) διαμορφώνουν την εικόνα διοίκησης σε αναστολή. Η κινητοποίηση της διοίκησης υπολείπεται σε μεγάλο βαθμό με συνέπεια να αδυνατεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την πρόκληση της μεταναστευτικής πλημμυρίδας.

4. Η εικόνα της δημόσιας διοίκησης

Είναι γνωστό στην οργανωσιακή θεωρία ότι οι «αιτιακές πολυπλοκότητες» που χαρακτηρίζουν την απόπειρα εφαρμογής κάθε δημόσιας πολιτικής, όπως αυτή για τη μετανάστευση, δεν επιτρέπουν με ασφαλή τρόπο να ερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους αυτοί που δραστηριοποιούνται για το σχεδιασμό και την εφαρμογή των πολιτικών αυτών συμπεριφέρονται διοικητικά και δρουν με τρόπο ώστε να μη διευκολύνουν την αποτελεσματική εφαρμογή τους. Η αδυναμία ανάλυσης, ερμηνείας και πρόβλεψης του ελλείμματος εφαρμογής των δημόσιων πολιτικών οφείλεται κυρίως στη δυσχέρεια να προσδιορισθούν οι πολύπλοκες μεταβλητές και παράμετροι που επηρεάζουν την εφαρμογή της πολιτικής (M. Goggin, oths, 1990, σ. 10 επ.).

Από αυτήν την άποψη, για τη διαμόρφωση και την αποτελεσματική εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής έχει σημασία να αποτυπωθούν οι απόψεις που διατυπώνουν και την εικόνα που διαμορφώνουν τόσο στελέχη της διοίκησης που έχουν την ευθύνη για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής καθώς και εκπρόσωποι κοινωνικών φορέ-

ων που ασχολούνται με τα θέματα της μετανάστευσης ή εκπροσωπούν μετανάστες.²¹

Οι απόψεις αυτές αφορούν σε τρεις άξονες:

- τη μεταναστευτική πολιτική και ειδικότερα τους στόχους, το περιεχόμενο της μεταναστευτικής πολιτικής, το βαθμό προσαρμογής του θεσμικού και νομικού πλαισίου στις διεθνείς ρυθμίσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και τον τρόπο σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής²²
- την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής και ειδικότερα την επάρκεια και ικανότητα της διοίκησης να εφαρμόσει

21. Γίνεται εδώ, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, αναφορά και δευτερογενής επεξεργασία ευρημάτων και συμπερασμάτων της έρευνας πεδίου με αντικείμενο τη «Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα. Η “εικόνα” της Δημόσιας Διοίκησης», που διενεργήθηκε στο πλαίσιο ευρύτερης έρευνας με αντικείμενο «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι – οι Άλλοι και Εμείς» από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ το 2007 με την επιστημονική ευθύνη της Ερευνήτριας Ι. Τσίγκανου και τη συμμετοχή των ερευνητών/τριών του Ινστιτούτου, Θ. Σταθοπούλου, Χ. Βαρουξή, Α. Φραγκίσκου, Γ. Μικελιογιαννάκη και Χ. Στρατουδάκη. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη διενέργεια ημιδομημένων συνεντεύξεων με στελέχη δημοσίων υπηρεσιών που έχουν αρμοδιότητα για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής και με εκπροσώπους κοινωνικών φορέων και μη κυβερνητικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται για τη μελέτη ή την εκπροσώπηση και την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών. Αντικείμενο της έρευνας πεδίου ήταν η αποτύπωση του τρόπου με τον οποίο εκπρόσωποι κοινωνικών φορέων και στελέχη υπηρεσιών του δημοσίου αντιλαμβάνονται το μεταναστευτικό φαινόμενο και τη μεταναστευτική πολιτική, όπως αναπτύχθηκε τα τελευταία 15 χρόνια, και εκτιμούν τον τρόπο που η δημόσια διοίκηση αντιμετωπίζει τα θέματα της μετανάστευσης και τους μετανάστες. Στην έρευνα συμμετείχαν οι παρακάτω φορείς: Το Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης – Διεύθυνση Αλλοδαπών και Μετανάστευσης – Διεύθυνση Αστικής και Δημοτικής Κατάστασης – Τμήμα Ιθαγένειας, το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας / Διεύθυνση Απασχόλησης, το Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ), η Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, ο Συνήγορος του Πολίτη, ο Συνήγορος του παιδιού, η Γραμματεία Οικονομικών Μεταναστών & Προσφύγων της ΓΣΕΕ, η Διοίκηση του Εργατικού Κέντρου Αθήνας (ΕΚΑ), το ΙΝΕ της ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ τα Πολιτικά κόμματα (Νέα Δημοκρατία, Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα, Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός) καθώς και κοινωνικοί φορείς και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Κύκλος Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Κέντρο Πληροφόρησης και Τεκμηρίωσης για το Ρατσισμό, την Οικολογία, την Ειρήνη και τη Μη Βία «Αντιγόνη», Ελληνικό Τμήμα Διεθνούς Αμνηστίας, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, Ιατρικό Κέντρο Αποκατάστασης Θυμάτων Βασανιστηρίων, Γιατροί του Κόσμου- Ελληνική Αντιπροσωπεία, SOS Ρατσισμός, Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, PRAKSIS (Προγράμματα Ανάπτυξης, Κοινωνικής Στήριξης και Ιατρικής Συνεργασίας), Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες- Ελληνική Αντιπροσωπεία, Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης, Αποστολή Ελλάδας, Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, Πρόγραμμα για Μετανάστριες – Θύματα Σωματεμπορίας, Κλίμακα).

την πολιτική και τους τυπικούς και άτυπους μηχανισμούς που αναπτύσσονται, καθώς και τους παράγοντες που επηρεάζουν την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής:

- τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η επικοινωνία και η πρόσβαση των μεταναστών στις αρμόδιες δημόσιες υπηρεσίες και ειδικότερα τον τρόπο που διασφαλίζεται η πληροφόρηση, τα προβλήματα που αντιμετωπίζονται κατά την επαφή με τη διοίκηση και την αντίληψη που διαμορφώνουν τα στελέχη των δημοσίων υπηρεσιών για τους μετανάστες.

Η συγκριτική αποτίμηση των απόψεων αυτών επιβεβαιώνει τα βασικά συμπεράσματα που διατυπώθηκαν στην ανάλυση που προηγήθηκε και αφορούν στην ανεπάρκεια της μεταναστευτικής πολιτικής και στις αγκυλώσεις της διοίκησης κατά την εφαρμογή της. Διαπιστώνεται ότι έχει διαμορφωθεί μια διαχωριστική γραμμή για όλα τα θέματα που αφορούν στο περιεχόμενο της μεταναστευτικής πολιτικής και τον τρόπο αντιμετώπισης των μεταναστών από τη διοίκηση. Γραμμή που αποτυπώνει το χάσμα ανάμεσα στην αντίληψη που κυριαρχεί στους κοινωνικούς φορείς και τις ενώσεις των μεταναστών για την ανεπάρκεια της μεταναστευτικής πολιτικής και την αναποτελεσματικότητα της εφαρμογής της και στην εκτίμηση των στελεχών της διοίκησης για ουσιαστική και λυσιτελή αντιμετώπιση των θεμάτων της μετανάστευσης και των μεταναστών. Φαίνεται ότι σε αυτές τις συνθήκες διαμορφώνεται μια πολωτική σχέση που δεν συμβάλλει στην άρση των προκαταλήψεων και αρνητικών στάσεων και την ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης ανάμεσα στη διοίκηση και την κατηγορία αυτή του πληθυσμού. Στην περίπτωση αυτή, το γενικότερο πρόβλημα αξιοπιστίας και αποτελεσματικότητας που παρουσιάζει η δημόσια διοίκηση οξύνεται ακόμη περισσότερο, με συνέπεια μάλιστα να μην αντιμετωπίζονται κρίσιμα προβλήματα και να διακυβεύεται η ανάπτυξη φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης ευρύτερων κοινωνικών ομάδων.

Ειδικότερα, παρουσιάζονται συγκριτικά οι απόψεις αυτές ανά άξονα.

a. Σχεδιασμός της μεταναστευτικής πολιτικής

Η αποσαφήνιση των στόχων, η πληρότητα του περιεχομένου και η διαδικασία σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής αποτελούν καθοριστικά στοιχεία για τη διαμόρφωση και την αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής αυτής.

Σχετικά με τους στόχους της μεταναστευτικής πολιτικής, το δίπολο τυπική νομιμοποίηση ή κοινωνική ένταξη των μεταναστών φαίνεται ότι αποτυπώνει τη διακριτή τοποθέτηση των στελεχών της διοίκησης και των εκπροσώπων των κοινωνικών φορέων. Σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη στε-

λεχών της διοίκησης, βασικός στόχος της μεταναστευτικής πολιτικής αποτελεί η ένταξη των αλλοδαπών στην κοινωνία. Θεωρούν ότι διαμορφώνεται, με το σύνολο των ρυθμίσεων, ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο που διασφαλίζει τη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή οριοθετώντας την κινητικότητα των αλλοδαπών και την απασχόλησή τους.

Όμως στην πράξη, η αντίληψη αυτή υποκρύπτει πρακτικές που αποβλέπουν στην τυπική νομιμοποίηση όσων μεταναστών πληρούν τα τυπικά κριτήρια νομιμότητας και όχι στην ουσιαστική ένταξη όλων των εγκατεστημένων και εργαζομένων αλλοδαπών μεταναστών. Εξαντλείται σε μια τυπική, φορμαλιστική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η πολιτική για τη μετανάστευση παράγει αποτελέσματα και επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι αλλοδαποί, στο βαθμό που συγχέει την τυπική νομιμοποίηση, που στην πράξη προτάσσει αυστηρές προϋποθέσεις, με αποτέλεσμα να οδηγεί όλο και περισσότερους στον αποκλεισμό, με την πραγματική και ουσιαστική ένταξη στην ελληνική κοινωνία ευρύτερων κατηγοριών μεταναστών που παραμένουν και εργάζονται στη χώρα. Σε ένα κλίμα έλλειψης εμπιστοσύνης στο κράτος, διάχυτη είναι η αντίληψη ότι αποκλειστική προτεραιότητα της μεταναστευτικής πολιτικής παραμένει η ρύθμιση της νομιμότητας της εισόδου και παραμονής, με όρους αστυνόμευσης και ελέγχου των μεταναστών και μάλιστα ως συνέπεια της πολιτικής και των υποχρεώσεων που διαμορφώνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Αυτή η πολιτική αντιμετωπίζει το φαινόμενο της μετανάστευσης και τους μετανάστες κατά τρόπο αμυντικό, αφού τους εκλαμβάνει ως οιονεί «εισβολείς» στη χώρα που συμβάλλουν στην αύξηση του αισθήματος ανασφάλειας. Συνέπεια είναι το θεσμικό και νομικό πλαίσιο να φαίνεται ότι έχει περισσότερο ως στόχο να «θωρακίζει» τη χώρα παρά να διασφαλίζει τα δικαιώματα των μεταναστών. Έτσι, εκπέμπεται το μήνυμα ότι οι μετανάστες δεν είναι ισότιμοι πολίτες, ως φορείς απαραβίαστων θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι ίδιοι μάλιστα διαμορφώνουν την αντίληψη ότι βρίσκονται υπό καθεστώς ανοχής στη χώρα με αντίστοιχα αρνητικά συναισθήματα. Με τη σειρά τους, μάλιστα, προβάλλουν την εικόνα της αρνητικής συμπεριφοράς που δέχονται από τις δημόσιες υπηρεσίες στο σύνολο της κοινωνίας αποδίδοντάς της ισχυρά ρατσιστικά αντανάκλαστα.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι κοινωνικοί φορείς συγκλίνουν στην άποψη ότι ολοκληρωμένη μεταναστευτική πολιτική, που να αποτυπώνει μια συνολική αντιμετώπιση του μεταναστευτικού ζητήματος, δεν φαίνεται να έχει αναπτυχθεί στην Ελλάδα. Ουσιαστικά μέχρι τώρα έχει επιχειρηθεί να ρυθμισθεί και μάλιστα με αποσπασματικό, ημιτελή και συνεπώς αναποτελεσματικό τρόπο,

με θεσμικά εμπόδια και διοικητικές ανεπάρκειες, το ζήτημα της νομιμοποίησης των μεταναστών και της ένταξής τους στην αγορά εργασίας και στην κοινωνία στη βάση της λογικής της προσωρινότητας, αφού μεγάλος αριθμός μεταναστών με μακροχρόνια παραμονή στη χώρα είναι παράνομος. Γεγονός που αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για να περιοριστούν τα φαινόμενα παρανομίας, οικονομικής εκμετάλλευσης και κοινωνικού αποκλεισμού.

Αντίθετα, με όρους τυπικούς και στη βάση μιας γραφειοκρατικής αντίληψης των πραγμάτων, θετική αξιολογούν τη μεταναστευτική πολιτική στελέχη των αρμόδιων δημοσίων υπηρεσιών και κρατικών οργανισμών. Αναγνωρίζουν την ύπαρξη θετικών ρυθμίσεων για τους μετανάστες, όπως την προσπάθεια νομιμοποίησης και διασφάλισης της νόμιμης εργασίας, τη ρύθμιση θεμάτων υγείας, ασφάλισης και εκπαίδευσης καθώς και τη δημιουργία δομών και υπηρεσιών για τη διαχείριση της μετανάστευσης, την εξειδίκευση και εκπαίδευση του προσωπικού και την ανάπτυξη δομών πληροφόρησης. Επισημαίνεται μάλιστα ο δυναμικός χαρακτήρας της μεταναστευτικής πολιτικής αφού υποστηρίζουν ότι με τις επάλληλες αλλαγές αντιμετωπίζεται η ανάγκη για συνεχή αναπροσαρμογή στις διαμορφούμενες συνθήκες σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Χωρίς αμφιβολία, όπως συμβαίνει σε πολλούς τομείς ρύθμισης των δημόσιων πολιτικών στην Ελλάδα, η μεταναστευτική πολιτική έχει σε ικανοποιητικό βαθμό ενσωματώσει ρυθμίσεις που προβλέπονται σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο ειδικότερα για την άρση των διακρίσεων και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στελέχη μάλιστα των υπηρεσιών της διοίκησης θεωρούν ότι σύμφωνα με το ισχύον νομικό πλαίσιο η διοίκηση διασφαλίζει την προστασία των δικαιωμάτων των αλλοδαπών χωρίς διακρίσεις, με ικανοποιητικούς μηχανισμούς λογοδοσίας. Όμως, οι εκπρόσωποι των κοινωνικών φορέων συμφωνούν ότι η πολιτική όχι μόνο υπολείπεται όσον αφορά το περιεχόμενο και το βαθμό ενσωμάτωσης των κατευθυντήριων γραμμών που έχουν διαμορφωθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα κυρίως στην εφαρμογή της.²² Υπάρχει δηλαδή απόσταση ανάμεσα στο τυπικό πεδίο της ανοιχτής ρύθμισης και στο ουσιαστικό θολό πεδίο της εφαρμογής. Η εκτίμηση είναι ότι ο περιοριστικός τρόπος με τον οποίο ενσωματώθηκαν οι κατευθύνσεις αυτές καθιστά το κανονιστικό πλαίσιο αναποτελεσματικό. Στην πράξη, δεν διασφαλίζει τα δικαιώματα ούτε

22. Βλέπε, αναλυτικότερα, Χ. Βαρουξή, 2008, *Μεταναστευτική πολιτική και Δημόσια Διοίκηση. Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών*, Κείμενα Εργασίας 2008/17, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 17 επ.

προστατεύει από τις διακρίσεις. Κυρίως, όμως, δεν εξασφαλίζει τη συμμόρφωση των κρατικών οργάνων στους κανόνες δικαίου, ούτε προβλέπει αποτελεσματικές διαδικασίες λογοδοσίας για τη διασφάλιση στην πράξη των εγγυήσεων των δικαιωμάτων των αλλοδαπών.

Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία σχεδιασμού της πολιτικής, η ουσιαστική συμμετοχή στη διαβούλευση όλων των αρμοδίων φορέων και των ενδιαφερομένων οργανώσεων αποτελεί την καθοριστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη και την αποτελεσματική εφαρμογή κάθε πολιτικής. Η διόγκωση του μεταναστευτικού φαινομένου, η ανάγκη για τεχνογνωσία με βιωματικές αναφορές και η πολυπλοκότητα της μεταναστευτικής πολιτικής καθιστούν αναγκαία τη συμμετοχή στη διαδικασία σχεδιασμού όλων των εμπλεκόμενων μερών. Όμως και στην περίπτωση του σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής φαίνεται ότι μια διαχωριστική γραμμή τέμνει τις εκτιμήσεις και απόψεις των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών και των κοινωνικών φορέων και κλονίζει την αξιοπιστία της διαμορφούμενης πολιτικής. Ενώ, δηλαδή, τα στελέχη των δημοσίων υπηρεσιών που απάντησαν στις σχετικές ερωτήσεις θεωρούν ότι στη διαμόρφωση της πολιτικής συμμετείχαν τα συναρμόδια υπουργεία και οι κοινωνικοί φορείς, όπου κρίθηκε αναγκαίο, καθώς και ότι οι προτάσεις τους λήφθηκαν, κατά το δυνατόν, υπόψη, η άποψη όλων των κοινωνικών φορέων είναι αντίθετη. Υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή τους είτε είναι ανύπαρκτη ή, όπου καθίσταται δυνατή, παραμένει ουσιαστικά αποσπασματική και πάντως τυπική. Επισημαίνουν μάλιστα την απουσία θεσμικά συγκροτημένων δομών και διαδικασιών που θα λειτουργούσαν και θα εξασφάλιζαν τη συνέχεια, τη διάρκεια και κυρίως την αξιοπιστία της διαβούλευσης. Είναι διάχυτη η αντίληψη ότι η διαδικασία συμμετοχής των φορέων αυτών στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής περισσότερο επιδιώκει να συμβάλει στη νομιμοποίηση προαποφασισθέντων ρυθμίσεων παρά να αποτελέσει πραγματικό πεδίο γόνιμης ανταλλαγής απόψεων και συνδιαμόρφωσης της πολιτικής.

β. Εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής

Η πολιτική τοποθέτηση στα θέματα της μεταναστευτικής πολιτικής των στελεχών της διοίκησης, από τη μια, και των κοινωνικών φορέων, από την άλλη, εκφράζεται με ιδιαίτερη οξύτητα στην περίπτωση της αποτίμησης της διοικητικής επάρκειας και ικανότητας για την εφαρμογή της πολιτικής αυτής.

Τα στελέχη της διοίκησης υποστηρίζουν ότι οι ρυθμίσεις αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τις ανάγκες των μεταναστών, η δε διοίκηση ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις για την εφαρμογή τους. Τα προβλήματα εφαρμογής, που μπορεί να παρουσιάζονται, θεωρούν ότι είναι περισσότερο τεχνικής φύσης και

οφείλονται μάλλον στην έλλειψη προσωπικού, σε οργανωτικές αδυναμίες, στις πολύπλοκες διαδικασίες, στην καθυστέρηση της ηλεκτρονικής διασύνδεσης των δημοσίων υπηρεσιών ή την εμπλοκή κατά την εφαρμογή πολλών υπηρεσιών των διαφόρων επιπέδων διοίκησης, με συνέπεια να παρατηρούνται καθυστερήσεις στους ενδιάμεσους χρόνους που απαιτούνται για τη διεκπεραίωση των υποθέσεων σε όλα τα επίπεδα. Επιπλέον, στελέχη από υπηρεσίες της κεντρικής διοίκησης υποστηρίζουν ότι όσες δυσλειτουργίες παρουσιάζονται οφείλονται κυρίως στην ελλιπή εκπαίδευση, κατάρτιση, στελέχωση και το ελλιπές ενδιαφέρον του προσωπικού των περιφερειακών υπηρεσιών. Διατυπώνουν, μάλιστα, την εκτίμηση ότι υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης και διόρθωσης των αδυναμιών, αφού εκτιμούν ότι σταδιακά καταβάλλεται προσπάθεια για τη συνεχή απλοποίηση των σχετικών διαδικασιών, τον περαιτέρω περιορισμό των εμπλεκόμενων υπηρεσιών των διαφόρων επιπέδων της διοίκησης και, κατά συνέπεια, τον περιορισμό του χρόνου διεκπεραίωσης των υποθέσεων. Επιπλέον, διατυπώνουν την άποψη ότι δεν υφίστανται ούτε είναι αναγκαίοι άτυποι μηχανισμοί αντιμετώπισης των αδυναμιών αυτών και επισημαίνουν ότι οι εμπλεκόμενοι υπάλληλοι προσπαθούν πάντα να αντιμετωπίσουν κάθε περίπτωση μέσα από τους εσωτερικούς μηχανισμούς της υπηρεσίας. Τελικά, τα στελέχη των δημοσίων υπηρεσιών αποδίδουν το μεγαλύτερο βάρος για τα προβλήματα που παρουσιάζονται στις δυσκολίες συναλλαγής με τους αλλοδαπούς στην άγνοια των τελευταίων, στις δυσκολίες επικοινωνίας λόγω των πολιτισμικών διαφορών, στην καχυποψία των αλλοδαπών για τη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης. Με τον τρόπο αυτόν περιορίζουν τη σημασία που έχουν η ανάγκη καλύτερου συντονισμού μεταξύ των αρμοδίων φορέων, η έλλειψη προσωπικού και της απαραίτητης υποδομής και οργάνωσης των υπηρεσιών καθώς και σε αρκετές περιπτώσεις οι αρνητικές στάσεις των υπαλλήλων.

Τις διαπιστώσεις αυτές αμφισβητούν οι εκπρόσωποι των φορέων που υποστηρίζουν ότι οι ρυθμίσεις όχι μόνο εφαρμόζονται με αργούς ρυθμούς αλλά, κυρίως, δεν ανταποκρίνονται ούτε στις ανάγκες των μεταναστών ούτε στις δυνατότητες της διοίκησης. Θεωρούν ότι η διοίκηση συσσωρεύοντας ογκώδη εργασία αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες να εφαρμόσει το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο, γιατί το ίδιο το πλαίσιο είναι ασαφές, πολύπλοκο και δαιδαλώδες. Σε αυτό προστίθενται οι οργανωτικές αδυναμίες της διοίκησης, οι περιορισμένες υποδομές και οι ανεπαρκείς ανθρώπινοι πόροι. Οι δυσκαμψίες αυτές επιβαρύνουν τις επαφές των μεταναστών με τη διοίκηση, καθώς καθιστούν τη διαδικασία για την αντιμετώπιση των υποθέσεων τους μακρόχρονη, με συνέπεια την απώλεια χρόνου και εισοδημάτων, ενώ αποτε-

λούν συχνά έναν επιπλέον αποτρεπτικό λόγο για την εμπλοκή τους στη διαδικασία νομιμοποίησής τους.

Όμως, σε κάθε περίπτωση, οι δυσλειτουργίες αυτές δεν είναι απλώς τεχνικού χαρακτήρα, αλλά οφείλονται σε βαθύτερους λόγους, όπως η έλλειψη μακροπρόθεσμης πολιτικής, η έλλειψη εμπειρίας, καθώς και στα εμπεδωμένα στερεότυπα για τους μετανάστες, τα οποία συνδέονται με ζητήματα εθνικής ταυτότητας και ζητήματα αντιμετώπισης της ετερότητας και του διαφορετικού. Για τον λόγο αυτόν, παρά τις επιμέρους βελτιώσεις και την ελάφρυνση των γραφειοκρατικών φορτίων σε σχέση με το παρελθόν, δεν φαίνεται να αντιμετωπίζονται τα ουσιαστικότερα προβλήματα που συνδέονται με την ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία και την αγορά εργασίας. Άλλωστε, προβλήματα που συνδέονται με το θεσμικό και νομικό πλαίσιο υποστηρίζουν ότι δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη άτυπων μηχανισμών και δικτύων για την αντιμετώπιση των αδυναμιών, γεγονός που αναπαράγει την αναξιοπιστία και την αναποτελεσματικότητα.

Συνεπώς, η ουσιαστική απάντηση στα προβλήματα που θέτει η μαζική είσοδος των μεταναστών δεν απαιτεί απλώς την οργανωτική και λειτουργική βελτίωση των διοικητικών δομών. Προϋποθέτει την αντιμετώπιση της μετανάστευσης όχι ως φαινόμενου που πρέπει να ελεγχθεί με αστυνομικά μέτρα, αλλά ως νέας σύνθετης πραγματικότητας που διαμορφώνει νέους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς όρους στην ελληνική κοινωνία. Πραγματικότητα, που πρέπει να αντιμετωπιστεί σοβαρά, με ανοιχτό και ειλικρινή διάλογο, με αξιόπιστη και αποτελεσματική εφαρμογή των νόμων σε συνεργασία με την κοινωνία πολιτών και τους μηχανισμούς λογοδοσίας και ελέγχου. Η δυνατότητα ελέγχου της διοίκησης, με την ανάπτυξη προληπτικών και κατασταλτικών μηχανισμών ελέγχου και λογοδοσίας, αλλά και με την παράλληλη διευκόλυνση της δυνατότητας προσφυγής των ενδιαφερομένων για την άρση των διοικητικών ανεπαρκειών και της κακοδιοίκησης, αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την αύξηση της αξιοπιστίας της διοίκησης και για την αποτελεσματική ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία.

γ. Επικοινωνία και πρόσβαση των αλλοδαπών στη δημόσια διοίκηση

Φαίνεται ότι για την επαφή τους με τις υπηρεσίες οι μετανάστες χρησιμοποιούν όλους τους τρόπους πρόσβασης που κρίνουν πρόσφορους ανάλογα με την περίπτωση που αντιμετωπίζουν ή τον φορέα που απευθύνονται. Αυτό σημαίνει ότι ενεργοποιούν και αξιοποιούν τα συλλογικά όργανα εκπροσώπησής τους, τους συνδικαλιστικούς φορείς αλλά και εκπροσώπους τους. Είναι

ενδιαφέρον ότι αξιοποιούν τα άτυπα δίκτυα²³ ή την προσωπική επαφή, όταν απευθύνονται σε κοινωνικές οργανώσεις και κοινωνικούς φορείς, ενώ χρησιμοποιούν περισσότερο τυπικές διαδικασίες, όταν απευθύνονται στην κρατική διοίκηση. Στην περίπτωση αυτή, οι αλλοδαποί έρχονται σε επαφή με την υπηρεσία οι ίδιοι ή μέσω δικηγόρου και υποβάλλουν ερωτήματα συνήθως εγγράφως, ενώ συχνά κοινωνικοί φορείς υποβάλλουν προς την υπηρεσία αιτήματα και επεξηγήσεις για περιπτώσεις αλλοδαπών που τους εκπροσωπούν. Μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτή η τυπική διαδικασία επιβάλλεται από τη φύση της σχέσης των μεταναστών με τις κρατικές υπηρεσίες, όμως φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις υποδηλώνει την έλλειψη εμπιστοσύνης για τη βούληση ή την επάρκεια των υπηρεσιών να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα τους

Η εικόνα αναξιοπιστίας της διοίκησης, επιπλέον, αποτυπώνεται στα θέματα και τις διαδικασίες ενημέρωσης των μεταναστών. Για την ενημέρωση και πληροφόρησή τους σε θέματα που αφορούν στην παραμονή και στην ένταξή τους στην οικονομία και την ελληνική κοινωνία, οι μετανάστες αξιοποιούν κυρίως άτυπα δίκτυα επικοινωνίας, όπως η προσωπική επαφή με μέλη της οικογένειάς τους που ήδη έχουν εισέλθει στη χώρα ή με άλλα άτομα της εθνικότητάς τους. Η ενημέρωσή τους, επίσης, γίνεται είτε από το μεταναστευτικό τύπο, είτε από τα σωματεία, τις ενώσεις τους και τους συνδικαλιστικούς φορείς.

Οι υπηρεσίες του δημοσίου κυρίως αναφέρουν ως πηγή πληροφόρησης των μεταναστών την παροχή πληροφοριών από τις ίδιες τις υπηρεσίες, χωρίς, όμως, οι μετανάστες και οι φορείς τους να θεωρούν ότι αποτελούν αξιόπιστη και ασφαλή πηγή ενημέρωσης. Κυρίως ως πηγές πληροφόρησης αναφέρονται οι δήμοι του τόπου κατοικίας, οι αρμόδιες περιφερειακές υπηρεσίες, άλλα συναρμόδια υπουργεία και τα Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών (ΚΕΠ), όπως επίσης και τα κατά τόπους προξενεία. Γενική διαπίστωση αποτελεί η έλλειψη συγκροτημένου και ολοκληρωμένου συστήματος υποδοχής των μεταναστών που θα διευκόλυνε την προσέγγιση της διοίκησης από τους μετανάστες. Πάντως, σε όλες τις περιπτώσεις, τονίζεται ότι η αποτελεσματικότητα εξαρτάται από τη δυνατότητα επικοινωνίας και το επίπεδο ευαισθησίας κάθε υπαλλήλου, και για το λόγο αυτόν τονίζεται η ανάγκη βελτίωσης και αναβάθμισης των ποιοτικών χαρακτηριστικών των υπαλλήλων. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται ότι το υπάρχον σύστημα υποδοχής είναι ανεπαρκές, αναποτελεσματικό και μάλλον εξαντλείται στην αποκλειστική ρύθμιση της εισόδου των αλλοδαπών, χωρίς να

23. Για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παροάνογλου, Μ. Παύλου, όπ. παρ. σ. 19.

ρυθμίζει την υποστήριξη των μεταναστών μετά την είσοδό τους στη χώρα. Δημιουργεί, με τον τρόπο αυτό, τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη φαινομένων εξαθλίωσης των μεταναστών, τον κίνδυνο εμφάνισης οργανωμένου εγκλήματος και κυρίως διεύρυνσης των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού.

Για τον λόγο αυτόν, επισημαίνεται η αναγκαιότητα να διασφαλίζεται η αμεσότητα της επαφής, να οικοδομείται σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στους μετανάστες, τις υπηρεσίες και τους φορείς και να εκδηλώνεται το αναγκαίο ενδιαφέρον, χωρίς να υποκρύπτεται υστεροβουλία. Με τον τρόπο αυτόν και υπό αυτές τις προϋποθέσεις μπορούν να αμβλυνθούν οι αρνητικές συνέπειες που οφείλονται στην άγνοια ή ελλιπή γνώση της γλώσσας, στις πολιτισμικές διαφορές και να διευκολυνθεί η αποδοχή των εξηγήσεων που παρέχονται στους μετανάστες. Κυρίως, όμως, να περιορισθούν οι προκαταλήψεις και οι αρνητικές στάσεις που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις μεταναστών, της κοινωνίας, των υπηρεσιών και των φορέων που εμπλέκονται στο σχεδιασμό και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής.

Πρέπει, δηλαδή, να ανατραπεί η αντίληψη των στελεχών της δημόσιας διοίκησης που θεωρούν, ως προβλήματα που δυσχεραίνουν τη δυνατότητα επαφής, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και την αδυναμία ένταξης των μεταναστών στην ελληνική πραγματικότητα. Η αντίληψη αυτή υποδηλώνει σε μεγάλο βαθμό τη στάση επιφύλαξης που εκφράζουν τα στελέχη της διοίκησης απέναντι στους μετανάστες και την τάση να αποδίδουν τις ευθύνες για τα προβλήματα επαφής και επικοινωνίας περισσότερο στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την κουλτούρα τους.

Από αυτήν την άποψη, ενδιαφέρον έχει να αναζητηθεί ο τρόπος με τον οποίο κατανοούν τα στελέχη της διοίκησης τον μετανάστη και προσλαμβάνουν την εικόνα του, ποιες στερεοτυπικές αντιλήψεις ενεργοποιούνται και κυρίως ποια είναι η κοινωνική αναπαράσταση αυτών των στερεοτύπων που αναπτύσσεται. Σε αυτήν την περίπτωση διαπιστώνεται και με ανάγλυφο τρόπο αποτυπώνεται η διαχωριστική γραμμή που διαπερνά τις αντιλήψεις και τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στη διοίκηση και τους μετανάστες και τους κοινωνικούς φορείς.

Η αντίληψη που κυριαρχεί στα στελέχη της διοίκησης επιβεβαιώνει τη βασική διαπίστωση ότι ο μετανάστης αντιμετωπίζεται από τις δημόσιες υπηρεσίες ως «ξένος», μη ισότιμο μέλος της κοινωνίας, θύμα της παγκοσμιοποίησης που, ως υπήκοος τρίτης χώρας, αναγκάζεται να εκπατριστεί με σκοπό την εξεύρεση εργασίας. Η αντίληψη αυτή τοποθετεί τον μετανάστη απέναντι στην κοινωνία αφού παραμένει ένα ξένο σώμα με το οποίο αναπτύσσεται μια «εξωτερική σχέση», που για το δημόσιο εξαντλείται στην παροχή ενός νομι-

μοποιητικού εγγράφου με το οποίο διασφαλίζεται η νόμιμη παραμονή στη χώρα. Άλλωστε, είναι χαρακτηριστικό ότι, εκτός από το πραγματικό πρόβλημα επικοινωνίας που παρατηρείται λόγω της έλλειψης γνώσης της γλώσσας, χρεώνεται στο μετανάστη ότι αδυνατεί να επικοινωνήσει με τις υπηρεσίες γιατί έχει διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και αντιμετωπίζει τις υπηρεσίες του κράτους με καχυποψία.

Ουσιαστικά, όμως, σύμφωνα με την άποψη των εκπροσώπων των κοινωνικών φορέων που συμμετείχαν στην έρευνα, η αντίληψη αυτή αντανakλά την έντονη καχυποψία και δυσπιστία των δημόσιων λειτουργών για τους αλλοδαπούς, η οποία συνοδεύεται από έλλειψη ενδιαφέροντος για τα προβλήματα των μεταναστών και μειωμένη διαθεσιμότητα του προσωπικού. Η αντιμετώπιση των μεταναστών από τους υπαλλήλους, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, έχει χαρακτήρα διεκπαιρωτικό, με συνέπεια να λείπει η «αίσθηση καθήκοντος» και να συνοδεύεται συχνά από κακή και αγενή συμπεριφορά.

5. Μια κριτική αποτίμηση

Στην ανάλυση που προηγήθηκε, επιχειρήσαμε να δείξουμε ότι η έκταση των μεταναστευτικών ροών και η συνακόλουθη ανασύνθεση των κοινωνιών υποδοχής διαμορφώνουν πλέον νέους όρους οικονομικής ανάπτυξης, δημογραφικής επέκτασης, διαχείρισης της αγοράς εργασίας, κοινωνικής ένταξης ή ανάπτυξης φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού και ανάδειξης φαινομένων πολυπολιτισμικής συγκρότησης της κοινωνίας. Σε αυτές τις συνθήκες, η μετανάστευση αναδεικνύεται σε καθοριστικό, με ιδιαίτερη πολυπλοκότητα, πεδίο σχεδιασμού και άσκησης δημόσιας πολιτικής. Τη συνθετότητα και τη δυναμική του αναδεικνύουν οι βασικές διαπιστώσεις που ακολουθούν.

1. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας, οι νέες ανάγκες και προοπτικές που διαμορφώνονται, μεταμορφώνουν την Ελλάδα σε χώρα υποδοχής και εγκατάστασης μεγάλου αριθμού μεταναστών με συνέπεια να καταγράφονται σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Η μετανάστευση αποτελεί και θα αποτελεί τις επόμενες δεκαετίες κεντρικό θέμα στη συζήτηση και τη χάραξη πολιτικής για την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και τις αναγκαίες κοινωνικές αναπροσαρμογές στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση.
2. Η έκταση και η πολυπλοκότητα των χαρακτηριστικών του μεταναστευτικού ρεύματος, η ανάγκη για αφομοίωσή του από τη δομή της οικονομίας και η,

έστω και με ορισμένες αντιδράσεις, αποδοχή του συνολικά από την κοινωνία, επιβάλλουν την αναθεώρηση του τρόπου προσέγγισης και ανάλυσης των νέων κοινωνικών και οικονομικών πραγματικοτήτων που διαμορφώνονται. Απαιτούν την αντιμετώπισή του από τις δημόσιες πολιτικές με ένα τρόπο ολοκληρωμένο, που να εντάσσει στο συνολικό σχεδιασμό, σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, τα θέματα απασχόλησης, κοινωνικής ένταξης και αποκλεισμού του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

3. Η μετανάστευση αγγίζει όλες τις παραμέτρους που προσδιορίζουν τη δυναμική και τις προοπτικές της οικονομίας και της κοινωνίας και, συνεπώς, θέτει, από αυτήν την άποψη, σε προτεραιότητα πολιτικές ρύθμισης και διαχείρισης που διασφαλίζουν από τη μία την αξιοποίηση της δυναμικής που διαμορφώνουν οι μετανάστες και από την άλλη αμβλύνουν τα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι αναγκαία, συνεπώς, η ενίσχυση των διοικητικών δομών για την αποτελεσματική διαχείριση της μετανάστευσης, ώστε να αναπτύσσονται και εφαρμόζονται συνολικές πολιτικές προσεγγίσεις, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.
4. Από αυτήν την άποψη, η μετανάστευση και οι πολιτικές αντιμετώπισής της αναδεικνύονται σε κρίσιμο πεδίο προσέγγισης της σχέσης κοινωνίας και κράτους. Σε πεδίο όπου αντανακλάται ο βαθμός αποτελεσματικότητας των κρατικών πολιτικών και των ρυθμιστικών παρεμβάσεων του κράτους με την ανάπτυξη μιας ενεργούς μεταναστευτικής πολιτικής που, με τη συμμετοχή της κοινωνίας, κατά τρόπο συνολικό και αποτελεσματικό αποβλέπει στη ρύθμιση όλου του μεταναστευτικού κύκλου. Σε ένα χώρο όπου, με κρισιμότητα για την κοινωνική συνοχή, συναντώνται κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικές αξίες, αντιθετικές πολιτικές επιλογές και διαχειριστικές λογικές που οφείλουν να αμβλύνουν τις πολιτικές και κοινωνικές αντιθέσεις.
5. Ο ανεπαρκής και αναποτελεσματικός σχεδιασμός, οι γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, η έλλειψη υποδομών και η ανορθολογική κατανομή πόρων, η πολύπλοκη νομοθεσία, τα ελλιπή και αναποτελεσματικά συστήματα ενημέρωσης, η υποβάθμιση των αρμόδιων υπηρεσιακών μονάδων και η συνολική υποβάθμιση της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών διαμορφώνουν την εικόνα διοίκησης σε αναστολή. Η κινητοποίηση της διοίκησης υπολείπεται σε μεγάλο βαθμό, με συνέπεια να αδυνατεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την πρόκληση της μεταναστευτικής πλημμυρίδας.
6. Για την εφαρμογή της πολιτικής, η διοίκηση σε κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα ελλιπούς οργάνωσης και δυσλειτουργίας, που παράλληλα με τις αγκυλώσεις και τις ανε-

πάρκειες των κανονιστικών ρυθμίσεων, δυσχεραίνει την προσπάθεια αποτελεσματικής υποδοχής και ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Οι ανεπάρκειες αυτές συμβάλλουν στη δημιουργία άτυπων δικτύων ή στην ενεργοποίηση εθελοντικών οργανώσεων, όχι πάντα με σαφείς στοχοθετήσεις, που δραστηριοποιούνται για τη διευκόλυνση και την αντιμετώπιση των προβλημάτων των μεταναστών στην προοπτική ένταξης τους στην ελληνική κοινωνία και αγορά εργασίας.

7. Τα προβλήματα αντιμετώπισης της μετανάστευσης δεν είναι μόνο οργανωτικής ή λειτουργικής φύσης. Έχει διαμορφωθεί μια διαχωριστική γραμμή για όλα τα θέματα που αφορούν στην αποτίμηση της μεταναστευτικής πολιτικής και τον τρόπο αντιμετώπισης των μεταναστών από τη διοίκηση. Γραμμή που αποτυπώνει το χάσμα που αναπτύσσεται ανάμεσα στην αντίληψη που κυριαρχεί στους κοινωνικούς φορείς και τις ενώσεις των μεταναστών για την ανεπάρκεια της μεταναστευτικής πολιτικής και την αναποτελεσματικότητα της εφαρμογής της και στην εκτίμηση των στελεχών της διοίκησης για ουσιαστική και λυσιτελή αντιμετώπιση των θεμάτων της μετανάστευσης και των μεταναστών. Διαμορφώνεται μια πολωτική σχέση που δεν συμβάλλει στην άρση των προκαταλήψεων και αρνητικών στάσεων και στη συνακόλουθη ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης ανάμεσα στη διοίκηση και την κατηγορία αυτή του πληθυσμού. Με τον τρόπο αυτόν, το γενικότερο πρόβλημα αξιοπιστίας και αποτελεσματικότητας που παρουσιάζει η δημόσια διοίκηση οξύνεται ακόμη περισσότερο, με συνέπεια να μην αντιμετωπίζονται κρίσιμα προβλήματα και να διακυβεύεται η ανάπτυξη φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης ευρύτερων κοινωνικών ομάδων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αμίτσις Γ. και Λαζαρίδη Γ., 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Βαρουξή Χ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση. Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών», *Κείμενα Εργασίας 2008/17*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Γεωργούλας Σ., 2003, «Το νομικό πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα τον εικοστό αιώνα- Μια ιστορική, κριτική οπτική», στο Κ. Κασιμάτη κ.ά., *Μεταναστευτική πολιτική και στρατηγική ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg.

- Δεμερτζής Ν., 1996, *Ο λόγος του εθνικισμού*, Αθήνα, εκδ. Σάκκουλα.
- Καβουνίδη Τ., 2002, *Τα χαρακτηριστικά των μεταναστών. Το ελληνικό πρόγραμμα νομιμοποίησης έτους 1998*, Αθήνα, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, τόμ. 2.
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κατοορίδας Δ. και Καψάλης Α., 2003, «Η σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική πολιτική: περιεχόμενο και αποτελέσματα», *Τετράδια ΙΝΕ*, Αθήνα, ΙΝΕ.
- Καψάλης Α. και Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (επιμ.), 2005, *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Καψάλης Α. και Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 2005, «Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική», στο Καψάλης Α. και Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (επιμ.), *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Καψάλης Α., 2008, «Ευρωπαϊκό μοντέλο επιλεκτικής μετανάστευσης: Ξενοφοβική προσέγγιση ή οικονομικός ρεαλισμός;» στο *Ενημέρωση*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, τόμ. 152.
- Κοντιάδης Ξ., 2001, *Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Κρητικίδης Γ., 2004, «Η μετανάστευση στην Ελλάδα», στο *Ενημέρωση*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, τόμ. 104.
- Λιανός Θ. Π., 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα. Οικονομική διερεύνηση*, Αθήνα, ΚΕΠΕ.
- Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 2000, «Ζητήματα πολιτικής σχετικά με την νομιμοποίηση των αλλοδαπών στην Ελλάδα», *Τετράδια ΙΝΕ*, Αθήνα, ΙΝΕ, τόμ. 18-19.
- Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 2003, «Η αναγκαιότητα μιας νέας προσέγγισης της μετανάστευσης», *Τετράδια ΙΝΕ*, Αθήνα, ΙΝΕ.
- Μαρβάκης Α., Παρασσανόγλου Δ. και Παύλου Μ., 2001, *Οι μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Μπάγκαβος Χ. και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg.
- Μπάγκαβος Χ. και Δ. Παπαδοπούλου, 2003, «Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική», Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Niessen J. and Y. Schibel, 2007, «Εγχειρίδιο σχετικά με την ένταξη για υπευθύνους χάραξης πολιτικής και ειδικούς επαγγελματίες», Migration Policy Group (MPG), Γ.Δ. Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας της ΕΕ, Ευρωπαϊκές Κοινότητες, (δεύτερη έκδοση).
- ΟΚΕ, 2000, «Μετανάστευση και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια», Αθήνα, Γνώμη της ΟΚΕ.
- Ροζανβαλόν Πιερ, 2001, *Το νέο κοινωνικό ζήτημα. Επανεξετάζοντας το κράτος πρόνοιας*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Ρομπόλης Σ., 2008, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα. Απολογισμοί και προοπτικές*, Αθήνα, Επίκεντρο.

- Ρομπόλης Σ., 2004, «Πολιτικές μετανάστευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση», στο *Ενημέρωση*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, τόμ. 104.
- Σιμόπουλου Χ., 2005, «Η σχέση των μεταναστών με τη διοίκηση: προβλήματα και προτάσεις βελτίωσης της διαδικασίας», στο Α. Καψάλης και Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (επιμ.), *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Συνήγορος του Πολίτη, 2001, *Ετήσια Έκθεση*, Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδου Α., 2005, *Ελληνική μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα, ΕΛΙΑΜΕΠ.
- Τσαρδανίδης Χ., 2001, «Μετανάστευση και η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας», στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδης (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση.
- Τσουκαλάς Κ., 1981, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Τσουκαλάς Κ., 1986, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Featherstone Κ. (επιμ.), 2007, *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκουγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ.
- Χαραλάμπης Δ., 1998, *Δημοκρατία και παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Hobsbawm E., 2001, *Στους ορίζοντες του 21ου αιώνα. Μετά την εποχή των άκρων*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Hobsbawm E., 2007, *Παγκοσμιοποίηση, δημοκρατία και τρομοκρατία*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, Β΄ έκδοση.

Ξενογλώσση

- Beck U., 2003, *Pouvoir et contre pouvoir à l'ère de la mondialisation*, Paris, éd. Flammarion.
- Commission of the European Communities, 2007, «Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Social Committee of the Regions», Third Annual Report of Migration and Integration, Brussels, COM (2007) 512 final.
- Commission des Communautés Européennes, 16 Jul. 2004, «Rapport annuel pour la migration et l'adhésion», Communication de la Commission au Conseil Européen et au Parlement Européen, Bruxelles.
- Council document 14615/04.
- European Union Agency for Fundamental Rights, 2007, «Report of Racism and Xenophobia in the Member States of the EU», FRA (TK-AK-07-002-EN-C).

- Fitoussi J. et Rosanvallon P., 1996, *Le nouvel age des inégalités*, Paris, éd. du Seuil.
- Formaini R., 1990, *The myth of scientific public policy*, New Brunswick and London, Transaction Publishers, 2nd ed.
- Geddes A. and Niessen J., 2005, *European civic citizenship and inclusion index*, Brussels, British Council.
- Goggin M., Bowman A., Lester J. and O'Toole L., 1990, *Implementation theory and practice. Toward a third generation*, USA, HarperCollins.
- Hall R. H. and R. E. Quinn (eds), 1983, *Organizational theory and public policy*, London, Sage.
- Krugman P., 1998, *La mondialisation n'est pas coupable. Vertus et limites du libre échange*, Paris, éditions La Découverte.
- Nair S., 1993, «Mondialisation et migration. L'axe Sud Nord», στο *Les migrations internationales*, Lausanne, Payot.
- Niessen J. and Kate M-A., 2007, *From principles to practice. The common basic principles on integration and the handbook conclusions*, MPG.
- Vincent de Gaulejac, 2005, *La société malade de la gestion*, Ed. Paris, du Seuil.
- Robolis S., 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, *L'immigration en Grèce*, Rapports pour la Grèce, Système d'observation permanente des migrations (SOPEMI), Organisation de Coopération et de Développement Économique, Paris, Réunion de SOPEMI.
- Younis T. (ed.), 1990, *Implementation in public policy*, USA, Dartmouth, Brookfield.

ΟΙ ΑΝΤΙΦΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Νίκος Σαρρής*

1. Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως χώρος υποδοχής μεταναστών, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, βρίσκεται αντιμέτωπη με πολύπλοκα ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί. Με την αυξανόμενη μεταναστευτική κίνηση και, στη συνέχεια, με την κατάργηση των εσωτερικών συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα κράτη μέλη της αντιλήφθηκαν την αδήριτη ανάγκη να συνεργαστούν στενά για τα ζητήματα της μεταναστευτικής πολιτικής, αφού η πολυπλοκότητα και η δυσκολία των συναφών θεμάτων δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί αποσπασματικά και αποκλειστικά σε εθνικό ή διακρατικό επίπεδο.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να καταγράψει και να παρουσιάσει τα βασικά σημεία του νομοθετικού πλαισίου και των πολιτικών στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου σε ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και την πίεση που ασκήθηκε για ευρύτερες μεταρρυθμίσεις στις νομοθεσίες για τους αλλοδαπούς στα κράτη μέλη της ΕΕ ιδίως σε ό,τι αφορά την ενσωμάτωση του κοινοτικού δικαίου.

2. Μεταναστευτική πολιτική Ευρωπαϊκής Ένωσης

2.1. Η «κοινοτικοποίηση» της μεταναστευτικής πολιτικής

Η πολιτική μετανάστευσης αποτελεί σήμερα μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της ευρωπαϊκής πολιτικής. Η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων

* Πολιτικός Επιστήμων-Νομικός, Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας Γ' Βαθμίδας, Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και οι αυξανόμενες πιέσεις των μεταναστευτικών κυμάτων οδήγησαν την ΕΕ στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για κοινοτική δράση. Έτσι, η εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου στον τομέα αυτόν από τη δεκαετία του 1990 βασίζεται σε αυτές τις πολιτικές ανάγκες.

Η κοινή ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης περιέχει τόσο μέτρα καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης, τα οποία συνδέονται με την πολιτική ασφάλειας και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, όσο και μέτρα που αφορούν τη νόμιμη μετανάστευση στις χώρες μέλη της ΕΕ. Η κυριότερη προσπάθεια στρέφεται στον τομέα της εναρμόνισης των πολιτικών των κρατών μελών σχετικά με τις προϋποθέσεις υποδοχής και παραμονής των πολιτών τρίτων χωρών.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ αποτέλεσε την πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για την ευρωπαϊκή διάσταση της μετανάστευσης δίνοντας το έναυσμα για να φτάσουμε στη σημερινή αποτύπωση των κανόνων του δευτερογενούς δικαίου. Το ζήτημα της μετανάστευσης, ως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπισε η ΕΕ, απασχόλησε τις διασκέψεις κορυφής, ιδιαίτερα στη δεκαετία του 2000. Χαρακτηριστικό είναι ότι στα συμπεράσματα της εκάστοτε προεδρίας υπάρχουν αναφορές για την κοινή αντιμετώπιση του ζητήματος, το συντονισμό της δράσης των κρατών μελών, την πρόοδο στον τομέα της ασφάλειας, την ύπαρξη κοινών θεσμών, κ.λπ. Η προσέγγισή μας, λοιπόν, γίνεται, αφενός, μέσα από την καταγραφή και ανάλυση των κρίσιμων αποφάσεων που λήφθηκαν για μια κοινή μεταναστευτική πολιτική και, αφετέρου, από τις αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων που σηματοδοούν τις εξελίξεις γύρω από το ζήτημα αυτό.

Τα κυριότερα βήματα αυτής της πορείας για μια κοινή μεταναστευτική πολιτική είναι, πέραν της Συνθήκης του Άμστερνταμ, οι αποφάσεις που λήφθηκαν στο Τάμπερε της Φινλανδίας, ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων, το Πρόγραμμα της Χάγης, χωρίς να παραγνωρίζονται και οι αποφάσεις που λήφθηκαν στα Ευρωπαϊκά Συμβούλια αλλά και οι κανόνες του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ που συνέβαλαν ουσιαστικά στη δημιουργία εθνικών μεταναστευτικών πολιτικών.

2.1.1. Συνθήκη Άμστερνταμ

Με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης του Άμστερνταμ, τον Μάιο του 1999, τα ζητήματα του ασύλου, της διάβασης των συνόρων και της μετανάστευσης μεταφέρθηκαν από τον τρίτο στον πρώτο πυλώνα και έγιναν κεντρικής σημασίας πολιτικά θέματα για την ΕΕ. Με αυτόν τον τρόπο, επισφραγίστηκε ο κοινωτικός χαρακτήρας αυτών των τομέων της πολιτικής. Κοινοτικός χαρακτήρας

της μεταναστευτικής πολιτικής και της πολιτικής ασύλου σημαίνει ότι οι τομείς αυτοί ρυθμίζονται πλέον από νομική άποψη δεσμευτικά σε επίπεδο ΕΕ, στη βάση προτάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Επιπλέον, με τη μεταφορά της θεματικής του Σένγκεν στο θεσμικό και νομικό πλαίσιο της ΕΕ (Πρωτόκολλο Σένγκεν) επήλθε μια μεγάλη αύξηση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ και, συγχρόνως, μια απώλεια αρμοδιοτήτων των επιμέρους κρατών μελών στους συγκεκριμένους τομείς. Η Σύμβαση εφαρμογής των Συμφωνιών Σένγκεν αποτελεί κοινοτικό κεκτημένο, αφού έχει ενσωματωθεί στη Συνθήκη για την Ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΣΕΚ) ως πρωτόκολλο αριθμός 2, ρυθμίζοντας, καταρχάς, θέματα σταδιακής κατάργησης των ελέγχων στα κοινά σύνορα των κρατών μελών, όπως και θέματα ασύλου και διαμονής αλλοδαπών τρίτων χωρών.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ προβλέπει τη σταδιακή οικοδόμηση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαίου και την εναρμόνιση των πολιτικών των κρατών που συμμετέχουν, στους τομείς του δικαίου, του ασύλου, της μετανάστευσης και του ελέγχου των εξωτερικών συνόρων, εντός χρονικού πλαισίου πέντε ετών μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης (δηλαδή μέχρι την 1η Μαΐου 2004). Επιπλέον, η συνθήκη προβλέπει να μην θιγούν οι αρμοδιότητες των κρατών μελών ως προς τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και της προστασίας της εσωτερικής τους ασφάλειας. Επίσης, το Συμβούλιο απέκτησε την εξουσία να λάβει, χωρίς χρονική δέσμευση, και άλλα μέτρα στους τομείς του ασύλου, της μετανάστευσης και της διαφύλαξης των δικαιωμάτων υπηκόων τρίτων χωρών, καθώς και μέτρα στους τομείς της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις, της διοικητικής συνεργασίας και της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις (Παπασιώπη-Πασιά, 2007, σ. 196).

2. 1.2. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Τάμπερε

Σημαντικό βήμα για την εναρμόνιση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής έγινε τον Οκτώβριο του 1999 κατά τη διάρκεια της Ειδικής Συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Τάμπερε της Φινλανδίας. Στα συμπεράσματα της Προεδρίας υπογραμμίστηκε η ανάγκη διερεύνησης των ζητημάτων που αναφέρονται σε σχέση με την πολιτική, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανάπτυξη στις χώρες και τις περιφέρειες προέλευσης και διέλευσης. Το Συμβούλιο υιοθέτησε την αρχή σύμφωνα με την οποία η κοινή πολιτική για το άσυλο και τη μετανάστευση θα πρέπει να περιλαμβάνει τη συνεργασία με τις χώρες καταγωγής-προέλευσης των μεταναστών, ώστε να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα τόσο τα πολιτικά προβλήματα στις εν λόγω χώρες όσο

και τα ζητήματα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εταιρική σχέση με τις εν λόγω τρίτες χώρες θεωρήθηκε ότι θα συμβάλει σημαντικά στην επιτυχία των προληπτικών μέτρων.

Στο Συμβούλιο του Τάμπερε διαπιστώθηκε επίσης η ανάγκη μιας δυναμικής πολιτικής ενσωμάτωσης των πολιτών τρίτων χωρών που θα έχει στόχο την παραχώρηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, συγκρίσιμων με εκείνα των πολιτών της ΕΕ. Συγχρόνως πρέπει να προωθηθεί από τη μεριά της Ευρωπαϊκής Ένωσης η μη διάκριση στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή, καθώς και η επεξεργασία μέτρων καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Η αναγνώριση της αρχής της δίκαιης μεταχείρισης για τους υπηκόους τρίτων χωρών τίθεται κατ' αναλογία με την αρχή της ίσης μεταχείρισης που ισχύει για τους κοινοτικούς πολίτες (Ν. Σιταρόπουλος, 2004, σ. 253) και εκκινεί τη διαδικασία σύγκλισης των νομικών καθεστώτων που διέπουν τις δύο αυτές κατηγορίες πολιτών.

Στο Τάμπερε αποφασίστηκε η αναγνώριση ενός καθεστώτος διευρυμένων δικαιωμάτων για τους επί μακρόν διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών, όπως και να γίνουν μεταγενέστερες ρυθμίσεις σχετικά με την προστασία κατά της απέλασης και το δικαίωμα διαμονής σε άλλο κράτος μέλος. Επιπλέον εγκρίθηκε το πρώτο πολυετές πρόγραμμα το οποίο έθεσε προτεραιότητα στον τομέα της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται, επίσης, στη δημιουργία ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος χορήγησης ασύλου, που θα πρέπει να στηρίζεται στην εφαρμογή της Σύμβασης της Γενεύης περί του Καθεστώτος των Προσφύγων του 1951.

Σημαντική ήταν και η απόφαση για την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης, κυρίως με τη λήψη μέτρων κατά των ατόμων που εισάγουν ή εκμεταλλεύονται οικονομικά τους μετανάστες. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη συνεργασία και την αμοιβαία τεχνική υποστήριξη των υπηρεσιών που διεξάγουν τους συνοριακούς ελέγχους στα κράτη μέλη της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό το Συμβούλιο αποφάσισε να εντατικοποιηθούν τα μέτρα για την ανάπτυξη της κοινής πολιτικής θεωρήσεων της ΕΕ, την ενίσχυση της αστυνομικής συνεργασίας όσον αφορά στην εμπορία ανθρώπων, τη συνεργασία με τις χώρες καταγωγής σε όλα τα στάδια της κινητικότητας και τη διευκόλυνση του επαναπατριsmού.

Συμπερασματικά, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής με στόχους που εντάσσονται σε μια διαδικασία προοδευτικής υλοποίησης (Παπαθεοδώρου, 2007, σ. 33). Τα δύο κύρια ζητήματα της κοινοτικοποιημένης μεταναστευτι-

κής πολιτικής της ΕΕ αποτελούν έκτοτε η δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών και ο έλεγχος των μεταναστευτικών ροών.

2.1.3. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ που υιοθετήθηκε ως διακήρυξη στη σύνοδο κορυφής της Νίκαιας το Δεκέμβριο του 2000 (C 364/18.12.2000) καταγράφει τα θεμελιώδη δικαιώματα των Ευρωπαίων πολιτών και όσων διαμένουν νόμιμα στην επικράτεια της Ένωσης. Ο Χάρτης αποτελεί την πρώτη προσπάθεια των 15 τότε κρατών μελών να υπάρξουν σε ενιαίο κείμενο θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία θα δέσμευαν πλέον σε κοινοτικό επίπεδο για το σεβασμό τους. Ο Χάρτης περιλαμβάνει σε τέσσερα άρθρα ορισμένα δικαιώματα που αφορούν στους αλλοδαπούς, όπως η απαγόρευση της δουλείας, η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία και η εμπορία ανθρώπων (άρθρο 5), η αναγνώριση του δικαιώματος του ασύλου (άρθρο 18), η απαγόρευση μαζικών απελάσεων και η απαγόρευση απομάκρυνσης, απέλασης ή έκδοσης αλλοδαπού προς κράτος που διαθέτει σοβαρό κίνδυνο να του επιβληθεί η ποινή του θανάτου ή να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση (άρθρο 19), η απαγόρευση διακρίσεων λόγω φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής και ιθαγένειας κ.λπ. (άρθρο 21).

Ο Χάρτης ενσωματώθηκε αρχικά ως πρωτόκολλο στη Συνθήκη της Νίκαιας με μη δεσμευτικό χαρακτήρα, έπειτα αποτέλεσε το μέρος II της Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης, η οποία ψηφίστηκε στις 29 Οκτωβρίου 2004, αλλά δεν κυρώθηκε από τη Γαλλία και την Ολλανδία, για να αντικατασταθεί από τη μεταρρυθμιστική συνθήκη ή συνθήκη της Λισαβόνας η οποία υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 και η οποία, μετά το αρνητικό δημοψήφισμα στην Ιρλανδία τον Ιούνιο του 2008, δεν έχει ακόμη επικυρωθεί. Ο Χάρτης δεν αποτελεί μέρος της Συνθήκης, θεωρείται όμως πρωτογενές δικαιο με δεσμευτικό χαρακτήρα για όλες τις χώρες πλην της Μ. Βρετανίας και της Πολωνίας.

2.1.4. Ευρωπαϊκά Συμβούλια μετά το 2001

Στο Λάκεν, τον Δεκέμβριο του 2001, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επανέλαβε τους κύριους στόχους και τις κατευθυντήριες γραμμές, όπως είχαν διατυπωθεί στο Τάμπερε. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υιοθέτησε την Έκθεση της Επιτροπής του 2001 για μια «Κοινή Μεταναστευτική Πολιτική για την Παράνομη Μετανάστευση» η οποία αποδίδει σημασία στη διαχείριση του προβλήματος και από τις ίδιες τις χώρες αποστολής. Επιπλέον επισημάνθηκε το γεγονός της καθυστέρησης μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής μετανάστευσης καθώς και η περιορι-

ομένη έκτασή της συγκριτικά με τους αρχικούς σχεδιασμούς. Άλλωστε, με την προοπτική της Συνέλευσης για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης άνοιγε μια καινούργια σελίδα της ΕΕ για να διαμορφωθεί ένα κοινό πλαίσιο δράσης.

Στη Σεβίλλη, τον Ιούνιο του 2002, η Ισπανική Προεδρία προσπάθησε να συγκεκριμενοποιήσει το χρονοδιάγραμμα των κοινών δράσεων. Υπογραμμίστηκε εκ νέου ότι έχει αποφασιστική σημασία για τα κράτη μέλη να ελέγχονται τα ρεύματα των μεταναστών, τηρώντας το δίκαιο και σε συνεργασία με τις χώρες προέλευσης και διέλευσης των μεταναστών. Αποφασίστηκε ακόμη τα μεταναστευτικά ζητήματα και κυρίως εκείνα που αφορούν στην παράνομη μετανάστευση και την εξασφάλιση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ να αντιμετωπιστούν κατά προτεραιότητα στη συνέχεια. Έτσι, τα βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα μέτρα που λαμβάνονται θα πρέπει να επιδιώκουν την ορθή ισορροπία μεταξύ, αφενός, μιας πολιτικής για την ένταξη των νομίμως εγκαταστημένων μεταναστών και μιας πολιτικής στον τομέα του ασύλου, η οποία θα τηρεί τις διεθνείς συμβάσεις, και, αφετέρου, μιας αποφασιστικής καταπολέμησης της λαθραίας μετανάστευσης και της εμπορίας ανθρώπων (Συμπεράσματα της Προεδρίας – Σεβίλλη, 21 και 22 Ιουνίου 2002). Είναι πάντως γεγονός ότι τα τρομοκρατικά χτυπήματα είχαν ήδη επηρεάσει την κατεύθυνση των μέτρων πολιτικής.

Τη σημασία του μεταναστευτικού φαινομένου και την αναγκαιότητα χάραξης κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής αναγνώρισε και η Ελληνική Προεδρία η οποία συμπεριέλαβε τη μετανάστευση ως μία κύρια προτεραιότητά της. Στη διάσκεψη κορυφής στη Θεσσαλονίκη το 2003, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ζήτησε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να συντάσσει ετήσια έκθεση για την μετανάστευση στην Ευρώπη. Η έκθεση θα πρέπει να περιλαμβάνει στοιχεία και πληροφορίες και να συμβάλει στην ανάπτυξη και προαγωγή πολιτικών πρωτοβουλιών για μια αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρώπη. Προτάθηκε ακόμη η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής υπηρεσίας προστασίας των συνόρων για το συνολικό έλεγχο των εξωτερικών συνόρων, η οποία τέθηκε σε λειτουργία από το Μάιο του 2005. Τέλος, υπογραμμίστηκε η ανάγκη μιας σφαιρικής πολιτικής για τη μετανάστευση, η οποία θα περιλαμβάνει την ενσωμάτωση των μεταναστών στην αγορά εργασίας, την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και τις κοινωνικές υπηρεσίες καθώς και τη σύνδεση των μεταναστών με τον κοινωνικό και πολιτιστικό περίγυρο.

Επί Ιταλικής προεδρίας το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 12/ 13 Δεκεμβρίου 2003 χαιρετίζει την απόφαση για τη σύσταση Ευρωπαϊκού Οργανισμού για τη διαχείριση της επιχειρησιακής συνεργασίας στα κοινά σύνορα, θεωρεί δε ότι ο Οργανισμός πρέπει να είναι σε επιχειρησιακή ετοιμότητα από τον Ιανουά-

ριο 2005. Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ενέκρινε το πρόγραμμα μέτρων για την αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης στα θαλάσσια σύνορα και κάλεσε την Επιτροπή να υποβάλει πρόταση για την εισαγωγή βιομετρικών αναγνωριστικών στοιχείων στα διαβατήρια, επικροτώντας έτσι τις θέσεις της σχετικά με βιομετρικά στοιχεία σε θεωρήσεις και άδειες διαμονής. Τέλος, κάλεσε το Συμβούλιο να λάβει τις αναγκαίες αποφάσεις για ανάπτυξη του Συστήματος Πληροφοριών για τις Θεωρήσεις (Συμπεράσματα της Προεδρίας – Βρυξέλλες, 12 και 13 Δεκεμβρίου 2003, 5381/04, σ. 9).

Η μη επαρκής διαχείριση των προβλημάτων σε σχέση με τους μετανάστες που βρίσκονταν στις χώρες της ΕΕ, η τρομοκρατία και ο πόλεμος στο Ιράκ συγκρότησαν ένα δυσμενές περιβάλλον για να προχωρήσουν τα θέματα που αφορούσαν κυρίως τις πολιτικές για την ένταξη των μεταναστών. Έτσι, οι πενταετείς στόχοι που είχαν τεθεί στο Άμστερνταμ και στο Τάμπερε δεν επιτεύχθηκαν. Η πρόοδος υπήρξε περιορισμένη και αφορούσε κυρίως την απόφαση για την οικογενειακή συνένωση και την ελεύθερη μετακίνηση εντός ΕΕ για τους επί μακρόν διαμένοντες (Κασίμης, 2007, σ. 179).

Θα πρέπει ακόμη να προστεθούν οι επιφυλάξεις της ΕΕ που εμφανίζονται στη συμφωνία ένταξης των νέων χωρών κατά την τελευταία διεύρυνση με τις χώρες κυρίως της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα συμφωνήθηκε 7ετής μεταβατική περίοδος που απαγορεύει την εγκατάσταση για απασχόληση των υπηκόων των περισσότερων νέων μελών (με εξαίρεση την Κύπρο και τη Μάλτα). Η Σουηδία αρχικά και έπειτα από ένα έτος η Μ. Βρετανία και η Ιρλανδία δέχθηκαν για εργασία μετανάστες. Αυτό πάντως αποδεικνύει ότι τα κράτη μέλη εμμένουν να διατηρήσουν τις εθνικές τους πολιτικές για τη μετανάστευση και αυτό παρεμποδίζει τη χάραξη Κοινής Ευρωπαϊκής Πολιτικής για τη Μετανάστευση.

2.1.5. Πρόγραμμα της Χάγης

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά τη σύνοδο της 4/5 Νοεμβρίου 2004 ενέκρινε το πολυετές πρόγραμμα της Χάγης για την ενίσχυση της ΕΕ ως χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, το οποίο διαδέχθηκε το πρόγραμμα του Τάμπερε. Το πρόγραμμα αυτό καθορίζει τους βασικούς στόχους της Ένωσης για την περίοδο 2005-2010 στον τομέα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων. Οι προτεραιότητες που αφορούν ειδικά θέματα μεταναστευτικής πολιτικής είναι:

- α) Η προώθηση του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες και η αναβάθμιση της ιθαγένειας της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό ήδη πραγματοποιήθηκε η μετατροπή του Ευρωπαϊκού Παρατηρητη-

ρίου των φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας στον αυτοτελή Οργανισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων.¹

- β) Η δημιουργία κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου.
- γ) Η συντονισμένη διαχείριση της νόμιμης και της παράνομης μετανάστευσης.
- δ) Η αξιοποίηση των θετικών επιπτώσεων της μετανάστευσης και η ενσωμάτωση των μεταναστών.
- ε) Η ολοκληρωμένη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων για μια ασφαλέστερη Ευρώπη. Για την καλύτερη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων δημιουργήθηκε με τον Κανονισμό 2007/2004 του Συμβουλίου ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός για τον συντονισμό της επιχειρησιακής συνεργασίας στα εξωτερικά σύνορα.
- στ) Η ανάπτυξη και η εφαρμογή μιας στρατηγικής αντίληψης για την αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος. (Παπασιώπη-Πασιά, 2007, σ. 201).

Το Πρόγραμμα της Χάγης εντάσσει τη διαχείριση της μετανάστευσης στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Παρά το γεγονός ότι αναφέρεται σε πολιτικές για τη νόμιμη μετανάστευση, εντούτοις δεν προσδιορίζει τη μορφή και το μέγεθος αυτής της μετανάστευσης. Αν και βασικός στόχος φαίνεται να είναι η δημιουργία πλαισίου που θα εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις μιας «επιλεκτικής» νόμιμης εισόδου των μεταναστών στην ΕΕ, αυτό δεν φαίνεται να οδηγεί σε ένα ευρωπαϊκό μεταναστευτικό σύστημα ή σε μια αύξηση των ευκαιριών νόμιμης μετανάστευσης στα κράτη μέλη (Κασίμης, 2007, σ. 181).

2.1.6. Τα Ευρωπαϊκά Συμβούλια μετά το Πρόγραμμα της Χάγης

Επί της προεδρίας του Λουξεμβούργου το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 16/17 Ιουνίου 2005 αποφασίζει ότι θα αξιολογήσει την πρόοδο που θα έχει επιτευχθεί κατά τη σύνοδο του Δεκεμβρίου του 2005 και θα επανεξετάσει το σχέδιο δράσης καταπολέμησης της τρομοκρατίας και την πιθανή σύνδεση της τελευταίας με την παράνομη μετανάστευση (Συμπεράσματα της Προεδρίας – Βρυξέλλες, 16 και 17 Ιουνίου 2005, 10255/1/05 σ. 6).

Επί Βρετανικής προεδρίας το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 15/16 Δεκεμβρίου 2005, τονίζει ότι απαιτείται ισόρροπη, παγκόσμια και συνεκτική προσέγγιση του θέματος, η οποία να καλύπτει πολιτικές που να καταπολεμούν τη λαθρομετανάστευση και, σε συνεργασία με τρίτες χώρες, να αξιοποιούν τα οφέλη της νόμιμης μετανάστευσης. Υπενθυμίζει ότι τα θέματα μετανάστευ-

1. Κανονισμός 168/2007 (L. 53/2007). Ο οργανισμός παρέχει στην Κοινότητα και στα κράτη μέλη συμβουλές εμπειρογνομόνων σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα.

σης αποτελούν κεντρικό στοιχείο των σχέσεων της ΕΕ με πολλές τρίτες χώρες, συμπεριλαμβανομένων, ιδίως, των περιοχών που γειτνιάζουν με την Ένωση, και σημειώνει ότι είναι σημαντικό να εξασφαλιστεί η χορήγηση του κατάλληλου επιπέδου χρηματοδοτικών πόρων στις πολιτικές αυτές και ότι η Ένωση θα ενισχύσει το διάλογο και τη συνεργασία της για θέματα μετανάστευσης, συμπεριλαμβανομένης της διαχείρισης των επιστροφών, με όλες αυτές τις χώρες, με πνεύμα εταιρικής σχέσης και λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κάθε ενδιαφερόμενης χώρας. Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εκφράζει την ικανοποίησή του για την ανακοίνωση της Επιτροπής της 30ής Νοεμβρίου 2005 με τίτλο «*Δράσεις προτεραιότητας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της μετανάστευσης: Πρώτες ενέργειες μετά τη σύνοδο του Hampton Court*» (Συμπεράσματα της Προεδρίας – Βρυξέλλες, 15 και 16 Δεκεμβρίου 2005, 15914/1/05 σ. 2 και 9).

Επί Αυστριακής προεδρίας το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 15/16 Ιουνίου 2006 αναμένει την προσεχή έκθεση της Επιτροπής για τις μετά το Hampton Court ενέργειες στον τομέα της μετανάστευσης και της ασφάλειας, η οποία θα υποβληθεί κατά τη σύνοδό του το Δεκέμβριο του 2006. Η ανάπτυξη της Παγκόσμιας Προσέγγισης της Μετανάστευσης που είχε συμφωνηθεί το Δεκέμβριο του 2005 συνιστά βασική προτεραιότητα για την Ένωση (Συμπεράσματα της Προεδρίας – Βρυξέλλες, 15 και 16 Ιουνίου 2006, 10633/1/06 σ. 4).

Η κύρια προσπάθεια της Κοινότητας φαίνεται να επικεντρώνεται σήμερα σ' ένα συντονισμένο προληπτικό έλεγχο με κοινούς κανόνες. Στην κατεύθυνση αυτή, στις 30.8.2006 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνέστησε ειδικό Σώμα Επιτρόπων για θέματα μετανάστευσης υπό τον αρμόδιο επίτροπο F. Frattini. Μάλιστα το Νοέμβριο του 2006, υπήρξε πρόταση του Frattini που αφορούσε στη χορήγηση «άδειας αναζήτησης εργασίας» που θα επιτρέπει σε εξειδικευμένους μόνο μετανάστες να πάρουν άδεια από οποιοδήποτε κράτος μέλος για να απασχοληθούν οπουδήποτε στην ΕΕ. Η συγκεκριμένη πρόταση φαίνεται να δημιουργεί νέα δεδομένα για μια επιλεκτική μεταναστευτική ευρωπαϊκή πολιτική, παρά το γεγονός ότι δεν έχει πλήρως εξειδικευτεί.

Η Πορτογαλική προεδρία του δευτέρου εξαμήνου του 2007 διακήρυξε ότι προτεραιότητα για την ΕΕ πρέπει να είναι η θέσπιση μιας κοινής πολιτικής, έτσι ώστε να αποφευχθεί να υπάρχουν 27 διαφορετικές μεταναστευτικές πολιτικές. Η προεδρία δεσμεύτηκε να συμβάλει με αποφασιστικό τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση. Στη συνέχεια, και εξ αφορμής μιας κρίσης που ξέσπασε στις σχέσεις Ρώμης και Βουκουρεστίου σχετικά με τη μαζική απέλαση δεκάδων Ρουμάνων από την Ιταλία, ο πρόεδρος της Επιτροπής X. M. Μπαρόζο επισήμανε στις 9 Νοεμβρίου την αναγκαιότητα ύπαρξης κοινής συνεκτικής

πολιτικής στο ζήτημα της μετανάστευσης. Ο Μπαρόζο εκτίμησε ότι η πολιτική αυτή θα βρίσκεται στο μέσον «ανάμεσα στο να ανοίξουμε τις πόρτες σε όλους», πράγμα που χαρακτήρισε «ανεύθυνο», και μια στροφή στην εσωστρέφεια, που χαρακτήρισε «ένδειξη ξενοφοβίας» (*Καθημερινή*, 10/11/2007).

Η Γαλλική προεδρία αναλαμβάνοντας το δεύτερο εξάμηνο του 2008 έθεσε ως μία από τις βασικές δράσεις προτεραιότητάς της το ζήτημα της μετανάστευσης. Το θέμα συνδέεται κυρίως με αυτό της ασφάλειας. Επιθυμία της Γαλλίας φαίνεται ότι είναι να σταματήσουν τα κράτη μέλη της ΕΕ τις μαζικές νομιμοποιήσεις των μεταναστών. Η βασική ιδέα είναι ότι η Ευρώπη οφείλει να ελέγξει τη μετανάστευση στο έδαφός της, σύμφωνα με τις δυνατότητες υποδοχής, τόσο αναφορικά με την αγορά εργασίας όσο και από πλευράς κοινωνικών δομών. Ως αντιστάθμισμα αυτού του είδους ελέγχου της μετανάστευσης, η Γαλλία πρότεινε τη δημιουργία μιας «μπλε κάρτας» για τους μετανάστες απλής ή υψηλής ειδίκευσης, οι οποίοι και θα είναι καλοδεχούμενοι. Η Γαλλία τάσσεται υπέρ της διαμόρφωσης πολιτικής για ένα κοινοτικό άσυλο, καθώς και της ύπαρξης μιας «ευρωπαϊκής αστυνόμευσης στα εξωτερικά σύνορα» της ΕΕ (Ζαν-Μαρί Κολομπανί, *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 1 Ιουνίου 2008, σ. 44).

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Οκτωβρίου 2008 ενέκρινε το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο (Έγγραφο 13440/08), το οποίο εκφράζει τη δέσμευση της ΕΕ και των κρατών μελών της να εφαρμόσουν δίκαιη, αποτελεσματική και συνεκτική πολιτική για να αντιμετωπίσουν τα διακυβεύματα και τις ευκαιρίες που προσφέρουν οι μεταναστεύσεις αυτές. Το Σύμφωνο θεωρείται η βάση μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής τόσο για την ΕΕ όσο και για τα μέλη της, χαρακτηριζόμενη από πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών και συνεργασίας με τις τρίτες χώρες. (Συμπεράσματα της Προεδρίας- Βρυξέλλες 15-16 Οκτωβρίου 2008, σ. 8, 13440/08).

2.2. Το παράγωγο δίκαιο της μεταναστευτικής πολιτικής

2.2.1. Μεταναστευτική πολιτική

Οι κανόνες του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ που διέπουν τα μεταναστευτικά ζητήματα λαμβάνουν τη μορφή Οδηγιών, Κανονισμών, Αποφάσεων ή και Νομοθετικών Ψηφισμάτων και στοχεύουν στη διαμόρφωση ενιαίων πολιτικών πρακτικών, κυρίως στους τομείς του ελέγχου των μεταναστευτικών ροών και της ένταξης των νομίμων μεταναστών.

Από τις κανονιστικές αυτές ρυθμίσεις που διαμορφώνουν το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο πρέπει να αναφέρουμε, με χρονολογική σειρά έκδοσης τα εξής:

- 1) Οδηγία 2001/40/ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση αποφάσεων απομάκρυνσης υπηκόων τρίτων χωρών, η οποία θεσμοθετεί κοινές διαδικασίες που συμβάλλουν στον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών και στη διασφάλιση της νομιμότητας εισόδου και διαμονής των υπηκόων τρίτων χωρών στα κράτη μέλη.
- 2) Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1030/2002, για την καθιέρωση αδειών διαμονής ενιαίου τύπου για τους υπηκόους τρίτων χωρών, με στόχο να αποτρέπεται η παραποίηση και πλαστογράφηση τους.
- 3) Απόφαση-πλαίσιο (2002/946/ΔΕΥ) του Συμβουλίου, για την ενίσχυση του ποινικού πλαισίου για την πρόληψη της υποβοήθησης της παράνομης εισόδου, διέλευσης και διαμονής. Αυτή η απόφαση πλαίσιο στοχεύει να προωθήσει στα κράτη μέλη κοινές νομοθετικές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της υποβοήθησης, τόσο από φυσικά όσο και νομικά πρόσωπα, της παράνομης μετανάστευσης και να διευρύνει την αστυνομική και δικαστική συνεργασία στις ποινικές υποθέσεις.
- 4) Οδηγία 2003/86/ΕΚ, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, η οποία αναγνωρίζει ότι η οικογενειακή επανένωση αποτελεί απαραίτητο στοιχείο, προκειμένου να καταστεί δυνατή η οικογενειακή ζωή και να διευκολυνθεί η ενσωμάτωση των αλλοδαπών στις κοινωνίες των κρατών μελών.
- 5) Οδηγία 2003/109/ΕΚ, σχετικά με το καθεστώς των επί μακρόν διαμενόντων. Σύμφωνα με την οδηγία αυτή τα κράτη μέλη παρέχουν το καθεστώς αυτό στους υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν στην επικράτειά τους νόμιμα και αδιάλειπτα κατά τα πέντε τελευταία έτη πριν την υποβολή της σχετικής αίτησης. Το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος εξομοιώνει τον υπήκοο τρίτης χώρας με τους ημεδαπούς πολίτες της ΕΕ όσον αφορά την αρχή της ίσης μεταχείρισης, μολονότι τα κράτη μέλη μπορούν να περιορίζουν τα δικαιώματα των τρίτων επικαλούμενα λόγους δημόσιας τάξης και ασφάλειας ή δημόσιας υγείας.
- 6) Οδηγία 2004/81/ΕΚ, σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται στους υπηκόους τρίτων χωρών – θύματα εμπορίας ανθρώπων. Η οδηγία αυτή αποσκοπεί στη διαμόρφωση κοινών κανόνων που θα επιτρέπουν στα θύματα να ανακτήσουν την ανεξαρτησία τους από τα δίκτυα εκμετάλλευσης και να μπορούν να παραμένουν νόμιμα για ορισμένο χρονικό διάστημα στα κράτη μέλη της ΕΕ εφόσον το επιθυμούν. Η διαμόρφωση ενός καθεστώτος προστασίας και η υπαγωγή των θυμάτων σε ένα περιβάλλον ασφάλειας συμβάλλει στην καταπολέμηση των παράνομων δικτύων, αλλά και στην ένταξή τους στις χώρες υποδοχής.

- 7) Κανονισμός (ΕΚ) αριθ.2007/2004 του Συμβουλίου της 26ης Οκτωβρίου 2004 σχετικά με τη σύσταση ευρωπαϊκού οργανισμού για τη διαχείριση της επιχειρησιακής συνεργασίας στα εξωτερικά σύνορα των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Frontex. Ο στόχος του οργανισμού αυτού είναι η προστασία των εξωτερικών συνόρων και έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί η Ελλάδα εμφανίζεται να διεκδικεί την έδρα του συντονισμού των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων ιδιαίτερα μετά την υιοθέτηση του Συμφώνου Μετανάστευσης και Ασύλου τον Οκτώβριο του 2008.
- 8) Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 562/2006, σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα. Ο Κανονισμός μετά τη θέσπιση του Κώδικα Συνόρων Σένγκεν επιβεβαιώνει την αρχή της μη διενέργειας συνοριακών ελέγχων σε πρόσωπα κατά τη διέλευση των εσωτερικών συνόρων μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και θεσπίζει τους κανόνες ελέγχου στα εξωτερικά σύνορα της Ένωσης. Το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας αναγνωρίζεται και στους υπηκόους τρίτων χωρών εφόσον υπάρχουν συμφωνίες που έχουν συναφθεί μεταξύ της ΕΕ και τρίτων χωρών.
- 9) Νομοθετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 6ης Ιουλίου 2006 στο Στρασβούργο σχετικά με τις στρατηγικές και τα μέσα για την ένταξη των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2006/2056(INI)). Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, έχοντας λάβει υπόψη τη σημασία της Ομάδας εθνικών σημείων επαφής και το γεγονός ότι ο αριθμός των μεταναστών εκτιμάται στα 40 εκατομμύρια, διαβιβάζει το ψήφισμα στο Συμβούλιο, την Επιτροπή και τις κυβερνήσεις των κρατών μελών, ώστε να υπάρξει μία από κοινού δράση όλων των εμπλεκόμενων με τη μετανάστευση φορέων.
- Πιο συγκεκριμένα μεταξύ άλλων:
- Καλεί την Επιτροπή :
- να διασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή των υφισταμένων οδηγιών που σχετίζονται με την ένταξη, ήτοι την οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, την οδηγία 2003/109/ΕΚ του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, την οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής και την οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση του γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία· επισημαίνει δε ότι πολλά κράτη μέλη υστερούν στην αποτε-

λεσματική εφαρμογή των εν λόγω οδηγιών και ότι η Επιτροπή πρέπει να παρακολουθεί αυστηρότερα τόσο τη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο των οδηγιών που σχετίζονται με την ένταξη, όσο και την αποτελεσματικότητα των διοικητικών πρακτικών που εφαρμόζουν τη σχετική νομοθεσία στην καθημερινή ζωή των μεταναστών,

- να χρησιμοποιήσει επειγόντως το Ευρωπαϊκό Ταμείο για την ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών για την περίοδο 2007-2013 ακολουθώντας συγκεκριμένες αρχές, επικροτώντας παράλληλα την πρότασή της για τη δημιουργία του ανωτέρω Ταμείου,
- να δημιουργήσει μόνιμη ομάδα επαφής αποτελούμενη από εκπροσώπους των μεταναστών, εμπειρογνώμονες, ΜΚΟ και άλλους, η οποία θα συμβουλεύει την Επιτροπή για όλες τις πολιτικές που σχετίζονται με την ένταξη,
- να θεσπίσει αυστηρούς μηχανισμούς παρακολούθησης για την αξιολόγηση των προγραμμάτων ένταξης των κρατών μελών, μεταξύ άλλων με τη χρήση ανεξάρτητων εμπειρογνομώνων, και να δρομολογήσει την εκπόνηση, ανά διετία, έκθεσης σχετικά με τη μετανάστευση και την ένταξη, η οποία:
 - α) να εστιάζει σε αυστηρούς δείκτες που υπολογίζουν την απόδοση των κρατών μελών σε σχέση με τις κοινές βασικές αρχές όσον αφορά την ένταξη,
 - β) να καθιστά υποχρεωτική για όλα τα κράτη μέλη των υποβολή εκθέσεων με ακριβή και πλήρη στοιχεία· ελλείψει τέτοιων στοιχείων, πρέπει να αναπτύσσονται εναλλακτικά μέσα συγκέντρωσης δεδομένων σύμφωνα με τους δείκτες της έκθεσης,
 - γ) να ενισχύει το ρόλο των εθνικών σημείων επαφής και τη συνεργασία τους με ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες,
 - δ) να θεωρεί ως πρότυπα την έκθεση για την ανθρώπινη ανάπτυξη του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών και τον Ευρωπαϊκό Δείκτη Ένταξης,
 - ε) να δίδεται στη δημοσιότητα κατά την ετήσια συνεδρίαση των υπουργών ένταξης της ΕΕ.

Καλεί το Συμβούλιο:

- να χρησιμοποιήσει τη ρήτρα «παρέκτασης», σύμφωνα με το άρθρο 67, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο της Συνθήκης, προκειμένου να δοθούν στο Κοινοβούλιο εξουσίες συναπόφασης σε θέματα ένταξης και νόμιμης μετανάστευσης, καθώς και ψηφοφορία με ειδική πλειοψηφία στο Συμβούλιο.²

2. Με την υφιστάμενη νομοθεσία, οι αποφάσεις του Συμβουλίου για την πολιτική στον τομέα του ασύλου και της μετανάστευσης πρέπει να λαμβάνονται με ομοφωνία.

- να επανεξετάσει την πρόταση της Επιτροπής για εφαρμογή της ανοικτής μεθόδου συντονισμού στην πολιτική ένταξης υπό αυτό το πρίσμα, ζητεί τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σε ολόκληρη τη διαδικασία.

Καλεί τα κράτη μέλη:

- να ενθαρρύνουν την πολιτική συμμετοχή των μεταναστών και να αποθαρρύνουν την πολιτική και κοινωνική απομόνωσή τους· καλεί εν προκειμένω την Επιτροπή να προβεί σε νομική αναθεώρηση των υφισταμένων διατάξεων σχετικά με την ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη στα διάφορα κράτη μέλη, καθώς και των πρακτικών που ακολουθούν σήμερα τα κράτη μέλη σε σχέση με το δικαίωμα των επί μακρόν διαμενόντων μεταναστών να ψηφίζουν στις τοπικές και δημοτικές εκλογές,
- προκειμένου ιδίως να αποτραπεί η πιθανή κακομεταχείριση των μεταναστριών, να τους παρέχουν εύκολα προσβάσιμες πληροφορίες, όσον αφορά τη νομοθεσία της χώρας υποδοχής σχετικά με την ισότητα των φύλων και τα δικαιώματα, αλλά και την προστασία του απορρέουν από αυτήν, συμπεριλαμβανομένων των διαθέσιμων νομικών και διοικητικών μέσων.

Ενθαρρύνει τα κράτη μέλη:

- να ενισχύσουν τη νομοθεσία για την καταπολέμηση των διακρίσεων και του ρατσισμού και να εφαρμόσουν στην πράξη την υφιστάμενη νομοθεσία, καθώς και να εξετάσουν κατάλληλη νομοθεσία θετικών δράσεων για τους μετανάστες σε όλους τους κατάλληλους τομείς χρησιμοποιώντας ως οδηγό τα κράτη μέλη, στα οποία οι θετικές δράσεις υπήρξαν επιτυχείς,
- να προβλέψουν μέτρα τα οποία σχετίζονται με την ένταξη και απευθύνονται σε πρόσφυγες κατά τη φάση της υποδοχής, όπως γλωσσικά μαθήματα ή δραστηριότητες εθελοντικής εργασίας, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η διαδικασία ένταξης για τους πρόσφυγες αρχίζει στο στάδιο της υποδοχής.

Παράλληλα ενθαρρύνει τα πολιτικά κόμματα, τις συνδικαλιστικές ενώσεις και το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών σε εθνικό επίπεδο να συμπεριλάβουν μετανάστες ως πλήρη μέλη σε όλα τα επίπεδα των αντίστοιχων δομών τους.

Τέλος, τονίζει τη σημασία της καθιέρωσης ετήσιων ακροάσεων για την ένταξη, με τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, των εθνικών κοινοβουλίων και της κοινωνίας πολιτών, ιδίως ΜΚΟ και ενώσεων που εργάζονται με μετανάστες, προκειμένου να αξιολογείται η αποτελεσματικότητα των προσπαθειών ένταξης της Ένωσης και να αποτιμώνται οι εξελίξεις σχετικά με την ένταξη των μεταναστών σε επίπεδο κράτους μέλους.

10) Απόφαση (ΕΚ) αριθ. 435/2007 του Συμβουλίου της 25ης Ιουνίου 2007 για τη σύσταση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών, για την περίοδο 2007 έως 2013, ως μέρος του γενικού προγράμματος «Αλληλεγγύη και διαχείριση των μεταναστευτικών ροών». Το Ταμείο επιτρέπει τη χρηματοδότηση μέτρων που προορίζονται να εντάξουν τους υπηκόους τρίτων χωρών στις κοινωνίες υποδοχής. Αυτά τα μέτρα, που αφορούν κυρίως τους υπηκόους που έχουν αφιχθεί πρόσφατα σε κάποιο κράτος μέλος, έχουν είτε εθνική είτε διεθνική ή κοινοτική διάσταση («κοινοτικά μέτρα»). Τα εθνικά μέτρα τίθενται σε εφαρμογή από τα κράτη μέλη στο πλαίσιο πολυετούς προγραμματισμού σύμφωνα με τους κοινοτικούς στρατηγικούς προσανατολισμούς που αφορούν τους κανόνες παρέμβασης του Ταμείου (επιμερισμένη διαχείριση).

Κοινός στόχος όλων των παραπάνω αναφερθέντων κανόνων του δευτερογενούς δικαίου είναι να συμβάλουν στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στον τομέα της μετανάστευσης μέσω της προσέγγισης των εθνικών νομοθεσιών, με την ταυτόχρονη υπέρβαση των εθνικών περιορισμών και ιδιαιτεροτήτων. Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση διέπεται από μια αντιφατική λογική: ενώ από τη μια πλευρά επιχειρεί τη συγκράτηση των μεταναστευτικών ροών και αποτρέπει την παράνομη μετανάστευση, από την άλλη πλευρά κατοχυρώνει τα δικαιώματα των νόμιμων μεταναστών και αποσκοπεί στη δίκαιη μεταχείρισή τους (Παπαθεοδώρου, 2007, σ. 46). Παράλληλα, ενώ διαμορφώνεται κοινή μεταναστευτική πολιτική, τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν μέτρα τα οποία θα βασίζονται στα κριτήρια που ορίζονται από τις οδηγίες.

2.2.2. Η πολιτική ασύλου

Το ζήτημα του ασύλου αντιμετωπίζεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση στον πύλωνα της ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης και συνδέεται με την προσπάθεια της ΕΕ για την αντιμετώπιση της διασυννοριακής εγκληματικότητας όπου απαιτείται η διασυννοριακή συνεργασία μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων, των αστυνομικών δυνάμεων, των τελωνειακών αρχών και των υπηρεσιών μετανάστευσης όλων των χωρών της ΕΕ.

Ένα από τα βασικά στοιχεία της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής ασύλου αποτελεί ο καθορισμός κριτηρίων και διαδικασιών, ώστε να ορισθεί το κράτος μέλος που είναι αρμόδιο να ελέγξει την αίτηση παροχής ασύλου από πολίτη τρίτης χώρας σε ένα κράτος μέλος. Το ζήτημα ρυθμίζεται στον κανονισμό του Δουβλίνου II (αρ. 343/2003 του Συμβουλίου της 18ης Φεβρουαρίου 2003). Στόχος του κανονισμού είναι να αποκλείσει τη δυνατότητα πολλαπλής

υποβολής αίτησης και να επιτρέπεται σε κάθε αιτούντα μόνο μία διαδικασία ασύλου εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αποτελεσματική εφαρμογή του κανονισμού αυτού μπορεί να εξασφαλιστεί μέσω της δημιουργίας συστήματος σύγκρισης των ψηφιακών δακτυλικών αποτυπωμάτων (Eurodac) όλων των αιτούντων άσυλο, από ηλικίας 14 ετών³.

Το 2003 εγκρίθηκε η οδηγία που ορίζει τη χορήγηση επαρκών και συγκρίσιμων όρων διαβίωσης για άτομα που αιτούνται άσυλο σε οποιοδήποτε κράτος μέλος με διορία για την εναρμόνισή της με τα εθνικά δίκαια που έληξε το Φεβρουάριο 2005. Η οδηγία αυτή είχε στόχο να εξασφαλίσει την πρόβλεψη ώστε φτωχοί αιτούντες άσυλο να απολαμβάνουν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας χορήγησης ασύλου σε όλα τα κράτη μέλη επαρκών και συγκρίσιμων όρων ζωής (μεταξύ άλλων κατοικία, πρόσβαση στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη κ.λπ.).⁴ Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπως και άλλοι διεθνείς οργανισμοί, κάνει συχνές επισκέψεις και συντάσσει εκθέσεις με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στα κέντρα διοικητικής κράτησης που υπάρχουν σε όλες τις χώρες της ΕΕ και την εναρμόνιση των εθνικών δικαίων με την παραπάνω οδηγία.

Στη σύνοδο κορυφής των Βρυξελλών, το Δεκέμβριο του 2003, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επισήμανε την πρόοδο που έχει επιτευχθεί στις διαπραγματεύσεις για έγκριση των οδηγιών του Συμβουλίου για το δικαίωμα και τις διαδικασίες ασύλου. Ακόμη, σημείωσε τα πολιτικά εμπόδια που εξακολουθούν να υπάρχουν και καθυστερούν την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων, ενώ επιβεβαίωσε τη σημασία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής για το άσυλο.

Επιπλέον, το Συμβούλιο ενέκρινε επισήμως την οδηγία περί ελάχιστων κανόνων για να αναγνωριστούν οι πολίτες από τρίτες χώρες ή τα άτομα χωρίς υπηκοότητα ως πρόσφυγες ή ως πρόσωπα που χρήζουν επικουρικής προστασίας και το περιεχόμενο της χορηγούμενης προστασίας (Οδηγία 2004/83/ΕΚ του Συμβουλίου). Η οδηγία αυτή έχει ως στόχο τον καθορισμό των προδιαγραφών που πρέπει να πληρούν οι υπήκοοι τρίτων χωρών και οι άπατριδες για την αναγνώριση του καθεστώτος του πρόσφυγα ή του ατόμου που, για διάφορους λόγους, έχει ανάγκη διεθνούς προστασίας, καθώς και το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας. Οι διατάξεις αυτής της οδηγίας επικρίθηκαν σφόδρα από την την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυ-

3. Κανονισμός 2725/2000 του Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2000 και κανονισμός αριθ. 407/2002 του Συμβουλίου της 28ης Οκτωβρίου 2002 περί έκδοσης ορισμένων διατάξεων εφαρμογής του κανονισμού αριθ. 2725/2000 περί ίδρυσης του Eurodac για τη σύγκριση δακτυλικών αποτυπωμάτων με σκοπό την αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης του Δουβλίνου.

4. Οδηγία 2003/9/ΕΚ του Συμβουλίου της 27ης Ιανουαρίου 2003.

γες (UNHCR), η οποία θεωρεί ότι δεν θα πρέπει να εξομοιώνεται η προστασία που παρέχεται από ένα κράτος με την προστασία των κομμάτων ή οργανώσεων και διεθνών οργανισμών, οι οποίοι κυριαρχούν σε ένα κράτος ή σε σημαντικά τμήματα της επικράτειάς του (άρθρο 7 παρ.1). Οι διεθνείς οργανισμοί, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, δεν μπορούν να εξομοιώνονται με το κράτος (Βαρβιτσιώτης, 2006, σ. 41).

Σήμερα, όλες οι αιτήσεις ασύλου αξιολογούνται και διεκπεραιώνονται κατά τον ίδιο τρόπο σε ολόκληρη την ΕΕ, ώστε να αποτρέπει το φαινόμενο της «αναζήτησης χώρας ασύλου» από τους αιτούντες («asylum shopping»)⁵.

Σημαντικό βήμα για τη δημιουργία ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου αποτέλεσε η Πράσινη Βίβλος, της 6ης Ιουνίου 2007, σχετικά με το μέλλον του κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου [COM (2007) 301 τελικό]. Η Επιτροπή με την Πράσινη Βίβλο έχει ως στόχο να προβεί σε ευρεία διαβούλευση, τα αποτελέσματα της οποίας θα πρέπει να οδηγήσουν στη δημοσίευση ενός προγράμματος δράσης. Έχοντας ήδη επεξεργαστεί την έννοια των ευρωπαϊκών περιφερειακών προγραμμάτων προστασίας, σκοπός των οποίων είναι η παροχή μεγαλύτερης προστασίας στους πρόσφυγες καθώς και η πρόταση σε αυτούς βιώσιμων λύσεων στην περιφέρεια προέλευσης και διέλευσης, η Επιτροπή εξετάζει τον τρόπο χορήγησης σφαιρικής χρηματοδοτικής ενίσχυσης στις δράσεις επανεγκατάστασης που πραγματοποιούν τα κράτη μέλη.

Το σχέδιο δράσης προβλέπει την επέκταση του πεδίου εφαρμογής πρακτικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και αναφέρει ιδίως τη θέσπιση κοινών κατευθυντήριων γραμμών όσον αφορά την ερμηνεία και την εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου σε θέματα ασύλου, τη βελτίωση της πύλης όσον αφορά τις πληροφορίες της χώρας προέλευσης και την αύξηση του αριθμού ατόμων που συμμετέχουν στην ανταλλαγή ορθών πρακτικών. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο γεγονός της σύνδεσης της Επιτροπής με τράπεζες δεδομένων σχετικά με τη μετανάστευση και την ένταξη των προσφύγων. Ίσως η σύσταση ευρωπαϊκού γραφείου στήριξης να μπορούσε να συντονίζει τη διακίνηση των ομάδων αυτών. Το σχετικό με το πρόγραμμα της Χάγης σχέδιο δράσης προβλέπει την έγκριση προτάσεων που αφορούν τη θέσπιση καθεστώτος ασύλου από σήμερα μέχρι το 2010. Η Επιτροπή μέσω της Πράσινης Βίβλου κρίνει ότι πρέπει πλέον να προτείνει αρκετά νωρίς νέα μέτρα ώστε αυτά να εγκριθούν μέχρι την εν λόγω προθεσμία.

5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Τύπου και Επικοινωνίας, «Πώς λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση», σ. 17, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο 2006.

3. Αποτίμηση

Η μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ μπορεί να ταξινομηθεί σε τρεις περιόδους. Στην πρώτη περίοδο, μέχρι το 1997, προτεραιότητα αποτελεί η φύλαξη των συνόρων. Στη δεύτερη περίοδο 1997-2004 υπάρχει σαφής προσπάθεια ένταξης των μεταναστών. Στην τρίτη περίοδο δηλαδή από το 2004 και μετά η ΕΕ προσανατολίζεται προς μια μορφή επιλεκτικής μετανάστευσης, όμοια με την αμερικάνικη πολιτική. Η επιλεκτική μετανάστευση προάγεται με δύο οδηγίες: αυτή για τη χορήγηση «μπλε κάρτας» ανάλογη με την «πράσινη» των ΗΠΑ, και το σχέδιο οδηγίας για την απέλαση, γνωστή και ως οδηγία ντροπής για την απομάκρυνση παράνομων μεταναστών.

Τα τελευταία χρόνια η κοινωνική ένταξη των μεταναστών και της δεύτερης γενιάς μεταναστών αποτελεί, όλο και πιο επιτακτικά, ζήτημα της πολιτικής ατζέντας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των επιμέρους κρατών μελών που δέχονται σημαντικούς αριθμούς μεταναστών. Κοινή διαπίστωση όλων των εμπλεκόμενων φορέων είτε σε εθνικό είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι ότι η μετανάστευση δεν είναι ούτε εφήμερο ούτε πρόσκαιρο φαινόμενο. Αντίθετα, θα απασχολήσει την Ευρώπη και τα κράτη της και στο μέλλον, αφού η μέχρι σήμερα αντιμετώπιση του ζητήματος φανερώνει τη δυσκολία του και τη διαπίστωση ότι η επιτυχής ένταξη των μεταναστών δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη.

Το νομικό πλαίσιο της ΕΕ στοχεύει στην κοινή αναγνώριση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στους αλλοδαπούς και τη δημιουργία κοινών μηχανισμών που θα ελέγχουν τη δίκαιη εφαρμογή τους. Επιδιώκει την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων από όλα τα κράτη μέλη, αν και δίνει μεγάλη ευελιξία στις εθνικές νομοθεσίες να προσδιορίσουν επιμέρους ζητήματα που άπτονται της μεταναστευτικής πολιτικής. Πάντως, το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο εστιάζει στη διαφάνεια σχετικά με την είσοδο, διαμονή και εργασία των υπηκόων τρίτων χωρών στα κράτη μέλη της ΕΕ, με την επισήμανση όμως ότι η διάρκεια της διαμονής των αλλοδαπών διαφοροποιεί τα δικαιώματά τους.

Επειδή η ένταξη των μεταναστών στις κοινωνίες των κρατών μελών της ΕΕ προϋποθέτει την πρόσβασή τους στην απασχόληση και η τελευταία, ενδεχομένως, εγείρει ζητήματα ξеноφοβίας, ότι δηλαδή θα αυξηθεί η ανεργία των ίδιων των πολιτών της ΕΕ, αφού οι μετανάστες θα καταλάβουν τις θέσεις εργασίας τους, θα πρέπει να αναδειχθεί η συμβολή των μεταναστών στην οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας των κρατών μελών της. Σύμφωνα με μελέτες (Βγενόπουλος, 2001· Bauman, 1999· Κασίμης, 2005) η εισροή μεταναστών αυξάνει την ευελιξία των αγορών

στην Ευρώπη με την προσφορά εργατικού δυναμικού σε τομείς από όπου έχει αποσυρθεί το ημεδαπό εργατικό δυναμικό. Οι μετανάστες απασχολούνται κυρίως σε επικίνδυνους τομείς απασχόλησης, στην αδήλωτη ή άτυπη εργασία χαμηλών απολαβών καθώς και σε εργασιακά πεδία του κοινωνικού αποκλεισμού. Επιπρόσθετα, οι μετανάστες με υψηλή μόρφωση και εξειδίκευση απασχολούνται συχνά σε τομείς ξένους ως προς τις δεξιότητές τους και αμείβονται χαμηλότερα. Για το λόγο αυτόν, μια από τις σημαντικές προτεραιότητες της μεταναστευτικής πολιτικής της ΕΕ πρέπει να είναι η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων. Απαιτείται λοιπόν η συνεργασία της ΕΕ και των κρατών μελών ώστε να καταστεί ευκολότερη η πρόσβαση των αλλοδαπών στην αγορά εργασίας, με απώτερο στόχο τη μείωση της ανεργίας των αλλοδαπών ως προς τους ημεδαπούς πολίτες έως το 2010 και η εξασφάλιση συνθηκών ομαλής πρόσβασης των αλλοδαπών στην απασχόληση (Παπαθεοδώρου, 2007, σ. 50).

Το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο που υιοθετήθηκε από τη σύνοδο κορυφής τον Οκτώβριο 2008 ολοκληρώνει μια πολυετή προσπάθεια των ηγετών της ΕΕ να διαμορφώσουν μια νέα πραγματικότητα όσον αφορά στην αντιμετώπιση της μετανάστευσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ωστόσο, στο Σύμφωνο αυτό φαίνεται να προάγεται η προστασία των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ, με τον ευρωπαϊκό οργανισμό Frontex για τη διασυνοριακή συνεργασία να έχει πολλά να επιτελέσει.

Η πρόσφατη υιοθέτηση (Νοέμβριος 2008) από το Ευρωκοινοβούλιο του σχεδίου χορήγησης «μπλε κάρτας» για την προσέλκυση εξειδικευμένων μεταναστών από τρίτες χώρες για νόμιμη απασχόληση σε εργασιακούς τομείς στα κράτη μέλη της ΕΕ όπου καταγράφεται έλλειψη πεπειραμένου προσωπικού, κινείται στα πρότυπα της αμερικανικής «πράσινης κάρτας» και υιοθετεί μια μορφή επιλεκτικής μετανάστευσης. Η πολιτική αυτή, γαλλικής προέλευσης, υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με μεγάλη πλειοψηφία, μολονότι Βρετανία και Ιρλανδία αποφάσισαν να μην υιοθετήσουν το εν λόγω σχέδιο χορήγησης «μπλε κάρτας». Για την υποβολή αίτησης για τη χορήγηση «μπλε κάρτας» ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει να έχει βρει εργασιακή σχέση σε κράτος μέλος της ΕΕ και να έχει τουλάχιστον πενταετή προϋπηρεσία στον τομέα τον οποίο πρόκειται να απασχοληθεί ή να έχει σχετικό πτυχίο πανεπιστημίου, το οποίο να αναγνωρίζεται από το κράτος μέλος όπου επιθυμεί να εργαστεί.

Από την άλλη μεριά, έχουν διατυπωθεί σοβαρές ενστάσεις και διαμαρτυρίες για το Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου, αφού από φορείς μεταναστών, ΜΚΟ, και επιστημονικούς συλλόγους έχει καταγγελθεί ως εργαλείο

αντιμεταναστευτικής πολιτικής, και ως συνέχεια του σχεδίου οδηγίας για την απέλαση. Είναι πάντως αναμφισβήτητο, ότι παρά το γεγονός ότι δεν μπορεί ακόμη να αξιολογηθεί η χρησιμότητα ή μη του Συμφώνου, ζητήματα όπως η ρητή απαγόρευση μαζικών νομιμοποιήσεων, η οδηγία ντροπής για τη βίαιη απομάκρυνση και επιστροφή παράνομων μεταναστών, όταν δεν είναι χρήσιμοι, η ουσιαστική κατάργηση του δικαιώματος στην οικογενειακή επανένωση, αποτελούν στοιχεία ενός ξενοφοβικού μετώπου.

Η ΕΕ οφείλει να αναπτύξει στρατηγικές και πολιτικές ένταξης των μεταναστών στις κοινωνίες των κρατών μελών της με βασικό απώτερο στόχο την απόκτηση της ιθαγένειας του κράτους μέλους όπου διαμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για το λόγο αυτόν, χρειάζεται η σύνδεση της μεταναστευτικής πολιτικής της ΕΕ με άλλες κοινοτικές και εθνικές πολιτικές και προγράμματα δράσης. Η εφαρμογή κοινής μεταναστευτικής πολιτικής απαιτεί το συντονισμό των επιμέρους δράσεων με τη συμμετοχή των ίδιων των κρατών μελών. Ως εκ τούτου πρέπει να υπάρχει ενημέρωση από τα τελευταία για τις μεταναστευτικές ροές και τις συνέπειες που επιφέρει η νόμιμη και η παράνομη μετανάστευση στο κοινωνικό, πολιτιστικό οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Αν ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πολιτικών νόμιμης μετανάστευσης είναι η διέξοδος για την αντιμετώπιση της παράνομης, τότε οι ανακολουθίες της πολιτικής της ΕΕ για τη νόμιμη μετανάστευση δεν συμβάλλουν στο στόχο της διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών και του ελέγχου της παράνομης μετανάστευσης.

Οι κυριότεροι παράγοντες που φαίνεται να δυσχεραίνουν μια κοινή ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική είναι:

1. Η εμμονή για εφαρμογή εθνικών πολιτικών, αφού κάθε χώρα φαίνεται να χρειάζεται μετανάστες με διαφορετικά χαρακτηριστικά.
2. Η αμφισβήτηση της εκτίμησης των αναγκών για μεγάλο μέγεθος μετανάστευση, λόγω του δημογραφικού προβλήματος.
3. Προβλήματα ένταξης των μεταναστών αλλά και προβλήματα που προκαλούνται από την κοινωνικο-επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών (Κασίμης, 2007, σ. 183). Αποτέλεσμα αυτών των προβλημάτων είναι η δημιουργία νέων αναγκών σε ανειδίκευτο δυναμικό, ανάγκες που προκαλούν νέα ρεύματα μεταναστών με νέες αντιδράσεις των ντόπιων πληθυσμών (Φακιολάς, 2005, σ. 45).

Η πρόσφατη υιοθέτηση του σχεδίου χορήγησης της «μπλε κάρτας» παρά το γεγονός ότι αποτελεί μια κοινή πολιτική, με την εξαίρεση της Βρετανίας και Ιρλανδίας, ενδυναμώνει το επιχειρήμα ότι τα κράτη μέλη θα διατηρήσουν

και θα εφαρμόζουν τις δικές τους πολιτικές στον τομέα της μετανάστευσης και θα αποφασίζουν πόσες «μπλε κάρτες» θα χορηγούν ανά έτος.

Η μεταναστευτική πολιτική, οι βίζες και η συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών ασφαλείας των επιμέρους χωρών αποτελούν σήμερα αναπόσπαστο μέρος της τακτικής διεθνικής συνεργασίας στην Ευρώπη. Επειδή η καταπολέμηση της τρομοκρατίας έχει αναχθεί σε θέμα απόλυτης προτεραιότητας, τομείς όπως η δικαιοσύνη και η δημόσια ασφάλεια ίσως αποδειχθούν η νέα κινητήρια δύναμη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Τσούκαλης, 2004, σελ.43).

Είναι πάντως σημαντικό οι κυβερνήσεις των κρατών μελών να συμβάλουν ουσιαστικά στην ενημέρωση και πληροφόρηση των πολιτών τους για τα οφέλη της μετανάστευσης κυρίως στον εργασιακό τομέα και να προσπαθήσουν να αποτρέψουν τα ζητήματα της ξενοφοβίας και του ρατσισμού που είναι έντονα στις εθνικές κοινωνίες.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδης Γ. (επιμ.), 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διατάξεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Βαρβιτσιώτης Ι., 2006, *Η μεταναστευτική πολιτική της Ευρώπης*, Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΕΛΚ-ΕΔ στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
- Βγενόπουλος Κ. (επιμ.), 2001, *Πρόσφυγες και μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Βρέλλης Σ.Β., 2003, *Δίκαιο αλλοδαπών. Τα αλλοδαπά φυσικά πρόσωπα*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Γεωργακόπουλος Κ., 2002, *Το μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης.
- Διβάνη Λ., 2000, *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη.
- Δώδος Δ. κ.ά, 1996, «Ξενοφοβία και ρατσισμός στην Ελλάδα 1988-1992. Μια συγκριτική προσέγγιση και ορισμένες υποθέσεις με βάση τα δεδομένα του Ευρωβαρόμετρου», στο *Διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Τύπου και Επικοινωνίας, 2006, *Πώς λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση*, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο.
- Ι.ΜΕ.ΠΟ., 2006, *Πολιτικές ένταξης των μεταναστών: Η ευρωπαϊκή εμπειρία*.
- Καψάλης Α. και Λινάρδος-Ρυλμόν Π. (επιμ.), 2005, *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα των μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

- Κολομπανί Ζ.-Μ., 2008, «Τι περιμένει η ΕΕ από τον Σαρκοζί», *Το Βήμα*, 1 Ιουνίου, σ. 44.
- Κόντης Α.- Πετράκου Η.- Τάτσης Ν. και Χλέπας Ν. (επιμ.), 2005, *Ευρωπαϊκή και ελληνική πολιτική ασύλου. Κέντρα υποδοχής προσφύγων και αιτούντες άσυλο με απορριφθείσα αίτηση στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Κοντιάδης Ξ. και Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), 2007, *Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Κυσιτάκις Γ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες, ρατσισμός, ξενοφοβία. Από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Α. Σάκκουλα.
- Κυσιτάκις Γ. (επιμ.), 1998, *Μετανάστες, ρατσισμός, ξενοφοβία. Ελληνικές και ευρωπαϊκές εμπειρίες διακρίσεων*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Α. Σάκκουλα.
- Μακρής Δ., 2005, *Η αποτελεσματικότητα της διοικητικής εξετάσεως αιτημάτων παροχής πολιτικού ασύλου – Αξιολόγηση της ποιοτικής δράσεων της διοικήσεως σε αντικείμενο διεθνούς ενδιαφέροντος, σε επετηρίδα δικαίου προσφύγων και αλλοδαπών 2004*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Α. Σάκκουλα.
- Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ., και Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Μπάγκαβος Χ. και Παπαδοπούλου Δ., 2003, *Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Μιχαλοπούλου Α., Τσάρτας Π., κ.ά., 1998, *Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Νικολακόπουλος Δ., 2006, *Το Βήμα*, Τετάρτη 29 Νοεμβρίου, σ.12.
- Νικολακοπούλου και Στεφάνου Η., 2007, «Οι πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου της Ευρωπαϊκής Ένωσης» στο Ν. Μαραβέγιας και Μ. Τσινιτσιζέλης (επιμ.) *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, εκδόσεις Θεμέλιο.
- Παπαγιάννης Δ., 2001, *Ο ευρωπαϊκός χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.
- Παπαδημητρίου Γ., 2005, «Το δικαίωμα στην αποτελεσματική προσφυγή σε περίπτωση άρνησης χορήγησης πολιτικού ασύλου», σε *Επετηρίδα Δικαίου Προσφύγων και Αλλοδαπών 2004*, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.
- Παπαδοπούλου Τ., 2002, *Θεσμικές καινοτομίες στη μεταχείριση των μεταναστών*, ΤοΣ, 4.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2007, *Νομικό καθεστώς αλλοδαπών. Ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία*, Αθήνα, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2007, «Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής : Οι θεσμικές εκκρεμότητες» στο Κοντιάδης Ξ. και Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2005, «Το νέο θεσμικό πλαίσιο για τους μετανάστες: Μεταξύ νομιμότητας, αυστηρότητας και ελέγχου», *ΠοινΔικ* 2005, σ. 1185επ.
- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., 2007, *Δίκαιο καταστάσεως αλλοδαπών*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.

- Παπασιώπη-Πασιά Ζ., 2007, *Βασικοί νόμοι δικαίου καταστάσεως αλλοδαπών*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.
- Παύλου Μ.- Χριστόπουλος Δ. (επιμ.)(2004), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης, κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ΚΕΜΟ, Αθήνα, εκδόσεις Κριτική.
- Περράκης Σ., 2006, «Ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης στην ΕΕ», στο Κ. Στεφάνου, Μ. Τσιονιζέλης, Α. Φατούρος και Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές*, τόμ. Α, *Ενοποιητική δυναμική, δικαιοταξία, διακυβέρνηση*, Αθήνα, εκδόσεις ΕΠΙΕΕΣ-Ι. Σιδέρης.
- Περράκης Σ. και Μάστακας Π., 2005, *Μετανάστευση. Νομοθετική πολιτική διεθνών οργανισμών (Ηνωμένα Έθνη-ΕΕ- Συμβούλιο της Ευρώπης κ.ά.)*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα.
- Πουλοπούλου Έμκε Η., 2007, *Η μεταναστευτική πρόκληση*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Σταυρόπουλος Ν., 2004, «Η εξέλιξη της αρχής της “δίκαιης μεταχείρισης” των αλλοδαπών εργαζομένων στο υπό εξέλιξη ευρωπαϊκό δίκαιο», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, εκδόσεις ΚΕΜΟ, Κριτική.
- Σταυροπούλου Μ., 2004, «Ο δεύτερος βαθμός κρίσης επί αιτημάτων παροχής ασύλου σε πρόσφυγες: Νομικοί Προβληματισμοί», στον τιμητικό τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας *75 Χρόνια*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2008, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 15 και 16 Οκτωβρίου 2008- Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 16 Οκτωβρίου 2008, 14368/08.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2007, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 14 Δεκεμβρίου 2007- Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 14 Δεκεμβρίου 2007, 16616/07.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2006, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 15 και 16 Ιουνίου 2006- Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 17 Ιουνίου 2006, 10633/1/06.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2005, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 15 και 16 Δεκεμβρίου 2005 -Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 17 Δεκεμβρίου, 15914/1/05.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2005, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 16 και 17 Ιουνίου 2005 -Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 18 Ιουνίου, 10255/1/05.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2004, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 16 και 17 Δεκεμβρίου 2004 -Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 1 Φεβρουαρίου 2005, 16238/1/04.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2004, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 17 και 18 Ιουνίου 2004 -Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 18 Ιουνίου, 10679/04.

- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2003, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών 12 και 13 Δεκεμβρίου 2003 -Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Βρυξέλλες, 5 Φεβρουαρίου, 5381/04.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2002), *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Σεβίλλης 21 και 22 Ιουνίου 2002-Συμπεράσματα της Προεδρίας*, Σεβίλλη, 22 Ιουνίου.
- Τσακιστράκη Χ. και Γρηγορίου Ν., 2005, «Δίκαιο και Ετερότητα» στο *Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας*, τεύχος 22, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Α. Σάκκουλα.
- Τσοούκαλης Λ., 2004, *Ποια Ευρώπη?*, Αθήνα, εκδόσεις Ποταμός.
- Φακιολάς Ρ., 2005, «Η επιδίωξη κοινής πολιτικής μετανάστευσης στη ΕΕ», στο *Τάσεις: Ετήσια Οικονομική Επισκόπηση*
- Χατζής Ν., 2007, *Αλλοδαποί*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλα.

Ξενόγλωσση

- Bauman Z., 1999, *Le coût humain de la mondialisation*, Paris, Hachette.
- Council of the European Union, 2008, *Brussels European Council 19/20 June 2008. Presidency Conclusions*, Brussels, 21 June 2008, 11018/08.
- Council of the European Union, 2007, *Brussels European Council 21/22 June 2007. Presidency Conclusions*, Brussels, 23 June 2007, 11177/07.
- Zavos A., 2006, «Migration management as a political necessity», στο IMEPO, *Managing migration: The Greek, EU, and International Contexts*.

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1990-2005

Χαρά Στρατουδάκη*

Στο κείμενο που ακολουθεί αποτυπώνουμε τις θεματολογικές και μεθοδολογικές επιλογές που κυριάρχησαν στην εμπειρική κοινωνική έρευνα σχετικά με τους μετανάστες στη χώρα μας, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ως το 2005. Οι έρευνες αυξάνονται σταδιακά από το 1993, με κορύφωση την περίοδο 2003-2004, και γίνονται περισσότερο σύνθετες ως προς τη μεθοδολογία και το δείγμα τους.

Οι ιδιαιτερότητες του πεδίου οδήγησαν την έρευνα προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις και επιλογές: το καθεστώς παρανομίας εμπόδισε τη χρήση ερωτηματολογίου ή τη διαμόρφωση αντιπροσωπευτικού δείγματος. Αντίθετα, η νομιμοποίηση των μεταναστών διευκόλυνε τη διεξαγωγή ερευνών με μεγαλύτερο και αντιπροσωπευτικότερο δείγμα. Η χρηματοδότηση από ευρωπαϊκά προγράμματα επέτρεψε την αξιοποίηση μεγαλύτερου δείγματος και τη χρήση πολλαπλών μεθόδων' όμως, οι προτεραιότητες της κυβέρνησης και της ΕΕ κατήθυναν τη θεματολογία. Εντοπίζουμε περιοχές που αφήνουν περιθώρια περαιτέρω διερεύνησης και επισημαίνουμε την πλήρη απουσία επανάληψης των ερευνών.

1. Εισαγωγή

Με τη μαζική είσοδο μεταναστών από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, εγκαινιάζεται ένα πολύπλευρο ερευνητικό ενδιαφέρον. Εστιάζοντας αποκλειστικά στις εμπειρικές κοινωνικές έρευνες με πρωτογενή δεδομένα, συγκεντρώσαμε 41 έρευνες, αριθμό ικανό να αναδείξει τις τάσεις της έρευνας για τους μετανάστες στη διάρκεια της δεκαετίας 1990-2005. Το εγχείρημα δεν ήταν εύκολο, αφού αρκετές παραμένουν

* Κοινωνιολόγος, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

αδημοσίευτες (εκθέσεις, διδακτορικές διατριβές κ.λπ.), ενώ άλλες περιλαμβάνονται σε συλλογικούς τόμους ή έχουν δημοσιευθεί σε επιστημονικά περιοδικά, ελληνικά και ξένα, χωρίς να έχουν τύχει συστηματικής βιβλιογραφικής αναφοράς.

Από το 1993 και έπειτα οι έρευνες αυξάνονται σταδιακά, με κορύφωση την περίοδο 2003-2004. Με την πάροδο του χρόνου, οι έρευνες γίνονται περισσότερο σύνθετες τόσο ως προς τη μεθοδολογία όσο και ως προς το δείγμα τους. Δηλαδή, χρησιμοποιούν περισσότερες από μία τεχνικές συγκέντρωσης πληροφοριών, ενώ, παράλληλα, καταφεύγουν σε μεγαλύτερα και πολλαπλά δείγματα πληθυσμού, σε αντίθεση με τις πρώτες έρευνες οι οποίες απευθύνονταν σε ένα συγκεκριμένο και περιορισμένο δείγμα (είτε μετανάστες, είτε συγκεκριμένη ομάδα Ελλήνων).

Οι έρευνες που εντοπίσαμε και μελετούμε εδώ δεν παρουσιάζουν θεωρητική συνέχεια και μεθοδολογική συνέπεια, ακόμη και όταν πραγματοποιήθηκαν με κρατική επιχορήγηση που θα περίμενε κανείς να διασφαλίζει ομοιομορφία τόσο στις μεθόδους όσο και στον τρόπο έκθεσης. Αποτέλεσμα της ασυνέχειας –που αναμφίβολα δεν μειώνει το πραγματικό ενδιαφέρον αρκετών από αυτές– είναι, αφενός, η δυσχέρεια σύνοψής τους με συστηματικό τρόπο και, αφετέρου, η αδυναμία διαμόρφωσης μιας σαφούς εικόνας σχετικά με την εξέλιξη της θέσης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Μέχρις ενός σημείου, η βασική αδυναμία σχετίζεται με το καθεστώς παρανομίας κατά την είσοδο και την παραμονή των μεταναστών στη χώρα μας, αλλά και στην άρνηση ή την αδυναμία του κράτους να προχωρήσει στη ρύθμιση της παραμονής τους («νομιμοποίηση»). Έτσι, αρχικά το ενδιαφέρον στράφηκε κυρίως στη μόνη «νομιμοποιημένη» ομάδα, στους παλιννοστούντες ομογενείς από τις χώρες που αναδύθηκαν μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Τα μεθοδολογικά προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσουν όσοι ερευνητές απευθύνθηκαν στους μετανάστες επέβαλαν λύσεις οι οποίες δεν επέτρεπαν γενικεύσεις· όμως οι έρευνες αυτής της περιόδου αποκαλύπτουν τη ζοφερή εικόνα της διαβίωσης και εργασίας των μεταναστών στη χώρα μας.

Οι έρευνες για τους μετανάστες μπορούν να διακριθούν σύμφωνα με διάφορα κριτήρια, μεταξύ των οποίων επιλέξαμε να αξιοποιήσουμε

- τη θεματολογία, και
- τη μεθοδολογία τους.

2. Θεματολογία

Στη διάρκεια της δεκαπενταετίας που μελετήσαμε, οι έρευνες απλώθηκαν σε μια σειρά θεμάτων και προβληματικών, οι οποίες εκτείνονται σε ολόκληρο το φάσμα της σχέσης ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό και τους μετανάστες, και περιλαμβάνουν την ένταξη στην αγορά εργασίας, την κοινωνική ένταξη, τις συνθήκες διαβίωσης, τη σχέση με το κράτος και τους φορείς του. Είναι χαρακτηριστικό πως έρευνες για την τελευταία αυτή ενότητα πραγματοποιήθηκαν κυρίως μετά την απόφαση για νομιμοποίηση των μεταναστών στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Έτσι, η θεματολογία των ερευνών και η ανάπτυξή τους στο χρόνο μάς δίνει μια δευτερογενή αλλά ενδιαφέρουσα εικόνα της θέσης των ξένων στην ελληνική κοινωνία. Μόνο που η θέση αυτή διαστρεβλώνεται, αφενός, από τη χρονική απόσταση ανάμεσα στην εκπόνηση και την έκδοση των ερευνών, αφετέρου, από τον μεγάλο αριθμό ερευνών που παραμένουν ανέκδοτες.

Τρεις είναι οι θεματολογικοί άξονες που διατρέχουν τις έρευνες της δεκαπενταετίας 1990-2005 για τους μετανάστες. Ο πρώτος άξονας αναφέρεται στην κοινωνική και οικονομική ένταξη των μεταναστών, ο δεύτερος διερευνά τις στάσεις των Ελλήνων απέναντί τους, ενώ ο τρίτος ασχολείται με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ως φορέα διαμόρφωσης των στάσεων απέναντι στους μετανάστες.

2.1. Πρώτος άξονας: Κοινωνική και οικονομική ένταξη

Οι έρευνες που ασχολήθηκαν με την κοινωνική και οικονομική ένταξη των μεταναστών εστιάζουν σε ομάδες με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Έτσι, διακρίνουμε τρεις τάσεις στο εσωτερικό του πρώτου άξονα: έρευνες που ασχολούνται με τους παλινοστούντες ομογενείς Ποντίους από την πρώην Σοβιετική Ένωση, έρευνες που αναφέρονται σε μετανάστες –κυρίως Αλβανούς– και μεικτές έρευνες για παλινοστούντες–μετανάστες–πρόσφυγες.

Οι δύο διαφορετικές μορφές που έλαβε η μετανάστευση προς την Ελλάδα –δηλαδή, η νόμιμη είσοδος παλινοστούντων ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ από τη μια μεριά, και η εν πολλοίς παράνομη είσοδος αλλοδαπών μεταναστών από τις χώρες των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης από την άλλη– καθόρισαν το βαθμό δυσκολίας των ερευνητών να προχωρήσουν σε βάθος στην κατανόηση του μεταναστευτικού ρεύματος. Οι γνώσεις μας για τους παλινοστούντες ήταν εξαρχής πληρέστερες, καθώς η είσοδός τους ήταν ελεγχόμενη και η εγκατάστασή τους έγινε σε συνθήκες νομιμότητας.

Αντίθετα, το καθεστώς παρανομίας ή έστω ημιπαρανομίας των υπολοίπων μεταναστών δεν επέτρεπε ανάλογη γνώση.

Τρεις έρευνες αναφέρονται στους Ποντίους από την πρώην Σοβιετική Ένωση (Κασιμάτη κ.ά., 1993· Καρασαββόγλου, 2001· Χάλκος και Σαλαμούρης, 2003). Ανάμεσά τους ξεχωρίζει η μεγάλη έρευνα της Κασιμάτη και των συνεργατών της, που χρηματοδότησε η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η έρευνα αυτή, όντας η πρώτη μεγάλης κλίμακας και με κρατική χρηματοδότηση έρευνα, διαμόρφωσε ένα πλαίσιο για μια σε βάθος κατανόηση των δημογραφικών γνωρισμάτων, του μορφωτικού επιπέδου, των επαγγελματικών δεξιοτήτων, της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης κ.ά. Το πλαίσιο αυτό, ωστόσο, δεν ήταν δυνατό να αξιοποιηθεί στον πληθυσμό των υπόλοιπων μεταναστών, οι οποίοι βρίσκονταν παράνομα στη χώρα μας και, επομένως, κάθε σκέψη για μεγάλης κλίμακας εμπειρική έρευνα με αξιόπιστο τυχαίο δείγμα έπρεπε να αναβληθεί για πολύ αργότερα.

Το πρόγραμμα νομιμοποίησης των μεταναστών, που εγκαινιάστηκε το 1997 και ξεκίνησε την επόμενη χρονιά, θα μπορούσε να αποτελέσει την προϋπόθεση για ανάλογες έρευνες. Όπως επισημαίνει η Τζένη Καβουνίδα, «η αξία του προγράμματος νομιμοποίησης ως μέσου συλλογής πληροφοριών είναι ανυπολόγιστη, εφόσον δεν υπήρχαν ανάλογα στοιχεία από καμιά άλλη πηγή» (Καβουνίδα, 2001, σ. 94). Μολονότι τόσο εκείνο το πρόγραμμα, όσο και εκείνα που ακολούθησαν, αφήνουν πάντα μία μερίδα των μεταναστών εκτός των διαδικασιών νομιμοποίησης, η προσφυγή σ' ένα πρόσφατα νομιμοποιημένο δείγμα δεν θεωρούμε πως στερεί την κατανόηση της εμπειρίας της «λαθραίας» παρουσίας σε μια ξένη χώρα.

Οι περισσότερες από τις έρευνες που εντοπίσαμε αναφέρονται στους Αλβανούς (Ψημμένος, 1995· Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Iosifides, 1997· Lazaridis and Wickens, 1999· Lazaridis, 2000· Λαμπριανίδης και Brahimi, 2000· Hatziprokoriou, 2003· επίσης, από τις έρευνες με Έλληνες και μετανάστες, βλ. Βαΐου και Χατζημιάλης, 1997· Κασιμάτη [επιμ.], 2003), ενώ άλλες εθνικές μεταναστευτικές ομάδες που απασχόλησαν τους ερευνητές είναι οι Πολωνοί (Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Κασιμάτη [επιμ.], 2003), οι Φιλιπινέζοι (Iosifides, 1997· Lazaridis, 2000), οι Βούλγαροι (Markova and Sarris, 1997), οι Αιγύπτιοι (Iosifides, 1997) και οι Ερυθραίοι (Πετρονώτη, 1998). Είναι σημαντικό το γεγονός ότι έχουν αναληφθεί και ορισμένες συγκριτικές έρευνες, που επιτρέπουν να κατανοήσουμε τα διαφορετικά μεταναστευτικά πρότυπα, όπως επίσης και τις διαφορές ή τις ομοιότητες στις στρατηγικές ένταξης στην αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινω-

νία (Lazaridis and Romaniszyn, 1998· Iosifides, 1997· Lazaridis and Wickens, 1999· Lazaridis, 2000· επίσης, από τις έρευνες με Έλληνες και μετανάστες, βλ. Βαΐου και Χατζημικάλης, 1997· Κασιμάτη [επιμ.], 2003). Αυτές οι έρευνες, όπως και αρκετές από τις έρευνες που δημοσιεύθηκαν την τελευταία πενταετία και δεν αντιμετωπίζουν τους μετανάστες με όρους εθνικής προέλευσης (Καρασαββόγλου, Μαδυτινός, Νικολαΐδης και Κατσορίδας, 1996· Κασίμης, Νιτσιάκος, Ζακοπούλου και Παπαδόπουλος, 2002· Καβουνίδη, 2002· Τζωρτζοπούλου, 2002· Tastsoglou and Hadjicostandi, 2003· Δημούλας και Παπαδοπούλου, 2004), προσπαθούν να διαμορφώσουν μια περισσότερο σύνθετη εικόνα της μεταναστευτικής εμπειρίας. Στη γενικότερη αυτή εικόνα αναδεικνύεται η πραγματική σημασία των πολύτιμων αλλά εκ των πραγμάτων επιμέρους πληροφοριών τις οποίες συγκέντρωσαν με δυσκολία οι παλαιότερες έρευνες.

Από τις έρευνες που μελετήσαμε προκύπτει η σταδιακή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, ενώ αναδύονται σημαντικές διαφορές στα μοντέλα κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης των μεταναστών μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Παράλληλα, καταγράφονται τα τελευταία χρόνια έρευνες που μελετούν τη μετανάστευση από τη σκοπιά του φύλου (Lazaridis, 2000· Καρασαββόγλου, 2001· Κασιμάτη [επιμ.], 2003· Tastsoglou and Hadjicostandi, 2003). Μία σύνθεση που αποσκοπεί στην ανάδειξη της «ετερογένειας της μεταναστευτικής εμπειρίας», η οποία δομείται γύρω από τους άξονες της υπηκοότητας και του φύλου, επιχειρεί η Καβουνίδη (2002), η οποία ασχολείται με τη διαφοροποίηση μεταξύ «ανδροκρατούμενων» και «γυναίκοκρατούμενων» εθνικών ομάδων, και επισημαίνει δύο πρότυπα μετανάστευσης: το «οικογενειακό», που χαρακτηρίζει τη μετανάστευση από την Αλβανία, και το ατομικό το οποίο είναι χαρακτηριστικό της μετανάστευσης από την Ασία.

Πλάι σ' αυτόν τον κύριο άξονα αναδύονται δύο θεματικές οι οποίες δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς. Η μία αναφέρεται στη σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση και την αγορά του sex, το trafficking και τη σεξουαλική εκμετάλλευση. Το θέμα αυτό έχει απασχολήσει σημαντικό αριθμό δημοσιεύσεων, αλλά κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε μόνο δύο έρευνες (Ψημμένος, 1995· Λάζος, 2002) που ασχολήθηκαν με το θέμα. Ο Ψημμένος (1995) το αντιμετώπισε ως μέρος της εξαθλίωσης των Αλβανών που εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990, ενώ ο Λάζος (2002) ως παράμετρο της πορνείας στην Ελλάδα.

Η δεύτερη αναφέρεται στη σχέση των μεταναστών με το κράτος, διερευνώντας την από τη σκοπιά άλλοτε των μεταναστών (Αλεξιάς, 2001) και άλλο-

τε των κρατικών λειτουργιών (Αλεξιάς, 2001· Γετίμης και Πετρινώτη, 2003· Καιομάτη [επιμ.], 2003· Psimmenos and Kassimati, 2003). Οι έρευνες αυτές εκπονήθηκαν μετά το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης, σε μια περίοδο που η συνάντηση των μεταναστών με την κρατική γραφειοκρατία δεν ήταν πλέον εξ ορισμού επικίνδυνη.

2.2. Δεύτερος άξονας: στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες

Οκτώ έρευνες ασχολήθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 με τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες, είτε αυτοτελώς (Γαλάνης, 1993· Βούλγαρης κ.ά., 1995· ΕΚΑ, 1995· Καρύδης, 1996· Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998· Βαγενά, 2002), είτε εν αναφορά προς την ελληνική εθνική ταυτότητα (Φραγκουδάκη και Δραγώνα [επιμ.], 1997· Χαραλάμπης κ.ά., 2000). Οι παλαιότερες έρευνες αξιοποιούν συνήθως δείγματα ευκολίας (π.χ. φοιτητές), έχουν διερευνητικό χαρακτήρα και δεν διεκδικούν κάποιου είδους γενίκευση. Επιβεβαιώνουν τη στερεοτυπική πρόσληψη των αλλοδαπών και ιδιαίτερα των Αλβανών, και υποστηρίζουν πως υφίσταται διαβάθμιση των συναισθημάτων και των στάσεων απέναντι σε διαφορετικές ομάδες μεταναστών. Αναδεικνύουν την επιρροή που ασκούν τα ΜΜΕ στη διαμόρφωση των στάσεων, ακόμη και όταν τα άτομα αντιλαμβάνονται πως τα τηλεοπτικά μηνύματα πολύ απέχουν από την αντικειμενικότητα. Διαπιστώνουν πως μία μερίδα του πληθυσμού δεν αντιμετωπίζει τους αλλοδαπούς αρνητικά, ή ακόμη υποστηρίζει πως η παρουσία τους στη χώρα μας είναι θετική.

Στις έρευνες που δημοσιεύθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας και έπειτα περιλαμβάνονται δύο με πανελλήνιο δείγμα (Βούλγαρης κ.ά., 1995· Χαραλάμπης κ.ά., 2000), και μία ακόμη η οποία καλύπτει τη Βόρεια Ελλάδα (Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998). Οι έρευνες αυτές έχουν ακολουθήσει δειγματοληπτικά σχήματα που επιτρέπουν ικανοποιητικού βαθμού γενικεύσεις, και επιβεβαιώνουν ότι η παρουσία των ξένων θεωρείται ως πρόβλημα ή ακόμη και ως απειλή, και ότι οι ξένοι ενοχοποιούνται για μια σειρά ζητημάτων που «κατασκευάζονται ως προβλήματα από τον κυρίαρχο λόγο για τους μετανάστες» (Μιχαλοπούλου κ.ά., 1998, σ. 429). Διαπιστώνουν ότι μια μερίδα του κοινού τείνει να υιοθετήσει ξενοφοβικές στάσεις, ενώ μια μεγαλύτερη ομάδα χαρακτηρίζεται από στάσεις ανοχής.

Αρκετές από τις έρευνες που αναφέρονται στις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες ακολουθούν το πρότυπο που καθιέρωσαν οι σχετικές έρευνες του *Ευρωβαρόμετρου*. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν αντιμετωπίζει πλέον στις έρευνές της το ζή-

τημα στο ίδιο πλαίσιο, καθώς εντάσσει τη στάση απέναντι στους ξένους στο εννοιολογικό πλαίσιο του κοινωνικού αποκλεισμού, το οποίο εμφανίζεται ως λιγότερο επώδυνο. Έτσι, ο αναπροσδιορισμός του νοηματικού πλαισίου εντός του οποίου προσλαμβάνεται ο μετανάστης από τον κύριο φορέα χρηματοδότησης ερευνών, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, έχει ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη τέτοιων ερευνών.

2.3. Τρίτος άξονας: ο ρόλος των ΜΜΕ

Ο τρίτος θεματολογικός άξονας των ερευνών που αναφέρονται στους μετανάστες ασχολείται με το περιεχόμενο των έντυπων ΜΜΕ και τη συμβολή του στη διαμόρφωση συγκεκριμένων –συνικά ξενοφοβικών– στάσεων απέναντι στους μετανάστες. Το θέμα αυτό απασχόλησε πέντε έρευνες (Βαμβακάς, 1997· Κοιλιάρη, 1997· Κωνσταντινίδου, 2001· Lalioti, 2005· Μοσκοπούλου, 2005) που καλύπτουν την περίοδο 1991-2003. Δύο ακόμη έρευνες ασχολήθηκαν με τις στάσεις των δημοσιογράφων απέναντι στους ξένους (ΔΟΜ κ.ά., 2004· ΑΠΘ, 2006), οι οποίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση του περιεχομένου των ΜΜΕ με τρόπο που ενίοτε αποκλίνει από την επίσημη «γραμμή» κάθε μέσου.

Οι έρευνες που ασχολήθηκαν με το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ανέδειξαν πως οι μετανάστες αντιμετωπίζονταν από τις εφημερίδες έμμεσα ως απειλή για τις αξίες, τα συμφέροντα και τον πολιτισμό των Ελλήνων, και υιοθετούσαν το λόγο της κοινωνικής πλειοψηφίας αναδεικνύοντας την παραβατικότητα των αλλοδαπών ενώ ταυτόχρονα αποσιωπούσαν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Η συστηματική συγκριτική μελέτη των εφημερίδων δείχνει πως παρά τις διαφοροποιήσεις διαμορφώνεται μια νέα εγκληματική κατηγορία «με τυπικούς δράστες, τυπικά θύματα και τυπικές διαφορές που διακρίνονται από τη γενικότερη εικόνα της εγκληματικότητας» (Μοσκοπούλου, 2005, σ. 176).

Έρευνες που δημοσιεύθηκαν στις αρχές της επόμενης δεκαετίας διαπιστώνουν, ωστόσο, ότι υφίσταται διαφοροποίηση της αντιμετώπισης των μεταναστών από τις εφημερίδες, ανάλογα με την πολιτική τους τοποθέτηση: οι «συντηρητικές» εφημερίδες συνεχίζουν να συνδέουν τους αλλοδαπούς (και κυρίως τους Αλβανούς) με την εγκληματικότητα, ενώ οι «προοδευτικές» μετατοπίζουν την αιζέντα στις στάσεις του ελληνικού πληθυσμού (Κωνσταντινίδου, 2001), ενσωματώνοντας έτσι στο δημόσιο λόγο νέα «φιλελεύθερα» αιτήματα για την αντιμετώπιση προβλημάτων διαφορετικής τάξεως.

Οι έρευνες στις οποίες αναφερθήκαμε ακολουθούν μια ευρύτερη τάση να αναλύεται το μήνυμα των ΜΜΕ ανεξάρτητα από την προσωπικότητα, τις στά-

σεις, τις αντιλήψεις και τις αξίες των δημοσιογράφων. Άρρητη προϋπόθεση αυτής της προσέγγισης είναι πως τα μέσα αποτελούν οργανισμούς που ελέγχουν πλήρως και ενσωματώνουν το λόγο των δημοσιογράφων, παράγοντας έναν ενιαίο λόγο. Από την άποψη αυτή, παρουσιάζει ενδιαφέρον η έρευνα του ΑΠΘ (2006) σε δημοσιογράφους, σύμφωνα με την οποία οι προσωπικές στάσεις των δημοσιογράφων έναντι των μεταναστών είναι θετικές, ενώ θεωρούν πως τα ΜΜΕ καλύπτουν τα σχετικά θέματα με υπερβολές και προκαταλήψεις, τονίζοντας τις αρνητικές και αποσιωπώντας τις θετικές πλευρές της παρουσίας τους στη χώρα μας.

3. Μεθοδολογία

Αντίθετα από το θεματολογικό εύρος των ερευνών που μελετήσαμε, οι μεθοδολογικές επιλογές τους ήταν εκ των πραγμάτων περιορισμένες. Η θέση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία και το καθεστώς της παρανομίας που δέσποσε καθόλη σχεδόν τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, καθώς οι υφιστάμενοι περιορισμοί (χρηματοδότηση, ερευνητικοί πόροι κ.λπ.) καθόρισαν εν πολλοίς τη μεθοδολογία των περισσότερων ερευνών.

Η απουσία δειγματοληπτικού πλαισίου για την επιλογή ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος μεταναστών οδήγησε στην αξιοποίηση της διεθνώς προτιμώμενης μεθόδου της χιονοστιβάδας (snowball) με διάφορες προσαρμογές. Η υπέρβαση των ορίων που έθετε η γλώσσα οδήγησε στην αξιοποίηση δίγλωσσων μεταναστών ως διαμεσολαβητών ανάμεσα στον ερευνητή και τα υποκείμενα της έρευνας, ιδίως τα πρώτα χρόνια. Η χρήση ερωτηματολογίου προσέκρουσε σε ποικίλα πρακτικά εμπόδια, καθώς οι έρευνες απευθύνονταν σε έναν πληθυσμό γεωγραφικά ασταθή, μη εγγεγραμμένο και συνεπώς επιφυλακτικό απέναντι σε κάθε προσπάθεια καταγραφής (έστω και ανώνυμης) οποιουδήποτε στοιχείου, απρόθυμο να δεχτεί την παρουσία αγνώστων στα «γκέτο» του (Ψημμένος, 1995, σ. 94).

Η νομιμοποίηση των μεταναστών περιόρισε τη βαρύτητα αυτών των περιορισμών, ενώ ταυτόχρονα επέτρεψε την αξιοποίηση περισσότερο αξιόπιστων δειγματοληπτικών σχημάτων (quota sampling) και δομημένου ερωτηματολογίου. Από τις δημοσιευμένες έρευνες την περίοδο της δικής μας διερεύνησης, μόνο μία είχε αξιοποιήσει τις δυνατότητες του προγράμματος νομιμοποίησης (Καβουνίδη, 2002).

Διαφορετική ήταν η θέση των παλιννοστούντων Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, γεγονός που επέτρεψε τη διεξαγωγή της πρώτης μεγάλης

κλίμακας κοινωνικής έρευνας με ερωτηματολόγιο στα μέλη αυτής της ομάδας (Κασιμάτη κ.ά., 1993).

Θεωρούμε πως παραμένει σε εκκρεμότητα η επίτευξη συμφωνίας ακόμη και για ζητήματα για τα οποία θα περίμενε κανείς ότι είχαν επιλυθεί οριστικά. Το διαφορετικό επιστημονικό και επαγγελματικό υπόβαθρο των ερευνητών, οι διαφορετικοί ερευνητικοί στόχοι αλλά και οι αποκλίνουσες επιδιώξεις των φορέων χρηματοδότησης οδηγούν σε ελαστικό περιεχόμενο ίδιων όρων ή σε κενά που παραμένουν ανερμηνεύτα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πληθυσμού των παραγωγικών ηλικιών στις τρεις έρευνες για τους Πόντιους ομογενείς, τον οποίο η πρώτη συσχετίζει με την ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών (Κασιμάτη κ.ά., 1993, σ. 125), η δεύτερη με την ομάδα 30-40 ετών (Καρασαββόγλου, 2001, σ. 681), και η τρίτη με την ομάδα 20-49 ετών (Χάλκος και Σαλαμούρης, 2003, σ. 13). Τέτοιες μετατοπίσεις δεν επιτρέπουν τη συγκριτική παράθεση στοιχείων και αποκλείουν την αποκατάσταση μιας διαχρονικής εικόνας, αναδεικνύοντας την ανάγκη για επαναλαμβανόμενες έρευνες (follow up) από τις ίδιες ερευνητικές ομάδες και με σταθερή μεθοδολογία.

Η κοινωνική και οικονομική ένταξη των μεταναστών είναι μια δυναμική διαδικασία που εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου υπό την επίδραση ποικίλων παραγόντων, όχι πάντα προβλέψιμων. Κάθε έρευνα αποτυπώνει μια στιγμή αυτής της διαδικασίας, η οποία σύντομα παύει ν' ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το μειονέκτημα αυτό αντιμετωπίζεται μέχρι ενός σημείου από τις νεώτερες έρευνες, οι οποίες υποτίθεται πως προσαρμόζονται στις αναμορφωμένες συνθήκες της υπό μελέτη πραγματικότητας. Ωστόσο, η ικανοποιητική απάντηση στο ζήτημα δίνεται μόνο από την τακτική επανάληψη των ερευνών με όμοιο δειγματοληπτικό σχήμα και όμοια μεθοδολογία, κάτι που –όπως είδαμε– δεν έχει συμβεί στις έρευνες για τους μετανάστες στη χώρα μας.

Η παρατήρηση αυτή ισχύει εξίσου και για τις έρευνες που αναφέρονται στις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες, την ξενοφοβία και το ρατσισμό. Ίσως μάλιστα να ισχύει ακόμη περισσότερο, στο βαθμό που οι δείκτες οι οποίοι προκύπτουν από την επεξεργασία των στοιχείων δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία, αν αντιμετωπιστούν απομονωμένοι. Μόνο μέσα από τη διαχρονική εξέλιξή τους μπορούν να διατυπωθούν οι τάσεις στα καίρια αυτά ζητήματα. Ωστόσο, οι έρευνες αυτής της κατηγορίας διέθεταν ένα συγκροτημένο πλαίσιο για τη διερεύνηση της ξενοφοβίας, ενώ το *Ευρωβαρόμετρο* διαμόρφωνε το πλαίσιο για τη συγκριτική προσέγγιση, τόσο στον άξονα του χρόνου όσο και σε διαφορετικά εθνικά περιβάλλοντα. Στις έρευνες αυτές αξιοποιήθηκαν κατά κύριο λόγο ερωτηματολόγια, εντοπίσαμε όμως και ανθρωπολογικές έρευνες (Πετρονώτη, 1998· Μιχαλοπούλου, 1998· Ακόμη, ανθρωπολογι-

κά εργαλεία αξιοποιήθηκαν στις έρευνες των Lazaridis, 2000' Lazaridis and Romaniszyn, 1998' Psimmenos and Kassimati, 2003).

Η περιορισμένη χρηματοδότηση στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 οδήγησε σε δείγματα ευκολίας. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς την κατεύθυνση του κοινωνικού αποκλεισμού, η οποία υπήρξε αποτέλεσμα της μεταβολής των συνθηκών αλλά και πολιτικών επιλογών, είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη αυτού του είδους έρευνας.

Οι περισσότερες από τις έρευνες που ασχολήθηκαν με τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αξιοποίησαν αποκλειστικά την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Μία μόνο έρευνα προχώρησε στο συνδυασμό ποιοτικής και ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου (Μοσχοπούλου, 2005). Είναι πεπεισμένης μας ότι με το συνδυασμό των δύο μεθόδων είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη βαρύτητα των τάσεων που αποκαλύπτονται και την πραγματική σημασία των συμπερασμάτων που προτείνονται. Παράλληλα, όμως, έρευνες αυτής της κατηγορίας πειραματίστηκαν με άλλες μεθόδους, όπως η μέθοδος των «μεταναστών ομιλητών» (Κοιλιάρη, 1997) και η ανάλυση οπτικών τεκμηρίων (Lalioti, 2005).

4. Συμπεράσματα: Οι εκκρεμότητες

Από την παρουσίαση που προηγήθηκε, είναι δυνατόν να προχωρήσουμε σε μια σειρά γενικότερων διαπιστώσεων σχετικά με τις έρευνες οι οποίες αναφέρονται στους μετανάστες, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τις εκκρεμότητες που θα ήταν σκόπιμο να αντιμετωπιστούν. Ειδικότερα:

- Οι έρευνες για τις στάσεις των Ελλήνων, που διεξήχθησαν με ιδιαίτερη ένταση το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, φαίνονται να έχουν κλείσει τον κύκλο τους, καθώς η τελευταία μεγάλης κλίμακας έρευνα αυτής της κατηγορίας δημοσιεύθηκε το 1998. Σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, *εκκρεμεί η ανάληψη και ο σχεδιασμός της επανάληψης τέτοιων ερευνών.*
- Τα προγράμματα νομιμοποίησης διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για την εκπόνηση μεγάλης κλίμακας εμπειρικής έρευνας με αξιόπιστο τυχαίο δείγμα και δυνατότητα γενίκευσης, στο πρότυπο της έρευνας της Κασομάτη για τους Ποντίους ομογενείς. *Με εξαίρεση την έρευνα της Καβουνίδη για το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης, η δυνατότητα αυτή δεν έχει αξιοποιηθεί.*
- Η ανάλυση περιεχομένου στα ΜΜΕ ουσιαστικά περιορίστηκε στον Τύπο, *αφήνοντας εκτός έρευνας την τηλεόραση*, αν και η πραγματική της δύναμη στη διαμόρφωση των στάσεων μέρους του κοινού είναι πολύ μεγαλύτερη.

- Παράλληλα, *εκκρεμεί η ανάληψη ερευνών που θα υπερβαίνουν το χάσμα μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου*, ώστε να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν την πραγματική βαρύτητα της θεματολογίας περί τους μετανάστες στην ατζέντα των ΜΜΕ.

Πέραν αυτών, εμφανής είναι η σημασία των ενδιαφερόντων των φορέων χρηματοδότησης στον προσανατολισμό της έρευνας. Το ενδιαφέρον διαφορετικών φορέων, από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης μέχρι το Υπουργείο Γεωργίας, αντανakλά τα προσωρινά ενδιαφέροντα που αδυνατούν να στηρίξουν μακροπρόθεσμα την έρευνα, και, κυρίως, αδιαφορούν για τη βασική έρευνα. Οι χρηματοδοτήσεις από τα ευρωπαϊκά προγράμματα δίνουν σήμερα τον τόνο των ερευνητικών προσπαθειών. Το γεγονός αυτό έχει θετικές και αρνητικές απόψεις, καθώς οι έρευνες συγκλίνουν σε κατευθύνσεις που δεν καθορίζονται αποκλειστικά με ερευνητικά κριτήρια.

Οι μεταβολές του φαινομένου της μετανάστευσης δικαιολογούν αντίστοιχες μετατοπίσεις στις ερευνητικές προσπάθειες. Όμως, το φαινόμενο παραμένει το ίδιο. Το follow up σημαίνει την αξιοποίηση των προηγούμενων γνώσεων, χωρίς να αποκλείει τη συμπερίληψη νέων παραμέτρων. Προπάντων, όμως, σημαίνει τη δυνατότητα κατανόησης της εξέλιξης του φαινομένου και δυναμικής πρόσληψής του από την ερευνητική κοινότητα, αλλά και από την κοινωνία.

Συμπερασματικά, η έρευνα για τους μετανάστες στη χώρα μας την τελευταία δεκαεπταετία παρουσιάζει μία δυναμική ανάπτυξη και έχει φωτίσει ορισμένες όψεις του φαινομένου. Ωστόσο η εστίαση σε τρεις κυρίως άξονες, παρά τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις κάθε άξονα και τις εννοιολογικές και ερευνητικές μετατοπίσεις με την πάροδο του χρόνου, έχει αφήσει άλλες πλευρές στο σκοτάδι. Η σύγκλιση των δύο πρώτων αξόνων θα είχε να δώσει ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Η σύγκριση της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μεταναστών με τους αντίστοιχους δείκτες που ισχύουν για τα ελληνικά νοικοκυριά δεν έχει δοκιμαστεί. Το ίδιο ισχύει και για τη διερεύνηση της ξеноφοβίας και του ρατσισμού ανάμεσα στους μετανάστες, καθώς και των στάσεων τους απέναντι στην κυρίαρχη ομάδα. Ποικίλα θεωρητικά μοντέλα μπορούν να δοκιμαστούν εδώ, και κυρίως οι δυνατότητες της μεικτής κοινωνίας μας να προχωρήσει στο δρόμο της ανοχής και της πολυπολιτισμικότητας.

Μια ανάλογη αντιστροφή εκκρεμεί στην ανάλυση των μέσων ενημέρωσης. Δεν έχει επιχειρηθεί ακόμη, για παράδειγμα, η ανάλυση του λόγου των εντύπων των μεταναστών για τη μετανάστευση, την κοινωνική ένταξη, τα στερεότυπα της ελληνικής κοινωνίας και την αντιμετώπισή τους.

Οι υφιστάμενες εκκρεμότητες είναι αρκετές και σημαντικές, και αφήνουν μεγάλα περιθώρια για νέες έρευνες. Η κατανόηση πως η ελληνική κοινωνία

μεταμορφώνεται σταδιακά από κοινωνία υποδοχής σε πολυπολιτισμική κοινωνία συνεπάγεται επίσης μια νέα σειρά ερευνών. Εκτιμούμε πως μέχρι σήμερα απουσίαζε η σφαιρική εικόνα του υφιστάμενου ερευνητικού έργου, και γι' αυτό επιδιώξαμε να ανασυνθέσουμε τους κύριους θεματολογικούς άξονές του και τις σημαντικότερες μεθοδολογικές επιλογές του. Ελπίζουμε πως με αυτόν τον τρόπο οι νεότερες έρευνες θα έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν έναν ουσιαστικότερο διάλογο με εκείνες της προηγούμενης δεκαπενταετίας, εμπλουτίζοντας τη γνώση μας τόσο για την ετερότητα που ζει δίπλα μας, όσο και για τη δική μας ταυτότητα. Διότι, εντέλει, η κατοικτρική σχέση ανάμεσα σ' εμάς και στους άλλους, πέρα από τη γνώση για τους άλλους, οδηγεί στην επίγνωση του «Εμείς».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάς Γ., 2001, «Η κοινωνική πρόσληψη και μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης – μια εμπειρική μελέτη των διαδικασιών ελέγχου», στο Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ. (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006, *Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των ομογενών, μεταναστών προσφύγων*, Έκθεση έρευνας, Θεσσαλονίκη.
- Βαγενά Ε., 2002, «Κοινωνικός αποκλεισμός ρατσισμός και ξενοφοβία στην Ελλάδα σήμερα», στο Τοίγκανου Ι. (επιμ.), *Τετράδια Εγκληματολογίας: Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βαΐου Ν. και Χατζημικάλης Κ., 1997, *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, Αθήνα, Εξάντας.
- Βαμβακάς Β., 1997, «Αλβανοί μετανάστες στον ημερήσιο τύπο: Αναπαραστάσεις της λαθραίας ύπαρξης», *Δοκίμες*, τεύχ. 5, σ. 7-40.
- Βούλγαρης Γ. κ.ά., 1995, «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “Άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 5, σ. 81-100.
- Γαλάνης Γ. Ν., 1993, «Η γνώμη των κατοίκων των Ιωαννίνων για τους Αλβανούς και τους Βορειοηπειρώτες στην Ελλάδα (εμπειρική έρευνα)», *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε.*, τεύχ. 6, σ. 44-104.
- Γετίμης Π. και Πετρινιώτη Ξ. (επιμ.), 2003, *Έρευνα για την ανίχνευση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στελέχη του Δημοσίου στην εξυπηρέτηση των μετανα-*

- στών – παλιννοστούντων – προσφύγων. Διατύπωση προτάσεων για τα προγράμματα κατάρτισης-ευαισθητοποίησης, Έκθεση έρευνας.
- Δημουλάς Κ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2004, Έρευνα για τις μορφές κοινωνικής ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην περιφέρεια Αττικής, 2003-2004, Έκθεση έρευνας, Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ/ ΑΔΕΔΥ – Περιφέρεια Αττικής.
- Διεθνής Οργανισμός Μεταναστεύσεως (ΔΟΜ) και Πανελλήνια Ένωση των εν Ελλάδι Ασυριών, 2004, Το προφίλ των μεταναστών στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Πορίσματα έρευνας, Έκθεση έρευνας.
- Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας (ΕΚΑ), 1995, Όλοι διαφορετικοί, όλοι ίσοι. Έρευνα για τους παράνομους αλλοδαπούς και την εργασία, Αθήνα.
- Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας (ΕΚΑ) κ.ά., 2004, Παρουσίαση των αποτελεσμάτων από την δεξαγωγή συνεντεύξεων με μέλη της ομάδας-στόχου των εργαζομένων μεταναστών στους κλάδους της οικοδομής, των πρατηρίων βενζίνης και της ένδυσης, Έκθεση έρευνας, Αθήνα.
- European Profiles ΑΕ κ.ά., 2003α, Καταγραφή και αξιολόγηση των τεχνικών επαγγελματικών δεξιοτήτων των παλιννοστούντων, μεταναστών, προσφύγων, Έκθεση έρευνας.
- European Profiles ΑΕ κ.ά., 2003β, Μελέτη αναγκών της ελληνικής αγοράς εργασίας για ειδικότητες στα τεχνικά επαγγέλματα, Έκθεση έρευνας.
- Καβουνίδη Τ., 2001, «Οι μετανάστες του πρώτου ελληνικού προγράμματος νομιμοποίησης», στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Καβουνίδη Τ. κ.ά., 2002, Έρευνα για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των μεταναστών, Αθήνα, Παρατηρητήριο Απασχόλησης - Ερευνητική-Πληροφορική ΑΕ.
- Καρασαββόγλου Α., Μαδυτινός Δ., Νικολαΐδης Μ. και Κατσορίδας Δ., 1996, Ξένοι εργάτες στο νομό Καβάλας. Επιπτώσεις στην τοπική οικονομία και κοινωνία, Καβάλα, ΤΕΙ Καβάλας – Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας.
- Καρασαββόγλου Α. Γ., 2001, «Μετανάστευση και περιφερειακές αγορές εργασίας – Η περίπτωση της εγκατάστασης γυναικείου εργατικού δυναμικού στο Νομό Ξάνθης», στο Θ. Πάκος (επιμ.), “Κοινωνία των 2/3” Διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Καρύδης Β., 1996, Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Κασιμάτη Κ. κ.ά., 1993, Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού – Κέντρο κοινωνικής μορφολογίας και κοινωνικής πολιτικής.
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών, Αθήνα, Gutenberg.
- Κασιμής Χ., Νιτσιάκος Β., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α., 2002, Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο, Έκθεση έρευνας, Πανεπιστήμιο Πατρών – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

- Κοιλιάρη Α., 1997, *Ξένος στην Ελλάδα. Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη. Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.
- Κωνσταντινίδου Χ., 2001, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό τύπο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Λάζος Γ., 2002, *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Λαμπριανίδης Λ. και Brahimi B., 2000, *Στατιστικά δεδομένα των Αλβανών μεταναστών στη Θεσσαλονίκη*, Περιφέρεια Κ. Μακεδονίας – INTEMIGRA.
- Μιχαλοπούλου Αικ., κ.ά., 1998, *Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Μοσκοπούλου Α., 2005, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990-1999*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.
- Πετρονιώτη Μ. (με τη συμμετοχή της Κ. Ζαρκιά), 1998, *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης. Κρυσταλλώσεις, ρήγματα, ανασκευές*, Αθήνα, Unesco - ΕΚΚΕ – Πλέθρον.
- Τζωρτζοπούλου Μ., 2002, *Μετανάστες στην Ελλάδα. Η περίπτωση της περιοχής πρωτεύουσας (Οικονομική και κοινωνική θέση των μεταναστών)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (επιμ.), 1997, *«Τι είν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Χάλκος Γ. Ε. και Σαλαμούρης Δ. Σ., 2003, «Παλιννόστηση και παράγοντες οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης: Όψεις του προβλήματος και προτάσεις πολιτικής», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμος Ι', τεύχ. 36, σ. 5-25.
- Χαραλάμπης Δ. κ.ά., 2000, *Έθνος και Δημοκρατία στην ελληνική εκπαίδευση*, Έκθεση έρευνας, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Ψημμένος Ι., 1995, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια - κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα, Glory Book - Παπαζήσης.

Ξενογλώσση

- Iosifides Th., 1997, «Immigrants in the Athens labour market: A comparative survey of Albanians, Egyptians and Filipinos», στο R King and R. Black (eds), *Southern Europe and the new immigrations*, Brighton, Sussex Academic Press.
- Lazaridis G., 2000, «Filipino and Albanian women migrant workers in Greece: Multiple layers of oppression», στο F. Anthias and G. Lazaridis (eds), *Gender and migration in Southern Europe: Women on the move*, Oxford-New York, Berg.
- Lazaridis G. and Romaniszyn K., 1998, «Albanian and Polish undocumented workers in Greece: A comparative analysis», *Journal of European Social Policy*, vol. 8, no 1, σ. 5-22.

- Lazaridis G. and Wickens E., 1999, «“Us” and the “Others”. Ethnic minorities in Greece», *Annals of Tourism Research*, vol. 26, no 3, σ. 632-655.
- Lalioti V., 2005, «Photographing the “Other”»: Immigration and new images of the Greek ethnic “self”», *Visual Anthropology*, vol. 18, σ. 439-456.
- Markova E. and Sarris A. H., 1997, «The performance of Bulgarian illegal immigrants in the Greek labour market», *South European Society & Politics*, vol. 2, no 2, σ. 57-77.
- Mikrakis A. and Triandafyllidou A., 1994, «Greece: the “others” within», *Social Science Information*, vol. 33, no 4, σ. 787-805.
- Psimmenos I. and Kassimati K., 2003, «Immigration control pathways: organisational culture and work values of Greek welfare officers», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 29, no 2, σ. 337-371.
- Tastsoglou E. and Hadjicostandi J., 2003, «Never outside the labour market, but always outsiders: Female migrant workers in Greece», *The Greek Review of Social Research*, vol. 110, σ. 189-220.
- Hatziprokopiou P., 2003, «Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece: processes of economic and social incorporation», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 29, no 6, σ. 1033-1057.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ:
ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΟΔΙΚΑΙΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ

Χριστίνα Βαρουξή*

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη βασίζεται σε δευτερογενή επεξεργασία των συμπερασμάτων έρευνας πεδίου η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο υλοποίησης του ερευνητικού προγράμματος του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ με τίτλο «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” – οι “Άλλοι” κι Εμείς» υπό την επιστημονική ευθύνη της Δρ. Ι. Τσίγκανου. Το κείμενο που ακολουθεί επικεντρώνεται στην καταγραφή του λόγου κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών που δραστηριοποιούνται στον χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών και οι οποίοι, στο πλαίσιο της έρευνας κατέθεσαν τις απόψεις τους για το περιεχόμενο, τους στόχους και την αποτελεσματικότητα της μεταναστευτικής πολιτικής σε σχέση με τους κανόνες και τα διεθνή πρότυπα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να αναδείξει ως πλαίσιο διαλόγου για τη διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών.² Η ανθρωποδικαιωματική προ-

* Πολιτικός Επιστήμονας, Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας Γ' Βαθμίδας, Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

1. Στο πλαίσιο της μελέτης διενεργήθηκαν 22 προσωπικές συνεντεύξεις με εκπροσώπους του Συνηγόρου του Πολίτη, ως του Εθνικού Φορέα για την Προώθηση της Αρχής της Ίσης Μεταχείρισης, με εκπροσώπους της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ως συμβουλευτικού οργάνου της Πολιτείας σε θέματα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με εκπροσώπους και συνεργάτες του Εθνικού Παρατηρητηρίου για το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία, καθώς και με εκπροσώπους διεθνών οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων οι οποίοι συνεργάζονται στενά με τους παραπάνω φορείς και συμμετέχουν ενεργά στο δημόσιο χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων.

2. Όπως επισημαίνει ο Ειδικός Εισηγητής της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του

σέγγιση του φαινομένου της μετανάστευσης βασίζεται στις αρχές της παγκοσμιοποίησης και αδιαφορίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας και της μη διάκρισης, της ενίσχυσης της συμμετοχής και της ένταξης των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής καθώς και στον έλεγχο και την απόδοση ευθυνών σε όλους όσοι εμπλέκονται στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Ζητούμενο είναι η ρύθμιση του μεταναστευτικού ζητήματος με μια μακροπρόθεσμη προοπτική ανάπτυξης και όχι με μια αμυντική διάθεση αντίστασης στη ροή των μεταναστών που αυξητικά εισέρχονται στη χώρα. Με δεδομένη την ανάγκη για τη λειτουργία ενός αποτελεσματικού πλαισίου εθνικής μεταναστευτικής πολιτικής προσανατολισμένου στο σεβασμό και την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών, οι επισημάνσεις και οι προτάσεις που διατυπώθηκαν από τους εκπροσώπους των κοινωνικών φορέων και των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών αποτελούν πολύτιμη συμβολή προς την κατεύθυνση αυτή.

2. Το πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής

Παραδοσιακά, οι πολιτικές διαχείρισης του μεταναστευτικού φαινομένου, τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στις χώρες υποδοχής μεταναστών, αποφασιζόνταν με όρους οικονομικούς και απείχαν από οποιαδήποτε λογική διασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.³ Οι μετανάστες και κυρίως οι παράτυποι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους. Συχνά βιώνουν πολλαπλές διακρίσεις και αποκλεισμούς, από την πρόσβαση στην εργασία, στην υγεία και στις κοινωνικές υπηρεσίες έως τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.⁴ Στην Ελλάδα, το

ΟΗΕ «καθώς οι μεταναστευτικές ροές θα αυξάνονται με έναν ταχύ ρυθμό τα επόμενα χρόνια, είναι σημαντικό να δοθεί έμφαση σε εθνικό και διεθνές επίπεδο στην ανθρώπινη πλευρά της μετανάστευσης, υιοθετώντας μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση του φαινομένου», UN Human Rights Commission, *Report on the human rights of migrants*, submitted by the Special Rapporteur, UN Doc. A/58/275, 2/8/2003, σ. 22.

3. Όπως επισημαίνει ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, «όσο η μετανάστευση θα εκλαμβάνεται μόνο με οικονομικούς όρους, οι μετανάστες θα θεωρούνται “εμπορικά προϊόντα” και όχι άτομα που δικαιούνται στην πλήρη απόλαυση των δικαιωμάτων τους», UNHCHR, *Migration and Development: a Human Rights Approach*, σ. 4 (www.unhcr.ch).

4. Για δεδομένα στο πλαίσιο της ΕΕ βλ. *Migrants' Experiences of Racism and Xenophobia in 12 European Member States. Pilot Study*, EUMC 5/2006, *Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the European Union*, FRA 2007, *Trends and Developments 1997-2005*

ζήτημα της μετανάστευσης συνδέεται στενά με μια σειρά από κρίσιμα θέματα διαχείρισης της εθνικής ταυτότητας και αποδοχής της ετερότητας, ενώ στην ελληνική παραδοσιακή αντίληψη οικουμενικές αξίες όπως η ισοτιμία, η ισότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα που ισχύουν εξίσου για όλους «διαμεσολαβούνται μέσω του εθνικού πολιτισμού» (Pollis, 1992, σ. 172-176). Ως αποτέλεσμα, η μετανάστευση σχετίζεται κοινωνικά με τη δημόσια τάξη και την εθνική ασφάλεια, ενώ κυριαρχεί μια έντονη *φοβικότητα* απέναντι στην αναγνώριση δικαιωμάτων των μεταναστών.⁵

Σύμφωνα με την άποψη των εκπροσώπων των ερωτώμενων κοινωνικών φορέων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική, αντανakλώντας τη λογική που ισχύει, ότι δηλαδή η μετανάστευση είναι ένα «ιστορικό ατύχημα» (Χριστόπουλος, 2004, σ. 107), διέπεται από τη λογική της καταστολής και όχι της προστασίας των θεμελιωδών ελευθεριών που κάθε άνθρωπος δικαιούται να έχει. Η πολιτική που εφαρμόζεται αποτελεί «στρατηγική επιβίωσης» και όχι μια τεκμηριωμένη επιλογή διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα. Όπως επισημαίνεται «...έτσι διατηρείται η “γκρίζα ζώνη” της ανασφάλειας, της υπακοής και συνεπώς της πειθαρχίας». Οι ερωτηθέντες εκτιμούν την πολιτική στον τομέα της μετανάστευσης ως «ομφαλοσκοπική», ενώ ζητήματα όπως η ένταξη των μεταναστών, ο κοινωνικός ρατσισμός και η καταπολέμηση των διακρίσεων δεν αξιολογούνται υψηλά στην κλίμακα των προτεραιοτήτων της ελληνικής κοινής γνώμης. Ως αποτέλεσμα η μεταναστευτική πολιτική σχεδιάζεται και υλοποιείται στη λογική του πολιτικού κόστους και οι ρυθμίσεις περί μετανάστευσης ανταποκρίνονται στις ασαθείς ισορροπίες των συμφερόντων που προσδιορίζουν την εθνική πολιτική. Σε αυτά τα συμφέροντα, οι μετανάστες και η διοίκηση δεν είναι παρά μεμονωμένες ομάδες πίεσης (lobbying groups) «αλλά υπάρχουν και άλλες πολλές... οι διαφοροποιημένες πολιτικά

– *Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union*, FRA 2007 (<http://fra.europa.eu>).

5. Βλ. σχετικά και την έρευνα Migrant Integration Policy Index/ Δείκτης Πολιτικών Ένταξης των Μεταναστών (MIPEX 2007), η οποία εξετάζει έξι τομείς-δείκτες ένταξης των μεταναστών σε 28 χώρες (ΕΕ/ Καναδάς/ Νορβηγία/ Ελβετία). Οι δείκτες αφορούν την απόλαυση δικαιωμάτων που συνδέονται με την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, την οικογενειακή επανένωση, τη μακρά διαμονή, την πολιτική συμμετοχή, την ιθαγένεια-πολιτογράφηση και τη νομοθεσία κατά των διακρίσεων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η Ελλάδα κατατάσσεται στις τελευταίες θέσεις ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ, εμφανίζοντας μια από τις δυσμενέστερες μεταναστευτικές νομοθεσίες και πολιτικές για την κοινωνική ένταξη και τη συμμετοχή των μεταναστών (www.hlhr.gr/MIPEX).

ομάδες πληθυσμού, η εκκλησία και οι εργοδότες, ανάμεσα στους πιο ισχυρούς». Εξαιτίας της υπερίσχυσης αυτών των παραδοσιακά κατεστημένων πελατειακών ομάδων πίεσης, οι ξένοι προσλαμβάνονται ως «μη νόμιμοι ανταγωνιστές στη νομή των επικεντρωμένων γύρω από το κράτος υποσχέσεων αλληλεγγύης και ασφάλειας» (Βεντούρα, 2004, σ. 184), δεν διασφαλίζεται η ισόρροπη συμμετοχή τους στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας, ενώ η οικονομική συμμετοχή τους γίνεται με όρους διάκρισης και ανισότητας. Στην Ελλάδα οι μετανάστες δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα,⁶ στερούμενοι με αυτόν τον τρόπο βασικών μηχανισμών διαπραγμάτευσης με την πολιτική ηγεσία, έχουν ελάχιστα κοινωνικά δικαιώματα με όρους θεσμικών διακρίσεων μεταξύ «εθνικού» και «ξένου» πληθυσμού, ενώ τα οικονομικά δικαιώματα που τους αναγνωρίζονται υλοποιούνται με εξαιρετικά άνιστους όρους.

Κατά την άποψη των εκπροσώπων των φορέων, ο στόχος της μεταναστευτικής πολιτικής είναι μια σχέση απόστασης και *«εξωτερικής συνεργασίας»* με τους μετανάστες. Ειδικότερα, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική και νομοθεσία διακηρυκτικά αποσκοπεί στην ένταξη των μεταναστών, αλλά στην πράξη την αποτρέπει, διότι εμμένει σε μια λογική ανάσχεσης του μεταναστευτικού φαινομένου. Όπως επισημαίνουν οι ερωτώμενοι, ο στόχος της ένταξης των μεταναστών που αναφέρεται στο νόμο περί μεταναστευτικής πολιτικής⁷ είναι *«ψευδώνυμος»*, ένας στόχος *«υπό αίρεση»*, αφού προϋποθέτει οι μετανάστες *«να απεκδυθούν στοιχεία της ταυτότητάς τους»*,⁸ ενώ

6. Η παροχή ψήφου είναι σημαντική και ως αντίληψη ένταξης του μετανάστη στο πολιτικό σώμα, τόσο για τον ίδιο όσο και για τους συμπολίτες του – η διαπαιδαγώγηση γίνεται προς δύο κατευθύνσεις. Όπως εκτιμάται, πρέπει καταρχήν να προβλεφθεί η παροχή δικαιωμάτων τοπικού χαρακτήρα παρέμβασης και, στη συνέχεια, μέσω της διευκόλυνσης για την απόκτηση ιθαγένειας, η απόκτηση μιας προσδοκίας που θα εξελίσσεται σε δικαίωμα –ένα πρόπλασμα δικαιώματος– για πλήρη συμμετοχή στο πολιτικό γίγνεσθαι. Βλ. σχετικά και ψήφισμα Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου το οποίο καλεί σε νομική αναθεώρηση των υφιστάμενων διατάξεων σχετικά με την ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη καθώς και των πρακτικών που ακολουθούν τα κράτη σε σχέση με το δικαίωμα των επί μακρόν διαμενόντων μεταναστών να ψηφίζουν στις τοπικές και δημοτικές εκλογές. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Νομοθετικό ψήφισμα σχετικά με τις στρατηγικές και τα μέσα για την ένταξη των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Α6-0190/2006.

7. Βλ. ν. 3386/2005 «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια», ΦΕΚ 212 Α'/23.8.2005 και ν. 3536/2007 «Ειδικές ρυθμίσεις θεμάτων μεταναστευτικής πολιτικής και λοιπών ζητημάτων αρμοδιότητας ΥΠΕΣΔΔΑ», ΦΕΚ 42 Α'/23.2.2007.

8. Όπως αναφέρει ο Δ. Χριστόπουλος «...ο εύκολος και γρήγορος δρόμος για την ένταξη στην ελληνική πολιτική κοινότητα είναι η ενσωμάτωση στις κυρίαρχες αναφορές και αξίες της, δηλαδή η απεμπόληση στο δημόσιο χώρο (όχι όλων) των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (αλλά σύγυρα αυτών) που είναι ή φαίνονται ανταγωνιστικά προς αυτήν». Βλ., σχετικά, Χριστόπουλος Δ., 2004, «Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος

εξαγγέλλεται μόνον ως αποτέλεσμα της πολιτικής και των υποχρεώσεων που διαμορφώνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.⁹ Το σύστημα νομιμοποίησης των μεταναστών εκτιμάται ως δύσκαμπτο, γραφειοκρατικό και μη φιλικό προς το μετανάστη, που μέσα από πολύ σκληρές διαδικασίες θέτει ιδιαίτερα αυστηρούς περιορισμούς ως κριτήρια αποκλεισμού και όχι ένταξης. Όπως αναφέρεται είναι ένα «*patchwork*» ασαφές τόσο για τη διοίκηση όσο και για τους μετανάστες, που στόχο έχει τη διατήρηση των μεταναστών «*σε ομηρία*» και' εφαρμογή της θεωρίας της «*γκρίζας ζώνης*» και τη δυνατότητα του κράτους να διαπραγματευτεί την έξοδο τους ανά πάσα στιγμή. Η νομιμοποίηση των μεταναστών αντιμετωπίζεται σαν ένα φαινόμενο προσωρινό και οι μετανάστες σαν «*άνθρωποι με ημερομηνία λήξης*». Κατά την εκτίμηση των εκπροσώπων των κοινωνικών φορέων και των οργανώσεων, αυτό που απαιτείται θεσμικά είναι «*να νοιώσουν όλοι οι μετανάστες ότι υπάρχει μια κανονικότητα και κάτι σταθερό να πορευτούν*». Ειδικότερα, όπως τονίζεται, η έκδοση άδειας παραμονής και η εγκατάσταση με εφικτούς όρους είναι προαπαιτούμενο για την απόλαυση των δικαιωμάτων στην υγεία, την εργασία, τη στέγαση και την εκπαίδευση. Η υπερβολική αυστηρότητα και ανελαστικότητα των ρυθμίσεων που προβλέπονται από την ελληνική μεταναστευτική νομοθεσία, σε συνδυασμό με τα θεσμικά προβλήματα στη διαδικασία νομιμοποίησης και παραμονής, υπονομεύουν την έννοια της ένταξης, ωθούν τους μετανάστες να επιλέξουν την παραμονή στην παρανομία και «*γκετοποιούν*» μια σημαντική ομάδα του ελληνικού πληθυσμού. Ως αποτέλεσμα, οι νόμοι συχνά δεν εφαρμόζονται, αλλά εξακολουθούν να ισχύουν για λόγους αποτροπής.

Συνοψίζοντας τα ερευνητικά δεδομένα, κατά την εκτίμηση των εκπροσώπων των ερωτώμενων φορέων, η γενική θέση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής είναι η αποτροπή, ενώ η συνέπεια αυτής της θέσης είναι ότι όλα τα νομοθετικά μέτρα συνεχονται από τη διαρκή επιβεβαίωση της διατή-

(επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, Κριτική-ΚΕΜΟ, σ. 357.

9. Όπως προβλέπεται στις Κοινές Βασικές Αρχές για την Ένταξη των Μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση «*η ένταξη των μεταναστών και των απογόνων τους είναι μια δυναμική, μακροπρόθεσμη και συνεχής αμφίδρομη διαδικασία αμοιβαίας αποδοχής. Απαιτεί τη συμμετοχή όχι μόνο των μεταναστών και των απογόνων τους αλλά και κάθε πολίτη... Η κοινωνία υποδοχής πρέπει να δημιουργήσει τις ευκαιρίες για την πλήρη οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική συμμετοχή των μεταναστών. Η ένταξη συνεπάγεται το σεβασμό των αρχών της ελευθερίας, της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, και του κράτους δικαίου*», Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Κοινές Βασικές Αρχές για την Ένταξη των Μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νοέμβριος 2004, 13973/04, EU DG H1.

ρησης των μεταναστών σε προσωρινότητα. Η προσωρινότητα των μεταναστών θεωρείται ως ένας «*άτυπος στόχος που ανανεώνεται*», τα δικαιώματα των μεταναστών στην Ελλάδα τελούν υπό αίρεση, οι μετανάστες δεν προσδοκούν βάσιμα ούτε τη μελλοντική απόκτηση νέων ισχυρών δικαιωμάτων και η λογική της καταστολής υπεριοχύει του ανθρωποδικαιωματικού λόγου.

3. Η δημόσια διαβούλευση

Στο πλαίσιο της στρατηγικής για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών είναι σημαντικό να ενισχυθεί ο διάλογος με τις οργανώσεις των μεταναστών που βρίσκονται στη χώρα. Η ανάπτυξη ενός ανοικτού, σταθερού και ειλικρινούς δημόσιου διαλόγου που βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων, προκειμένου να καταρριφθούν τα «*επιζήμια εμπόδια της δυσπιστίας*»,¹⁰ θεωρείται ότι αποτελεί θεμελιώδη όρο για τον εκσυγχρονισμό της μεταναστευτικής πολιτικής και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής στη χώρα.¹¹

Η έρευνα κατέδειξε ότι η συμμετοχή των μεταναστών στη διαδικασία της δημόσιας διαβούλευσης είναι ανύπαρκτη ή, όπου αυτή γίνεται, παραμένει ουσιαστικά αποσπασματική σε ένα πλαίσιο ήδη διαμορφωμένο. Η παρουσία τους στη διαδικασία χαρακτηρίζεται «*σχεδόν φολκλορική*». Όπως τονίζεται, το ζητούμενο της ελληνικής πολιτείας είναι να κάνουν «*τους άσπονδους εχθρούς, φίλους, καλώντας τους να συμμετέχουν χωρίς να εισακούονται, έτσι ώστε και αυτοί να κάνουν την εκφόρτισή τους και η διαδικασία να νομιμοποιείται*». Μέχρι σήμερα στην Ελλάδα η διαβούλευση με τους εκπροσώπους των μεταναστών γίνεται κατά τρόπο προσχηματικό, για λόγους τακτικής και δημοσίων σχέσεων και δεν λειτουργεί μια πάγια θεσμική δομή διαβούλευσης που να εξασφαλίζει τη συνέχεια και κυρίως την αξιοπιστία της μεταναστευτικής πολιτικής.¹² Ωστόσο, όπως επισημαίνεται, στη διαπραγματευ-

10. Βλ. «*Εγχειρίδιο σχετικά με την ένταξη για υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και ειδικούς επαγγελματίες*», European Commission & Migration Policy Group, 2η έκδοση, Μάιος 2007.

11. Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πρώτη Ετήσια Έκθεση για τη Μετανάστευση και την Ένταξη*, Ιούλιος 2004, COM(2004) 508.

12. Στο νέο μεταναστευτικό νόμο 3536/2007 «*Ειδικές ρυθμίσεις θεμάτων μεταναστευτικής πολιτικής και λοιπών ζητημάτων αρμοδιότητας ΥΠΕΣΔΔΑ*», ΦΕΚ 42 Α'/23.2.2007, δεν προβλέπεται η συμμετοχή εκπροσώπων των αλλοδαπών στην υπό διαμόρφωση «*Εθνική επιτροπή για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών*». Όπως ανέφερε ο Υπουργός Εσωτερικών Πρ. Παυλόπουλος «*δεν έχει διαμορφωθεί στην Ελλάδα μια θεσμικώς έγκυρη εκπροσώπηση των μεταναστών*

τική διαδικασία οι μεταναστευτικές κοινότητες πρέπει να είναι εταίροι, διαβουλευτικά εξίσου ισχυρές και να έχουν διακριτό ρόλο με αποφασιστικές αρμοδιότητες. Με δεδομένη την ανάγκη για τεχνογνωσία με βιωματικές αναφορές, οι μεταναστευτικές κοινότητες διαθέτουν την εμπειρία της «*δουλειάς πεδίου*» και απομακρύνουν τον κίνδυνο να συμμετέχουν στη διαδικασία άτομα χωρίς εμπειρία, οι αναφερόμενοι σαν «*γραβάτες του ανθρωπισμού και του εθελοντισμού*» και όχι οι ίδιοι οι «*χρήστες του συστήματος*».

Κοινή αντίληψη των εκπροσώπων των οργανώσεων είναι ότι στο σχεδιασμό της μεταναστευτικής πολιτικής πρέπει να συμμετέχουν ουσιαστικά οι μετανάστες, έστω και αν, όπως αναφέρεται, η εκπροσώπηση των κοινοτήτων τους δεν είναι πάντα εκπροσώπηση που θα τους έδινε ένα χαρακτήρα τυπικής αντιπροσώπευσης. Πράγματι, όπως επιβεβαιώνεται και ερευνητικά, στο πλαίσιο των μεταναστευτικών κοινοτήτων δημιουργούνται ηγετικές ομάδες –οργανώσεις παραγόντων ή ομάδες που ευνοούν τον παραγοντισμό– οι οποίες αναπαράγονται μέσω της παρουσίας τους ως ελίτ εντός και εκτός της κοινότητας. Όπως αναφέρεται, αυτό που τους ενδιαφέρει δεν είναι η πολιτική συμμετοχή αλλά να εμφανίζονται ως οι έγκυροι συνομιλητές στα μεταναστευτικά ζητήματα.¹³ Συχνά επίσης, οι αλλοδαποί που εισέρχονται στη χώρα έρχονται «*στην αγκάλη*» κοινοτήτων της ίδιας εθνικής προέλευσης, συχνά «*ακράια*

που να επιτρέψει να προτιμώ τον ένα σύλλογο από τον άλλον ή τη μία μη κυβερνητική οργάνωση από την άλλη. Μέχρις ότου διαμορφωθεί το καθεστώς, δεν μπορώ να επιλέξω, γιατί θα ήταν αυθαίρετη η επιλογή μου. Στο υπουργείο όμως τους δέχομαι όλους». Την απουσία εκπροσώπων των μεταναστών στην επιτροπή έχει επισημάνει και ο Συνήγορος του Πολίτη στο υπ.αρ. πρωτ.315/6.2.2007 έγγραφό του προς τον ΥΠΕΣΔΔΑ. Όπως ειδικά αναφέρει «...είναι πολύ δύσκολο να αποφευχθεί η εντύπωση ότι, ακόμη και στο επίπεδο απλώς διαβούλευσης...οι ίδιοι οι μετανάστες δεν λογίζονται ως ισότιμοι εταίροι του κοινωνικού διαλόγου. Πέραν του προβληματισμού που δημιουργεί σε σχέση με το γεγονός ότι το Σύνταγμά μας ενδιαφέρεται ενεργά για τη δυνατότητα συμμετοχής του καθενός ως προσώπου, αδιακρίτως ιθαγενείας, στην κοινωνική ζωή της χώρας και στο βαθμό που η ενεργός συμμετοχή των αλλοδαπών σε θεσμούς δημόσιας διαβούλευσης συνιστά ήδη ουσιώδη μορφή κοινωνικής τους ένταξης ...η παράλειψη αυτή δημιουργεί επιπλέον τον κίνδυνο να εκληφθεί ως δηλωτική του τρόπου με τον οποίο η ελληνική πολιτεία αντιλαμβάνεται την ίδια την ένταξη των αλλοδαπών. Συμμεριζόμενος τυχόν ανησυχίες σχετικά με την ενδεχόμενη απουσία επί του παρόντος αντιπροσωπευτικών οργανώσεων των μεταναστών στη χώρα μας, νομίζω ότι η πρόβλεψη του – οικείου από το δημόσιο δίκαιο των συλλογικών οργάνων – όρου της αντιπροσωπευτικότητας, θα απέτρεπε ευχερώς τους όποιους κινδύνους θα εγκυμονούσε η συμμετοχή μεταναστών στην εν λόγω Επιτροπή...». Βλ. σχετικά και την Έκθεση (2007) της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ΕΕΔΑ, Μάρτιος 2008, σελ. 77.

13. Σχετικά με την έννοια των «πολιτιστικών ή πολιτισμικών διαμεσολαβητών» (cultural brokers) βλ. Ι. Τοίγκανου, 2002, «Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού», στο Ι. Τοίγκανου (επιμ.), *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, Τετράδια Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 15-105.

αυταρχικών και εκμεταλλευτικών» στο πλαίσιο των οποίων εντάσσονται και λειτουργούν, εμποδιζόμενοι πολλές φορές κατ' αυτόν τον τρόπο να ενταχθούν σε μια ευρύτερη συλλογικότητα που είναι και όρος ενίσχυσης της νομιμότητας της παραμονής τους. Ως αποτέλεσμα, η κοινωνικότητα των μεταναστών διαμεσολαβείται από άτυπα κοινοτικά όργανα που κατέχουν τις γνώσεις και τους διαύλους επικοινωνίας με τις κρατικές δομές και, με αυτή την έννοια, μπορούν και καθοδηγούν προς μια ορισμένη κατεύθυνση. Ορισμένες φορές δε, η κατεύθυνση αυτή είτε ακουσίως είτε εκουσίως είναι εσφαλμένη.

Συνοψίζοντας τα ερευνητικά δεδομένα, παρόλο που είναι γεγονός η συχνά μη τυπική αντιπροσώπευση και ο κατακερματισμός των μεταναστευτικών οργανώσεων, όπως επισημαίνεται στο πλαίσιο της έρευνας, τα κριτήρια για τη συμμετοχή στη δημόσια διαβούλευση τίθενται από την πράξη. Υπάρχουν μεταναστευτικές οργανώσεις που έχουν κατοχυρώσει και καταξιώσει το ρόλο τους. Αυτή η μορφή συλλογικοποίησης των ατομικών συμφερόντων των μεταναστών, μια μορφή οργάνωσης και πολιτικής διεκδικητικότητας με συμμαχίες στο χώρο των μεταναστών και της κοινωνίας πολιτών, είναι ιδιαίτερα σημαντική όχι μόνο ως μεμονωμένο γεγονός, αλλά και ως αντίληψη συμμετοχής στα κέντρα λήψης αποφάσεων και στην πολιτική διαδικασία.

4. Η αποτελεσματικότητα της μεταναστευτικής πολιτικής

Ως βασικά ερευνητικά πορίσματα αναδεικνύονται τα εξής: η ελληνική μεταναστευτική πολιτική δεν είναι αποτελεσματική διότι δεν χαράσσεται με βάση μια σοβαρή αξιολόγηση των πραγματικών δεδομένων, δεν ρυθμίζει τη νόμιμη μετανάστευση σε ρεαλιστικά πλαίσια και αγνοεί τη ροή των μεταναστών στη χώρα. Όπως καταδεικνύεται, η μεταναστευτική πολιτική συρρικνώνεται στην εκ των υστέρων νομιμοποίηση των παράνομων μεταναστών, που ούτε και αυτή είναι επιτυχημένη λόγω των δύσκαμπτων διαδικασιών και των αυστηρών προϋποθέσεων που θέτει.¹⁴

Σύμφωνα με την άποψη των εκπροσώπων των οργανώσεων, το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο είναι αναποτελεσματικό διότι προβλέπει ένα σύστημα νόμιμης μετανάστευσης το οποίο είναι ανεφάρμοστο και οδηγεί σε καταστρα-

14. Ενδεικτικά της αναποτελεσματικότητας των αλληπάλληλων νομιμοποιήσεων είναι τα στοιχεία που αφορούν τις ισχύουσες άδειες παραμονής, σύμφωνα με τα οποία μέχρι το 2006 μόνο 285.840 άδειες παραμονής είχαν εκδοθεί, ενώ ο μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ελλάδα εκτιμάται ότι ξεπερνά το 1,2 εκατομμύριο άτομα.

τήγηση των δικαιωμάτων των μεταναστών. Η μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας δεν αποσκοπεί και δεν επενδύει στην ένταξη των μεταναστών γιατί δεν έχει αποφασιστεί «*εάν πραγματικά τη θέλει*». Όπως αναφέρεται, υπάρχει «*συσχετισμός δυνάμεων και αμφιλεγόμενα σίγματα*». Από τη μια πλευρά, απαιτούνται μεγάλοι πόροι και μακρόπνοη επένδυση σε πρόσωπα, μηχανισμούς, τεχνογνωσία και ενημέρωση και, από την άλλη, η ελληνική πολιτεία εμφανίζεται απρόθυμη να επενδύσει προς αυτή την κατεύθυνση ως δέσμια των «*ανπιστάσεων του παρελθόντος*». Το ζήτημα είναι πολιτικό. Η κεντρική πολιτική ηγεσία δεν αξιολογεί την ένταξη των μεταναστών ως μείζον εθνικό θέμα, με αποτέλεσμα να μην επενδύει τους ανάλογους πόρους για την οριστική διευθέτησή του, αλλά να τους διαθέτει σε ζητήματα με πιο άμεσο πρακτικό και ορατό στην καθημερινότητα του πολίτη αντίκτυπο. Η πολιτική απόφαση για την οριστική ένταξη των μεταναστών προϋποθέτει ισχυρές διαδικασίες νομιμοποίησης, κοινωνικής υποστήριξης, εξασφάλισης της μονιμότητας και καταπολέμησης της αίσθησης της προσωρινότητάς τους, οι οποίες θα έχουν ως κοινή συνισταμένη την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την εξάλειψη των διακρίσεων που οι μετανάστες υφίστανται. Η προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των ίσων ευκαιριών για όλους και η απουσία διακρίσεων αποτελούν κεντρικά στοιχεία της ένταξης και συνεπώς της χάραξης και εφαρμογής μιας αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής.

5. Η δημόσια διοίκηση

5.1. Το σύστημα υποδοχής

Κατά την εκτίμηση των εκπροσώπων των οργανώσεων, δημόσιο σύστημα υποδοχής των μεταναστών στη χώρα δεν υπάρχει «*...εκτός εάν τη φυλάκιση τη λέμε υποδοχή*». Διαπιστώνεται έλλειψη υποδομών, οργάνωσης, προσωπικού και βούλησης. Η υποδοχή γίνεται χωρίς καμία οργάνωση της διαδικασίας, ad hoc, περιοριστικά και επιλεκτικά, ανάλογα με το σημείο εισόδου και την υπηρεσία ή τον υπάλληλο με τον οποίο γίνεται η πρώτη επαφή. Ως αποτέλεσμα, η συνδρομή προς τους μετανάστες επαφίεται στον «*πατριωτισμό*» των κρατικών οργάνων, των υπαλλήλων και των τοπικών κοινωνιών που τους υποδέχονται. Ουσιαστικά, όπως καταδεικνύει η έρευνα, το κράτος έστησε ένα σύστημα «μη υποδοχής» κατασταλτικό της τρέχουσας και αποτρεπτικό της μέλλουσας μετανάστευσης.

Τα ερευνητικά δεδομένα προτείνουν επίσης ότι διαπιστώνεται ένα μεγάλο έλλειμμα στους μηχανισμούς ενημέρωσης, συνδρομής και καθοδήγησης

των μεταναστών. Όπως εκτιμάται, το δεύτερο μεγαλύτερο πρόβλημα μετά τη νομιμοποίηση είναι η έλλειψη πληροφόρησης των μεταναστών, με άμεσες συνέπειες στην προστασία των δικαιωμάτων τους. Τα σημεία διάχυσης της ενημέρωσης εκ μέρους του ελληνικού δημοσίου είναι λίγα. Η πληροφορία που διαδίδεται δεν είναι πάντα σαφής ή πλήρως αξιόπιστη. Το έλλειμμα γνώσης περί του ισχύοντος χαρακτηρίζεται *«τερατώδες»*. Όπως αναφέρεται, οι τροποποιήσεις του νομοθετικού πλαισίου, *«είτε επισήμως και νομίμως διά διατάξεων, είτε ατύπως και αντισυνταγματικώς διά εγκυκλίων»* είναι διαρκείς, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας μεγάλος *«θόρυβος»* στο επικοινωνιακό πεδίο και όπου υπάρχει η πεποίθηση των ενδιαφερόμενων ότι *«κάποιος»* είναι πηγή αξιόπιστης πληροφορίας να συρρέουν εκεί. *«... Υπάρχει εστία διαφθοράς. Όταν οι μετανάστες πιστεύουν ότι δεν θα έχουν τη σωστή αντιμετώπιση από τους θεσμούς του κράτους και τη διοίκηση στρέφονται σε άλλους τρόπους συναλλακτικής επαφής, συμπεριλαμβανομένης της διαφθοράς»*. Ως συνέπεια, διαπιστώνεται τάση καταφυγής σε άτυπα δίκτυα πληροφόρησης και αρωγής, που συχνά είναι δίκτυα λαθροδιακινητών, ενώ λειτουργούν ολόκληρες αλυσίδες ανθρώπων και μηχανισμών που εξυπηρετούν *«εξωδιοικητικά τα θέματα της διοίκησης»*.

Συνοψίζοντας τα ερευνητικά δεδομένα, διαπιστώνεται τεράστιο έλλειμμα στην ενημέρωση, νομική υποστήριξη και κοινωνική αρωγή των μεταναστών, με συνέπεια μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας να διατηρείται σε κατάσταση ημι-νομιμότητας, ανασφάλειας και άγνοιας των δικαιωμάτων του. Επειδή δεν υπάρχει δημόσιο σύστημα υποδοχής των μεταναστών, αυτό υποκαθίσταται από παράλληλους και άτυπους μηχανισμούς πληροφόρησης και αρωγής, ενώ δεν διασφαλίζεται ούτε η ενημέρωση των μεταναστών για τα δικαιώματά τους ούτε η ενημέρωση για τις διαδικασίες νόμιμης εγκατάστασης στη χώρα. Οι όποιες προσπάθειες έχουν γίνει είναι κυρίως εθελοντικές.

5.2. Δυσλειτουργίες και προβλήματα της διοίκησης

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η ελληνική δημόσια διοίκηση παρουσιάζεται ιδιαίτερα ανεπαρκής και αναποτελεσματική στη διαχείριση των ζητημάτων του μεταναστευτικού πληθυσμού που βρίσκεται στη χώρα. Όπως επισημαίνεται, οι κεντρικές αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης οφείλονται στη *«θεσμική αμηχανία»* του κράτους για την αποτελεσματική διασφάλιση των δικαιωμάτων των μεταναστών, αμηχανία που με τη σειρά της οφείλεται στη δυσκολία του πολιτικού σώματος –και το συνακόλουθο πολιτικό κόστος– να συμβιβαστεί με την ιδέα της μόνιμης εγκατάστασης αλλοδαπών στη χώρα. Ως απο-

τέλεσμα «όλοι φέρονται στους μετανάστες δίκαια και επιφυλακτικά», οι μετανάστες γίνονται καταρχάς δεκτοί μόνο ως άνισοι και υπερτερεί η στερεοτυπική πρόσληψη του μετανάστη χωρίς δικαιώματα (Χριστόπουλος, 2004, σ. 353).

Όσον αφορά στις δυσλειτουργίες της εκτελεστικής διοίκησης, οι εκπρόσωποι των κοινωνικών φορέων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων εκτίμησαν ως πιο σημαντικές την ενδεχόμενη καχυποψία από τις υπηρεσίες απέναντι στους αλλοδαπούς, την έλλειψη εκπαίδευσης, ενδιαφέροντος και διαθεσιμότητας του προσωπικού καθώς και την έλλειψη σαφήνειας του θεσμικού πλαισίου. Αποτελεί κοινή πεποίθηση των ερωτώμενων ότι συχνά η συνεργασία με τη δημόσια διοίκηση, τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης είναι αδύνατη και έχει να κάνει κυρίως με ατομικές νοοτροπίες, ιδεοληψίες και συμπεριφορές των υπαλλήλων και δευτερευόντως με μια εγγενή οργανωτική δυσκολία της διοίκησης να διαχειριστεί τα θέματα των μεταναστών. «Οι μετανάστες αντιμετωπίζονται σαν μονάδες και αριθμοί, δεν είναι ούτε πολίτες, ούτε εργαζόμενοι, ούτε καν ασθενείς». Όπως τονίζεται, οι δημόσιοι υπάλληλοι διαχειρίζονται τις υποθέσεις των μεταναστών με μια καθαρά «υποχρεωτική» αντίληψη –σαν «*checking list*»– χωρίς να προσπαθούν να επιλύουν τα προβλήματά τους. Συχνά αυτή η αντιμετώπιση συνοδεύεται από «*γραφειοκρατολαγνεία*» και συνολική άγνοια του αντικειμένου της αρμοδιότητάς τους, λόγω ελλιπούς κατάρτισης, μη εξοικείωσης με το μεταναστευτικό φαινόμενο και εκπαιδευτικών ελλειμμάτων του παρελθόντος.

Την ανεπάρκεια των στελεχών της διοίκησης επιτείνει η ασάφεια και η πολυπλοκότητα του νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου το οποίο παρουσιάζει πολλά κενά και αμφισημίες. Συχνά, υπάρχουν πολιτικές προθέσεις οι οποίες επειδή δεν μπορούν να είναι διαφανείς στο κείμενο του νόμου, αποτυπώνονται σε ειδικές διατάξεις, αναιρώντας το γενικό πνεύμα και δημιουργώντας ασάφειες και αντιθέσεις. Ως αποτέλεσμα η διοίκηση αναπαράγει αυτό που έχει ως αντίληψη «σαν *αντανακλαστικό και προδιάθεση*» και τα κενά του νόμου δεν συμπληρώνονται με πνεύμα επείκειας ή με το κριτήριο υπέρ του συναλλαγασόμενου, αλλά με το κριτήριο υπέρ της περιστολής και του αποκλεισμού. Λειτουργεί μια «*ρήτρα αποκλεισμού*». Οι υπάλληλοι συχνά καλούνται να ερμηνεύσουν ή να καλύψουν ένα κενό του νόμου, η δε ερμηνεία κλίνει συνήθως υπέρ του αποκλεισμού και σπάνια υπέρ της διευκόλυνσης του μετανάστη. Με άλλα λόγια, από τη στιγμή που το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο δεν είναι σαφές, η δημόσια διοίκηση είναι «*ιδεολογικά φορτισμένη*» και λειτουργεί «*συναισθηματικά*». Το περιθώριο αυθαιρεσίας των στελεχών της δημόσιας διοίκησης διευρύνεται, ενώ η διοικητική εμπειρία που έχει αποκτηθεί δεν έχει κεφαλαιοποιηθεί λόγω της διακριτικής αντιμετώπισης των αλλοδαπών.

Συνοψίζοντας τα ερευνητικά δεδομένα, ο συνδυασμός των κενών και των ασαφειών του νομοθετικού πλαισίου με μια επιφυλακτική εκτελεστική διοίκηση στο πεδίο εφαρμογής καθώς και η έλλειψη σθεναρής πολιτικής βούλησης για την αντιμετώπιση του μεταναστευτικού ζητήματος δημιουργεί ένα δυσλειτουργικό πλαίσιο άσκησης της μεταναστευτικής πολιτικής, το οποίο δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας, του κράτους και των μεταναστών που βρίσκονται στην Ελλάδα.

6. Συμμόρφωση στα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων

6.1. Το νομοθετικό πλαίσιο

Όσον αφορά στην προσαρμογή του νομοθετικού πλαισίου στις διεθνείς ρυθμίσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι εκπρόσωποι των κοινωνικών φορέων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων εκτιμούν ότι το νομοθετικό πλαίσιο υπολείπεται όχι μόνο στο περιεχόμενο και το βαθμό ενσωμάτωσης των κατευθυντήριων γραμμών που έχουν διαμορφωθεί σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά, κυρίως, παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα στην εφαρμογή του. Το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στην εφαρμογή και την ερμηνεία των νόμων από τη διοίκηση καθώς και στην έλλειψη αποτελεσματικών μηχανισμών λογοδοσίας και ελέγχου όσων εμπλέκονται στις διαδικασίες. Όπως αναφέρεται «...αυτό συνδυάζεται πάντα με επίκληση εκ μέρους της διοίκησης επιχειρημάτων πρακτικών, φόρτου εργασίας και έλλειψης υποδομών. Τα πρακτικά ζητήματα που επικαλείται η διοίκηση όντως συντρέχουν, όμως το πρόβλημα είναι ότι δεν συμψηφίζονται». Ως αποτέλεσμα, στο επίπεδο της διοικητικής πρακτικής διαπιστώνονται σημαντικά ελλείμματα προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών, με συνέπεια να διαμορφώνεται, όχι μόνο στο πλαίσιο της διοίκησης αλλά σε όλη την ελληνική κοινωνία, μια κουλτούρα δύο κατηγοριών πληθυσμού και δικαιωμάτων, των γηγενών Ελλήνων και των αλλοδαπών.

Κοινή αντίληψη των συμμετεχόντων στην έρευνα είναι ότι η νομοθεσία που ισχύει στην Ελλάδα διασφαλίζει μεν εν μέρει τη συμμόρφωση της χώρας με τα διεθνή πρότυπα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,¹⁵ ωστόσο εντοπίζο-

15. Το διεθνές κανονιστικό πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ περιλαμβάνει την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) και επτά βασικές Διεθνείς συνθήκες: τη Σύμβαση για την Εξάλειψη κάθε μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (1965), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονο-

νται αρκετά κενά και ανεπάρκειες. Ενδεικτικά επισημαίνονται η μη κύρωση από την Ελλάδα της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργαζόμενων και των Μελών των Οικογενειών τους¹⁶ (1990), η μη κύρωση των Συμβάσεων της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας αρ. 97 «Για τους Μετανάστες Εργαζόμενους»¹⁷ (1949) και αρ. 143 «Για τη μετανάστευση σε παράνομες συνθήκες και την προώθηση της ισότητας ευκαιριών και μεταχείρισης των μεταναστών εργαζόμενων»¹⁸ (1975), οι ασυμβατότητες της νομοθεσίας σε σχέση με το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁹ και η καθυστερημένη ή προβληματική μεταφορά των κοινοτικών οδηγιών στο εθνικό δίκαιο.²⁰ Επίσης, σημαντικά προβλήματα εντοπίζο-

μικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966), τη Σύμβαση για την Εξάλειψη κάθε μορφής Διακρίσεων κατά των Γυναικών (1979), τη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλης Σκληρής, Απάνθρωπης και Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (1984), τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989) και τη Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργαζόμενων και των Μελών των Οικογενειών τους (1990). Βλ. σχετικά UNHCHR, *Compilation of Findings and Observations by the United Nations Human Rights System relating to the Human Rights of Migrants*, Αύγουστος 2006.

16. Η Σύμβαση αυτή υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 18.12.1990 και τέθηκε σε ισχύ την 1.7.2003. Το Κεφάλαιο III της Σύμβασης περιέχει μια σειρά διατάξεων προστατευτικών των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και υποχρεώσεων, για όλους ανεξαιρέτως τους μετανάστες εργαζόμενους και τα μέλη των οικογενειών τους. Ειδικότερα δικαιώματα προβλέπονται για τους νόμιμους μετανάστες εργαζόμενους και τις οικογένειές τους από το Κεφάλαιο IV της Σύμβασης. Με τη Διακήρυξη της Αθήνας (3.11.2001, παρ.ΙΙΙ), οι Μεσογειακές, συμπεριλαμβανομένης της Ελληνικής, Εθνικές Επιτροπές και οι Οργανισμοί Προώθησης και Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, προέτρεψαν τα κράτη να επικυρώσουν τη Σύμβαση τονίζοντας ότι «οι μετανάστες πρέπει να τυγχάνουν μεταχείρισης σύμφωνης με τις ανθρωπιστικές αξίες και το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, και ιδιαίτερα την αρχή της μη διάκρισης».

Για μια αναλυτική παρουσίαση της Σύμβασης βλ. UNHCHR, *The International Convention on Migrant Workers and its Committee*, Fact Sheet No. 24 (www.unhchr.ch).

17. Convention no.97, Migration for Employment Convention (Rev.), 1949, συνοδευόμενη με την Recommendation no.86, Migration for Employment Recommendation (Rev.), 1949, στην ιστοσελίδα της ΔΟΕ <http://ilolex.ch>.

18. Convention no.143, Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975, συνοδευόμενη με την Recommendation no.151, Migrant Workers Recommendation, 1975, στην ιστοσελίδα της ΔΟΕ <http://ilolex.ch>.

19. Ιδιαίτερα προβλήματα εντοπίζονται στην προστασία των δικαιωμάτων των αλλοδαπών ανηλίκων που εισέρχονται παράνομα στη χώρα. Η ανεπάρκεια της εθνικής νομοθεσίας οδηγεί σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων των ανηλίκων, κατά παράβαση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Για μια αναλυτική παρουσίαση, βλ. την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη «Διοικητική κράτηση και απέλαση αλλοδαπών ανηλίκων», Οκτώβριος 2005.

20. Για μια κριτική παρουσίαση του τρόπου ενσωμάτωσης των κοινοτικών οδηγιών στο εθνικό δίκαιο βλ. Συμπεράσματα της 1ης και της 2ης Συνάντησης Εθνικού Διαλόγου για τη Μετανάστευση, Ιανουάριος και Ιούλιος 2005, που διοργάνωσαν η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώ-

νται και στην ψήφιση νομοθετικών διατάξεων με ασαφείς όρους και αόριστες αξιολογικές έννοιες και κρίσεις οι οποίες αποτελούν επικίνδυνους διαύλους αυθαιρεσίας²¹ καθώς και στην ευρεία διακριτική ευχέρεια του κοινού νομοθέτη να διευρύνει ή να συρρικνώνει το πεδίο εφαρμογής των νομοθετικών διατάξεων και των διατάξεων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανάλογα με τη νομιμότητα ή μη της παραμονής των μεταναστών.²²

6.2. Τα δικαιώματα στην πράξη

Σύμφωνα με τη γνώμη των εκπροσώπων των κοινωνικών φορέων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων, παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων διαπιστώνονται στο πλαίσιο τόσο της νόμιμης όσο και της παράνομης μετανάστευσης. Η έρευνα κατέδειξε, ωστόσο, ότι υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στο νομικό καθεστώς του μετανάστη και στο βαθμό που τα δικαιώματά του παραβιάζονται.²³ Όπως επισημαίνεται, το ισχύον νομοθετικό και θεσμικό

ματα του Ανθρώπου και το Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Διαλόγου για τη Μετανάστευση (www.hlhr.gr/emd/emd.htm).

21. Οι έννοιες της δημόσιας τάξης και ασφάλειας ως αιτιολογητικοί της απέλασης λόγοι αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Όπως επισημαίνει και ο Συνήγορος του Πολίτη «Η απέλαση και η εγγραφή στον κατάλογο ανεπιθύμητων αποτελούν μέτρα που το ελληνικό κράτος λαμβάνει σε βάρος αλλοδαπών υπηκόων εφόσον κρίνει ότι συντρέχουν λόγοι δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Ωστόσο καθώς τα εν λόγω μέτρα είναι ιδιαίτερα δυσμενή, η αιτιολόγησή τους πρέπει να είναι επαρκής και ειδική. Η ελλιπής ή πλημμελής αιτιολόγηση που παρατηρείται σε αρκετές περιπτώσεις λήψης των προαναφερόμενων μέτρων ενδεχομένως δηλώνει την κατάχρηση της έννοιας δημόσια τάξη και ασφάλεια από τις αρμόδιες υπηρεσίες». Για τις σχετικές παρεμβάσεις του ΣιΠ, βλ. στην ιστοσελίδα www.synigoros.gr.

22. Ωστόσο, η απαγόρευση των διακρίσεων, που βρίσκεται στο κέντρο του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρέχει ίση προστασία στους πολίτες και στους μετανάστες και τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι διατάξεις που τα προστατεύουν αφορούν όλους, ανεξάρτητα από το καθεστώς νομιμότητας των μεταναστών. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Επιτροπή για τη Διεθνή Μετανάστευση, «...η είσοδος σε μια χώρα κατά παράβαση της μεταναστευτικής νομοθεσίας της δεν αποστερεί τους μετανάστες από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα που αναγνωρίζονται από τα διεθνή κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ούτε επηρεάζει την υποχρέωση των κρατών να προστατεύουν τους παράτυπους μετανάστες», Global Commission for International Migration, *Migrating in an Interconnected World: new directions for action*, Γενεύη 2005, σ. 55. Βλ. επίσης UN Human Rights Commission, *Report on the human rights of migrants* submitted by the Special Rapporteur UN Doc. A/59/377, 22/9/2004.

23. Όπως επισημαίνεται και από τον Ειδικό Εισηγητή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Μεταναστών «...η αδυναμία καταγγελίας καταχρηστικών πρακτικών εξαιτίας του φόβου της σύλληψης και της απέλασης καθώς και η απουσία οποιασδήποτε κοινωνικής και εργασιακής προστασίας σε συνδυασμό με την απουσία της πρόσβασης στην υγεία, τις κοινωνικές υπηρεσίες και τη νομική συνδρομή καθιστούν τους παράνομους μετανάστες ευάλωτους στην εκμετάλλευση και σε κάθε μορφή παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους», ό.π., υποσ. 2.

πλαίσιο δεν εγγυάται επαρκώς τα δικαιώματα των μεταναστών διότι δεν αντιμετωπίζει τις πρακτικές εκείνες που οδηγούν σε παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δεν προστατεύει από τις διακρίσεις.²⁴ Η ίδια η διαδικασία της νομιμοποίησης χαρακτηρίζεται ως «*μια ανοιχτή πληγή παραβιάσεων*», η οποία προέρχεται από την αδυναμία εξασφάλισης νομιμότητας της εισόδου και παραμονής των μεταναστών με εφικτούς όρους. Οι παρατυπίες της μεταναστευτικής νομοθεσίας θεωρούνται «εγκλήματα» και οι παράτυποι μετανάστες αντιμετωπίζονται πολύ αυστηρά, συλλαμβάνονται και κρατούνται έως την απέλασή τους, χωρίς να εξετάζεται ατομικά η κάθε περίπτωση –είναι παραβάτες χωρίς δίκη– ενώ συχνά ιδιαίτερα ευπαθείς ομάδες, όπως οι ανήλικοι και οι γυναίκες, κρατούνται σε συνθήκες απάνθρωπες για τη φυσική και ψυχική τους υγεία, εξαιτίας της έλλειψης των σχετικών υποδομών. Επίσης, η πρόσβαση σε διερμηνείς και δικηγόρους, το δικαίωμα πληροφόρησης για τους λόγους κράτησης, το δικαίωμα πρόσβασης σε μηχανισμούς έφεσης και άλλα βασικά δικαιώματα δεν αναγνωρίζονται.²⁵

Οι εκπρόσωποι των οργανώσεων επεσήμαναν σειρά προβλημάτων ανεπαρκούς προστασίας ή/και παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται κυρίως με τη μη διακριτή, σε σχέση με τους οικονομικούς μετανάστες, μεταχείριση των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων από τις αστυνομικές αρχές και τις αρχές χορήγησης πολιτικού ασύλου, κατά παράβαση της διεθνούς σύμβασης για το καθεστώς των προσφύγων,²⁶ παραβιάσεις που σχετίζονται με την παράλειψη προστασίας θυμάτων εμπορίας ανθρώπων,²⁷

24. Για μια συνοπτική παρουσίαση του κανονιστικού πλαισίου για τις διακρίσεις βλ. P. Stangos, «The fight against racism, xenophobia and discrimination in Greece today. The normative framework, public actions and the European challenge», στο D. Papademetriou and J. Cavounidis (eds) 2006, *Managing migration: The Greek, EU and international contexts*, Αθήνα, ΙΜΕΠΟ, σ. 157-175.

25. Για μια συνοπτική παρουσίαση των προβλημάτων και των παραβιάσεων των δικαιωμάτων των μεταναστών που βρίσκονται στη χώρα βλ. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, *The Annual Report on the Situation regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the European Union 2006* (<http://eumc.europa.eu>).

26. Βλ. σχετικά Κ. Στεφανάκη, 2004, «Πρόσφυγες και δικαίωμα στο άσυλο», στο Τσαπόγας Μ. και Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003. Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Καστανιώτης, σ. 261-271.

27. Βλ. σχετικά την Έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου «Θέσεις και Προτάσεις της ΕΕΔΑ στο θέμα της Εμπορίας Ανθρώπων – Η κατάσταση στην Ελλάδα», 14/6/2007 (www.nchr.gr) και την Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας «Ελλάδα: Προάσπιση των δικαιωμάτων γυναικών και κοριτσιών θυμάτων εμπορίας με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση», AI Index EUR 25/02/2007, Ιούνιος 2007 (www.amnesty.org.gr).

παραβιάσεις του δικαιώματος στην υγεία,²⁸ στην εκπαίδευση²⁹ και στην εργασία,³⁰ του δικαιώματος ακρόασης και δίκαιης δίκης, σωρευτικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων που σχετίζονται με τις συνθήκες κράτησης στα κέντρα υποδοχής/κράτησης και στα αστυνομικά τμήματα και οι οποίες ενδέχεται να ισοδυναμούν με σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση³¹ καθώς και παραβιάσεις των δικαιωμάτων των μεταναστών κατά τη σύλληψη και κράτηση από τα όργανα ασφαλείας, που αφορούν στη συμπεριφορά των κρατικών οργάνων απέναντι στους μετανάστες.³²

28. Στο πλαίσιο της έρευνας αναφέρονται πολλά «σκληρά» περιστατικά άρνησης παροχής ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε παράτυπους μετανάστες, όπως μεταξύ άλλων, η άρνηση χορήγησης εμβολίων σε παιδιά, η άρνηση χορήγησης φαρμάκων σε ασθενείς με λοιμώδεις ασθένειες, η άρνηση παροχής φαρμάκων σε καρκινοπαθείς ή η άρνηση αιμοκάθαρσης σε ασθενείς με νεφρική ανεπάρκεια. Όπως τονίζεται, η μη πρόσβαση των παράτυπων μεταναστών στο εθνικό σύστημα υγείας, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους από την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εκτός από παραβίαση του δικαιώματος στην υγεία και σκληρή και απάνθρωπη μεταχείριση των ασθενών, ενέχει κινδύνους και για την υγεία του τοπικού πληθυσμού γεγονός που καθιστά ακόμη πιο επείγουσα την αλλαγή του ισχύοντος πλαισίου. Βλ. σχετικά και την Έκθεση (2007) της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ΕΕΔΑ, Μάρτιος 2008, σ. 137.

29. Αν και η εγγραφή αλλοδαπών μαθητών στα ελληνικά σχολεία γίνεται πλέον ανεξάρτητα από τη νομιμότητα της παραμονής τους, μέχρι προσφάτως απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών (Φ.63574/ 15337/03/25.8.2003) απαγόρευε την εγγραφή μαθητών οι οποίοι δεν διέθεταν τα σχετικά έγγραφα. Ωστόσο, ύστερα από παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη (α.π.429.2/01/1.10.2003) η εφαρμογή της απόφασης αυτής ανακλήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας. Η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος των παιδιών στην εκπαίδευση από την ύπαρξη νομιμοποιητικών εγγράφων των ιδίων ή των γονέων τους αποτελεί παραβίαση του δικαιώματος στην εκπαίδευση, όπως αυτό κατοχυρώνεται στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (αρθ.28). Βλ. σχετικά Γ. Μαυρομάτης και Κ. Τσιτσελίκης, 2004, «Η εκπαίδευση των μεταναστών στην Ελλάδα (1990-2003). Πολιτικές και πρακτικές», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, Κριτική-ΚΕΜΟ, σ.121-140.

30. Για μια περιεκτική ανάλυση των προβλημάτων που ανακύπτουν σχετικά με το καθεστώς εργασίας των αλλοδαπών εργαζομένων, βλ. Ν. Σιπαρόπουλος, 2004, «Η αβεβαιότητα της αρχής της «δίκαιης μεταχείρισης» των αλλοδαπών μεταναστών εργαζομένων στο υπό εξέλιξη ευρωπαϊκό δίκαιο», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, Κριτική-ΚΕΜΟ, σ. 253-266. Βλ., επίσης, την Ετήσια Έκθεση της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Πολίτη και του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, HLHR-ΚΕΜΟ, 4/2007.

31. Βλ. σχετικά «*Συμπεράσματα και Συστάσεις για την Ελλάδα*», Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων (CAT), 10/12/2004-C/CR/33/2 και Έκθεση της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων (CPT), 20/11/2002, Συμβούλιο της Ευρώπης. Επίσης την Έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου «*Συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα το 2002*», ΕΕΔΑ (www.nchr.gr).

32. Για το ζήτημα αυτό βλ., σχετικά, «*Ελλάδα: Στη σκιά της ατιμωρησίας: Κακομεταχείριση*

Ιδιαίτερα προβλήματα διαπιστώνονται επίσης στην προστασία των δικαιωμάτων των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων, τα οποία προκύπτουν τόσο από τη λανθασμένη ερμηνεία όσο και από την κακή εφαρμογή από την εκτελεστική διοίκηση του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου για τους πρόσφυγες.³³ Σύμφωνα με την άποψη των εκπροσώπων των οργανώσεων, οι πλέον σοβαρές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων αφορούν στην πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου, όπου διαπιστώνεται η άρνηση ή η επλεκτική παραλαβή αιτήσεων ασύλου από τις αρμόδιες αρχές, στην επαναπροώθηση των αιτούντων άσυλο στις χώρες προέλευσης, κατά παράβαση της Σύμβασης για το Καθεστώς των Προσφύγων, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων, καθώς και στις συνθήκες υποδοχής και κράτησης στα κέντρα υποδοχής των προσφύγων.³⁴ Όπως επισημαίνεται στην έρευνα, «*το άσυλο έχει γίνει παρακλάδι του μεταναστευτικού ζητήματος*» με σοβαρές συνέπειες στην προστασία των δικαιωμάτων των προσφύγων.³⁵

και κακή χρήση πυροβόλων όπλων», Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας και της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι, 2002, AI Index: EUR 25/022/2002. Επίσης, ο Συνήγορος του Πολίτη αναφέρει στην Ετήσια Έκθεση 2006: «Στο πεδίο της προσωπικής ασφάλειας Ελλήνων πολιτών και αλλοδαπών μπορεί να υπήρξαν σε θεσμικό επίπεδο επίσημα κείμενα και γενικόλογες δηλώσεις και δεσμεύσεις, όμως η συχνή πρακτική αυθαιρεσίας των αστυνομικών οργάνων, ιδίως όσον αφορά σε προσαγωγές ή σε χρήση καταναγκασμού, καθώς και η πλημμελής διερεύνηση σχετικών καταγγελιών από τους προϊσταμένους τους, παρέμειναν σε υψηλά επίπεδα... Συχνά δίνεται η εντύπωση ότι για το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης τα δικαιώματα του ανθρώπου και τα δικαιώματα του πολίτη είναι μια πολυτέλεια που μπορεί κανείς να περιορίσει δίκως κόστος, όταν διακυβεύεται κάποιο άλλο συλλογικό αγαθό, ιδίως η ασφάλεια». Συνήγορος του Πολίτη, Ετήσια Έκθεση 2006, σ. 71.

33. Βλ. «Σύμβασις περί του Καθεστώτος των Προσφύγων», Γενεύη, 28.7.1951 και «Πρωτόκολλον σχετικόν προς το καθεστώς των Προσφύγων», Νέα Υόρκη, 31.1.1967.

34. Για μια αναλυτική παρουσίαση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στην Ελλάδα οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες βλ. την Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας «*Ελλάδα: Μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας: Τα δικαιώματα των αλλοδαπών και των μειονοτήτων παραμένουν στο ημίφως*», AI Index EUR 25/016/2005. Επίσης, την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη «*Η προστασία των προσώπων που ζητούν πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα: Προβλήματα ερμηνείας και εφαρμογής*» ΣτΠ, Φεβρουάριος 2007 και την Ετήσια Έκθεση 2006 στην οποία τονίζεται ότι: «Ως προς την προστασία των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων, η σημαντικότερη διακύβευση του έτους 2006 συνέχισε να είναι η απρόσκοπτη πρόσβαση στις διαδικασίες για το άσυλο και η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος στο άσυλο... Η παραλαβή των αιτημάτων και οι συνθήκες κράτησης των αιτούντων φαίνεται να εγείρουν πραγματικά κρίσιμα ζητήματα, όχι στο κέντρο της Αττικής αλλά στα σημεία που ο παράνομος εισερχόμενος στη χώρα έχει την πρώτη του επαφή με τις ελληνικές αρχές». Συνήγορος του Πολίτη, Ετήσια Έκθεση 2006, σ. 72 & 85.

35. Βλ. UNHCR, *Θέσεις για καίρια θέματα της προστασίας των προσφύγων στην Ελλάδα*, Νοέμβριος 2004, σ.4.

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας, οι καταγγελίες για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων σχετίζονται κυρίως με τη νομιμότητα της εισόδου και παραμονής των αλλοδαπών και αφορούν την παραπληροφόρηση, την έλλειψη ή άρνηση πληροφόρησης, τις διοικητικές παραλείψεις και πρακτικές των υπαλλήλων κατά την εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας στην καθημερινή ζωή των μεταναστών, την κακοδιοίκηση και τη γραφειοκρατία, την κατάχρηση εξουσίας από τους δημόσιους λειτουργούς, την κακομεταχείριση από τα σώματα ασφαλείας –αστυνομία, λιμενικό και συνοριοφύλακες– την κακή συμπεριφορά των υπαλλήλων και τη γενικότερη απροθυμία της διοίκησης να ακούσει τα προβλήματα των μεταναστών και να δρομολογήσει την επίλυσή τους. Οι καταγγελίες γίνονται συνήθως από τους ίδιους τους μετανάστες, αφού όμως έχουν συμβουλευτεί προηγουμένως δικηγόρους, τις μεταναστευτικές οργανώσεις ή τις οργανώσεις προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτοί που τελικά προσφεύγουν είναι όσοι σχετίζονται και υποστηρίζονται στις καταγγελίες τους από τις οργανώσεις αυτές, έτσι ώστε να δώσουν στις παραβιάσεις δημοσιότητα και να πιάσουν τη διοίκηση.

Διάχυτη είναι η αντίληψη ότι οι καταγγελίες αυτές, με την εξαίρεση του Συνηγόρου του Πολίτη ο οποίος τις διερευνά εξονυχιστικά, συνήθως ερευνώνται μέσα από μια πολύ αργή, κακόπιστη και στις πλείστες περιπτώσεις χωρίς καταλογισμό ευθυνών στους υπευθύνους, διαδικασία. Όπως επισημαίνεται, η ανταπόκριση της διοίκησης στις καταγγελίες είναι συνήθως ότι *«δεν προέκυψε, δεν ανέκυψε, δεν διαπιστώθηκε...»*. Όλα θεωρούνται φυσιολογικά. Εντοπίζεται μεγάλο πρόβλημα λογοδοσίας, διαφάνειας και διαφθοράς των μηχανισμών, το οποίο ενώ αφορά τη διοίκηση συνολικά, μεγεθύνεται όταν πρόκειται για τη μετανάστευση και τους μετανάστες. Γενικά ισχύει *«ο νόμος της σιωπής»*. Όπως διαπιστώνεται, ο αριθμός των καταγγελιών που γίνονται είναι μικρός σε σχέση με τις παραβιάσεις που οι μετανάστες υφίστανται, αφενός, διότι σε ορισμένες περιπτώσεις η πρόσβαση σε δημόσιες αρχές προστασίας των δικαιωμάτων εγκυμονεί κινδύνους, λόγω δημοσιοποίησης των στοιχείων και προκαλεί φόβο δυσμενών συνεπειών *«ατύπων και εξαιρετικά αθέμιτων»*/απέλαση και, αφετέρου, διότι ο μέσος μετανάστης έχει άγνοια των δικαιωμάτων του, γεγονός που υποσκάπτει την πρόσβασή του στους θεσμούς προστασίας των δικαιωμάτων αυτών. Όπως εκτιμάται, αρχές προστασίας των δικαιωμάτων όπως είναι ο Συνήγορος του Πολίτη ή η Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θεωρούνται συχνά απροσιπλάστες στους μετανάστες διότι *«είναι θεσμικά όργανα που δεν βρίσκονται στο βεληγεκές του μεταναστευτικού πληθυσμού»*. Επίσης, σπάνια καταλήγουν στα δικαστήρια υποθέσεις παραβιάσεων δικαιωμάτων των μεταναστών. Όπως επισημαίνεται *«...η προστασία των δικαιωμάτων μέσω ελέγχου, έχει πάντα ένα κατα-*

ληκτικό σημείο και αυτό είναι το δικαστήριο. Τα δικαστήρια πρέπει λοιπόν να είναι σοβαρά και δεν είναι πάντα. Γίνονται διακρίσεις στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης και πολλές φορές το ίδιο αδίκημα αντιμετωπίζεται διαφορετικά. Συχνά, οι δράσεις κοινωνικού ελέγχου και κοινωνικής καταγγελίας λειτουργούν πολύ καλύτερα».

Συνοψίζοντας τα ερευνητικά δεδομένα, ενώ το θεσμικό και νομικό πλαίσιο προστασίας υπάρχει, τα δικαιώματα των μεταναστών και των προσφύγων παραβιάζονται στην πράξη. Η κύρια δυσκολία δεν είναι η απουσία δικαίου αλλά η αδυναμία εφαρμογής του. Οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διαπιστώνονται, οφείλονται, αφενός, στην ανεπάρκεια του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου το οποίο εμφανίζει ανεπάρκειες ως προς τη συμμόρφωσή του προς τα διεθνή πρότυπα προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών και, αφετέρου, στην αδυναμία ή/και την απροθυμία της εκτελεστικής διοίκησης να εφαρμόσει αποτελεσματικά την ισχύουσα εθνική και διεθνή νομοθεσία. Γενικά κυριαρχεί ένα πνεύμα ατιμωρησίας των δημόσιων λειτουργών το οποίο οδηγεί σε σοβαρά ελλείμματα στην προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών, ενώ διαπιστώνεται έλλειψη ανεξάρτητων διαδικασιών και μηχανισμών για τη διερεύνηση των καταγγελιών και την επιβολή κυρώσεων. Κοινή εκτίμηση των εκπροσώπων των κοινωνικών φορέων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων είναι ότι η αδυναμία νόμιμης παραμονής των μεταναστών με εφικτούς όρους, η έλλειψη αποτελεσματικής λειτουργίας μηχανισμών ελέγχου και λογοδοσίας σε συνδυασμό με την απουσία κυρώσεων των υπευθύνων, καθώς και η διακριτική αντιμετώπιση των μεταναστών από τη δικαστική εξουσία καθιστούν το σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων ουσιαστικά μη προσβάσιμο και λειτουργικό.

7. Συμπεράσματα

Η μετανάστευση δε είναι ένα νέο φαινόμενο. Είναι ένα παλιό φαινόμενο με νέες διαστάσεις. Οι άνθρωποι εξακολουθούν να μεταναστεύουν εξαιτίας των ελλειμμάτων στην προστασία των δικαιωμάτων τους. Συχνά λόγοι που σχετίζονται με την απουσία δικαιωμάτων και ελευθεριών, όπως είναι η προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, η ανθρώπινη φτώχεια,³⁶ η βία, οι πολιτικές διώξεις,

36. Ως ανθρώπινη φτώχεια, σε αντιδιαστολή με τη φτώχεια του εισοδήματος, ορίζεται η ένδεια που προκαλείται από τις στερήσεις στις επιλογές και ευκαιρίες των ανθρώπων για μια μακρόχρονη και υγιή ζωή, περιλαμβανομένων της υγείας, της τροφής, της γνώσης και εκπαίδευσης, της συμμετοχής και ενός αξιοπρεπούς επιπέδου ζωής. Βλ. σχετικά UNDP, 2000, *Human*

ο κοινωνικός και οικονομικός αποκλεισμός, η ανισότητα των ευκαιριών και οι φυλετικές διακρίσεις οδηγούν τους ανθρώπους σε άλλες πατρίδες.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν κεντρικές έννοιες της μεταναστευτικής διαδικασίας. Τα κράτη πρέπει να εξασφαλίσουν ότι τόσο οι πολιτικές τους στα θέματα μετανάστευσης και ασύλου όσο και η εσωτερική νομοθεσία και πρακτική τους είναι συμβατές με τις αρχές του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ενίσχυση των πολιτικών ασφάλειας και η τάση να θεωρείται η μετανάστευση αποκλειστικά ως ζήτημα κυριαρχικού ελέγχου απειλούν τα δικαιώματα των μεταναστών. *Η πολιτική του φόβου τροφοδοτεί μια δίνη καταπατήσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην οποία κανένα δικαίωμα δεν είναι απαραβίαστο και κανένας άνθρωπος δεν είναι ασφαλής.*³⁷

Με βάση τα ερευνητικά δεδομένα, το υφιστάμενο νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας δεν κατορθώνει να εγγυηθεί επαρκή επίπεδα προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών. Οι μετανάστες και κυρίως οι παράτυποι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους που πηγάζουν τόσο από την παράλειψη του κράτους να συμμορφωθεί με το διεθνές δίκαιο και τα θεσμικά κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά, κυρίως, από την απροθυμία του να εξασφαλίσει την εφαρμογή τους στις πρακτικές των κρατικών οργάνων, με τη λειτουργία αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου και λογοδοσίας. Στην πράξη διαπιστώνονται πολλά ζητήματα προστασίας των δικαιωμάτων και η ζωή των μεταναστών στη συναλλακτική τους σχέση με την ελληνική πολιτεία και τη δημόσια διοίκηση χαρακτηρίζεται ως προβληματική.

Κοινή εκτίμηση των εκπροσώπων των ερωτώμενων κοινωνικών φορέων και των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών είναι ότι η ελληνική πολιτεία μέχρι σήμερα δεν έχει καταφέρει να επιδιώξει - εξασφαλίσει τη λειτουργία ενός αποτελεσματικού πλαισίου μεταναστευτικής πολιτικής που θα είναι προσανατολισμένο στο σεβασμό και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως διαπιστώνεται, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική και νομοθεσία διακηρυκτικά αποσκοπεί στην ένταξη των μεταναστών, αλλά στην πράξη την αποτρέπει. Το πρόβλημα είναι πολιτικό, το ίδιο και η λύση. Το κράτος πρέπει να αναλάβει το βάρος της απρόσκοπτης εφαρμογής των διεθνών προτύπων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να επιδιώξει την ένταξη των μεταναστών στον κοινωνικό ιστό της χώρας με συγκεκριμένα μέτρα και ανθρωποδικαιωματι-

Development Report: Human Rights and Human Development, NY Oxford University Press, σ. 17.

37. Διεθνής Αμνηστία, *Ετήσια Έκθεση 2007*, 23/5/2007, AI Index: POL 10/009/2007.

κές πολιτικές. Η ανθρωποδικαιωματική διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου πρέπει να ενσωματωθεί στις εθνικές πολιτικές, σε όλα τα επίπεδα και σε όλα τα μέτρα και τις δράσεις που λαμβάνονται. Η απόλαυση δικαιωμάτων, όπως η πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην υγεία και στην εργασία, η πρόσβαση σε κοινωνικοασφαλιστικά δικαιώματα και υπηρεσίες πρόνοιας, η διασφάλιση της ελευθερίας έκφρασης και της θρησκευτικής ελευθερίας, η κατοχύρωση πολιτικών δικαιωμάτων και η ισότιμη κοινωνική συμμετοχή αποτελούν συστατικά στοιχεία κάθε ενταξιακής διαδικασίας καθώς και της ανθρωποδικαιωματικής προσέγγισής της. Η συμβολή της κοινωνίας πολιτών στην προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών, παρόλο το μέγεθος και την ένταση της προσφοράς, δεν κατορθώνει να ικανοποιήσει τις αυξημένες ανάγκες του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας και δεν μπορεί να υποκαταστήσει το κράτος στις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει βάσει των διεθνών δεσμεύσεων του. Το ζητούμενο για την ελληνική κοινωνία είναι η αρμονική συμβίωση των μελών της και το μέσο για την επίτευξή της είναι η ανθρωποδικαιωματική διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βαρουξή Χ., 2007, «Η ισοτιμία των ανθρώπων: Από τη ρητορεία στην πράξη», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες. Ανάλυση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας/ESS*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 293-314.
- Βαρουξή Χ., 2006, «Φτώχεια και ανθρώπινα δικαιώματα: Η παραβίαση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας», στο Γ. Σακέλλης (επιστ. υπεύθ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Φτώχεια, αποκλεισμός και κοινωνικές ανισότητες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 263-270.
- Βεντούρα Λ., 2004, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, ΚΕΜΟ, σ. 174-204.
- Στεφανάκη Κ., 2004, «Πρόσφυγες και δικαίωμα στο άσυλο», στο Μ. Τσαπόγας και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003. Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης*, ΕΕΔΑ, Αθήνα, Καστανιώτης, σ. 261-271.
- Τσίγκανου Ι., 2002, «Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού», στο Ι.

- Τσίγκανου (επιμ.), *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού, Τετράδια Εγκληματολογίας*, Αθήνα Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 15-105.
- Χριστόπουλος Δ., 2004, «Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, Κριτική & ΚΕΜΟ, σ. 338-366.
- Χριστόπουλος Δ., 2004, «Η ελληνική ιθαγένεια στην εποχή της μετανάστευσης – “παλιννόστησης”», στο Μ. Τσαπόγας και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003. Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης*, ΕΕΔΑ, Αθήνα, Καστανιώτης, σ. 99-109.

Ξενόγλωσση

- European Union Agency for Fundamental Rights, *Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the European Union*, FRA 2007 (<http://fra.europa.eu>).
- European Union Monitoring Center against Racism & Xenophobia, *Migrants Experiences of Racism and Xenophobia in 12 European Member States*, EUMC 5/2006.
- Pavlou M., 2007, *Racism and Discrimination against Immigrants and Minorities in Greece: the State of Play*, Ετήσια Έκθεση της ΕΕΔΑ, HLHR- ΚΕΜΟ, Απρίλιος 2007 (www.hlhr.gr).
- Pavlou M., 2007, *Migrant Integration Policy Index 2007: Survey Results*, British Council, Migration Policy Group & Hellenic League for Human Rights, Οκτώβριος 2007.
- Pollis A., 1992, «Greek national identity: Religious minorities, rights and European norms», *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 10, σ. 172-176.

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ: ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ, ΣΧΟΛΙΑ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όλγα Τσακηρίδη*

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται συνοπτικά τα πορίσματα της έρευνας πεδίου που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο, «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς». Η έρευνα στους φορείς των μεταναστών αποτέλεσε ανεξάρτητο τμήμα του έργου και έφερε τον τίτλο «Οι Άλλοι και Εμείς» με σκοπό τη συστηματική καταγραφή των απόψεων των «άλλων» αναφορικά με την ασκούμενη μεταναστευτική πολιτική. Τα πορίσματα στηρίζονται στην επεξεργασία των δεδομένων ατομικών συνεντεύξεων (πρόσωπο με πρόσωπο - face to face) με εκπροσώπους των εγκατεστημένων φορέων των μεταναστών στη χώρα.

2. Το προφίλ των ερωτώμενων

Για την έρευνα επιλέχθηκαν αναγνωρισμένοι φορείς από την ελληνική πολιτεία. Βασικό κριτήριο για την επιλογή τους ήταν: α) η ύπαρξη καταστατικού, κατατεθειμένου στο Πρωτοδικείο, ως ο νόμος περί συστάσεως φορέων ιδιωτικού δικαίου ορίζει, β) η αναγνώριση της κοινότητας ή του υπό σύσταση φορέα από επίσημους φορείς. Συμμετείχαν εικοσιένα αναγνωρισμένοι και θεσμικά κατοχυρωμένοι φορείς μεταναστών. Από τους είκοσι ένα εκπροσώπους των φορέων, δεκατρείς ήταν Πρόεδροι, τέσσερεις Γενικοί Γραμματείς, τρεις Αντιπρόεδροι και ένας ήταν μέλος Διοικητικού Συμβουλίου. Για

* Διδάκτορας Πολιτιστικής Διαχείρισης, Κύρια Ερευνήτρια Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

την αποτελεσματικότερη κατανόηση των δεδομένων, παρατίθεται πίνακας των φορέων μεταναστών του δείγματος όπου εμφανίζονται οι χώρες καταγωγής των φορέων των μεταναστών, καθώς και οι θρησκείες που επικρατούν κατά ποσοστό επί του συνολικού πληθυσμού σύμφωνα με διεθνώς αναγνωρισμένα στοιχεία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κράτη προέλευσης των φορέων του δείγματος και επικρατούσες θρησκείες

α/α	Κράτη	Επικρατούσες θρησκείες
1	Αίγυπτος	Μουσουλμάνοι (κυρίως Σουνίτες) 90%, Κόπτες 9%, Χριστιανοί 1%
2	Αλβανία	Μετά το 1990 υπάρχει ανεξιθρησκεία, η θρησκεία είναι ιδιωτική υπόθεση (το 1967 έκλεισαν οι ναοί όλων των θρησκειών)
3	Γκάμπα	Μουσουλμάνοι 90%, Χριστιανοί 8%, Γηγενείς θρησκείες 2%
4	Λιβύη	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 97%, άλλοι 3%
5	Μαρόκο	Μουσουλμάνοι 98,7%, Χριστιανοί 1,1%, Εβραίοι 0,2%
6	Μπαγκλαντές	Μουσουλμάνοι 83%, Ινδουιστές 16%, άλλοι 1% (1998)
7	Νιγηρία	Μουσουλμάνοι 50%, Χριστιανοί 40%, Γηγενείς θρησκείες 10%
8	Πακιστάν	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 75%, Σίιτες Μουσουλμάνοι 20%, Χριστιανοί, Ινδουιστές κ.ά.5%
9	Σιέρα Λεόνε	Μουσουλμάνοι 60%, Χριστιανοί 10%, Γηγενείς θρησκείες 30%
10	Σουδάν	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 70%, Χριστιανοί 5%, Γηγενείς θρησκείες 25%
11	Συρία	Σουνίτες Μουσουλμάνοι 74%, άλλοι Μουσουλμάνοι 16%, Χριστιανοί 10%, ελάχιστοι Εβραίοι

Πηγή: Στοιχεία των χωρών στο διαδίκτυο, Wikipedia (ελληνική και αγγλική έκδοση) και The World Factbook-Field Listing-Religions, updated on 10 February 2009

Από την έρευνα προκύπτει, πως οι περισσότεροι φορείς μεταναστών ιδρύθηκαν μετά το 1996, ενώ η πλειονότητά τους, μετά το 2000. Ο παλαιότερος σύλλογος είναι η «Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε» που λειτουργεί περίπου πενήντα χρόνια. Επίσης, τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται τάση ίδρυσης αστικών μη κερδοσκοπικών εταιρειών κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα. Οι μετανάστες του φορέων μεταναστών του δείγματος άρχισαν να έρχονται στην Ελλάδα μετά το 1990, ενώ χρειάστηκε ικανό χρονικό διάστημα προσαρμογής πριν αποφασίσουν τη δημιουργία φορέων, στην ίδρυση και λειτουργία των οποίων συνέβαλε η βελτίωση του θεσμικού πλαισίου και τα μέτρα νομι-

μοποίησης των μεταναστών (Σαρρής, 2008· Αμίτσης-Λαζαρίδη, 2001· Καβουνίδη, 2002).

Από τους 21 ερωτώμενους μόνο οι 4 είναι γυναίκες. Η μειωμένη εκπροσώπηση των γυναικών οφείλεται στο γεγονός πως από τις χώρες προέλευσης των φορέων των μεταναστών του δείγματος δεν υπάρχουν πολλές γυναίκες στην Ελλάδα (Καβουνίδη, 2001, σ. 108-109). Η πλειονότητα των μεταναστριών στην Ελλάδα προέρχεται από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, ακόλουθα από τα Βαλκάνια, την Αφρική και την Ασία. Ο μειωμένος αριθμός μεταναστριών από την Ασία και την Αφρική οφείλεται κυρίως σε πολιτισμικούς παράγοντες, καθώς και στον περιορισμένο αριθμό εγκρίσεων αιτημάτων οικογενειακής συνένωσης. Η ηλικία των ερωτώμενων κυμαίνεται μεταξύ του 25ου και 45ου έτους. Αυτό συμβαίνει, αφενός, διότι ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών που εισέρχεται στη χώρα μας ανήκει στις παραγωγικές ηλικίες, αφετέρου, διότι σ' αυτές τις ηλικίες υπάρχει αρκετή ενεργητικότητα, ώστε να αντιμετωπιστούν οι υποχρεώσεις που προκύπτουν από το ρόλο της εκπροσώπησης σ' ένα φορέα μεταναστών, ενώ παράλληλα πρέπει να συνυπάρχουν η εμπειρία και η γνώση. Για την εκλογή στο ρόλο της εκπροσώπησης ενός φορέα μεταναστών παίζουν ρόλο η εμπειρία σε συνδυασμό με τις ικανότητες του ατόμου, η μόρφωση και το εκπαιδευτικό επίπεδο. Συνήθως, γι' αυτές τις θέσεις επιλέγονται άτομα που έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, είναι μορφωμένα, ικανά, με γνώση της ελληνικής γλώσσας και των νόμων. Στις δε θέσεις εκπροσώπων των φορέων των μεταναστών και ειδικότερα στις θέσεις του Προέδρου και Γενικού Γραμματέα, προτιμώνται και προωθούνται άτομα μορφωμένα, απόφοιτοι υψηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης. Διαπιστώνεται, ότι εκτός από τρεις περιπτώσεις, οι υπόλοιποι γνωρίζουν πολύ καλά έως άριστα την ελληνική γλώσσα, ενώ παράλληλα κατανοούν, εκτός της μητρικής τους γλώσσας, και άλλες με κυρίαρχη αυτή των Αγγλικών. Όσοι προέρχονται από το Πακιστάν, το Μπαγκλαντές και τις Αφρικανικές χώρες της υποσαχάριας Αφρικής μιλούν επίσης την αγγλική γλώσσα. Πολλοί από αυτούς, γνωρίζοντας πολύ καλά την Αγγλική, επειδή είναι διεθνής, παραλείπουν την εκμάθηση της Ελληνικής.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, βασικοί σκοποί ίδρυσης των φορέων του δείγματος είναι (κατά συχνότητα εμφάνισης και έμφασης):

- η υποστήριξη των μελών τους στα ποικίλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν,
- η ενίσχυση της φιλίας μεταξύ των μελών τους και της ελληνικής κοινωνίας,
- η διατήρηση και ενίσχυση της ενότητας μεταξύ των μεταναστών της ίδιας εθνικότητας (παρατηρείται συχνά σε συλλόγους που τα μέλη προέρχονται από κράτη με εμφύλιες συρράξεις),

- η υποστήριξη των οικογενειών των μεταναστών που παραμένουν στο κράτος προορισμού,
- η πάλη ενάντια στο ρατσισμό, τη βία και τον πόλεμο,
- η προάσπιση των εργασιακών δικαιωμάτων, και
- η ψυχαγωγία των μελών, η άνοδος του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου.

Διερευνώντας περαιτέρω το ρόλο των φορέων επισημάνθηκε, πως, μεταξύ άλλων, διαδραματίζουν πολιτικό ρόλο στο εσωτερικό και εξωτερικό. Οι περισσότεροι από τους φορείς διαθέτουν διεθνείς διασυνδέσεις με οργανώσεις μεταναστών. Ο ρόλος του «διαμεσολαβητή» δεν περιορίζεται στα εσωτερικά ζητήματα μεταξύ της κοινωνίας των μεταναστών και του κρατικού μηχανισμού. Επεκτείνεται και στη διεθνή σκηνή. Οι φορείς των μεταναστών διατηρούν επαφές με τα κράτη προέλευσης, ενώ αρκετές φορές μεταφέρουν παράπονα/καταγγελίες, προσπαθώντας να ασκήσουν πολιτικές πιέσεις (Τσαρδανίδης, 2001, σ. 223-254). Οι μετανάστες πληροφορούνται την ύπαρξη των φορέων ανάλογα με τη φήμη τους και τις πληροφορίες που δέχονται μέσω κοινωνικών δικτύων. Τέσσερις κυρίως παράγοντες επιδρούν στη φήμη των φορέων: ο αριθμός των μελών, η αποτελεσματικότητα, η ικανότητά του να διαχέει πληροφορίες σχετικά με τις δραστηριότητές του και το εύρος των συνεργασιών του. Παρατηρήθηκε πως μεγάλοι σύλλογοι ως προς τον αριθμό μελών είναι σχετικά γνωστοί σε όλους τους μετανάστες.

Η πληροφόρηση για τον κάθε σύλλογο πραγματοποιείται με τρεις τρόπους: προφορικά, γραπτά και διαδικτυακά. Η προφορική πληροφόρηση σχετίζεται με τις συνθήξεις διαβίωσης κάθε πολιτισμικής ομάδας, η οποία έχει τα δικά της «στέκια» συνάθροισης. Σ' αυτά συγκαταλέγονται καταστήματα τροφίμων, κουρέια, calling-centers, εστιατόρια, καφεενία, καφετέριες, μπαράκια, τουριστικά γραφεία και πλατείες. Επίσης, σημεία συνάθροισης αποτελούν οι χώροι προσευχής, δηλαδή για όσους μετανάστες είναι Καθολικοί, Προτεστάντες, Αγγλικανοί κ.ά., σημείο πληροφόρησης αποτελούν οι εκκλησίες τους, όπου συγκεντρώνονται κάθε Κυριακή. Τόπος πληροφόρησης για τους Μουσουλμάνους μετανάστες είναι τα Μεστζίτι (χώροι λατρείας) που βρίσκονται διάσπαρτα στην Αττική, ιδιαίτερα σε περιοχές υψηλής συγκέντρωσης (ιστορικό κέντρο Αθήνας, Ομόνοια, Πατήσια, Ζωγράφου, Καλλιθέα, Περιστέρι κ.ά) κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της Παρασκευής (μεσημέρι), καθώς και στις μεγάλες γιορτές (Μπαϊράμι, Κουρμπάν Μπαϊράμι κ.ά.). Στους προαναφερόμενους χώρους κυκλοφορούν εφημερίδες (ξένος τύπος ή εκδόσεις των συλλόγων), όπου αναγράφονται πληροφορίες για τους φορείς και άλλο έντυπο υλικό (ανακοινώσεις, αφίσες, φυλλάδια κ.ά.). Σε πε-

ριοχές, όπου διαβιούν αρκετοί μετανάστες, τα περίπτερα συνήθως διαθέτουν εκτός των άλλων και ξένες εφημερίδες: Αραβικές, Αλβανικές, Τούρκικες, Πακιστανικές κ.ά. όπως γύρω από την Ομόνοια, την πλατεία Κοτζιά, την πλατεία Βάθη, πλατεία Μεταξουργείου, πλατεία Κουμουνδούρου, πλατεία Βικτωρίας, Σεπόλια, Αχαρνών, πλατεία Αττικής, Λιοσίων, Αχαρνών, πλατεία Αγίου Παντελεήμονα, πλατεία Αγίου Νικολάου, Κάτω Πατήσια, Άγιο Ελευθέριο, Πατησίων, Κυψέλη κ.ά. Τελευταία ορισμένοι σύλλογοι ή ενώσεις συλλόγων διατηρούν ιστοσελίδες στο διαδίκτυο ή διαβιβάζουν απόψεις και πληροφόρηση σε ειδικά μπλόκς.

3. Πορίσματα της έρευνας

3.1. Προβλήματα μεταναστών κατά τη γνώση των φορέων τους

Σύμφωνα με τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών, τα μέλη τους αντιμετωπίζουν ιεραρχικά, τα παρακάτω προβλήματα:

1. *Έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας.* Η παρεμπόδιση της επικοινωνίας που δημιουργεί η άγνοια της γλώσσας είναι ο υπ' αριθμόν ένας παράγοντας που ωθεί τους μετανάστες να ζητήσουν βοήθεια από όσους γνωρίζουν τη γλώσσα. Έτσι, ζητούν τη βοήθεια των εκπροσώπων τους, όταν έρχονται σε επαφή με τους κρατικούς φορείς, όταν επισκέπτονται νοσοκομεία ή γιατρούς. Ως ιδιαίτερα επιβαρυμένες ομάδες εμφανίζονται οι Μπαγκλαντέζοι, οι Πακιστανοί και οι Αφρικανοί (της υποσαχάριας Αφρικής).

2. *Έλλειψη κατανόησης του κρατικού συστήματος και της ελληνικής κουλτούρας.* Το πρόβλημα παρουσιάζεται σε όλους τους μετανάστες του δείγματος, ιδιαίτερα, όμως, στους Μπαγκλαντέζους, Πακιστανούς και Αφρικανούς της υποσαχάριας Αφρικής κυρίως λόγω της αδυναμίας κατανόησης της ελληνικής γλώσσας, αλλά και της προέλευσης από διαφορετικά με το ελληνικό ιστορικά, κοινωνικο-οικονομικά και πολιτισμικά συστήματα και περιβάλλοντα.

3. *Η διαδικασία νομιμοποίησης.* Οι μετανάστες ζητούν υποστήριξη από τους εκπροσώπους τους για ζητήματα που αφορούν την άδεια παραμονής στη χώρα και γενικότερα τη νομιμοποίησή τους. Θεωρούν πως το σύστημα νομιμοποίησης είναι ασαφές και γραφειοκρατικό.

4. *Η στέρηση ελεύθερης διακίνησης εντός και εκτός Ελλάδας* για όσους δεν λαμβάνουν την άδεια διαμονής, αλλά κυκλοφορούν με «βεβαίωση» κατάθεσης των απαιτούμενων δικαιολογητικών, η οποία από τη μια αποτρέπει την κράτησή τους σε περίπτωση ελέγχου από την αστυνομία, από την άλλη,

όμως, απαγορεύει τη μετακίνησή τους εκτός Ελλάδας όποτε παραστεί ανάγκη ή κατά τη βούλησή τους, με εξαίρεση τις περιόδους άδειας εξόδου από τη χώρα και επιστροφής εντός ορισμένης προθεσμίας. Στο σημείο αυτό οι Μουσουλμάνοι μετανάστες εκφράζουν ιδιαίτερα παράπονα, διότι οι δικές τους γιορτές δεν συμπίπτουν με τις χριστιανικές κι έτσι ποτέ δεν μπορούν να γιορτάσουν με τις οικογένειές τους στις πατρίδες τους, καθόσον άδειες δίνονται μόνο τα Χριστούγεννα, το Πάσχα και τον Αύγουστο.

5. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο θέμα της ιθαγένειας και πολιτότητας, καθώς αρκετοί μετανάστες ζουν πλέον περισσότερο από δέκα χρόνια στην Ελλάδα, δεν σκοπεύουν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους και επιθυμούν την απόκτηση ελληνικής ταυτότητας και των σχετικών πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

6. Σοβαρό επίσης εμφανίζεται το πρόβλημα της νομιμοποίησης των δεύτερης γενιάς μεταναστών. Πολλά παιδιά μεταναστών, αν και έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και παρακολουθούν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεν διαθέτουν, όταν ενηλικιώνονται, άδεια παραμονής. Έτσι, φέρονται ως «ξένα» στην ίδια την πατρίδα τους. Για τα παιδιά αυτά εκφράζεται έντονα το αίτημα κατοχύρωσης του δικαιώματος κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας. Το αίτημα είναι ιδιαίτερα έντονο στις κοινότητες των Αλβανών, Συρίων, Αιγυπτίων, Αφρικανών από τη Νιγηρία και από τη Σιέρα Λεόνε, καθώς τα περισσότερα μέλη τους ζουν με τις οικογένειές τους και εργάζονται πάνω από μια δεκαετία στην Ελλάδα.

7. Ιδιαίτερα οξυμμένο παρουσιάζεται το πρόβλημα της ανεργίας και υποαπασχόλησης. Αφρικανοί μετανάστες της υποσαχάριας Αφρικής αναφέρουν χαρακτηριστικά: «*Οι μαύροι Αφρικανοί τώρα ψάχνουν κάτι να φάνε*» («*black Africans now try to find something to eat*»). Για το λόγο αυτόν απευθύνονται στους συλλόγους τους, διότι θεωρούν πως με τις «γνωριμίες» που διαθέτουν οι εκπρόσωποί τους είναι σε θέση να τους διασφαλίσουν εργασία.

8. Τα μέλη επίσης τους προσεγγίζουν για να καταγγείλουν καταχρηστικές πρακτικές εκ μέρους των ελληνικών αρχών, όπως και για περιπτώσεις εκδηλώσεων ξενοφοβίας και ρατσισμού. Παρατηρήθηκε πως οι περιπτώσεις ρατσισμού που δημοσιοποιούνται, ακόμη και αν είναι μεμονωμένα περιστατικά, λαμβάνουν τη μορφή «χιονοστιβάδας» στο μεταναστευτικό πληθυσμό. Ο βαθμός επίδρασης στον κάθε μετανάστη των γεγονότων εξαρτάται από πολλούς παράγοντες ατομικούς και κοινωνικούς. Τα περιστατικά ξενοφοβίας και ρατσισμού που αντιμετωπίζουν μετανάστες, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, πολλές φορές μεταλλάσσονται σε «κακούς δαίμονες» που καιροφυλακτούν σε κάθε δυσχέρεια που συναντούν. Η κακή τύχη, η εθνικότητα, το χρώμα του δέρματος, η

θρησκεία και εν γένει η «διαφορά» παίρνει τη μορφή «δαίμονα» προκειμένου να δοθεί ερμηνεία στις δυσχέρειες. Έτσι, κάθε στοιχείο «διαφορετικότητας» καταλήγει ως φραγμός ένταξης στην κοινωνία. Η διάσταση του φραγμού ορισμένες φορές φτάνει στην υπερβολή, χωρίς να θέλουμε να ισχυριστούμε πως δεν έχουν ζήσει πολλοί από αυτούς εξαιρετικά αρνητικές εμπειρίες (άλλωστε υπάρχουν καταγραφές από τα ΜΜΕ και καταγγελίες ανθρωπιστικών οργανώσεων) εξευτελισμών, απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης (Βαρουζή, 2008, σ. 37) και ρατσισμού (Δώδος, Καφετζής κ.ά., 1996, σ. 330-331).

9. Ένα ακόμη θέμα που αντιμετωπίζουν είναι η εκμάθηση της γλώσσας του τόπου καταγωγής των γονέων μεταναστών στα παιδιά τους. Οι σύλλογοι προκειμένου να καλύψουν αυτήν την ανάγκη των μελών τους διοργανώνουν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα ή ειδικά σχολεία. Οι Μουσουλμάνοι μετανάστες επίσης αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της εκμάθησης του Κορανίου και των αρχών της μουσουλμανικής θρησκείας στα παιδιά τους, γι' αυτό σε ορισμένα Μεσοζίτι με την πρωτοβουλία είτε των ιμάμηδων, είτε των φορέων των μεταναστών λειτουργούν ειδικά φροντιστηριακά θρησκευτικά τμήματα, ως κατηχητικά σχολεία.

10. Οι φορείς των μεταναστών αντιμετωπίζουν ακόμη και τα εργασιακά προβλήματα των μελών, όπως είναι όχι μόνον η εύρεση εργασίας, αλλά και οι εργατικές διαφορές, η ενημέρωση για θέματα ασφάλισης, η διεκπεραίωση εργατικών ζητημάτων κ.ά.

11. Τα μέλη απευθύνονται πολλές φορές στο σύλλογό τους, για να αναζητήσουν δικηγόρο εμπιστοσύνης, διότι αισθάνονται ότι αποτελούν αντικείμενα εκμετάλλευσης καθώς συχνά καλούνται είτε να καταβάλουν υπερβολικές αμοιβές για τη διεκπεραίωση υποθέσεών τους, είτε να μη τυγχάνουν της απαραίτητης συνδρομής. Ορισμένοι σύλλογοι αναφέρουν ότι κατά καιρούς μέλη τους έχουν εξαπατηθεί από άτομα φερόμενα ως δικηγόροι, οι οποίοι έχουν καταφέρει να αποσπάσουν μεγάλα χρηματικά ποσά και στη συνέχεια εξαφανίζονται. Για ορισμένες ομάδες μεταναστών, οι δικηγόροι είναι εξαιρετικά σημαντικά πρόσωπα και αντιμετωπίζονται ως προσωπικότητες με πολιτική ισχύ, παντοδύναμοι διαμεσολαβητές με την κεντρική εξουσία. Γι' αυτόν το λόγο δύσκολα κατανοούν τους περιορισμούς που τίθενται από το θεσμικό πλαίσιο.

12. Αρκετοί απευθύνονται στους συλλόγους για εξεύρεση κατοικίας, ιδιαίτερα οι νεοφερμένοι ή όσοι αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα.

13. Τα μέλη, τέλος, προσεγγίζουν τους εκπροσώπους τους κυρίως για τα παραπάνω ζητήματα που αντιμετωπίζουν εξαιτίας της ιδιότητας και θέσης του μετανάστη και λιγότερο εξαιτίας της θρησκευτικής ταυτότητας ή της φυ-

λετικής καταγωγής. Άλλωστε οι σύλλογοι εμφανίζονται ότι πρωτίστως ενδιαφέρονται για την ένταξη των μελών τους στην ελληνική κοινωνία και δευτερευόντως για θρησκευτικά θέματα, τα οποία, όμως, θεωρούνται ως αναπόσπαστο κομμάτι της κουλτούρας τους. Ωστόσο, επειδή το δείγμα της έρευνας περιλαμβάνει και Μουσουλμάνους μετανάστες/ μετανάστες που προέρχονται από μουσουλμανικά κράτη, παρατηρήθηκε πως, εκτός από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στο σύνολό τους, οι Μουσουλμάνοι αντιμετωπίζουν επιπρόσθετα ειδικά ζητήματα εξαιτίας της θρησκευτικής τους ταυτότητας. Οι Μουσουλμάνοι μετανάστες απευθύνονται σε μεγαλύτερο βαθμό στους συλλόγους τους για την κάλυψη θρησκευτικών αναγκών, που αφορούν τις γιορτές, την περιτομή, το θρησκευτικό γάμο και τις κηδείες. Πολλές φορές οι σύλλογοι εκφράζουν αιτήματα παροχής ανοικτών χώρων για γιορτές κατά τις οποίες γίνεται μαζική προσευχή. Γύρω από τους άτυπους χώρους προσευχής, που στην Αθήνα ξεπερνούν τους εβδομήντα, συσπειρώνονται οι Μουσουλμάνοι μετανάστες. Οι χώροι λειτουργούν όχι μόνο για θρησκευτικούς, αλλά και για επικοινωνιακούς σκοπούς: παρέχονται πληροφορίες για τους ξενώνες της μουσουλμανικής αδελφότητας, για ευκαιρίες απασχόλησης, για τους τρόπους επικοινωνίας με τους ομοεθνείς ή την πατρίδα, για τα καταστήματα που διαθέτουν παραδοσιακά είδη ή ειδικά τρόφιμα που καταναλώνονται από τους Μουσουλμάνους. Οξύ κοινωνικό πρόβλημα παρουσιάζεται στους Μουσουλμάνους μετανάστες σχετικά με την εξεύρεση συντρόφου. Επίσης, ζητούν συμβουλές και παρέμβαση από τους φορείς τους για την έγκριση αιτήσεων οικογενειακής συνένωσης (ή επανένωσης). Όπως ανέφεραν δε, οι αιτήσεις οικογενειακής συνένωσης σπάνια εγκρίνονται. Ως βασική δικαιολογία για τη μη έγκριση αναφέρεται η δήλωση ανεπαρκών πόρων.

3.2. Σχέσεις με τη δημόσια διοίκηση

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας το πρώτο ιεραρχικά πρόβλημα όλων των μεταναστών είναι η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, και τούτο αναφέρεται από όλους ανεξαιρέτως τους φορείς και με την ίδια βαρύτητα. Το πρόβλημα εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονο στις κοινότητες των Μπαγκλαντέζων και των Πακιστανών. Στην επαφή τους με τις αρχές και τη δημόσια διοίκηση, οι μετανάστες, κατά την άποψη των εκπροσώπων των φορέων τους, αντιμετωπίζουν σειρά προβλημάτων, όπως, *μεγάλο χρόνο αναμονής, άσχημη συμπεριφορά εκ μέρους των υπαλλήλων που ενίοτε εκδηλώνεται ή εκλαμβάνεται ως ρατσισμός (μεμονωμένες περιπτώσεις), γραφειοκρατία, έλλειψη πληροφόρησης και αδιαφορία των υπαλλήλων για τις υποθέσεις και τα*

προβλήματα τους. Από την έρευνα προκύπτει ότι οι φορείς των μεταναστών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο που τα μέλη τους επιλέγουν να έρθουν σε επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες. Οι περισσότεροι φορείς του δείγματος, ιδιαίτέρως όσοι έχουν πολλά μέλη, δηλώνουν πως ενθαρρύνουν τα μέλη τους να διεκπεραιώνουν μόνοι τις υποθέσεις τους, ερχόμενοι σε άμεση επαφή με τη δημόσια διοίκηση. Στην τελική επιλογή συντείνουν παράγοντες, όπως η εθνικότητα ή εθνότητα, οι εμπειρίες, το μορφωτικό επίπεδο, η προσωπικότητα καθώς και ο βαθμός γνώσης της ελληνικής γλώσσας.

Οι φορείς των μεταναστών προτιμούν τον υποστηρικτικό ψυχολογικά και ενίοτε συμβουλευτικό ρόλο όσον αφορά τη διεκπεραίωση των υποθέσεων που αφορούν τα «χαρτιά». Ο πρόεδρος και τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου των φορέων των μεταναστών αδυνατούν να ανταποκριθούν στον όγκο των αιτημάτων των μελών, όσο και αν διαθέτουν αποτελεσματική οργάνωση. Ωστόσο, όλοι οι φορείς δεν δέχονται τον ίδιο αριθμό αιτημάτων και είναι αυτονόητο πως οι πολυάριθμοι επιβαρύνονται περισσότερο. Η συντριπτική πλειονότητα των αιτημάτων αφορά θέματα νομιμοποίησης, που απαιτεί επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες. Οι εκπρόσωποι των φορέων συνήθως συλλέγουν και ταξινομούν τα αιτήματα, επικοινωνούν με τη δημόσια διοίκηση γραπτά και στη συνέχεια διεκπεραιώνουν τις υποθέσεις με προσωπική παράσταση ενώπιον των αρχών. Ορισμένες φορές συνοδεύονται από τα ενδιαφερόμενα μέλη, άλλες φορές, όμως, τους εκπροσωπούν μέσω εξουσιοδοτήσεων. Οι δημόσιες υπηρεσίες δεν συνεργάζονται μαζί τους στον ίδιο βαθμό, πράγμα το οποίο τους δυσκολεύει. Για ορισμένες δυσνόητες και δύσκολες υποθέσεις ο φορέας καταφεύγει στην πρόσληψη δικηγόρου, ο οποίος αμείβεται από τα μέλη. Στην περίπτωση που τα αιτήματα είναι πολλά, τότε το οικονομικό κόστος για τους ενδιαφερόμενους περιορίζεται. Ο κάθε φορέας συνεργάζεται με συγκεκριμένους δικηγόρους τους οποίους και εμπιστεύεται. Επειδή, όμως, η ζήτηση δεν μπορεί να καλυφτεί μέσω των φορέων, πολλοί μετανάστες αναγκάζονται να διεκπεραιώνουν μόνοι τις υποθέσεις τους. Σε περίπτωση κωλύματος, ενημερώνουν το φορέα, ο οποίος στη συνέχεια παρεμβαίνει γραπτά ή διά παραστάσεως. Άλλες φορές οι μετανάστες, εφόσον δύνανται να διαθέσουν το χρηματικό ποσό που απαιτείται για την αμοιβή δικηγόρου, προτιμούν την εκπροσώπηση από τον δικηγόρο, διότι δεν χάνουν χρόνο από την εργασία τους εναποθέτοντας την υπόθεσή τους σε ειδικό που γνωρίζει το σύστημα. Επίσης, αναφέρονται αρκετές περιπτώσεις δικηγόρων που δέχονται να διεκπεραιώσουν υποθέσεις μεταναστών χωρίς αμοιβή.

Τα δεδομένα επίσης προτείνουν ότι *η εμπιστοσύνη των μεταναστών απέ-
ναντι στο κράτος έχει βελτιωθεί, ενώ οι φορείς των μεταναστών τείνουν να*

αρνούνται το διαμεσολαβητικό ρόλο σε επίπεδο διεκπεραίωσης διοικητικών υποθέσεων. Ολοένα μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών τείνει να προσεγγίζει τις κρατικές υπηρεσίες *απευθείας* για την επίλυση των προβλημάτων χωρίς τη διαμεσολάβηση άλλων φορέων ή προσώπων. Βέβαια, όλοι οι εκπρόσωποι των φορέων των μεταναστών συμφωνούν πως ο χρόνος διεκπεραίωσης των υποθέσεων των μελών τους είναι μεγάλος. Το πρόβλημα του «χρόνου» παρουσιάζεται σε δύο επίπεδα: το πρώτο αφορά τη διαδικασία έως ότου ο μετανάστης καταθέσει τα δικαιολογητικά, ενώ το δεύτερο αφορά την αποπεράτωση της υπόθεσης. Στο πρώτο επίπεδο οι επαφές του μετανάστη ή των εκπροσώπων του με τη δημόσια διοίκηση είναι πολλές, γι' αυτό όλοι οι εκπρόσωποι του δείγματος εμφανίζονται εξαιρετικά αγανακτισμένοι. Στο σημείο αυτό, παρεμβάλλεται και το θέμα της διερμηνείας, το οποίο τονίστηκε ιδιαίτερα, από το «Σύλλογο των Μπαγκλαντέζων Μεταναστών στην Ελλάδα». Η έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας και του συστήματος διοίκησης εμποδίζει την κατανόηση των λεπτομερειών σχετικά με τα δικαιολογητικά που απαιτούνται. Εάν μάλιστα χρειάζεται η συγκέντρωση δικαιολογητικών από διαφορετικές υπηρεσίες, τότε εμφανίζονται αδιέξοδα. Οι δε υπάλληλοι των δήμων που έχουν επιφορτιστεί με σχετικά καθήκοντα αδυνατούν να ανταπεξέλθουν.

Εκτός των παραπάνω υπάρχει και το πρόβλημα της «ουράς». Τις περισσότερες φορές ο μετανάστης χρειάζεται αναμονή πολλών ωρών για πληροφόρηση και, όταν απαιτούνται επιπλέον δικαιολογητικά, η αναμονή συνεχίζεται σε άλλες υπηρεσίες, ώσπου να συγκεντρωθούν. Έτσι, δημιουργείται κατάσταση άγχους που φθάνει έως και τον πανικό, αφού ο μετανάστης αντιμετωπίζει πλέον πρόβλημα επιβίωσης, καθώς δεν μπορεί να λείπει πολλές ημέρες από την εργασία του, διότι οι περισσότεροι εργοδότες δεν ανέχονται καθυστερήσεις και απουσία. Ένα δεύτερο επίπεδο καθυστέρησης παρατηρείται μετά την κατάθεση του πλήρους φακέλου για την έκδοση της άδειας διαμονής ή για τη διεκπεραίωση της υπόθεσης. Όσον αφορά τις άδειες διαμονής, παρατηρούνται χρόνιες καθυστερήσεις στη χορήγησή τους, οπότε ο μετανάστης πάλι μεταβαίνει εκ νέου στην αρμόδια υπηρεσία για πληροφορίες. Εξαιρετικά χρονοβόρες συνήθως είναι δύο υποθέσεις: η χορήγηση της άδειας παραμονής και η οικογενειακή συνένωση. Η πρόταση του «Συλλόγου της Μαροκινής Κοινότητας στην Ελλάδα» για την επίλυση των προβλημάτων είναι να διεκπεραιώνονται οι υποθέσεις ταχυδρομικά.

Όλοι οι εκπρόσωποι των φορέων εμφανίζονται αγανακτισμένοι όχι μόνο ως προς τις χρονικές καθυστερήσεις, αλλά και ως προς το οικονομικό κόστος για την έκδοση άδειας παραμονής ή για οικογενειακή συνένωση, το οποίο ανέρχεται στα 2.500 ευρώ και πλέον (ποσά του 2006-2007). Όπως ανα-

φέρεται, όμως, σε πολλές περιπτώσεις, τα αιτήματα των μεταναστών μένουν αναπάντητα ή παραλαμβάνονται ληγμένες άδειες παραμονής. Άρα το μόνο νομιμοποιητικό έγγραφο που τελικά έχουν στην κατοχή τους οι μετανάστες είναι οι «βεβαιώσεις» κατάθεσης των αιτημάτων.

Ως διευκολύνσεις της διοίκησης αναφέρονται τα ενημερωτικά φυλλάδια που τυπώνονται σε διάφορες γλώσσες, τα σεμινάρια εκμάθησης των Ελληνικών, οι προσπάθειες απλοποίησης των διαδικασιών κατά τα τελευταία χρόνια, καθώς και η δημιουργία Δημοτικών Κέντρων Εξυπηρέτησης Αλλοδαπών, όπως αυτό του Δήμου Αθηναίων. Βέβαια φαίνεται πως οι μετανάστες και οι φορείς τους έχουν αρχίσει να κατανοούν πλέον τη θέση των δημοσίων υπαλλήλων και μιλούν με εκτίμηση για το σύνολό τους παραδεχόμενοι πως καταβάλλουν εξαιρετικές προσπάθειες για να τους εξυπηρετήσουν, αν και οι συνθήκες είναι δυσχερείς. Αντίθετα, οι εκπρόσωποι των φορέων των μεταναστών εκφράζουν αρνητική άποψη για την οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών, η οποία στηρίζεται τόσο στις δικές τους εμπειρίες, όσο και στα παράπονα των μελών του κάθε φορέα.

Τα παράπονα αφορούν *στην έλλειψη υποδομής στους δήμους, στη γραφειοκρατία και στο μεγάλο χρόνο αναμονής*. Επίσης, *στην έλλειψη προσωπικού στους δήμους, στην μη επαρκή ενημέρωση των υπαλλήλων, ενώ σε μεμονωμένες περιπτώσεις στην άοχημη συμπεριφορά στους αλλοδαπούς που χαρακτηρίζεται κάποιες φορές ως ρατσιστική*. Στο πρόβλημα του ρατσισμού είναι χαρακτηριστικό πως αναφέρονται ιδιαίτερα μετανάστες από την υποσαχάρια Αφρική, το Μπαγκλαντές, το Πακιστάν και την Αλβανία. Ιδιαίτερα προβλήματα φαίνεται να αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στους δήμους, στην αστυνομία, στην περιφέρεια, στο ΙΚΑ, ενώ φαίνονται αρκετά ικανοποιημένοι από τα δημόσια νοσοκομεία. Επίσης συχνά αναφέρεται από τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών ότι υπάρχουν υποψίες για μεμονωμένες περιπτώσεις «γκρίζων δοσοληπιών» μεταξύ υπαλλήλων και μεταναστών, «ρουφιάνους» και «κυκλώματα». Στη σκέψη των αλλοδαπών μεταναστών ο χώρος της δημόσιας διοίκησης δεν είναι αδιάφθορος, καθώς θεωρούν πως υπάρχουν δοσοληπιές μεταξύ υπαλλήλων, μεταναστών και δικηγόρων, οι οποίες γίνονται «κάτω από το τραπέζι». Η έκταση του φαινομένου, όμως, πιστεύουν πως είναι περιορισμένη και δεν χαρακτηρίζει το σύνολο της δημόσιας διοίκησης.

Τελικώς, συμπεραίνεται, πως η εμπιστοσύνη των μεταναστών προς τη δημόσια διοίκηση είναι αρκετά κλονισμένη, ενώ την επαφή τους με αυτήν τη συνδυάζουν με την απώλεια χρημάτων, χρόνου και την χωρίς πρόβλεψη και περιορισμό ταλαιπωρία.

3.3. Απόψεις για τη μεταναστευτική πολιτική

Για τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών, η μεταναστευτική πολιτική φαίνεται πως επηρεάζεται: (α) από τις πολύπλοκες και σύνθετες διαδικασίες, (β) από την ασάφεια των νόμων, και (γ) από τη νοοτροπία και συμπεριφορά των υπαλλήλων, ενώ η ανταπόκρισή της στις ανάγκες των μεταναστών δεν είναι ανάλογη των εσόδων που το κράτος εισπράττει από αυτούς. Πρωτίστως φαίνεται να διασφαλίζεται η κάλυψη των κρατικών αναγκών, ενώ οι ανάγκες των μεταναστών έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Εξαιτίας δε του τρόπου εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής πολλοί μετανάστες αισθάνονται ως *ανεπιθύμητοι* στην Ελλάδα.¹ Ανασταλτικός παράγοντας της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης που καλείται να εφαρμόσει τη μεταναστευτική πολιτική εμφανίζεται η γραφειοκρατία, οι πολύπλοκες διαδικασίες και η κακή οργάνωση των υπηρεσιών. Η «Κοινότητα Λιβύης» επέμενε, πως η έλλειψη διοικητικού ελέγχου αποτελεί τροχοπέδη για την αποτελεσματική λειτουργία των υπηρεσιών. Ειδικότερα, οι Μουσουλμάνοι μετανάστες θεωρούν πως η ισχύουσα πολιτική παρεμποδίζει εν μέρει την ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων, ιδιαίτερα αναφορικά με την μετάβασή τους για θρησκευτικούς εορτασμούς στη χώρα καταγωγής τους. Οι εκπρόσωποι των μεταναστευτικών οργανώσεων στην πλειονότητά τους θεωρούν πως η ισχύουσα μεταναστευτική πολιτική δεν αποσκοπεί στην ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, εφόσον δεν λαμβάνονται μέτρα αλληλογνωριμίας των μεταναστών και όλων μαζί με τις τοπικές κοινωνίες, ούτε βοηθάει τους μετανάστες να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον στερούνται του δικαιώματος «εκλέγειν» και «εκλέγεσθαι» στις δημοτικές και βουλευτικές εκλογές. Βέβαια, κατά την άποψή τους, η συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας διασφαλίζεται ως ένα βαθμό, γιατί το ελληνικό κράτος, εκδίδοντας τις άδειες παραμονής, παρέχει νομιμοποίηση, βασική προϋπόθεση της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μεταναστών στη χώρα.

Οι περισσότεροι από τους εκπροσώπους των φορέων των μεταναστών αισθάνονται πως η μεταναστευτική πολιτική δεν επηρεάζει τον τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι μετανάστες στην Ελλάδα, αλλά αντιθέτως επηρεάζει τον τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζουν αυτοί τη χώρα και μάλιστα αρ-

1. Η άποψη των μεταναστών συμπίπτει με τις παρατηρήσεις μελετητών, που επισημαίνουν τις ελλείψεις της μεταναστευτικής πολιτικής (Πετράκου, 2001, σ. 40-45· Καψάλης, Λινάρδος-Ρυλμόν, 2005).

νητικά, διευκρινίζοντας, πως οι περισσότεροι διαχωρίζουν τον ελληνικό λαό από τους κυβερνώντες και πως τα παράπονά τους αναφέρονται κυρίως στην κυβέρνηση και τους εκπροσώπους της. Όσον αφορά τη διαδικασία σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής αναφέρεται ότι, αν και επιδιώκεται συνεργασία των φορέων των μεταναστών με το κράτος, αυτό μέχρι σήμερα δεν έχει θεσμοθετηθεί, ώστε η συνεργασία να είναι εφικτή. Είναι χαρακτηριστικό, πως στην πλειονότητά τους αισθάνονται πως η «*φωνή τους δεν ακούστηκε ποτέ*». Ωστόσο συνεργάζονται με το «Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών» και ορισμένοι από αυτούς θεωρούν πως μέσω του «Φόρουμ» η φωνή τους φτάνει στην Κυβέρνηση. Πάγιο αίτημά τους αποτελεί η συνεργασία με το κράτος για το σχεδιασμό της πολιτικής που τους αφορά, γεγονός που θα διευκόλυνε τη χάραξη και εφαρμογή αποτελεσματικότερης μεταναστευτικής πολιτικής.

Αναφορικά, τέλος, με το θεσμικό-νομικό πλαίσιο οι εκπρόσωποι θεωρούν ότι έχει σε μεγάλο βαθμό εναρμονιστεί με τις διεθνείς ρυθμίσεις. Υπάρχει, όμως, διάχυτη η ένσταση πως ενώ σε θεωρητικό επίπεδο το θεσμικό-νομικό πλαίσιο της μετανάστευσης κρίνεται ως εξαιρετικά επαρκές, πάσχει στο επίπεδο της εφαρμογής μη διασφαλίζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα τα παραβιάζει.

4. Συμπεράσματα-προτάσεις

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας οι φορείς των μεταναστών πρωτίστως ενδιαφέρονται για την επίλυση των προβλημάτων που αφορούν *τη νομιμοποίηση, τα θέματα υγείας, εκπαίδευσης και ένταξης των μελών, δευτερευόντως δε σε ζητήματα που αφορούν τη θρησκεία ή άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά*.

Οι διαφορετικές ομάδες μεταναστών έχουν δική τους κουλτούρα και τρόπο αντίληψης, επομένως αντιδρούν διαφορετικά στις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης. Ο πολιτισμικός παράγοντας είναι ιδιαίτερα σημαντικός, αν και ανιχνεύεται δύσκολα. Ως φορείς πολιτισμών συγκροτημένων πάνω σε διαφορετική λογική από το δυτικό πολιτισμό εξακολουθούν να διατηρούν την κουλτούρα και τις παραδόσεις τους στον τόπο υποδοχής, με τον οποίο εναρμονίζονται δύσκολα. Για τους ίδιους λόγους δυσκολεύονται στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, καθόσον η δική τους γλωσσική παιδεία στηρίζεται σε εντελώς διαφορετική δομή. Στην παράδοση ορισμένων από αυτές τις ομάδες υπάρχει θετική εικόνα για την Ελλάδα, που οφείλεται σε ιστορικά και πολιτισμικά αίτια.

Ως κυριότερα προβλήματα αναφέρονται η *έλλειψη γνώσης της ελληνικής γλώσσας, της κουλτούρας και του κρατικού συστήματος, η πολυπλοκότητα της διαδικασίας νομιμοποίησης, η καθυστέρηση στην έκδοση των αδειών παραμονής, η νομιμοποίηση της «δεύτερης γενιάς», η ανεργία, η υποαπασχόληση, η έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης και ο μειωμένος αριθμός εγκρίσεων αιτημάτων οικογενειακής συνένωσης.*

Ως ανασταλτικοί παράγοντες της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης θεωρούνται η *έλλειψη διερμηνείας, η γραφειοκρατία, η κακή οργάνωση των υπηρεσιών, η έλλειψη υποδομών και προσωπικού και η έλλειψη επαρκούς ενημέρωσης εκ μέρους των υπαλλήλων.*

Η μεταναστευτική πολιτική αναφέρεται ως ιδιαίτερα ελλιπής, καθόσον το μεγαλύτερο βάρος δίνεται στα ζητήματα νομιμοποίησης. Το θεσμικό-νομικό πλαίσιο κρίνεται ως επαρκές σε θεωρητικό επίπεδο, παρουσιάζοντας ποικίλα προβλήματα εφαρμογής σε σημείο, ώστε οι μετανάστες να θεωρούν ότι είναι «ανεπιθύμητοι» στην Ελλάδα. Εκφράζονται παράπονα, πως, αν και γίνονται προσπάθειες συνεργασίας των μεταναστευτικών φορέων με το κράτος για το σχεδιασμό της πολιτικής που τους αφορά, δεν «ακούγεται η φωνή τους».

Οι μετανάστες αντιμετωπίζουν στις χώρες υποδοχής προβλήματα που αφορούν την επιβίωση, τη διαβίωση και εξέλιξή τους. Οι παράνομοι μετανάστες βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση, διότι ζουν με το φόβο της απέλασης, λαμβάνουν μικρότερα μεροκάματα, συνδικαλιστικά παραμένουν ακάλυπτοι, δεν μπορούν να έχουν ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη και γενικότερα δεν απολαμβάνουν πλήρη δικαιώματα. Η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών έρχεται στην Ελλάδα παράνομα και επομένως για αρκετά χρόνια παραμένει σε ευάλωτη κοινωνική θέση.²

Προκειμένου να βελτιωθεί η κατάσταση που αφορά στους μετανάστες στην Ελλάδα πρέπει να δοθεί έμφαση στη χάραξη πολιτικής που θα αφορά όλους τους τομείς της ζωής των μεταναστών. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού προτείνεται η αλλαγή προτεραιοτήτων στη μεταναστευτική πολιτική, από μονόπλευρη αντιμετώπιση των ζητημάτων νομιμοποίησης στην ανάπτυξη πολιτικών για την παιδεία, τον πολιτισμό, την υγεία, την εργασία και την ανάπτυξη.

Ιδιαίτερο βάρος πρέπει να δοθεί στη βελτίωση των υπηρεσιών της δημόσιας διοίκησης, η οποία καλείται να εφαρμόσει το θεσμικό πλαίσιο και την πολιτική. Ως μέτρα μπορούν να προταθούν η επέκταση θεσμών, όπως τα Κέντρα Εξυπηρέτησης Αλλοδαπών, η βελτίωση των υποδομών, συνθηκών ερ-

2. Εξαίρεση αποτελούν οι Αλβανοί, οι οποίοι, όμως, δεν παρουσιάζονται συνδεδεμένοι με τη μουσουλμανική θρησκεία.

γασίας των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και η συνεχής επιμόρφωση και ενημέρωση των αρμοδίων υπαλλήλων σε ζητήματα μετανάστευσης.

Συστηματικές πανελλήνιες μελέτες και έρευνες σε βάθος είναι απαραίτητες με αντικείμενο τους συλλόγους, τις παροικίες, τις οργανώσεις και τα εξειδικευμένα προβλήματα των μεταναστών. Η συνύπαρξη θεωρούμε πως θα είναι επιτυχής, εφόσον χρησιμοποιηθεί ως γέφυρα ο πολιτισμικός διάλογος. Δυστυχώς έως τώρα οι μετανάστες αντιμετωπίστηκαν ως «πρόβλημα», ενώ οι περισσότεροι πόροι εξαντλούνται στα θέματα νομιμοποίησης. Η κοινωνική, όμως, και πολιτισμική διάσταση της μετανάστευσης ελάχιστα έχει έως τώρα συζητηθεί. Η Ελλάδα μπορεί να τους υιοθετήσει και να τους αγκαλιάσει μέσω του πολιτισμού, προτείνοντας μια μέθοδο αντάξια της παράδοσης και των αξιών της.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ., 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Βαρουζή Χ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση. Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών. Συμπεράσματα έρευνας πεδίου», *Κείμενα Εργασίας*, 2008/17, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βεντούρα Λ., 2006, «Ευρώπη και μετανάστευση», στο Χρ. Μπάγκαβος και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, Gutenberg, σ. 83-126.
- Βεντούρα Λ., 2004, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), Ν. Διαμαντούρος (προλ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, ΚΕΜΟ-Κριτική, σ. 174-204.
- Βούλγαρης Ι., 2001, «Δίκαιο κατάστασης των αλλοδαπών και κοινωνικός αποκλεισμός», στο Θ. Πάκος (επιμ.), *Κοινωνία των 2/3: Διαστάσεις του σύγχρονου κοινωνικού προβλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 487-501.
- Buresi P., 2007, *Ο κόσμος του Ισλάμ: Μία πίστη, πολλοί πολιτισμοί*, Αθήνα, Κασταλία-Larousse.
- Δώδος Δ., Καφετζής Π., Μιχαλοπούλου Α. και Νικολακόπουλος Η., 1996, «Ξενοφοβία και ρατσισμός στην Ελλάδα, 1988-1992», στο Δ. Καραντινός, Λ. Μαράτου –

- Αλιμπράντη και Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τόμος Β', Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 322-343.
- Δασκαλοπούλου Σ. και Βερνίκος Ν., 2002, *Πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα, Κριτική.
- Gellner E., 2007, *Μουσουλμανική κοινωνία*, Αθήνα, Ωκεανίδα.
- Ιμάμ Μ. και Τσακηρίδη Ο., 2003, *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Λιβάνης.
- Ιωσηφίδης Θ., 2001, «Εργασία, μεταναστευτική εργασία και το τέλος (;) της εργασίας», στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 157-176.
- Καβουνίδη Τζ., 2001, «Οι μετανάστες του πρώτου ελληνικού προγράμματος νομιμοποίησης», στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 91-111.
- Καβουνίδη Τζ., 2002, *Χαρακτηριστικά μεταναστών: το ελληνικό πρόγραμμα νομιμοποίησης του 1998*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Εκδόσεις ΑΕ.
- Καπλάνι Γκ., Μοσκώφ Η. και Τσιούκας Γρ., 2007, *Τοπική αυτοδιοίκηση και μετανάστες*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 1998, *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κασίμης Χ., Ζακοπούλου Ε. και Παπαδόπουλος Α., 2003, «Η συμβολή των μεταναστών στη σύγχρονη γεωργική εκμετάλλευση: μελέτη τριών παραδειγματικών περιοχών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 111-112, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 9-38.
- Καψάλης Α. και Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 2005, *Μεταναστευτική πολιτική και δικαιώματα των μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Καψάλης Α. (επιμ.), 2007, *Αδήλωτη απασχόληση και «νομιμοποίηση» των μεταναστών*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Καυταντζόγλου Ρ. και Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια, εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου-Αλιμπράντη Λ. κ.ά. (επιμ.), 2000, «Εμείς» και οι «άλλοι»: αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Αθήνα, ΕΚΚΕ-Τυπωθήτω.
- Λιανός Θ.Π., 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*, (Μελέτες 51), Αθήνα, ΚΕΠΕ.
- Λινάρδος-Ρυλμόν Π., 1993, *Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Μαλούτας Θ., Εμμανουήλ Δ. και Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2006, *Αθήνα: Κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980-2000*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Μαράτου-Αλιμπράντη Λ., 2007, *Η γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΚΕΘΙ.
- Μαρβάκης Αθ., Παρόνογλου Δ. και Παύλου Μ., 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

- Μπάγκαβος Χ. και Παπαδοπούλου Δ., 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ., 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, ΚΕΜΟ: Κριτική.
- Πετρονώτη Μ., 1998, *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης*, Αθήνα, UNESCO-ΕΚΚΕ-Πλέθρον.
- Ρομπόλης Σ., 2007, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*, Αθήνα, Επίκεντρο.
- Σαρρής Ν., 2008, «Θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο», *Κείμενα Εργασίας*, 2008/18, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Στρατουδάκη Χ., 2008, «Έρευνες για τους μετανάστες στην Ελλάδα. Ερευνητικές εμμονές και εκκρεμότητες», *Κείμενα Εργασίας*, 2008/20, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Τσαρδανίδης Χ., 2001, «Μετανάστευση και η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας» στο Γ. Αμίτσης και Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 221-254.
- Τσίγκανου Ι., 1997, «Το κοινωνικό μειονέκτημα της παραβατικότητας», στο Δημητρίου Σ. (επιμ.), *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του*, Αθήνα, Ιδεοκίνηση, σ. 22- 42.
- Τσίγκανου Ι., Τζωρτζοπούλου Μ. και Ζαραφώνιτου Χ., 2001, *Φύλο και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες*, Μελέτη Βιβλιογραφικής Επισκόπησης, Αθήνα, ΚΕΘΙ, <http://www.kethi.gr/greek/meletes/index.htm>.
- Τσιτσελίκης Κ., 2004, «Η θρησκευτική ελευθερία των μεταναστών: Η περίπτωση των Μουσουλμάνων», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, ΚΕΜΟ: Κριτική, σ. 267-302.
- Τσομπάνογλου Γ.Ο., Κορρές Γ. και Γιαννοπούλου Ι., 2005, *Κοινωνικός αποκλεισμός και πολιτικές ενσωμάτωσης*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 1999, *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Αθήνα, ΚΕΜΟ: Κριτική.
- Ψημμένος Ι., 2004, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.) *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 221-273.
- Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια-κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, (Δεύτερη βελτιωμένη έκδοση), Αθήνα, Παπαζήσης.

Ξενόγλωσηση

- Maratou-Alipranti L., 2004, «Immigrants and ethnic minorities», D. Charalambis, L. Maratou-Alipranti and A. Hadjiyanni (eds), *Recent Social Trends in Greece 1960-2000*, Canada (Quebec), McGill-Queen's University Press, σ. 616-630.

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΩΣ ΔΙΛΗΜΜΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Γιάννης Μιχελογιαννάκης*

1. Εισαγωγή

Το άρθρο αυτό έχει ως στόχο την εξέταση του μεταναστευτικού φαινομένου ως διλήμματος ασφάλειας. Κατ' αρχήν γίνεται αναφορά στα μεταναστευτικά ρεύματα του 20ού αιώνα. Στη συνέχεια αναπτύσσονται τα κυριότερα χαρακτηριστικά του μεταψυχροπολεμικού περιβάλλοντος και ο τρόπος με τον οποίο η μετανάστευση εισάγεται ως μεταβλητή στην εξίσωση της ασφάλειας. Η σύνδεση μεταξύ της μετανάστευσης και της ασφάλειας είναι ιδιαίτερα προκλητική και προβληματική επειδή είναι άκρως υποκειμενική. Εξαρτάται από αυτούς που καθορίζουν τους όρους της σχέσης αυτής και από αυτούς που ωφελούνται από τον καθορισμό των όρων αυτών.

2. Οι μεταναστευτικές ροές του 20ού αιώνα

Οι δεκαετίες πριν το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου χαρακτηρίζονταν από την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας η οποία βασιζόταν στο ελεύθερο εμπόριο και στην κίνηση του κεφαλαίου. Τότε, όπως και τώρα, τη διαφύλαξη του διεθνούς συστήματος είχε αναλάβει ένα ηγεμονικό κράτος (Μ. Βρετανία), το οποίο ήταν ικανό να προβάλλει την ισχύ του σε όλο τον κόσμο ώστε να διασφαλίσει τις διόδους εμπορίας και επικοινωνίας. Κάτω από την προστασία του βρετανικού ναυτικού αναπτύχθηκαν το παγκόσμιο εμπόριο και οι διεθνείς επενδύσεις (Kenwood and Lougheed, 1999, σ. 45). Τα κράτη που συμμετείχαν σ' αυτή την πρωτόγνωρη διεθνή οικονομία μετακινήθηκαν προς φιλελεύθερα δημοκρατικά καθεστώτα έστω κι αν οι κοινωνίες τους έγιναν περισσότερο άνισες από πλευράς πλούτου και εισοδήματος. Βα-

* Διεθνολόγος, Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας Γ' Βαθμίδας, Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

οικό στοιχείο της νέας οικονομικής τάξης ήταν η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού που οδήγησε στο μεν εσωτερικό στη γρήγορη αστικοποίηση, στο δε εξωτερικό στη μετανάστευση (Halton, Williamson, 1998, σ. 34). Την περίοδο 1800-1929 λόγω της εκβιομηχάνισης όλο και περισσότερων κρατών και της ενσωμάτωσής τους στη διεθνή οικονομία, περισσότεροι από πενήντα εκατομμύρια άνθρωποι έφυγαν από την Ευρώπη προς την Αμερική, την Αυστραλία και αλλού. Η μείωση του κόστους μεταφοράς και επικοινωνίας επέτρεψε τη γρήγορη μετακίνηση με αποτέλεσμα τις μεγάλες εισροές και εκροές μεταναστών από και προς την Ευρώπη. Η ευημερία και η αισιοδοξία που συνόδευαν το πρώτο κύμα παγκοσμιοποίησης σταμάτησε με το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η περίοδος 1918-1945 χαρακτηρίστηκε από την κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου, τον οικονομικό εθνικισμό και την επιβολή αυστηρών περιορισμών στο εμπόριο, τις επενδύσεις και τη μετανάστευση. Την κρίση του 1929 (που ουσιαστικά εκμηδένισε τα κέρδη που είχαν παραχθεί στο Νέο Κόσμο πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο) ακολούθησε μια δεκαετία οικονομικής ύφεσης και έντονων ιδεολογικών αντιπαραθέσεων που ξεκίνησαν το 1914 και επιλύθηκαν μερικώς την περίοδο 1939 – 1945 με την ήττα του φασισμού από τις συμμαχικές δυνάμεις.

Το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου δεν επέφερε την απελευθέρωση του παγκόσμιου εμπορίου λόγω της αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης. Στη Δύση, οι ΗΠΑ μαζί με άλλα κράτη δημιούργησαν νέους διεθνείς θεσμούς (ΝΑΤΟ, ΟΗΕ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΔΝΤ, GATT, WTO), οι οποίοι θα μπορούσαν να εγγυηθούν τη διεθνή ασφάλεια, την οικονομική ρευστότητα, τις επενδύσεις και το ελεύθερο εμπόριο. Οι καινοτόμοι αυτοί θεσμοί συνέβαλαν στην αναγέννηση της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας και στην είσοδο των αναπτυσσόμενων χωρών στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Η αυξανόμενη ανάπτυξη της διεθνούς οικονομίας συνοδεύτηκε από μεγάλες μεταναστευτικές ροές εργατικού δυναμικού κατ' αρχάς μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ και στη συνέχεια μεταξύ του πρώτου και του τρίτου κόσμου. Η μετανάστευση χειρωνάκτων εργαζομένων στις χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης (Ομοσπονδιακή Γερμανία, Βέλγιο, Ολλανδία, Γαλλία) απέκτησε χαρακτήρα μαζικό και διακρατικά οργανωμένο. Πολλά από τα σύγχρονα ανεπτυγμένα δυτικοευρωπαϊκά κράτη βάσισαν την ανάπτυξή τους στο φθινό εργατικό δυναμικό που προσέφεραν τα μεταπολεμικά μεταναστευτικά ρεύματα. Το χαρακτηριστικό των ροών αυτών ήταν η δημιουργία τους μέσα από ένα πλέγμα διεθνών συμφωνιών, οι οποίες καθόρισαν το πλαίσιο μεταφοράς και εργασίας των μεταναστών στις αναπτυσσόμενες χώρες (Martin and Miller, 2003, σ. 318-414).

Μέχρι το 1990 η διπολική αντιπαράθεση δεν επέτρεψε την ανάπτυξη της πλήρους δυναμικής των μεταναστευτικών ρευμάτων. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δημιουργήθηκαν ξανά πολιτικο-οικονομικές συνθήκες ανάλογες με αυτές που υπήρχαν πριν το 1914. Οι ΗΠΑ, η μοναδική πλέον υπερδύναμη ικανή να προβάλλει την ισχύ της σε ολόκληρο τον κόσμο, βρέθηκαν στο επίκεντρο της νέας παγκόσμιας οικονομίας, το κυριότερο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν οι διεθνείς μετακινήσεις ανθρώπων, αγαθών, κεφαλαίων και υπηρεσιών. Όπως και τότε, η φιλελευθεροποίηση της διεθνούς οικονομίας και ο οικονομικός μετασχηματισμός των κρατών λόγω της ενεργούς συμμετοχής τους στην παγκόσμια αγορά συνοδεύθηκε από την εμφάνιση μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων. Μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ της τωρινής περιόδου της παγκοσμιοποίησης και της προηγούμενης έγκειται στο γεγονός ότι όλα τα κράτη προσπαθούν να ελέγξουν και να μειώσουν τις ανθρώπινες μετακινήσεις.

Η εξέλιξη των μεταναστευτικών ροών κατά τα τελευταία σαράντα χρόνια απεικονίζεται στον πίνακα που ακολουθεί:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Διεθνείς μετανάστες (1)

Έτος	Διεθνείς μετανάστες (εκατ.)	Παγκόσμιος πληθυσμός (δισ)	Διεθνείς μετανάστες ως ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού
1965	75	3,3	2,3
1975	85	4,1	2,1
1985	105	4,8	2,2
1990 (2)	120	5,3	2,3
1995	164	5,7	2,9
2000	175	6,0	2,9
2005	185	6,5	2,9

(1) Διεθνείς Μετανάστες είναι τα άτομα εκείνα που ζουν εκτός της χώρας καταγωγής, της χώρας της οποίας την υπηκοότητα έχουν.

(2) Μέρος της αύξησης της περιόδου αυτής αφορά άτομα τα οποία δεν μετακινήθηκαν αλλά έγιναν μετανάστες λόγω της διάλυσης των κρατών στα οποία ζούσαν (Σοβιετική Ένωση, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία).

Πηγή: Kristof Tamas and Joakim Palme: "Globalizing Migration Regimes", Ashgate Publishing, London 2006, σ. 4.

Το 1965 το σύνολο των μεταναστών ανερχόταν σε 75.000.000 όταν ο παγκόσμιος πληθυσμός ανερχόταν σε 3,3 δισεκατομμύρια. Δηλαδή οι μετανά-

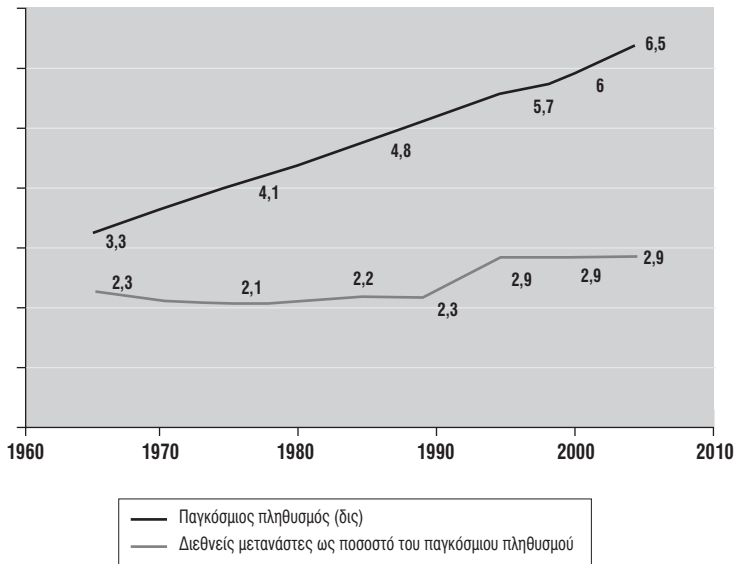
στες αποτελούσαν το 2,3% του πληθυσμού της γης. Σαράντα χρόνια αργότερα, ο αριθμός των μεταναστών έφθανε τα 185 εκατομμύρια, όταν ο πληθυσμός της γης ήταν 6,5 δισεκατομμύρια (ποσοστό 6,5% επί του συνόλου του παγκόσμιου πληθυσμού). Η παγκόσμια μετανάστευση παρουσιάζει μια συνεχή αυξητική τάση και ποιοτική διαφοροποίηση. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας πρόσθεσε 20.000.000 νέους μετανάστες το 1991, καθώς τα σύνορα μετακινήθηκαν προς τους ανθρώπους και όχι οι άνθρωποι προς τα σύνορα (S. Massey, J. Edward Taylor, 2004, σ. 15-35).

Το ποσοστό αύξησης των μεταναστών ξεπερνά το αντίστοιχο του παγκόσμιου πληθυσμού και η δυναμική της αύξησης αυτής θα συνεχισθεί στο μέλλον, καθόσον:

- Αυξάνεται η οικονομική ανισότητα μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών.
- Η εξέλιξη των μεταφορών κατέστησε τις απομακρυσμένες χώρες προσβάσιμες στους μετανάστες.
- Αναδυόμενες οικονομίες, κυρίως η Κίνα, έχουν ήδη εισέλθει δυναμικά στην παγκόσμια αγορά εργασίας.

Τα μεταναστευτικά ρεύματα φαίνονται ογκώδη σε απόλυτους αριθμούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Διεθνείς μετανάστες και παγκόσμιος πληθυσμός

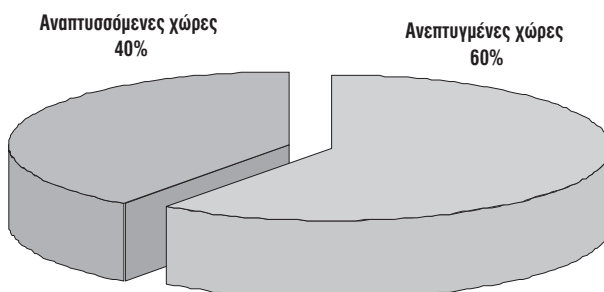
Πηγή: Kristof Tamas and Joakim Palme, 2006, *Globalizing Migration Regimes*, London, Ashgate Publishing, σ. 4.

Όμως, μόνο το 2,9% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει έξω από τη χώρα στην οποία γεννήθηκε ή από την οποία κατάγεται (Πίνακας 2). Δηλαδή το 97% του παγκόσμιου πληθυσμού δεν μεταναστεύει. Το ποσοστό αυτό αυξάνεται στην Ασία στην οποία κατοικεί το 60% του παγκόσμιου πληθυσμού και από την οποία προέρχεται μόλις το 10% των μεταναστών (Douglas et al, 2004, σ. 3).

Το 60% των μεταναστών κατευθύνεται προς τις ανεπτυγμένες χώρες, ενώ το 40% προς τις αναπτυσσόμενες (Πίνακας 3).

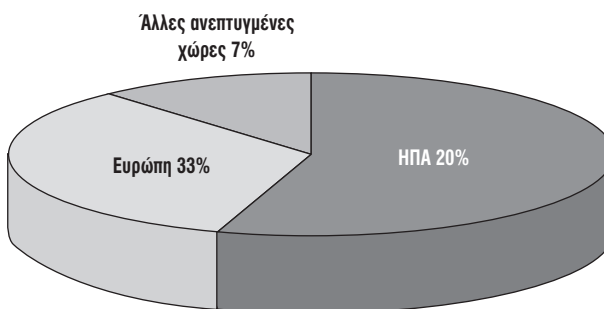
Από το σύνολο των μεταναστών που κατευθύνονται στις ανεπτυγμένες χώρες το 33% κατευθύνεται προς την Ευρώπη, το 20% προς τις ΗΠΑ και το υπόλοιπο 7% προς άλλα ανεπτυγμένα κράτη (Πίνακας 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Κατανομή μεταναστών

Πηγή: Kristof Tamas and Joakim Palme, 2006, Globalizing Migration Regimes, London, Ashgate Publishing, σ. 5.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Κατανομή μεταναστών στις ανεπτυγμένες χώρες

Πηγή: Kristof Tamas and Joakim Palme, 2006, Globalizing Migration Regimes, London, Ashgate Publishing, σ. 5.

3. Το μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον ασφαλείας

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με τη διάλυση της ΕΣΣΔ και οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 σηματοδότησαν την αλλαγή του διεθνούς περιβάλλοντος ασφαλείας. Ο τερματισμός της διπολικής αντιπαράθεσης εξαφάνισε μια διάχυτη αίσθηση βεβαιότητας για μια γραμμική εξέλιξη των διεθνών πραγμάτων, η οποία καθοριζόταν από τις επιταγές της ψυχροπολεμικής σύγκρουσης των δύο υπερδυνάμεων (ΗΠΑ-ΕΣΣΔ). Σταδιακά, έγινε σαφές ότι στο νέο γεωπολιτικό σκηνικό ανακύπτουν προβλήματα τα οποία δεν μπορούν ούτε να προσεγγισθούν, πόσο μάλλον να επιλυθούν, από μεμονωμένες χώρες. Και πιο συγκεκριμένα, ίσως το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του μεταψυχροπολεμικού κόσμου να είναι αυτό που αποκαλείται «μεταβαλλόμενη φύση των συγκρούσεων», οι οποίες πλέον παύουν να είναι κυρίως διακρατικές (inter-state) και μετατρέπονται σε ενδοκρατικές (intra-state). Το μεταδιπολικό διεθνές σύστημα χαρακτηρίζεται από μία σειρά τάσεων, οι οποίες για να αποκαλύψουν την πολυπλοκότητα του συστήματος θα πρέπει να αναλυθούν διακριτά αλλά και σε συνδυασμό μεταξύ τους. Αυτές οι τάσεις θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής:

- α) *Η ανάδυση των Ηνωμένων Πολιτειών σε μία θέση πρωτοφανούς ισχύος / ηγεμονίας μετά την κατάρρευση του αντίπαλου δέους.*
- β) *Η παγκοσμιοποίηση, η οποία θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ως ένα φαινόμενο που υπάρχει και εκτυλίσσεται μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Δεν πρόκειται για ένα γεγονός, αλλά για μία σταδιακή και συνεχιζόμενη επέκταση αμφίδρομων διαδικασιών, μορφών οργάνωσης και συνεργασίας πέρα από τα παραδοσιακά σύνορα έτσι όπως αυτά ορίζονται από την εθνική κυριαρχία. Δραστηριότητες κάθε μορφής λαμβάνουν χώρα με ένα τρόπο λιγότερο απομονωμένο και τοπικά περιορισμένο, καθώς διηπειρωτικά και διαπεριφερειακά πρότυπα αλληλοδιαπλέκονται και αλληλεπικαλύπτονται μεταβάλλοντας, όχι μόνο τις διακρατικές σχέσεις και τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων εντός των κρατών, αλλά και τον τρόπο καθορισμού της έννοιας της ασφαλείας, της απειλής και της πρόκλησης στις οποίες το κράτος πρέπει να απαντήσει.*

Η παγκοσμιοποίηση δεν πρέπει να συγχέεται με την αλληλεξάρτηση (interdependence). Και τούτο διότι ενώ η αλληλεξάρτηση σημαίνει αύξηση των σχέσεων και των δεσμών μεταξύ κυρίαρχων οντοτήτων, η παγκοσμιοποίηση έχει να κάνει με την αλληλοδιείσδυση, η οποία, πέρα από αγαθά, αφορά επίσης ανθρώπους και ιδέες. Με τον τρόπο αυτόν επηρεάζει όχι μόνο την εξωτερική αλλά και την εσωτερική κυριαρχία του έθνους-κράτους, χωρίς να

σημαίνει ότι την καταργεί (Cha, 2000, σ. 391-403). Εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης τείνει λοιπόν να υπάρξει μια χαλάρωση της διάκρισης «εσωτερικού» (domestic) και «εξωτερικού» (international) και μια όσμωση των δύο («intermestic»).

Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση τείνει κατά κύριο λόγο στη διεθνή βιβλιογραφία να ταυτίζεται με την οικονομία. Με αυτόν τον τρόπο προσέγγισης, όμως, αγνοείται ή παραμελείται η επίδρασή της στο ζήτημα της διεθνούς και της εθνικής ασφάλειας, το οποίο ασφαλώς και ξεπερνά τον οικονομικό τομέα. Το ζήτημα αυτό περιπλέκεται ακόμη περισσότερο όταν κάποιος πρέπει να μελετήσει το «παράδειγμα ασφάλειας», το οποίο ένα κράτος πρέπει να ακολουθήσει προκειμένου να διαμορφώσει τη δική του στρατηγική σ' ένα περιβάλλον μεταβαλλόμενων απειλών και προκλήσεων.

Η έννοια της απειλής αναφέρεται σε ενέργειες και γεγονότα που θέτουν σταθερά και/ή άμεσα σε κίνδυνο την επιβίωση του κράτους. Από την άλλη πλευρά, η πρόκληση αναφέρεται σε ενέργειες και γεγονότα τα οποία θέτουν εν δυνάμει ή περιστασιακά, αλλά όχι άμεσα, σε κίνδυνο την επιβίωση του κράτους. Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι στην κατηγορία των απειλών εντάσσονται κυρίως αυτές που έχουν στρατιωτικό χαρακτήρα (π.χ. η στρατιωτική απειλή της Τουρκίας εναντίον της Ελλάδας), ενώ οι προκλήσεις αφορούν ευρύτερα ζητήματα, όπως οι κλιματικές αλλαγές, η μετανάστευση ή η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη.

Η παραπάνω διάκριση θεωρείται αναγκαία διότι, καθώς η ανθρωπότητα έχει εισέλθει στον 21ο αιώνα, επικρατεί ένα έντονο αίσθημα αβεβαιότητας και ανασφάλειας σχετικά με τις πιθανές απειλές που μπορεί να αντιμετωπίσει το έθνος-κράτος. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή, οι απειλές και οι προκλήσεις για την εθνική ασφάλεια δεν είναι πλέον μόνο στρατιωτικής φύσεως. Τούτο σημαίνει ότι τα ζητήματα στρατιωτικής ασφάλειας, τα χαρακτηριζόμενα ως ζητήματα «υψηλής πολιτικής» (high politics), δεν είναι πλέον τα μόνα που έχουν πρωταρχική σημασία. Ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» (low politics) έχουν ανέβει στην ιεραρχία της ατζέντας της εξωτερικής πολιτικής για κάθε έθνος-κράτος και η πολυπλοκότητά τους καθιστά αναγκαία τη διεθνή συνεργασία. Ο υπερπληθυσμός, η φτώχεια, η πείνα, το οικονομικό χάσμα Βορρά-Νότου, οι σαρωτικές κλιματικές αλλαγές, η μετανάστευση, η εξάπλωση επιδημιών, η καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι ανθρωπιστικές καταστροφές κ.ά είναι ορισμένα από αυτά τα αναδεικνυόμενα ζητήματα χαμηλής πολιτικής.

Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια την αναζήτηση νέων μεθόδων για τη διαχείριση κρίσεων που υπερβαίνουν τις ικανότητες του έθνους-κράτους καθώς και

την αναδιατύπωση της έννοιας της ασφάλειας. Οι νέες μέθοδοι μπορούν να αναληφθούν τόσο σε κρατικό όσο και διεθνές/περιφερειακό επίπεδο. Όσον αφορά στο κρατικό επίπεδο, η δημιουργία ενός λειτουργικού κράτους και μιας ανταγωνιστικής οικονομίας, προσαρμοσμένης στις παγκόσμιες προκλήσεις, αποτελούν τους δύο βασικούς πυλώνες για τη σωστή αντιμετώπιση καταστάσεων που απορρέουν από την παγκοσμιοποίηση, όπως η μετανάστευση, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής που δέχεται έντονες επιδράσεις από τις ροές της παγκοσμιοποίησης.

- γ) *Η μεταβολή –για ορισμένους απλώς αποδυνάμωση– του ρόλου του έθνους-κράτους ως βασικής μονάδας πολιτικής οργάνωσης στο διεθνές σύστημα, κάτι το οποίο επηρεάζει την αντίληψη περί εθνικής κυριαρχίας, με την παράλληλη εμφάνιση μη κρατικών δρώντων και την ενίσχυση του ρόλου των διεθνών οργανισμών ή περιφερειακών οντοτήτων (όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση) ως υποκειμένων του διεθνούς συστήματος. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή, το έθνος-κράτος παραμένει ο κύριος πρωταγωνιστής στο παιχνίδι της διεθνούς πολιτικής, παρά τις περί του αντιθέτου θεωρίες ή ευχές. Ωστόσο, εξίσου αναμφίβολο είναι ότι η επηρροή του μειώνεται (ή διαβρώνεται), ιδιαίτερα στον τομέα της οικονομίας (διεθνοποίηση της παραγωγής και χρηματοοικονομικά) (Κοτζιάς, 2004, σ. 25).*
- δ) *Ως επακόλουθο των τριών προηγούμενων τάσεων εμφανίζεται η έντονη διαπάλη ανάμεσα σε δύο βασικές αντιλήψεις θεώρησης της έννοιας της ασφάλειας, οι οποίες θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως «το κλασικό παράδειγμα ασφάλειας» και το «νέο παράδειγμα ασφάλειας».¹ Το πρώτο (η παραδοσιακή προσέγγιση) επικεντρώνεται στην εξασφάλιση της επιβίωσης του έθνους-κράτους, από εξωτερική επίθεση ή την εσωτερική υπονόμευση με πρωταρχικό μέσο επίτευξης ή διατήρησης της ασφάλειας τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας. Το «νέο παράδειγμα ασφάλειας» δίνει έμφαση και σε άλλες πτυχές της επονομαζόμενης «ανθρώπινης ασφάλει-*

1. Για την εξέλιξη της έννοιας της ασφάλειας βλέπε μεταξύ άλλων: Harold Nicolson, 1933, *Peacemaking 1919*, London, Constable· Stanley Hoffmann, 1995, «The crisis of liberal internationalism», *Foreign Policy*, vol.98, Spring· Michael Ignatieff, 1995, «On civil society», *Foreign Affairs*, vol.74, no 2, March/April· Henry A. Kissinger, 1964, *A World Restored*, New York, Grosset and Dunlap· Vaclav Havel, 1992, *Summer Meditations*, New York, Alfred A. Knopf· The Commission on Global Governance, 1995, *Our Global Neighbourhood*, Oxford, Oxford University Press· The Independent Commission on Disarmament and Security Issues, 1982, *Common Security: A Blueprint for Survival*, New York· Simon and Schuster, Richard H. Ullman, 1995, «Redefining Security» in Sean M. Lynn-Jones and Steven E. Miller (eds), *Global Dangers: Changing Dimensions of International Security*, Cambridge, Mass, MIT Press·

ας» (human security), όπως η κοινωνική, η πολιτική, η οικονομική ή η περιβαλλοντική. Επικεντρώνεται περισσότερο στην προστασία της ευημερίας των ανθρώπων και λιγότερο στην επιβίωση του κράτους. Με αυτόν τον τρόπο το εύρος των προκλήσεων στην ασφάλεια διευρύνεται εντυπωσιακά περιλαμβάνοντας ένα πλήθος οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, περιβαλλοντικών, και επιδημιολογικών προβλημάτων. Η προέλευσή τους από το εσωτερικό ή το εξωτερικό του κράτους δεν επηρεάζει την αξιολόγησή τους ως απειλές ασφάλειας. Πρωταρχική σημασία δίνεται στον επιβλαβή αντίκτυπο που έχει στο άτομο ή το περιβάλλον. Το γεγονός που καθιστά αυτά τα προβλήματα «νέες» και «μη παραδοσιακές» απειλές δεν είναι τόσο ότι αποτελούν νέα φαινόμενα, αλλά ότι τώρα αντιμετωπίζονται ως προκλήσεις ασφάλειας.

Η έμφαση στη ανθρώπινη ασφάλεια θα πρέπει να αποδοθεί στον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης και της πολιτικής λογικής που προκαλεί.² Η παγκοσμιοποίηση, στην ουσία, διαμορφώνει το περιεχόμενο της ανθρώπινης ασφάλειας το οποίο περιλαμβάνει:

- α) τη φυλετική και εθνοτική σύγκρουση: η κοινοτική σύγκρουση μπορεί να αποδοθεί εν μέρει στις νέες ιδέες και τις πολιτιστικές επιρροές που προκαλούν την επικρατούσα κοινωνικοπολιτική τάξη, καθώς επίσης και τις νέες οικονομικές πέσεις που μπορούν να διαβρώσουν την παραδοσιακή

Stephen J. Del Rosso Jr, 1995, «The Insecure State: Reflections on “the State” and “Security” in a Changing World», *Daedalus*, vol. 124, no 2, Spring.

2. Για την έννοια της ανθρώπινης ασφάλειας βλέπε μεταξύ άλλων: Gerd Oberleitner, 2005, «Human security: A challenge to international law?», *Global Governance*, vol. 11' Jr. Prosper Bernard, 2006, «Canada and human security: From the Axworthy Doctrine to Middle Power Internationalism», *American Review of Canadian Studies*, vol. 36' Dan Henk, 2005, «Human security: Relevance and implications», *Parameters*, vol. 35' P.H. Liotta, Taylor Owen, 2006 «Sense and symbolism: Europe takes on human security», *Parameters*, vol. 36' David Roberts, 2005, «Empowering the human security debate: Making it coherent and meaningful», *International Journal on World Peace*, vol. 22' Herman Kraft, 2007, «The human security imperatives: Herman Kraft argues that a sense of common identity is a key prerequisite of a viable community», *New Zealand International Review*, vol. 32' Yuen Foong Khong, 2001, «Human security: A shotgun approach to alleviating human misery?», *Global Governance*, vol. 7' Inge Kaul, 1995, «Peace needs no weapons: from military security to human security», *The Ecumenical Review*, vol. 47' Lloyd Axworthy, 2001, «Human security and global governance: putting people first», *Global Governance*, vol. 7' Caroline Thomas, Peter Wilkin, 1999, *Globalization, Human Security, and the African Experience*, Boulder' Lynne Rienner, Edward Newman, Oliver P. Richmond, 2001, *The United Nations and Human Security*, New York, Palgrave' Peter Hough, 2004, *Understanding Global Security*, New York, Routledge.

βάση της απασχόλησης και του πλούτου ή/και να δημιουργήσουν νέες που δημιουργούν οξίσματα μέσα στην κοινωνία.

- β) την οικονομική αβεβαιότητα: η προοδευτική μείωση των φυσικών, πολιτικών, και οικονομικών εμποδίων στη διακίνηση του κεφαλαίου και του εμπορίου έχει αυξήσει την έκθεση των εταιριών και του εργατικού δυναμικού στο διεθνή ανταγωνισμό και μεταπτώσεις της διεθνούς αγοράς.
- γ) την περιβαλλοντική υποβάθμιση: η επέκταση της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας έχει επιταχύνει την καταστροφή και τη διαφοροποίηση των τοπικών οικοσυστημάτων και του κλίματος του πλανήτη. Συγχρόνως, οι φυσικοί πόροι της γης (πόσιμο νερό, καλλιεργήσιμο έδαφος, αποθέματα ψαριών, και πηγές ενέργειας), που είναι απαραίτητοι για την υποστήριξη της ζωής και, γενικότερα, για την ενθάρρυνση της συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης, ελαττώνονται. Εκτός από τις άμεσες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες, η περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί επίσης να αυξήσει τον κίνδυνο συγκρούσεων για την πρόσβαση στους λιγοστούς πόρους.
- δ) τις επιδημιολογικές απειλές: η δραματική αύξηση των μετακινήσεων, είτε για επιχειρηματικούς λόγους, είτε για τουρισμό, και η αύξηση του διεθνούς εμπορίου έχουν αυξήσει τον κίνδυνο εξάπλωσης μολυσματικών ασθενειών (AIDS).

Αυτές οι «νέες» προκλήσεις ασφάλειας επικαλύπτονται με τις «παραδοσιακές». Για παράδειγμα, τα αποκαλούμενα «κράτη παρίες» είναι καταπιεστικά καθεστώτα. Οι μέθοδοι που υιοθετούνται από τη διεθνή κοινότητα για την αποτροπή και την τιμωρία τους είναι οι οικονομικές κυρώσεις (και μερικές φορές η στρατιωτική δράση), οι οποίες συνήθως έχουν πολύ μεγαλύτερες επιπτώσεις στην ευημερία των πολιτών του κράτους απ' ό,τι στα μέλη της κυβερνώσας ελίτ. Επίσης, τα μέτρα που υιοθετούνται για την αντιμετώπιση των «μη κρατικών δρώντων» μπορεί να είναι καταπιεστικά και επιβλαβή για το σύνολο του πληθυσμού. Πρόσφατα παραδείγματα περιλαμβάνουν το Κόσοβο, το Ανατολικό Τιμόρ, την Τσετσενία όπου τα αποσχιστικά κινήματα χαρακτηρίστηκαν ως «εθνικές απειλές ασφάλειας», με αποτέλεσμα την υιοθέτηση εξαιρετικά βίαιων και απάνθρωπων μέτρων από τις ένοπλες δυνάμεις της Σερβίας, της Ινδονησίας και της Ρωσίας, αντίστοιχα.

Ομοίως, πολλές από τις προκλήσεις που διαμορφώνουν το περιεχόμενο της ανθρώπινης ασφάλειας μπορεί να δημιουργούν προκλήσεις (με την «παραδοσιακή» έννοια) εθνικής ασφάλειας. Για παράδειγμα, μια εμφύλια σύγκρουση μπορεί να εμπλέξει τις γειτονικές χώρες με τη μορφή της διασυνοριακής μετανάστευσης δημιουργώντας νέες εντάσεις και να οδηγήσει ακόμη και στη σύγκρουση στο διεθνές επίπεδο (Stares, 2000, σ. 150-163).

4. Μετανάστευση και ασφάλεια

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 πολλοί συγγραφείς άρχισαν να εξετάζουν το φαινόμενο της μετανάστευσης ως ζήτημα ασφάλειας, μολονότι οι προκλήσεις στην ασφάλεια του κράτους, την εποχή εκείνη, ήταν πολύ μεγαλύτερες. Από πλευράς διεθνολογικής προσέγγισης θεωρούνταν ότι η μετανάστευση είχε κυρίως επιπτώσεις στην εσωτερική πολιτική ενός κράτους με μηδαμινές επιπτώσεις στις διεθνείς σχέσεις, κυρίως λόγω του γεγονότος ότι, αφ' ενός, η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων δεν μετακινείται και, αφ' ετέρου, ότι οι διεθνείς μετανάστες αποτελούν ένα μικρό κλάσμα του παγκόσμιου πληθυσμού με αποτέλεσμα την πολύ μικρή συμμετοχή τους στις διεθνείς εξελίξεις. Η μετανάστευση εντασσόταν στα ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» της διεθνούς οικονομίας και όχι στα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» της διεθνούς ασφαλείας.

Όμως, στο νέο διεθνές περιβάλλον η μετανάστευση είναι ένα ζήτημα διεθνούς πολιτικής για τους εξής λόγους:

Πρώτο, το φαινόμενο της διεθνούς μετανάστευσης είναι δυνατόν να γίνει κατανοητό όχι μόνο με οικονομικούς όρους αλλά και ως θέμα μετακίνησης ανθρώπων λόγω πολέμων, εμφυλίων συρράξεων, πολιτικών και θρησκευτικών διώξεων σε ασφαλείς περιοχές. Οι εμφύλιες συγκρούσεις στην Κεντρική Αμερική, το βόρειο Ιράκ, την πρώην Γιουγκοσλαβία, τη Σομαλία, τη Λιβερία, την Τσετσενία, τη Ρουάντα, και το Ζαΐρ υποχρέωσαν τα εκατομμύρια των ανθρώπων σε βίαιη μετακίνηση, με τραγικές συνέπειες για τους πολίτες που βρέθηκαν στο ενδιάμεσο των συγκρούσεων αυτών και των σύνθετων αποτελεσμάτων που παρήγαγαν οι μετακινήσεις αυτές τόσο σε εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο. Η ογκώδης μετανάστευση εργατικού δυναμικού δημιούργησε σοβαρά διλήμματα ασφάλειας τόσο για τις χώρες προέλευσης όσο και τις χώρες προορισμού. Οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στη διεθνή ασφάλεια εκδηλώνονται με διάφορες μορφές: στρατιωτικές, πολιτικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές, οι οποίες είναι δυνατόν να δημιουργήσουν εντάσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Η κυκλοφορία των ατόμων στα σύνορα επηρεάζουν την ασφάλεια στις διεθνείς σχέσεις σε τρία σημαντικά επίπεδα:

- α) καθίσταται σημαντικό ζήτημα στην ημερήσια διάταξη εθνικής ασφάλειας τόσο των βιομηχανικών όσο και των αναπτυσσόμενων χωρών, επειδή οι κοινωνίες των κρατών υποδοχής και οι κυβερνήσεις τους τη θεωρούν ως απειλή στην οικονομική ευημερία, την κοινωνική τάξη, τον πολιτισμό, τις θρησκευτικές αξίες και την πολιτική σταθερότητά τους.

- β) η μετακίνηση των ατόμων δημιουργεί εντάσεις τόσο στο εσωτερικό των χωρών υποδοχής όσο και μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής, με σοβαρές επιπτώσεις στην περιφερειακή και διεθνή σταθερότητα.
- γ) η ακανόνιστη ροή των μεταναστευτικών ρευμάτων και οι ακούσιες μετατοπίσεις πληθυσμών έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη ασφάλεια και αξιοπρέπεια των μεταναστών (Iohrmann, Querra, 2000, σ. 143).

Δεύτερο, πολλές θεωρίες των διεθνών σχέσεων έχουν ως θεμελιώδη αρχή τους την κρατική κυριαρχία και την εδαφική ακεραιότητα. Δεν έχουν όμως όλα τα κράτη τη δυνατότητα ή την πολιτική θέληση να εμποδίσουν πολίτες άλλων χωρών να εισέλθουν παράνομα στην επικράτειά τους (Sassen S., 1996, σ. 68)

Τρίτο, η επίδραση της μετανάστευσης στη διαμόρφωση πολιτικής είναι συνήθως δυσανάλογη του μεγέθους της λόγω των αντιλήψεων των πολιτών των χωρών υποδοχής αναφορικά με τις πολιτικοοικονομικές επιπτώσεις της εισόδου των μεταναστών (Weiner, 1995, σ. 45-74). Η αντίληψη της μετανάστευσης ως απειλής οδηγεί σε γενικότερες αλλαγές των πολιτικών του κράτους υποδοχής. Κάτω από αυτή τη συνθήκη, η μετανάστευση επιδρά στην εξωτερική πολιτική και στη εθνική ασφάλεια (Tucker, Keely and Wrigley, 1990, σ. 128).

Τέταρτο, η πιθανή διασύνδεση μετανάστευσης και τρομοκρατίας. Ανάμεσα στα εκατομμύρια των μεταναστών είναι δυνατόν να υπάρχουν άτομα τα οποία να ανήκουν σε διάφορες τρομοκρατικές ομάδες.

Για να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο η μετανάστευση εμπλέκεται στον υπολογισμό της ασφάλειας θα πρέπει να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο αυτή προσδιορίζεται. Η ασφάλεια προσδιορίζεται από τρεις αλληλοεξαρτώμενους παράγοντες:

- 1) Τη στρατιωτική ικανότητα και άμυνα. Η στρατιωτική ικανότητα (ΣΙ) αναφέρεται στην ικανότητα που διασφαλίζει την υπεράσπιση των συνόρων ή/και στη χρήση της στρατιωτικής ισχύος για την επίτευξη των στόχων του κράτους. Είναι η ικανότητα του κράτους να διαφυλάξει την ασφάλειά του από εξωτερικές απειλές.
- 2) Την ασφάλεια του καθεστώτος. Η ασφάλεια καθεστώτος (ΑΚ) χρησιμοποιείται εδώ ως έννοια διακυβέρνησης που αναφέρεται στη δυνατότητα της κυβέρνησης και των οργάνων της να επιτελούν τα καθήκοντά τους καθώς και στην προστασία τους από διάφορα διαλυτικά φαινόμενα.
- 3) Τη δομική ασφάλεια. Η δομική ασφάλεια (ΔΑ) αναφέρεται στην ικανότητα προστασίας των συστατικών στοιχείων της ποιότητας της ζωής των

πολιτών από διαβρωτικές πέσεις (Choucri, 2002, σ. 98). Είναι η ικανότητα εκπλήρωσης των αιτημάτων των πολιτών με βάση τους διαθέσιμους πόρους, το υπάρχον επίπεδο τεχνολογίας, στο δεδομένο περιβάλλον.

Η εθνική ασφάλεια μπορεί να αποδοθεί με τον ακόλουθο τύπο:

$$EA = \Phi(SI, AK, DA)$$

Η ταυτότητα αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ένα κράτος είναι ασφαλές όταν και οι τρεις διαστάσεις ή οι όροι της ασφάλειας είναι ισχυροί, και είναι ανασφαλές όταν ένας ή περισσότεροι όροι (ή διαστάσεις) της ασφάλειας απειλούνται ή διαβρώνονται. Η μετανάστευση εισέρχεται στον υπολογισμό της ασφάλειας επηρεάζοντας τον παράγοντα «δομική ασφάλεια», λόγω των ξενοφοβικών τάσεων που αναπτύσσονται σε μερίδα του πληθυσμού. Η μετανάστευση γίνεται ζήτημα ασφάλειας όταν ο γηγενής πληθυσμός αισθάνεται την ανάγκη να προστατευθεί ενάντια στον «ξένο». Αναπτύσσεται έτσι ένα πλαίσιο «διλήμματος ασφάλειας» που διαμορφώνεται από τις εξής αντιλήψεις:

- Τον κοινωνικοοικονομικό αντίκτυπο, δηλαδή, τον αντίκτυπο στο εισόδημα, στην αγορά εργασίας, την εκπαίδευση, το περιβάλλον, την εγκληματικότητα.
- Την αντίληψη που δημιουργείται σχετικά με τις προθέσεις των μεταναστών (μελλοντικές εδαφικές αξιώσεις, τρομοκρατία κ.λπ.).
- Την αφομοίωση και την αντιληπτική διαφορετικότητά τους. Παραδείγματος χάριν, η άρνηση των μεταναστών να μάθουν την γλώσσα του κράτους που τους φιλοξενεί μπορεί να αυξήσει την αντίληψη απειλής στον πληθυσμό οικοδεσποτών.
- Την αναρχία η οποία αναφέρεται στην αντίληψη του πληθυσμού της χώρας υποδοχής για τη δυνατότητα του κράτους να διασφαλίσει τα σύνορά του και να προστατεύσει τους πολίτες του από την υπερβολική μετανάστευση (Ladik, 2006, σ. 72).

Οι παράμετροι αυτοί διαμορφώνουν την αντίληψη της απειλής. Η αλληλεπίδρασή τους καθορίζει το μέγεθος της απειλής που βιώνεται από τον πληθυσμό του κράτους υποδοχής, με άμεση αντανάκλαση στις συνακόλουθες πολιτικές που θα υιοθετήσει το επίσημο κράτος. Αυτή η στάση της πλειονότητας απέναντι στους μετανάστες και τις μειονότητες έχει κωδικοποιηθεί με τον όρο «εθνικός αποκλεισμός» (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2003/04/01, p. viii). Πρόκειται για ένα γενικό όρο που ενσωματώνει ένα πλήθος κοινωνικών φαινομένων αναφορικά με τη στάση των πλειονοτικών κοινωνικών ομάδων που ωθούν μειονοτικές ομάδες προς τον αποκλεισμό. Ο εθνικός αποκλεισμός έχει πολλές διαφορετι-

κές πτυχές. Μερικές απ' αυτές έχουν καταδειχθεί, μέσα από την εμπειρική ανάλυση, άλλες παραμένουν λανθάνουσες. Μία από τις πρώτες πτυχές του εθνικού αποκλεισμού αναφέρεται στις εθνικές προκαταλήψεις (Mencken, 1927, σ. 3) δηλαδή στις γενικευμένες δυσμενείς απόψεις σχετικά με μια ή περισσότερες εθνικές ομάδες.³ Μία δεύτερη πτυχή του εθνικού αποκλεισμού αναφέρεται στην εισροή των μεταναστών και στην αντίδραση του ντόπιου πληθυσμού (αντίσταση στους μετανάστες). Αυτό το φαινόμενο αναπτύσσεται ιδιαίτερα στις ευρωπαϊκές μελέτες καθώς οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες ήταν περισσότερο χώρες αποδημίας, δεν είχαν ανεπτυγμένες πολιτικές μετανάστευσης. Έτσι, όταν βρέθηκαν αντιμέτωπες με έναν αυξανόμενο αριθμό μεταναστών δημιουργήθηκαν πολλές δημόσιες αντιπαραθέσεις αναφορικά με τις πολιτικές μετανάστευσης που θα έπρεπε να υιοθετηθούν (Pettigrew, 1998, σ. 77-103). Η τρίτη πτυχή επικεντρώνεται στο ζήτημα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Σε πολλές συζητήσεις, Ευρωπαίοι πολιτικοί και πολίτες υιοθέτησαν μια στάση ενάντια στην πολυπολιτισμική κοινωνία, υπογραμμίζοντας τα προβλήματα που προκύπτουν από την παρουσία μειονοτήτων με διαφορετική θρησκεία και πολιτισμό που επηρεάζουν την κουλτούρα του πολιτισμού της πλειονότητας. Το φαινόμενο αυτό περιγράφεται ως «αντίσταση στην πολυπολιτισμική κοινωνία». Άλλοι τόνισαν τα αποδιοργανωτικά αποτελέσματα της συνεχούς μετανάστευσης, δίνοντας έμφαση στα όρια της κοινωνίας να υποδεχθεί άλλες μειονοτικές ομάδες που υπογραμμίζουν τα κοινωνικά όρια στην αποδοχή της μειονότητας («όρια πολυπολιτισμικής κοινωνίας»). Η τέταρτη πτυχή του εθνικού αποκλεισμού δεν αναφέρεται στην εισροή, αλλά στην παρουσία των μεταναστών στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Η διάσταση αυτή κωδικοποιείται με τον όρο «κοινωνική απόσταση ή εθνική απόσταση». Μια άλλη πτυχή αφορά στην «αντίθεση στη χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων στους νόμιμους μετανάστες». Η τελευταία πτυχή του εθνικού αποκλεισμού αναφέρεται στην ύπαρξη διαδικασίας κοινωνικής ένταξης των μεταναστών. Εδώ γίνεται αναφορά στην άποψη ότι οι μετανάστες θα γίνουν γρηγορότερα και ομαλότερα αποδεκτοί, εάν απαρνηθούν, δημόσια τουλάχιστον, την εθνική τους ταυτότητα και εάν προσαρμοσθούν στους νόμους και τις κοινωνικές συμβάσεις

3. Οι εθνικές προκαταλήψεις έχουν τεκμηριωθεί εκτενώς βλ. σχετ. Adorno, Th. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D.J., and Nevitt Sanford, R., 1950/1982, *The Authoritarian Personality*, New York, Norton and Company' Allport G., 1954, *The nature of prejudice*, Doubleday and Company New York' Pettigrew Th. F. and Meertens, R.W., 1995, «Subtle and blatant prejudice in Western Europe», *European Journal of Social Psychology*, vol. 25, σ. 57-75.

της πλειονότητας. Αυτό το φαινόμενο αναφέρεται ως «επιμονή στη συμμόρφωση των μεταναστών στο νόμο», μια άποψη που έχει παρουσιαστεί με συνέπεια από πολλούς πολιτικούς ως ο «ευκολότερος» τρόπος για τους μετανάστες να γίνουν αποδεκτοί στις κοινωνίες των κρατών στα οποία μένουν (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2003/04/01, p. Viii).

Η πρόσληψη της απειλής από ένα άτομο, μια ομάδα ή στην εθνική ταυτότητα διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο στο σχηματισμό της φοβίας μετανάστευσης, παρά οποιαδήποτε πραγματική απειλή. Πράγματι, θα ήταν δύσκολο να διανοηθεί κανείς ότι μια μικρή μειονοτική ομάδα είναι δυνατόν να απειλήσει ή να καταστρέψει την πολιτιστική ταυτότητα της κοινωνίας του κράτους φιλοξενίας. Και όμως τέτοιες οριακές μειονότητες είναι σε θέση να δημιουργήσουν φοβίες και κατ' επέκταση την αίσθηση της απειλής (εσφαλμένα ή μη). Η συνύπαρξη σε ανταγωνιστικές συνθήκες επηρεάζει τις αντιλήψεις της πλειονότητας. Έτσι, η υποκειμενικά προσλαμβανόμενη κοινωνικοοικονομική απειλή εκ μέρους μιας εθνικής ομάδας μπορεί να οδηγήσει σε εχθρική στάση έναντι της ομάδας αυτής (Blalock, 1967, σ. 129) και, κατ' επέκταση, στη διασύνδεση της προσλαμβανόμενης απειλής με την εξωτερική απειλή (Bobo, 1983, σ. 1196-1210)⁴.

4. Η πρόσληψη της απειλής αποδεικνύεται μέσα από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα και συγκεκριμένα από τους δείκτες «αντίσταση στους μετανάστες» και «πρόσληψη της συλλογικής εθνικής απειλής» (Coenders et al., Ref. no. 2003/04/01, σ. 5). Οι ερωτήσεις έχουν επιλεγεί και ομαδοποιηθεί στη «διάσταση του εθνικού αποκλεισμού» ως ακολούθως:

Αντίσταση στους μετανάστες

D. 5 Να επιτραπεί σε πολλούς/λίγους μετανάστες διαφορετικής φυλής ή εθνικής ομάδας να έρχονται να ζήσουν εδώ.

D.6 Να επιτραπεί σε πολλούς/λίγους μετανάστες από τις φτωχότερες ευρωπαϊκές χώρες να έρχονται να και να ζουν εδώ.

D.9 Να επιτραπεί σε πολλούς/λίγους μετανάστες από τις φτωχότερες χώρες έξω από την Ευρώπη να έρχονται να και να ζουν εδώ.

Προσλαμβανόμενη συλλογική εθνική απειλή

D. 25 Οι μετανάστες παίρνουν τις δουλειές ή βοηθούν συνήθως να δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας;

D. 26 Φόροι και υπηρεσίες: οι μετανάστες παίρνουν περισσότερα από όσα δίνουν

D. 27 Η μετανάστευση κάνει καλό ή κακό στην οικονομία της χώρας;

D. 28 Η πολιτιστική ζωή της χώρας υποβαθμίζεται ή εμπλουτίζεται από τους μετανάστες;

D. 29 Οι μετανάστες κάνουν τη χώρα χειρότερο ή καλύτερο μέρος για να ζήσει κανείς;

5. Η «απειλή» των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων

Οι σύγχρονες μεταναστευτικές ροές, εμφανίζουν τα κράτη ως παθητικούς αποδέκτες των εθελοντικών ή μη μετακινήσεων. Η οπτική αυτή επισκιάζει τον συστατικό ρόλο του σύγχρονου κράτους στη διεθνή μετανάστευση. Μόνο σε έναν κόσμο αποτελούμενο από κυρίαρχα κράτη που ασκούν απόλυτα κυριαρχικά δικαιώματα σε μια σαφώς καθορισμένη περιοχή, υπάρχει η διεθνής μετανάστευση. Το κράτος εμπλέκεται εξ ορισμού στη δημιουργία της διεθνούς μετανάστευσης, απελευθερώνοντας τα άτομα από τους δεσμούς που κάποτε τα περιόριζαν σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, παρέχοντας τα κίνητρα για τη φυσική και κοινωνική κινητικότητα (Preuss, 1996, σ. 67).

Η διεθνής μετανάστευση δημιουργείται από (και τροφοδοτεί) το επικοινωνιακό και επεκτατικό πλέγμα του σύγχρονου κρατικού συστήματος. Τα ίδια τα κράτη έχουν δημιουργήσει όλες τις μορφές των διασυνοριακών μετακινήσεων είτε απελευθερώνοντας τις ανεπιθύμητες θρησκευτικές, εθνοτικές, ή πολιτικές ομάδες, είτε προσκαλώντας εργατικό δυναμικό για την πλήρωση θέσεων εργασίας για τις οποίες οι εσωτερικοί εργαζόμενοι δεν επαρκούν (Joppke, 1999, σ. 1). Στο παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον στο οποίο τα περισσότερα εμπόδια στην κυκλοφορία του κεφαλαίου, των εμπορευμάτων, των πληροφοριών και (ορισμένων κατηγοριών) ατόμων έχουν εξαλειφθεί, η αντίφαση της ελεύθερης εξόδου και της περιορισμένης εισόδου έχει γίνει πιο ευδιάκριτη από ποτέ.

D. 30 Η εγκληματικότητα αυξάνεται ή μειώνεται από τους μετανάστες;

Τα ευρήματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας δείχνουν ότι η «αντίσταση στους μετανάστες» εμφανίζει μεγάλα ποσοστά στο ήμισυ σχεδόν των ερωτηθέντων. Αναφορικά δε με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των υποστηρικτών των τάσεων αποκλεισμού, παρατηρούμε ότι: όσο πιο υψηλό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης τόσο χαμηλότερο είναι το ποσοστό υποστήριξης των στάσεων εθνικού αποκλεισμού. Οι αυτοαπασχολούμενοι, οι χειρώνακτες, οι εξαρτώμενοι από την κοινωνική πρόνοια και οι ασχολούμενοι με τα οικιακά εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά εθνικού αποκλεισμού. Ανάλογα υψηλά ποσοστά εμφανίζουν τα άτομα με χαμηλό εισόδημα, οι ηλικιωμένοι και οι κάτοικοι των αγροτικών περιοχών. Αναφορικά δε με την πολιτική τοποθέτηση των ερωτώμενων τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζουν όσοι κατατάσσονται στο δεξιό άκρο του πολιτικού φάσματος. Οι στάσεις αυτές, εν πολλοίς, καθορίζονται από την πρόσληψη της συλλογικής εθνικής απειλής την οποία φαίνεται να συμμερίζονται περίπου τα 2/3 των ερωτηθέντων. Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα αποτυπώνει τα ξενοφοβικά αισθήματα που αναπτύσσονται στην Ευρώπη. Ακόμα και σε παραδοσιακά πολυπολιτισμικές και ανοικτές κοινωνίες έχουν αρχίσει να εμφανίζονται ξενοφοβικές τάσεις με άμεση αντανάκλαση στην εκλογική δύναμη των ακροδεξιών κομμάτων και στη δυσπιστία προς τους πολιτικούς ηγέτες αναφορικά με την αποτελεσματικότητα της περιφρούρησης των εξωτερικών συνόρων του κράτους.

Καθώς οι μεταναστευτικές ροές γίνονταν εντονότερες δημιουργήθηκε η αντίληψη ότι επηρεάζονται από το επίπεδο ανάπτυξης των χωρών αποστολής. Η προσέγγιση ότι η οικονομική ανάπτυξη θα μπορούσε να εξαλείψει ή να μειώσει τις μεταναστευτικές ροές έφθασε στα όριά της προς το τέλος της δεκαετίας του 1990. Επιστημονικές μελέτες παρουσίασαν στοιχεία που αποδεικνυαν ότι η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη επηρεάζει την ανθρώπινη κινητικότητα, όχι όμως στο βαθμό που πιστεύαμε. Το αντίθετο, η οικονομική ανάπτυξη μπορεί, βραχυπρόθεσμα, να αυξήσει την κινητικότητα αυτή (Pastore, 2003, σ. 8). Οι οικονομικές πολιτικές που μπορεί να μειώσουν τη μετανάστευση μακροπρόθεσμα είναι δυνατόν να την αυξήσουν βραχυπρόθεσμα (Martin, 2004, σ. 26). Στην εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης τα κράτη είναι αδύνατον να αποτρέψουν τη μετανάστευση, μολονότι έχουν τη δύναμη να την οδηγήσουν σε παράνομα κανάλια, ελέγχοντας τα νόμιμα. Τα κράτη όχι μόνο δεν έχουν την ικανότητα αλλά ούτε και την πολιτική βούληση να αποτρέψουν την παράνομη μετανάστευση, καθώς πολλοί εργοδότες και καταναλωτές βασίζονται σ' αυτήν για να είναι ανταγωνιστικοί και μπορούν να ασκήσουν πίεση υπέρ αυτής. Έτσι υιοθετούνται πολιτικές οι οποίες ισορροπούν μεταξύ της διασφάλισης του μέγιστου οικονομικού οφέλους και της αντιμετώπισης του φόβου που προκαλεί η μετανάστευση σε μερίδα του πληθυσμού (Tirman, 2004, σ. 35). Η μετανάστευση πολιτικοποιείται με τρόπο τέτοιο ώστε να δημιουργεί αρνητικές επιπτώσεις στους ίδιους τους μετανάστες καθώς οι κυβερνήσεις δέχονται πιέσεις από τους πολίτες τους να περιορίσουν ή και να σταματήσουν την είσοδο των μεταναστών. Έτσι οι μεταναστευτικές πολιτικές γίνονται όλο και πιο περιοριστικές (Tamas and Palme, 2006, σ. 3).

Η σύνδεση της μετανάστευσης με την ασφάλεια έχει γίνει μέρος του πολιτικού παιχνιδιού στις δυτικές δημοκρατίες. Οι απόψεις σχετικά με τις καταλληλότερες λύσεις ποικίλλουν, υπάρχει όμως κοινή συναίνεση στο γεγονός ότι η μετανάστευση είναι μια πρόκληση για την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια με αποτέλεσμα την υιοθέτηση από κυβερνήσεις, κόμματα και φορείς της ρητορικής της ανασφάλειας. Η σχετική επιχειρηματολογία επικεντρώνεται στο *trafficking*, στο οργανωμένο έγκλημα, στο λαθρεμπόριο όπλων, στο ξέπλυμα μαύρου χρήματος, στον ισλαμικό ριζοσπαστισμό και στην τρομοκρατία που υποστηρίζεται από χώρες με μεγάλο αριθμό μεταναστών. Καθεμία από τις περιπτώσεις αυτές περιλαμβάνει μια διαφορετική απειλή και ένα κοινό πρωταγωνιστή, τον μετανάστη (Guiraudon, and Joppke (ed.), 2001, σ. 122). Η ρητορική του 19ου αιώνα αναφορικά με την ανομία, την έλλειψη αξιών των φτωχών και το συσχετισμό μεταξύ της εθνότητας και των «επικίνδυνων τάξεων» αντικαταστάθηκε από το σύγχρονο επιχειρήμα

των κινδύνων της παγκοσμιοποίησης για την κρατική κυριαρχία (Guiraudon and Joppke [ed.], 2001, σ. 125). Τα ακροδεξιά πολιτικά κόμματα πρίζουν τις κυβερνήσεις και επιζητούν αυστηρότερα μέτρα ενάντια στους «εισβολείς». (Weil, 1998, σ. 56). Υιοθετούν απόψεις ενός χαοτικού κόσμου, ενός πολιτισμού σε παρακμή που απειλείται από μεν το εξωτερικό από τους «βαρβάρους» από δε το εσωτερικό από μια έλλειψη ηθικών αξιών και την παρουσία του εχθρού «εντός των πυλών». Μολονότι οι θέσεις αυτές δεν υιοθετούνται απόλυτα από τις δυτικές δημοκρατίες, διαμορφώνουν το περίγραμμα της σχέσης μεταξύ μετανάστευσης και ασφάλειας.

Οι περισσότερες δημοκρατικές κοινωνίες αρνούνται να υιοθετήσουν ακραίες λύσεις (π.χ. μαζική απέλαση των μεταναστών), αποδεχόμενες, όμως, τη βασική λογική της σχέσης ασφάλειας και μετανάστευσης. Θέλοντας να αποδείξουν ότι λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα καταφεύγουν σε αυστηρότερη φύλαξη των συνόρων με σκοπό να εμποδίσουν την είσοδο των μεταναστών. Όμως δεν είναι δυνατό να εμποδιστούν όλοι εκείνοι που θέλουν να περάσουν τα σύνορα παρά μόνο εκείνοι που δεν σκόπευαν να εισέλθουν παράνομα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Εκτίμηση παράνομων μεταναστευτικών κινήσεων

Πηγή	Έτος	Κλίμακα	Περιοχή	Σχόλια
Διεθνές Κέντρο Ανάπτυξης Μεταναστευτικής Πολιτικής	2004	2-4,5 εκατ.	Παγκοσμίως	Εκτιμάται ότι ποσοστό μεταξύ 33%-50% του συνόλου των μεταναστών είναι παράνομοι
Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης	2003	500,000	ΕΕ 15	Παράνομη μετανάστευση κατ' έτος
Συμβούλιο της Ευρώπης	2002	30 εκατ.	Παγκοσμίως	Εκτιμάται ότι 30 εκατ. άνθρωποι διασχίζουν παράνομα τα σύνορα κάποιου κράτους
Συμβούλιο της Ευρώπης	2002	400,000-500,000	ΕΕ 15	Παράνομοι μετανάστες κατ' έτος

Πηγή: Khalid Koser: «Irregular migration, state security and human security», IOM, 2005

Έτσι, η πολιτική αυτή είναι αποδοτική απέναντι σε λανθασμένο στόχο με ελάχιστες επιπτώσεις στα μυστικά δίκτυα μεταφοράς παρανόμων μεταναστών (βλ. Πίνακα 5), θέτοντας παράλληλα τους πολιτικούς αντιμέτωπους με τα όρια της αποτελεσματικότητάς τους των πολιτικών τους (Brubaker, Rogers, 1994).

6. Τελικές παρατηρήσεις

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001, οι φόβοι των πολιτικών αναφορικά με τον ισλαμικό ριζοσπαστισμό συνέβαλαν στην προοδευτική πολιτικοποίηση του εγκλήματος και της αβεβαιότητας στα πλαίσια της μετανάστευσης. Τα συναισθήματα της αβεβαιότητας προέκυψαν όταν άρχισε η αξιολόγηση της οικονομικής μετανάστευσης υπό την οπτική της ασφάλειας. Σ' αυτό συνέβαλαν και οι εκτιμήσεις διαφόρων οργανισμών και υπηρεσιών ασφαλείας, οι οποίοι αναδιατύπωσαν την έννοια της ασφάλειας στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Οι οργανισμοί αυτοί δεν εφευρίσκουν απειλές που δεν υπάρχουν, αλλά, επειδή η έννοια της απειλής είναι συνήθως διφορούμενη, η οργανωτική τους λειτουργία επηρεάζει τον καθορισμό και την αξιολόγησή της. Διαχειριζόμενοι την «απειλή» με βάση,

- μια ερμηνεία της πρόσφατης ιστορίας που τείνει να συνδέσει τα παγκόσμια γεγονότα με τις κοινές ετικέτες, όπως «παγκόσμια μαφία» ή «τρομοκρατία»,
- τα ενδιαφέροντά τους σχετικά με την ενίσχυσή τους σε ανθρώπινο δυναμικό και τον ανταγωνισμό για πόρους,
- το συσχετισμό μεταξύ της δυνατότητάς τους να καταδείξουν τη σημασία της απειλής που *πρέπει* να καταπολεμηθεί, της θεσμικής τους θέσης, και της σχέσης μεταξύ της ρητορικής και των προσπαθειών τους να πείσουν ότι ο αγώνας αυτός πρέπει να αποτελέσει προτεραιότητα,
- την ικανότητά τους να επιβάλουν τον καθορισμό του δημόσιου εχθρού και να τον θέσουν στην ημερήσια πολιτική διάταξη (Bigo 2001, σ. 128),

ενισχύουν τη σύνδεση μεταξύ της μετανάστευσης και της απειλής με την παροχή των στατιστικών και το συσχετισμό διάφορων κοινωνικών πρακτικών. Ωφελούνται από την κοινωνική κατασκευή της απειλής που μετατρέπει τη μετανάστευση (νόμιμη ή παράνομη) σε αιτία των προβλημάτων της κοινωνίας. Σ' ένα χαστικό εσωτερικά και εξωτερικά κόσμο η ασφάλεια είναι σημαντικότερη από την ελευθερία, την ειρήνη ή την ευημερία. Ακόμα και όταν δεν υπάρχουν στοιχεία της αποκαλούμενης παγκοσμιοποίησης του εγκλήματος και της ανασφάλειας, διάφοροι οργανισμοί θα υπογραμμίσουν μερικά φαινόμε-

να και θα τα ερμηνεύσουν ως μελλοντική τάση. Θα ερμηνεύσουν δραστηριότητες όπως το trafficking ή τη συνεργασία μεταξύ ανθρώπων του υποκόσμου ως παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος. Θα παραμελήσουν τις αντιπαραθέσεις και τον ανταγωνισμό μέσα στον υπόκοσμο και θα εστιάσουν μόνο στις συμμαχίες μεταξύ των εγκληματιών. Οι διάφορες υπηρεσίες ασφαλείας ενισχύουν την πολιτική σχέση μεταξύ της μετανάστευσης και της απειλής βασιζόμενοι σε στατιστικές συσχέτισης διαφόρων κοινωνικών πρακτικών από φορείς όπως η αστυνομία, το λιμενικό, τα τελωνεία, ο στρατός και οι μυστικές υπηρεσίες τόσο σε εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο. Ακόμα κι αν δεν υπάρχουν στοιχεία για την «παγκοσμιοποίηση» του εγκλήματος δίνεται έμφαση σε μερικά φαινόμενα τα οποία στη συνέχεια ερμηνεύονται ως μελλοντικές τάσεις.

Η ανάδυση της ρητορικής που χρησιμοποιεί όρους όπως «διεθνικές απειλές», «παγκόσμια μαφία», «κράτη παρίες» δικαιολογεί την ανάληψη νέων καθηκόντων από πολλούς οργανισμούς σε αντικατάσταση της παραδοσιακής ψυχροπολεμικής τους αποστολής. Τώρα που η σύγκρουση δεν είναι πλέον ιδεολογική, είναι ευκολότερη η διασύνδεση μεταξύ εθνότητας, τρομοκρατίας, οργανωμένου εγκλήματος και συγκρούσεων «χαμηλής έντασης», νομιμοποιούμενη μέσα σ' ένα κλίμα γενικότερης ανησυχίας που κάνει τη διάκριση «εσωτερικής» και «εξωτερικής» απειλής όλο και πιο δυσδιάκριτη. Τα νέα δόγματα ασφάλειας ενσωματώνουν την εσωτερική και την εξωτερική ασφάλεια δημιουργώντας ένα κλίμα που απαιτεί αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες. Η εσωτερική ασφάλεια επεκτείνεται πέρα από το εθνικό έδαφος στο όνομα των διεθνικών απειλών. Η ειρήνευση στο εσωτερικό επεκτείνεται και στο εξωτερικό. Ο μετανάστης γίνεται ο κοινός αντίπαλος στο εσωτερικό και στο εξωτερικό επειδή διαφορετικές εκτιμήσεις συγκλίνουν σ' αυτό, μεταθέτοντας έτσι όλο και πιο χαμηλά το όριο αποδοχής της έννοιας της απειλής. Η μετανάστευση είναι μια πρόκληση για την οικονομική σταθερότητα, με την αύξηση του ανταγωνισμού στον τομέα της απασχόλησης, με την υπονόμηση της κοινωνικής σταθερότητας, όπου συνδυάζεται με την άνοδο της ξενοφοβίας και τη μη ενσωμάτωση των μεταναστών, και την θρησκευτική, πολιτιστική και εθνική ομοιογένεια (Kicinger, 2/2004, σ. 37)

Εάν το πολιτικό σύστημα του κράτους υποδοχής δέχεται τη δημογραφική και κοινωνική διαφορετικότητα και διαθέτει τους κατάλληλους μηχανισμούς διαχείρισης της διαφορετικότητας αυτής, τότε η μετανάστευση δεν μπορεί να γίνει μια παράμετρος στην εξίσωση ασφάλειας ή ένας παράγοντας μέτρησης της ανασφάλειας. Συγχρόνως, η στενότερη συνεργασία μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής και των διεθνών οργανισμών, όπως τα Ηνωμένα Έθνη, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης, η Παγκόσμια Τράπεζα και η

Ευρωπαϊκή Ένωση, μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην παρεμπόδιση της αναγκαστικής μετανάστευσης μέσω της άμβλυσης των οικονομικών πιέσεων που αναγκάζουν τους ανθρώπους να αναζητήσουν ασφαλές καταφύγιο αλλού. Η θέσπιση ενός διεθνούς πλαισίου συνεργασίας θα συμβάλει στην αντιμετώπιση των γενεσιουργών αιτίων και των αποσταθεροποιητικών επιπτώσεων της διεθνούς μετανάστευσης. Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η διεθνής συνεργασία κρίνεται επιβεβλημένη για την αντιμετώπιση των σύνθετων και αλληλοεξαρτώμενων γενεσιουργών αιτίων της μετανάστευσης καθώς εκτιμάται ότι μόνο η μεταβολή των κλιματολογικών συνθηκών θα ωθήσει 50.000.000 άτομα στη μετανάστευση μέχρι το 2050 (Oli Brown, σ. 9).⁵

5. Για τη σχέση της αλλαγής του κλίματος και της μετανάστευσης, βλέπε μεταξύ άλλων και: Lonergan S., 1998, «The role of environmental degradation in population displacement», *Environmental Change and Security Project Report*, no. 4, Spring' Stern N. (ed.), 2006, «The economics of climate change: The Stern Review», Cambridge University Press, Cambridge' Lovell J., 2007, «Climate change to make one billion refugees-agency», Reuters, 13 May 2007, <http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSL10710325>, accessed 8 January 2008' Burke E. et al., 2006, «Modelling the recent evolution of global drought and projections for the twenty-first century with the Hadley Centre climate model», *Journal of Hydrometeorology*, vol. 7, October' Houghton J., 2005, «Global warming: The complete briefing», Cambridge University Press' Thomas F. Homer-Dixon, 1991, «On the Threshold: Environmental changes as causes of acute conflict», *International Security*, vol. 16, no. 2 (Fall 1991)' Anders Ornas Hjort and M.A. Mohamed Salih (eds.), 1989, «Ecology and Politics», Uppsala, Scandinavian Institute of African Studies' Olivia Bennett (ed.), 1991, *Greenwar: Environment and conflict*, London, The Panos Institute' Ted Robert Gurr, 1985, «On the Political Consequences of Scarcity and Economic Decline», *International Studies Quarterly*, vol. 29, March' Mary M. Kritz, 1990, «Climate change and migration adaptations», Cornell University Working Paper Series Ithaca, NY' Jodi Jacobson, 1988, «Environmental Refugees: Yardstick of Habitability», *Worldwatch Paper*, no. 86' Jessica Tuchman Mathews, 1989, «Redefining Security», *Foreign Affairs*, vol. 68, no. 2, Spring, and Norman Myers, 1989, «Environment and Security» *Foreign Policy*, vol. 74, Spring' A. J. Fairclough, 1991, «Global environment and natural resource problems — Their economic, political and security implications», *Washington Quarterly*, vol. 14, no. 1, Winter.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Κοτζιάς Ν., 2004, *Το ενεργητικό δημοκρατικό κράτος: εθνικό κράτος και παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης.
- Μαυρέα Κ., *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού: Οι πόντιοι πρόσφυγες στην Ελλάδα*, Αθήνα, στο v-prc, www.v-prc.gr
- Μουσούρου Λ., 1991, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική*, Αθήνα, Gutenberg.
- Strange Susan, 2004, *Η υποχώρηση του κράτους: Η διάχυση της εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης.
- Τσαούσης Δ., 1983, *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg.

Ξενόγλωσση

- Allport G., 1954, *The nature of prejudice*, New York, Doubleday and Company.
- Bigo D., 2001, «Migration and Security», στο V. Guiraudon and C. Joppke, *Controlling a new migration World*, Routledge.
- Blalock H. M., 1967, *Toward a theory of minority group relations*, New York, John Wiley and Sons.
- Bobo L., 1983, «Whites' opposition to busing, symbolic racism or realistic group conflict», στο *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 45, σ. 1196-1210.
- Brown O., «Migration and Climate Change», <http://www.iom.int>.
- Brubaker R., 1994, «Are immigration control efforts really failing?», στο W. Cornelius, P. Martin, and J. Hollifield (eds), *Controlling immigration*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Cha Victor D., 2000, «Globalization and the study of international security», στο *Journal of Peace Research*, vol. 37, no. 3, σ. 391-403.
- Choucri N., 2002, «Migration and security: Some key linkages», *Journal of International Affairs*, vol. 56, issue 1.
- Coenders M., Lubbers M., and Peer S., *Majorities' attitudes towards minorities in western and eastern European societies: Results from the European social survey 2002-2003*, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, report 4 σ. VI.
- Davis K., 1974, «The Migrations of Human Populations», *Scientific American*, vol. 231, no. 3, σ. 92-105.
- Guiraudon V., and Joppke C. (eds), 2001, *Controlling a new migration world*, London, Routledge.
- Halton T., Williamson J. and Jeffrey G., 1998, *The age of mass migration: Causes and impact*, New York, Oxford University Press.

- Heisler S. and Heisler M.O., 1989, *Comparative perspectives on security and migration: The intersection of two expanding universes*, San Francisco, American Sociological Association.
- Joppke C., 1999, *Immigration and the Nation-State: The United States, Germany, and Great Britain*, New York, Oxford University Press.
- Kennedy P., 1993, *Preparing for the 21st century*, London, Random House.
- Kenwood A. and Lougheed A., 1999, *The growth of international economy 1820-2000: An introductory text*, London, Routledge.
- Kicinger A., 2004, *International migration as a non-traditional security threat and the EU responses to this phenomenon*, Central European Forum for Migration, Research Working Paper, no. 2.
- Ladik S., 2006, «The immigration debate: Immigration phobia and the security dilemma», *Harvard International Review*, vol. 28, no 3.
- Lohrmann R. and Guerra S., 2000, «Migrants, Refugees, and Insecurity in International Relations», στο Jose V. Cipurut, *Of Fears and foes: Security and insecurity in an evolving global political economy*, Praeger, Westport, CT.
- Martin P., Miller M. J., 2005, «Guestworkers: Lessons from Western Europe», *Industrial and Labor Relations Review*, vol. 14.
- Martin P., 2004, «Migration and development: Towards sustainable solutions», *Discussion Paper no 153*, Geneva, International Institute for Labor Studies.
- Massey Douglas S. and Taylor E., 2004, *Introduction in international migration. Prospects and Policies in a Global Market*, New York, Oxford University Press.
- Mencken H., 1927, *Prejudices, sixth series*, New York, Knopf.
- Pastore F., 2003, «More development for less migration or better migration for more migration. Shifting priorities in the external dimension of European migration policy», Rome, CICERO Foundation and refugee policy, 11/2003.
- Pettigrew Th., 1998, «Reactions toward the new minorities of Western Europe», *Annual Review of Sociology*, no 24.
- Pettigrew Th., and Meertens, R.W., 1995, «Subtle and blatant prejudice in Western Europe», *European Journal of Social Psychology*, vol. 25.
- Preuss U., 1996, «Two Challenges to European Citizenship», στο R. Bellamy and D.Castiglione (eds), *Constitutionalism in transformation: European and theoretical perspectives*, Oxford, Blackwell.
- Sassen S., 1996, *Loosing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, New York, Columbia University Press.
- Stares P., 2000, «“New” and “non-traditional” security challenges», στο R. Thakur and E. Newman (eds), *New millennium, new perspectives, The United Nations, Security, and Governance*, New York, United Nations University Press.
- Tamas K. and Palme J., 2006, *Globalising migration regimes*, London, Ashgate Publishing.

- Tirman J., 2004, *The Maze of fear: Security and migration after 9/11*, Social Science Research Council, New York, The New York Press.
- Tucker R.W., Keely C.B and Wrigley L.,1990, *Immigration and US Foreign Policy*, Boulder, Westview Press.
- Weil P., 1998, «The transformation of immigration policies, immigration control, and nationality laws in Europe», *Working paper*, European University Institute, EUF 98/5.
- Weiner M., 1995, *The global migration crisis: Challenge to states and to human rights*, New York, Harper Collins College Publishers.
- Willets P., 2001, «Transnational actors and international organizations in world politics», στο J. Baylis and S. Smith (eds), *The globalization of world politics: An introduction to international relations*, Oxford, Oxford University Press.

«ΕΜΕΙΣ», ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΚΑΙ ΤΑ ΜΜΕ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Αμαλία Φραγκίσκου*

1. Εισαγωγή

Η μελέτη αυτή στοχεύει να συμβάλει στη συζήτηση για τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της έρευνας για τον «άλλο» στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας αποτελώντας, κατά κάποιο τρόπο, το προπαρασκευαστικό στάδιο μιας εμπειρικής έρευνας. Για το σκοπό αυτόν παρουσιάζουμε συνοπτικά τις συνιστώσες των διερευνούμενων εννοιών και τις μεθοδολογικές και γενικότερα θεωρητικές επιλογές, που προκύπτουν κατά τη διάρκεια μιας εμπειρικής έρευνας για την εικόνα των μεταναστών στα ΜΜΕ. Θα επιχειρήσουμε να δείξουμε ότι τόσο η επιλογή της μεθόδου έρευνας όσο και ο προσδιορισμός του ερευνητικού πεδίου εξαρτώνται από τη θεωρητική οπτική που υιοθετεί ο ερευνητής και συναρτώνται με την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα παρουσιάσουμε συνοπτικά την εξέλιξη της επικοινωνιακής έρευνας, τις δυνατότητες διαφόρων ερευνητικών μεθόδων και θα αναδείξουμε τους λόγους που συνηγορούν στην αναζήτηση ποιοτικών προσεγγίσεων και σύνθετων μεθόδων για τη διερεύνηση του περιεχομένου των Μέσων. Αναλύεται, επίσης, η δυναμική της σχέσης ΜΜΕ και κοινωνίας και οι σημαντικότερες επιδράσεις της, που, αν και δεν αποτελούν τις μοναδικές επιρροές που δέχεται το κοινωνικό σύνολο σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, είναι ωστόσο από τις πιο καθοριστικές για τη διαμόρφωση στάσεων και αντιλήψεων σχετικά με τον μετανάστη. Τα μεθοδολογικά ζητήματα που εξετάζονται, επικεντρώνοντας στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, προσεγγίζονται τόσο σε επίπεδο εννοιολο-

* Νομικός – Επικοινωνιολόγος, Ειδικός Λειτουργικός Επιστήμονας Γ' Βαθμίδας, Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

γικού πλαισίου (γενικεύσεις – αφαιρέσεις) όσο και σε επίπεδο επισκόπησης των ερευνητικών μεθόδων (δυνατότητες/ αδυναμίες διάφορων προσεγγίσεων) και διανθίζονται με παραδείγματα ερευνών.

2. Εννοιολογικοί προβληματισμοί

Στο κείμενο αυτό ασχολούμαστε με τον τρόπο που τα ΜΜΕ νοηματοδοτούν την ταυτότητα – ετερότητα μέσα από τις αναφορές στους μετανάστες. Ωστόσο στη σημερινή κοινωνική πολυπλοκότητα αυτή η στοχοθέτηση δεν αποτελεί την μοναδική σημαίνουσα της ετερότητας όσον αφορά στους άξονες: «εμείς» - «άλλοι» - «ΜΜΕ». «Από ιδεοτυπική άποψη, η μετάβαση από την παραδοσιακή και κλειστή κοινωνία στη σύγχρονη και με υψηλού βαθμού εσωτερική διαφοροποίηση κοινωνία σημαίνει στο συμβολικό επίπεδο τη μακρά και αναντίστροφη πορεία από την ενότητα, την ομοιογένεια και την απλότητα στη διάσπαση, στην ετερογένεια και στη συνθετότητα» (Ψημίτης Μ., 1999, σ. 89). Από όλες τις πιθανές ετερότητες η επιλογή της απεικόνισης του μετανάστη στον Τύπο ενέχει τον κίνδυνο εννοιολογικών αλμάτων και στερεότυπων θέσεων, γεγονός που υπαγορεύει ρητές θεωρητικές εκκινήσεις και λογικές απαγωγές.

Δεν υπάρχει θεωρητική συναίνεση σχετικά με τις πολύσημες έννοιες/ άξονες του πεδίου μας: Εμείς - οι Άλλοι, Ταυτότητα – Ετερότητα, Εθνική – Εθνοτική ταυτότητα, Μαζική επικοινωνία – Ατομική επίδραση, Μαζικά Μέσα, Οργανισμός και Περιεχόμενο. Κάθε δίπολο εγείρει πλήθος θεωρητικών αντιρήσεων και ποικίλων προσεγγίσεων. Βεβαίως, δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστεί αναλυτικά όλο το φάσμα των ιδεών για κάθε έναν από τους εννοιολογικούς άξονες που ορίζουν το ερευνητικό πεδίο. Το έθνος, για παράδειγμα, γίνεται θεωρητικά αντιληπτό από άλλους ως μια πρόσφατη ιστορική αναγκαιότητα ή ως μια μετεξέλιξη πολιτισμικών και εθνοτικών ομάδων ή ακόμη και ως φαντασιακή κοινότητα.¹ Δεν αφορά κάθε ερευνητική προσέγγιση το πλήθος των αντιμαχόμενων θεωρητικών απόψεων, είναι όμως μεθοδολογι-

1. Βλ. ενδεικτικά: Smith A.D., 1986, *The ethnic origins of nations*, Oxford, Blackwell' Smith A.D., 1990, *National identity*, London, Penguin Books' Anderson B., 1983, *Imagined communities*, London, Arnold' Balibar E. και Wallerstein I., 1991, *Φυλή, έθνος, τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα, ο Πολίτης' Gellner E., 1992, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια' Blinkhorn M., Veremis Th., 1990, *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens, Sage-Eliamep' Hobsbawm E. J., 1994, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ.Καρδαμίτσα' Cohen A. P., 1985, *The symbolic construction of community*, London, Tavistock ltd.

κά σημαντικό να διευκρινιστεί η θεωρητική προσέγγιση που αποδέχεται ο ερευνητής σχετικά με το έθνος και τον εθνικισμό και άρα και με την εθνική ταυτότητα. Η περιγραφή της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ ταυτοτήτων και ετεροτήτων γίνεται αναπόφευκτα με όρους εθνικούς, αντίληψη που διατηρεί τη δυναμική της, παρόλο που συγκρούεται με τους πολλαπλούς υπερεθνικούς προσδιορισμούς που θέτει η εποχή μας στη διαχείριση της ταυτότητας (Μαλούτας κ.ά., 2007, σ. 65-66). Η αποδοχή της νεωτερικής προσέγγισης σχετικά με το έθνος και την εθνική ταυτότητα δεν εξαλείφει τα προβλήματα της αντιστικτικής παραδοχής της σχέσης «εμείς και οι άλλοι». Κάθε ταυτότητα είναι ατομική, τονίζει ο Μπαλιμπάρ, αλλά δεν μπορεί να ιδωθεί παρά ιστορικά, συνυφασμένη με τις κοινωνικές αξίες, τους κώδικες συμπεριφοράς και τα συλλογικά σύμβολα. «Το πραγματικό ζήτημα, λοιπόν, είναι πως τα στοιχεία της ατομικής ταυτότητας μετασχηματίζονται με τον καιρό και μέσα στο θεσμικό περίγυρο. Η ιστορία δείχνει ότι η φυλή και η γλώσσα είναι δύο δρόμοι ανταγωνιστικοί, που αλληλοσυμπληρώνονται ώστε να εμφανίζεται ο λαός ως μία ενότητα απολύτως αυτόνομη. Και η γλώσσα και η φυλή υποβάλλουν την ιδέα ότι ο εθνικός χαρακτήρας είναι ενύπαρκτος στην ψυχή του λαού» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 144-148). Με άλλα λόγια αυτή καθεαυτή η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας εμπεριέχει στα δομικά της στοιχεία τη «διαφορά», το «ξένο» στοιχείο όπως αυτό εκφράζεται στα πλαίσια της πολιτικής κουλτούρας μιας χώρας ή και διαφοροποιείται συγκροτώντας όμως μια διαχρονική οντότητα ως ιδεολόγημα.²

Η προσέγγιση αυτής της συγκρότησης συνυφάνεται με τον εθνικισμό που με τη σειρά του είναι δύσκολο να οριστεί γιατί αποτελεί μέρος μιας «εννοιολογικής αλυσίδας, στην οποία τότε αποτελεί τον κεντρικό και τότε τον αδύνατο κρίκο. Η αλυσίδα αυτή εμπλουτίζεται συνεχώς με νέους ενδιάμεσους ή ακραίους όρους, που ποικίλλουν, άλλωστε, ανάλογα με τις γλώσσες: πατριωτισμός, λαϊκισμός, εθνισμός, εθνοκεντρισμός, ξενοφοβία, σωβινισμός, ιμπεριαλισμός» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 74). Παρά τις διάφορες οπτικές και τις ποικίλες θεωρήσεις, ο ορισμός του εθνικισμού εμπεριέχει μια ουσιαστική εσωτερική διαίρεση,³ αλλά και προβλήματα όσον αφορά την εννοιολογική

2. Ο Δοξιάδης ονομάζει τον εθνικισμό ως το «πεμππουσιακό πρότυπο ενός τύπου ιδεολογίας «πραγματολογικής- επικρατειακής»: ενός τύπου δηλαδή ιδεολογίας, όπου η συμβολική αναπαράσταση των υπαρκτών πραγμάτων ταυτίζεται απολύτως με τις εξουσιαστικές σχέσεις που τα καθορίζουν (1995, σ. 28-29).

3. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μπαλιμπάρ, «υπάρχει πάντα ένας “καλός” και ένας “κακός” εθνικισμός, εκείνος που πασχίζει να οικοδομήσει κράτος ή μια κοινότητα κι εκείνος που

του διάκριση από το ρατσισμό, με τον οποίο αντιπαρατίθεται ως προς το βαθμό υπερβολής τους.⁴

Αναφορικά με τη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, πολλές επιστημονικές θεωρήσεις και έρευνες συγκλίνουν στο ότι βασιίζεται στην ιδέα της πολιτισμικής και θρησκευτικής ομοιογένειας, που αρθρώθηκε στον πολιτικό λόγο. Η ελληνική πολιτική κουλτούρα⁵ «έχει έναν “αποκλειστικό” χαρακτήρα. Κεντρικός σε αυτό το σημείο είναι ο κλειστός χαρακτήρας του πεδίου του πολιτικού λόγου και της πολιτικής δράσης, ο οποίος έχει εμποδίσει τη διαμόρφωση νέων, εναλλακτικών και εναντιωματικών συλλογικών ταυτοτήτων» (Τσαγκαρουσιάνου, 1994, σ. 338). Τα χαρακτηριστικά που η θεωρία αποδίδει στην πρόκληση του εθνικού εαυτού δεν είχαν τεθεί υπό διαπραγμάτευση, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οπότε και στο εξής, «μετατοπίζεται ο προσδιορισμός του “άλλου” στο συγκεκριμένο της μετανάστευσης καθιστώντας αντικείμενό του, τους οικονομικούς μετανάστες αλλά και τις μειονότητες» (Τρουμπέτα, 2000, σ. 156). Στον «ξένο», το «μετανάστη», τον «άλλο», αποδίδονται αξιολογικά χαρακτηριστικά κατωτερότητας. «Μια τέτοια αντίληψη είναι ιδιαίτερα έντονη στην περίπτωση κοινωνιών όπως η ελληνική: “εμείς”, που είμαστε “δυτικοί”, μέλη της ΕΕ (αλλά παράλληλα ανασφαλείς ως φορείς της σχετικής ταυτότητας) και αυτοπροσδιοριζόμαστε ως ευρισκόμενοι προφανώς σε υψηλότερο σημείο αυτής της γραμμικής εξέλιξης από τους οικονομικούς μετανάστες, που μοιάζουν με τη γεωγραφική τους μετατόπιση να προσπαθούν να παρακάμψουν τη σειρά που προσιδιάζει στη δική τους ταυτότητα, ακόμη και στην περίπτωση που είμαστε

πασχίζει να υποτάξει, να καταστρέψει, εκείνος που αναφέρεται στο δίκαιο κι εκείνος που αναφέρεται στην ισχύ, εκείνος που ανέχεται τους άλλους εθνικισμούς, που τους εντάσσει στην ίδια ιστορική προοπτική με τον εαυτό του, κι εκείνος που τους αποκλείει ριζικά ακολουθώντας μια προοπτική ρατσιστική ή ιμπεριαλιστική. Υπάρχει ένας εθνικισμός που απορρέει από την αγάπη κι εκείνος που απορρέει από το μίσος» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 76).

4. «Στον πυρήνα του νοήματος αντιπαραβάλλεται μια «ομαλή» πολιτική και μια «ομαλή» ιδεολογία (ο εθνικισμός) προς μία ιδεολογία «υπερβολική» (τον ρατσισμό): είτε για να αντιδιασταλούν είτε για να γίνει η μια αλήθεια της άλλης» (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 75).

5. Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία που διαπραγματεύεται θέματα ταυτότητας και πολιτικής κουλτούρας. Ενδεικτικά, βλ. σχετική βιβλιογραφία: Βούλγαρης Γ. κ.ά., «Η πρόκληση και αντιμετώπιση του “άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», σ.81-91, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ. 5' Γεωργαράκης Ν., κ.ά., 1994, *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα* (επιμ. Δεμερτζής Ν.), Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας' Μουζέλης Ν., 1994, «*Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*», Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο' Παπαταξιάρχης Ευθύμιος «*Οι περιπέτειες της ετερότητας*», Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια' Φραγκουδάκη Άννα, Δραγώνα Θάλεια (επιμ.), 1997, «*Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*», Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια' Τσουκαλάς Κ., 1987, «*Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*», Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.

πολύ κοντά σε αυτούς λόγω ταξικής θέσης και όλων όσων συνεπάγεται αυτή» (Μαλούτας κ.ά., 2007, σ. 67-68).

Στη συνέχεια εξετάζουμε τους άξονες: Μαζική επικοινωνία – ατομική επίδραση, Μαζικά Μέσα, οργανισμός και περιεχόμενο. Το πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι το γιατί από τις υπάρχουσες επικοινωνιακές διαδικασίες επιλέγουμε να ερευνήσουμε τη μαζική επικοινωνία. Πώς προσεγγίζουμε το ρόλο των Μαζικών Μέσων και πώς αντιπαρερχόμαστε τις διάφορες θεωρητικές αμφισβητήσεις σχετικά με τη μαζικότητα και ομοιομορφία της επικοινωνιακής εμπειρίας;⁶ Πώς εξετάζουμε τις χωροχρονικές καταστάσεις από τις οποίες εξαρτάται η σχέση ΜΜΕ και κοινωνίας καθώς και τα εγγενή χαρακτηριστικά των Μέσων ή του Μέσου που επιλέγεται να διερευνηθεί; Γιατί επιλέγουμε ένα συγκεκριμένο επίπεδο ως καταλληλότερο για τους ερευνητικούς μας σκοπούς από τα εν δυνάμει επίπεδα παρέμβασης των ΜΜΕ στα δημόσια γεγονότα, που μπορεί να αφορούν είτε στην παραγωγή είτε στη διανομή ή και στην ερμηνεία του περιεχομένου των ΜΜΕ. Και, τέλος, πώς θα αξιολογήσουμε τις επιρροές που δέχεται το πεδίο επιλογής από τα λοιπά επίπεδα παρέμβασης που δεν έχουν μεν επιλεγεί αλλά αλληλεπιδρούν στο κοινωνικό πλαίσιο.

Συνοψίζοντας μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το «εμείς» είναι μια ψυχολογικής τάξης κατασκευή στον πυρήνα της ατομικότητας, που προσφέρει μια ταυτότητα, που απορρίπτει τον «άλλο» και ενισχύει την εθνικά προσλαμβανόμενη ενότητα. Αυτό βέβαια που παραμένει δύσκολο να προσδιοριστεί είναι το ποιος είναι ο άλλος υπό το πρίσμα των σύγχρονων ταχύτατων μετασχηματισμών και πολιτικοκοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων. Η διερεύνηση, κατά συνέπεια, του φαινομένου, προκειμένου να περικλείει όλες τις εννοιολογικές συνιστώσες του φάσματος απόρριψης- ένταξης, δεν πρέπει να περιορίζεται στην ανίχνευση των αρνητικών στερεοτύπων, αλλά να συμπεριλαμβάνει τις ποικίλες ευνοϊκές στάσεις και αντιλήψεις που συγκροτούν τη συλλογική ταυτότητα.

Όσον αφορά στην επιλογή της μαζικής από τις επικοινωνιακές διαδικασίες, τα πράγματα είναι ευκολότερα γιατί γενικά υπάρχει θεωρητική συναίνεση σχετικά με την αλληλόδραση του θεσμού των ΜΜΕ και της κοινωνίας. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί δεόντως το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ερευνητών για τις αναπαραστάσεις του «άλλου» στα ΜΜΕ. Αν και δεν αποτελούν τις μοναδικές επιρροές που δέχεται το κοινωνικό σύνολο σε ένα παγκοσμιοποιη-

6. Συνοπτική παρουσίαση της σχετικής συζήτησης στο Φραγκίσκου Α., 2004, «ΜΜΕ: Η τάξη και η πάλη των λέξεων. Μια συζήτηση για προβλήματα ορολογίας και ορολογίας που θέτει προβλήματα», Θεσ/νίκη, εκδ. Παρατηρητής.

μένο περιβάλλον, δικαιολογείται η πρόταξη της δυναμικής σχέσης Μέσων και κοινωνίας για τη μελέτη διαμόρφωσης στάσεων και αντιλήψεων σχετικά με το κατοπρινικό ζεύγος «εμείς» – «άλλοι».

3. Ο ρόλος των ΜΜΕ

Η ερευνητική προσέγγιση του ρόλου των Μέσων Επικοινωνίας είναι διττή. Μπορεί να αφορά στην υπάρχουσα λειτουργία τους (δομές αγοράς, πλαίσιο λειτουργίας, περιεχόμενο) ή στην «δέουσα» χρήση τους.

Στην πρώτη περίπτωση, η διερεύνηση του ρόλου των ΜΜΕ προϋποθέτει την εξέταση διάφορων θεωρητικών προσεγγίσεων. Ωστόσο είναι γνωστό ότι, παρόλο που η έρευνα και η επικοινωνιακή θεωρία διέπονται από ποικίλες διαφορετικές θεωρήσεις, υπάρχει συμφωνία σχετικά με το διαμεσολαβητικό ρόλο των ΜΜΕ και τη σημασία του στην διερεύνηση ζητημάτων πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας.

Η δεύτερη περίπτωση προσέγγισης του δυναμικού ρόλου των ΜΜΕ, πώς θα έπρεπε δηλαδή να λειτουργούν, προϋποθέτει την υιοθέτηση θεωρήσεων και πεποιθήσεων ελέγχου της πραγματικότητας διαμέσου συμβόλων. Επιπλέον η αποδοχή ενός «πρέπει» ως στάσης, δεν αντιμετωπίζεται με μία μόνο θεώρηση αλλά, αντιθέτως, αποτελεί ερώτημα της επικοινωνιακής προβληματικής. Σε αυτήν την περίπτωση ο «ρόλος των ΜΜΕ» γίνεται αντιληπτός ως μία «συνειδητή» άσκηση επικοινωνιακής πολιτικής, είτε ως απόρροια ρυθμιστικών παρεμβάσεων και επικοινωνιακής πολιτικής φορέων (π.χ. ΜΚΟ), είτε ως αυτορύθμιση, είτε ως «Δημόσια Εκστρατεία», που κάποιος άλλος θεσμός θα σχεδιάσει και θα υλοποιήσει. Βεβαίως είναι αντιληπτό ότι η παραπάνω πεποίθηση αποδέχεται τη συστηματική παρέμβαση θεσμών εποπτείας και διαπαιδαγώγησης τόσο των «επικοινωνητών» όσο και των αποδεκτών των μηνυμάτων, όχι μόνο σε επίπεδο οδηγίων αλλά και σε ρόλο εντοπισμού του ρατσιστικού ή ξενοφοβικού λόγου.

Όταν εστιάζουμε στη διερεύνηση της υπάρχουσας λειτουργίας των ΜΜΕ σημαίνει ότι αποδεχόμαστε την εκ των ενόντων εμπλοκή των ΜΜΕ σε θέματα ταυτότητας και ότι προσπαθούμε με μεθοδολογικές ασφαλιστικές δικλείδες να περιορίσουμε τη δεοντολογική οπτική που υπαγορεύεται από τις θεωρητικές μας εκκινήσεις. Στη συνέχεια, επιχειρούμε να περιορίσουμε το ερευνητικό μας πεδίο. Δυνητικά η έρευνα του ρόλου των ΜΜΕ μπορεί κάλλιστα να αφορά στο περιβάλλον λειτουργίας τους (θεσμοί, δομές αγοράς), στην οργάνωσή τους (στάσεις και αντιλήψεις εργαζομένων, πολιτική του ορ-

γανισμού και κοινωνικός του ρόλος), στη μορφοδομή τους, στον τρόπο παραγωγής προϊόντων ή υπηρεσιών, στο κοινό τους και στην πρόσληψη αυτών των προϊόντων ή υπηρεσιών και, τέλος, στο περιεχόμενό τους. Η όποια επιλογή πρέπει να αιτιολογηθεί και οπωσδήποτε να λάβει υπόψη την αλληλεξάρτηση και την επίδραση των δυνητικών πεδίων έρευνας, που αποκλείονται μεν, επιδρούν όμως αποφασιστικά στο πεδίο επιλογής.

Στην περίπτωση της παρούσας μελέτης, το ερευνητικό ενδιαφέρον αφορά στον τρόπο παρουσίασης του «άλλου» στον Τύπο, δηλαδή στο περιεχόμενο του Μέσου (ως μελέτη περίπτωσης). Πρόκειται για μια επιλογή που υπαγορεύεται τόσο από πρακτικούς λόγους διεξαγωγής της έρευνας όσο και από ορισμένα χαρακτηριστικά του Μέσου και της παρέμβασής του στο δημόσιο λόγο, που θα εκθέσουμε στη συνέχεια. Η επιλογή αυτή αποδέχεται τη γενικής παραδοχής διάκριση μεταξύ μηνύματος και νοήματος και δεν μειώνει την «αβεβαιότητα σχετικά με το τι απαρτίζει νόημα (και των μηνυμάτων και της πραγματικότητας) καθώς και σχετικά με τις ποικίλες εκδοχές της πραγματικότητας και κατηγορίες περιεχομένου» (Κουέλ, 1997, σ. 361- 362).

Αποδεχόμαστε, επίσης, ότι η επικέντρωσή μας στο περιεχόμενο αφορά βέβαια στη νοηματική του διερεύνηση, δεν μπορεί όμως να μας πληροφορήσει για την απήχηση ή την επίδραση των μηνυμάτων στο κοινό. Αυτή θα ήταν μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση που θα έπαιρνε υπόψη την πεποίθηση ότι το ενήλικο κοινό-αποδέκτης είναι ήδη διαμορφωμένο απέναντι σε πολλά περιεχόμενα και τείνει να ακολουθεί ορισμένες κατευθύνσεις, έχει δηλαδή ήδη μια δομή διαθέσεων αξιολόγησης και αντίδρασης στο περιεχόμενο (Maletzke, 1991, σ. 43). Γενικά υπάρχει θεωρητική συμφωνία σχετικά με το ότι οι αποδέκτες των μηνυμάτων ανταποκρίνονται διαφορετικά παρά τη μαζικότητα πρόσληψης των μηνυμάτων, και με την σειρά τους διαμορφώνουν και οι ίδιοι τα μηνύματα αποδίδοντάς τους σημασίες όπως και εκείνοι που τα αποφασίζουν και τα παράγουν (Berger, 1998, σ. 28).

Ωστόσο δεν μπορούμε να δούμε το περιεχόμενο απομονωμένα από ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον που συγκροτείται από τις κεντρικές αξίες της κοινωνίας, την πολιτική κουλτούρα και την κοινή γνώμη που αλληλεπιδρά με τους διάφορους οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένων των οργανισμών ΜΜΕ. Οι εκδοτικές αποφάσεις (κατευθυντήριες γραμμές) έχουν μεγάλη επίδραση τόσο όσον αφορά στη συγκέντρωση της πληροφορίας όσο και στην κατασκευή της είδησης.

Οι περισσότερες έρευνες για τις μειονότητες/μετανάστες εστιάζουν σε ποσοτικές και ποιοτικές αναλύσεις του περιεχομένου των Μέσων. Αυτές οι προσεγγίσεις δεν απαντούν σε ερωτήματα, όπως το πώς οι ρεπόρτερ καλύ-

πουν τις μειονότητες, ποιο είναι το κύριο τους θέμα και τι στερεότυπα ή γενικεύσεις χρησιμοποίησαν οι δημοσιογράφοι. Με λίγα λόγια, ποιες είναι οι προηγηθείσες της όποιας αρνητικής κάλυψης αποφάσεις; Στην έρευνα που διενήργησε για να φωτίσει αυτές τις πτυχές ο Avraham (2002, σ. 69), εκτός από την κλασική ανάλυση περιεχομένου, πρόεβη σε συνεντεύξεις- βάθους με παράγοντες που αλληλεπιδρούν στην κατασκευή της όποιας μειονοτικής προσέγγισης.⁷ Η πρόσληψη του μετανάστη ως μέρους μιας «ειδικής» ομάδας σε μεγάλο βαθμό αντανακλά την «πραγματικότητα» του μετανάστη. Όμως, τελικά, δεν είναι ο μετανάστης ο αποδέκτης αυτής της εντύπωσης, αλλά κυρίως οι μη- μετανάστες, γεγονός ουσιαστικό για την τριγωνική σχέση που αποτυπώνεται στις εκφάνσεις της μαζικής επικοινωνίας. Το αν ο τρόπος παρουσίασης των μεταναστών υπαγορεύεται από αντιδραστικές και ρατσιστικές στάσεις ή αν συμβάλλει καθοριστικά στην εδραίωσή τους, είναι μια παραδοχή που δεν συνδέεται πάντα με άρρηκτες λογικές επαγωγές. Έτσι ο αναλυτής πρέπει να έχει υπόψη του στην έρευνά του την «τριγωνική σχέση ανάμεσα στο σκηνικό της δράσης, στην ανθρώπινη εικόνα για το σκηνικό αυτό και στην ανθρώπινη ανταπόκριση προς την εικόνα εκείνη που αυτοεξελίσσεται πάνω στο σκηνικό» (Lippman, 1998, σ. 24), ακόμη και αν επιλέγει μία από αυτές τις δράσεις για την υλοποίηση της έρευνάς του.

3.1. Ο ελληνικός Τύπος

Έχοντας επιλέξει ως ερευνητικό πεδίο τον Τύπο, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το περιβάλλον λειτουργίας του, τη «λογική» αυτού του μέσου, τις επιδράσεις των οργανωτικών του δομών στο περιεχόμενό του, με λίγα λόγια τον διαφορετικό του «ρόλο» στη μεσοποιητική διαδικασία αλλά και τα κοινά του

7. Οι συνεντεύξεις βάθους υπήρξαν πολύ επιβοηθητικές και βοήθησαν να εξηγηθούν οι μηχανισμοί που οι πολιτιστικές και επαγγελματικές «παραδοχές» διαμορφώνουν την εικόνα των μειονοτήτων. Η ανάλυση των δεδομένων υπέδειξε, μεταξύ άλλων, ως παράγοντες αρνητικής απεικόνισης, το κοινωνικό και επαγγελματικό υπόβαθρο των δημοσιογράφων, το τι αποτελεί είδηση όταν εστιάζουμε σε καταστάσεις «κρίσεων», την επιλογή των ενημερωτικών πηγών που ενισχύουν το τι αποτελεί είδηση, και πάνω από όλα την απόφαση τού να ορίσεις ποιο είναι το κοινό-στόχος της ενημέρωσης (οι γηγενείς ή οι άλλοι). Όλα τα προαναφερθέντα οδηγούν σε παραμορφώσεις της πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, κάθε ενημερωτικό Μέσο δημιουργεί δομές και σταθερές διαδικασίες με σκοπό να συγκεντρώσει και να κατασκευάσει ενδιαφέρουσες και πολιτιστικά αποδεκτές ειδήσεις. Με άλλα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον επηρεάζει τόσο τις αποφάσεις της ειδησεογραφικής κάλυψης όσο και τον προσδιορισμό του τι αποτελεί «είδηση» και ποιο είναι το κοινό- αποδέκτης (Avraham, 2002, σ. 69-71).

χαρακτηριστικά με τα λοιπά ΜΜΕ. Όσον αφορά στο περιβάλλον,⁸ τα ηλεκτρονικά μαζικά Μέσα στη χώρα μας ελέγχονται αποσπασματικά και λειτουργούν σε ένα απορρυθμισμένο περιβάλλον, γεγονός που επιδρά για ευνόητους λόγους αλληλεξάρτησης με τα έντυπα, σε όλα τα επίπεδα. Επίσης, η χώρα μας ως κράτος μέλος της ΕΕ, είναι αποδέκτης ευρωπαϊκών οδηγιών και παρεμβάσεων για την αντιμετώπιση της ξενοφοβίας και του ρατσισμού. Επιπλέον η ιδιωτικοποίηση των ΜΜΕ συνέπεσε με τη μαζική μετανάστευση προς την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, γεγονός που καθόρισε την ανάδειξη στο δημόσιο λόγο της θεματικής της μετανάστευσης. Για παράδειγμα, το Εθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο δεν εποπτεύει θεσμικά τον Τύπο, αλλά οπωσδήποτε οι συστάσεις ή οι κυρώσεις του προς τα ηλεκτρονικά Μέσα απηχούν και στα έντυπα και όχι μόνο λόγω της πολλαπλής εργασίας πολλών δημοσιογράφων αλλά και μέσω μιας γενικά αναπαραγόμενης δεοντολογίας. Όλα αυτά κατατείνουν στην ανάληψη εκ μέρους των ΜΜΕ ενός ρόλου «που αφορά τη διόρθωση των κακώς κειμένων σε πολλά κοινωνικά θέματα αλλά και στην επίδραση και το συναισθηματικό φορτίο που φέρουν οι λέξεις ξενοφοβία και ρατσισμός. Επιπλέον, επιστημονικοί και κοινωνικοί φορείς πιέζουν προς την κατεύθυνση μιας περισσότερο ψύχραιμης και ισορροπημένης καταγραφής της από τα ΜΜΕ αντί της μέχρι σήμερα επιφανειακής προσέγγισης».⁹ Υπάρχει δηλαδή ένα γενικότερο κλίμα «πολιτικής ορθότητας» που πρέπει να το έχουμε υπόψη μας κατά την ερμηνεία του περιεχομένου του Τύπου.

Εξετάζουμε λοιπόν τον ελληνικό Τύπο. Δεν συμπεριλαμβάνεται ο Τύπος των μεταναστών¹⁰ που κυκλοφορεί στη χώρα, ούτε ο Τύπος που απευθύνεται στους προνομιούχους ξένους που διαμένουν στη χώρα μας. Μια πρώτη

8. Βλ., ενδεικτικά, Παπαθανασόπουλος Στ., 1993, *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*, Αθήνα, Καστανιώτης· Παπαθανασόπουλος Στ., 1997, *Η δύναμη της τηλεόρασης, η λογική του Μέσου και η Αγορά*, Αθήνα, Καστανιώτης· Παπαθανασόπουλος Στ. (επιμ.), 2000, *Επικοινωνία και κοινωνία: Από τον εικοστό στον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης· Ζέρη Π., 1996, *Θεσμοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας.

9. Συνέδριο ΙΟΜ 14/2/2007, σχόλιο του Αλέξανδρου Ζαβού, προέδρου του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής, Ζάππειο Μέγαρο με θέμα «Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η διαμόρφωση στερεοτύπων», που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων στο πλαίσιο της συμμετοχής του στο έργο «Οι διαστάσεις της ξενοφοβίας και η διαμόρφωση πολύπολιτισμικών προτύπων» της Κ.Π. Equal.

10. Ο συντονιστής του Ελληνικού Φόρουμ Μεταναστών κ. Μοαβία Αχμέτ, στο συνέδριο του ΙΟΜ 14/2/2007, έδωσε στοιχεία για ένα άγνωστο στο ευρύ κοινό θέμα, τον Τύπο των μεταναστών. Όπως είπε, στην Ελλάδα κυκλοφορούν 28 εφημερίδες σε 11 γλώσσες που απευθύνονται σε 1.500.000 μετανάστες. Όπως είπε ο κ. Μοαβία, στις συγκεκριμένες εφημερίδες, που συνολι-

λοιπόν διαπίστωση είναι ότι μελετάμε μια θεματική στη διαμόρφωση της οποίας δεν συμμετέχουν οι μετανάστες, ούτε ως «επικοινωνητές» ούτε ως κοινό- αποδέκτης.¹¹

Συνήθως ερευνάται ο πολιτικός Τύπος που στην χώρα μας έχει σαφείς και εγγενείς καταβολές πολιτικής και κομματικής εξάρτησης.¹² Από το σύνολό του μελετάται ο πολιτικός λόγος, η ειδησεογραφία, τα άρθρα γνώμης και η κριτική κοινωνικών στάσεων. Δηλαδή κυρίως η «είδηση» που η επικοινωνιακή θεωρία έχει αναδείξει ως προβλέψιμη «κατασκευή της πραγματικότητας» σε αντίθεση με το μη δημοσιογραφικό περιεχόμενο. «Η είδηση στηρίζεται σε ένα “γεγονός” έχει όμως μετασηματιστεί από τις επιδράσεις μιας σειράς καθοριστικών ιστορικοπολιτισμικών παραγόντων που διαμορφώνει και αναπαράγει ιδιαίτερα στενές σχέσεις του Τύπου με τους κοινωνικούς φορείς και κυρίως με τους πολιτικούς θεσμούς. Ο λόγος των αθηναϊκών εφημερίδων συνιστά εν πολλοίς μια γραφειοκρατικοποιημένη ανακατασκευή άλλων διαθέσιμων κοινωνικών λόγων –των βασικών πηγών πληροφοριών των δημοσιογράφων - κρατικοί μηχανισμοί, κυβέρνηση, δημόσιες αρχές, αστυνομία, ειδικοί, συνδικάτα, οργανισμοί, ειδησεογραφικά πρακτορεία κ.λπ.» (Κωνσταντινίδου, 2001, σ. 31). Επίσης για την ερμηνεία του υλικού μας, με δεδομένο ότι σκοπός της δημοσιογραφικής δουλειάς είναι η δημιουργία ειδήσεων, χρήσιμων επαγγελματικά και πολιτιστικά αποδεκτών, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας στην αξιολόγησή μας το πολλαπλώς αποδεδειγμένο ερευνητικά γεγονός, ότι δηλαδή «οι περισσότεροι εκδότες λειτουργούν με την πεποίθηση ότι οι μειονοτικές ομάδες δεν ενδιαφέρουν την πλειοψηφία του πληθυσμού, εκτός και αν αποτελούν απειλή για την κοινωνική ευταξία» (Avraham et al., 2000· Wolfsfeld et al., 2000, σ. 70), γεγονός που, σε συνδυασμό με την εκ των πραγμάτων ενδεή τους διαβίωση, δίνει υψηλότερα ποσοστά στη θεματική της εγκληματικότητας των οικονομικών μεταναστών και την κάλυψή της από τον Τύπο.

κά έχουν κυκλοφορία 50.000 αντίτυπα, δεν γράφει κανένας Έλληνας, ενώ αποφεύγουν να θέξουν ζητήματα ρατσισμού εκτός και αν αυτά ανοίξουν στα ελληνικά ΜΜΕ.

11. Στο παρόν κείμενο με τον όρο ελληνικός Τύπος αναφερόμαστε στον αθηναϊκό, εθνικής εμβέλειας Τύπο. Σημειώνουμε ότι και η παρούσα έρευνα ανέδειξε ότι για την ενημέρωση και πληροφόρησή τους σε θέματα που αφορούν στην παραμονή και στην ένταξη τους στην οικονομία και την ελληνική κοινωνία, οι μετανάστες αξιοποιούν κυρίως άτυπα δίκτυα επικοινωνίας, όπως προσωπική επαφή με μέλη της οικογένειάς τους που ήδη έχουν εισέλθει στη χώρα ή με άλλα άτομα της εθνικότητάς τους. Η ενημέρωσή τους επίσης γίνεται είτε από το μεταναστευτικό Τύπο είτε από τα σωματεία, τις ενώσεις τους και τους συνδικαλιστικούς φορείς.

12. Βλ. σχετικά, Κορνηνού Μαρία, 1990· Κορνηνού Μαρία, 1988· Ψυχογιός Δημήτρης, 2004, σ. 354-496.

3.2. Ερευνώντας το περιεχόμενο – στερεότυπα

Τα Μέσα, όπως έχουμε προαναφέρει, παρέχουν τα γνωστικά εκείνα πλαίσια που επιδρούν στην πρόσληψη και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Συγκροτούν ένα σημαντικό σχετικά συμβολικό κόσμο που προσανατολίζει τις ανθρώπινες αξίες, στάσεις και συμπεριφορές. Η ερευνητική προσέγγιση του περιεχομένου του Τύπου συνίσταται στην ανίχνευση των αρνητικών προσδιορισμών που αποδίδονται στον «άλλο», τον μετανάστη, γεγονός που υπαγορεύει την εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Ωστόσο το «κείμενο» που ερευνούμε ορίζεται τόσο από αυτά που λέει όσο και από εκείνα που αποσιωπά και νοηματοδοτείται, μεταξύ άλλων, και από τη «μορφολογία» της παρουσίας ή αποφυγής δημοσίευσής του. Η στερεοτυπική σκέψη,¹³ η προκατάληψη και η κοινωνική διάκριση, εκδηλώνονται και άτυπα.¹⁴ Η αναπαραγωγή του ρατσιστικού λόγου μπορεί να γίνεται και μέσα από τη ρητή του καταδίκη. Μπορεί ακόμα να δανείζεται επιχειρηματολογία της άλλης πλευράς (π.χ. «επιλεγμένη» μετανάστευση, ή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων). Μπορεί επίσης να εκφράζεται ρητορικά.¹⁵ Ο πολιτικός λόγος για τη μετανάστευση εμπεριέχει πάντα την αντίθεση «εμείς – οι άλλοι», είτε χρησιμοποιεί το λεξιλόγιο της εθνικής ταυτότητας (δεξιά – άκρα δεξιά) ή αυτό της ενσωμάτωσης και κοινωνικής ένταξης. Το διχοτομικό αυτό τμήμα εδράζεται και σε μία δομική πλέον παγκόσμια διαίρεση, «υπανάπτυκτων» και «υπερα-

13. «Στερεότυπα» και «στάσεις» (attitudes) ονομάζονταν οι απόψεις και οι ιδέες του κοινού που δύσκολα μπορούν να αλλάξουν (οι ομοειδείς ιδέες που ανέδειξε ο Ράις στην εμπειρική έρευνα μέσων από τη δεκαετία του 1930) Όπως όμως σχολιάζει ο Prokop «οι ερευνητές δεν αναρωτήθηκαν ποτέ αν αυτές οι σταθερές απόψεις του κοινού δεν θα μπορούσαν να εξηγηθούν και με την λογική. Αντί γι αυτό εξέλαβαν αξιωματικά τις “μη – ορθολογικές προδιαθέσεις” που αντιστέκονται σε όλες τις επιρροές» (Prokop, σ. 184).

14. Οι διαπιστώσεις αυτές προκύπτουν από την εξέταση πολλών εμπειρικών δεδομένων. Βλ., ενδεικτικά, «Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των Ομογενών, Μεταναστών Προσφύγων», DREAM - Κ.Π. EQUAL, «Δίκτυο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξеноφοβίας στα ΜΜΕ, Θεσ/νίκη 2004' έρευνα Ανθόπουλου (2001): Στην έρευνά του διαπίστωσε την αναπαραγωγή ρατσιστικών αντιλήψεων από τα ΜΜΕ με ένα έμμεσο και συγκαλυμμένο τρόπο που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο ρατσιστικό λόγο (σ. 28) Παύλου (1999): Η έρευνα ανέδειξε τον καταλυτικό ρόλο των ΜΜΕ στη νομιμοποίηση ρατσιστικών αντιλήψεων. Τόνισε την δυνατότητα των ΜΜΕ να «κατασκευάζουν ειδήσεις και να επινοούν την πραγματικότητα (σ. 29).

15. Βλ. σχετικά, Κωνσταντινίδου (2001, σ. 61) «για να μπορέσουν να συνυπάρξουν και οι δύο σηματοδοτικές πρακτικές ταυτόχρονα κατά κανόνα υιοθετείται είτε η τυπική εξισορρόπηση «αντιτιθέμενων» απόψεων προς όφελος μιας «αντικειμενικής» και «νηφάλιας» αντιμετώπισης του ζητήματος είτε η σελιδοποιητική απόσταση».

νεπτυγμένων». Κεντρική θέση στο λεξιλόγιο του σύγχρονου ρατσισμού καταλαμβάνει η «διαφορά» η οποία μάλιστα αναγορεύεται σε απόλυτη αξία (Μπαλιμπάρ, 1991, σ. 146-147). Ποιος όμως είναι ο άλλος; Κανείς δεν μπορεί να πει ακριβώς ποιος είναι ο άλλος, τονίζει ο Μπαλιμπάρ (1991, σ. 71).

Ο «λόγος» που στοχεύουμε να ερμηνεύσουμε, εκφερόμενος στο πλαίσιο της μαζικής επικοινωνίας δεν είναι απλά συμβολικός και βαθύτατα ιδεολογικός, όσον αφορά στο μετασχηματισμό της κοινωνικής συναίνεσης/διαφωνίας της ύπαρξης του «άλλου». Είναι επιπλέον λανθάνων, υποκείμενος σε μεταμορφώσεις, συχνά συνυφασμένος με «-ισμούς» και αλληλοϋποστηριζόμενες ιδεολογίες. Από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, ο Lippman ανέδειξε το ρόλο των φαντασιώσεων, των συμβόλων και κωδίκων στη συγκρότηση της «κοινής γνώμης» και την αξία τους στην υφιστάμενη κοινωνική διάταξη (Lippman, 1998). Ο «λόγος» που σχηματοποιεί την ταυτότητα και περιγράφει την ετερότητα, που στηρίζεται δηλαδή στη «διαφορά» είναι φορτισμένος ιδεολογικά με ποικίλες εννοιολογικές γειτνιάσεις και μεταμορφώσεις. Η αποκάλυψη αυτών των μεταμορφώσεων υπαγορεύει την αναζήτηση ποιοτικών μεθόδων έρευνας, ικανών να φανερώσουν συνδηλώσεις και υποδηλώσεις.

Περαιτέρω πρέπει να διατυπώσουμε τις υποθέσεις εργασίας, τις εννοιολογικές κατηγοριοποιήσεις προσέγγισης και ταξινόμησης του ερευνητικού μας υλικού. Στο στάδιο αυτό αποφασίζουμε το πλαίσιο (γενίκευση ή εξατομίκευση) του γεγονότος, τις αναγωγές δηλαδή του περιεχομένου είτε στις δομές είτε στα άτομα. Επίσης αντιμετωπίζουμε διάφορα ζητήματα που μας θέτει η διερεύνηση του περιεχομένου, όπως φερ' ειπείν το αν θα αξιολογήσουμε την κριτική ή επικριτική στάση των συντακτών ενός άρθρου κι αν ναι, πώς θα την ερμηνεύσουμε, ως δεοντολογία ή ως ιδεολογία; Σε κάθε περίπτωση καλείται ο εκάστοτε ερευνητής, αφού τοποθετηθεί θεωρητικά, να διαχειριστεί την αποδοχή των νοημάτων αποστασιοποιημένα, γιατί συντείνει στο αναπαριστώμενο γεγονός, είτε αντιμετωπίζοντας τους απειλητικούς «άλλους» ως «πρόβλημα» που μεταθέτει την ευθύνη στο κράτος ή ως αιτούντες ανθρωπιστικής αντιμετώπισης και καταδίκης της ξеноφοβίας.

Συνοπτικά, οι επικοινωνιακές επιδράσεις εντοπίζονται στη διαδικασία της κατασκευής νοήματος, της συμβολικής επεξεργασίας, της κατανόησης και της ανάκλησης της δομής της γνώσης που μεταδίδεται από την παραγωγή των μέσων (Berger, 1998, σ. 145). Ωστόσο, αν ασχολούμαστε με τις σωρευτικές επιδράσεις χωρίς να βαθαίνει η ανάλυση στις διαδικασίες κατανόησης, υπάρχει ο κίνδυνος να αποδίδονται οι επιδράσεις στα περιεχόμενα όπως προσλαμβάνονται από τους αναλυτές. Σε κάθε περίπτωση, ο εντοπισμός της

αντιστικτικής σχέσης του καλού-κακού ή του θύματος-δράστη δεν αποκλίνει καθόλου από τη στερεοτυπία, παρά την κριτική στάση απέναντι στο ρατσισμό και στον εθνοκεντρισμό της επίσημης ή άτυπης κοινωνικής αντίδρασης.

4. Μέθοδοι έρευνας

Έχουμε ως εδώ λοιπόν συζητήσει το γιατί εμπλέκονται τα ΜΜΕ, σε ποιο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο τοποθετείται η διερεύνησή τους, καθώς και τα δυναμικά ερευνητικά αντικείμενα (οργανωτικές δομές και επιδράσεις στους επικοινωνητές, στο κοινό και στο παραγόμενο μήνυμα) τα οποία και δεν εξετάζουμε όταν προτάσσουμε το περιεχόμενο, παρόλο που προκύπτουν αναγκαστικά στην πορεία της εξέτασης του ρόλου τους. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλοί τομείς της θεωρίας της επικοινωνίας που ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με το περιεχόμενο, δεν υπάρχει συναίνεση για το ποια είναι η καταλληλότερη μέθοδος έρευνας ή ποια θέματα είναι πιο κατάλληλα για την αρτιότερη ανάλυση των «επικοινωνιακών θεμάτων». Ακόμη, οι πρόσφατες τάσεις στην επικοινωνιακή θεωρία για την κατασκευή της πραγματικότητας από τα Μέσα ανοίγουν ένα τεράστιο ορίζοντα προσεγγίσεων και ερευνητικών τεχνικών.

Το οπλοστάσιο της επικοινωνιακής έρευνας διαθέτει ποικιλία ερευνητικών μεθόδων προς επιλογή της καταλληλότερης, ανάλογα με τον ερευνητικό στόχο και σε στάθμιση πάντα των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της κάθε προσέγγισης. Αναφέρουμε επιγραμματικά βασικές μεθόδους:¹⁶ Έρευνες γνώμης για τη χρήση των Μέσων (Surveys Interviews and Questionnaires), Ανάλυση κοινωνικών ρόλων για την ανάδειξη μοντέλων (pattern) συναναστροφής και συμπεριφοράς που αποδίδουν «ταυτότητα» στο πλαίσιο μια κοινωνικής δομής, Συνέντευξη βάθους, Ρητορική ανάλυση (για τη διερεύνηση της πειθούς), Έρευνα αρχείου και ιστορική έρευνα, Ομάδες εστίασης (Focus Group), Πειραματικά ερευνητικά προγράμματα, Συμμετοχική παρατήρηση, Συγκριτική ανάλυση, Ανάλυση Περιεχομένου, Λόγου, Κειμένου.

Η παραδοχή της «μεσοποιητικής» διαδικασίας των ΜΜΕ, σε αντίθεση με την αντίληψη περί «πανίσχυρων μέσων», έχει σηματοδοτεί από μια απομάκρυνση από τις ποσοτικές μεθόδους» (Κουέλ, 1997, σ. 496-503) και μια στροφή προς την προσέγγιση του περιεχομένου με ποιοτικές μεθόδους.

16. Βλ. αναλυτικότερα στο βιβλίο του *Media Research Techniques*, όπου ο Berger παρουσιάζει αναλυτικά τις τεχνικές έρευνας και τις δυνατότητες και ανεπάρκειες ή προβλήματα των εφαρμογών τους.

4.1. Ανάλυση περιεχομένου – ανάλυση κειμένου – ανάλυση λόγου

Θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις βασικές προσεγγίσεις έρευνας του κειμένου των Μέσων και την εξέλιξή τους, ξεκινώντας από την ανάλυση περιεχομένου η οποία είναι μια ποσοτική κυρίως μέθοδος με σημαντικά όμως ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Οι ορισμοί που έχουν δοθεί για να περιγράψουν αυτήν την ερευνητική τεχνική είναι πάρα πολλοί και, όπως παρατηρεί ο Berelson, όλοι συμπίπτουν σε ορισμένα χαρακτηριστικά της, όπως η εφαρμογή της στις κοινωνικές επιστήμες για τον προσδιορισμό των επικοινωνιακών επιδράσεων, μέσω συντακτικών ή σημασιολογικών διαστάσεων της γλώσσας, καθώς και το γεγονός ότι πρέπει να είναι «αντικειμενική», «συστηματική» και «ποσοτική» (Berelson, 1952, σ. 14-15).¹⁷ «Η ανάλυση περιεχομένου είναι μία τεχνική έρευνας για να εξάγουμε αναπαραγόμενα (replicable) και αξιόπιστα συμπεράσματα, από τα δεδομένα στο περιεχόμενό τους» (Krippendorff, 1980, σ. 21). Είναι μια διακριτική τεχνική που μπορεί να διαχειριστεί αδόμητο υλικό και να επεξεργαστεί συμβολικές φόρμες διαχειριζόμενη μεγάλους όγκους δεδομένων. (Krippendorff, 1980, σ. 29-31). Βασίζεται στη μέτρηση και σε αντιπροσωπευτικότητα δείγματος, προσπαθώντας να μάθει κάτι για τους ανθρώπους εξετάζοντας αυτό που παράγουν (γραπτό κείμενο, εικόνα, ταινία, σκίτσο κ.λπ.). Η ανάλυση περιεχομένου προϋποθέτει ότι τα συμπεριφοριστικά μοντέλα, οι αξίες και συμπεριφορές που υπάρχουν στο υλικό, αντανακλούν και επηρεάζουν τις αξίες και τις στάσεις των ανθρώπων που δημιουργούν το υλικό. Ερευνά με άλλα λόγια την «πρόθεση του επικοινωνητή». Από μόνη της όμως, ως ερευνητική τεχνική, δεν δίνει άμεσα δεδομένα για τη φύση του επικοινωνητή. Γι' αυτό περιορίζεται στην ταξινόμηση, περιγραφή και ανάλυση του προφανούς περιεχομένου της επικοινωνίας (Berger, 1998, σ. 23). Το πρόβλημα ερμηνείας των συλλεγόμενων, μετρήσιμων και συγκρίσιμων πληροφοριών παραμένει. Η ανάλυση του περιεχομένου δεν δίνει απαντήσεις σε ζητήματα ερμηνείας ή αντιδράσεων σε λεπτές νοηματικές αποχρώσεις και σύνθετες σημασίες (Fiske, 1992, σ. 37). Σχηματοποιεί και αναλύει «συστήματα μηνυμάτων», δεν είναι όμως από μόνη της επαρκής στο να αναδείξει την πολύπλοκη διαδρομή από το εμφανές στο λανθάνον μήνυμα. Ο όρος «κείμενο» δεν περιορίζεται στην έντυπη του μορφή, αλλά ορίζεται ως σημείο συνάντησης με τον «αναγνώστη»- αποδέκτη του.¹⁸

17. Αν και σημειώνουμε, ότι σύντομα προστέθηκε και η ποιοτική διάσταση στην ποσοτική ανάλυση (Berelson, 1952, σ. 115).

18. Ο όρος «κείμενο» (text) χρησιμοποιήθηκε με δύο βασικές έννοιες: η μία αναφέρεται στο

Ο δομομοός και η σημειολογία δίνουν διέξοδο στους περιορισμούς της παραδοσιακής ανάλυσης περιεχομένου, χωρίς να τίθεται θέμα υπεροχής μιας μεθόδου έναντι της άλλης.¹⁹ Όροι όπως: σημείο, σημασιοδότηση, εικόνα, ενδείκτης, καταδήλωση, συμπαραδήλωση, αναφέρονται σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής νοήματος. Η σημειωτική έχει τρία πεδία μελέτης:

μήνυμα αυτό καθαυτό. Ο Φίσκε πρότεινε ως εναλλακτική χρήση να διατηρηθεί ο όρος «κείμενο» για να υποδηλώσει το νοηματικό αποτέλεσμα της «συνάντησης» του περιεχομένου με τον αναγνώστη. Υπάρχουν δύο βασικές προσεγγίσεις στη μελέτη της επικοινωνίας: Η πρώτη βλέπει την επικοινωνία σαν μετάδοση μηνυμάτων. Η δεύτερη, την προσεγγίζει σαν παραγωγή και ανταλλαγή νοημάτων, δηλαδή μελέτη της επικοινωνίας είναι η μελέτη του κειμένου και της κουλτούρας με βασική της μέθοδο την σημειωτική (Fiske, 1992, σ. 18).

19. Παρουσιάζουμε εδώ την έρευνα του Γαλάνη ως ένα παράδειγμα σύνθετης μεθοδολογικής αναλυτικής περιεχομένου εφαρμογής σε έντυπα. Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί το είδος της πληροφόρησης που δίνουν τα εξεταζόμενα έντυπα (περιοδικά Stern, Quick και Spiegel) σχετικά με τους μετανάστες, οι διαφορές τους στην πληροφόρηση, οι διαφορές σε σχέση με τις διαφορετικές εθνικές ομάδες και, τέλος, η μεταβολή στην αρθρογραφία σε σχέση με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Η τελευταία διερεύνηση στηρίχθηκε στην ερευνητική υπόθεση ότι η οικονομική ανάπτυξη ή η στασιμότητα ή η κρίση σχετίζεται αντίστοιχα με «θετική», ή μάλλον «αρνητική» ή και πιο «αρνητική» προβολή της εικόνας των μεταναστών από τα ΜΜΕ. Για τον ορισμό της κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης στην εξεταζόμενη χρονική περίοδο (εικοσιτρία έτη) υπολογίστηκαν διάφορα ετήσια και μηνιαία στατιστικοοικονομικά μεγέθη, όπως: ισοζύγιο πληρωμών, καθαρό εγχώριο προϊόν, πληθυσμός Γερμανών και αλλοδαπών, εργαζόμενοι και άνεργοι Γερμανοί και αλλοδαποί, ακάλυπτες θέσεις εργασίας. Έτσι στοιχειοθετήθηκαν οι φάσεις οικονομικής ανάπτυξης, οικονομικής στασιμότητας και οικονομικής κρίσης. Τα κείμενα εξετάστηκαν μορφολογικά με τη χρήση της «απλής» μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου, αναλύθηκαν γλωσσικά (δημιουργία «λέξικού» και σχηματισμό «κατηγοριών» και «υποκατηγοριών») με την «ηλεκτρονική μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου» οι δε φωτογραφίες αναλύθηκαν με την μέθοδο της «σημειολογικής διαφοροποίησης». Με την παραδοχή ότι η αντιπαράθεση με τα κείμενα διαμορφώνεται τόσο με τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της δομής των κειμένων όσο και με τα μορφολογικά, εφαρμόστηκαν κριτήρια, όπως η πολυπλοκότητα του κειμένου (απόσταση κειμένου – αναγνώστη σε μορφολογικό επίπεδο) με παραμέτρους μέτρησης τον αριθμό προτάσεων ανά άρθρο, τον αριθμό λέξεων ανά πρόταση καθώς και το ποσοστό διαφορετικών λέξεων στο σύνολο του αριθμού των λέξεων. Εξετάστηκαν άρθρα των οποίων το μικρότερο μήκος ήταν τουλάχιστον 0,1 της σελίδας (10 προτάσεις). Το περιεχόμενο των κειμένων των άρθρων περιελάμβανε τις παραμέτρους της «εθνικότητας» (και διάφορες υποκατηγορίες της), του «επίπεδου παρουσίας» (ατομική, ειδική ομαδική, ανώνυμη παρουσίαση) και το «θέμα» του άρθρου σε συνδυασμό με οκτώ θεματικές υποκατηγορίες. Για την ανάλυση περιεχομένου σε επίπεδο λέξεων, στις παραπάνω παραμέτρους, προστέθηκαν άλλες κατηγορίες, ενσωματώθηκαν καινούργιες ή έγιναν εννοιολογικές διαφοροποιήσεις και άλλες κατηγοριοποιήσεις. Για την ανάλυση των φωτογραφιών του κειμένου χρησιμοποιήθηκαν ως μορφολογικές παράμετροι: το τμήμα της φωτογραφίας σε σχέση με το κείμενο, ο αριθμός των φωτογραφιών και το μέγεθος των φωτογραφιών. Για την αξιολόγησή τους χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της «σημειολογικής διαφοροποίησης» (μοντέλο σημασιολογικού χώρου) και έξι ομάδες τακτικών αναγνωστών των περιοδικών.

το ίδιο το σημείο, τους κώδικες ή τα συστήματα στα οποία οργανώνονται τα σημεία και τέλος την κουλτούρα μέσα στην οποία λειτουργούν οι κώδικες και τα σημεία. Στη σημειωτική ο δέκτης θεωρείται ότι παίζει έναν πολύ ενεργητικότερο ρόλο, γι αυτό προτιμάται ο όρος «αναγνώστης» (ακόμη και μιας φωτογραφίας ή ζωγραφικού πίνακα).²⁰

Οι σημειωτικές σπουδές στη μαζική επικοινωνία (στα τέλη της δεκαετίας του 1960 αρχές 1970) ήταν πολύ διαφορετικές από σήμερα. Χαρακτηριζόταν από την ανωτερότητα της σημειωτικής, μια προσέγγιση που υπέθετε ότι τα μέσα ήταν οχήματα παραγωγής και διανομής μηνυμάτων και κειμένων: η ανάλυση δεν εστίαζε στα μέσα και στις λειτουργίες τους αλλά στα σημειωτικά αντικείμενα. Η ανάλυση κειμένου (textual analysis) προσέγγιζε τις πολιτιστικές σπουδές και, αφορούσε κυρίως «στον τρόπο που δομούνται τα κείμενα, τι εννοούν, πως το εννοούν», με άλλα λόγια χρησιμοποιούσε ένα μίγμα σημειωτικών, δομικών και λογοτεχνικών προσεγγίσεων. Ο πρώτος σκοπός μιας τέτοιας προσέγγισης ήταν να διευκρινίσει τον ιδεολογικό χαρακτήρα της μαζικής επικοινωνίας. Στη συνέχεια, η ανάλυση κειμένου αντικατέστησε την ανάλυση περιεχομένου (αν και περισσότερο θεωρητικά παρά στην ερευνητική πρακτική), στο βαθμό που αντιμετωπιζόταν η πολυπλοκότητα του κειμένου σαν ένα όλο σημασία σημείο αναφοράς, παρά σαν απομονωμένα μηνύματα που θεωρούνταν αντιπροσωπευτικά στη διαδικασία της σημασιολόγησης (όπως στην ανάλυση περιεχομένου).

20. Ο Peirce θεωρεί ως σημείο αυτό στο οποίο αναφέρεται και αυτούς που το χρησιμοποιούν ως τα τρία άκρα ενός τριγώνου (σημείο – ερμηνευμα – αντικείμενο). Όπως τονίζεται από τον Saussure, το σημείο αποτελείται από τη φυσική του μορφή και από μια συνδεδεμένη με αυτό έννοια που με τη σειρά της αποτελεί μια αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας (σημαίνον - σημαινόμοιο / σημασιολόγηση: νόημα). Το σημείο σχετίζεται με την πραγματικότητα μόνο διαμέσου των αντιστοίχων εννοιών που έχουν οι χρήστες του. Ο Μπαρτ χρησιμοποίησε τον όρο «αγκυροβόληση» για να περιγράψει την λειτουργία των λέξεων που χρησιμοποιούνται ως λεζάντες φωτογραφιών. Οι οπτικές εικόνες είναι πολύσημες, υποδηλώνουν μια κινούμενη αλυσίδα σημειομένων, καταπολεμώντας έτσι τον τρόπο των αβέβαιων σημείων. Μια άλλη λειτουργία της αγκυροβόλησης είναι η «κατονομασία»: αυτή δηλώνει τι παριστάνει η φωτογραφία κι έτσι μας βοηθά να την εντάξουμε με ακρίβεια στην εμπειρία μας για τον κόσμο. Συνεπώς, οι λέξεις καθοδηγούν την ανάγνωσή μας. Μας λένε γιατί η φωτογραφία θεωρήθηκε αξία να τραβηχτεί και πώς πρέπει να τη διαβάσουμε. Μας καθοδηγούν στην «προτιμητέα ανάγνωση» (όπως το έχει ονομάσει ο Stuart Hall): α) κυρίαρχο σύστημα ή κυρίαρχος κώδικας, είναι αυτός που μεταφέρει τις κυρίαρχες αξίες και τις προτιμητέες αναγνώσεις της κοινωνίας β) υποτελής σύστημα ή διαπραγματευμένο κώδικα, είναι αυτό που αποδέχεται τις κυρίαρχες αξίες και την υπάρχουσα κοινωνική δομή αλλά είναι έτοιμο να υποστηρίξει ότι κάποια συγκεκριμένη ομάδα χρειάζεται βελτίωση της κοινωνικής της θέσης (Fiske, 1992, σ. 136-137).

Πιο πρόσφατα, ο διάλογος μεταξύ επικοινωνιακής έρευνας και σημειωτικών σπουδών συντέλεσε στην ανάδυση μιας διαφορετικής προσέγγισης στην ανάλυση λόγου που χαρακτηρίζεται από το ενδιαφέρον για το λόγο σε όλα τα κειμενικά και εξω-κειμενικά συστατικά του και αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως κοινωνικό δεδομένο. Αυτή η νέα κατεύθυνση διευρύνει το πεδίο έρευνας αλλά ενέχει τον κίνδυνο των εννοιολογικών διευρύνσεων κατά την εφαρμογή της ανάλυσης λόγου (discourse analysis) στα Μέσα (Berger, 1998, σ. 142). Η έρευνα στα Μέσα τείνει να μετακινηθεί από επιδράσεις που συναρτώνται με το χρόνο, προς την ανάδειξη των διαχρονικών επιδράσεων, όχι αποκομμένων από ένα χρονικό συνεχές αλλά σε συνύπαρξη με αυτό, γεγονός που ενθαρρύνει με τη σειρά του μια μετακίνηση από την εστίαση του ενδιαφέροντος στην ανάλυση των «περιεχομένων» προς την εξέταση του Λόγου των Μέσων (media discourse) και επιπλέον εξηγεί τις αμοιβαίες προσπάθειες κατανόησης μεταξύ της επικοινωνιακής έρευνας, της σημειωτικής προσέγγισης και της ανάλυσης λόγου (M. Wolf, 1998).

Στα μεταγενέστερα χρόνια, η εξέλιξη των δύο «δογμάτων» –σημειωτικής και επικοινωνιακής έρευνας– πήρε άλλες κατευθύνσεις. Η σημειωτική γρήγορα ξεπέρασε την έννοια του «κώδικα» και την ιδέα του μοντέλου του κλειστού κειμένου. Η επικοινωνιακή έρευνα απομακρύνθηκε από επιδράσεις (αν και πρόσφατα υπάρχει ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον) και συγκεντρώθηκε σε άλλα θέματα όπως η κοινωνιολογία και τα οικονομικά της παραγωγής των μέσων (Berger, 1998, σ. 145). Μόνο τα τελευταία δέκα χρόνια εμφανίστηκαν διαφορετικές οπτικές έρευνας που επιστούν την προσοχή εκ νέου, σε κατά κάποιο τρόπο αγνοημένα θέματα όπως στους παράγοντες που αφορούν στο κοινό το οποίο όμως αλληλεπιδρά με τα κείμενα των μέσων.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι εξελίξεις στη θεωρία της επικοινωνίας και κυρίως η έμφαση στην κατασκευή της πραγματικότητας από τα Μέσα, καθώς και η ανάδειξη του ρόλου του «δημιουργού» – λήπτη μηνυμάτων και του επίσης «δημιουργού»- επικοινωνητή, οδήγησαν σε πιο σύνθετες μορφές έρευνας των Μέσων και Ανάλυσης Λόγου (discourse analysis). Υπήρξε μετακίνηση από τις αυστηρά αντικειμενικές και ποσοτικές μεθόδους ανάλυσης περιεχομένου προς ποιοτικότερες ή και πιο σύνθετες ερευνητικές μεθόδους. Η επικοινωνιακή έρευνα έχει πλέον προσανατολισθεί στην κειμενική (textual) επικοινωνία και έτσι έχει καταφέρει να συμπεριλάβει τη φύση και τη δυναμική των επιδράσεων της μαζικής επικοινωνίας στο κοινωνικό σύστημα, σε όλη τους την πολυπλοκότητα.

4.2. Θεματικές ταξινομήσεις παραστάσεων του άλλου

Στη συνέχεια, αφού επιλέξουμε μέθοδο ή συνδυασμό μεθόδων χρειαζόμαστε εννοιολογικά σχήματα – κατηγορίες ανάλυσης του «διαμεσολαβημένου» από τα Μέσα λόγου. Παρουσιάζουμε ορισμένες θεματοποιήσεις που αντλήθηκαν από την ενδεικτική επισκόπηση προηγούμενων ερευνών.

Κατά την επεξεργασία των δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (ESS), προκύπτει η αντιμετώπιση του «άλλου» ως «απειλή» και στη συνέχεια ταξινομείται, βάσει των κοινωνικών ομάδων που την εκφράζουν, σε τρεις αδρές κατηγορίες: Απειλή που προσλαμβάνεται ως προσωπική απειλή κατά της κοινωνικής και οικονομικής θέσης εκείνου που την εκφέρει, απειλή που προσλαμβάνεται ως προσωπική απειλή κατά της ατομικής ασφάλειας και ιδιοκτησίας και, τέλος, συνολική απειλή για τη συνοχή της υφιστάμενης κοινότητας (Μαλούτας κ.ά., 2007, σ. 83).

Αντίστοιχα, έρευνα του Γαλάνη έδειξε ότι η θεματοποίηση των μεταναστών από τα ΜΜΕ βασίζεται κυρίως στους φόβους και τις ανασφάλειες του πληθυσμού είτε υπό τη μορφή της κοινωνικής απειλής είτε υπό τη μορφή της «προσωπικής απειλής» (βλ. Γαλάνη, 2003, σ. 248-249).

Σε έρευνα του Κέντρου Μεταπληροφόρησης για Μετανάστες, Παλινοστούντες, Πρόσφυγες, διαπιστώθηκαν τα εξής σχήματα ουσίας στον γραπτό Τύπο: Κόστος – Ωφέλεια, Απειλή – Ασφάλεια, Υστέρηση – Δικαίωμα, Αγνοιστής – Λαθραίος. Τα σχήματα αυτά συνδέουν τη μεταναστευτική παρουσία με (δήθεν) ηθικά αρχέτυπα που καθορίζουν τους όρους ένταξης στον τόπο υποδοχής. Διερευνούν αν ο μετανάστης έχει τη δυνατότητα να κερδίσει την αποδοχή. Η έννοια λαθραίος δεν χρησιμοποιείται με κριτήριο τον τρόπο εισόδου ή παραμονής, αλλά με κριτήριο τον τρόπο και τις συνήθειες ζωής.²¹

Στην έρευνα «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991 – Απριλίου 1993»,²² αναδείχθηκε επίσης η κυριαρχία και αναπαραγωγή του στερεοτυπικού και ανορθολογικού «λόγου» στον Τύπο. Από την ανάλυση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων, προέκυψε ότι η στάση του ελληνικού Τύπου για το μακεδονικό ζήτημα και τη γιουγκοσλαβική κρίση ήταν εθνοκεντρική. Η στάση αυτή του Τύπου εντάσσεται στην ευρύτερη εθνικιστική έξαρση της περιόδου. Η διαμεσολάβηση των

21. Βλ. Πορίσματα έρευνας, «ΚΕΜΜΕΠΑΠ – ΗΦΑΙΣΤΟΣ», 2004, σ. 36-37.

22. Βλ. Αρμενάκης Α, Γκοτσόπουλος Θ., Δεμερτζής Ν., Παναγιωτοπούλου Ρ., Χαραλάμπης Δ., 1996, «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991 – Απριλίου 1993», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ.188-231.

ΜΜΕ, επίσης, συνέβαλε στην έκταση και έξαρση του εθνικισμού και της ξενοφοβίας αναπαράγοντας γνωστές κοινωνικές διαιρέσεις και συνταυτίσεις. Επίσης, προέκυψε ότι στο χώρο του Τύπου, το ορθολογικό περιεχόμενο στη δημόσια χρήση του λόγου, περιθωριοποιείται (Αρμενάκης Α., κ.ά, 1996, σ. 188-31). Επιπλέον, η επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων αυτής της έρευνας²³ ανέδειξε ότι το σύνολο των αναπαραστάσεων και αντιλήψεων για την εθνική ταυτότητα συνίσταται σε μια βαθύτατα ελληνοκεντρική αυτο-εικόνα, μιας χώρας σημείο αναφοράς της διεθνούς κοινωνίας και μονίμως αδικημένης από τις μεγάλες δυνάμεις ή τους συμμάχους.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι ταξινομήσεις που προκύπτουν είναι διχοτομικές, είτε πρόκειται για το γενικό πλαίσιο απεικόνισης της κατοπρινικής έννοιας «ταυτότητα/ ετερότητα», είτε για την πρόσληψη «ανώτερων» και «κατώτερων» ξένων ή για ειδικότερα θέματα προστασίας και ασφάλειας του πληθυσμού.

Συνοψίζοντας, έχουμε μέχρι εδώ επιχειρήσει να δείξουμε την ιδεοτυπική χρήση των αντιλήψεων σχετικά με την εθνική ταυτότητα και τη μαζική επικοινωνία καθώς και να εξηγήσουμε την ερευνητική επιλογή της μετανάστευσης ως προσδιορισμό της ετερότητας. Επιπλέον, έχουμε συζητήσει τις άλλοτε εμφανείς, άλλοτε άδηλες εννοιολογικές συγγένειες και τις συναρθρώσεις τους στον πολιτικό λόγο και στο συλλογικό φαντασιακό. Αυτή η πολυπλοκότητα «διαμεσολαβημένη» από τα ΜΜΕ, δημιουργεί οπωσδήποτε προβλήματα στον ερευνητή.

5. Επίλογος

Η θεωρία της επικοινωνίας καθημερινά αναδεικνύει το εύρος του πεδίου έρευνας των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, τις πολυσχιδείς προσεγγίσεις της μελέτης τους και τα πολλαπλά και αλληλοεξαρτώμενα επίπεδα ανάλυσής τους. Η δυναμική σχέση μεταξύ της κοινωνίας και του θεσμού των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας θέτει πολλά μεθοδολογικά προβλήματα αλλά και επιλογές ερευνητικών μεθόδων. Τα χαρακτηριστικά και οι ιστορικές καταβολές εγχαράσσονται στο επιλεγέν Μέσο που λειτουργεί ως οργανισμός, σε συγκεκριμένο μεν χωροχρόνο αλλά και σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

23. Βλ. Παναγιωτοπούλου Ρ., 1996, «Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεοτύπων από τον Τύπο στο παράδειγμα του Μακεδονικού ζητήματος», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 232-274.

Επιπλέον, το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον επηρεάζει τόσο τις αποφάσεις της ειδησεογραφικής κάλυψης όσο και τον προσδιορισμό του τι αποτελεί «είδηση» και ποιο είναι το κοινό- αποδέκτης. Σε αυτήν την κατεύθυνση συνδράμουν πολλά εμπειρικά δεδομένα ερευνών που προσεγγίζουν τις ξενοφοβικές στάσεις και αντιλήψεις κυρίως του κοινού αλλά και των προσώπων που εμπλέκονται στην κατασκευή των ειδήσεων. Αυτή ακριβώς η συνθετότητα συνηγορεί στην αναζήτηση και εφαρμογή συνδυαστικών ερευνητικών μεθόδων και «ποιοτικότερων» προσεγγίσεων των μεθοδολογικών ζητημάτων που προκύπτουν. Είναι γενικά αποδεκτό από τις επικοινωνιακές θεωρήσεις ότι τα ΜΜΕ δεν απεικονίζουν την πραγματικότητα, αλλά κατασκευάζουν μια νέα πραγματικότητα, ακόμα και αν διαχειρίζονται τα αντικειμενικά δεδομένα, με τρόπο πραγματικό. Έτσι ο αναλυτής πρέπει να έχει υπόψη του, το σκηνικό της δράσης, την πρόσληψη αυτού του σκηνικού καθώς και την ανθρώπινη ανταπόκριση προς την εικόνα εκείνη που αυτοεξελίσσεται πάνω στο σκηνικό. Η παραδοσιακή ανάλυση του περιεχομένου, παρά τον ποιοτικό εμπλουτισμό της και την επάρκειά της στη σχηματοποίηση και ανάλυση «ουστήματος μηνυμάτων», δεν προσφέρεται πλήρως για την ανάδειξη των σημασιών και των νοηματικών αποχρώσεων του περιεχομένου. Η σχέση της κοινωνικής κουλτούρας και της κουλτούρας των Μέσων εντείνει την εφαρμογή της ανάλυσης λόγου καθώς και τις ποικίλες εφαρμογές της με τη σημειωτική, που διατίθενται για περαιτέρω εμβάθυνση.

Τέλος, η «πίεση» που δέχονται τα ΜΜΕ από θεσμούς εποπτείας και διάφορους επιστημονικούς και κοινωνικούς φορείς για δεοντολογική συμμόρφωση του περιεχομένου τους, έχει επιδράσει, σε αρκετές περιπτώσεις, στην απρόσκοπτη εμφάνιση στάσεων και στερεοτύπων στο «λόγο» των ΜΜΕ, καθιστώντας το ερευνητικό μας αντικείμενο ασαφές, υπόρρητο ή και συγκαλυμμένο. Αυτή η επίδραση σε συνδυασμό με τον διαπαιδαγωγικό ρόλο που συχνά αναλαμβάνουν τα ΜΜΕ, προκαλεί σύγχυση ερμηνείας και απαιτεί διεισδυτικές και σύνθετες ερευνητικές τεχνικές.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αρμενάκης Α., Γκοτσόπουλος Θ., Δεμερτζής Ν., Παναγιωτοπούλου Ρ. και Χαράλαμπος Δ., 1996, «Ο εθνικισμός στον ελληνικό Τύπο. Το Μακεδονικό ζήτημα κατά την περίοδο Δεκεμβρίου 1991 – Απριλίου 1993», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 188-231.

- Ασκούνη Ν., 1997, «Απέναντι σε δύο αντιθετικές φιγούρες του “εθνικού άλλου”:
στοιχεία από μια ανάλυση του λόγου των εκπαιδευτικών», στο Α. Φραγκουδάκη
και Θ. Δραγώνα (επιμ.), *Τι είναι η πατρίδα μας -Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*,
Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, σ. 283-322.
- Βούλγαρης Γ. κ.ά., 1995, «Η πρόσληψη και αντιμετώπιση του “άλλου” στη σημερινή
Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επι-
στήμης*, τόμ. 5, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, σ. 81-100.
- Βρακοπούλου Κ., Γκίκα Σ., κ.ά. (επιμ.), 2004, «Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων
στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των ομογενών, μεταναστών και προσφύγων»,
ΑΠΘ, Οικονομικό τμήμα, τομέας Οικονομικής των επιχειρήσεων, Σχέδιο DREAM
- Κ.Π. EQUAL, «Δίκτυο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας
στα ΜΜΕ», Θεσσαλονίκη.
- Γαλάνης Γ., 2003, «Ελληνική κοινωνία και μετανάστευση», στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.),
*Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης: Η περίπτωση των Αλβανών
και Πολωνών Μεταναστών*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών
Επιστημών, Αθήνα, εκδ. Gutenberg.
- Γαλάνης Γ., 1989, «Η εγκληματικότητα των μεταναστών στον Τύπο», στο *Επιθεώρηση
Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 74, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 91-140.
- Γεωργαράκης Ν., Δεμερτζής Ν., Καφετζής Π., Λίποβατς Θ., Μοσχονάς Γ., Παναγιω-
τοπούλου Ρ., Παπαρίζος, Α., Σοφός Σ., και Τσαγκαρουσιάνου Ρ., 1994, στο Δε-
μερτζής Ν. (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέ-
ας.
- Δοξιάδης Κ., 1995, «Εθνικισμός, ιδεολογία, μέσα μαζικής επικοινωνίας», Αθήνα,
εκδ. Πλέθρον.
- Ζέρη Π., 1996, *Θεομοί εποπτείας στο ραδιοτηλεοπτικό σύστημα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσ-
σέας.
- Fiske J. and Hartley J., 1992, *Η γλώσσα της τηλεόρασης*, Αθήνα, εκδ. Επικοινωνία και
Κουλτούρα, (τίτλος πρωτοτύπου: «Reading television», 1978, 1990).
- Fiske J., 1992, *Εισαγωγή στην επικοινωνία*, Αθήνα, εκδ. Επικοινωνία και Κουλτούρα,
(τίτλος πρωτοτύπου: «Introduction to communication studies», 1982, 1989).
- Gellner E., 1992, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm E.J., 1994, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: πρόγραμμα,
μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ.Καρδαμίτσα.
- Κομνηνού Μ., 1990, «Κρίση Τύπου – κρίση εξουσίας: Οι εκλογές της 5ης 11.1989»,
στο Χ. Λυριντζής και Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκα-
ετία του 1980*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Κομνηνού Μ., 1988, «Κριτικός διάλογος ή κρίση του λόγου; Ερμηνεία για την δια-
φορετική θεωρητική προσέγγιση των μέσων μαζικής ενημέρωσης στη Δύση και
στην Ελλάδα», στο Μ. Κομνηνού και Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, εξουσία
και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.

- Κωνσταντινίδου Χ., 2001, «Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό Τύπο», Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα.
- Κωνσταντοπούλου Χ., Μαράτου- Αλιμπράντη Λ., Γερμανός Δ. και Οικονόμου Θ., (επιμ.), 1999, «Εμείς» και οι «Άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και στα σύμβολα, Αθήνα, εκδ. Τυπωθήτω- ΕΚΚΕ.
- Λαμπροπούλου Έ. και Αρφαράς Α., 2000, «Τύπος και εγκληματικότητα», στο Η. Δασκαλάκη κ.ά (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 432-444.
- Lippman W., *Κοινή γνώμη*, Αθήνα, εκδ. Κάλβος.
- Μαλούτας Θ., Παντελίδου – Μαλούτα Μ., Βαρίκα Ε., Δοξιάδης Κ., και Κονδύλης Γ., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας. Επεξεργασία δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας για την Ευρώπη και την Ελλάδα», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, και Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική – κοινωνία – Πολίτες. Αναλύσεις δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας – ESS*, Αθήνα, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 63-98.
- Μακ Κουέλ Ντ., 1997, *Εισαγωγή στη θεωρία της μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη (τίτλος πρωτοτύπου: «Mass communication theory, an introduction», 1983, 1987, 1994, 1995).
- Maletzke G., 1991, *Θεωρίες της μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Μελέτη στο χώρο των εργαζομένων στα ΜΜΕ για την αντιμετώπιση των Ομογενών, Μεταναστών Προσφύγων», 2004, DREAM - Κ.Π. EQUAL, «Δίκτυο για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στα ΜΜΕ», Θεσ/νίκη.
- Μοσκοπούλου Α., 2005, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών, απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο 1990 – 1999*, Αθήνα- Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα.
- Μουζέλης Ν., 1994, *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Μπαλιμπάρ Ε. και Βαλλερστάιν Ι., 1991, *Φυλή, έθνος, τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα, εκδ. ο Πολίτης.
- Παναγιωτοπούλου Ρ., 1996, «Κατασκευή εθνοκεντρικών στερεοτύπων από τον Τύπο στο παράδειγμα του μακεδονικού ζητήματος», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 89-90, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 232-274.
- Παπαθανασόπουλος Στ., 1993, *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παπαθανασόπουλος Στ., 1997, *Η δύναμη της τηλεόρασης, η λογική του μέσου και η αγορά*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παπαθανασόπουλος Στ. (επιμ.), 2000, *Επικοινωνία και κοινωνία: Από τον εικοστό στον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Πρόκοπ Ντ., 1997, *Η δύναμη των μέσων και η επίδρασή τους στις μάζες*, Αθήνα, εκδ. «Νέα Σύνορα»- Λιβάνη.
- Τρουμπέτα Σ., 2000, «Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του “άλλου” και το

- φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 101-102, Αθήνα, εκδ. ΕΚΚΕ, σ. 137-176.
- Τσαγκαρουσιάνου Ρ., 1994, «Πολιτική κουλτούρα και μαζική επικοινωνία στη σύγχρονη Ελλάδα: ο αθηναϊκός Τύπος και οι πολιτικές μειονότητες», στο Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσεάς.
- Τσουκαλάς Κ., 1987, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο.
- Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (επιμ.), 1997, *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Ψημίτης Μ., 1999, «Η ατομική επιλογή ως παράγοντας πολιτισμικής ταυτότητας σε συνθήκες πολυπλοκότητας», στο Χρ. Κωνσταντοπούλου κ.ά. (επιμ.), «*Εμείς*» και οι «*Άλλοι*». Αναφορά στις τάσεις και στα σύμβολα, Αθήνα, εκδ. Τυπωθήτω-ΕΚΚΕ, σ. 85 -107.
- Ψυχογιός Δ., 2004, *Τα έντυπα μέσα επικοινωνίας: από τον πηλό στο δίκτυο*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, σ. 354-496.
- Φραγκίσκου Α., 2004, «ΜΜΕ: η τάξη και η πάλη των λέξεων. Μια συζήτηση για προβλήματα ορολογίας και ορολογίας που θέτει προβλήματα», στο Κ. Τσουκαλά, Ε. Χοντολίδου, Α. Χριστοδούλου και Γ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Σημειωτικά συστήματα και επικοινωνία, πράξη, διάδραση, περίσταση και αλλαγή*, Ελληνική Σημειωτική Εταιρία, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής.
- VPRC, 2006, «Στάσεις και αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες», www.xeniosdias.gr, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Anderson B., 1983, *Imagined communities*, London, Arnold.
- Avraham E., 2002, "Social-political environment, journalism practice and coverage of minorities: the case of the marginal cities in Israel", στο *Media, Culture and Society* <http://mcs.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/1/69>, London, Beverly Hills and New Delhi, Sage Publications, p. 24-69.
- Berelson B., 1952, *Content analysis in communication research*, USA, Hafner Press.
- Berger A.Ar., 1998, *Media research techniques*, USA, Sage publications.
- Blinkhorn M. and Veremis Th., 1990, *Modern Greece: Nationalism and nationality*, Athens, Sage- Eliamep.
- Cohen A. P, 1985, *The symbolic construction of community*, London, Tavistock ltd.
- EUMC, 2002, European Minority Center on Racism and Xenophobia (1999), *Annual Report*, accessed 1/2/2002.
- Krippendorff K., 1980, *Content Analysis: an introduction to its methodology*, USA, Sage publications.
- Mauro W., 1998, «Communication research and textual analysis: Prospects and pro-

- blems of theoretical convergence», *European Journal of Communication*, vol. 3, London, Beverly Hills and New Delhi, Sage, σ. 135-149.
- Smith A.D., 1986, *The ethnic origins of nations*, Oxford, Blackwell.
- Smith A.D., 1990, *National identity*, London, Penguin Books.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ: 2003-2006

Θεώνη Σταθοπούλου*

Η παρούσα έρευνα αναφέρεται στην ανάλυση περιεχομένου δείγματος δημοσιευμάτων του ημερήσιου Τύπου για το διάστημα από τον Ιανουάριο του 2003 έως και τον Ιούνιο του 2006. Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί και να αναλυθεί ο ρόλος των ΜΜΕ και συγκεκριμένα του έντυπου Τύπου στη διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας των μεταναστών και των αντιλήψεων για το μεταναστευτικό φαινόμενο εν γένει. Επίσης, να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο Τύπος καθορίζει τη θεματολογία (agenda setting) των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μετανάστευση τόσο στο επικοινωνιακό όσο και στο ευρύτερο δημόσιο πεδίο (public agenda setting) και, παράλληλα, να καταδειχθεί ο τρόπος που πλαισιώνει (framing) τα υπό έρευνα ζητήματα. Η διερεύνηση του ρόλου του Τύπου στο μεταναστευτικό φαινόμενο καθορίζεται από τρεις κεντρικούς άξονες:

1. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τον πολιτικό και κοινωνικό ρόλο των ΜΜΕ γενικότερα στην Ελλάδα
2. Το θεωρητικό πλαίσιο για την πλαισίωση και τον καθορισμό της ημερήσιας θεματολογίας του Τύπου (Framing και agenda setting theories).
3. Τις διαθέσιμες μεθόδους και τεχνικές για την ανάλυση περιεχομένου δημοσιευμάτων του Τύπου.

Όσον αφορά το ρόλο και τη θέση των ΜΜΕ στην Ελλάδα έχουμε να παρατηρήσουμε ότι καθορίστηκαν κατά κύριο λόγο από τις εκάστοτε πολιτικές εξελίξεις. Ήδη από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους οι εφημερίδες ήταν απόλυτα ταυτισμένες με τους υπάρχοντες κομματικούς χώρους (που αντιστοιχούσαν στις προστάτιδες δυνάμεις: Αγγλία-Γαλλία-Ρωσία), γεγονός που διέτρεξε τον πρώτο αιώνα ύπαρξης του νεοσύστατου κράτους.

Η εξάρτηση του Τύπου από τα κόμματα έγινε εντονότερη κατά τη δεύτερη φάση της Μεταπολίτευσης (1981-1989), ενώ το 1989 αποτελεί τομή για τα

* Δρ. Κοινωνιολογίας. Κύρια Ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Μέσα καθώς η ιδιωτικοποίηση εισάγει τους εκδότες/επιχειρηματίες στον επικοινωνιακό χώρο, απειλώντας σοβαρά την ηγεμονία των πολιτικών (Κομνηνού, 1996, σ. 237· EJC, 2004).

Η ιστορική διαδρομή των Μέσων στην Ελλάδα παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με χώρες της Νότιας Ευρώπης όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ιταλία, όπου «τα ΜΜΕ αναπτύχθηκαν περισσότερο ως ένας θεσμός που αντανακλούσε τον κόσμο της πολιτικής και τους μορφωμένους [...] παρά τη δυναμική της αγοράς» (Παπαθανασόπουλος, 2004, σ. 38). Η πραγματικότητα αυτή έχει ως αποτέλεσμα να διαφοροποιείται σημαντικά ο πολιτικός ρόλος των Μέσων και η πολιτική δυναμική τους στην παγκοσμιοποιημένη μιντιακή βιομηχανία (Tumber, 2004).

Τα κύρια γνωρίσματα των επικοινωνιακών συστημάτων στη Νότια Ευρώπη έτσι όπως τα παραθέτει ο Παπαθανασόπουλος (2004) είναι:

- η χαμηλή κυκλοφορία των εφημερίδων σε σχέση με τα ηλεκτρονικά ΜΜΕ,
- η επικέντρωση στο σχολιασμό και όχι στην καταγραφή των γεγονότων,
- ο έλεγχος των ΜΜΕ από ιδιωτικά συμφέροντα,
- ο πολιτικός έλεγχος των δημοσίων ΜΜΕ,
- η περιορισμένη αυτονομία του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

Ως προς το δημοσιογραφικό επάγγελμα είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι σπουδές επικοινωνίας στην Ελλάδα αναπτύχθηκαν μόλις πριν από δύο σχεδόν δεκαετίες (μέσα του 1990) με την ίδρυση τμημάτων δημοσιογραφίας και επικοινωνίας στις πανεπιστημιακές σχολές. Μέχρι τότε το αντικείμενο διδασκόταν σε ιδιωτικά εργαστήρια ή σποραδικά στα πλαίσια των προγραμμάτων των τμημάτων κοινωνιολογίας και πολιτικών επιστημών (Τριανταφυλλίδου, 2005)

Δεν είναι όμως μόνο η δημοσιογραφική κουλτούρα και ο επιχειρηματικός ή ο πολιτικός έλεγχος των Μέσων που καθορίζουν τα θέματα προς δημοσίευση. Μείζονα διεθνή γεγονότα μετατοπίζουν, άλλοτε απότομα άλλοτε σταδιακά, το ενδιαφέρον του Τύπου προς θέματα που ξεφεύγουν από την τρέχουσα «εθνική» επικαιρότητα (Σταθοπούλου, 2005 c, 2007· Stoop, 2007).

Ο Τύπος ως πηγή πρωτογενών δεδομένων έχει χρησιμοποιηθεί σε διεθνείς συγκριτικές έρευνες για θέματα που αφορούν τον Ευρωπαϊκό Δημόσιο Χώρο και την αποδοχή των δημόσιων πολιτικών στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Krzyzanowski, 2006· Stråth and Triandafyllidou, 2003).

Για το φαινόμενο της μετανάστευσης, ειδικότερα, οι διαθέσιμες έρευνες οι οποίες χρησιμοποιούν ως εμπειρικό υλικό δημοσιεύματα του Τύπου είναι

θεματικά εστιασμένες στην εγκληματικότητα των μεταναστών¹ (Κωσταντίνιδου, 2001· Μοσκοπούλου, 2005· Τσουκαλά, 2001).

Η περίοδος 2003-2006 εντάσσεται σε ένα διευρυμένο κύκλο δημοσιοποίησης του μεταναστευτικού φαινομένου ο οποίος χαρακτηρίζεται από τη μετατόπιση της σχετικής ειδησεογραφίας μετά το 2000 (Κοντούρη, 2008). Η ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία και η συμμετοχή τους στην οικονομία μετατοπίζει το πλαίσιο αναφοράς από την παραβατικότητα σε άλλες πτυχές της δημόσιας εικόνας τους.

Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο, η συχνότητα δημοσιευμάτων για τους μετανάστες και τη μετανάστευση εμφάνισε ιδιαίτερη αύξηση με αφορμή κάποια «γεγονότα-κλειδιά» όπως :

- οι αντιδράσεις που προέκυψαν από την αρίστευση μαθητών προερχόμενων από οικογένειες μεταναστών και τη δυνατότητά τους να παρελάσουν ως σημαιοφόροι στις Εθνικές παρελάσεις (10/2003),
- οι Ολυμπιακοί αγώνες (9/2004),
- το τρίτο κύμα νομιμοποίησης μεταναστών (11/2004),
- το νομοσχέδιο της κυβέρνησης για τους μετανάστες 10-11/2005 (Νόμος Παυλόπουλου),
- οι εξεγέρσεις στα προάστια του Παρισιού (11/2005),
- το θέμα της απαγωγής Πακιστανών μεταναστών από (5/2006).

Γύρω από αυτά τα γεγονότα περιστράφη ο λόγος για τη μετανάστευση και τους μετανάστες θέτοντας ως θέματα της δημόσιας ατζέντας την πολιτική του κράτους (νομοσχέδια-κάρτες), την πολιτική των κομμάτων τόσο σε επίπεδο κομματικών μηχανισμών, όσο και σε επίπεδο στελεχών, τα αιτήματα φορέων των μεταναστών, τις στάσεις του κοινωνικού σώματος για τους μετανάστες και την εμπειρία άλλων κρατών για τη μετανάστευση.

1. Συλλογή του ερευνητικού υλικού

Το υπό ανάλυση ερευνητικό υλικό αντλήθηκε από τον ελληνικό ημερήσιο απογευματινό και κυριακάτικο Τύπο. Το χρονικό διάστημα κάλυψης ήταν: 1/1/2003 έως 30/6/2006.²

1. Βλ. και τη σειρά Media και έγκλημα των εκδόσεων Σάκκουλας με υπεύθυνο τον Γ. Πανούση.

2. Το χρονοδιάγραμμα του προγράμματος αριστείας καθόρισε τη διάρκεια της έρευνας για τον Τύπο.

Η ερευνητική ομάδα³ επέλεξε τέσσερις υψηλής κυκλοφορίας εφημερίδες

- την *Καθημερινή*
- *Τα Νέα*
- την *Ελευθεροτυπία*
- και *Το Βήμα της Κυριακής*

με κριτήριο την αναγνωσιμότητα. Η πρώτη εφημερίδα ανήκει στην κατηγορία των πρωϊνών εφημερίδων ενώ οι επόμενες δύο στον απογευματινό Τύπο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Κυκλοφορία εφημερίδων

Εφημερίδες \ Έτος	2003	2004	2005
<i>Τα Νέα</i>	23,05	24,13	23,86
<i>Καθημερινή</i>	38,77	41,43	39,8
<i>Ελευθεροτυπία</i>	22,12	23,58	22,5
<i>Το Βήμα της Κυριακής</i>	23,47	22,74	18,67
<i>Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία</i>	21,16	23,05	17,15
<i>Καθημερινή της Κυριακής</i>	12,74	14,61	11,18

Πηγή: Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών.

1.1 Κριτήρια αναζήτησης

Η αναζήτηση των άρθρων πραγματοποιήθηκε μέσω του δικτυακού τόπου (web site) των εφημερίδων. Και στις τέσσερις εφημερίδες τα κριτήρια αναζήτησης στηρίχθηκαν σε τρεις βασικούς άξονες. Πρώτον σε παράγωγα της λέξης «*μετανάστευσης*», «*πρόσφυγας*», «*ξένος*», «*λαθρομετανάστευσης*» όπως «*μετανάστρια*», «*μεταναστευτική*» «*μεταναστευτικό*», έτσι ώστε από την αναζήτηση να προκύψουν άρθρα τα οποία αναφέρονται στο γενικότερο φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα καθώς και άρθρα που αναφέρονται στη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας.

Η δεύτερη ομάδα λέξεων που χρησιμοποιήθηκε ως κριτήριο αναζήτησης αφορούσε εθνικότητες μεταναστών στην Ελλάδα όπως «*Αλβανός-ίδα*», «*Πολωνός-έζα*», «*Κινέζος-α*», «*Πακιστανός-ή*» και άλλες εθνικότητες της πλειονότητας των μεταναστών. Στόχος ήταν μέσα από την αναζήτηση να

3. Στην έρευνα συμμετείχαν η Ρούλα Νέζη και η Ασανούλα Χατζημακρή.

προκύβουν άρθρα που σχετίζονται με ζητήματα που αφορούν ειδικά τις συγκεκριμένες κοινότητες μεταναστών.

Ο τρίτος άξονας αφορά μία αυτόνομη ομάδα δημοσιευμάτων που σχετίζεται με την εισροή μεταναστριών, κυρίως από πρώην κομμουνιστικές χώρες. Τα δημοσιεύματα αυτά προέκυψαν κυρίως μέσω της αναζήτησης με τη λέξη «trafficking».

Το εμπειρικό υλικό καταχωρίστηκε σε βάση δεδομένων (Access).

2. Το μεθοδολογικό πλαίσιο

Η ανάλυση των δημοσιευμάτων έγινε με χρήση εξειδικευμένου λογισμικού προγράμματος (SPAD software), το οποίο, συνδυάζει την ποιοτική και ποσοτική προσέγγιση στα δεδομένα κειμένου (Alexa, 1997· Alexa and Zuell, 1998, 2000· Kelle, 2000· Kronberger and Wagner, 2000· Stathopoulou, 2005 b)

2.1. Η εφαρμογή των τεχνικών στατιστικής ανάλυσης σε δεδομένα κειμένου

Η συλλογή δεδομένων κειμένου είναι δυνατό να επιτευχθεί μέσα από διάφορες πηγές, όπως είναι τα απλά κείμενα, τα άρθρα, τα ερωτηματολόγια αλλά και οι απαντήσεις σε ανοιχτές ερωτήσεις εμπειρικών ερευνών. Ο βασικός στόχος των ερευνητών, οι οποίοι έχουν στη διάθεση τους τέτοιου είδους στοιχεία, είναι η διαχείριση και ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων, με στόχο την ποσοτικοποίηση των αποτελεσμάτων και την εξαγωγή συμπερασμάτων ανάλογα με το αντικείμενο της έρευνας.

Στη συγκεκριμένη έρευνα, η συλλογή δεδομένων αφορά κείμενα γεγονότων-άρθρων που αναφέρονται στους μετανάστες και τη μετανάστευση και έχουν καταγραφεί από τον ελληνικό έντυπο Τύπο.

Προκειμένου να ποσοτικοποιηθούν τα δεδομένα κειμένου και να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με διάφορες κοινωνικές και πολιτικές παραμέτρους, είναι απαραίτητο να εφαρμοστούν τεχνικές ανάλυσης λεξικογραφικών δεδομένων. Τα βασικά στάδια της ανάλυσης δεδομένων κειμένου είναι διακριτά και μπορούν να διαχωριστούν στην Λεξικογραφική Ανάλυση και στην Στατιστική Ανάλυση με την χρήση πολυμεταβλητών μεθόδων.

Η λεξικογραφική ανάλυση σχετίζεται με τη διαδικασία της γλωσσολογικής ανάλυσης των λέξεων και της επιλογής τους βάσει ποιοτικών και ποσοτικών κριτηρίων, προκειμένου να διαμορφωθεί το λεξιλόγιο και να ακολουθή-

σει η πολυμεταβλητή ανάλυση. Η επιλογή λέξεων αποτελεί ένα από τα βασικότερα στάδια της διαδικασίας, και αυτό γιατί το σύνολο των επιλεγμένων λέξεων επηρεάζει τη διαμόρφωση των τμημάτων των προτάσεων (segments), τα οποία αποτελούν στοιχεία του προς ανάλυση λεξιλογίου. Ο αποκλεισμός λέξεων μπορεί να οδηγήσει και στον αποκλεισμό segments, τα οποία θα μπορούσαν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα της ανάλυσης. Παράλληλα, η επιλογή λέξεων αλλά και τμημάτων προτάσεων στηρίζεται κυρίως στην υποκειμενική κρίση του ερευνητή, την εμπειρία και τη γνώση του σε σχέση με το περιεχόμενο των κειμένων, σε ποσοτικά κριτήρια αλλά και στον αντικειμενικό στόχο της έρευνας.

Αναλυτικότερα, η διαμόρφωση του τελικού λεξιλογίου επηρεάζεται από δύο βασικές παραμέτρους, τη συχνότητα εμφάνισης της λέξης (ποσοτικό κριτήριο) και την ερμηνεία της (ποιοτικό κριτήριο). Ανάλογα με το αντικείμενο μελέτης και τους στόχους της έρευνας, η χρήση των προαναφερθέντων κριτηρίων μπορεί να ποικίλλει. Έτσι, στα πλαίσια μιας διαδικασίας text mining, η οποία όμως αφορά κείμενα βιοτεχνολογίας, η επιλογή λέξεων με μικρή συχνότητα ίσως οδηγεί στον εντοπισμό μιας καινοτομίας. Αντίθετα, η μελέτη γεγονότων δεν μπορεί να στηριχθεί μόνο σε λέξεις με μικρή συχνότητα εμφάνισης, διότι έτσι υπάρχει κίνδυνος να εξαφανιστούν γεγονότα, στα οποία γίνεται συχνή αναφορά, για μεγάλο χρονικό διάστημα, δηλαδή πιθανώς σημαντικά γεγονότα.

Γενικότερα, στην περίπτωση μελέτης λεξικογραφικών δεδομένων, τα οποία αφορούν γεγονότα, συνήθως πρέπει να διατηρείται μια ισορροπία μεταξύ της συχνότητας εμφάνισης μιας λέξης και της δυναμικής της σε εννοιολογικό επίπεδο. Τα κείμενα περιγραφής γεγονότων σχετίζονται με διάφορους τομείς της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Συνεπώς, λέξεις με μεγάλη συχνότητα εμφάνισης είναι δυνατό να επηρεάσουν την εξαγωγή χρήσιμης πληροφορίας.

Ένα από τα πιο συνήθη παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων θεωρείται η λέξη «κυβέρνηση». Στην περίπτωση που η συγκεκριμένη λέξη περιληφθεί στο προς ανάλυση λεξικό, είναι πολύ πιθανό να συγκεντρώνει μαζί γεγονότα με διαφορετικό περιεχόμενο όπως πολιτική, οικονομία, τρομοκρατία αλλά και άλλους τύπους γεγονότων. Έτσι μπορεί να επηρεαστεί η δημιουργία διακριτών ομάδων γεγονότων αλλά και η παρακολούθησή τους στο χρόνο.

Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο στην ανάλυση λεξικογραφικών γεγονότων διαδραματίζει η συχνότητα καταγραφής τους. Η καταγραφή γεγονότων σε ημερήσια βάση για περίοδο τουλάχιστον 6 μηνών επιτρέπει την αναλυτική παρακολούθηση των γεγονότων ως προς την εξέλιξή τους, αλλά και τη συ-

σχέτιση τους σε σχέση με τη γένεση ή την εξέλιξη άλλων γεγονότων. Ακόμη, η ανάλυση γεγονότων που έχουν καταχωριστεί σε μία βάση δεδομένων σε εβδομαδιαίο επίπεδο μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά αποτελέσματα σε σχέση με γεγονότα που καταχωρίζονται σε μηνιαίο επίπεδο. Σε αυτή την περίπτωση, η ανάλυση σε επίπεδο εβδομάδας μπορεί να οδηγήσει σε αρτιότερη πληροφορία, αλλά ταυτόχρονα απαιτείται περισσότερος χρόνος για την επιλογή των λέξεων, προκειμένου να εξαλειφθούν οι ασήμαντες λέξεις.

Η εξόρυξη πληροφορίας μέσα από δεδομένα σε μορφή κειμένου αποτελεί μία επαναληπτική διαδικασία και το τελικό αποτέλεσμα εξαρτάται από το αντικείμενο της μελέτης, το οποίο θα πρέπει να έχει καθοριστεί πριν από την εφαρμογή των μεθόδων ανάλυσης και διερεύνησης.

2.2. Μεθοδολογία ανάλυσης των καταγεγραμμένων γεγονότων από τα ελληνικά ΜΜΕ

Κάθε γεγονός αποτελεί μία οντότητα και διέπεται από ένα σύνολο χαρακτηριστικών που αναφέρεται στις ακόλουθες παραμέτρους:

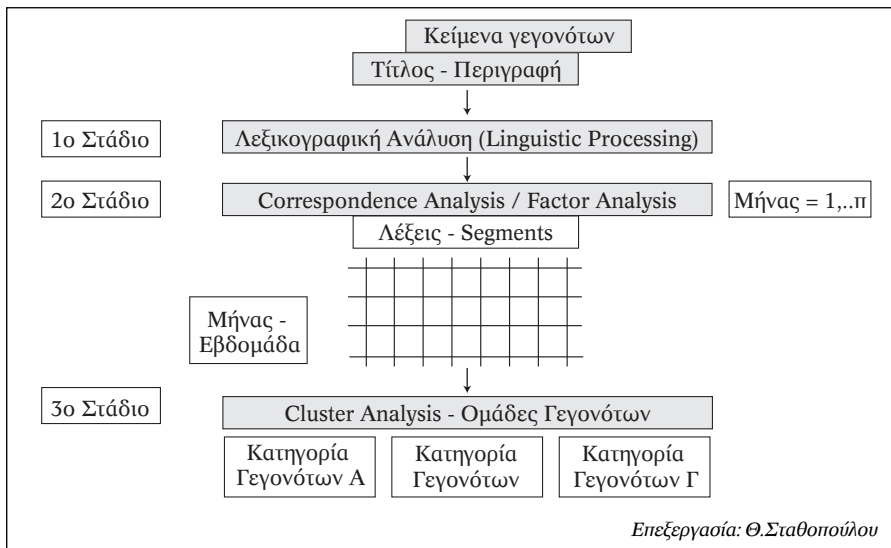
A. Χρόνος: Επίπεδο 1: Μήνας, Επίπεδο 2: Εβδομάδα

B. Τίτλος

Γ. Συνοπτική Περιγραφή του γεγονότος

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

Διαδικασία ανάλυσης των γεγονότων

Τα βασικά στάδια της διαδικασίας που περιγράφεται στο παραπάνω γράφημα είναι τα ακόλουθα:

1. Δημιουργία του συνόλου δεδομένων σε κατάλληλη μορφή για επεξεργασία και ανάλυση.

Τα γεγονότα που καταγράφονται συνοδεύονται από πληροφορία όπως είναι ο μήνας, η εβδομάδα έκδοσης του γεγονότος, ο τίτλος και η συνοπτική περιγραφή του γεγονότος. Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά δημιουργείται ένα νέο πεδίο, το οποίο αποτελεί την ταυτότητα του κάθε γεγονότος και έχει την ακόλουθη πληροφορία:

Μήνας – Εβδομάδα – Περιγραφή γεγονότος

Σε ό,τι αφορά την περιγραφή του γεγονότος, αυτή προσδιορίζεται από τη μελέτη του τίτλου αλλά και της συνοπτικής περιγραφής. Έτσι, είναι εφικτό να παρακολουθηθεί κάποιο γεγονός διαχρονικά αλλά και να δημιουργηθούν μετέπειτα θεματικές ενότητες, με βάση την περιγραφή που έχει δοθεί.

2. Λεξικογραφική ανάλυση

Μετά την κωδικοποίηση των κειμένων και τη μορφοποίησή τους προκειμένου να είναι επεξεργάσιμα, ακολουθεί η λεξικογραφική ανάλυση. Στόχος της συγκεκριμένης διαδικασίας είναι η συντακτική και εννοιολογική ανάλυση των λέξεων που υπάρχουν στα κείμενα περιγραφής γεγονότων. Απαραίτητα εργαλεία προκειμένου η εννοιολογική αλλά και συντακτική ανάλυση των λέξεων να εφαρμοστεί με ακρίβεια στα πλαίσια της λεξικογραφικής ανάλυσης είναι η χρήση λεξικού και γραμματικής. Πιο συγκεκριμένα, η λεξικογραφική ανάλυση αποτελείται από τα παρακάτω στάδια:

3. Καθαρισμός των δεδομένων (Data cleansing):

Τα δεδομένα απαλλάσσονται από σημεία στίξης ή html χαρακτήρες και διαμορφώνεται λεξιλόγιο αντιπροσωπευτικό των κειμένων που έχουν συλλεγεί. Το λεξικό που διαμορφώθηκε από τα κείμενα της βάσης δεδομένων αποτελείτο σε αυτή τη φάση από 38.602 διακριτές λέξεις. Ακολούθησε η επιλογή και το ξεκαθάρισμα των λέξεων για την περαιτέρω ανάλυση, με την απόρριψη λέξεων χωρίς νόημα, όπως άρθρα (ο, η, το κ.λπ.), αντωνυμίες (αυτοί, αυτών, αυτά κ.λπ.), σύνδεσμοι (και, και κ.λπ.), αριθμοί, ημερομηνίες, επιρρήματα, προθέσεις (με, σε, για κ.λπ.) αλλά και ρήματα, κυρίως αυτών που μπορεί να δημιουργήσουν «θόρυβο» (είμαι, είναι, έχω κ.λπ.). Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής είναι η δημιουργία «καθαρού» λεξιλογίου αποτελούμενου κυρίως από ουσιαστικά, επίθετα και απαρέμματα. Από αυτή τη διαδικασία προέκυψαν 22.802 λέξεις.

3.1 Δημιουργία λέξεων και κατατιμήσεων (Segments)

Σε αυτό το στάδιο δημιουργούνται φράσεις (Segments) δύο ή περισσότερων λέξεων, οι οποίες βρέθηκαν να επαναλαμβάνονται μέσα στα κείμενα (π.χ. κοινωνικός αποκλεισμός, Αλβανός μετανάστης κ.λπ.) και έρχονται να προστεθούν στο υπάρχον λεξιλόγιο. Έπειτα επαναλαμβάνουμε το ξεκαθάρισμα αυτή την φορά για να απορρίψουμε φράσεις που δεν θα φανούν χρήσιμες όπως, π.χ., μετανάστης είπε, στο υπουργείο κ.λπ. Ακολουθεί η επιλογή των Segments και η τελική διαμόρφωση του λεξιλογίου πάνω στο οποίο θα γίνει η ανάλυση. Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής ήταν 10.216 λέξεις και φράσεις οι οποίες αποτέλεσαν το λεξιλόγιο του τελευταίου σταδίου της ανάλυσης.

3.1.3 Δημιουργία συγκεκριμένου λεξιλογίου για ομάδες περιπτώσεων (Specific dictionary for group of cases)

Σε αυτή τη φάση, δημιουργούμε το λεξιλόγιο που προκύπτει για κάθε κατηγορία των μεταβλητών μας. Πιο συγκεκριμένα, για τη μεταβλητή «εφημερίδα» προκύπτει το λεξιλόγιο που περισσότερο ή λιγότερο χρησιμοποιείται από την κάθε κατηγορία της μεταβλητής, δηλαδή από την κάθε μία από τις τέσσερις εφημερίδες. Το ίδιο ισχύει και για τις κατηγορίες: «Στάση» (θετική, αρνητική, ουδέτερη), «Θεματική Εφημερίδας», «Κατηγορία» (16 κατηγορίες). Η φάση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον από την άποψη ότι υπάρχει η δυνατότητα σύγκρισης των λεξιλογίων ανά κατηγορία μεταβλητής. Τα αποτελέσματα της διαδικασίας αυτής τα παρουσιάζουμε ανά μεταβλητή.

3.1.4 Επιλογή λέξεων και Segments για περαιτέρω ανάλυση

Αυτό το στάδιο της ανάλυσης είναι καθοριστικής σημασίας μιας και σε αυτό επιλέγουμε το ακριβές λεξιλόγιο βάσει του οποίου θα προχωρήσουμε στην ομαδοποίηση των γεγονότων. Σε αυτό το στάδιο η επιλογή των λέξεων χρήζει πολλών προσπαθειών μέχρι να καταλήξουμε στο κατάλληλο λεξιλόγιο. Η σύνδεση της διαδικασίας αυτής με την παραγοντική και την cluster analysis είναι άμεση αφού η καταλληλότητα του λεξιλογίου που επιλέγεται κρίνεται από τη συνοχή των γεγονότων μέσα στα cluster.

Η ιδιαιτερότητα τόσο του συγκεκριμένου θέματος (μετανάστευση) όσο και της πηγής των δεδομένων (εφημερίδες) κάνουν την επιλογή λέξεων πολύ πιο περίπλοκη απ' ό,τι θα ήταν δυνατό σε άλλου είδους κείμενα (π.χ. κείμενα κλειστών ερωτήσεων που προέρχονται από ερωτηματολόγια, βιολογική ορολογία κ.λπ.) και άλλης ποιότητας λέξεις (π.χ. ορισμένου και κοινά αποδεκτού νοήματος). Ακόμη, ο ιδιαίτερος κοινωνικός χαρακτήρας του θέματος καθι-

στά πολλές φορές το περιεχόμενο και την ουσία μιας λέξης ή φράσης διφορούμενο αφού μπορεί να χρησιμοποιείται από διαφορετικούς συγγραφείς για να εκφράσει διαφορετικά νοήματα. Για παράδειγμα, η λέξη *ρατσισμός* μπορεί να χρησιμοποιείται από ένα άρθρο για να σχολιάσει ή να καταδικάσει ένα κρούσμα ρατσισμού και άρα δίνεται έμφαση στο ιδιαίτερο νόημα της λέξης ενώ σε ένα άλλο άρθρο η ίδια λέξη μπορεί να αναφέρεται σε μία δήλωση ενός υπουργού υπέρ των μεταναστών σε μία έρευνα που έγινε ή στην ανάλυση κάποιου ειδικού γύρω από την μετανάστευση. Ακόμη, εξίσου σημαντικό είναι ότι αντίστοιχες λέξεις, πολλές φορές, δεν αναφέρονται αλλά υπονοούνται περιγράφοντας ένα γεγονός ή ένα διάλογο.

Από τις πρώτες προσπάθειες επιλογής λέξεων κρατήσαμε λέξεις οι οποίες τυπικά χρησιμοποιούνται σε κείμενα σχετικά με την μετανάστευση (π.χ. αλλοδαπός, μετανάστης, ντόπιος, Αλβανός, Ευρωπαϊκή Ένωση, Έλληνες κ.λπ.) και κατά συνέπεια είχαν μεγάλη συχνότητα παρουσίας στο σύνολο των άρθρων. Ωστόσο, γρήγορα συμπεράναμε ότι τέτοιες λέξεις που εμφανίζονται σε κάθε άρθρο ανεξάρτητα από το ιδιαίτερο θέμα το οποίο διαπραγματεύονται πρέπει να απορριφθούν διότι δημιουργούν θόρυβο από τη συχνή παρουσία τους σε άρθρα και συμβάλουν στην ομαδοποίηση των άρθρων για τα οποία δεν μπορεί να πιθανολογηθεί μία συγκεκριμένη σχέση τόσο χρονικά όσο και θεματικά. Στις επόμενες απόπειρες προχωρήσαμε σε μία ποικιλία συνδυασμών προκειμένου να διαμορφώσουμε λεξιλόγιο συνεκτικό και αντιπροσωπευτικό της διακύμανσης της θεματολογίας των άρθρων μέσα στον χρόνο.

Εστίασαμε έτσι περισσότερο στην ποιότητα των λέξεων και λιγότερο στη συχνότητά τους χωρίς να αποκλείουμε απαραίτητα λέξεις και φράσεις μεγάλης συχνότητας. Καταλήξαμε έτσι σε 1197 segments και λέξεις οι οποίες θεωρούμε είναι κατάλληλης ποιότητας προκειμένου να προχωρήσουμε στη στατιστική ανάλυση των γεγονότων με την χρήση πολύ-μεταβλητών μεθόδων.

3.2. Στατιστική ανάλυση με την χρήση πολυμεταβλητών μεθόδων

3.2.1. Ανάλυση αντιστοιχιών (*Correspondence Analysis*)

Το βασικό γνώρισμα της μεθοδολογίας που εφαρμόστηκε είναι η ενσωμάτωση τεχνικών πολυμεταβλητής ανάλυσης στα πλαίσια της στατιστικής επεξεργασίας του περιεχομένου των κειμένων (Lebart κ.ά, 1997' Lebart κ.ά, 1998). Η λεξικογραφική ανάλυση των κειμένων είναι απαραίτητη προκειμένου να εφαρμοστεί στη συνέχεια Ανάλυση αντιστοιχιών. Πιο συγκεκριμένα, το λεξικό που έχει διαμορφωθεί για περαιτέρω ανάλυση τροφοδοτεί έναν πίνακα συνάφειας, όπου οι γραμμές περιέχουν τους κωδικούς-ταυτότητες των γεγο-

νότων και οι στήλες τις λέξεις ή τα τμήματα προτάσεων (segments). Κάθε κελί του πίνακα περιέχει τη συχνότητα εμφάνισης κάθε λέξης ή segment στον αντίστοιχο κωδικό γεγονός. Η ανάλυση αντιστοιχιών αποτελεί μία πολυμεταβλητή τεχνική η οποία χρησιμοποιείται προκειμένου να διερευνηθεί εάν υπάρχουν συσχετίσεις γεγονότων κάτω από την χρήση συγκεκριμένων λέξεων ή τμημάτων προτάσεων.

Η *Παραγοντική ανάλυση* εφαρμόζεται στον πίνακα συνάφειας έτσι ώστε να ελαττωθεί ο αριθμός των μεταβλητών με τις οποίες δουλεύουμε και ταυτόχρονα να δημιουργηθούν νέες μεταβλητές (οι παράγοντες) οι οποίες είναι μη μετρήσιμες ποσότητες και έχουν κάποια φυσική ερμηνεία, π.χ. «Διαδηλώσεις». Οι παράγοντες που δημιουργούνται είναι γραμμικοί συνδυασμοί λέξεων ή segments. Η φυσική ερμηνεία του κάθε παράγοντα προκύπτει από τη μελέτη των συντελεστών-βαρών κάθε λέξης στον άξονα. Προκειμένου να εφαρμοστεί η ανάλυση αντιστοιχιών θα πρέπει να οριστεί ποιες λέξεις ή segments θα συμμετέχουν στην κατασκευή των αξόνων και ποιες απλά μπορούν να παρουσιαστούν γραφικά στο διάγραμμα των αξόνων, χωρίς να συμμετέχουν στη δημιουργία αυτών. Έτσι, μέσα από μια επαναληπτική διαδικασία επιλογής *active* (ενεργών) και *illustrative* (απεικονιζόμενων) μεταβλητών, δημιουργούνται παράγοντες οι οποίοι έχουν κάποια φυσική ερμηνεία και ταυτόχρονα περιγράφουν τις συσχετίσεις των λέξεων με τα γεγονότα.

3.2.2. Ανάλυση κατά ομάδες (*Cluster Analysis*)

Η ανάλυση κατά ομάδες εφαρμόζεται στις μεταβλητές που προκύπτουν από την παραγοντική ανάλυση. Στην περίπτωση των δεδομένων που αφορούν γεγονότα, η ανάλυση κατά ομάδες εφαρμόζεται προκειμένου να καταταχθούν σε ομάδες οι κωδικοί των γεγονότων με βάση τις λέξεις που τα περιγράφουν. Ο αριθμός των ομάδων που θα δημιουργηθεί μπορεί να προκαθοριστεί ή να καθοριστεί αυτόματα ύστερα από μια επαναληπτική διαδικασία. Ο βέλτιστος αριθμός ομάδων (*Clusters*) που δημιουργήθηκε ήταν 14.

3. Τα δεδομένα

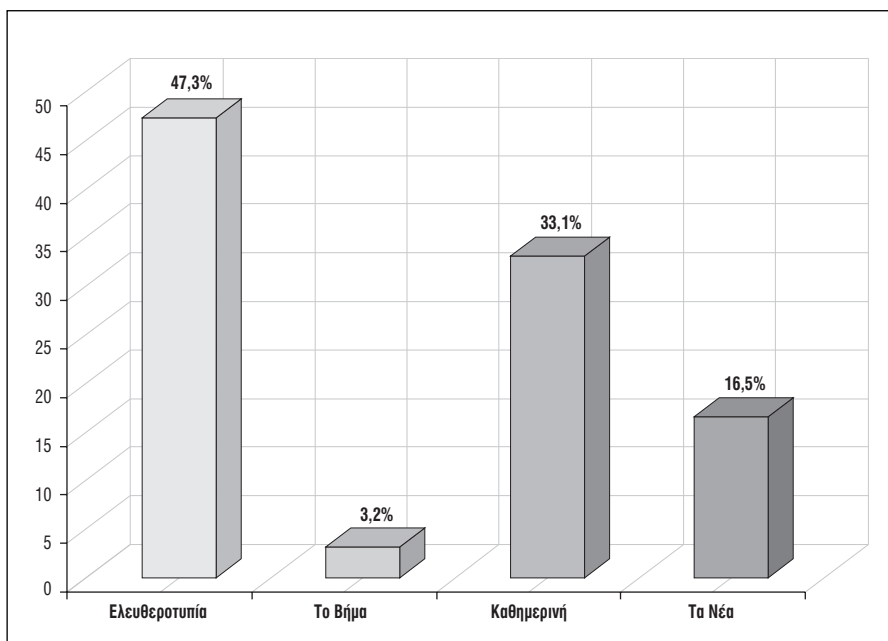
Τα πρωτογενή δεδομένα που χρησιμοποιήσαμε προέρχονται από βάση δεδομένων που περιλαμβάνει 1.197 γεγονότα από τις τέσσερις εφημερίδες. Για την ακρίβεια, από τα 1.197 γεγονότα που συγκεντρώθηκαν, σχεδόν τα μισά (566 γεγονότα) προέρχονται από την εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 396 από την *Καθημερινή*, τα 197 από *Τα Νέα* και μόλις 38 γεγονότα έχουν προέλθει από

την εφημερίδα *Το Βήμα*. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τη συχνότητα και την ποσοστιαία κατανομή των γεγονότων ανά εφημερίδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Κατανομή γεγονότων ανά εφημερίδα

	Συχνότητα	Ποσοστό %
<i>Ελευθεροτυπία</i>	566	47,3
<i>Το Βήμα</i>	38	3,2
<i>Καθημερινή</i>	396	33,1
<i>Τα Νέα</i>	197	16,5
Σύνολο	1197	100,0

ΓΡΑΦΗΜΑ 2
Γεγονότα ανά εφημερίδα

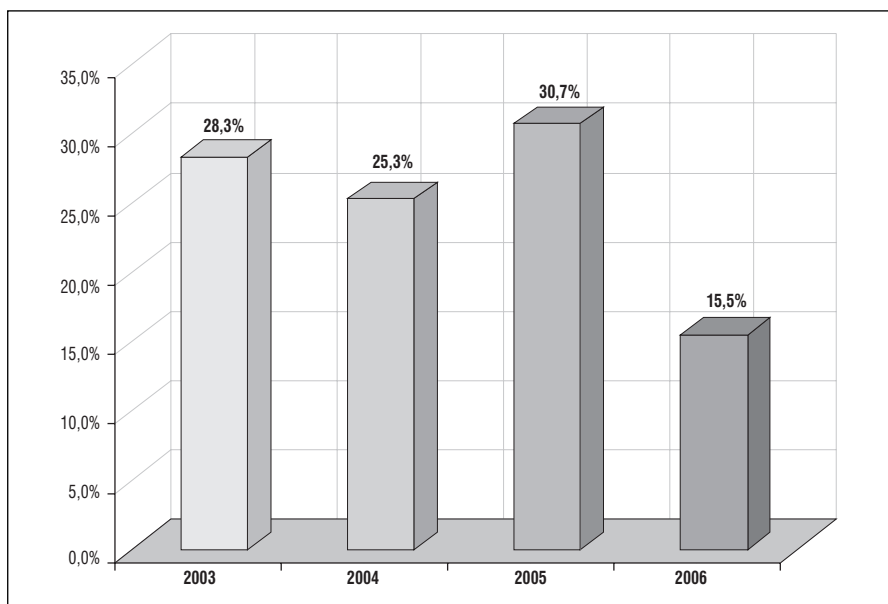

Δεδομένου ότι η συλλογή των γεγονότων σταμάτησε το τρίτο τρίμηνο του 2006, από το έτος αυτό συγκεντρώνονται τα λιγότερα γεγονότα. Στον Πίνακα 3 παρουσιάζουμε τη συχνότητα των γεγονότων που συλλέχθηκαν ανά έτος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Κατανομή γεγονότων ανά έτος

Έτος	Συχνότητα	Ποσοστό %
2003	339	28,3
2004	303	25,3
2005	367	30,7
2006	186	15,5
Σύνολο	1197	100,0

ΓΡΑΦΗΜΑ 3
Γεγονότα ανά έτος

2.3. Κατηγοριοποίηση γεγονότων

Η κατηγοριοποίηση των γεγονότων έγινε βάσει τριών κριτηρίων.

1) Το θέμα που πραγματεύεται το άρθρο 2) το σκοπό για τον οποίο γράφτηκε 3) τη στάση του άρθρου απέναντι στους μετανάστες και τη μετανάστευση.

Όπως είναι γνωστό, οι εφημερίδες εντάσσουν τα γεγονότα σε θεματικές οι οποίες φιλοξενούν συγκεκριμένες στήλες και δημοσιεύονται είτε καθημερινά είτε συγκεκριμένες ημέρες της εβδομάδας. Εστιάζοντας λοιπόν σε συγκεκριμένες θεματικές ή στήλες θα μπορούσαμε να προβούμε σε συγκριτική ανάλυ-

ση των γεγονότων που φιλοξενούνται σε αντίστοιχες στήλες ή θεματικές της κάθε εφημερίδας. Ωστόσο, αυτό θα ήταν εφικτό αν είχαμε κατηγοριοποίηση και ανά θεματική και ανά στήλη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση αυτό δεν είναι ιδιαίτερα εφικτό, αφού τα γεγονότα κατατάσσονται σε μία κατηγορία πότε ανά θεματική στην οποία ανήκουν (π.χ. *Ελλάδα, Κόσμος* κ.λπ.) και πότε ανά συγκεκριμένη στήλη (π.χ. *Ελεύθερο Βήμα, Στο ψευδοκράτος των Αθηνών* κ.λπ.).

Ανάλογα λοιπόν με το θέμα που πραγματεύονται τα δημοσιεύματα δημιουργήθηκαν οι παρακάτω κατηγορίες:

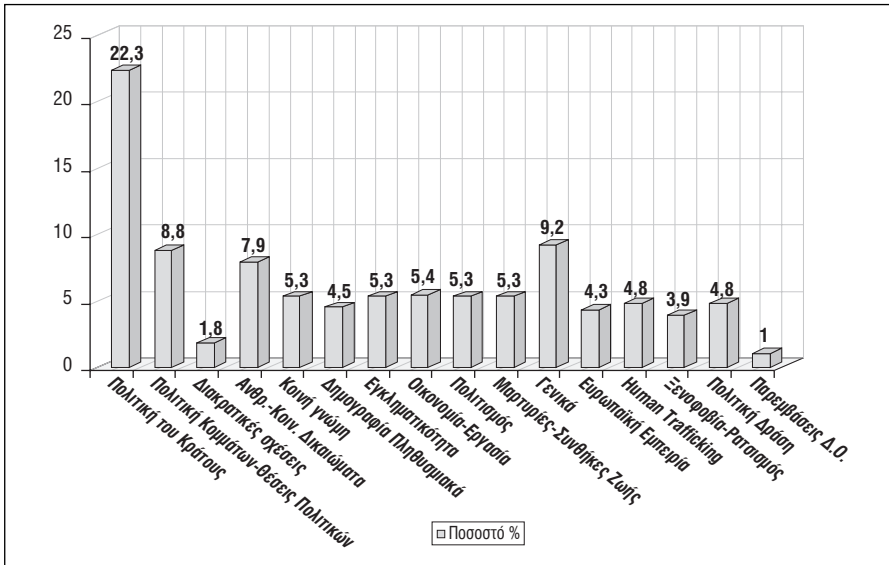
ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Κατηγορίες %

	Ποσοστό %
Πολιτική του κράτους (Νομοσχέδια-Κάρτες-Αστυνομία)	22,3
Πολιτική κομμάτων-Θέσεις πολιτικών-οργανώσεων	8,8
Διακρατικές σχέσεις	1,8
Ανθρώπινα - Κοινωνικά δικαιώματα	7,9
Κοινή γνώμη	5,3
Δημογραφία Πληθυσμιακά	4,5
Εγκληματικότητα	5,3
Οικονομία-εργασία	5,4
Πολιτισμός	5,3
Μαρτυρίες-Συνθήκες ζωής	5,3
Γενικά	9,2
Ευρωπαϊκή εμπειρία	4,3
Λαθρομετανάστευση-Δουλεμπόριο- Human Trafficking	4,8
Ξενοφοβία-Ρατσισμός	3,9
Πολιτική δράση	4,8
Παρεμβάσεις διεθνών οργανισμών	1,0

Όπως φαίνεται, το μεγαλύτερο ποσοστό των γεγονότων που παρουσιάζονται στις εφημερίδες αναφέρονται στην πολιτική του κράτους. Η επόμενη σημαντικότερη κατηγορία που προκύπτει αναφέρεται σε άρθρα που έχουν θέμα τις θέσεις των κομμάτων για τη μεταναστευτική πολιτική, τις απόψεις συγκεκριμένων πολιτικών και πολιτικών οργανώσεων, ενώ αντίστοιχα σημαντική θέση έχουν άρθρα που αναφέρονται στα ανθρώπινα ή τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών. Θέματα κοινής γνώμης, δημογραφικά, θέματα

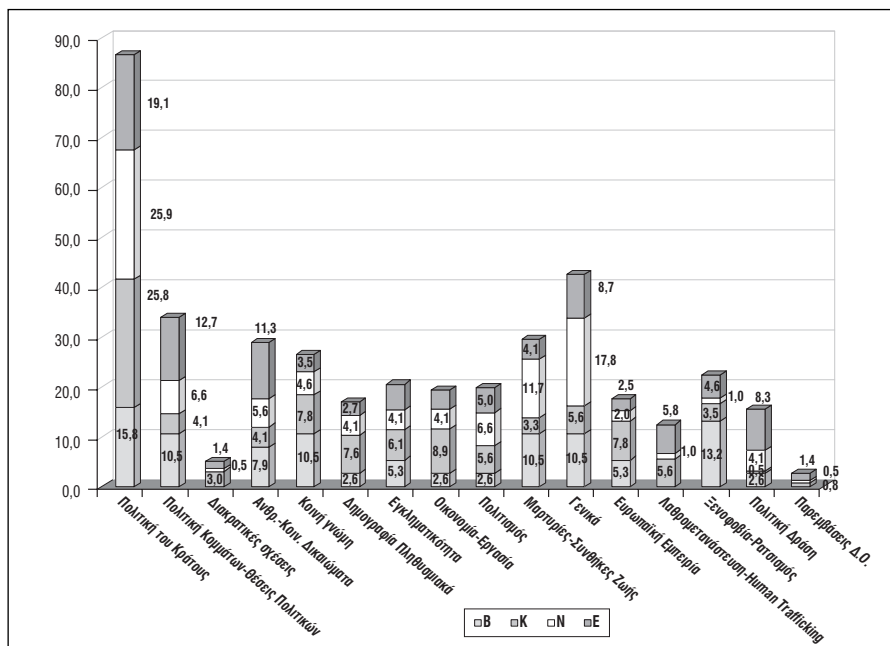
ΓΡΑΦΗΜΑ 4
Γεγονότα ανά Θεματική Κατηγορία

εγκληματικότητας, οικονομίας και εργασίας, πολιτισμού, συνθηκών ζωής ευρωπαϊκής εμπειρίας και πολιτικής δράσης έχουν αντίστοιχη ποσοτική θέση στο σύνολο των γεγονότων. Αντίθετα από αυτό που αναμέναμε, θέμα ξενοφοβίας ή ρατσισμού έχει μόνο το 3,9% των γεγονότων που έχουμε στη διάθεσή μας. Τέλος, τα γεγονότα που συνδέονται με παρεμβάσεις διεθνών οργανισμών για θέματα μετανάστευσης καθώς και γεγονότα που άπτονται μεταναστευτικών ζητημάτων σε επίπεδο κρατών (διακρατικές σχέσεις), αποτελούν το 1% και 1,8% των γεγονότων, αντίστοιχα. Το Γράφημα 4 απεικονίζει τα δεδομένα του Πίνακα που περιγράψαμε.

Η πολιτική του κράτους για τη μετανάστευση αποτελεί τη θεματική με τη μεγαλύτερη κάλυψη από όλες τις εφημερίδες, με προεξάρχουσες *Ta Νέα* και την *Καθημερινή*. Η εφημερίδα που φιλοξενεί ή σχολιάζει περισσότερο από τις άλλες θέσεις και πολιτικές κομμάτων και πολιτικών οργανώσεων ή πολιτικών προσώπων είναι η *Ελευθεροτυπία*. Με τις διακρατικές σχέσεις που σχετίζονται με το μεταναστευτικό θέμα φαίνεται να έχει ασχοληθεί ελάχιστα ο τύπος στην περίοδο που εξετάζουμε με την *Καθημερινή* να έχει τα περισσότερα σχετικά άρθρα. Το ίδιο ισχύει και για θέματα Ευρωπαϊκής Ένωσης και γενικότερης ευρωπαϊκής εμπειρίας όπου η *Καθημερινή* εμφανίζει το μεγαλύτερο αριθμό σχετικών δημοσιευμάτων. Αντίθετα έχει τον μικρότερο αριθμό δημοσιευμάτων σχετικά με τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών.

ΓΡΑΦΗΜΑ 5
Θεματικές ανά εφημερίδα

Την κατηγορία αυτή καλύπτει κατά κύριο λόγο η *Ελευθεροτυπία* δημοσιεύοντας σχεδόν τα διπλάσια σχετικά άρθρα από *Τα Νέα* και σχεδόν τα τριπλάσια από *Το Βήμα*. Επίσης *Το Βήμα* φαίνεται να έχει ασχοληθεί περισσότερο με το θέμα της κοινής γνώμης σε θέματα μετανάστευσης μέσω δημοσίευσης ερευνών κ.λπ., σε αντίθεση με την *Ελευθεροτυπία*.

Στο Γράφημα 5 παρατηρούμε τις θεματικές ανά εφημερίδα. Η κάθε κολόνα αντιπροσωπεύει μία θεματική κατηγορία

Το θέμα της δημογραφικής θέσης των μεταναστών προβάλλεται πιο έντονα από την *Καθημερινή*, όπως επίσης θέματα εργασίας και οικονομίας, ενώ η εγκληματικότητα παρουσιάζει την ίδια συχνότητα εμφάνισης σε όλες τις εφημερίδες.

Θέματα σχετικά με τον πολιτισμό και τους μετανάστες αναφέρονται εξίσου συχνά από όλες τις εφημερίδες με εξαίρεση *Το Βήμα* που φιλοξενεί τα λιγότερα σχετικά άρθρα. Οι συνθήκες της καθημερινής ζωής των μεταναστών αναδεικνύονται πιο έντονα από την εφημερίδα *Τα Νέα*. Με το θέμα της παράνομης μετανάστευσης και του Human Trafficking ασχολείται περισσότερο η *Ελευθεροτυπία* και η *Καθημερινή* ενώ *Το Βήμα* δημοσιεύει περισσότερα άρθρα για θέμα ρατσισμού και ξενοφοβίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Σκοπός άρθρου

Σκοπός	Ποσοστό %
Καταγραφή γεγονότος-Ενημέρωση	60,1
Κριτική	18,6
Ανάλυση	19,0
Υποστήριξη μεταναστών	2,3
Σύνολο	100,0

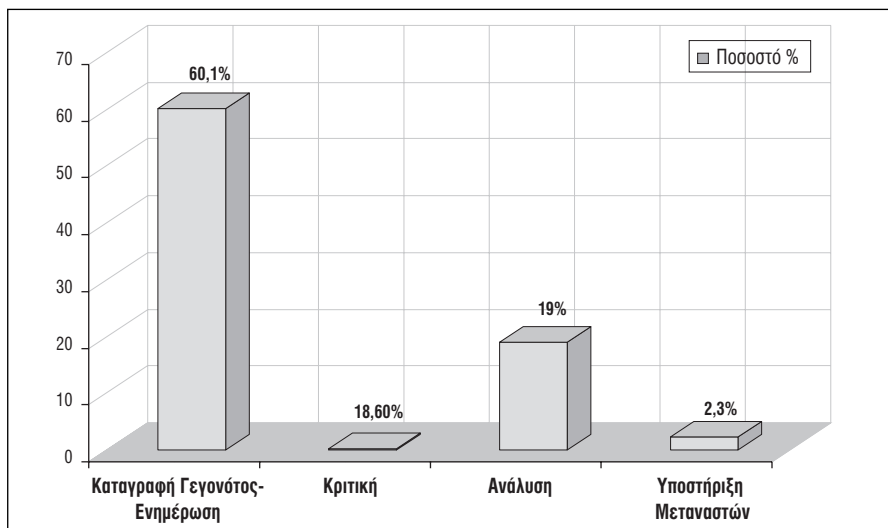
Τέλος η *Ελευθεροτυπία* φαίνεται να έχει περισσότερα άρθρα που αφορούν την πολιτική δράση των μεταναστών ενώ αναφορές για παρεμβάσεις Διεθνών Οργανισμών στο θέμα της μετανάστευσης στην Ελλάδα είναι ελάχιστες σε όλες τις εφημερίδες.

Η δεύτερη διάσταση την οποία αποτυπώνουμε μέσω μεταβλητών που διαμορφώσαμε είναι ο σκοπός του άρθρου. Αναμφισβήτητα, πολύ σημαντικό στοιχείο του συνολικού προφίλ μιας εφημερίδας και κατ' επέκταση του κοινού στο οποίο απευθύνεται είναι ο σκοπός για τον οποίο γράφεται ένα άρθρο. Οι κατηγορίες τις οποίες διακρίνουμε είναι αυτές που φαίνονται στον Πίνακα 5.

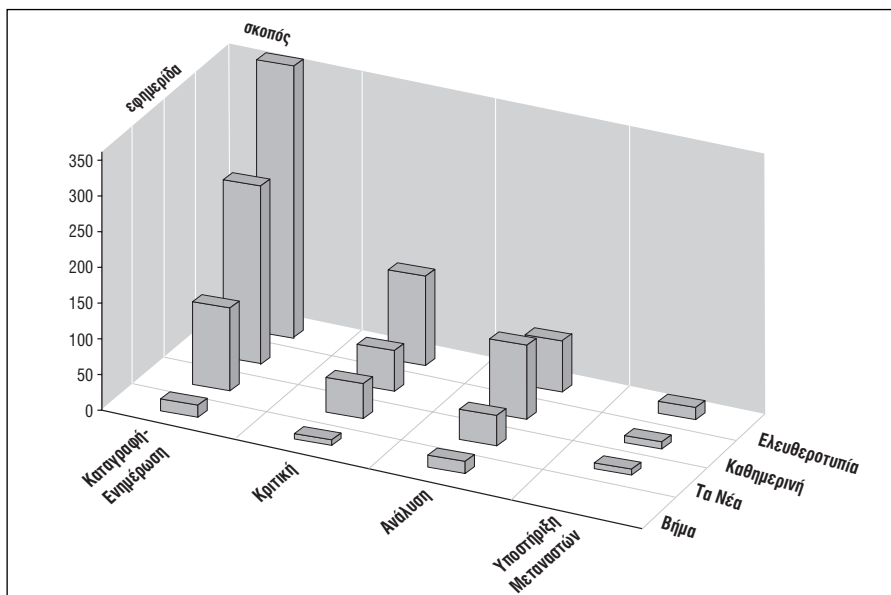
Όπως φαίνεται στο Γράφημα 6, το μεγαλύτερο ποσοστό των γεγονότων αφορούν στην καταγραφή ενός γεγονότος και έχουν ενημερωτικό χαρακτή-

ΓΡΑΦΗΜΑ 6

Σκοπός άρθρου

ΓΡΑΦΗΜΑ 7
Σκοπός άρθρου ανά εφημερίδα

ρα. Στο ένα πέμπτο περίπου των γεγονότων που καταγράφηκαν γίνεται ανάλυση σε κάποιο θέμα που αφορά τους μετανάστες (19%) και σε αντίστοιχο περίπου ποσοστό σκοπός είναι η κριτική για κάποιο θέμα που έχει να κάνει με τους μετανάστες, χωρίς να γνωρίζουμε σε αυτό το σημείο αν η κριτική είναι υπέρ ή κατά. Τέλος, μόνο στο 2,3% των γεγονότων φαίνεται ως κύριος σκοπός η υποστήριξη των μεταναστών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει το στοιχείο της συμπάθειας ή της στήριξης στα γεγονότα που κατηγοριοποιήθηκαν σε μία από τις άλλες κατηγορίες της μεταβλητής «σκοπός».

Στο Γράφημα 7 βλέπουμε την κατανομή των άρθρων ανά εφημερίδα και ανά σκοπό. Όπως φαίνεται, η εφημερίδα *Καθημερινή* φαίνεται να έχει φιλο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Στάση

	Ποσοστό %
Θετική	37,4
Αρνητική	1,9
Ουδέτερη	60,7
Σύνολο	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Σκοπός άρθρου Στάση απέναντι στους μετανάστες

Σκοπός	Στάση		
	Θετική	Αρνητική	Ουδέτερη
Καταγραφή γεγονότος - Ενημέρωση	29,4%	1,5%	69,1%
Κριτική	50,5%	0,9%	48,6%
Ανάλυση	39,1%	4,5%	56,4%
Υποστήριξη μεταναστών	96,4%	0,0%	3,6%

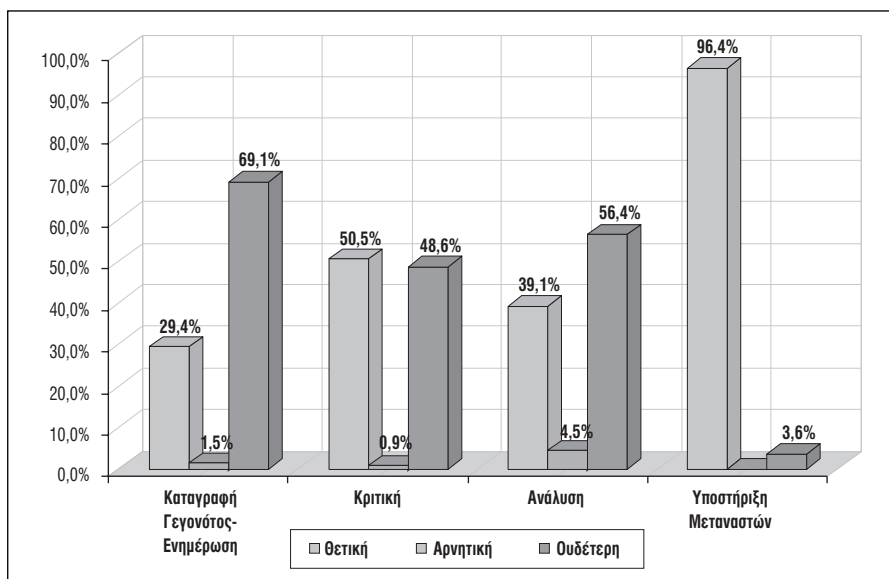
ξενήρει περισσότερες αναλύσεις γύρω από το θέμα της μετανάστευσης, ενώ η *Ελευθεροτυπία* περισσότερα άρθρα που κάνουν κριτική.

Η τρίτη κατηγοριοποίηση που υπόκεινται τα γεγονότα αφορούν στην στάση που φαίνεται να τηρεί ο αρθογράφος απέναντι στους μετανάστες και τη μετανάστευση. Η μεταβλητή αυτή περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες που αντιστοιχούν σε τρεις διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης των μεταναστών (θέση του άρθρου απέναντι στους μετανάστες).

Στον Πίνακα 6 βλέπουμε ότι σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση που κάναμε η μεγάλη πλειονότητα των δημοσιευμάτων εμφανίζεται να έχει ουδέτερη

ΓΡΑΦΗΜΑ 8

Στάση απέναντι στους μετανάστες ανά σκοπό άρθρου

στάση απέναντι στους μετανάστες, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό θετική και ένα ελάχιστο ποσοστό αρνητική.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7, τα άρθρα που τείνουν περισσότερο να έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά αρνητικής στάσης απέναντι στους μετανάστες είναι άρθρα που έχουν γραφεί με σκοπό την ανάλυση κάποιου γεγονότος. Ακόμη το μεγαλύτερο ποσοστό ουδέτερης στάσης εμφανίζουν τα άρθρα που έχουν σκοπό την απλή καταγραφή των γεγονότων.

Στο Γράφημα 8 απεικονίζεται ό,τι περιγράψαμε σχετικά με τη στάση και το σκοπό των άρθρων.

2.4. Κωδικοποίηση γεγονότων

Η κωδικοποίηση των γεγονότων- δημοσιευμάτων περιελάμβανε τις εξής μεταβλητές:

1. εφημερίδα
2. ημερομηνία δημοσίευσης του άρθρου
3. στάση του άρθρου
4. κατηγορία στην οποία ανήκει το άρθρο σύμφωνα με τις κατηγορίες που παραθέσαμε πιο πάνω.

4. Αποτελέσματα της λεξικογραφικής ανάλυσης

Εφημερίδα

Οι τέσσερις κατηγορίες – εφημερίδες είναι οι: *Ελευθεροτυπία*, *Καθημερινή*, *Τα Νέα*, *Το Βήμα*. Απεικονίζοντας τα αποτελέσματα συγκριτικά, προκύπτει ότι την *Ελευθεροτυπία* (Πίνακας 8) χαρακτηρίζουν περισσότερο λέξεις που αναφέρονται σε θέματα κοινωνικών δικαιωμάτων, ρατσισμού, πολιτικής δράσης, λαθρομετανάστευσης και πολιτικών κομμάτων, ενώ λιγότερο τη χαρακτηρίζουν λέξεις αναφορικά με την οικονομία, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την κοινωνική πολιτική.

Αντιθέτως, τέτοιες λέξεις χαρακτηρίζουν περισσότερο την εφημερίδα *Καθημερινή* (Πίνακας 9), καθώς επίσης και οι λέξεις που έχουν να κάνουν με εγκληματικότητα, διεθνή πολιτική, ευρωπαϊκή εμπειρία και διακρατικές σχέσεις. Την *Καθημερινή* φαίνεται να αντιπροσωπεύουν λιγότερο λέξεις που μπορεί να σχετίζονται με θέματα πολιτισμού και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Ελευθεροτυπία: Χαρακτηριστικές λέξεις

<i>Ελευθεροτυπία: Χαρακτηριστικές λέξεις</i>			
Αλβανός	Αριστερά	αριστούχο	επιστολή
πρόσφυγας	Ελληνικό	Αλβανοί	Πολίτης
Σημαία	Ρατσισμός	απαχθέντες	Χρυσής Αυγής
Δικαιώματα	Ελλήνων	νομάρχης	Εκκλησίας
Αλληλεγγύη	Τύπου	Θεσσαλονίκης Βουλή	ξενώνα
Οδυσσέα	σχολείου	ανακοίνωση	καθαρή εισροή πληθυσμού
Τσενάι	MAT	ΑΔΕΔΥ	Κοινωνικό Φόρουμ
ΚΚΕ	Τουρκία	Διαμαρτυρία	Ελληνικού
ΣΥΝ	Κοινωνικής Υπηρεσίας	Υποστήριξης	αξιοπρέπειας
Άσυλο	Ελληνικό Κοινωνικό Φόρουμ	Αντιρατσιστική διαδήλωση	Συμβουλίου
μειονότητα	ανθρώπινο	Αρμοστεία	ιθαγένειας
Ναρκοπέδια	μαθητής	Κοινότητα	αριστούχος μαθητής
μαντίλα	Ανθρώπινα Δικαιώματα	προσβολή	Υποστήριξης Προσφύγων
Οδυσσέα Τσενάι	συνέντευξη	συνέντευξη Τύπου	ΚΕΠΕ
Μυτιλήνη	Αλβανό μετανάστη	ΠΑΣΟΚ	Ύπατη
Φόρουμ	Αντιρατσιστική	Κοινωνικής	διαδικασία ασύλου
Ύπατη Αρμοστεία	νεκρός	Χρυσής	οργανώσεις
Σημαιοφόρος	ελληνική σημαία	Αθηνών	Πρωτοβουλία
Πορεία	Κοινωνικό	κατάληψη	νομικό
Εισαγγελίας	MME	Αρμοστείας	Έκθεσης
Αθήνα	Λυκείου	ανθρώπινη αξιοπρέπεια	Πρωτοβουλία Γένοβα
Ελλάδα	δικαστήρια	δικαίου	Νέας
Μηχανιώνας	Ιράκ	Αλβανό	Ομόνοια
Ένωσης	Νεολαία	βασανιστήρια	Αττική
Έλληνα	Έκθεση	Αμνηστία	Καπλάνι

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Καθημερινή: Χαρακτηριστικές λέξεις

Καθημερινή: Χαρακτηριστικές λέξεις			
Ελλάδα	Ολλανδία	Ισλάμ	Εθνική
Έλληνας	ασφαλισμένος	Τμήμα	Ουκρανία
Αλβανό	Αθηναίων	Βαλκάνια	ΟΗΕ
Εσωτερικών	ΙΚΑ	υπουργείο Εσωτερικών	τουρισμός
Ευρωπαϊκή Ένωση	Ισπανία	Ευρωπαίος	παράνομοι μετανάστες
Ευρώπη	Επιτροπή	Κρήτη	νομιμοποίηση μεταναστών
Ένωσης	Ασιάτες	ασυνόμευση	μεταναστευτικού
Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής	ποσοστό	επιχείρηση νομιμοποίησης μεταναστών	πληθυσμός
Αττική	Άδεια διαμονής	χώρες	Απασχόληση
Αθήνα	Αλβανών μεταναστών	Μετανάστες	Σερβία
Αλβανία	Ασφάλεια	λαθρομετανάστευση	Οργανισμός
Αστυνομία	Άραβες	Αλλοδαπών	Έρευνα
Τάξης	Ομόνοια	Βαλκάνιοι	διακίνησης
Ιταλία	Αφγανοί μετανάστες	αριθμός	προέλευσης
Βουλή	προσπάθεια νομιμοποίησης	Τύπος	Νέα
Χώρα	διαμονής	Υπηρεσία	Περιφέρεια
Ιράκ	Γαλλία	Ανατολικοευρωπαίοι	Περιφέρειας
ΗΠΑ	μεταναστευτικός πληθυσμός	Σέρβοι	χώρες προέλευσης
Ελληνική	Εργασία	οργανωμένου	ταμεία
Ολυμπιακοί Αγώνες	Ρώσος	Κινέζο	Ίδρυμα
Μεταναστευτική πολιτική	Καραμανλής	φυματίωση	Ουκρανή
Κέντρο	Βρετανία	Εξωτερικών	Ανατολικού
Αφρικανοί	Βουλγαρία	Αφρική	Μεσόγειος
Μετανάστευση	Κινέζοι μετανάστες	παράνομη διακίνηση	Ορατός
Τουρκία	λαθρομετανάστης	οργανωμένο έγκλημα	
Μεταναστευτικής			

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
Τα Νέα: Χαρακτηριστικές λέξεις

<i>Τα Νέα: Χαρακτηριστικές λέξεις</i>			
Μετανάστες	ευκαιρία	Θεάτρου	εξακρίβωση
Ελλάδα	Μιγκέν	Κολωνάκι	ΚΚΕ
Ένωσης	Άραβας	Ανανέωση	καλύτερους
Έλληνα	παιδιά	Εβραίοι	μαλλιά
Άδεια	χαριτιά	Άδεια αορίστου	σούπερ μάρκετ
Φεστιβάλ	εγκύκλιος	γκαλερί	Ποδόσφαιρο
Ένωση	βεβαίωση	βαμβάκι	σάκο
Εσωτερικών	παράταση	Κίνα	βουνό
κινητό	λεζάντα	κρίκετ	μοναξιά
σινεμά	φοκλόρ	Ουμπέρτο	Παράλληλα
ξενιτιά	προάλλες	λινό	Λάμια
λεφτιά	ένδυσης	Αντρατιστικό	όπερα
κινηματογράφος	Δικαίωμα ψήφου	Πατρίς	ετικέτες
νομαρχίες	κουλτούρα	ΤΕΙ	Πλατείας
μάσκες	κινέζικα	Πλατεία Θεάτρου	ποντίκια
Αλβανία	ψήφου	Αντρατιστικό Φεστιβάλ	αστυνομικοί έλεγχοι
γεύσεις	συζήτηση	κατάστημα	μυστικές απαγωγές
Αίτηση	φαντασία	Βορρά	επίσημη Άδεια παραμονής
Άδεια παραμονής	αξία	σφόδρα	Πατρίς Σερό
παραμονής	βλέμμα	Δημοσιογράφος	άκρα Δεξιά
Τμήμα	μέτοικοι	ξένη	Πατρίδα
συγγραφέας	Λάγια	τροπολογία	τριήμερο
Χούι	τεμάχια	Κινέζους	καθρέφτη
λαϊκισμός	Βρίνενα	σούπερ	Νομαρχία
Πλατεία	μουσικές	Λιούμπη	

Την εφημερίδα *Τα Νέα* (Πίνακας 10) περισσότερο αντιπροσωπεύουν λέξεις που παραπέμπουν σε ζητήματα νομιμοποίησης, πολιτισμού (κινηματογράφος- τέχνη) και συνθηκών ζωής των μεταναστών. Λιγότερο αντιπροσω-

πεντικές για την εφημερίδα αυτή είναι λέξεις που μπορεί να εμφανίζονται για θέματα trafficking και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εγκληματικότητας αλλά και πολιτικές κράτους, με εξαίρεση το θέμα της νομιμοποίησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11
Το Βήμα: Χαρακτηριστικές λέξεις

Το Βήμα: Χαρακτηριστικές λέξεις			
Τζαμί	εγκληματικότητα	ορισμένη	Αλβανία
Ελλάδα	πολιτική διακρίσεων	πεδία	Συμμετοχής χρόνος
ανασφάλιστων αλλοδαπών	ΕΚΑΚΒ	ασφαλιστικό Σύστημα	Ολυμπιακούς
Αθήνα	Σύλλογοι	Μέση	Κέντρου
εορτασμός	Κάρλο	ανεξαρτησία	ρατσοιστής
κεφαλήν ΑΕΠ	Ανάλυσης Δεδομένων	Μέση Ανατολή	τοξικομανείς
Ανάλυση	απόδραση	Ταμεία	ΕΚΕΜΕ
ισλαμικών	χώρων λατρείας	Πρόβλεψης	ιδιότυπο
ελληνικό υπουργείο	κρατών	Κορανίου	κελιά
κεφαλήν	υπόπτων	Έλληνα	τέμενος
φυλακών	Αμερικανικές	περιβάλλοντα	εθνικής
ανέγερση	Αλβανοί	φιλάθλων	γεωργικά
ταυτότητα	μουσουλμάνοι	Ποδοσφαιρική	σουλλόγων
λατρείας	υπουργείο Δημόσιας	μεταολυμπιακή	εστιατόρια
Αραβία	Ευρώπη	Σανγκάη	Άλεξ
Εβραίοι	Πολυτεχνείου	γωνιές	παιδείας
ιδρύματος	μουσουλμάνοι μετανάστες	ανάδυση	κοινωνική ένταξη
ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών	εθνικού	Παπαθεμελής	Παιανίας
διεκδίκηση	Κρήτης	βιολογικά	Ισραήλ
Εξωτερικών	Βέροια	ιδρυμάτων	Ομοιοίας
ίδρυση	Φόρουμ	διαμάχες	χριστιανών
ελληνοποιήσεις	φιλάθλους	ευρωπαϊών	Σκιαδάς
Ολυμπιάδας	Πολιτική	πολιτική δράση	κοινωνικές ανισότητες

Τέλος, *Το Βήμα* (Πίνακας 11) φαίνεται να ασχολείται περισσότερο με θέματα που άπτονται των θρησκευτικών δικαιωμάτων, κοινωνικών ανισοτήτων και δημόσιας τάξης, ενώ λιγότερο αντιπροσωπευτικές για την εφημερίδα αυτή είναι λέξεις που έχουν να κάνουν με νομιμοποιήσεις μεταναστών, πολιτική συμμετοχή και γενικότερα κοινωνική πολιτική.

Αν υποθέσουμε ότι βάσει των παραπάνω διαμορφώνεται ένα γενικό προφίλ της κάθε εφημερίδας, ως προς τα συγκεκριμένα θέματα που διαχειρίζεται η καθεμία σε σχέση με τους μετανάστες, μπορούμε να διακρίνουμε διαφοροποιήσεις ως προς τις συγκεκριμένες θεματικές που η κάθε εφημερίδα επιλέγει να αναπτύξει σχετικά με τη μετανάστευση και κατ' επέκταση τη στάση που υιοθετεί απέναντι στους «άλλους». Για παράδειγμα, είναι ίσως ενδεικτικό ότι η *Καθημερινή* επιλέγει να ασχοληθεί περισσότερο με θέματα που άπτονται της κρατικής πολιτικής για τους μετανάστες ή τις οικονομικές διαστάσεις της συμμετοχής των μεταναστών στην οικονομία, δίνοντας έμφαση στο «Εμείς» ενώ η *Ελευθεροτυπία* προβάλλοντας θέματα πολιτικής δράσης κοινωνικών δικαιωμάτων και ρατσισμού, δίνει βαρύτητα στην αποτύπωση του προφίλ των «Άλλων».

Κατηγορίες

Όπως έχουμε εξηγήσει προηγουμένως, τα γεγονότα έχουν κατηγοριοποιηθεί σε 16 κατηγορίες. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι αντιπροσωπευτικές λέξεις ανά κατηγορία επαληθεύουν την κατηγοριοποίηση. Για παράδειγμα, στην πρώτη κατηγορία «Πολιτική του Κράτους, Νομοσχέδια, Κάρτες Αστυνομία» οι αντιπροσωπευτικές λέξεις σχετίζονται με τη διαδικασία νομιμοποίησης των μεταναστών και τη μεταναστευτική πολιτική.

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο αφορά στην κατηγορία Δημογραφικά Πληθυσμιακά. Σε αυτή την κατηγορία το 32% των αντιπροσωπευτικών λέξεων σχετίζεται περισσότερο με θέματα εκπαίδευσης και λιγότερο με τη δημογραφική θέση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, αυτό το αποτέλεσμα δεν είναι ιδιαίτερα αντιφατικό, αν λάβουμε υπόψη ότι ένα αντίστοιχο ποσοστό γεγονότων αναφέρεται στους αλλοδαπούς μαθητές που φοιτούν στα σχολεία. Αντίστοιχα, άλλα γεγονότα που αφορούν τη μαθητική ζωή και την εκπαίδευση των μεταναστών έχουν καταχωριστεί σε άλλες κατηγορίες από την εκπαίδευση, επειδή αντιστοιχούν σε γεγονότα ξενοφοβίας ή ρατσισμού (για παράδειγμα η λέξη «σημαιοφόρος» ή «μαθητική παρέλαση» αντιπροσωπεύει την κατηγορία «Ξενοφοβία - Ρατσισμός»).

Στάση

Η μεταβλητή Στάση αποτελείται από τρεις κατηγορίες και αναφέρεται στη θέση του αρθρογράφου απέναντι στους μετανάστες. Η στάση λοιπόν του άρθρου μπορεί να είναι θετική, αρνητική ή ουδέτερη. Παρακάτω παρουσιάζουμε τις αντιπροσωπευτικές λέξεις για την κάθε μία από αυτές κατηγορία.

Θετική

Αντιπροσωπευτικές λέξεις άρθρων με θετική στάση απέναντι στους μετανάστες: Ελληνικό Κοινωνικό Φόρουμ, Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ, τράφικινγκ. Αντίθετα, λέξεις που λιγότερο αντιπροσωπεύουν την κατηγορία αυτή, είναι κυρίως λέξεις που αφορούν την κρατική πολιτική την οικονομία και την ασφάλεια όπως: επιχείρηση νομιμοποίησης μεταναστών, Ασφάλεια, εργασία, δαπάνες, αντιπολίτευση.

Αρνητική

Αντιπροσωπευτικές λέξεις της αρνητικής στάσης σχετίζονται κυρίως με την εγκληματικότητα, τη δημόσια τάξη και πολιτικούς ή ομάδες όπως : ΛΑΟΣ, Λεπέν.

Αντίθετα, λιγότερο αντιπροσωπευτικές με αυτήν την κατηγορία λέξεις σχετίζονται με δικαιώματα, άσυλο και νομικά.

Ουδέτερη

Τα άρθρα που τηρούν ουδέτερη στάση αναφέρονται κυρίως σε θέματα νομοσχεδίων, κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής ένταξης, αλλά και πληθυσμιακά.

Λιγότερο αντιπροσωπευτικές αυτής της κατηγορίας είναι λέξεις που αναφέρονται στην πολιτική δράση και υποστήριξη μεταναστών καθώς και λέξεις που αναφέρονται σε θέματα τέχνης και πολιτισμού.

Αποτελέσματα της ανάλυσης κατά ομάδες (*Cluster analysis*)

Το περιεχόμενο των Clusters που δημιουργήθηκαν από την πολυμεταβλητή ανάλυση έχει ως εξής:

Cluster 1: Σημαία - Ρατσισμός

Η πρώτη ομάδα διαμορφώνεται χρονικά από το 2003 το 2004 και το 2005 και θεματικά από το θέμα του ρατσισμού. Στο Cluster αυτό συσσωρεύονται γεγονότα καταγεγραμμένα από τις εφημερίδες *Καθημερινή* και *Ελευθεροτυπία* τα οποία παρουσιάζουν αυξημένη διαχρονικότητα. Όλα τα αντιπροσωπευτικά γεγονότα της ομάδας αυτής έχουν δημοσιευτεί από την 40ή μέχρι την 44η εβδομάδα των τριών ετών που αναφέραμε, χρονικό διάστημα που αντι-

στοιχεί στην πρώτη έως την τρίτη εβδομάδα του Οκτωβρίου, περίοδο των μαθητικών παρελάσεων για την 28η Οκτωβρίου. Η συζήτηση γύρω από το δικαίωμα των αλλοδαπών μαθητών να κρατούν την ελληνική σημαία στις παρελάσεις εγείρει κάθε χρόνο αντιπαραθέσεις.

Ενδεικτικό είναι ότι μερικές από τις αντιπροσωπευτικές λέξεις του Cluster είναι: αριστούχος μαθητής, ελληνική παιδεία, σύλλογος γονέων, συγκέντρωση αλλοδαπών μαθητών κ.ά. Από την άλλη, τα δύο τελευταία ψηφία του κωδικού μαρτυρούν ότι το θέμα έχει προσεγγιστεί από διαφορετικές σκοπιές όπως από αυτή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της κοινής γνώμης, του ρατσισμού, της κοινωνικής πολιτικής, της δημογραφικής θέσης των μεταναστών, των συνθηκών ζωής, της τοποθέτησης πολιτικών και φορέων στο θέμα κ.ά.

Cluster 2: *Οικονομία, Λαθρεμπόριο, Ενσωμάτωση, Νομιμοποίηση*

Η δεύτερη ομάδα που διαμορφώνεται φαίνεται να αντιπροσωπεύεται από γεγονότα που αφορούν την παράνομη διακίνηση ανθρώπων, τις συνθήκες ζωής, τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Παράδειγμα χαρακτηριστικών λέξεων της ομάδας αυτής είναι: θύματα εμπορίας ανθρώπων, υποδοχής προσφύγων, εισροή λαθρομεταναστών, αλλά και τρίτη προσπάθεια νομιμοποίησης, γραφειοκρατικές διαδικασίες, μέτρα ενσωμάτωσης κ.ά. Η ομαδοποίηση που παρατηρείται εκτείνεται χρονικά και στα τέσσερα έτη με προεξάρχον σημείο αναφοράς το μήνα Φεβρουάριο και την ουδετερότητα των άρθρων. Οι εφημερίδες που διαμορφώνουν την ομάδα αυτή είναι η *Καθημερινή* και η *Ελευθεροτυπία*.

Cluster 3: *Εισροή μεταναστών, Εγκληματικότητα*

Η ομάδα 3 διαμορφώνεται χρονικά από τον Μάρτιο όλων των ετών και από την εφημερίδα *Καθημερινή* και *Ελευθεροτυπία*. Σε αυτό το Cluster συγκεντρώνονται λέξεις που αντιστοιχούν σε παραπάνω από μια θεματικές. Κατά πρώτο λόγο το Cluster διαμορφώνεται από γεγονότα που αναφέρονται στη μεταναστευτική πολιτική του κράτους, ενώ αρκετά αντιπροσωπευτικά γεγονότα περιστρέφονται γύρω από θέματα οικονομίας και εργασίας, δημογραφίας και εγκληματικότητας. Μερικές από τις αντιπροσωπευτικές λέξεις της ομάδας αυτής είναι: οικογενειακή επανένωση, περιθωριοποίηση, κρατικός προϋπολογισμός, μικροεπαγγελματίες, χειρωνακτικές εργασίες.

Cluster 4: *Ρατσισμός, Πολιτικές ομάδες*

Η τέταρτη ομαδοποίηση προκύπτει από λέξεις που προέρχονται από γεγονότα σχετικά με τον ρατσισμό, την οικονομία, την εργασία αλλά και την πολιτική δράση. Χρονικά τα γεγονότα αυτού του Cluster εντοπίζονται τον Σεπτέμβριο του 2003, του 2004 και του 2005, ενώ η διάρκειά τους εκτείνε-

ται σε τρεις εβδομάδες για το πρώτο έτος, μια εβδομάδα για τα επόμενα δύο έτη, αντίστοιχα. Η ομάδα αυτή αντιπροσωπεύεται από την εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*.

Cluster 5: *Λαθρομετανάστευση, Απαγωγές, Κοινωνικά δικαιώματα*

Το Cluster αυτό διαμορφώνεται κυρίως από την εφημερίδα *Τα Νέα* ωστόσο υπάρχουν και αντιπροσωπευτικά γεγονότα από άλλες εφημερίδες (*Ελευθεροτυπία, Καθημερινή*) με χρονικό σημείο αναφοράς τον Μάιο του 2006, όταν καταγγέλθηκε ότι έγιναν απαγωγές Πακιστανών το καλοκαίρι του 2005. Με επίκεντρο αυτό το γεγονός κυριαρχεί στο δημόσιο χώρο η συζήτηση γύρω από τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών και την κρατική πολιτική, κάτι που στο επόμενο διάστημα προκαλεί τη δραστηριοποίηση κοινωνικών και πολιτικών ομάδων, αφού αρκετά είναι τα αντιπροσωπευτικά γεγονότα που έχουν θέμα τις θέσεις και τις πολιτικές κομμάτων ή οργανώσεων για το μεταναστευτικό ζήτημα. Αντιπροσωπευτικές λέξεις της ομάδας αυτής είναι: συνοριακών ελέγχων, απαγωγές Πακιστανών μεταναστών, υπηρεσίες ασύλου, χώρων υποδοχής, τράφικινγκ, συνθήκες κράτησης μεταναστών, αστυνομικές πηγές.

Cluster 6: *Εργασία, Οικονομία, Παροχή ασύλου*

Αυτό το cluster διαμορφώνεται από γεγονότα του Ιουνίου του 2003 και 2006 που σχετίζονται με την κρατική πολιτική για τη μετανάστευση, την παράνομη εισροή μεταναστών και την παροχή ασύλου. Χαρακτηριστικές λέξεις της ομάδας είναι: αριθμός ενσήμων, ασφαλιστική κάλυψη, πολιτικής μετανάστευσης, πολιτικός πρόσφυγας, πολιτικές ενσωμάτωσης, χαμηλά ποσοστά αναγνώρισης προσφύγων.

Cluster 7: *Δικαιώματα, Δράση, Ρατσισμός*

Η έβδομη ομάδα αποτελείται από γεγονότα που έχουν ως σκοπό την υποστήριξη των μεταναστών και αναφέρονται στην πολιτική δράση φορέων μη κυβερνητικών ή μεταναστευτικών, τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα και το ρατσισμό. Χρονικά, συγκεντρώνονται άρθρα τα οποία προέρχονται από τα έτη 2004 και 2003. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ομάδα συγκεντρώνει πολύ λιγότερο αριθμό γεγονότων απ' ό,τι οι άλλες ομάδες. Μερικές αντιπροσωπευτικές λέξεις είναι: Στέκι Μεταναστών, ρατσιστικές συμπεριφορές, αντιρατσιστική πορεία, συναυλία, δυνάμεων καταστολής. Μέσα σε αυτό το cluster αντιπροσωπεύονται οι εφημερίδες *Ελευθεροτυπία* και *Καθημερινή*.

Cluster 8: Ευρωπαϊκή Εμπειρία, Γεγονότα Γαλλίας

Το Cluster αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερη ομοιογένεια καθώς σχηματίζεται κυρίως από τις εξεγέρσεις στα γαλλικά προάστια και τις συζητήσεις που αυτές τροφοδότησαν στο εσωτερικό της χώρας. Τόσο από τις αντιπροσωπευτικές λέξεις όσο και από τα αντιπροσωπευτικά γεγονότα φαίνεται ότι τα γεγονότα της Γαλλίας το 2005 είχαν σαφή αντίκτυπο για τέσσερις συνεχείς εβδομάδες στην ελληνική κοινωνία. Την ίδια περίοδο του 2004 απ' όπου επίσης διαμορφώνεται το cluster, υπάρχει έντονη συζήτηση σχετικά με τη δημογραφική θέση των μεταναστών και τα κοινωνικά τους δικαιώματα, κάτι που μπορεί να προκύπτει από τη συζήτηση σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων. Οι λέξεις που χαρακτηρίζουν την ομάδα αυτή είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικές: κοινωνική έκρηξη, προάστια, εξέγερση, πρώτη γενιά μεταναστών, διαδικασία πολιτισμικής θεσμικής ενσωμάτωσης, παροχή δικαιώματος ψήφου.

Cluster 9: Ανθρώπινα Δικαιώματα, Αστυνομία, Απαγωγές Πακιστανών

Το ένατο Cluster διαμορφώνεται από την *Ελευθεροτυπία* τον Δεκέμβριο του 2004 και 2005 με βασική θεματική για τέσσερις συνεχόμενες εβδομάδες την πολιτική του κράτους και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αναφορικά με το 2005 αυτό μπορεί να προκύπτει ως αποτέλεσμα της δημοσιοποίησης των παράνομων συλλήψεων Πακιστανών μεταναστών ή ακόμα, έμμεσα, ως αντίκτυπος των γεγονότων στη Γαλλία από την περασμένη περίοδο, με αναφορές στα κοινωνικά δικαιώματα και την πληθυσμιακή θέση των μεταναστών. Πάντως σε συνδυασμό με κάποιες από τις αντιπροσωπευτικές λέξεις της ομάδας, φαίνεται να εστιάζει επίσης στο θέμα των δικαστικών αρχών και της αντιμετώπισης του θέματος των απαγωγών.

Cluster 10: Οικονομία, Εργασία, Συνθήκες Ζωής

Το δέκατο cluster διαμορφώνεται από γεγονότα του Αυγούστου του 2003 και περιστρέφεται γύρω από τη μεταναστευτική πολιτική και τις γραφειοκρατικές αγκυλώσεις. Κύρια θέματα είναι τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών και η συνεισφορά τους στην οικονομία. Η ομάδα διαμορφώνεται από όλες τις εφημερίδες εκτός από *Το Βήμα*.

Cluster 11: Πολιτική συμμετοχή

Αντιπροσωπευτική περίοδος του cluster αυτού είναι ο Ιούλιος του 2003 και του 2005 και κυρίαρχο θέμα μορφές πολιτικής δράσης για τα θέματα της μετανάστευσης.

Cluster 12: Κοινωνικές παροχές

Το δωδέκατο cluster συγκεντρώνει γεγονότα από τις πρώτες εβδομάδες των ετών 2003 και 2006. Τα αντιπροσωπευτικά γεγονότα φαίνεται να αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών και τα δικαιώματά τους στο πλαίσιο της εθνικής αλλά και της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής. Χαρακτηριστικές λέξεις της ομάδας αυτής είναι για παράδειγμα : υπηρεσίες υγείας, κοινή ευρωπαϊκή πολιτική, Κέντρα Εξυπηρέτησης Μεταναστών, νομικό καθεστώς .

Cluster 13: Πολιτισμός

Η χρονική περίοδος που διαμορφώνει το cluster αυτό είναι ο Απρίλιος του 2006 με βασικό περιεχόμενο την πολιτισμική δραστηριότητα των μεταναστών.

Cluster 14: Ανάλυση

Το τελευταίο Cluster, περιέχει γεγονότα από την εφημερίδα *Το Βήμα*. Όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα, η εφημερίδα *Το Βήμα* αντιπροσωπεύει το μικρότερο ποσοστό γεγονότων. Το ότι τα γεγονότα αυτής της εφημερίδας ομαδοποιούνται αποκλειστικά και μόνο σε ένα Cluster είναι αξιοσημείωτο, όπως επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η απουσία μιας σαφούς χρονικής αναφοράς (τα γεγονότα δεν συσπειρώνονται γύρω από ένα συγκεκριμένο χρόνο). Ακόμη, οι αντιπροσωπευτικές λέξεις αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης και τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ο λόγος για τους μετανάστες και τη μετανάστευση αποτελεί σταθερό θέμα στον ελληνικό Τύπο με αυξανόμενη ορατότητα και προβολή. Εντούτοις ο λόγος αυτός παραμένει καθορισμένος από το προφίλ κάθε εφημερίδας⁴ τόσο σε επίπεδο ιδεολογικού προσανατολισμού όσο και σε επίπεδο δημοσιογραφικής κουλτούρας.

Τα θέματα που δημοσιεύονται είναι αρκετές φορές αμοιβαία αποκλειόμενα, δηλαδή εφημερίδες που δίνουν έμφαση σε ζητήματα εγκληματικότητας δεν ασχολούνται με τις διεθνείς πολιτικές για τη μετανάστευση. Με άλλα λόγια τα «επεισοδιακά νέα» δεν συνυπάρχουν συχνά με τα «θεματικά» νέα, τα οποία προϋποθέτουν μια περισσότερο αναλυτική προσέγγιση (Semetko και Valkeburg 2000, σ. 95). Τα περισσότερα άρθρα που δημοσιεύονται αναφέρο-

4. Βλ. και την ανάλυση της Κοντούρη (2002) για το προφίλ των εφημερίδων.

νται σε ζητήματα του νομοσχεδίου για τη μετανάστευση και στις αντιδράσεις των κομμάτων ως προς τους χειρισμούς της κυβέρνησης. Στον τομέα του πολιτισμού τα άρθρα αναφέρονται σε μετανάστες καλλιτέχνες που έχουν καταφέρει να αναδειχθούν στην Ελλάδα αλλά και σε ταινίες των οποίων η θεματική αναφέρεται σε μετανάστες στην Ελλάδα. Επίσης, μέρος των άρθρων που αναλύθηκαν αφορούν παραβατικές συμπεριφορές τόσο από την πλευρά των ίδιων των μεταναστών όσο και από ρατσιστικές εκδηλώσεις Ελλήνων προς τους μετανάστες. Τέλος, ένα ποσοστό των άρθρων αναφέρεται στη συνεισφορά των μεταναστών στην ελληνική οικονομία.

Στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής* δεν δημοσιεύονται συχνά άρθρα που αναφέρονται σε εγκληματικές πράξεις όπου εμπλέκονται μετανάστες επειδή απουσιάζει το αστυνομικό ρεπορτάζ. Ειδικότερα, η *Καθημερινή* περιλαμβάνει άρθρα που αναφέρονται στο μικρό-επίπεδο, γεγονότα που αφορούν την Αθήνα, αναλύσεις σε επίπεδο χώρας, όπως το ζήτημα του νέου νομοσχεδίου ή ζητήματα επιρροής των μεταναστών στην οικονομία της χώρας, και σε αναλύσεις ή περιγραφές πολιτικών στο ευρύτερο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι διαφοροποιήσεις αυτές οφείλονται κυρίως στο προφίλ των εφημερίδων: *Το Βήμα της Κυριακής* και η *Καθημερινή* στην ημερήσια και την κυριακάτικη έκδοσή της θεωρούνται πολυθεματικές εφημερίδες γνώμης με σαφή προσανατολισμό στη διεθνή ειδησεογραφία.

Πέρα από τις εγγενείς οριοθετήσεις της πλαισίωσης του Τύπου, η απεικόνιση των μεταναστών αποτελεί πλέον μια σταθερά της θεματολογίας του, η οποία όπως κάθε άλλη υπόκειται στις επιδράσεις γεγονότων που δεν συνδέονται άμεσα με αυτή.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Κωσταντινίδου Χ., 2001, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Μοσκοπούλου Α., 2005, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό Τύπο. 1990-1999*, Αθήνα, εκδ. Σάκκουλας.
- Λούλος Κ., 2005, «Ο Τύπος ως πηγή της σύγχρονης ιστορίας», στο *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τεύχ. 2, Αθήνα.
- Λυριντζής Χ., Νικολακόπουλος Η. και Σωτηρόπουλος Δ. (επιμ.), 1996, *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. 1974-1994*, Αθήνα, Θεμέλιο.

- Παπαθανασόπουλος Σ., 2004, *Πολιτική και ΜΜΕ: Η περίπτωση της Νότιας Ευρώπης*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Σταθοπούλου Θ., 2007, «Τα γεγονотоλογικά δεδομένα στην ευρωπαϊκή κοινωνική έρευνα: Προβλήματα καταγραφής και ανάλυσης» στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας και Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική-Κοινωνία-Πολίτες: Αναλύσεις δεδομένων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Τσοουκαλά Α., 2001, *Μετανάστευση και εγκληματικότητα στην Ευρώπη*, Αθήνα, Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

- Alexa M., 1997, *Computer-assisted text analysis methodology in the social sciences*. Arbeitsbericht 97/07, Zuma.
- Alexa M. and Zuell C., 1999, *A review of software for text analysis*, Mannheim, Zuma.
- Alexa M. and Zuell C., 2000, «Text analysis software: commonalities, differences and limitations: the results of a review», στο *Quality and Quantity*, vol. 34, no 3, σ. 299-321.
- Benzécri J.-P. et al., 1973, *L'Analyse des Données*, vol. II, *L'Analyse des correspondances*, Dunod.
- European Journalism Centre, 2004, *The Greek Media Landscape* στο <http://www.ejc.nl>
- Johnson R., and Wichern D., 1998, *Applied multivariate statistical analysis*, Prentice-Hall, Inc.
- Lebart L., Morineau A., and Piron M., 1997, *Statistique exploratoire multidimensionnelle*, Dunod, 2me edition.
- Lebart L., Salem A. and Berry L., 1998, *Exploring Textual Data* Norwell, Massachusetts, Kluwer Academic Publishers.
- Kelle U., 2000, «Computer-assisted analysis: Coding and Indexing», στο M. Bauer and G. Gaskell (eds), *Qualitative researching with text, image and sound*, Sage.
- Kronberger N., Wagner W., 2000, «Keywords in Context: Statistical analysis of text features», στο M. Bauer and G. Gaskell (eds), *Qualitative researching with text, image and sound*, Sage.
- Bauer M. and Gaskell G. (eds), *Qualitative researching with text, image and sound*, London, Sage.
- Krzyzanowski M., 2006, «*Media and Ethics of a European Public Sphere from the Treaty of Rome to the "War on Terror"*».
- Park C.Y., 2000, «News media exposure and self-perceived knowledge: the illusion of knowing», *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 13, no 4, σ. 419-425.
- Stathopoulou T., 2004, «Modeling events for ESS: Toward the creation of an autonomous tool for survey research», Sixth International Conference for Social Science Methodology, Amsterdam, Netherlands, 16-20 August.

- Stathopoulou T., 2005 a, «Analyzing and measuring event data across Europe: a comparison between weekly and monthly event reporting», First EASR (European Association for Survey Research) conference, 18-22 July, Barcelona, Spain.
- Stathopoulou T., 2005 b, «Using text mining tools in event data analysis», στο S. Sirmakessis (ed.) *Knowledge Mining” Series: Studies in Fuzziness and Soft Computing*, vol. 185, Springer Verlag, σ. 239-255.
- Stoop I., 2007, «The impact of external events», στο R. Jowell et al., *Measuring attitudes cross-nationally. Lessons from the European Social Survey* London, Sage.
- Stråth B. and Triandafyllidou A. (eds), 2003, *Representations of Europe and the nation in current and prospective member states: media, elites and civil society*, Brussels, The European Commission.
- Triandafyllidou A. and Ladi S., 2005, *Europe and European values in Greek and Spanish media studies from the 1950s until today*.
- Tumber H., 2004, «Political scandals and media across democracies», vol. 1, *American Behavioral Scientist*, vol. 47, no. 8.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ιωάννα Τσίγκανου*

1. Προλεγόμενα

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται σε ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο «Επιχειρηματικότητα, Κίνδυνοι και Ανταγωνισμός στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».¹ Η κεντρική προβληματική, που διαγράφει ταυτόχρονα και το συνεκτικό άξονα του έργου, αναπτύσσεται γύρω από συγκεκριμένες λιγότερο *ορατές ή/και αθέατες* όψεις του μεταναστευτικού ζητήματος στη χώρα. Στο κέντρο της διερεύνησης και με ευθύ τρόπο, τίθεται το κεφαλαιώδες ζήτημα της *κοινωνικής συνοχής* – μιας έννοιας ήδη από τη σύλληψή της διαφορούμενης και εμπειρικά προβληματικής² σ' ένα διαρκώς εξωγενώς και ενδογενώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον.

Στη συγκεκριμένη μελέτη, *τόπο* της διερεύνησης αποτέλεσε το λιγότερο ίσως ερευνητέο θέμα της *εμπορικής επιχειρηματικότητας – ανταγωνιστικότητας και της κοινωνικής συνοχής* αναφορικά με το μεταναστευτικό ζήτημα, το οποίο επελέγη να διευκρινιστεί εμπειρικά σε συγκεκριμένο κοινωνικο-

* Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Εγκλήματος, Διευθύντρια Ερευνών, Αν/τρια Διευθύντρια Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας, ΕΚΚΕ.

1. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του διακριτού τμήματος «Χαρτογράφηση Κοινωνικο-οικονομικών Δραστηριοτήτων», του υποέργου «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΚΙ ΕΜΕΙΣ» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ» (Γ' ΚΠΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΑ ΣΕ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΑ Γ.Γ.Ε.Τ., 2ος κύκλος, Υπουργείου Ανάπτυξης). Το παρόν κείμενο αποτελεί μια πιο εκτενή εκδοχή του κειμένου με τίτλο «ΔΗΜΟΣΙΟ-ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ: ΜΕΙΓΜΑ ΣΕ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ», το οποίο ανακοινώθηκε στο Διεθνές Συνέδριο Εγκληματολογίας – Ιούνιος 2008 – Αθήνα.

2. Βλ. σχετικά, Maloutas Th. and Pantelidou M., 2004, «The glass menagerie of urban governance and social cohesion: Concepts and stakes/concepts as stakes», *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 28, no 2, σ. 449-465.

ιστορικά διαμορφωμένο γεωγραφικό χώρο, το *ιστορικό κέντρο της Αθήνας*. Ως γνωστόν, ο χώρος αυτός συνιστά εκτός από τόπο ποικίλων οικονομικών –εμπορικών δραστηριοτήτων και *τοπίο οίκησης*–, το οποίο υφίσταται συνεχείς αναδιατάξεις και μεταβολές, γεγονός που τον καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ερευνητικά. Στο εν λόγω έργο, η πόλη και οι μεταλλαγές της συνιστούν κεντρικά ζητήματα. Η δε επικέντρωση σε συγκεκριμένη περιοχή της πόλης επιτρέπει να διερευνήσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια πώς κυριάρχησαν οι «ντόπιοι» και δευτερευόντως οι «ξένοι» διαμορφώνουν την καθημερινότητα σε μεταλλαγμένους χώρους (και από την εισροή, εγκατάσταση και δραστηριοποίηση αλλοδαπών – εθνοτικών επιχειρήσεων και μεταναστών), όπου οι δραστηριότητες και πρακτικές διαμορφώνονταν και μεταβάλλονταν ιστορικά με διαφορετικούς όρους.

Στη βάση αυτής της οπτικής η εμπειρική διερεύνηση επικεντρώθηκε στο *ιστορικό κέντρο της Αθήνας*, ως σημείου συνάντησης του τοπικού με το παγκόσμιο, όπου διασταυρώνονται «*συνεχώς μεταβαλλόμενοι αστερισμοί διαδρομών*»,³ και όπου η έννοια του «*ανήκειν*» αποτελεί αντικείμενο συνεχούς διαπραγμάτευσης. Το *ιστορικό κέντρο της Αθήνας*, συνιστά, ιστορικά, την καρδιά, την πνοή, τη φυσιογνωμία των κοινωνικο-οικονομικών και πολιτισμικών δραστηριοτήτων της Πρωτεύουσας. Η ανάμειξη χρήσεων, κοινωνικών ομάδων, κοινωνικο-οικονομικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζουν την Πρωτεύουσα είναι φανερή στην περιοχή αυτή, η οποία κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές, μεταβολές και αλλοιώσεις. Στο πλαίσιο αυτό διερευνώνται ερωτήματα σχετικά με τους λόγους αυτών των αλλαγών, των μεταβολών στην ιδιωτική και συλλογική κατανάλωση ή/και διάθεση προϊόντων, η δημιουργία νέων ή η αλλαγή του χαρακτήρα υφιστάμενων λειτουργιών εμπορίου και αναψυχής, οι εξελίξεις στην αγορά, οι επεμβάσεις στο χώρο, οι χρήσεις του δημόσιου χώρου και των υποδομών, κ.λπ.

Η παραπάνω έμφαση στην ιστορική και κοινωνικο-γεωγραφική διάσταση του «*χώρου-τόπου*» θέτει σημαντικά ερωτήματα για τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται ο χώρος. Οι έννοιες που συγκροτούνται για το σκοπό αυτόν αναφέρονται τόσο σε πολύ υλικές πλευρές, όσο και σε συμβολισμούς, νοηματοδοτήσεις και προσφέρονται για πολλαπλές αναγνώσεις. Χώρος και τόπος, όρια, διαδρομές, ροές και δίκτυα αλλά και ταυτότητα/τες του τόπου, ιδιαιτερότητες, διαφορές, απόσταση και εγγύτητα, απομόνωση και σύνδεση

3. Massey D., 2005, *For Space*, Oxford, Sage, σ. 151.

αποκτούν ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο και συνδηλώσεις. Ακολουθώντας την προσέγγιση της Βαΐου,⁴ ο χώρος/τόπος, *δεν αντιμετωπίζεται απλά ως υλικό κατασκεύασμα αλλά ως προϊόν κοινωνικο-οικονομικών και πολιτισμικών σχέσεων και διαδράσεων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που κατασκευάζουν όρια σαν αυτά που υπερβαίνουν τα μεταναστευτικά ρεύματα*. Πρόκειται για μια επιλογή που επιχειρεί να αφουγκραστεί αποσιωπημένες ή αγνοημένες πλευρές της αστικής εμπειρίας.

Στη συνέχεια, το καθαυτό αντικείμενο του έργου *κατασκευάστηκε* εξ αρχής με τρόπο που αναδεικνύει τόσο την πρωτοτυπία της διερεύνησης όσο και την ανάγκη μιας σύνθετης και πολυεπίπεδης θεωρητικής επεξεργασίας της εμπειρικής συνέντευξης ποικιλίας δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτό, κυρίαρχο ερευνητέο ζήτημα αποτέλεσε το ερώτημα της μεταφοράς / μετατόπισης «κινδύνων» και «διακινδυνεύσεων» από το οικονομικό πεδίο στο ποινικό και το αντίθετο.⁵

2. Τα ευρήματα

Μια συνολική θεώρηση των ερευνητικών δεδομένων που προέκυψαν από 1.232 επαφές και 850 συνεντεύξεις (πρόσωπο με πρόσωπο) με Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται οι 730 στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας και οι 120 σε τέσσερις διαφορετικές εμπορικές περιοχές ελέγχου - προάστια των Αθηνών (Δήμος Χαλανδρίου, Δήμος Καματερού, Δήμος Γλυφάδας και Δήμος Καλλιθέας), το 2007 (συγκεκριμένα από το Σεπτέμβριο του 2006 έως τον Νοέμβριο του 2007, και ποσοστό ανταποκρισιμότητας 65%), καταδεικνύει τα ακόλουθα:

Όπως φάνηκε από το πεδίο (καταγραφή επί του πεδίου και εξαγωγή τυπικού και αντιπροσωπευτικού δείγματος ελληνικών καταστημάτων – επιχειρήσεων επί προσόψεως – με είσοδο επί οδού, πλατείας, στοάς, πεζόδρομου κ.λπ., του εμπορικού κέντρου της Αθήνας όπως αυτό ορίζεται τοπογραφικά / πολεοδομικά από το «τρίγωνο» που σχηματίζουν οι οδοί Μητροπόλεως – Πειραιώς – Πλατεία Ομονοίας - Πανεπιστημίου – Πλατεία Συντάγματος κα-

4. Βλ. σχετικά Βαΐου Ντ. κ.ά., 2007, «Μετανάστευση, Φύλο, Αστικός Χώρος: Αναζητώντας τις αλληλοτομίες τριών προσεγγίσεων στην Αθήνα», στο *Γεωγραφίες*, no 13, σ. 55-65.

5. Το εν λόγω έργο αποτελεί το εμπειρικό επιστέγασμα σχετικών με το θέμα αυτό θεωρητικών προβληματισμών περί των οποίων βλ. σχετικά το Τσίγκανου Ι., 2002, *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 15-104.

θώς και στις κεντρικές εμπορικές αρτηρίες των περιοχών ελέγχου), η εγκατάσταση αλλοδαπών-εθνοτικών επιχειρήσεων είναι πλέον ορατή με ευκρίνεια και σε ποσοστό 7%+.

Η εικόνα των επιχειρήσεων του δείγματος αποτελεί το ακριβές αποτύπωμα αυτού που ονομάζεται η *ραχοκοκκαλιά της ελληνικής οικονομίας*. Πραγματικά, πρόκειται για την εικόνα της ελληνικής μικρομεσαίας επιχείρησης, κατά κανόνα οικογενειακής, με πολυετή εμπορική παρουσία και όλα τα χαρακτηριστικά του ελληνικού νοικοκυρεμένου τρόπου άσκησης εμπορίου και έκθεσης των προϊόντων προσαρμοσμένου οπωσδήποτε στις σύγχρονες ανάγκες διαφήμισης και προσέλκυσης πελατών. Ο/η Έλληνας/ίδα επιχειρηματίας κατά κανόνα ανήκουν στην ευρύτατη παραγωγική ηλικία των 24-65 ετών, ενώ δραστηριοποιούνται επαγγελματικά σε σημαντικά μικρότερο βαθμό βέβαια, και σε μικρότερες αλλά και μεγαλύτερες ηλικιακές κατηγορίες. Πρόκειται για οικογενειάρχες κυρίως, καλής μόρφωσης και πλέον ικανοποιητικής για την άσκηση εμπορίου. Η πλειονότητα *μετέρχεται την εμπορίαν κατ' επάγγελμα*, και την αντιμετωπίζει ως *επάγγελμα διά βίου*. Σημαντικός αριθμός των επιχειρήσεων διαθέτει υποκαταστήματα σε άλλες περιοχές της Αθήνας, στην ελληνική επαρχία αλλά και σε πόλεις του εξωτερικού με τρόπο που αναδεικνύει την *κοσμοπολίτικη* όψη του ελληνικού επιχειρηματικού πνεύματος και δράσης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι χώρες στις οποίες υπερσυγκεντρώνονται ποσοστά υπερβαίνουν τις 20, με παγκόσμια γεωγραφική διασπορά (από Ιαπωνία και Κίνα μέχρι Αμερική και Αυστραλία), ενώ το πεδίο αυτό αποτελεί έναν από τους προνομιακούς χώρους δραστηριοποίησης των γυναικών, ως επιχειρηματιών, σε σημαντικά υψηλά ποσοστά σε σχέση με τα αντίστοιχα των ανδρών.

Η κρίση φαίνεται πως είχε αρχίσει να αγγίζει την αγορά για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις πριν την παγκόσμια οικονομική κρίση του Οκτωβρίου του 2008. Το 40% περίπου των επιχειρήσεων του δείγματος περιέγραψε τον κύκλο εργασιών (τζίρο) της επιχείρησης κατά την τελευταία πενταετία ως καθόλου ικανοποιητικό ή ακόμη και απογοητευτικό, με το 35% να τον βρίσκει απλά ικανοποιητικό, το 16% μάλλον ικανοποιητικό και μόλις το 3% πολύ ικανοποιητικό. Στη συνέχεια, ήδη από το 2007 οι επιχειρηματίες έδιναν *αρνητικά προγνωστικά για το μέλλον της επιχείρησής τους*, καθώς μόνο το 25% αντιμετώπιζε αισιόδοξα το μέλλον της επιχείρησης ενώ οι υπόλοιποι δήλωναν κακές προοπτικές, δύσκολη ανάπτυξη, ένταση του ανταγωνισμού, αβέβαιο μέλλον.

Οι Έλληνες επιχειρηματίες του δείγματος πίστευαν το 2007 ότι η αγορά *διέρχεται κρίση στο συντριπτικό ποσοστό του 86% (απόλυτα και το 9,2% εν*

μέρει). Ως σημαντικότεροι λόγοι γι' αυτήν την κρίση εντοπίζονται η οικονομική ανέχεια – πτώση της αγοραστικής δύναμης των πολιτών (73,3% του συνόλου των απαντήσεων), η γενικότερη οικονομική κρίση (67,5%), τα μέτρα του κράτους (31%), η φορολογία των επιχειρήσεων (24%), ο ανταγωνισμός (22%), η ανεργία (16%), η γραφειοκρατία (13,5%), η δραστηριοποίηση αλλοδαπών επιχειρηματιών (12%), ο υψηλότοκος δανεισμός (9,5%), ενώ μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι απαντήσεις, *υψηλό κόστος παραγωγής, προμήθειας, διακίνησης προϊόντων και η αλλαγή στις καταναλωτικές συνήθειες*.

Μάλιστα οι επιχειρηματίες δηλώνουν ότι τον τελευταίο καιρό η *επιχείρησή βρίσκεται σε ύφεση (28%), η κίνηση είναι μέτρια (37%), κινείται απλώς καλά (27%), και μόλις σε ποσοστό 5,7% τα πηγαίνει πολύ καλά*.

Τα κριτήρια δε στα οποία βασίζουν την επιτυχία ή την αποτυχία της επιχειρηματικότητας αφορούν, γενικά, ως προς την επιτυχία, να *ανήκει η επιχείρηση σε γνωστή αλυσίδα καταστημάτων (5%), στη διασφάλιση της καλής ποιότητας των προσφερόμενων προϊόντων/υπηρεσιών (7,7%), την προσωπική εργασία (μεράκι) και την καλή δουλειά (8%), στη χρονική διάρκεια/κύκλο ζωής της επιχείρησης (3%), στην τοποθεσία της επιχείρησης (1,3%), στις τιμές (3,3%), στη συγκεκριμένη πελατεία (1,3%)*. Ως προς την αρνητική πορεία της επιχείρησης (υπερσυγκέντρωση ποσοστών), σημαντική θέση καταλαμβάνουν, η *οικονομική κρίση και η συνεπαγόμενη κρίση στο εμπόριο (38%), ο ανταγωνισμός (6,5%), στις επιχειρήσεις αλλοδαπών και το μη στεγασμένο εμπόριο (2,2%), στις απεργίες και διαδηλώσεις (4,5%), στην ανεργία (1,3%), στην ύπαρξη πολυκαταστημάτων (1,5%), στην ακρίβεια (2,5%), στη συμπεριφορά του κράτους απέναντι στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις – υψηλότοκος δανεισμός (3%)*. Ειδικότερα, όταν η επιχείρηση δεν πηγαίνει καλά αυτό αποδίδεται στη *γενικότερη οικονομική κρίση (83%), στην επιχειρηματική πολιτική του κράτους (45,5%), στον ανταγωνισμό με άλλες επιχειρήσεις (44%), στον αθέμιτο ανταγωνισμό (32%), στην υψηλή φορολογία (38,5%), στην ανεργία (36,1%), στη γενικότερη υποβάθμιση της περιοχής που βρίσκεται η επιχείρηση (23%), στην εγκατάσταση καταστημάτων από αλλοδαπούς (22%), στην έλλειψη επιχειρηματικών κινήτρων (20,5%), στον υψηλότοκο δανεισμό (20,5%), στη γραφειοκρατία (20,2%), στις καταναλωτικές συνήθειες των αγοραστών (16,5%)*.

Ειδικότερα ως προς την επιχειρηματική πολιτική του κράτους, ο Έλληνας επιχειρηματίας σε συντριπτικά ποσοστά δηλώνει ότι *δεν ενισχύει τη δραστηριότητά του (69%), ούτε ενισχύει τις πρωτοβουλίες του (70%), ενώ πιστεύει ότι γενικά επηρεάζει την επιχειρηματικότητα (απολύτως 61% και εν μέρει 13%) και*

περιορίζει την εξάπλωση των επιχειρήσεων (απολύτως 51% και εν μέρει 12,3%). Οι τρόποι δε με τους οποίους το κράτος παρεμβαίνει και επηρεάζει την επιχειρηματικότητα είναι με τη φορολογία, τη γραφειοκρατία, δεν παίρνει μέτρα για το παραεμπόριο κι έτσι το προωθεί, δεν ενισχύει τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, δεν δίνει κίνητρα, δεν ενδιαφέρεται και αδιαφορεί, δεν βοηθάει τους επιχειρηματίες εφαρμόζοντας κατάλληλη πολιτική αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης, δεν προστατεύει τις επιχειρήσεις από τον ανταγωνισμό, ενισχύει αντιθέτως την εξάπλωση πολυκαταστημάτων, ευνοεί τους αλλοδαπούς επιχειρηματίες, δεν δίνει επιχορηγήσεις, δεν παρεμβαίνει στην ακρίβεια, δεν ελέγχει τις εισαγωγές, το εφαρμοζόμενο ωράριο δεν συμφέρει, οι εισφορές των εργοδοτών είναι υψηλές, δεν δίνει δάνεια και αυξήσεις σε μισθούς και συντάξεις για να στηρίξει την κατανάλωση, δεν υπάρχει αστυνόμευση, η γενικότερη πολιτική που εφαρμόζεται είναι «κακή».

Ειδικότερα, ο τρόπος διαμόρφωσης της αγοράς σε θέματα ανταγωνισμού έχει αρνητικές επιπτώσεις στην άσκηση της ελληνικής επιχειρηματικότητας (58%). Ο πιο σημαντικός ανταγωνιστής για τον Έλληνα επιχειρηματία είναι οι ελληνικές επιχειρήσεις ιδίου είδους (31%), έπονται τα πολυκαταστήματα (26%), έπονται οι πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα (13,5%) και, με ανάλογο ποσοστό, οι ξένες επιχειρήσεις ιδίου είδους και, τέλος, την τελευταία θέση καταλαμβάνουν οι πλανόδιοι μικροπωλητές (7%). Οι επιπτώσεις του τρόπου διαμόρφωσης της αγοράς σε θέματα συνθηκών εργασίας είναι αρνητικές για τον εργοδότη (απόλυτα 51% και εν μέρει 23%), σε θέματα ωραρίου (απόλυτα 46,5% και εν μέρει 30%), σε θέματα ποιότητας προϊόντων (απόλυτα 26,7% και εν μέρει 26,2%), σε θέματα ασφάλειας των συναλλαγών (απόλυτα 30,4% και εν μέρει 37%), στις συνθήκες εργασίας για τον εργαζόμενο (απόλυτα 48,6% και εν μέρει 21,7%).

Οι επιχειρηματίες εμφανίζονται δυσαρεστημένοι και από το γεγονός ότι δεν συνιστούν πλέον προνομιακούς παίκτες και πρωταγωνιστές στο παιχνίδι της άσκησης της εξουσίας. Δεν αποτελούν πλέον προνομιακούς συνομιλητές στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για ζητήματα που τους αφορούν. Όπως δηλώνουν με εμφανή σημάδια δυσαρέσκειας οι αρμόδιες υπηρεσίες του κράτους δεν ενδιαφέρονται για τα προβλήματά τους στο συντριπτικό ποσοστό του 74,5% (απόλυτα και 11% εν μέρει). Σε ανάλογα ποσοστά δηλώνουν πως δεν ακούγεται η φωνή τους όταν λαμβάνεται κάποια απόφαση που τους αφορά (78% απόλυτα και 8,1% εν μέρει), ενώ το 65,5% δηλώνει πως ούτε τα ΜΜΕ προβάλλουν τις απόψεις τους.

Οι ερωτώμενοι επιχειρηματίες πιστεύουν ότι η περιοχή της επιχείρησής /καταστήματός τους τα τελευταία χρόνια υποβαθμίστηκε (38,3%), αναβαθμί-

στηκε (27%), ενώ για το 30% έμεινε η ίδια. Βασικές αιτίες αναβάθμισης συνιστούν: Η λειτουργία μετρό (21%), η εμπορική περιοχή και η άνοδος της ποιότητας των καταστημάτων (20%), πεζόδρομος (21%), λόγω Ολυμπιακών (12%), ανακαίνιση κτηρίων (13%), νέες επιχειρήσεις/νέα κτήρια (20%), περισσότερη κίνηση (7%), περιποίηση χώρου/καθαριότητα (3%), μείωση κρουσμάτων κλοπών (1,5%), μεγάλη αξία ακινήτων (2%), ύπαρξη αστυνομίας (3%), απομάκρυνση ναρκομανών (3%). Βασικές αιτίες υποβάθμισης συνιστούν: Οι πλανόδιοι (13,5%), οι αλλοδαποί (29%), η οικονομική κρίση (9,6%), οι πορείες (11,5%), οι ναρκομανείς/ΟΚΑΝΑ (28%), το παραεμπόριο (2%), τα παλαιά κτήρια (3%), οι μικροαπατεώνες (2,5%), η αύξηση της εγκληματικότητας (9%), η απομόνωση της περιοχής (4%), ζημιά από την πεζοδρόμηση (5%), κλειστά μαγαζιά (4,3%), έλλειψη στάθμευσης (7%), το τραμ (3,8%), πολλά σκουπίδια (2,5%), το κράτος δεν βοηθάει (4%), έλλειψη αστυνόμευσης (1%), νυχτερινά μαγαζιά/μπαρ (2%), πολυεθνικές/πολυκαταστήματα (1%), δεν έχει γίνει καμμία επένδυση (1%).

Το 63,2% του δείγματος πιστεύει πως η περιοχή έχει αλλάξει επιχειρηματικά τον τελευταίο καιρό, το 22% πως όχι και το 13% δεν γνωρίζει/δεν απαντά. Οι αλλαγές εντοπίζονται στα ακόλουθα: υποβάθμιση (15,5%), στην οικονομική κρίση (4%), στην πληθώρα καταστημάτων και στα πολυκαταστήματα (24,5%), στις πορείες (1,5%), άνοιξαν κινέζικα / αλλοδαποί επιχειρηματίες / πλανόδιοι (20%), έχουν κλείσει πολλά μαγαζιά (14,5%), αλλαγή καταστήματος/είδους (17%), μείωση τζίρου (1,2%), ενώ μικρά ποσοστά καταλαμβάνουν οι κατηγορίες κατασκευή μετρό, επενδύσεις, τραμ/πεζοδρομήσεις, αναπαλαιώσεις κτηρίων, αύξηση ενοικίων, οδικό δίκτυο, έλλειψη αστυνόμευσης/ασφάλειας, απομάκρυνση του αγοραστή από το κέντρο, έλλειψη πάρκινγκ, ναρκομανείς κ.λπ.

Ως προς τα μέτρα που θα πρέπει να λάβει το κράτος για την ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι Έλληνες επιχειρηματίες προτείνουν:

Μείωση της φορολογίας (30% των απαντήσεων), επιδοτήσεις επιχειρήσεων (24%), αύξηση μισθών (6%), μείωση δαπανών ΙΚΑ / ενοικίων (3%), να διώχνει τους αλλοδαπούς (7,5%), να περιορίσει την εισαγωγή (1,3%), να περιορίσει τη γραφειοκρατία (6%), να επιτρέπει δανεισμό με χαμηλούς τόκους (3,5%), κάτι πρέπει να γίνει με τις πορείες/διαδηλώσεις (4,2%), να περιορίσει το παραεμπόριο (4,5%), να πάρει μέτρα για τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των πολιτών (6%), αστυνόμευση/μείωση της εγκληματικότητας (4%), καθαριότητα (1%), απομάκρυνση τοξικομανών (2%), να ενδιαφερθεί το κράτος - δεν υπάρχει κράτος να ενδιαφερθεί (3%), να μειωθεί η ανεργία (2%), να περιορίσει τις πολυεθνικές (2%), κοινή αντιμετώπιση

Ελλήνων / αλλοδαπών / κοινή φορολογία (1,1%), βελτίωση περιοχών κέντρου (2,2%), κ.λ.π.

Οι Έλληνες επιχειρηματίες του δείγματος σε ποσοστό 36,1% έχουν αρνητική γνώμη για τις ξένες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Σε ποσοστό 45% δηλώνουν πως έχουν αδιάφορη γνώμη και μόλις το 11% έχει θετική γνώμη. Ο ανταγωνισμός φαίνεται να διχάζει και ως προς τη συνεργασία ελληνικών και ξένων επιχειρήσεων η οποία όπου εντοπίζεται αφορά κυρίως προμήθεια προϊόντων και πρώτων υλών ή εισαγωγή προϊόντων.

Σε ερωτήσεις ελεύθερου συνειρμού, «αλλοδαπός επιχειρηματίας» για τον πληθυσμό του δείγματος σημαίνει *Κινέζος επιχειρηματίας (68%), Αλβανός (14,5%), Πακιστανός (4%),* ενώ πολύ μικρά ποσοστά συγκεντρώνουν οι εθνικότητες των *Αράβων, Αμερικανών, Ρώσων, Ινδών, Ευρωπαίων γενικά, Βουλγάρων, Ισπανών, Ιταλών, Γερμανών, Κυπρίων, Εβραίων, Ρουμάνων, Αιγυπτίων, Πολωνών, Συρίων, Ασιατών γενικά, και «Μαύρων».*

Η *στρατολόγηση υπαλλήλων* από τη δεξαμενή υποψηφίων Ελλήνων και «ξένων» υπόκειται για τον Έλληνα επιχειρηματία στην ύπαρξη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, δεξιοτήτων και προσόντων, όπως, και κατά προτεραιότητα, γυναίκες σε μεγαλύτερο ποσοστό από άνδρες, ως προς το φύλο - που εξηγείται από τη φύση των εργασιών - και Έλληνες (20% ποσοστό επί του συνόλου των απαντήσεων) ως προς την εθνικότητα. Επίσης, σημαντικό ποσοστό στα κριτήρια καταλληλότητας καταλαμβάνουν η νεαρή ηλικία, η ευγένεια, η συνέπεια, η μόρφωση. Το πνεύμα συνεργασίας, η καλή διάθεση, η τιμιότητα ως πρόκριμα εμπιστοσύνης, η προγενέστερη εμπειρία, η εργατικότητα, ενώ χαμηλό ποσοστό κατέχει η εξυπνάδα (3,5%) και εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό τα υψηλά προσόντα (0,6%).

Η εξέταση της σχέσης - συγχρωτισμού - Ελλήνων και «ξένων» εξετάζομενη τόσο στο επίπεδο του επιχειρηματικού ανταγωνισμού όσο και στο επίπεδο των Ελλήνων επιχειρηματιών ως καταναλωτών αλλά και ως εργοδοτών καταδεικνύει τα ακόλουθα:

Ο Έλληνας επιχειρηματίας, ως καταναλωτής, μόνο κατά το 30% ψωνίζει από καταστήματα αλλοδαπών. Όταν ψωνίζει, δεν ξεφεύγει από τα κυρίαρχα καταναλωτικά πρότυπα της εποχής αφού επενδύει κυρίως σε *ρούχα, τρόφιμα, τσάντες, αξεσουάρ.* Όσοι δεν ψωνίζουν από καταστήματα αλλοδαπών το κάνουν διότι *προτιμούν τους Έλληνες (10%), δεν τους αρέσει η ποιότητα των προϊόντων (47,5%), δεν χρειάστηκαν κάτι από τα καταστήματά τους (30%),* αλλά και γιατί *δεν θέλουν να τους ενισχύουν (6%).*

Η μεγάλη πλειονότητα των Ελλήνων επιχειρηματιών ως εργοδοτών (4/5) δεν απασχολούν αλλοδαπούς εργαζόμενους κυρίως γιατί *δεν έτυχε, δεν*

υπάρχει λόγος, δε χρειάστηκε, η επιχείρηση είναι οικογενειακή (60%) αλλά και ευθέως διότι δεν προσλαμβάνω αλλοδαπό (4%), προτιμώ τους Έλληνες (5%), αυτή είναι η πολιτική της επιχείρησης (2%), δεν γνωρίζουν τη δουλειά (3%) ή τη γλώσσα (2,5%), υπάρχει θέμα εμπιστοσύνης (1%) κλπ.

Βέβαια, η παρουσία «ξένων» ως υπαλλήλων στην ελληνική μικρομεσαία επιχείρηση έχει ήδη κάνει δειλά την εμφάνισή της καθώς καταλαμβάνει το 1/5 του συνολικού ποσοστού των εργαζομένων και καταλαμβάνει κατά τα 2/3 τις περισσότερες αθέατες και κατώτατες θέσεις της υπαλληλικής ιεραρχίας (καθαριστές, μεταφορείς, αποθηκάριοι) και μόνο κατά το 1/3 θέσεις βιτρίνας (πωλητές). Στα αρνητικά στοιχεία για την πρόσληψη ενός αλλοδαπού ως εργαζόμενου/υπαλλήλου, καταγράφονται: η δυσκολία στην επικοινωνία, λόγω γλώσσας και νοοτροπίας, η επιφυλακτικότητα και η κρίση εμπιστοσύνης, η κακή εικόνα για την επιχείρηση, ακόμα και η απειλή της ανεργίας για τους Έλληνες υποψήφιους.

Στη βάση καταγραμμένων εμπειριών συνεργασίας με αλλοδαπούς εργαζόμενους / υπαλλήλους, οι επιχειρηματίες συγκαταλέγουν την εργατικότητα, τη φιλοτιμία και την προθυμία των αλλοδαπών υπαλλήλων τους στα θετικά, κάποιιοι περιγράφουν ως απλώς καλή (4%), την εμπειρία τους αυτή, ενώ άλλοι συγκαταλέγουν στα θετικά τη χαμηλή αμοιβή σε σχέση με την παρεχόμενη υπηρεσία (5%). Υπάρχει και ένα 2,5% που δηλώνει πως δε θέλει αλλοδαπούς, και το 7,4% που δεν βρίσκει τίποτε θετικό. Ανάμεσα στα αρνητικά εμπειριών τέτοιας συνεργασίας συγκαταλέγονται κυρίως το πρόβλημα της γλώσσας (12%) και το ζήτημα εμπιστοσύνης (15%).

Από την άλλη πλευρά, οι ερωτώμενοι δηλώνουν πως υπάρχουν αλλοδαποί κάτοικοι στην περιοχή της επιχείρησης/καταστήματος σε ποσοστό 55,5%, σε ποσοστό 10,5% ότι δεν υπάρχουν ενώ το 32% δεν γνωρίζουν ή δεν απαντούν! Την ύπαρξη αλλοδαπών στην περιοχή το 11,5% την αξιολογεί θετική, το 34,5% αρνητική και το 51,2% ως άνευ σημασίας. Το 64,5% δηλώνουν πως υπάρχουν αλλοδαποί επιχειρηματίες στην περιοχή, το 15% ότι δεν υπάρχουν και το 19% δεν γνωρίζει ή δεν απαντά. Την ύπαρξη αλλοδαπών επιχειρηματιών στην περιοχή την αξιολογεί θετικά το 16%, αρνητικά το 43,5% και το 35,5% ως άνευ σημασίας.

Στο κεφάλαιο του εντοπισμού των λοιπών «κινδύνων» και «διακινδυνεύσεων» για το σύγχρονο Έλληνα επιχειρηματία που δραστηριοποιείται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, η περιοχή λειτουργίας της επιχείρησης/συγκεκριμένου καταστήματος θεωρείται σχετικά ασφαλής σε ποσοστό 33%, καθόλου ασφαλής σε ποσοστό, 23%, λίγο ασφαλής σε ποσοστό 18,2%, ενώ ικανοποιητικά ασφαλής σε ποσοστό 13,6% και απόλυτα ασφαλής σε ποσοστό

10,3%. Δηλαδή ασφαλείς αισθάνονται το ¼ περίπου του πληθυσμού του δείγματος.

Στη συνέχεια καταγράφεται η *ευάλωτη θέση* των επιχειρήσεων κυρίως ως θυμάτων (ή πιθανών θυμάτων) αδικημάτων κατά της περιουσίας/ιδιοκτησίας αλλά και κατά προσώπων. Ειδικότερα: οι επιχειρηματίες, και σε ποσοστό 52%, δηλώνουν ότι έχουν υποπέσει στην αντίληψή τους κρούσματα επιθέσεων κατά προσώπων στην περιοχή του καταστήματος/επιχείρησής τους, τα οποία κατά τα 4/5 των θετικών απαντήσεων έχουν συμβεί αρκετά συχνά, συχνά και πολύ συχνά, και κατά το 1/5 μόνον σπάνια. Κατά τη γνώμη τους, αυτές οι επιθέσεις γίνονται κυρίως για κλοπή/ληστεία (65,5% των απαντήσεων), για χρήματα ή οικονομικούς λόγους (24%), για ναρκωτικά (13%), για παρεξηγήσεις / καυγάδες (3%), ως τρομοκρατικές ενέργειες (1,1%). Αναφορικά με τους δράστες αυτών των επιθέσεων, κατά τη γνώμη τους αυτοί ανήκουν κυρίως σε μεικτές ομάδες Ελλήνων-αλλοδαπών (51% των απαντήσεων), κατά δεύτερο λόγο είναι αλλοδαποί (22,3%) και κατά τρίτο λόγο Έλληνες (11,3%). Ως προς την εθνικότητα των αλλοδαπών δραστών οι επιχειρηματίες πιστεύουν ότι πρόκειται για Αλβανούς (32% των απαντήσεων), Βαλκάνιοι γενικώς (11%), Ρουμάνοι ειδικά (10,5%), Ρώσοι (8%), Ασιάτες (6%), Κούρδοι (5,3%), Ιρακινοί (2,5%), Πακιστανοί (2%), Κινέζοι μόλις (1,5%), αλλά και «νέγροι» (2%) και «τοξικομανείς» (2%). Σημαντικό είναι το ποσοστό του 40% που δεν απάντησε την ερώτηση.

Αναφορικά με αδικήματα κατά της περιουσίας οι επιχειρηματίες, και σε ποσοστό 58% (μεγαλύτερο του προηγούμενου για τα αδικήματα κατά προσώπων), δηλώνουν ότι έχουν υποπέσει στην αντίληψή τους κρούσματα επιθέσεων κατά της περιουσίας στην περιοχή του καταστήματος/επιχείρησής τους τα οποία κατά τα 3/4 των θετικών απαντήσεων έχουν συμβεί αρκετά συχνά, συχνά και πολύ συχνά (μικρότερο ποσοστό από την προηγούμενη περίπτωση ενδεχομένως λόγω μειωμένης θεατότητας ως προς το πρώτο) και κατά το 1/4 μόνον σπάνια. Κατά τη γνώμη τους αυτές οι επιθέσεις γίνονται κυρίως για κλοπές (74%) ή για διαρρήξεις/ληστείες (58% των απαντήσεων), ενώ σημαντικό ποσοστό καταλαμβάνουν απαντήσεις για βανδαλισμούς (27%), καταστροφές (15,6%), δολιοφθορές (9,2%), πλαστογραφίες / χρήση πλαστών – κίβδηλων νομισμάτων (7%), απάτες (5,1%), εμφάνιση ακάλυπτων επιταγών (4,1%). Και σ' αυτήν την περίπτωση και αναφορικά με τους δράστες αυτών των επιθέσεων, κατά τη γνώμη των επιχειρηματιών του δείγματος, αυτοί ανήκουν κυρίως σε μεικτές ομάδες Ελλήνων-αλλοδαπών (49,5% των απαντήσεων), κατά δεύτερο λόγο είναι αλλοδαποί (15,9%) και κατά τρίτο λόγο Έλληνες (12,5%). Ως προς την εθνικότητα των αλλοδαπών δραστών, οι απαντή-

σεις είναι ανάλογες των παραπάνω. Κι εδώ την πρωτοκαθεδρία κατέχουν οι Αλβανοί, ενώ ομοίως το ½ του δείγματος αρνείται να τοποθετηθεί.

Περνώντας από το *φανταστικό* στο *πραγματικό* επίπεδο, οι ίδιοι οι επιχειρηματίες του δείγματος έχουν υποπέσει θύματα κάποιας παράνομης ενέργειας αδικήματος προσβολής ή επίθεσης σε ποσοστό 40%. Οι προσβολές περιλαμβάνουν κλοπές (73,5%), διαρρήξεις/ληστείες (34,3%), καταστροφές (15,7%), βανδαλισμούς (13%), πλαστογραφίες / χρήση πλαστών νομισμάτων (7%), δολιοφθορές (4%), χρήση ακάλυπτης επιταγής (2,5%), απάτες (2,5%). Κατά τη γνώμη τους οι δράστες ανήκαν κατά κύριο λόγο σε μεικτές ομάδες Ελλήνων – αλλοδαπών, κατά δεύτερο όμως λόγο ήταν Έλληνες (25,5%) και κατά τρίτο λόγο αλλοδαποί (16%). Ως προς την εθνικότητα των αλλοδαπών δραστών οι απαντήσεις είναι ανάλογες των παραπάνω. Κι εδώ την πρωτοκαθεδρία κατέχουν οι Αλβανοί, ενώ ομοίως το 40% του δείγματος αρνείται να τοποθετηθεί.

Οι επιχειρηματίες/καταστηματάρχες δηλώνουν ως μεγαλύτερες απειλές για την επιχείρησή/κατάστημά τους τις κλοπές (22% των απαντήσεων), τις φωτιές (6%), τις πορείες/απεργίες (6%), τον ανταγωνισμό (12%), την εγκληματικότητα/επιθέσεις (4,2%), τους «ναρκομανείς» (5,2%), την οικονομική κρίση (11,5%), τους αλλοδαπούς (2,5%), την πολιτική του κράτους (4%), την έλλειψη ασφάλειας (1,5%), τις θεομηνίες (1,3%), την ανεργία (1,1%), τον αιφνίδιο θάνατο, τις εισαγωγές ξένων προϊόντων, τη φορολογία, το κυκλοφοριακό, το να μην έχει δουλειά, ενώ το 4,5% δεν νοιώθουν καμία απειλή.

Ως προς την ανάληψη της ευθύνης του ίδιου του επιχειρηματία και την ανάληψη κινδύνων και υποχρεώσεων από τον ίδιο, οι επιχειρηματίες του δείγματος στην πλειονότητά τους δηλώνουν πως έχουν ασφαλίσει τα εμπορεύματα/προϊόντα τους σε κάποια ασφαλιστική εταιρία (53%), για κλοπή, φωτιά, σεισμούς, θεομηνίες, ατυχήματα. Αρνητική απάντηση έδωσε μόνο το 35%. Ως σημαντικούς παράγοντες κινδύνου για τα προϊόντα τους οι επιχειρηματίες ανέφεραν την πλημμελή αστυνομική παρουσία (38%), την αύξηση της εγκληματικότητας στην περιοχή (32,5%), την παρουσία χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών στην περιοχή (42,5%), τη δράση συμμοριών (17%), τη συχνή εμφάνιση μικροκλοπών, τσαντάκηδων, πορτοφολάδων (29%), την αύξηση της εγκληματικότητας γενικά στη χώρα (26%), τη δραστηριοποίηση πλανόδιων μικροπωλητών (6,5%), το γεγονός ότι η επιχείρηση/κατάστημα βρίσκεται σε κακόφημη συνοικία του Κέντρου (4,5%).

Έτσι, το κατάστημα/επιχείρηση κατά δήλωση των ερωτώμενων, διαθέτει ασφάλιση των προϊόντων (39%), αντικλεπτική προστασία εμπορευμάτων (18,5%), κάμερες/βίντεο ασφαλείας (19,5%), προσωπικό ιδιωτικής ασφαλείας (13%), συναγερμό (46,5%), εξόδους ασφαλείας (28%), πυρασφάλεια

(56,5%), πόρτα ασφαλείας (24%), σιδεριά (23%), σιδερένια ρολά (53,5%), αλεξίσφαιρα τζάμια (5%).

Ιδιαίτερα αναφορικά με την πρόσληψη προσωπικού ιδιωτικής ασφάλειας, όπου προσελήφθη, αυτό κρίθηκε απαραίτητο για λόγους ασφάλειας/προστασίας (41,5%), για την αποτροπή κλοπών (18,6%), διότι έτσι αποφάσισαν οι επιχειρηματίες ολόκληρου του κτηρίου στέγασης της επιχείρησης (13%), λόγω εγκληματικότητας/επιθέσεων στην περιοχή (7%), λόγω έλλειψης αστυνόμευσης (8,5%). Όταν η επιχείρηση διαθέτει προσωπικό ιδιωτικής ασφάλειας (security), το χρησιμοποιεί μόνιμα (47%), περιστασιακά (21,5%), όταν χτυπάει ο συναγερμός (20%), για αστυνόμευση (20%), για να βοηθάει τους υπαλλήλους με τις βαριές εργασίες (1,5%), μόνο για το νυχτερινό ωράριο (3%). Από όσους δεν διαθέτουν προσωπικό ιδιωτικής ασφάλειας (security), μόνο το 10,5% δηλώνει πως θα ήθελε να διαθέτει και αυτό για λόγους προστασίας/ασφάλειας (58%), για αποτροπή κλοπών (10%), για υποκατάσταση της έλλειψης αστυνομίας (10%), για προστασία από την εγκληματικότητα (6%), για πρόληψη καταστροφών (2%).

Ένα σημαντικό ζήτημα που απασχολεί τους κατοίκους, εμπόρους και επισκέπτες του ιστορικού κέντρου της Αθήνας είναι το φαινόμενο του μη στεγασμένου εμπορίου, του παράνομου / πλανόδιου εμπορίου. Αν λάβουμε υπόψη μας την ιστορική εξέλιξη του εμπορίου στην Ελλάδα, τότε καθίστανται καλύτερα ερμηνεύσιμες και κατανοήσιμες οι απαντήσεις ελεύθερου συνειρμού για το πλανόδιο (μη στεγασμένο) εμπόριο.

Στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας η διενέργεια παραεμπορίου από πλανόδιους πωλητές κατά δήλωση του 76% των ερωτώμενων είναι μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, ένα παραεμπόριο που διενεργείται πολύ συχνά και συχνά (ποσοστό 97% των απαντήσεων) στους δρόμους του εμπορικού μας Κέντρου. Αυτό δημιουργεί πρόβλημα για το 44,2% των ερωτώμενων (απόλυτα) και για το 17,5% εν μέρει, ενώ το 38% δηλώνει πως δεν τους επηρεάζει. Για όσους δημιουργεί κάποιο πρόβλημα (εν όλω ή εν μέρει) αυτό συνίσταται στα: Ανταγωνισμός (42,2%), άσχημη εικόνα – υποβάθμιση περιοχής (16,4%), απώλεια εισοδήματος (14%), διάθεση αφορολογήτων ειδών (4%), παραεμπόριο (3,5%), χαμηλές τιμές (6,6%), δύσκολη πρόσβαση πελατών στο κατάστημα (5,5%), παράνομο εμπόριο (9,5%), ενοχλούν τους πελάτες – περαστικούς (2%), το κράτος δεν βοηθάει – αστυνομία (2,3%), με υποτιμώ ως Έλληνα / καταναλωτή (1,2%).

Η εικόνα των Ελλήνων επιχειρηματιών για τον πλανόδιο μικροπωλητή συμπυκνώνεται στα εξής: Αλλοδαπός (19% των απαντήσεων), μαύρος (!) με τσάντες (18%), ανταγωνιστής (7,5%), πλανόδιος (6,5%), ταλαίπωροι μερο-

καματιάρηδες – κακόμοιροι (!) (14,55), παράνομο εμπόριο (12%), φθηνά προϊόντα (4%), εμπορεύματα σε πάγκους (4%), φοροδιαφυγή (3%), κακή ποιότητα (1,5%), παζάρι (2,5%), αποκρουστική – αντιαισθητική εικόνα (1,1%), ενώ μικρά ποσοστά συγκεντρώνουν οι κατηγορίες απατεώνας (1%), φτώχεια, εύκολο κέρδος, κουλουράς, απώλεια εσόδων, συμπίνοια.

Το 39% των ερωτώμενων έχει αρνητική γνώμη για τους πλανόδιους μικροπωλητές, το 15,5% θετική και το 42,5% αδιάφορη.

Αναφορικά με το πώς πρέπει το κράτος να αντιμετωπίσει τους πλανόδιους μικροπωλητές καταγράφονται τα ακόλουθα στον Πίνακα 1:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πώς πρέπει το κράτος να αντιμετωπίσει τους πλανόδιους μικροπωλητές;

	Συμφωνώ	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ / ούτε διαφωνώ	ΔΓ/ΔΑ
Να λάβει αστυνομικά μέτρα για την εξαφάνιση του παραεμπορίου	58%	24%	11,5%	3%
Να τους αφήσει να δραστηριοποιούνται ελεύθεροι	8%	74%	11%	3%
Να τους επιβάλει βαριά πρόστιμα	27%	44%	21%	4%
Να οδηγούνται στις φυλακές	6%	71%	14%	3,5%
Να τους επιβλέπει χωρίς κυρώσεις	19%	54%	17%	4%
Να τους φορολογεί βαρύτερα	28%	40%	22%	4%
Να δημιουργήσει ειδικούς χώρους για την άσκηση της εμπορίας τους νόμιμα	82,5%	4%	8%	2%
Να τους εξαναγκάσει να μεταφερθούν σε άλλη περιοχή	42,5%	28,5%	20,6%	4,2%
Να απελαύνει τους αλλοδαπούς μικροπωλητές από τη χώρα	21,2%	46,5%	20,4%	8%

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι υφίστανται συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις από το μέσο όρο των απαντήσεων των επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στα προάστια ελέγχου του δείγματος από τις απαντήσεις των επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας ως προς τα εξής:

Μια συνολική συγκριτική ανάγνωση των ευρημάτων υποδεικνύει ότι οι επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στα προάστια είναι νεότεροι ως προς την ηλικία, σε μεγαλύτερο ποσοστό γυναίκες από το αντίστοιχο του Κέ-

ντρου, οι δε επιχειρήσεις νεότερες. Εμφανίζονται περισσότερο αισιόδοξοι σε όλα τα επίπεδα από τους επιχειρηματίες του Κέντρου, περισσότερο ικανοποιημένοι από τον κύκλο εργασιών της επιχείρησης, περισσότερο ευάλωτοι στον ανταγωνισμό από την ύπαρξη πολυκαταστημάτων, πολυεθνικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και από τους πλανόδιους μικροπωλητές και περισσότερο ασφαλείς. Αυτό δικαιολογείται και από τα μικρότερα ποσοστά προσβολών και επιθέσεων που καταγράφονται στις απαντήσεις τους. Μια άλλη σημαντική διαφοροποίηση καταγράφεται αναφορικά με τους πλανόδιους μικροπωλητές για τους οποίους οι επιχειρηματίες των προαστίων έχουν μια περισσότερο αρνητική εικόνα και η στάση απέναντί τους διαγράφεται περισσότερο αυστηρή, αν και στις περιοχές αυτές η δραστηριοποίηση των πλανόδιων μικροπωλητών εμφανίζεται μικρότερη και η αντίθεσή τους έγκειται κατά κανόνα στο ζήτημα του ανταγωνισμού.

3. Συμπέρασμα

Διαπιστώνεται και εμπειρικά ο *αντινομικός χαρακτήρας της ιστορικής σχέσης μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού* ο οποίος με την ανάδυση της *νεωτερικότητας* εμφανίζεται ως αντιπαράθεση, αφενός, της ατομικής οικονομικής δράσης και των προσωπικών εκδηλώσεων και πραγματώσεων των επιλογών του βίου (ιδιωτική υπόθεση) και, αφετέρου, των πολιτικών όρων για τη δράση και τις εκδηλώσεις αυτές – όρων στους οποίους απεδόθη δημόσιος χαρακτήρας. *«Τελευταία δε μορφή της διαλεκτικής δημοσίου και ιδιωτικού αποτελεί η σημερινή επανιδιωτικοποίηση ουσιωδών δημοσίων λειτουργιών, τις οποίες πλέον ιδιοποιούνται μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις οι οποίες επιδιώκουν παράλληλα να αποκαταστήσουν μια νέα δημοσιότητα με αφετηρία τη δική τους ιδιωτικο-οικονομική σφαίρα συμφερόντων - δημοσιότητα διαμεσολαβημένη από τα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης που συνεπάγεται διαρθρωτικές στρεβλώσεις του δημόσιου χώρου, όπως είναι η παρουσίαση εγγενώς δημόσιας φύσεως καταστάσεων ως πεδίων ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ευθύνης και οδηγεί στο στιγματισμό της κοινωνικής και πολιτικής δράσης που επιδιώκει την άρση τέτοιων στρεβλώσεων»*.⁶ Οι τάσεις αυτές γίνονται ισχυρότερες

6. Βλ. σχετικά Ψυχοπαίδης Κ., 1996, «Δημόσιος χώρος και κοινωνικοπολιτικές αξίες», στο συλλογικό τόμο με τίτλο *Όρια και σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, σ. 25-36, καθώς και το σύνολο των κειμένων του συλλογικού αυτού τόμου.

με την προϊούσα διεθνοποίηση της δράσης των πολυεθνικών / υπερεθνικών αυτών επιχειρήσεων που οδηγεί σε αντίστοιχη εξασθένηση της κυριαρχίας των εθνικών κρατών, ενώ ταυτόχρονα οι επιχειρήσεις αυτές δεν δεσμεύονται αποτελεσματικά από συνταγματικές εγγυήσεις και διαδικασίες πολιτικής νομιμοποίησης. Έτσι το στοιχείο της κοινωνικής αλληλεγγύης αποσπάται από τον παραδοσιακό δημόσιο χώρο ή συρρικνώνεται δραστικά η παρουσία του σ' αυτόν. Παράλληλα, παραδοσιακοί χώροι της «δημόσιας μέριμνας σε αντιπαράθεση με τον ιδιωτικό χώρο χάνουν τα δημόσια στηρίγματά τους και μεσολαμβάνονται από ιδιωτικούς ή μεικτούς θεσμούς. Με τον τρόπο αυτό σχετικοποιούνται ωστόσο τα κριτήρια, βάσει των οποίων προκρίνονται ορισμένες δράσεις και απορρίπτονται άλλες, και οι πολιτικές απομακρύνονται από ένα πλαίσιο δημόσιας συνεννόησης και κριτικής».⁷

Αυτές οι εξελίξεις δεν έχουν αφήσει ανεπηρέαστο το πεδίο του κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος. Υπό το θεωρητικό πρίσμα δε της νεωτερικής φιλοσοφίας και φιλολογίας, ιδιαίτερα των παρατηρήσεων του Giddens για τις συνέπειες της νεωτερικότητας,⁸ που «πρώτα απ' όλα μεταβάλλουν κατά ένα τρόπο “μη αναστοχασμένο” και “ανακλαστικό” τα ίδια τα θεμέλια των νεωτερικών κοινωνιών μετατρέπόμενες οι ίδιες σε “κοινωνίες της διακινδύνευσης/του ρίσκου”»,⁹ στην εν λόγω εμπειρική έρευνα του ΕΚΚΕ, υπογραμμίζεται η αναδιάταξη των σχέσεων δημόσιου-ιδιωτικού στο ποινικό πεδίο, στο πλαίσιο επανεξέτασης των παραγόντων «ρίσκου», «κινδύνων» και «διακινδυνεύσεων» για τον Έλληνα επιχειρηματία που δραστηριοποιείται στο ιστορικό (εμπορικό) κέντρο της Αθήνας.

Αναδεικνύεται και εμπειρικά ότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία οι έννοιες της ασφάλειας και της απειλής ίσως να αποκτούν ένα ιδιότυπο περιεχόμενο που διευκολύνει τη μεταφορά «κινδύνων» από το οικονομικό στο ποινικό πεδίο με σημαντικές προεκτάσεις και συνέπειες για το δίπολο επιχειρηματικότητα-ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή.¹⁰ Στη συνέχεια διαπιστώνονται θεσμικές και δια-θεσμικές αλλοιώσεις που οδηγούν ή συνεπικουρούν σε μια θεσμική απορρύθμιση του εγκλήματος και της τιμωρίας.

7. Ψυχοπαίδης Κ., 1996, όπ. ανωτ. σημ., σ. 25-36.

8. A. Giddens, 2001, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, Αθήνα, Κριτική.

9. Β. Γεωργιάδου, 2001, «Όχημα του τζαγγερνών ή κοινωνία της διακινδύνευσης;», *Επιστήμη και κοινωνία*, τεύχ. 7, σ. 157-178, εδώ, σ. 160.

10. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις των Κανδύλη Γ., Αράπογλου Β., Μαλούτα Θ., 2007, «Μετανάστευση και το δίπολο “Ανταγωνιστικότητα – Κοινωνική Συνοχή” στην Αθήνα», στο *Γεωγραφίες*, τεύχ. 13, σελ. 35-54.

Διαπιστώνεται και εμπειρικά το καινούργιο κυβερνητικό ορθολογικό πρότυπο ελέγχου του εγκλήματος¹¹ που είναι ευθυγραμμισμένο με τη νέα αντίληψη της ρυθμιστικής κυβερνητικοποίησης του κοινωνικού («governmentality of the social»).¹² Το τοπίο που αναδύεται καταδεικνύει την εγκατάσταση μιας εξαιρετικής ποικιλίας καθεστώτων ελέγχου πάσης υφής και προέλευσης που έχουν μετατραπεί από καθεστώτα ελέγχου της παράνομης, εγκληματικής ή αποκλίνουσας συμπεριφοράς σε αστικό - ποινικό- προνοιακά σύνθετα. Από τη μια πλευρά, διαπιστώνεται μια άνθηση στις πολιτικές υπευθυνοποίησης της κοινωνίας πολιτών, αφενός, με την επιστράτευση κρατικών αρχών, κοινωνικών φορέων και πολιτών σε μια αλυσίδα συνδυασμένων δράσεων πρόληψης και καταπολέμησης του εγκλήματος εκ του πλησίον και, αφετέρου, με την προώθηση –ή διαφορετικά, όπως συνήθως εκφέρεται, ευαισθητοποίηση / κινητοποίηση– συμπεριφορών ελέγχου του εγκλήματος από αυτά τα ίδια τα υπευθυνοποιημένα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα που κινητοποιούνται στη μάχη κατά του εγκλήματος στη λογική της εξυπηρέτησης ιδίου συμφέροντος. Ως αποτέλεσμα, το δίκτυο ελέγχου του εγκλήματος επεκτείνεται και διευρύνεται με το συνδυασμό τυπικών κρατικών-κυβερνητικών θυλάκων ελέγχου και κοινωνικών ή/και ιδιωτικών φρουρών, επιτηρητών και τοποτηρητών του χώρου ανάμεσα στην κρατική εξουσία και τον εγκληματία-δράστη που υποστασιοποιούν στην πράξη τη θεωρητική δέσμευση της νέας στρατηγικής για την επιβολή μιας έμμεσης μορφής κυβερνητικής διαχείρισης από απόσταση.

Τα εμπειρικά ευρήματα αποκαλύπτουν, επίσης, μια σύγχυση στις προσπάθειες μετάφρασης των νέων ορθολογικών εκσυγχρονιστικών προτύπων και της πρακτικής τους εφαρμογής από τις συναρθρώσεις κρατικών και ιδιωτικών φορέων δράσης. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται μια έκρηξη της επινοητικότητας του πνεύματος στο επίπεδο των τεχνολογιών ασφάλειας και ασφάλισης, ως αποτέλεσμα τόσο του αυξημένου κυβερνητικού ενδιαφέροντος όσο και της δημιουργίας μιας αγοράς που εξωθεί την επιτάχυνση των συναφών εξελίξεων και τον πολύ άνισο καταμερισμό των επινοήσεων.¹³ Παρά τους ισχυρισμούς ότι οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν ιστορικά περιέλθει στο στάδιο μιας μετα-πειθαρχικής («post-disciplinary») εποχής,¹⁴ ότι η έννοια της

11. D. Garland, 1997, «Governmentality and the problem of crime», *Theoretical Criminology*, vol. 1, no 2, σ. 173 – 214.

12. Βλ. σχετική βιβλιογραφία με την έννοια του Foucault στο G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), 1991, *The Foucault effect*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf.

13. Βλ. σχετικά D. Garland, 1997, ανωτ. σημ.

14. J. Simon, 1993, *Poor discipline: Parole and the social control of the underclass 1890-1990*, Chicago, University of Chicago Press.

επικινδυνότητας έχει παραχωρήσει τη θέση της στην έννοια της *διακινδύνευσης*¹⁵ και ότι ο κοινωνικός έλεγχος είναι πλέον συνεχής, συμφυής με το κοινωνικό γίγνεσθαι, διαδικτυακός και πλανητικός παρά ασυνεχής, τοπικός και εξατομικευμένος,¹⁶ οι συναφείς στρατηγικές εμφανίζουν ασυνέπεια ως προς τον *ορθολογισμό* τους και διασπορά και αβεβαιότητα ως προς τις *τεχνολογίες* τους.¹⁷ Αυτή η *λογική αναντιστοιχία* στόχων και *τεχνολογιών* οδηγεί πράγματι, όπως τα δεδομένα προτείνουν, στην αποκαλούμενη *δισχιδή στρατηγική παρέμβαση* για την αντιμετώπιση του εγκλήματος («bifurcation») που χαρακτηρίζεται από τη σύγχρονη διαφοροποίηση της ποινικής απάντησης στη βάση των νέων εννοιών της *διακινδύνευσης* και του *εξορθολογισμού* της διαχείρισης των πόρων.¹⁸ Παρά το γεγονός ότι αυτό το *παράδοξο* μερικές φορές ορθολογικοποιείται (ως *δισχιδής παρέμβαση*), στην πραγματικότητα αναδεικνύεται σε πολιτική παραδοξολογία που απορρέει από ένα κράτος που έρχεται αντιμετώπιζε με τα όριά του.¹⁹

Στη συνέχεια εντοπίζεται μια σαφής ένδειξη στροφής προς τη δια-θεσμική διασύνδεση του τυπικού με άλλες μορφές άσκησης κοινωνικού ελέγχου στη διαχείριση του εγκληματικού φαινομένου. Τη στιγμή που η εξουσιαστική κυριαρχία του κράτους δεν αμφισβητείται, πολλές διεργασίες επισυμβαίνουν παράλληλα *εκτός ή στη σκιά* των τυπικών θεσμών. Οι πρακτικές υποδεικνύουν μια στροφή και ένταση της χρήσης του αστικού δικαίου (τη λεγόμενη *αστικοποίηση του ποινικού δικαίου*) για την επίτευξη στόχων της ποινικής δικαιοσύνης.²⁰ Ως γνωστόν, η χρήση *αστικών θεραπειών* για τον έλεγχο εγκληματικής ή αντικοινωνικής συμπεριφοράς έχει μακρά ιστορία, αλλά η επέκτασή της προς την κατεύθυνση των απαντήσεων στην παρέκκλιση και η ρητή δια-θεσμική ανάμειξη αστικών και ποινικών κυρώσεων ως πολιτική ελέγχου του εγκλήματος υπήρξαν πάντοτε ιστορικά διακριτές με σαφήνεια.²¹ Αστικές κυ-

15. R. Castel, 1991, «From dangerousness to risk», στο Burchell, Gordon, Miller, βλ. ανωτ. σημ., σ. 281-98.

16. G. Deleuze, 1995, «Postscript on control societies», στο *Negotiations*, μτφρ. από M. Jouglin, New York, Columbia University Press, σ. 177-82.

17. N. Rose, 2000, «Government and control», *The British Journal of Criminology*, vol. 40, no2, σ. 321-339.

18. A. E. Bottoms, 1983, «Neglected features of contemporary penal systems», στο D. Garland and P. Young (eds), *The power to punish*, σ. 166-202.

19. Βλ. ανωτ. D. Garland, 1996, σ. 462.

20. Sh. L. Roach Anleu, 1998, «The role of civil sanctions in social control: a socio-legal examination», στο Lorraine Green Mazerolle and Ian Roehl (eds), *Civil Remedies*, New York, Criminal Justice Press.

21. M. M. Cheh, 1991, «Constitutional limits on using civil remedies to achieve criminal law

ρώσεις, όπως αποζημιώσεις, αποκαταστάσεις ζημιών κ.λπ., έχουν, από καιρό, ρητά εισαχθεί στους ποινικούς νόμους με σαφές περιεχόμενο και στοχοθεσία. Το ζήτημα παραμένει ανοικτό αναφορικά με τις νέες διοικητικού και κανονιστικού περιεχομένου διατάξεις, όπως στην περίπτωση της *περιστασιακής ή περιπτώσιολογικής στρατηγικής πρόληψης του εγκλήματος* (situational crime-prevention strategies)²² που στοχεύουν στη ρύθμιση της συμπεριφοράς ποικίλων πληθυσμών –υπο-ομάδων– με στόχο την ελαχιστοποίηση των ευκαιριών για την εμφάνιση εγκληματικών δραστηριοτήτων. Η συνεχώς εντεινόμενη έμφαση στη μείωση της ευκαιρίας διάπραξης εγκλημάτων και την πρόληψη του οικονομικού κόστους / ζημίας, στην εποχή της απόσυρσης του κράτους, προωθεί τη στρατηγική υιοθέτηση ιδιωτικών μέσων και φορέων για την τήρηση και διατήρηση της γνωστής ως *δημόσιας ασφάλειας* (ιδιωτική αστυνομία) και την προώθηση μοντέλων ιδιωτικής ασφάλισης για την ανάληψη του κινδύνου. Ως αποτέλεσμα η συμπτωματολογία του εγκλήματος διασπείρεται ανάμεσα σε *κατηγορίες ριψοκίνδυνων θυμάτων*.²³ Για παράδειγμα, το ιδιωτικό ασφαλιστικό σύστημα των ασφαλειών προστασίας της ιδιοκτησίας λειτουργεί και για τη διαχείριση των συνεπειών των εγκληματικών δραστηριοτήτων μεταθέτοντας τον κίνδυνο / βάρος ανάληψης των υποχρεώσεων κάλυψης της ζημίας, στα πιθανά θύματα, δηλαδή, τους ιδιοκτήτες. Επιπλέον, οι κατηγοριοποιήσεις, στις οποίες επιδίδονται οι ασφαλιστικές εταιρείες τόσο του είδους των ασφαλειών / ασφαλιστήριων συμβολαίων όσο και, κατά συνέπεια, των ίδιων των ασφαλισμένων, δεν συνιστούν εννοιολογικές ταξινομίες στη βάση κοινών κοινωνικών χαρακτηριστικών *ταυτότητας* ανάμεσα στα μέλη αλλά τεχνικές κατασκευές που ιεραρχούνται στη βάση σειράς χαρακτηριστικών που συνδέονται με τις εκτιμήσεις και αποτιμήσεις των κινδύνων²⁴ με αποτέλεσμα έναν επιπλέον κατακερματισμό του κοινωνικού σώματος στη βάση της σταθερής οικονομικής δυνατότητας αυτών των ίδιων των κοινωνικών μελών για την *κάλυψη πιθανών κινδύνων*.

objectives: understanding and transcending the criminal - civil law distinction», *Hastings Law Journal*, no 42, σ. 1325-1413.

22. R. V. Clarke (ed.), 1992, *Situational crime prevention: Successful case studies*, NY, Harrow and Heston.

23. N. Reichman, 1986, «Managing crime risks: toward an insurance based model of social control», *Research in Law, Deviance and Social Control*, no 8, σ. 151-72' F. Ewald, 1991, «Insurance and risk», στο Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, London, Harvester, Wheatsheaf, σ. 201-5.

24. F. Ewald, 1991, *ibid*' J. Simon, 1987, «The emergence of a risk society: insurance, law and the state», *Socialist Review*, no 95, σ. 61-89' J. Simon, 1988, «The ideological effects of actuarial practices», *Law and Society Review*, no 22, σ. 771-800.

Ως εκ τούτων, ο μέχρι τώρα αποκλειστικά *δημόσιος χαρακτήρας* της άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής *μεταρρυθμίζεται* συμπεριλαμβάνοντας και την *ιδιωτική σφαίρα* με συνεχώς διευρυνόμενη ένταση. Η *ευθύνη μείωσης των ευκαιριών εκδήλωσης εγκληματικών φαινομένων* μεταφέρεται σ' αυτά τα ίδια τα μέλη της κοινωνίας (τους επιχειρηματίες εν προκειμένω) που καθίστανται πλέον *υπεύθυνα* να ελαχιστοποιήσουν *αφ' εαυτών* τις πιθανότητες μετατροπής τους σε θύματα εγκληματικών δραστηριοτήτων. Επιπλέον, η ευθύνη διαχείρισης της μικροεγκληματικότητας έχει μετατεθεί από την κρατική αστυνομία στην ιδιωτική. Η προσοχή έχει, κι εδώ, πλέον, στραφεί από τους πιθανούς δράστες στα θύματα. Καθώς δε τα θύματα κλοπών και διαρρήξεων (ενδεικτικά) ικανοποιούνται ελάχιστα από την προσφυγή στο κρατικό τυπικό σύστημα ελέγχου εξαιτίας των προβλημάτων που αναδεικνύονται στη διαλεύκανση των συναφών αδικημάτων, μέτρα ιδιωτικής ασφάλισης και αστυνόμευσης –για όσους μπορούν οικονομικά να ανταπεξέλθουν στο κόστος– κρίνονται πλέον απαραίτητα τόσο για το ζήτημα της ασφάλειας όσο και της αποζημίωσης. Ως αποτέλεσμα, οι κανονισμοί και οι νόμοι της ιδιωτικής ασφάλισης καθίστανται *σημαντική πηγή ρύθμισης της συμπεριφοράς των πιθανών θυμάτων* με τη μεταφορά τόσο της *ευθύνης ελαχιστοποίησης των πιθανοτήτων θυματοποίησης* καθώς και της *ipso facto ποσότητας της εγκληματικής δραστηριότητας* στα ίδια τα θύματα, γεγονός που υποδεικνύει μια ακόμη δια-θεσμική αλλοτρίωση ανάμεσα στις σφαίρες του *δημοσίου* και του *ιδιωτικού*.

Μια άλλη εξέλιξη στον τομέα της πρόληψης αποτελεί η στρατηγική της εγκατάστασης ηλεκτρονικών *παρατηρητηρίων* της ανθρώπινης δραστηριότητας και συμπεριφοράς (ενδεικτικά, κλειστά ηλεκτρονικά κυκλώματα παρακολούθησης δημοσίων οδών, κτηρίων, εμπορικών κέντρων, τραπεζών κ.λπ.). Παρά τα πλεονεκτήματα που εμφανίζουν αυτές οι στρατηγικές αναφορικά με την *ένταση της διαπιστωτικής μας γνώσης* για το έγκλημα, ως αποτέλεσμα, τοπικοί *φρουροί* –φορείς ή πολίτες– μετατρέπονται σε επιθεωρητές, επιτηρητές και τοποτηρητές των *άλλων*, η *ένταση του φόβου του εγκλήματος* μεγιστοποιείται και η έννοια της *διακινδύνευσης* μεταβάλλεται στην κεντρική πολιτισμική αναφορά της πραγματικής και συμβολικής κοινωνικής αλληλόδρασης. Πραγματικά, τα δεδομένα προτείνουν ότι υποψία, καχυποψία και *επικινδυνοποίηση* έχουν δημιουργήσει μια τάση συνεχούς *αποτίμησης* δημοσίων και ιδιωτικών χώρων με όρους αντιμετώπισης πιθανής *απειλής* από *διαφοροποιημένους άλλους*. Συστήματα, στρατηγικές και τακτικές βασίζονται στην *υποψία* και υποστηρίζονται από την *πιθανότητα*. Το κοινωνικό σώμα, αφενός, στρωματοποιείται *ανά ασφαλή ή επικίνδυνη* περιοχή

και, αφετέρου, διασπάται περισσότερο στη βάση της εκδήλωσης *υγιούς* κοινωνικής συμπεριφοράς με *αυτοματοποιημένα και ηλεκτρονικά ελεγχόμενα μέσα και κριτήρια*. Κατά συνέπεια, καθώς η ηλεκτρονική αυτοματοποίηση του κοινωνικού ελέγχου εντείνεται, η ανάγκη καλλιέργειας αμοιβαίων κοινωνικών σχέσεων εμπιστοσύνης, διαλόγου, διαπραγμάτευσης καθώς και ανάπτυξης των κοινωνικών δεξιοτήτων της παλιάς, ευχάριστης, καλής γειτονιάς και γειτονίας, μειώνεται. Και στο σημείο αυτό εντοπίζεται το *παράδοξο της ασφάλειας*. Η *αίσθηση ασφάλειας* αλλά και αυτή η ίδια η *ασφάλεια* του πολίτη ίσως να μην επιτυγχάνονται πλέον ως αποτέλεσμα των γνωστών μας συνεκτικών διαδικασιών κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αλλά να διασπείρονται *τεχνικά* ανάμεσα στα *ευαισθητοποιημένα* μέλη μιας κοινωνίας με διαταραγμένη ήδη κοινωνική συνοχή που έχουν βαθειά καλλιεργημένη πλέον την επίγνωση της *ευάλωτης* κοινωνικής τους θέσης. Αυτή ακριβώς η *τεχνητή* προσφορά *ασφάλειας* που διατρέχει τη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα οδηγεί στην κοινωνική διεκδίκηση της αύξησής της. Το *παράδοξο της ασφάλειας* φαίνεται πως δεν αποτελεί πλέον μονοσήμαντη συνέπεια της αύξησης των κινδύνων αλλά κυρίως της *μη κοινωνικής διαχείρισης και μεταχείρισής τους*. Αντανακλά επίσης τη μετάβαση από το ιστορικό στάδιο της εκβιομηχάνισης που επέφερε τον *εξορθολογισμό των κινδύνων*, στην εποχή της *ύστερης νεωτερικότητας* που χαρακτηρίζεται από την υπεροχή μιας τεχνητής/ μη κοινωνικής διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα σε άτομα, συλλογικότητες και θεσμούς²⁵.

4. Επίλογος

Διαπιστώνεται μια εμφανής κρίση της δημόσιας σφαίρας που εκδηλώνεται τόσο στη σχέση κράτους και κοινωνίας, όσο και ως κρίση του δημόσιου λόγου. Οι κοινωνικοί εταίροι (στην περίπτωσή μας Έλληνες επιχειρηματίες) δεν αποτελούν πλέον τους προνομιακούς συνομιλητές στη δημόσια διαδικασία λήψης αποφάσεων για θέματα που τους αφορούν. Έτσι, πιθανόν οι εννοιολογήσεις να γίνονται πιο δόκιμες, εάν εγκαταλείψουμε τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικής σφαίρας και κράτους και θέσουμε στο επίκεντρο τη διάκριση μεταξύ ιδιοτέλειας και δημοσίων συμφερόντων.

25. Βλ. σχετικά ανωτ. σημ. M. Lianos and M. Douglas, 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, vol. 40, no 2, σ. 261-278.

Οι μορφές τόσο της σύγχρονης διακυβέρνησης όσο και των κοινωνικών σχέσεων αναδεικνύουν νέους τρόπους σκέψης και δράσης και απέναντι στο εγκληματικό φαινόμενο. Οι νέου τύπου ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους καθοδηγούνται πλέον από τη νεοφιλελεύθερη πρόσμειξη του ανταγωνισμού της αγοράς, των ιδιωτικοποιήσεων κρατικών/δημόσιων θεσμών και θεσμικών οργάνων και την κρατική *εξ αποστάσεως* –ή *αποκεντρωμένη* κατ' άλλους– διευθέτηση των κρίσεων. Σύγχυση επικρατεί ανάμεσα στα όρια του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου και των όρων προστασίας και αστυνόμευσης τους. Εμπορική επιχειρηματικότητα και ανταγωνισμός βρίσκονται αντιμέτωποι με μια διαρκώς διογκούμενη ιδιότυπη *ανομία* που εδράζεται, αφενός, στην αποδοχή μιας *πλανητικοποιημένης* λογικής διαχείρισης των κοινωνικών κρίσεων και, αφετέρου, στη σύγχυση των ορίων δημοσίου-ιδιωτικού, της δημόσιας ασφάλειας και της ιδιωτικής ασφάλισης, γενικότερα ανάμεσα στην ασφάλεια και την επισφάλεια, τη *δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου* τήρηση της κοινωνικής ευταξίας. Η *Νέα Ποινολογία*²⁶ εμφανίζεται εμποτισμένη από το φιλοσοφικό έρεισμα των νέων ρυθμιστικών προληπτικού τύπου διαχειριστικών κυβερνητικών παρεμβάσεων *ελέγχου της διακινδύνευσης*,²⁷ που εδράζονται μεταξύ άλλων κυρίαρχα στην λογική της *έντασης της ευθύνης* του κοινωνικού υποκειμένου («responsibilization») και της αξίας της επιστράτευσης *ιδιωτικών μηχανισμών κάλυψης ή ανάληψης του κινδύνου* («actuarial logic»).²⁸ Ως αποτέλεσμα, οι προσπάθειες *διαχείρισης των εγκληματογόνων καταστάσεων* οδηγούν, αφενός στην *ενίσχυση της τιμωρητικής* απάντησης του κράτους και, αφετέρου, στην εμφάνιση νέων στόχων και νέων στρατηγικών *κοινωνικής προσαρμοστικότητας* –όπως η στρατηγική *υπευθυνοποίησης* ή οι στρατηγικές *επαναπροσδιορισμού* τόσο της αποκλίνουσας συμπεριφοράς όσο και της αποτελεσματικότητας των θεσμών ελέγχου του εγκλήματος– οι οποίες *ενεργούν διαμέσου*, δηλαδή με τη βοήθεια, πλέον, παρά *επί* των κοινωνικών φορέων και αυτών των ίδιων των κοινωνικών υποκειμένων.²⁹

26. Βλ. σχετικά D. Garland, 1985, *Punishment and welfare*, Aldershot, Gower, London· D. Garland, 1990, *Punishment and Modern Society*, Oxford, Clarendon Press· M. Feeley and J. Simon, 1992, «The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and Its implication», *Criminology*, no 30, σ. 449-474.

27. U. Beck, 1992, «Risk Society: Towards a new modernity», Newbury Park, Sage, London.

28. D. Nelken (ed.), «The futures of Criminology», London, Sage.

29. Βλ. σχετικά και D. Garland, 1996, «The limits of the sovereign state», *The British Journal of Criminology*, vol. 36, no 4, σ. 445-471.

Έτσι, διαπιστώνεται μια *ανακατασκευή* του «*ρίσκου*», των «*κινδύνων*» και «*διακινδυνεύσεων*» ανάμεσα στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο με τρόπο που εμφανίζει κρίσιμες συνέπειες για την αστυνόμευση γενικά και τον κοινωνικό έλεγχο του εγκλήματος ειδικότερα. Η έννοια της «*απειλής*» καθαυτήν αναδιατυπώνεται καθώς πρόκειται κυρίαρχα για μια «*προλεταριακού*» τύπου ανασφάλεια ενώπιον της διάχυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και της έντασης του ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας καθώς και άλλων κοινωνικών πόρων από τους οποίους διεκδικεί μερίδιο ο «*άλλος*» με την παρουσία του.³⁰

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βαΐου Ντ., κ. ά., 2007, «Μετανάστευση, φύλο, αστικός χώρος: Αναζητώντας τις αλληλοτομίες τριών προσεγγίσεων στην Αθήνα», *Γεωγραφίες*, τεύχ. 13, σ. 55-65.
- Γεωργιάδου Β., 2001, «Όχημα του τζαγγερνώτ ή κοινωνία της διακινδύνευσης;», στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχ. 7, σ. 157-178.
- Giddens A., 2001, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, Αθήνα, Κριτική.
- Κανδύλης Γ., Αράπογλου Β. και Μαλούτας Θ., 2007, «Μετανάστευση και το δίπολο ‘ανταγωνιστικότητα – κοινωνική συνοχή’ στην Αθήνα», *Γεωγραφίες*, τεύχ. 13, σ. 35-54.
- Μαλούτας Θ. κ. ά., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Π. Καφειτζής, Θ. Μαλούτας και Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική, κοινωνία, πολίτες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 63-98.
- Τσίγκανου Ι., 2002, *Οι Εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ψυχοπαίδης Κ., 1996, «Δημόσιος χώρος και κοινωνικοπολιτικές αξίες», στο *Όρια και σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, σ. 25-36.

Ξενόγλωσση

- Anleu R. Sh. L., 1998, «The role of civil sanctions in social control: a socio-legal examination», Lorraine Green Mazerolle and Ian Roehl (eds), *Civil remedies*, New York, Criminal Justice Press.
- Beck U., 1992, *Risk society: Towards a new modernity*, Newbury Park, Sage, London.

30. Βλ. σχετικά Μαλούτας Θ. κ. ά., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Καφειτζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι. (επιμ.), «Πολιτική – Κοινωνία – Πολίτες», Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 63-98, εδώ σ. 83.

- Bottoms A. E., 1983, «Neglected features of contemporary penal systems», στο D. Garland and P. Young (eds), *The power to punish*, London, Sage, σ.166-202.
- Burchell G., Gordon C. and Miller P. (eds), 1991, *The Foucault effect*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf.
- Castel R., 1991, «From dangerousness to risk», in G.Burchell, C. Gordon and P.Miller (eds), *The Foucault effect*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, σ. 281-298.
- Chen M. M., 1991, «Constitutional limits on using civil remedies to achieve criminal law objectives: understanding and transcending the criminal-civil law distinction», *Hastings Law Journal*, no 42, σ.1325-1413.
- Clarke R. V. (ed.), 1992, *Situational crime prevention: Successful case studies*, NY, Harrow & Heston.
- Deleuze G., 1995, «Postscript on control societies», *Negotiations* (μτφ. M. Jouglin), New York, Columbia University Press, σ. 177-182.
- Ewald F., 1991, «Insurance and risk», in Gr.Burchell, C. Gordon and P.Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, London, Harvester, Wheatsheaf, σ. 201-205.
- Feeley M. & Simon J., 1992, «The New penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implication», *Criminology*, vol. 30, σ. 449-474.
- Garland D., 1990, *Punishment and modern society*, Oxford, Clarendon Press.
- Garland D., 1997, «Governmentality and the problem of crime», *Theoretical criminology*, vol. 1, no 2, σ. 173-214.
- Garland D., 1996, «The limits of the sovereign state», *The British journal of criminology*, vol. 36, no 4, σ. 445 – 471.
- Garland D., 1985, *Punishment and welfare*, Aldershot, Gower, London.
- Lianos M. and Douglas M., 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, vol. 40, no 2, σ. 261-278.
- Massey D., 2005, *For Space*, Oxford, Sage.
- Nelken D. (ed.), 1998, *The futures of criminology*, London Sage.
- Reichman N., 1986, «Managing crime risks: toward an insurance based model of social control», *Research in law, deviance and social control*, no 8, σ. 151-172.
- Rose N., 2000, «Government and control», *The British Journal of Criminology*, vol. 40, no2, σ. 321-339.
- Simon J., 1988, «The ideological effects of actuarial practices», *Law and Society Review*, no 22, σ. 771-800.
- Simon J., 1987, «The emergence of a risk society: insurance, law and the state», *Socialist Review*, no 95, σ. 61-89.
- Simon J., 1993, *Poor discipline: Parole and the social control of the underclass 1890-1990*, Chicago, University of Chicago Press.

ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΠΕΙΛΗΣ ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ: ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ

Ροϊνιώτη Ελένη*

1. Εισαγωγή

Η έννοια της *απειλής* εμφανίζεται στον ακαδημαϊκό λόγο εννοιολογικά πολυκερματισμένη. Το περιεχόμενό της, με έντονο το στοιχείο της αυτοαναφορικότητας, συστήνεται κάθε φορά στη βάση είτε προσδιορισμών, όπως, για παράδειγμα, οικονομική/πολιτική/εθνική απειλή, στερεοτυπική απειλή (*stereotype threat*), φυλετική απειλή (*racial threat*), είτε ορίζεται και προσδιορίζεται στη βάση των αντιθετικών της στοιχείων, όπως ασφάλεια, αυτοσυντήρηση, είτε, τέλος, ενεργοποιείται από τις επιμέρους νοηματικές συνισταμένες της, όπως φόβος, κόστος, ρίσκο, αστάθεια. Στο παρόν άρθρο θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε μια θεωρία περί της απειλής έτσι ακριβώς όπως **αναπαρίσταται** στην συνείδηση των εμπόρων που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Στόχος, κατ' επέκταση, δεν είναι μια μακρο-κοινωνιολογική μελέτη των προβλημάτων που τείνουν να δυσχεραίνουν την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου· αντίθετα, σκοπός μας είναι η ανάλυση των απειλών εκείνων οι οποίες ως κοινωνικές αναπαραστάσεις ενυπάρχουν και αναπαράγονται στην σκέψη των εμπόρων. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται εν ολίγοις στις πρακτικές της *κοινής γνώσης* (Jodelet, 1995, σ. 124), οι οποίες αποτελούν το απόσταγμα ψυχολογικών, πολιτιστικών και κοινωνικών διαδικασιών, οι οποίες, μεταφερόμενες στο πεδίο του κοινωνικού γίνεσθαι, μετατρέπονται σε κοινές κατηγορίες νοηματοδότησης και επεξεργασίας της πραγματικότητας.¹

Αναλύοντας το λόγο και τις δράσεις των εμπόρων του ιστορικού κέντρου των Αθηνών, σε συνδυασμό με τα δεδομένα που προέκυψαν από το ερευνη-

* Κοινωνιολόγος, Υποψήφια Διδάκτωρ στο τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Για την οργάνωση της κοινής εμπειρίας μέσω της συγκρότησης της κοινής γνώμης έχουν διεξοδικά αναφερθεί η σχολή της εθνομεθοδολογίας αλλά και της κοινωνικής διαντίδρασης.

τικό πρόγραμμα που πραγματοποιήθηκε από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών,² θα επιχειρήσουμε σε τελική ανάλυση να αποφανθούμε για τους μύθους και τις πραγματικότητες που συστήνουν την έννοια της απειλής και επί των οποίων συγκροτείται η κοινή συναίνεση.

Προκειμένου να πετύχουμε τον σκοπό μας, θα ασχοληθούμε διεξοδικά με την ανάλυση δύο περιπτώσεων απειλής, οι οποίες, αν και εκ πρώτης όψεως φαίνονται ανεξάρτητες μεταξύ τους, επί της ουσίας στοιχειοθετούνται και αναπαράγονται σε μια κοινή βάση. Η πρώτη αναφέρεται στην *απειλή του συναθροίζεσθαι* ή με άλλα λόγια στο πρόβλημα που δημιουργείται από τη διενέργεια πορειών και διαδηλώσεων στο κέντρο της Αθήνας, ενώ η δεύτερη αφορά την *απειλή του παράνομου εμπορίου* και στον τρόπο με τον οποίο βιώνεται από τους ίδιους τους εμπόρους.

2. Η απειλή του «συναθροίζεσθαι» και η αντίδραση των εμπόρων

Ένα από τα βασικά προβλήματα που, εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως, φαίνεται να απασχολεί τον εμπορικό επιχειρηματικό κύκλο του ιστορικού κέντρου των Αθηνών είναι οι διαδηλώσεις και πορείες, οι οποίες, και σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενα των επιχειρηματιών, έχουν *μετατραπεί σε παράγοντα ανασταλτικό για την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς*. Το ζήτημα της μη ελεγχόμενης άσκησης του δικαιώματος του συναθροίζεσθαι και της οικονομικής και κοινωνικής αταξίας, που, κατ' επέκταση, επιφέρει αυτό, φαίνεται στη συνείδηση των εμπόρων να διογκώνεται κυρίως από το 2006 και έπειτα. Μάρτυρας της τεταμένης αυτής κατάστασης η σύσταση του άτυπου κοινωνικού μορφώματος των «εργαζομένων και κατοίκων του εμπορικού τριγώνου Αθηνών» και η δραστηριοποίησή τους –σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από το 2006 και εντεύθεν– γύρω από το πρόβλημα των πορειών στον αντίστοιχο διαδικτυακό χώρο. Η αντίδρασή τους φαίνεται να κορυφώνεται στις 2 Δεκεμβρίου του 2006, όπου και οργάνωσαν μια συλλογική διαμαρτυρία στην οδό Κολοκοτρώνη αναρτώντας χαρτόνια με συνθήματα μπροστά στα καταστήματά τους. Μεταξύ των άλλων, σκοπός τους ήταν να προτάξουν έναν εναλλακτικό τρόπο διακυβέρνησης των μαζικών κινητοποιήσεων κατά τρό-

2. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι”, οι “Άλλοι” και Εμείς» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' ΚΠΣ, Αριστεία σε ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ, 2ος κύκλος, Υπουργείο Ανάπτυξης).

πο που να μην παρεμβαίνει στην ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου. Εν συνεχεία συντάχθηκε και υπογράφηκε από 70 εμπόρους ψήφισμα για τη σύνταξη νομοσχεδίου ρυθμιστικού των πορειών, το οποίο και κατατέθηκε στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης. Συνοδοιπόρος στον αγώνα τους ήταν το επίσημο συνδικαλιστικό τους όργανο, ο Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών.

Οι προαναφερθείσες δράσεις ή αντιδράσεις των επιχειρηματιών σηματοδοτούν ένα και μόνο γεγονός, το ότι οι πορείες/ διαδηλώσεις τείνουν να λαμβάνουν το χαρακτήρα οικονομικής απειλής για τους ίδιους. Στα πλαίσια ενός γενικευμένου αισθήματος αποστέρησης σχετικά με το επίπεδο ικανοποίησης που θα μπορούσαν αλλά και δικαιούνται να επιτύχουν³ (Gurr, 1970), οι έμποροι στο κέντρο της Αθήνας, προσπάθησαν να επωφεληθούν από τις υπάρχουσες «πολιτικές ευκαιρίες»⁴ (Tarrow, 1998), με σκοπό να συμμετάσχουν εκ νέου στο δημόσιο πολιτικό διάλογο προκειμένου να υπερασπιστούν, όπως αναφέρουν στα άρθρα τους, το αίτημα της ελεύθερης διακίνησης ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών.

Η δράση τους, όπως μπορούμε να διακρίνουμε, ήταν διττή. Επιβεβαιώνοντας το σκεπτικό ότι τα όρια μεταξύ συμβατικής (θεσμοποιημένης, ορθολογικής, εργαλειακής, βασιζόμενης κυρίως σε πρακτικές διαπραγμάτευσης) και μη συμβατικής συλλογικής δράσης (άτυπης, επιθετικής, οριζόντιας ιεράρχησης, βασιζόμενης κυρίως σε μια διάθεση για υπερβατική πολιτική πρακτική) συνιστούν θεωρητικούς ιδεότυπους και δεν αντανakλούν το σύγχρονο πολιτικό ανταγωνισμό αγαθών και υπηρεσιών (McAdam, Tarrow and Tilly, 2001, σ. 6), ο συνδικαλισμός συνδυάστηκε με πρακτικές που, ως ένα σημείο, προσιδιάζουν με τον πολιτικό ακτιβισμό. Οι ενέργειες που έλαβαν χώρα σε επίπεδο μη θεσμικής πολιτικής δράσης ήταν σαφέστατα στοχοθετημένες στην λεγόμενη συγκρότηση της κοινής συνείδησης και κινητοποίησης αυτής (Tilly, 2002, σ. 89) αλλά και στην ενεργοποίηση της ταυτότητας των εμπλεκομένων, η οποία στην παρούσα περίπτωση, απολαμβάνει συγκεκριμένο ταξικό χαρακτήρα – εκείνον της μικρομεσαίας εμπορικής τάξης. Κεντρικός φαίνεται να έχει αποβεί εδώ και ο ρόλος⁵ των λεγόμενων παλιών (εκπομπή της

3. Χωρίς φυσικά αυτό να συνεπάγεται την εκδήλωση βίαιων συμπεριφορών, αλλά περισσότερο μια αιτία ανάδυσης ενός τέτοιου τύπου συλλογικής κινητοποίησης.

4. Σύμφωνα με τον Tarrow η έννοια των πολιτικών ευκαιριών αναφέρεται στα λεγόμενα «ανοίγματα» του πολιτικού συστήματος, στις ευκαιρίες δηλαδή που εμφανίζονται ή δημιουργούνται για πολιτική δράση. Σημαντικός εδώ αναγνωρίζεται ο ρόλος των ΜΜΕ.

5. Στο σημείο αυτό αποδεχόμαστε μια γκραμισιανή-αλτουσεριανή προσέγγιση του ρόλου που τείνουν να λαμβάνουν σήμερα τα ΜΜΕ (Κωνσταντινίδου, 2002, σ. 159). Σε αντίθεση δηλα-

κινητοποίησης από πανελλαδικής εμβέλειας τηλεοπτικά κανάλια) και νέων (χρήση του διαδικτύου) μέσων επικοινωνίας ως διαύλων επικοινωνίας και επαναδιαπραγμάτευσης με τα θεσμικά κέντρα πολιτικών αποφάσεων.

Η προαναφερόμενη έννοια της αποστέρησης, τόσο στα δημοσιευμένα κείμενα του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών, όσο και στην επίσημη ιστοσελίδα των εργαζομένων και κατοίκων του Εμπορικού Τριγώνου Αθηνών, σε ένα πρώτο τουλάχιστον επίπεδο, φαίνεται ότι μεταφράζεται στις ακόλουθες επαναλαμβανόμενες κατηγορίες: πτώση τζίρου, ζημιά, δικαίωμα, αποκλεισμός. Εφαρμόζοντας τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου και συγκεκριμένα της κωδικοποίησης ανοικτού τύπου (open coding)⁶ στα δημοσιευμένα κείμενα, οι προαναφερόμενες κατηγορίες αποκτούν όχι μόνο μια κοινωνικοπολιτική αλλά σαφέστατα και μια ιστορική διάσταση, αναδεικνύοντας τους λανθάνοντες εκείνους μηχανισμούς που, σε τελική ανάλυση, συστήνουν και συντηρούν την έννοια της «απειλής του συναθροίζεσθαι» και οι οποίοι συσχετίζονται με τις νέες σχέσεις εξουσίας που διαγράφονται μεταξύ κράτους και εμπορικής τάξης.

Μέσα από τα προαναφερόμενα κείμενα μπορούμε να διακρίνουμε τους δύο εκείνους ρόλους οι οποίοι συνυφαίνουν το πορτρέτο της ελληνικής εμπορικής τάξης. Ο πρώτος, ο οποίος συνιστά και το έκδηλο περιεχόμενο του λόγου των επιχειρηματιών, αναφέρεται στους έμπορους ως *επιχειρηματικές μονάδες*: εδώ η βαρύτητα δίνεται στην υπόστασή τους ως οικονομικών/παραγωγικών μορφωμάτων. Ο ρόλος τους στην ελληνική αγορά είναι αδιαμφισβήτητος, αφού μέσω των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων συνεισφέρουν στον εθνικό προϋπολογισμό και στην εθνική οικονομία, ενώ, παράλληλα, ενισχύουν και την αγορά εργασίας.⁷ Ο δεύτερος, ο οποίος συνιστά το λανθάνον περιεχόμενο των «διακυρήξεων» των εμπόρων, αναφέρεται στους εμπόρους ως *μετόχους επίσημων πολιτικών πρακτικών*: εδώ η βα-

δή με πλουραλιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις σύμφωνα με τις οποίες τα ΜΜΕ είτε αποτελούν τον καθρέφτη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας, είτε προβάλλουν μια διαστρεβλωμένη οπτική των πραγμάτων, η γκραμισιανή-αλτουσεριανή θεώρηση θα υποστηρίξει ότι ο ιδεολογικά φορτισμένος λόγος των ΜΜΕ –ο οποίος και απορρέει από την κυρίαρχη ιδεολογική ατμόσφαιρα της εποχής– συντελεί καθοριστικά στη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινής συναίνεσης.

6. Για ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης περιεχομένου βλ. Silverman D., 1997, *Qualitative research: Theory, method and practice*, London, Sage, όπως και Krippendorff K., 1989, *Content analysis: An introduction to its methodology*, California, Sage και Strauss and Corbin, 1990, *Basics of Qualitative Research*, London, Sage

7. Στα εν λόγω άρθρα επαναλαμβάνεται το επιχειρήμα ότι η πτώση του τζίρου των επιχειρηματιών συνεπάγεται μείωση του εργατικού δυναμικού της επιχείρησης (υποχρεωτικές απολύσεις) και φυσικά ύφεση της αγοράς.

ρύτητα δίνεται στις τυπικές και άτυπες σχέσεις των εμπόρων με τους επίσημους κρατικούς μηχανισμούς και τον ενεργητικό τους ρόλο στη διαμόρφωση των όρων εκείνων οι οποίοι θα ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Η πρόοδος και ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας είναι που συστήνουν την ημερήσια ατζέντα διαβουλεύσεων μεταξύ των εμπόρων και του κράτους– κοινή συνισταμένη η ενδυνάμωση και ευημερία του ελληνικού εμπορίου (Χατζηϊωάννου, Μαυροειδή, 2000).

Η «αδυναμία» του κράτους να ρυθμίσει το πρόβλημα, που προκαλείται από τις πορείες/ διαμαρτυρίες, τείνει να πλήττει και τις δύο αυτές όψεις της επαγγελματικής δράσης των εμπόρων. Από τη μια πλευρά, λαμβάνει χώρα μια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, «ομηρία του κέντρου», αποκλείοντας τους επιχειρηματίες του ιστορικού κέντρου Αθηνών από το σύγχρονο εμπορικό ανταγωνισμό. Από την άλλη, η κατ' επανάληψη αθέτηση των υποσχέσεων του κράτους για την εφαρμογή ενός ρυθμιστικού σχεδίου των πορειών συνεπάγεται εμπαιγμό κατά της εμπορικής τάξης, απαξιώνοντάς την πολιτικά. Ο λόγος, όμως, περί αθέτησης υποσχέσεων σχετίζεται με μια εγγενή αδυναμία αντίδρασης από πλευράς του κράτους ή, στην συνείδηση των εμπόρων, πρόκειται για στοχοθετημένη κρατική πολιτική πρακτική, η οποία τείνει να διενεργείται εις βάρος τους;

Σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενά τους, η κρατική αυτή απραξία δεν αφορά τίποτα άλλο παρά την απόληξη *ενός ευρύτερου σχεδίου απαξίωσης του ιστορικού εμπορικού κέντρου εις όφελος των νέων επενδύσεων σε πολυχώρους που βρίσκονται στην περιφέρεια Αττικής*. Το γεγονός ότι ο επίσημος κρατικός μηχανισμός άλλοτε σχεδόν συναινεί στη αταξία που δημιουργείται και έπεται των διαδηλώσεων –αφού αρνείται σχεδόν να θέσει σε εφαρμογή μέτρα και πρακτικές που από καιρό έχει προκηρύξει– και άλλοτε τείνει να επιβάλλει ακραία ρυθμιστικά μέτρα, ιδιαίτερα κατά την επίσκεψη υψηλά υφιστάμενων προσώπων, αποδεικνύει περίτρανα τη μεροληψία του ή, με άλλα λόγια, την επιλεκτική διάθεση των δυνάμεων του κράτους.

Βαρύνουσα σημασία εδώ αποκτά ο όρος «απαξίωση». Η ετυμολογική ερμηνεία του όρου «απαξίωση» ως απόρριψη κάτι/κάποιου ως ανάξιου, μας παραπέμπει στη φιλοσοφική έννοια της αξίας, της οποίας το περιεχόμενο ανήκει καθαρά στο χώρο του ιδεολογικοπολιτικού λόγου. Οι αξίες ως καθολική κατηγορία νόησης υφίστανται ως διαμεσολαβητές ανάμεσα στο υποκειμενικό και το διυποκειμενικό, συστήνοντας, όπως αναφέρει και ο Παπανούτσος, *υπερατομικές και υπερυποκειμενικές ισχύος κανονιστικές ιδεατές σχέσεις*, οι οποίες και *προβάλλουν σημαντικές πτυχές της κοινωνικής συνείδησης και του επικοινωνιακού* (Παπανούτσος, 1949). Οι αξίες υποδηλώνουν σχέσεις, ιδε-

ώδη, θεσμούς, οι οποίοι δεν στερούνται κοινωνικού περιεχομένου, του να ντύνονται αποτελούν παράγωγα μιας συγκεκριμένης κάθε φορά ιστορικής διαδικασίας, κυοφορώντας ταξικές και πολιτικές συνιστώσες (Collins, 1996).

Κατ' επέκταση, η ακούσια ή έστω και εκούσια χρήση του προαναφερόμενου όρου έρχεται όχι μόνο να επισημάνει μια εκ των άνω ειλημμένη («ενός ευρύτερου σχεδίου») απο-συμβολοποίηση του ιστορικού εμπορικού κέντρου, ενός κέντρου που ανέκαθεν υπήρξε καμβάς σημαντικών πολιτισμικών και οικονομικών δράσεων και δραστηριοτήτων, αλλά και μια σχεδόν βίαιη αποποίηση του ρόλου που παραδοσιακά⁸ διαδραμάτισαν οι κοινωνικοί του, οι οποίοι δεν είναι άλλοι από τους επιχειρηματίες του εμπορικού τριγώνου. Οι μεταβολές αυτές, στη σκέψη των εμπόρων, αποτελούν το απόσταγμα μιας σειράς διαδικασιών που υποκινεί το ίδιο το κράτος, διαδικασίες οι οποίες τοποθετούν στο βάθρο των ευνοουμένων *τα νέα συμφέροντα*.

Εκπέμποντας μια πατερναλιστική διάθεση προς το κράτος⁹ («εις όφελος», έκφραση η οποία εσωκλείει σύγκριση και συστήνει το δίπολο εύνοια/ δυσμένεια), οι έμποροι επί της ουσίας κάνουν λόγο για τη νέα οικονομική γεωγραφία που σταδιακά λαμβάνει χώρα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας («των νέων επενδύσεων σε πολυχώρους που βρίσκονται στην περιφέρεια Αττικής»). Στο σημείο αυτό ο λόγος των εμπόρων στρέφεται ενάντια στο κρατικό αναπτυξιακό σχεδιασμό,¹⁰ ο οποίος, μεταξύ των άλλων, προωθεί την ταχύτητα¹¹ ανάπτυξη εμπορικών πολυχώρων στην περιφέρεια της Αττικής. Στη συ-

8. Η παρουσία και δράση των εμπόρων του ιστορικού κέντρου συνοδοιπορεί με την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας αφού, και σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας έρευνας, το 26,8% των υπό εξέταση καταστημάτων άρχισαν να λειτουργούν από τα μέσα περίπου της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, δηλαδή από το 1958 ως το 1977 (σε αντιπαράθεση με καταστήματα άλλων περιοχών τα οποία συγκεντρώνουν ένα ποσοστό της τάξεως του 19,6%), μια περίοδος η οποία σηματοδοτεί την άνοδο της ελληνικής καπιταλιστικής αγοράς. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον όμως προκαλεί το γεγονός ότι το 11,4% των καταστημάτων στο κέντρο ανέφεραν ότι λειτουργούν πριν το 1937, σε αντίθεση με άλλες περιοχές στις οποίες το ποσοστό ήταν μηδενικό (0,0%). (Σημειώνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (37%) των καταστημάτων που δραστηριοποιούνται σε άλλες περιοχές άρχισε να λειτουργεί κατά την περίοδο 1988-1997). «Όταν έχεις δει στο ημερολόγιο της επιχείρησης “κλειστό λόγω πολέμου” τίποτα δεν σε απογοητεύει», διά στόματος ενός επιχειρηματία αναδεικνύεται, έστω και αποσπασματικά, ο ιστορικός χαρακτήρας των περισσότερων επιχειρήσεων.

9. Γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει ότι το κράτος κατά τον 20ό αιώνα αναδεικνύεται ως ο μεγαλύτερος επενδυτής, καταναλωτής και εργοδότης (Σεραφεϊνίδου, 2002, σ. 202).

10. Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, ως απόρροια της συνόδου κορυφής της Λισαβόνας το Μάρτιο του 2000 εκφράζεται από το Γ' κοινοτικό πλαίσιο στήριξης (2000-2006)

11. Με βάση το νόμο Ν.3342/2005 εκχωρήθηκαν οι ολυμπιακές εγκαστάσεις του Ολυμπιακού Γυμναστηρίου Γαλατσίτου και του Διεθνούς Κέντρου Ραδιοτηλεόρασης Αμαρουσίου σε ιδιώτες επενδυτές για τη δημιουργία εμπορικών πολυχώρων, όπως το ήδη υπάρχον Mall.

νειδίηση των εμπόρων, βρισκόμαστε ενώπιον μιας νέας εποχής ενδο-αστικής ανάπτυξης, η οποία χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία νέων και σημαντικών επιχειρηματικών και οικονομικών κόμβων μέσα στα όρια της πόλης. Οι νέοι αυτοί, όμως, επιχειρηματικοί κόμβοι, όπως φαίνεται και από τα πρακτικά της διάσκεψης Φορέων Εμπορίου και Ιδιοκτητών Ακινήτων που έλαβε χώρα τον Ιούνιο του 2007,¹² υπάγονται σε ευνοϊκότερο καθεστώς ανέγερσης και λειτουργίας από ό,τι ισχύει για τις συνήθεις επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου. Το αίτημά τους αφορά την άμεση εφαρμογή του Ν. 3377/2005 περί αδειοδότησης των επιχειρήσεων στους επερχόμενους εμπορικούς πολυχώρους, καταγγέλοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, την μεροληπτική στάση του κράτους. Βασιζόμενοι κυρίως στο άρθρο 10, παράγραφος 5¹³ του προαναφερόμενου νόμου, επί της ουσίας οι έμποροι αντιτίθενται στις νέες συνθήκες ανταγωνισμού, οι οποίες πρόκειται να αποβούν επιζήμιες για τις μικρομεσαίες εμπορικές επιχειρήσεις, κυοφορώντας τις επακόλουθες άμεσες και έμμεσες συνέπειες:

- α. Εντείνει τον εμπορικό ανταγωνισμό –με μη ευνοϊκές συνθήκες έναντι του παραδοσιακού επιχειρηματία– και τίθενται ζητήματα εκσυγχρονισμού και προσαρμογής στις νέες απαιτήσεις της αγοράς.
- β. Μετατοπίζεται η αγοραστική δύναμη των καταναλωτών από το κέντρο σε άλλες αγορές
- γ. Υποβαθμίζεται το κέντρο ως εμπορική μήτρα και «ενεργειακός άξονας» της Αθήνας. Οι συνέπειες αυτές καταλήγουν στην απώλεια του πολιτικο-οικονομικού ρόλου που ανέκαθεν διαδραμάτισαν οι επιχειρηματίες του ιστορικού εμπορικού κέντρου.

Εν κατακλείδι, αναλύοντας το λόγο και τις δράσεις των εμπόρων του ιστορικού τριγώνου Αθηνών παρατηρούμε ότι στη συνείδηση των εμπόρων το πρόβλημα ή η απειλή του συναθροίζεσθαι λαμβάνει ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές προεκτάσεις, σηματοδοτώντας τους νέους συσχετισμούς των δυνάμεων εκείνων που δρουν και αναπτύσσονται στο σύγχρονο ελληνικό γίγνεσθαι.

12. Τα πρακτικά της διάσκεψης βρίσκονται ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://www.esathena.gr/modules/article/view/article.php/337>

13. Μεταξύ των άλλων η παράγραφος 5 του άρθρου 10 επισημαίνει ότι ως προϋπόθεση για την παροχή άδειας λειτουργίας σε νέες επιχειρήσεις λαμβάνονται υπόψη οι επιπτώσεις που θα επιφέρει στον ανταγωνισμό μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων, στην οικονομία της περιοχής, στην απασχόληση και στην επίδραση επί της λειτουργίας των μικρομεσαίων και μικρών επιχειρήσεων.

3. Η απειλή του παράνομου εμπορίου

Τον Απρίλιο του 2007, ο Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών δημοσίευσε ένα ερασιτεχνικό βίντεο με τίτλο «Η εξαργύρωση της Ολυμπιακής Επενδύσεως». Σκοπός ήταν να προβάλει στο ευρύ κοινό καθημερινές εικόνες του ιστορικού εμπορικού κέντρου, εστιάζοντας στα ορατά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τόσο οι καταναλωτές όσο και οι έμποροι. Το βασικό πρόβλημα με το οποίο καταπιάνεται το συγκεκριμένο βίντεο είναι το φαινόμενο του παράνομου εμπορίου ή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, του *λαθρεμπορίου*, αναδεικνύοντας και αποδεικνύοντας μια απειλή η οποία τείνει να μεταβάλλει το νόμιμο εμπόριο σε ξενιστή.

Η ανάλυση προϊόντων οπτικοακουστικού υλικού, όπως είναι οι φωτογραφίες ή στην προκειμένη περίπτωση τα φιλμ, για την κοινωνιολογική και ανθρωπολογική παράδοση αποτελεί ζωτικής σημασίας πηγή επιστημονικής γνώσης, αφού μέσω αυτών αποτυπώνονται ίχνη και πληροφορίες της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής, οι οποίες θα ήταν σχεδόν αδύνατο να ανακτηθούν με οποιοδήποτε άλλο τρόπο. Το εν λόγω βίντεο κέντρισε το ερευνητικό μας ενδιαφέρον, όχι ως καθαυτό τεκμήριο, αλλά ως οπτικοποιημένο ντοκουμέντο της κοινωνικής αναπαράστασης του παράνομου εμπορίου, όπως εκφράζεται από τους ίδιους τους επιχειρηματίες και ως τέτοιο τίθεται υπό εξέταση στην παρούσα μελέτη.¹⁴ Κατ' επέκταση, και ενστερνιζόμενοι το γεγονός ότι το υλικό που θέτουμε υπό εξέταση αποτελεί ένα επικοινωνιακό συμβάν στα πλαίσια του πολυαναφερόμενου τομέα της μαζικής επικοινωνίας,¹⁵ θα επιχειρήσουμε να το μελετήσουμε σημειολογικά στη βάση των ακόλουθων κατηγοριών: Πομπός (ποιος λέει) – Περιεχόμενο μηνύματος (τι λέει) – Μέσο (ποιον τρόπο χρησιμοποιεί) – Δέκτης (σε ποιον απευθύνεται) – Αντιδράσεις (τι επίδραση αναμένεται να έχει).¹⁶

14. Η αξία του ως επιστημονικού τεκμηρίου τίθεται υπό αμφιβήτηση, αν εξετασθεί με αυστηρά μεθοδολογικά κριτήρια, αφού δεν μπορεί να καταχωριστεί ούτε ως φιλμ ή κινηματογραφικό δημιούργημα (σκοπός του βίντεο δεν είναι η μυθοπλασία αλλά μια «ρεαλιστική» απεικόνιση της πραγματικότητας), ούτε όμως ως εθνογραφικό ή έστω δραματοποιημένο ντοκουμαντέρ, αφού το στοιχείο της επιρροής ως πρόθεση για την κινηματογραφική δημιουργία είναι που συστήνει τη βάση του συγκεκριμένου βίντεο. Για περισσότερες πληροφορίες πάνω στο ζήτημα αυτό, βλ. Banks, 1998, *Ποια φιλμ είναι εθνογραφικά;*, στο Νικολακάκης (επιμ.), 1998, Αθήνα, Αιγόκερως, σ. 113-127.

15. Για τη μαζική επικοινωνία βλ. McQuail, 1987, *Mass Communication theory: An introduction*, London, Sage και Stevenson, 1996, *Understanding media cultures: Social theory and mass communication*, London, Sage

16. Η οργάνωση της έρευνας στη βάση των προαναφερθέντων κατηγοριών προσιδιάζει στο γραμμικό μοντέλο επικοινωνίας του Lasswell, το οποίο και χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο

Κατ' αρχάς, η πρωτοβουλία, επιμέλεια και το μοντάζ του συγκεκριμένου υλικού έγινε από έναν έμπορο, η οικογενειακή επιχείρηση του οποίου βρίσκεται στο ιστορικό εμπορικό κέντρο, και η οποία, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου που διεξήχθη, δραστηριοποιείται από το 1930. Ο συγκεκριμένος επιχειρηματίας είναι από τα ιδρυτικά μέλη της ένωσης των «Εργαζομένων και Κατοίκων του Εμπορικού Τριγώνου Αθηνών» και πολιτικά ενεργό μέλος του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών.

Η αντικειμενική ματιά της κάμερας, ως αμερόληπτου μέσου καταγραφής της πραγματικότητας, έχει έντονα αμφισβητηθεί στο πεδίο της έρευνας του οπτικού πολιτισμού.¹⁷ Ως αποτέλεσμα έρχεται η αναγνώριση και αποδοχή των προϊόντων οπτικοακουστικού υλικού ως κοινωνικοπολιτικών κατασκευών αξιακού περιεχομένου. Κατ' επέκταση, και όσον αφορά το υπό εξέταση βίντεο, η οπτική του συγκεκριμένου εμπόρου, που δεν είναι άλλη από την οπτική ενός επιχειρηματία με μακρόχρονη παρουσία στο εμπορικό χώρο των Αθηνών, με αναπτυγμένη ταξική συνείδηση, είναι που αντικατοπτρίζεται στο υπό εξέταση βίντεο. Θα πρέπει φυσικά στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι ως φορέας διάθεσης και παραγωγής του εν λόγω βίντεο αναγνωρίζεται ο Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών, η πρωτοβάθμια επαγγελματική συνδικαλιστική οργάνωση των εμπόρων, ενεργά μέλη της οποίας είναι επιχειρηματίες οι οποίοι δραστηριοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών.¹⁸

Ως περιεχόμενο μηνύματος αντιλαμβανόμαστε το βίντεο, ως επικοινωνιακό σύστημα σημαινόντων και σημαινομένων στοιχείων. Η ερμηνευτική πλοήγηση του μηνύματος στην παρούσα περίπτωση δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, αφού τα πλάνα είναι επαναλαμβανόμενα, ακολουθώντας ένα

λόγο στον τομέα της πολιτικής επικοινωνίας και κυρίως της πολιτικής προπαγάνδας, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην πρόθεση του πομπού και στη διαδικασία πειθούς του δέκτη (Μακουέιλ, Βιντάλ, 1991, σ. 38). Για την ανάλυση της επικοινωνιακής διαδικασίας έχουν προταθεί πολλά μοντέλα, άλλα επισημαίνοντας το στοιχείο της ανάδρασης από πλευράς του δέκτη (Braddock, 1958) και άλλα δίνοντας βαρύτητα στο επικοινωνιακό πράττειν ως κοινωνική σχέση μη νομοτελειακού χαρακτήρα (Schramm, 1954 και Riley and Riley, 1959).

17. Πρώτον, ο κινηματογραφιστής είναι που επιλέγει εκ των προτέρων ποιες σκηνές θα καταγραφούν. Δεύτερον, η κάμερα από τη φύση της δεν μπορεί να θεωρηθεί αντικειμενικός παρατηρητής, αφού η επιλογή των σκηνών είναι αναπόφευκτη λόγω του περιορισμένου οπτικού πεδίου των φακών και, τρίτον, η διαδικασία του μοντάζ συνεισφέρει καταλυτικά στη διαδικασία διαμόρφωσης του τελικού κινηματογραφικού προϊόντος (Balıkcı, 1998, σ. 104).

18. Καθόλη τη διάρκεια του βίντεο εμφανίζεται το διακριτικό σήμα του Εμπορικού Συλλόγου. Το γεγονός επίσης ότι το συγκεκριμένο υλικό υλοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών αναδεικνύεται και από τους εναρκτήριους τίτλους, οι οποίοι και περιλαμβάνουν την εξής πρόταση «Ο Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών παρουσιάζει: Η εξαργύρωση της Ολυμπιακής Επενδύσεως».

συγκεκριμένο μοτίβο εικονοληψίας και μουσικής επένδυσης, χρησιμοποιώντας τέλος λεζάντες¹⁹ συνοδευτικές της προβαλλόμενης εικόνας. Κατ'επέκταση, η σημειολογική ανάλυση του μηνύματος στην παρούσα περίπτωση παρουσιάζει την εξής εσωτερική δομή: ξεκινώντας με ένα μακρινό («long shot») μικρής γωνίας πλάνο («low-angle») (η κάμερα είναι επί της ουσίας είναι στραμμένη προς τα πάνω) της Βουλής των Ελλήνων (σημαίνουν), απεικονίζει τη δύναμη και εξουσία που αντιπροσωπεύει η Βουλή ως σύμβολο της πολιτειακής εξουσίας (σημαινόμενο). Πρόκειται, όμως, για μια εξουσία, που, αν και φαίνεται να δεσπόζει επιβλητικά, τα θεμέλιά της νοσούν. Το στοιχείο της μετωνυμίας²⁰ («metonymy») είναι ιδιαίτερα ορατό στο πλάνο αυτό. Η βουλή παρουσιάζεται ως η κορυφή του παγόβουνου, στους πρόποδες του οποίου βρίσκεται ο εμπορικός δρόμος της Ερμού, αναπαραστώντας κατ'αυτόν τον τρόπο τη δυναμική των σχέσεων εμπορίου και κράτους.²¹

Πώς απεικονίζεται όμως το παραπάνω δίπολο; Από τη μια, προβάλλονται εικόνες της άτυπης αγοράς. Χρησιμοποιώντας μακρινά πλάνα, τα οποία καταγράφουν την ευρύτερη κατάσταση, δίνοντας έμφαση στην κίνηση της αγοράς και στις ευρύτερες συνθήκες που λαμβάνουν χώρα τα αφηγούμενα γεγονότα, μεταδίδονται εικόνες μεταναστών μικροπωλητών (σημαίνουν) που δραστηριοποιούνται στην περιοχή του ιστορικού εμπορικού τριγώνου. Τα πλάνα σχεδόν επαναλαμβάνονται, συνοδευόμενα με την ίδια μουσική επένδυση, με τη διαφοροποίηση μόνο ότι η κάμερα ανά περιόδους εστιάζει («zoom in») στα προς πώληση εμπορεύματα. Σκοπός δεν είναι η προσωποποίηση του προβλήματος²² αλλά η καταγραφή και προβολή ενός νοσηρού για το νόμιμο εμπόριο περιβάλλοντος υπό το βλέμμα ενός εξωτερικού παρατη-

19. Οι λεζάντες συστήνουν το γλωσσικό μήνυμα το οποίο εξυπηρετεί έναν και μόνο σκοπό: το να στρέψει την οπτική του ακροατή προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Όπως αναφέρει και ο Barthes «...μέσα από ένα συχνά λεπτεπίλεπτο *dispatching*, έναν κατανομέα, τον τηλεκατευθύνει (τον αναγνώστη/ακροατή) προς μία εκ των προτέρων επιλεγμένη έννοια» (Barthes, 1988, σ. 48), ένα στοιχείο το οποίο είναι πολύ έντονο στο συγκεκριμένο βίντεο.

20. Στην σημειολογία η μετωνυμία χρησιμοποιείται για να εκφράσει την ύπαρξη συσχετίσεων και σχέσεων μεταξύ σημείων οι οποίες στηρίζονται σε κοινά αποδεκτούς κώδικες σκέψης και επεξεργασίας νοημάτων (Berger, 1982, σ. 33).

21. Στο σημείο αυτό η μουσική επένδυση (η οποία έχει ένα μονότονο αλλά γρήγορο τέμπο) σε ανατολίτικους ρυθμούς, σε συνδυασμό με τη λεζάντα «Σάββατο, 14/04/2007, Μεσημέρι, 150μ. από τη Βουλή των Ελλήνων», της οποίας προηγείται ένα *fade out* (κλείσιμο του πλάνου) και έπεται ένα *fade in* (άνοιγμα του πλάνου), έρχεται να ενισχύσει τη δυναμική της εικόνας και να επισημάνει την έναρξη της αφήγησης περί σχέσεων εμπορίου και κράτους.

22. Γι' αυτό άλλωστε δεν χρησιμοποιούνται κοντινά πλάνα («close-up») αλλά προτιμούνται τα μακρινά ή ακόμα και τα μεσαία.

ρητή. Η λεζάντα που επαναλαμβάνεται είναι «Παράνομο εμπόριο (λαθρεμπόριο), κατάληψη πεζοδρομίου, φοροδιαφυγή, αθέμιτος ανταγωνισμός», κατηγορίες οι οποίες αντανakλούν τις διαστάσεις που τείνει να λαμβάνει το πρόβλημα τόσο για τους καταναλωτές (κατάληψη πεζοδρομίου), για το κράτος (φοροδιαφυγή) και για τους ίδιους τους εμπόρους (αθέμιτος ανταγωνισμός).

Το άλλο πρόσωπο του Κάιν είναι οι παραβάσεις που κατ'εξακολούθηση γίνονται από τους ίδιους τους επιχειρηματίες. Ιδιωτικά αυτοκίνητα σταθμευμένα σε πεζόδρομους (παράνομη στάθμευση), προϊόντα στοιβαγμένα στα πεζοδρόμια (παράνομη κατάληψη πεζοδρομίου), φορτηγά σταθμευμένα σε πεζοδρόμια (μη τήρηση ωραρίου τροφοδοσίας, παράνομη στάθμευση), πάγκοι μικροπωλητών (αμφίβολη άδεια), συστήνουν μια άλλη σημαντική κατηγορία σημαινόντων. Η εικονοληψία ακολουθεί και στο σημείο αυτό το ίδιο μοτίβο, με μακρινά πλάνα («long shots») και την ίδια μουσική επένδυση, προκειμένου να καταγράψει τη χαοτική²³ κατάσταση που επικρατεί στο εμπόριο.

Η χαοτική αυτή κατάσταση, όμως, διαιωνίζεται χωρίς καμία παρέμβαση ή προθυμία από την πλευρά της πολιτείας για επίλυση του ζητήματος. Τα εκτελεστικά όργανα, που στην προκειμένη περίπτωση είναι η δημοτική αστυνομία, φαίνεται να διακατέχονται από μια άκρατη αναληγσία και απροθυμία δράσης. Η στάση αυτή της δημοτικής αστυνομίας απεικονίζεται στα ακόλουθα πλάνα:²⁴ α. Μεσαίο πλάνο («medium shot») – το οποίο χρησιμοποιείται για να αποδώσει τη σχέση των ατόμων με το γύρω περιβάλλον – δύο αστυνομικών να στέκονται στη μέση του δρόμου και να συζητάνε ενώ τριγύρω λαμβάνουν χώρα αποκάλυπτα παράνομες εμπορικές δραστηριότητες. Η λεζάντα που χρησιμοποιείται είναι «Μα πού είναι η Δημοτική Αστυνομία;» και η μουσική επένδυση είναι ένα νανούρισμα, το οποίο εξυπηρετεί δύο σκοπούς: πρώτον, τη διακωμώδηση της απραξίας της ιθύνουσας αρχής και, δεύτερον, τη δυσκαμψία των αρχών έναντι κυκλωμάτων τα οποία δρουν και συνδιαλέγονται με εκπληκτικούς ρυθμούς. β. Με μεσαίο πλάνο («medium shot») απεικονίζεται ένας αστυνομικός να διώχνει με χειρονομίες αλλοδαπούς μικροπωλητές, οι οποίοι, με τη σειρά τους, νωχελικά μαζεύουν τα προϊόντα τους. Ως μουσική επένδυση χρησιμοποιείται εδώ στρατιωτικό εμβατήριο και η λεζάντα «Φύγετε από εδώ παλιόπαιδα». Ενώ το σημαινόμενο περιεχόμενο

23. Η λέξη Χάος επαναλαμβάνεται ως λεζάντα κατά τη διάρκεια του video.

24. Επιλέξαμε να παρουσιάσουμε την ανάλυση κάποιων επιλεγμένων στιγμιοτύπων, το περιεχόμενο των οποίων παρουσιάζει κάποια σημειολογική διαφοροποίηση και όχι να προβούμε σε μια εξονυχιστική περιγραφή όλων των σκηνών.

είναι το ίδιο όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, ενδιαφέρον έχει η επιλογή του εμβλητικού το οποίο συνδέεται με την ενίσχυση του πολεμικού πνεύματος, της τάξης και πειθαρχίας και διαφύλαξης της ασφάλειας. Με τρόπο καυστικό αποδίδονται εδώ οι συνθήκες υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα ο «πόλεμος» κατά του παράνομου εμπορίου. Θα πρέπει να επισημάνουμε στο σημείο αυτό το γεγονός ότι η χρήση του εμβλητικού –όπως και σε επόμενες σκηνές με σημαίνοντα σημεία την αρβύλα²⁵ και μοτοσυκλέτα αστυνομικών²⁶– συστήνουν βασικούς κωδικούς,²⁷ μέσω των οποίων αναπαρίσταται και διαχέεται η έννοια της ομηρίας του νόμιμου εμπορίου και αναληθσίας των ιθυνόντων. Τα προαναφερόμενα σημεία αποτελούν κοινά αναγνωρίσιμα σύμβολα εξουσίας και πολιτικής προστασίας,²⁸ τα οποία είναι στενά συνδεδεμένα με την έννοια του κράτους και αυτοσυντήρησης αυτού. Οι συνειρμοί που ενεργοποιούν μάλιστα στη κοινή συνείδηση διακατέχονται από ένταση, παράγοντας δίπολα όπως εχθρός-σύμμαχος, ασφάλεια-απειλή.

Η δημοτική, όμως, αστυνομία κατέχει τη θέση εκτελεστικού οργάνου εξουσίας. Ως κύριος υπεύθυνος της προαναφερθείσας αταξίας αναγνωρίζεται και καταδεικνύεται η πολιτειακή εξουσία. Χρησιμοποιώντας μακρινά πλάνα («long shots») της πλατείας Κοιζιά, η κάμερα αρχικά εστιάζει σε μετανάστες μικροπωλητές που κάθονται στην πλατεία, ενώ έπειτα εστιάζει («zoom in») στο δημαρχείο. Τα παραπάνω δύο πλάνα λειτουργούν ως οπτικοακουστική καταγγελία της αναληθσίας που επιδεικνύουν οι ιθύνοντες. Η απειλή δεν είναι άορατη, αφού τείνει να δραστηριοποιείται ακόμα και μπροστά από το δημαρχείο, το οποίο αποτελεί μία από τις παρυφές της πολιτειακής εξουσίας. Η μουσική που συνοδεύει τα παραπάνω πλάνα είναι το τρα-

25. Σε επόμενη σκηνή η κάμερα ακολουθεί δύο αστυνομικούς, οι οποίοι περνούν μπροστά από αλλοδαπούς μικροπωλητές, χωρίς επί της ουσίας να παρεμβαίνουν στα τεκταινόμενα. Η κάμερα εστιάζει («zoom in»), όταν ο ένας αστυνομικός σηκώνει με το πόδι του ένα χαρτόνι που καλύπτει την κούτα ενός αλλοδαπού μικροπωλητή. Συνοδευόμενη λεζάντα: «Τι να χρησιμοποιούν οι αρβύλες των δημοτικών αστυνόμων»

26. Με μεσαίο πλάνο για μία ακόμα φορά παρουσιάζεται ένας αστυνομικός σε μοτοσυκλέτα, ο οποίος σταματάει μπροστά στους αλλοδαπούς και περιμένει να φύγουν. Ως μουσική επένδυση χρησιμοποιείται η σάλπιγγα του ιππικού, σηματοδοτώντας την παρουσία και διενέργεια του «έφιππου» σώματος ασφαλείας.

27. Πρόκειται για τους αποκαλούμενους manifestation codes, οι οποίοι υποδηλώνουν κοινωνικούς ρόλους.

28. Εδώ πρόκειται επί της ουσίας για μια κοινή τακτική των μαζικών μέσων επικοινωνίας. Το μήνυμα κωδικοποιείται στη βάση κοινών αναπαραστάσεων, οι οποίες με τη σειρά τους είναι πολιτισμικά και κοινωνικά παραγόμενες (Eco, 1972).

γούδι Nikita του Elton John, από το οποίο υποτιτλίζονται²⁹ μόνο μερικοί στίχοι και το οποίο, σε τελική ανάλυση, επιτελεί δύο βαρύνουσας σημασίας σημειολογικές λειτουργίες. Πρώτον, το πρόβλημα προσωποποιείται. Σε αντίθεση με προηγούμενα πλάνα, εδώ οι ευθύνες επιρρίπτονται στο δήμαρχο των Αθηνών ως κεφαλή μιας αρχής η οποία εμφανίζεται ανίκανη να επιτελέσει το βασικό της ρόλο: να διασφαλίσει τη βιωσιμότητα του δήμου. Το ερώτημα, όμως, είναι: πρόκειται περί ανικανότητας ή αδιαφορίας; Η απάντηση βρίσκεται στο περιεχόμενο των στίχων που επέλεξαν να υποτιτλίσουν- «Με βλέπεις ποτέ στον ύπνο σου; Διαβάζεις ποτέ τα γράμματά μου;»- το οποίο επιβάλλει να σταθούμε σε ένα δεύτερο σημείο ανάλυσης. Μέσω των προαναφερόμενων στίχων εκφράζεται με λυρικό τρόπο α. η κατάσταση του σύγχρονου ελληνικού πολιτικού γίνεσθαι, με έμφαση στην απόσταση που υφίσταται μεταξύ κυβερνομένων και κυβερνόντων, και β. η αδιαφορία που επιδεικνύουν οι ιθύνοντες απέναντι στα προβλήματα που αντιμετωπίζει το κύριο σώμα του λαού.³⁰

Τέλος, μια άλλη αναλυτική οπτική του υλικού σχετίζεται με την πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας, τη θέση της στην παγκόσμια κοινωνία και το κόστος που καλείται να πληρώσει από την άναρχη εικόνα που παρουσιάζει η αγορά του σήμερα. Η έννοια αυτή εκφράζεται μέσω της ακόλουθης σεκάνς σκηνών: αρχικά έχουμε ένα μακρινό πλάνο («long shot») της πλατείας Μοναστηρακίου και των παράνομων εμπορικών δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα εκεί. Η λεζάντα που συνοδεύει το πλάνο είναι «Ευρωγιουσουρούμ».³¹ Εν συνεχεία μεταφερόμαστε στην οδό Άρεως, ακολουθώντας ένα group με τουρίστες που επισκέπτεται την Αρχαία Αγορά. Με μεσαίο πλάνο («medium shot») η κάμερα καταγράφει τα αρχαία μνημεία και η λεζάντα που

29. Ο υποτιτλισμός λαμβάνει χώρα εδώ προκειμένου να δώσει έμφαση στο περιεχόμενο των στίχων, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση λειτουργεί ως σημειολογικός κώδικας.

30. Σύμφωνα και με τα πορίσματα της έρευνας πεδίου, το 78,7% των ερωτωμένων του κέντρου έδωσαν αρνητική απάντηση στο ερώτημα αν πιστεύουν ότι οι αρμόδιες υπηρεσίες του κράτους ενδιαφέρονται για τα προβλήματά τους. Το 3,3% ανέφεραν ναι, ενώ τέλος το 10,5% απάντησαν εν μέρει.

31. Η λέξη *Ευρωγιουσουρούμ* αποτελεί ένα νεολογισμό ο οποίος συντάσσεται στη βάση των εξής εννοιών: του ευρωπαϊκού ανήκειν και του γιουσουρούμ. Θα πρέπει να σταθούμε στο γεγονός ότι η ιδέα του ευρωπαϊκού ανήκειν όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας δεν είναι απόλυτα αποσφηνισμένη. Μια σειρά από ιστορικές και πολιτικοοικονομικές μελέτες καταδεικνύουν ένα και μόνο γεγονός, ότι το ελληνικό κράτος ή πιο συγκεκριμένα η ελληνική κοινωνία, ακόμα και σήμερα ταλανίζεται από ένα σημαντικό για τη συγκρότηση της ταυτότητά της ερώτημα: «Ανήκουμε στην Ανατολή ή στη Δύση;» (Για περισσότερες πληροφορίες πέρα από το κλασικό πα έργο του Ρενιέρη (1942), «Τι είναι η Ελλάς; Ανατολή ή Δύσις», μεγάλο ενδιαφέρον πα-

χρησιμοποιείται εδώ αναφέρει «Τι υπέροχος διάκοσμος για τα μνημεία μας». Το βίντεο τελειώνει με την εξής φράση: «Τέλος, δυστυχώς δεν υπάρχει τέλος», η οποία εκφράζει το φαύλο κύκλο μέσα στον οποίο έχει εγκλωβιστεί το ελληνικό εμπόριο.

Το εν λόγω υλικό, σύμφωνα και με τα ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν από την επιτόπια έρευνα που διεξήχθη, προοριζόταν να προβληθεί από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και μάλιστα από γνωστό τηλεοπτικό σταθμό. Σκοπός ήταν να μεταδοθούν τα προαναφερόμενα οπτικοακουστικά μηνύματα στο ευρύ κοινό, μια τακτική η οποία και επρόκειτο να εξυπηρετήσει τα εξής: πρώτον, να γνωστοποιήσει με καταγγελτικό τρόπο το γεγονός ότι, ενώ η αγορά μαστίζεται από την απειλή του παρεμπορίου, μια απειλή η οποία είναι ορατή, παράλα αυτά δεν λαμβάνονται τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπισή της· δεύτερον, έχει ως σκοπό, από τη μια, την κινητοποίηση της κοινής γνώμης και, από την άλλη, την ενεργοποίηση της ταυτότητας του σώματος των εμπόρων. Στόχος είναι, και στις δύο αυτές περιπτώσεις, η συγκρότηση της κοινής συναίνεσης και κατ' επέκταση η έμμεση προώθηση των προτεινόμενων μέτρων προς αντιμετώπιση της απειλής τού, όπως επανειλημμένα αναφέρουν οι ίδιοι, λαθρεμπορίου. Τα μέτρα αυτά αφορούν προτάσεις που επίσημα έχει καταθέσει ο εμπορικός σύλλογος Αθηνών, που όμως δεν έλαβαν την απαραίτητη προσοχή από το κράτος.³²

Αναλύοντας την παραπάνω αντίδραση του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών παρατηρούμε ότι η αναπαράσταση του παράνομου εμπορίου έχει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις. Αυτό που δεν είναι άμεσα αντιληπτό και αποτελεί ένα δεύτερο επίπεδο «ανάγνωσης» είναι το γεγονός ότι πίσω από την απειλή του παράνομου εμπορίου υποβόσκει για μία ακόμα φορά η απαξίωση που εισπράττουν οι επιχειρηματίες του κέντρου των Αθηνών από τους «άρχοντες» του κρατικού μηχανισμού. Το παρόν βίντεο έχει επί της ουσίας ένα κεντρομόλο νοηματικό άξονα: τη στάση των αρχών έναντι μιας κα-

ρουσιάζουν τα δημοσιευμένα πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών που έλαβε χώρα στο Βερολίνο τον Οκτώβριο του 1998). Η επιθυμητή πολιτισμική και κοινωνική σύμπραξη με τα αναπτυσσόμενα κράτη της Δύσης έρχεται στην ελληνική συνείδηση σε σύγκρουση με τους άρρηκτους δεσμούς που την ενώνουν με την Ανατολή, γεγονός που με τη σειρά του παράγει μια σχιζοφρενική σχεδόν αντίληψη για τη θέση της Ελλάδας στην παγκόσμια κοινωνία, από τη μια, αλλά για την συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας, από την άλλη (για ζητήματα κατασκευής της εθνικής ταυτότητας βλ. Anderson B., 1997, *Φαντασιακές κοινότητες: Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφ. Χαντζαρούλα, Αθήνα, Νεφέλη).

32. Την επίσημη θέση του Εμπορικού Συλλόγου –σύμφωνα με τα πεπραγμένα του ΔΣ τον Ιούνιο του 2007 – μπορεί κανείς να αναζητήσει στο <http://www.esathena.gr/modules/article/view.article.php/c101/313>.

τάστασης, η οποία τείνει να διαιωνίζεται και να αναπαράγεται χωρίς, όπως αναφέρουν οι ίδιοι οι έμποροι, να υπάρχει κάποιο τέλος. Στο επίκεντρο της διαμάχης για μια ακόμα φορά τοποθετούνται οι σχέσεις εμπόρων και κράτους και η αγωνία από την πλευρά του εμπορικού κύκλου των Αθηνών να ανακτήσει τον έλεγχο των συνθηκών της σύγχρονης αγοράς.

4. Συμπεράσματα – προς μία σύνθεση

Στις προηγούμενες ενότητες παρακολουθήσαμε πώς οι έμποροι του ιστορικού κέντρου της Αθήνας προσεγγίζουν, αντιδρούν και, σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης, νοσηματοδοτούν δύο μείζονος σημασίας προβλήματα: τις διαδηλώσεις, από τη μια, και το παράνομο εμπόριο, από την άλλη. Το σημείο εκείνο, όμως, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα της έρευνας πεδίου που διεξήχθη από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, στην ερώτηση «ποια θεωρείτε τη μεγαλύτερη απειλή για το κατάστημα/επιχείρησή σας»³³ το 11,8% των επιχειρηματιών του κέντρου απάντησε αυθόρμητα ο ανταγωνισμός, το 11,4% η οικονομική κρίση, ενώ οι πορείες/απεργίες συγκέντρωσαν μόλις το 7% και οι αλλοδαποί το 2,9%. Θα πρέπει, επίσης, να επισημάνουμε ότι το 4,6% ανέφερε ως μεγαλύτερη απειλή για τη βιωσιμότητα της επιχείρησής τους την πολιτική του κράτους.

Το στοιχείο εκείνο που αναδεικνύεται μέσα από τα δεδομένα είναι ότι, ενώ το πρόβλημα των πορειών και του παρεμπορίου αναγνωρίζεται ως παράμετρος ανασταλτική για την υγιή λειτουργία της αγοράς, από την άλλη πλευρά οι συνθήκες οικονομικού ανταγωνισμού είναι που *συγκριτικά* απασχολούν πιο έντονα τους επιχειρηματίες. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός, η αναδιάρθρωση της οικονομικής γεωγραφίας με την ανάπτυξη νέων εμπορικών κόμβων και την ενίσχυση των λεγόμενων εμπορικών πολυχώρων αποτελούν πια γεγονότα τα οποία τείνουν να απειλούν τη βιωσιμότητα των ευάλωτων μικρομεσαίων επιχειρήσεων, επιφέροντας σημαντικές αλλαγές στον εμπορικό και καταναλωτικό κόσμο εν γένει. Από την άλλη πλευρά, η διενέργεια του παράνομου εμπορίου έρχεται να επισημάνει στη συνείδηση των εμπόρων το γεγονός ότι η σύγχρονη ελληνική αγορά ταλανίζεται από απειλές οι οποίες δρουν ανε-

33. Τονίζουμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά συγκέντρωσε η κατηγορία κλοπές αλλά θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στη σύνταξη και δομή του ερωτηματολογίου και πιθανότατα όχι στις πραγματικές πεποιθήσεις των ερωτώμενων.

ξέλεγκτα υπό την ανοχή της κρατικής εξουσίας. Κατ' επέκταση, το κράτος από συνεργάτη του παραδοσιακού εμπορικού κόσμου, φαίνεται να μετατρέπεται τώρα σε απλό παρατηρητή και πολλές φορές θιασάρχη μιας κατάστασης η οποία στρέφεται εις βάρος των ίδιων. Οι σχέσεις κράτους και του παραδοσιακού εμπορικού κύκλου, όπως είναι εμφανές, έχουν αρχίσει ήδη να αλλάζουν και να αναδιαρθρώνονται σε μια καινούργια βάση.

Κατ' επέκταση, αν και η απειλή του συναθροίζεσθαι και του παρεμπορίου συστήνουν ορατά προβλήματα, στην προκειμένη περίπτωση τείνουν να καταλαμβάνουν τη θέση του αποδιοπομπαίου τράγου (Douglas, 1995), να μετατρέπονται δηλαδή σε εξιλαστήρια θύματα για την οικονομική και πολιτική εκτόνωση της πίεσης που υφίστανται οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Το αίτημα για προσαρμογή, στις νόρμες του σύγχρονου οικονομικού ανταγωνισμού, όπως είναι φυσικό, συνεπάγεται προβλήματα και δυσχέρειες, οι οποίες και γίνονται ακόμα πιο πιεστικές με τη φαινομενική τουλάχιστον άρση της εύνοιας του κράτους. Η αδιαφορία του κράτους να προβεί και να υλοποιήσει ένα ρυθμιστικό σχέδιο όσον αφορά τις πορείες αλλά και το παράνομο εμπόριο, η, κατά την άποψη των εμπόρων, άρνησή του να περιφρουρήσει τις επιχειρήσεις στο κέντρο της Αθήνας, αποτελούν για τους επιχειρηματίες ένδειξη της πολιτικής και κοινωνικής απαξίωσής τους. Μοναδικός τρόπος αποσυμφόρησης μιας τέτοιας τεταμένης οικονομικό-πολιτικής κατάστασης, η μεταβίβαση των ευθυνών σε δύο ήδη υπάρχοντα προβλήματα και η συλλογική-θεσμική και μη θεσμική- αντίδρασή τους ως μοναδική και δυνατότητα δράσης τους.

Τα ερωτήματα που φυσικά παραμένουν ανοικτά είναι τι σηματοδοτούν οι εξελίξεις αυτές και ποιες θα είναι οι επιπτώσεις στο σύγχρονο κοινωνικό ιστό. Ερωτήματα τα οποία όμως απαιτούν μια διαφορετικού τύπου ανάλυση η οποία και ξεπερνάει τα όρια αλλά και τους στόχους της παρούσας μελέτης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Balíkci, 1998, «Η κάμερα και ο άνθρωπος», στο Νικολακάκης (επιμ.), *Εθνογραφικός κινηματογράφος και ντοκιμαντέρ: θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Αιγόκερως, σ. 76-101.
- Banks M., 1998, «Ποια φιλμ είναι εθνογραφικά;», στο Νικολακάκης (επιμ.), *Εθνογραφικός κινηματογράφος και ντοκιμαντέρ: θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Αιγόκερως, σ. 113-127.

- Barthes R., 1988, *Εικόνα-Μουσική-Κείμενο* (μτφ. Σπανός), Αθήνα, Πλέθρον.
- Jodelet D., 1995, «Κοινωνική αναπαράσταση: Φαινόμενα, έννοια και θεωρία», στο Παπαστάμου-Μαντόγλου (επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία-κοινωνικές αναπαραστάσεις*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 124-163.
- Κωνσταντινίδου Χ., 2001, «Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και η παραγωγή νοήματος. Θεωρητικές προσεγγίσεις και προοπτικές», στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 108-109, Β' Γ', σ. 139-189.
- McQuail D., and Windahi S., 1993, *Μοντέλα επικοινωνίας: για τη μελέτη των μέσων μαζικής ενημέρωσης* (μτφ. Παπαθανασόπουλος Σ.), Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης.
- Νικολακάκης Γ. (επιμ.), 1998, *Εθνογραφικός κινηματογράφος και ντοκιμαντέρ*, Αθήνα, Αιγόκερως.
- Παπανούτσος Ε., 1949, *Ηθική*, Αθήνα, Ίκαρος.
- Σεραφετινίδου Μ., 2002, *Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Χατζηγιάννου Μ.Χ. και Μαυροειδή Μ., 2002, *Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών 1902-2002: Ιστορική αναδρομή στη συλλογική συνείδηση των εμπόρων*, Αθήνα, Κέρκυρα.

Ξενογλώσση

- Berger A., 1982c, *Media analysis techniques*, Beverly Hill, Sage.
- Collins, 1996, *Marxism and law*, Oxford University Press.
- Douglas T., 1995, *Scapegoats: Transferring blame*, London, Routledge.
- Eco U., 1972, «Towards a semiotic inquiry into the television message», Corner and Hathorn (eds), *Communication Studies: an introductory reader*, 1989, London, Edward Arnold.
- Gurr T. R., 1970, *Why men rebel*, N.J, Princeton University Press.
- Lasswell H. D., 1948, «The structure and function of communication in society», in Bryson (ed.), *The Communication of Ideas*, ed. Bryson, New York, Harper and Brothers.
- McAdam D., Tarrow S. and Tilly C., 2001, *Dynamics of contention*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Riley J.W. and Riley M.W., 1959, «Mass communication and the social system», in Merton R.K. et al. (eds), *Sociology Today*, New York, Basic Books.
- Schramm W., 1954, «How communication works», W. Schramm (ed.), *The process and effects of mass communication*, Urbana, University of Illinois Press.
- Tilly C., 2002, *Stories, identities and political change*, Lanham, Rowman & Littlefield.
- Tarrow S., 1998, *Power in movement: social movements and contentious politics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΑΠΟ ΠΑΡΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΣΕ ΖΗΤΗΜΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑΤΟΣ

Νικόλαος Κ. Ελευθερίου*

1. Πρόλογος

Ο επιστημονικός λόγος που αναδύθηκε και διαμορφώθηκε για τη μελέτη της μετανάστευσης στην Ελλάδα υπήρξε πεδίο σχεδόν αυτούσιας απορρόφησης και πιστής αντιγραφής θεωρητικών μοντέλων της αμερικάνικης ή δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας γύρω από την ερμηνεία της μετανάστευσης και της εγκληματικότητας που σχετίζεται και απορρέει από αυτήν. Η ελληνική περίπτωση της μετανάστευσης των τελευταίων δύο δεκαετιών ουδέποτε αποτέλεσε την πρωταρχική εμπειρική βάση, εκείνη τη θεωρητική αφετηρία και ιδεολογική πλατφόρμα μιας πρωτότυπης κριτικής προσέγγισης που να αναδεικνύει έναν αυθεντικό κοινωνιολογικό λόγο· έναν λόγο που να ενσωματώνει στην οπτική του τόσο το επίπεδο των ευρύτερων δομικών, συστημικών και θεσμικών αλλαγών, που συντελούνται στο οικονομικοκοινωνικό επίπεδο, όσο και τις επιμέρους πολιτισμικές ή άλλες ιδιαιτερότητες, που κυριαρχούν στο μικρόκοσμο των σχέσεων και δικτύων της κοινωνίας· έναν λόγο που να έχει ως απώτερο επιστημονικό ζητούμενο την επαναδιαπραγμάτευση των θεμελιωδών θεμάτων της ελληνικής κοινωνίας των δύο τελευταίων δεκαετιών.

Στο μακροεπίπεδο του ευρύτερου κοινωνικού χάρτη έχουμε να κάνουμε με μια διαδικασία μετασχηματισμού του ελληνικού κοινωνικού χώρου, μια παράμετρο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνικής δομής, όπως αυτή σταδιακά διαμορφώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. **Στο μικροεπίπεδο** των κοινωνικών δικτυώσεων και σχέσεων εστιάζουμε στον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα προσλαμβάνουν από τα διάφορα δίκτυα

*Ερευνητής Κοινωνιολόγος-Εγκληματολόγος, διδάκτορας του Τομέα Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου το γεγονός της μετανάστευσης. Εστιάζουμε στην ενεργοποίηση ενός άτυπου δικτύου κοινωνικού ελέγχου που έρχεται να δράσει συμπληρωματικά στα κενά και στις παραλείψεις ή αδυναμίες του επίσημου κοινωνικού ελέγχου δημιουργώντας έτσι έξω-θεσμικές μορφές θυματοποίησης και περιθωριοποίησης των μεταναστών. Μέσα σε αυτή την ευρύτερη επιστημολογική και θεωρητική προοπτική, ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε να αντλήσουμε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα από τα εμπειρικά ευρήματα όπως αυτά προέκυψαν πρόσφατα από σχετική έρευνα του ΕΚΚΕ αναφορικά με τους παράγοντες επηρεασμού της επιχειρηματικότητας των ελλήνων εμπόρων στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας.¹

2. Η θεωρητική προβληματική του αντικειμένου

Ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία τις δύο τελευταίες δεκαετίες είναι αυτό της μετανάστευσης. Αντικείμενο μελέτης του παρόντος άρθρου είναι να ικνηλατήσει τη διαλεκτική και δυναμική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε ένα γεγονός, όπως αυτό της μετανάστευσης, και των επιμέρους παραγόντων που τυχόν επιδρούν, αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν τις στάσεις και αναπαραστάσεις των κοινωνικών υποκειμένων σε σχέση με αυτό. Μας ενδιαφέρει δηλαδή –στο πλαίσιο περιορισμών του παρόντος άρθρου– να αναδείξουμε πώς στον ελληνικό χώρο το ζήτημα της μετανάστευσης συγκροτείται, συσχετίζεται, κατασκευάζεται και εν τέλει επενδύεται το μανδύα ενός ιδεολογικού διακυβεύματος μέσα από τους διαύλους του θεσμικού και άτυπου κοινωνικού ελέγχου. Εστιάζουμε στο πώς αυτό το γεγονός «προβληματικοποιείται» μέσα από τους μικρομηχανισμούς και τις μακροδομές της εξουσίας, πώς διαχέεται στο συλλογικό κοινωνικό φαντασιακό, και εν τέλει αναδεικνύεται σε ιδεολογικό διακύβευμα δημόσιας τάξης και ασφάλειας στην πάταξη της εγκληματικότητας.

Το γεγονός της μετανάστευσης προσεγγίζεται από τα περισσότερα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη ως μια «διακινδύνευση», ως «ένα κοινωνικό πρόβλημα»

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος ερευνητικού έργου με επιστημονικά υπεύθυνη την Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου με θέμα τη διεξαγωγή έρευνας για τους *Παράγοντες επηρεασμού της επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο διαμόρφωσης της Αναπτυξιακής πολιτικής της Χώρας* το οποίο υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών στο πλαίσιο του προγράμματος «ΑΡΙΣΤΕΙΑΣ» της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας του Υπουργείου Ανάπτυξης.

τις συνέπειες του οποίου «οφείλουμε» να «κανονικοποιήσουμε» και να «διαχειριστούμε» αστυνομικά και ποινικά. Θεωρούμε ως κοινωνικό πρόβλημα τις αρνητικές επιπτώσεις μιας ιδιαιτερότητας που αφορούν μέρος του πληθυσμού αλλά όχι άμεσα ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο. Ως ιδεολογικό διακύβευμα αναφερόμαστε σε εκείνες τις περιπτώσεις που ένα κοινωνικό πρόβλημα μετατρέπεται μέσω διαφόρων μηχανισμών σε πρόβλημα μείζονος σημασίας για ολόκληρη την κοινωνία. (Σ.Τσίλη, 1995, σ.39). Σε αυτόν τον πολιτικό σχεδιασμό, ο ποινικός εγκλεισμός διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στην «διαχείριση» της μετανάστευσης.

Η κοινωνία της διακινδύνευσης είναι μια κοινωνία εντατικού θεσμικού κοινωνικού ελέγχου που στοχεύει στον εντοπισμό, τον έλεγχο, υποταγή και απόταξη «επικίνδυνων» τάξεων από το κοινωνικό σύστημα (U. Beck, 1992, σ. 9-11). Στηρίζεται σε μια «λογιστική» κατηγοριοποίηση του πληθυσμού, στην διάχυση στο κοινωνικό σώμα ασαφών «διακινδυνεύσεων» μέσα από τους διακυβερνητικούς θεσμούς. Η διακυβέρνηση εστιάζει κυρίως στη διαχείριση αυτών των «διακινδυνεύσεων» και όχι στην αντιμετώπισή τους. Σε αυτή τη θεωρητική προοπτική, η έννοια της «κοινωνικής επικινδυνότητας» ορίζει συνεπώς ποιοι νομιμοποιούνται να είναι «εντός» και ποιοι «εκτός» μιας κοινωνίας. Η ανθρωπογεωγραφία του επίσημου κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα αφορά σε ένα ολοένα και διευρυνόμενο φάσμα ομάδων που από κοινωνικά υποκείμενα μετατρέπονται σε εν δυνάμει ποινικά αντικείμενα μέσα από μια ιδεολογικοπολιτική διαδικασία κατασκευής «διακυβευμάτων».

Η δεκαετία του 1990 υπήρξε για την Ελλάδα αφετηρία για μια σειρά από σημαντικές μεταβολές που συντελέστηκαν στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό πεδίο. Οι αλλαγές που βίωσε η Ελλάδα σε πολλά επίπεδα ήταν απόρροια της ετεροχρονισμένης, προβληματικής, ανολοκλήρωτης και ημιτελούς προσαρμογής της σε δεδομένα και συνθήκες που απασχόλησαν τις δυτικές κοινωνίες δεκαετίες πριν. Το γεγονός της μετανάστευσης στην Ελλάδα στα πρώτα του στάδια ήταν ένα ζήτημα που οικοδομήθηκε και κατασκευάστηκε από την υφιστάμενη οικονομική και πολιτική εξουσία με όρους ενός «παροδικού ιστορικού ατυχήματος». ² Ως «παροδικό ιστορικό ατύχημα» ορίζουμε την προσέγγιση ή την τάση αντιμετώπισης της μετανάστευσης ως ένα συγκυριακό ή παροδικό ιστορικό επεισόδιο εφήμερου χαρακτήρα. Η μετανάστευση σε αυτό το πλαίσιο αποτέλεσε αντικείμενο διαχείρισης μέσα στα πλαίσια ασφυκτικών θεσμικών πρακτικών και στρατηγικών

2. Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, 2003.

κοινωνικού ελέγχου, ποινικοποίησης και καταστολής, μετατρέποντας τα κοινωνικά υποκείμενα σε ποινικά αντικείμενα παρέμβασης. Στον ελληνικό κοινωνικό χάρτη την τελευταία εικοσαετία συγκροτείται σταδιακά ένα διευρυμένο κοινωνικό υπόστρωμα που διογκώνεται και αποτελεί αντικείμενο διαχείρισης τόσο μέσα από το ποινικό όσο και από περιποινικό και παραποινικό πεδίο.³ Αυτό το υπόστρωμα αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από τις πληθυσμιακές ομάδες των εξαρτημένων χρηστών απαγορευμένων ουσιών και των μεταναστών (νόμιμων ή μη), οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως ομάδες «υψηλού κοινωνικού κινδύνου» και η «διαχείρισή» τους ανάγεται σε ιδεολογικό διακύβευμα δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

Ως ποινικό πεδίο ορίζουμε ένα πλέγμα από ευδιάκριτα αλλά αλληλένδετα υποσυστήματα με κοινό σκοπό, κοινή λειτουργική αποστολή, που διαθέτουν ορισμένη δομή και αλληλεπιδρούν για να παράγουν ένα αποτέλεσμα. Είναι το σύνολο εκείνων των επίσημων διαδικασιών, πρακτικών, νόμων, θεσμών καθώς και διοικητικών συστημάτων, ποινικών μηχανισμών, ιδεολογικών στρατηγικών (αστυνομία, εισαγγελία, ποινικά δικαστήρια, ποινική γραφειοκρατία, σωφρονιστικά καταστήματα), που έχει στη διάθεσή του το κράτος προκειμένου να διευθετήσει κατασταλτικά κάποια κοινωνικά προβλήματα, κάποιες αρρυθμίες που παρουσιάζονται στο κοινωνικό πεδίο.⁴ Ο περιποινικός τομέας ενσωματώνει τις διοικητικές δομές του συστήματος, όπως η υπηρεσία επιμελητών ανηλίκων και η κοινωνική υπηρεσία της φυλακής. Ο παραποινικός τομέας ενσωματώνει όλες τις δημόσιες, κοινοτικές, ιδιωτικές υπηρεσίες και φορείς που δεν αποτελούν άμεσα κρίκο του ποινικού συστήματος, αλλά συνεργάζονται και συναντώνται με αυτό σε κάποιο στάδιο άσκησης του κοινωνικού ελέγχου. Τέτοιοι φορείς είναι οι κοινωνικές υπηρεσίες αποφυλακισμένων, ανηλίκων, οι θεραπευτικές μονάδες, οι οργανώσεις αρωγής των μεταναστών, τα κέντρα ψυχικής υγείας τοξικοεξαρτημένων και ψυχικά πασχόντων (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2002, σ. 36). Λαμβάνει χώρα μια πολιτικο-ιδεολογική «διασπορά» ποινικών, περιποινικών και παραποινικών πρακτικών κοινωνικού ελέγχου και αποκλεισμού. Αυτό το «κοινωνικό υπόστρωμα» αποτελεί το πεδίο εφαρμογής επιμέρους συμπληρωματικών πρακτικών διαχείρισης που συνιστούν ένα συγκροτημένο τρόπο αντιμετώπισης των «κοινωνικών προβλημάτων» και της «κοινωνικής επικινδυνότητας», όπως

3. Ν. Ελευθερίου, 2008, «Σχέση οικονομικοκοινωνικών συνθηκών και ποινικού εγκλεισμού: Η περίπτωση της Ελλάδας», διδακτορική διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 3-12.

4. Ό.π., σ. 27.

το εννοιολογικό περιεχόμενό τους προσδιορίζεται ιδεολογικά και πολιτικοοικονομικά κάθε φορά, και εσωκλείουν εκείνες τις κοινωνικές ομάδες, οι οποίες, σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική φάση, ορίζονται από τις πολιτικοοικονομικές ελίτ ως «διακινδύνευση» και «απειλή» της δημόσιας τάξης και εσωτερικής ασφάλειας.

Η πρωταρχικότητα των πολιτικοοικονομικών δομών, η ιδεολογική κυριαρχία τους στη διαμόρφωση των ατομικών δράσεων, της κοινωνικής πραγματικότητας, των θεσμικών μορφωμάτων, καθορίζουν τόσο τη μορφή και το περιεχόμενο των κοινωνικών γεγονότων, που ορίζονται ως «κοινωνικά προβλήματα» ή «ιδεολογικά διακυβεύματα», όσο και των τιμωρητικών στρατηγικών που επιλέγονται για την επίλυσή τους. Σε αυτό το αέναο «πολεμικό» παιχνίδι, το κράτος εδραιώνει και αναπαραγάγει την κυριαρχία του στον κοινωνικό σχηματισμό μέσα από τον καταπιεστικό και ιδεολογικό μηχανισμό του.⁵ Το κράτος είναι ο δημιουργός και επιδιαιτητής στη διαδικασία οριοθετήσεων, νοηματοδοτήσεων, εννοιοθετήσεων των κοινωνικών γεγονότων και των κοινωνικών σχέσεων καθώς και στην αναπαραγωγή τους. Υπό αυτό το πρίσμα, κάθε κοινωνικό γεγονός ορίζεται δυναμικά ως ιδεολογικό διακύβευμα από τη στιγμή που αυτό προκαλεί μια σειρά από αλυσιδωτές ασυμμετρίες οικονομικού, πολιτισμικού, πολιτικού, κοινωνικού χαρακτήρα στη λειτουργία και στην άσκηση της εξουσίας.

Σε αυτή τη θεωρητική προοπτική, όλες οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις είναι σχέσεις επιβολής και εξουσίας, άρα είναι στη ρίζα τους δομικά συγκρουσιακές. Κάτω από μια επίπλαστη, θνησιγενή, κοινωνική ειρήνη και συνοχή, διεξάγεται ένας διαρκής πρωτόγονος πόλεμος.⁶ Η πλειονότητα των επίσημων φορέων δημόσιου και πολιτικού λόγου υιοθετούν μια μονολιθική συλλογιστική, σύμφωνα με την οποία η μετανάστευση προσεγγίζεται και εν τέλει ορίζεται ως μια αυθύπαρκτη εξωγενής προβληματική οντότητα πέρα και έξω από το δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο εκδήλωσης και δραστηριότητάς της και

5. Σύμφωνα με τον Λ. Αλτουσέρ όλοι οι μηχανισμοί του κράτους λειτουργούν συγχρόνως και με καταπίεση και με ιδεολογία, με τη διαφορά πως ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους λειτουργεί με κυριαρχικό στοιχείο τη βία ενώ οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους λειτουργούν με κυρίαρχο την ιδεολογία (Λ. Αλτουσέρ, 1999, σ. 88).

6. Σύμφωνα με τον Μ. Φουκώ, η κινητήρια δύναμη των θεσμών και της τάξης είναι ο πόλεμος: «Η ειρήνη ακόμα και στα πιο μικρά γρανάζια της κάνει σιωπηρά πόλεμο. Ο πόλεμος αποτελεί τον ίδιο κωδικό της ειρήνης. Πολεμάμε λοιπόν ο ένας ενάντια στον άλλο, η κοινωνία ολόκληρη αποτελεί ένα πεδίο συνεχούς και αδιάλειπτης μάχης, στο πλαίσιο της οποίας συντασσόμαστε με τη μία ή την άλλη πλευρά. Ουδέτερο υποκείμενο δεν υπάρχει. Ο καθένας μας αναγκαστικά είναι αντίπαλος κάποιου άλλου» (Μ. Foucault, 2002, σ. 71).

ότι ως δομικό ενδογενές φαινόμενο της ελληνικής κοινωνίας. Αυτός ο λόγος αναπτύσσεται ως μια σύνθεση πολλαπλών απόψεων (πολιτικών, επιστημονικών, θρησκευτικών, οικονομικών), διαμορφώνεται μέσα από την ιδιαίτερη πολιτική των ΜΜΕ σε οικονομικό, οργανωτικό και επικοινωνιακό επίπεδο, και πραγματώνεται μέσα στις υφιστάμενες κοινωνικές, πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές δομές εξουσίας, των οποίων αποτελεί ήδη μέρος.

Η θυματοποίηση των μεταναστών από τους επίσημους φορείς και τα άτυπα δίκτυα κοινωνικού ελέγχου είναι το τελευταίο στάδιο μιας πολιτικής διαδικασίας, ενός πολιτικού σχεδιασμού, που, αφού πέρασε από το κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό πεδίο έγκρισης και αποδοχής, ενδυναμώθηκε και απέκτησε την απαιτούμενη κοινωνική νομιμοποίηση για τη θεσμική εφαρμογή της. Μια τέτοια πολιτική στρατηγική έρχεται να βαδίζει στα χνάρια μιας ενιαίας και συμπαγούς συντηρητικής ευρωπαϊκής αντίληψης περί της αντιμετώπισης της μετανάστευσης ως ιδεολογικού διακυβεύματος. Δεν εμφωλεύει δηλαδή στα στενά όρια του ποινικού συστήματος, αλλά διαχέεται και απλώνεται σε όλο το φάσμα των υφιστάμενων κοινωνικοοικονομικών δομών και δικτύων. Η ιδεολογική σύνδεση της μετανάστευσης με θέματα δημόσιας τάξης και ασφάλειας που επιτελείται από τις πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές ελίτ έδωσε το απαραίτητο άλλοθι στην πολιτική εξουσία για να στοχοποιηθούν οι μετανάστες από τον επίσημο κρατικό μηχανισμό και να τους αποδοθούν πολλά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα όπως η εγκληματικότητα, η ανεργία, οι ανισότητες, και η τρομοκρατία. Το ποινικό κράτος αναλαμβάνει να «εξουδετερώσει» πρώτα ιδεολογικά, μέσα από τους διάφορους ιδεολογικούς μηχανισμούς του, και μετά κατασταλτικά. Η ιδεολογική αποστολή του κράτους προηγείται της κατασταλτικής του πρακτικής την οποία προπαρασκευάζει και αποτελεί άμεση συνέχεια και προέκτασή της σε διάφορα ζητήματα τα οποία βαφτίζει ως «κοινωνικά προβλήματα». ⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, η μεταναστευτική πολιτική ανάγεται και υπάγεται αποκλειστικά σε μια αντεγκληματική πολιτική, η οποία στοχεύει στην αποτελεσματική διαχείριση της μετανάστευσης και τη συρρίκνωση της λαθρομετανάστευσης.

7. Σύμφωνα με τον Μ. Φουκώ: «Ένας ηλίθιος τύραννος μπορεί να καθυποτάξει τους σκλάβους του δένοντάς τους με σιδερένιες αλυσίδες, αλλά ένας αληθινός πολιτικός άνδρας τους δένει πολύ πιο σίγουρα με την αλυσίδα των δικών τους ιδεών... πάνω στους απαλούς ιστούς του εγκεφάλου θεμελιώνονται οι πιο ισχυρές Αυτοκρατορίες» (M. Foucault, 2005, σ. 135).

3. Τα εμπειρικά ευρήματα

Μία από τις σημαντικότερες ίσως πτυχές της μετανάστευσης, που εντάσσεται στο παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο μελέτης, είναι δίχως άλλο η νέα οικονομική πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται με την εισροή των μεταναστών και την δραστηριοποίησή τους νόμιμα ή μη στην αγορά εργασίας, τη διείσδυση και εμπλοκή τους άμεσα ή έμμεσα στην εγχώρια επιχειρηματικότητα και ειδικότερα στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα επιστημονικά ευρήματα για τους αλλοδαπούς όπως προέκυψαν μέσα από πρόσφατη έρευνα η οποία κατέγραψε τον τρόπο επηρεασμού της επιχειρηματικότητας των Ελλήνων επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας.⁸ Η οικονομική παράμετρος της μετανάστευσης, στο πλαίσιο διεθνούς οικονομικής συγκυρίας, και η «ανάγνωση» του ζητήματος της μετανάστευσης με αφετηρία το οικονομικό πεδίο δεν αποκλείουν ούτε περιορίζουν μια ερευνητική μελέτη αποκλειστικά σε οικονομικοτεχνικά ή λογιστικά συμπεράσματα. Τουναντίον, μπορούν να αντληθούν συμπεράσματα ευρύτερης οπτικής, έχοντας ως βάση ερμηνείας ένα οικονομικό υπόστρωμα, αλλά διευρύνοντας τον ορίζοντα της μελέτης και σε άλλα πεδία, τα οποία αναδύονται ανάγλυφα μέσα από τις απαντήσεις και αποκρίσεις των ερωτώμενων-πρωταγωνιστών σε μια σειρά ερωτήσεων που τίθενται. Έτσι μπορούμε να οδηγηθούμε σε μια σειρά από υποθέσεις εργασίας οι οποίες ίσως να αποτελέσουν στο μέλλον γόνιμο επιστημονικό έδαφος για την περαιτέρω έρευνα στο ζήτημα της μετανάστευσης.

Χάριν εννοιολογικής σαφήνειας, πρώτα θα εισαγάγουμε ορισμένες διακρίσεις μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών αλλοδαπών (Μ. Πετρονώτη, Α. Τριανταφυλλίδου, 2003, σ. 16-17). Οι μετανάστες, σύμφωνα με ένα γενικό ορισμό, θα λέγαμε ότι είναι υπήκοοι κρατών εκτός ΕΕ που έχουν εισέλθει νόμιμα ή μη στην Ελλάδα με σκοπό την εγκατάσταση και την ανεύρεση προσωρινής ή μόνιμης εργασίας. Οι εθνοτικοί Έλληνες ανήκουν εν μέρει στην κατηγορία «μετανάστης», εφόσον είναι ελληνικής καταγωγής και ασπάζονται το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα (π.χ. οι Βορειοηπειρώτες είναι Αλβανοί υπήκοοι, κυρίως από τη νότιο Αλβανία), αλλά αυτοπροσδιορίζονται και αναγνωρίζονται από το ελληνικό κράτος ως Έλληνες από εθνοτική και πολιτισμική άποψη. Οι αιτούντες άσυλο είναι υπήκοοι κρατών εκτός ΕΕ που εισέρχονται στην Ελλάδα νόμιμα ή μη ζητώντας να αποκτήσουν την ιδιότητα

8. Βλ. υποσημείωση 1.

του πρόσφυγα, επειδή (όπως ισχυρίζονται) φοβούνται ότι θα διωχθούν στη χώρα προέλευσής τους εξαιτίας της φυλετικής τους ταυτότητας ή πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι πρόσφυγες είναι αλλοδαποί που αποκτούν την ιδιότητα του πολιτικού πρόσφυγα από το ελληνικό κράτος ή από την ελληνική αντιπροσωπεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. Οι παλιννοστούντες είναι υπήκοοι χωρών εκτός ΕΕ, οι οποίοι κατάγονται από την Ελλάδα ή περιοχές εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους που είχαν άλλοτε δεχθεί την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού (δηλαδή μετανάστες από την περιοχή του Πόντου στη νότια ακτή της Μαύρης Θάλασσας μέχρι τις πρώην Σοβιετικές δημοκρατίες). Οι επαναπατρισθέντες Έλληνες μετανάστες είναι όσοι επιστρέφουν οικειοθελώς στην Ελλάδα μετά από μια περίοδο μόνιμης εγκατάστασης στο εξωτερικό. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας μπορεί να είναι Έλληνες πολίτες ή να έχουν αποκτήσει την υπηκοότητα της χώρας που τους φιλοξένησε. Τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών ανήκουν στην κατηγορία αυτή. Να αναφέρουμε επίσης ότι με την έννοια «μεταναστευτικό καθεστώς» εννοούμε το σύνολο των θεσμικών και κοινωνικών δράσεων όλων εκείνων των φορέων (πολιτικών, συλλογικών, ατομικών) που εμπλέκονται και συγκροτούν την δεδομένη μεταναστευτική πραγματικότητα.

Μετά τις απαραίτητες εννοιολογικές διασαφηνίσεις, θα προχωρήσουμε τώρα στα κυριότερα ερευνητικά πορίσματα, κατά τη γνώμη του γράφοντος, τα οποία και παρουσιάζονται συνοπτικά, γιατί η ερευνητική εμπειρία, όσο συννεπής και αν προσπαθήσει να είναι, δεν δύναται να υποκαταστήσει τη βιωματική εμπειρία των ίδιων των εμπλεκόμενων κοινωνικών φορέων και υποκειμένων:

- **Κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά:** Το κυρίαρχο προφίλ των περισσότερων ερωτώμενων είναι ιδιοκτήτες μίας επιχείρησης (59,9%), κύριας απασχόλησης (93,7%), άντρες (59,7%), ηλικίας 24-65 ετών (92,3%), απόφοιτοι λυκείου (53,4%), παντρεμένοι με παιδιά (52,5%), και Έλληνες (98%). Ο κύριος λόγος που αποφάσισαν να δραστηριοποιηθούν στο ευρύτερο εμπορικό κέντρο είναι διότι το αξιολόγησαν ως καλή περιοχή με οικονομικά εμπορικά κριτήρια, εύκολα προσβάσιμο από την πλειονότητα του κόσμου με δημόσιες συγκοινωνίες. Θα λέγαμε, συνεπώς, ότι ο Έλληνας ιδιοκτήτης επιχειρηματίας, άντρας, έγγαμος, απόφοιτος λυκείου και σε ενεργή παραγωγική ηλικία είναι το κυρίαρχο δείγμα της έρευνας αυτής.
- **Οι μετανάστες-αλλοδαποί:** Το 73, 8% των ερωτωμένων δηλώνει ότι δεν απασχολεί αλλοδαπούς εργαζόμενους στην επιχείρησή του κυρίως γιατί δεν έτυχε ή δεν έχει ανάγκη (50%), ενώ ένα άλλο 50% είτε δεν αναγνω-

ρίζει κάποιο θετικό στοιχείο σε πιθανή συνεργασία με αλλοδαπό είτε δεν βρίσκει, την ίδια στιγμή που το 41% των ερωτώμενων βρίσκει διάφορα αρνητικά στοιχεία σε μια πιθανή συνεργασία τους με αλλοδαπούς. Το 69,4% δηλώνει ότι ο ίδιος και η οικογένειά του δεν ψωνίζει από καταστήματα αλλοδαπών είτε γιατί δεν τα εμπιστεύεται (47,5%), είτε γιατί δεν έτυχε ή δεν χρειάστηκε (30%). Το 80% των ερωτώμενων έχει είτε αρνητική είτε αδιάφορη γνώμη για τις ξένες επιχειρήσεις που υπάρχουν στην περιοχή του. Την ύπαρξη αλλοδαπών στην περιοχή την αξιολογεί θετικά το 11,6% και αρνητικά ή αδιάφορα 85% των ερωτώμενων. Ποσοστό 82% αξιολογεί αρνητικά ή αδιάφορα την ύπαρξη αλλοδαπών επιχειρηματιών στην περιοχή του και το 68% θεωρεί τους Κινέζους ως τη βασική εθνικότητα που δραστηριοποιείται επιχειρηματικά στην περιοχή.

- **Δημόσια ασφάλεια:** Το 41% των ερωτωμένων θεωρεί λίγο ή καθόλου ασφαλή την περιοχή λειτουργίας της επιχείρησης, στο 52% έχουν υποπέσει σχετικά συχνά ως πολύ συχνά (77%) στην αντίληψή του επιθέσεις κατά προσώπων στην περιοχή, ενώ στο 57,8% έχουν υποπέσει στην αντίληψή του παράνομες ενέργειες κατά καταστημάτων στην περιοχή της επιχείρησής του, ενώ θεωρεί τους Αλβανούς ως την εθνικότητα που είναι κυρίως υπεύθυνη για κάθε είδους επιθέσεις και παρανομίες (21%). Ως απειλή για τα εμπορεύματά τους θεωρούν τους χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, την πληθμελή αστυνομική παρουσία και την αύξηση της εγκληματικότητας. Συνέπεια των παραπάνω είναι ποσοστό 50,8% να έχει ασφαλίσει τα εμπορεύματά του σε κάποια ασφαλιστική εταιρεία. Τέλος, ποσοστό 75% θεωρεί ότι δεν εισακούονται τα προβλήματά του από τις αρμόδιες υπηρεσίες του κράτους.
- **Πλανόδιοι μικροπωλητές:** Οι ερωτώμενοι έχουν για τους πλανόδιους μικροπωλητές αρνητική ή αδιάφορη γνώμη σε ποσοστό 81,2%, έχουν διαπιστώσει τη διενέργεια παραεμπορίου (76,2%) από συχνά έως πολύ συχνά, κάτι το οποίο τους δημιουργεί κάποιο είδους πρόβλημα (61,8%). Από την άλλη πλευρά, μόλις το 17,7% θεωρεί τους πλανόδιους μικροπωλητές τον πιο ισχυρό ανταγωνιστή τους. Οι ερωτώμενοι επιθυμούν τη λήψη αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου (57,6%), να τους επιβάλλει το κράτος κάποιας μορφής κυρώσεις (53,6%), ενώ, αφ' ενός, δεν επιθυμούν αυτοί οι πλανόδιοι να δραστηριοποιούνται ελεύθεροι (73,7%), αλλά δεν επιθυμούν να οδηγούνται και στις φυλακές (71,3%), αφ' ετέρου, επιθυμούν είτε να μεταφερθούν σε άλλη περιοχή (42,2%) είτε, κυρίως, να δημιουργηθούν ειδικό χώρο άσκησης της εμπορίας τους νόμιμα (82,5%). Το 21,2% επιθυμεί την απέλαση των πλανόδιων μικροπωλητών.

4. Γενικά συμπεράσματα

Από τα παραπάνω ευρήματα αυτό που μπορεί να εξαχθεί ως ένα πρώτο γενικό συμπέρασμα δεν είναι τόσο μια ξεκάθαρη ξενοφοβική τάση του Έλληνα επιχειρηματία έναντι του μετανάστη, όσο περισσότερο μια τάση παθητικής αδιαφορίας χρωματισμένης με έντονες αρνητικές στερεοτυπικές αναπαραστάσεις, που, ενδεχομένως, να αποτελέσει βάση και για ξενοφοβικές αντιδράσεις, οι οποίες, ίσως, και να υποκρύπτονται συνειδητά ή και να συνηρούνται σε ένα υπολανθάνον καθεστώς. Γι' αυτόν το λόγο, μια παγιωμένη αρνητική γνώμη που ενδεχομένως έχουν οι Έλληνες για τους αλλοδαπούς δεν είναι πάντα κάτι το ανικνεύσιμο ή μετρήσιμο σε κοινωνικές έρευνες. Αυτό που είναι ωστόσο αρκετά σαφές είναι η έλλειψη θετικής άποψης για το ρόλο του μετανάστη, όποιος και να είναι αυτός ο ρόλος, άποψη που μπορεί να κινείται σε ένα ευρύ σχετικά φάσμα, από την πλήρη αδιαφορία για τη θέση του στην ελληνική κοινωνία μέχρι και την κατηγορηματική αρνητική γνώμη γι' αυτόν.

Οι απαντήσεις των ερωτωμένων δείχνουν έλλειψη ανοχής και ελαστικότητας έναντι των αλλοδαπών, που εκδηλώνεται όχι τόσο μέσα από την ανάγκη για τιμωρία ή την απέλαση των μεταναστών, όσο με την αδιαφορία τους γι' αυτή την κοινωνική ομάδα, την οποία, ωστόσο, δεν θέλουν ή καλύτερα δεν δείχνουν μέσα από τις απαντήσεις τους να αντιμετωπίζουν ρατσιστικά. Από την άλλη μεριά, έχουν εσωτερικεύσει το γεγονός της μετανάστευσης ως ένα «κοινωνικό πρόβλημα» ή «απειλή», κάτι το οποίο διευκολύνει την εξουσία να το αναγάγει σε ιδεολογικό διακύβευμα δημόσιας τάξης.

Η μετανάστευση κατασκευάστηκε, οριοθετήθηκε και αντιμετωπίστηκε μέχρι τις ημέρες μας ως πρόβλημα και όχι ως κοινωνικοπολιτισμικό γεγονός. Ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος και ένας άτυπος κοινωνικός ρατσισμός αντικατέστησαν μιαν μεταναστευτική πολιτική ένταξης των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία. Η αντιμετώπιση των μεταναστών ως «κοινωνικό πρόβλημα» και κατόπιν η αναγόρευσή του σε ιδεολογικό διακύβευμα δημόσιας τάξης και ασφάλειας είναι η βασική στρατηγική διαχείρισης του κράτους γιατί εξυπηρετεί την εύρυθμη λειτουργία πολλών μηχανισμών και επιπέδων:⁹

9. Σύμφωνα με τον Μ. Φουκώ, η λέξη στρατηγική χρησιμοποιείται για να κατονομάσει την επιλογή των μέσων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη ενός σκοπού, πρόκειται για την ορθολογικότητα που τίθεται σε λειτουργία για να επιτευχθεί ένας αντικειμενικός σκοπός. Ο αντικειμενικός σκοπός είναι να δράσεις πάνω σε έναν αντίπαλο με τέτοιο τρόπο ώστε ο αγώνας να είναι γι' αυτόν αδύνατος (Μ. Foucault, 1991, σ. 97-98).

Στο πολιτικό επίπεδο, οι πολιτικές πρακτικές και στρατηγικές του κράτους καθορίζουν πρωτίστως και στο μεγαλύτερο βαθμό τις εξελίξεις στο ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό πεδίο σε κάθε σύγχρονο καπιταλιστικό μετασχηματισμό. Έτσι και το φαινόμενο της μετανάστευσης υπήρξε αντικείμενο ενός πολιτικού σχεδιασμού και προγραμματισμού που πρώτα επεδίωξε να προσελκύσει αλλοδαπό φθηνό εργατικό δυναμικό από τις γειτονικές χώρες, και έπειτα σχεδίασε το μόνιμο κοινωνικό αποκλεισμό και περιθωριοποίηση των αλλοδαπών. Η ανυπαρξία μεταναστευτικής πολιτικής οδήγησε βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα σε σοβαρές παρενέργειες. Το ελληνικό κράτος, αφού πρώτα προκάλεσε τη μαζική εισροή αλλοδαπών σε μια χώρα που δεν είχε τις κοινωνικοοικονομικές υποδομές και προϋποθέσεις να δεχτεί και να αποδεχτεί εκατομμύρια στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας, στη συνέχεια τους εξώθησε σε ένα ημιπαράνομο καθεστώς κατηγοριοποιώντας τους ως «κοινωνικό πρόβλημα». Το κράτος όχι μόνο δεν απέτρεψε την ανεξέλεγκτη εισροή εκατομμυρίων αλλοδαπών που ήταν, εκ των πραγμάτων, αδύνατο να απορροφηθούν από την ελληνική οικονομική και κοινωνική ζωή, αλλά, αντίθετα, τους θεώρησε υπαίτιους για όλα σχεδόν τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα της χώρας. Η αυξημένη εκπροσώπηση και εμπλοκή των αλλοδαπών στο ποινικό σύστημα και στις ελληνικές φυλακές είναι η άμεση συνέπεια του πολιτικού σχεδιασμού της μη πλήρους ενσωμάτωσής τους στην κοινωνία. Η άποψη που επικρατεί, βάσει της οποίας η ανεργία, η εγκληματικότητα, η φτώχεια απορρέουν από την υπερβολική μετανάστευση, εξακολουθεί να κυριαρχεί στην επίσημη δημόσια σφαίρα και αναπαράγεται και σε όλο το φάσμα της κοινωνίας. Σε αυτήν τη θεωρητική προοπτική οφείλουμε να εντάξουμε και την ευρωκοινωνική πολιτική αντιμετώπισης των μεταναστών, η οποία αποσκοπεί, αφ' ενός, στη δόμηση ενός εσωτερικού ευρωπαϊκού χώρου «ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» (Γ. Π. Νικολόπουλος, 2005, σ. 323-332) αποστειρωμένου από ανεπιθύμητους εισβολείς (π.χ. μετανάστες) και, αφ' ετέρου, στο διαρκή και αποτελεσματικό έλεγχο των ήδη υπαρχόντων εντός των τειχών της.

Στο κοινωνικό επίπεδο, η Ελλάδα βίωσε για πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία της την ανεξέλεγκτη μαζική εισροή αλλοδαπών. Ουσιαστικά γεννήθηκε στα σπλάχνα της ελληνικής κοινωνικής δομής μια νέα κοινωνική ομάδα, «οι άλλοι» η οποία εξαρχής διαφοροποιήθηκε από το υπόλοιπο κοινωνικό σώμα. Η κοινωνική ομάδα των μεταναστών χαρακτηρίστηκε με αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις από επίσημους και ανεπίσημους φορείς του δημόσιου λόγου παγιώνοντας ένα βαθύτατο κοινωνικό χάσμα, που μέσα στα επόμενα χρόνια νομοτελειακά θα δημιουργήσει οξύτατα κοινωνικά

προβλήματα. Έχει δημιουργηθεί, με άλλα λόγια, ένα σύγχρονο υποπρολεταριάτο στις παρυφές της ελληνικής κοινωνικής δομής, που βραχυπρόθεσμα θα απαιτήσει ίσα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά, δικαιώματα και θα τροφοδοτήσει εντονότερες κοινωνικές συγκρούσεις, διότι κάτι τέτοιο θα έρθει σε άμεση αντιπαράθεση με τα υφιστάμενα οικονομικοκοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα. Το ιδεολόγημα της δημόσιας εσωτερικής ασφάλειας που προέκυψε μετά την 11η Σεπτεμβρίου τροφοδότησε και τον ελληνικό κοινωνικό και πολιτικό χώρο με αισθήματα ανασφάλειας, λειτουργώντας ως νομιμοποιητική βάση για κατασταλτικές πολιτικές και πρακτικές αντιμετώπισης της μετανάστευσης. Ενεργοποιήθηκε σε όλες του τις πτυχές ο αστυνομικοποινικός μηχανισμός και ο ποινικός εγκλεισμός, και η κοινωνική περιθωριοποίηση των αλλοδαπών έρχεται ως βασική απαίτηση του κοινωνικού συνόλου, διότι έτσι ικανοποιούνται οι συλλογικές ψυχολογικές ανάγκες του για μια «καθαρή, ασφαλή και ομοιογενή» εθνικά, πολιτισμικά και θρησκευτικά ελληνική κοινωνία.

Στο οικονομικό επίπεδο, οι μετανάστες ως φθινό ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό κατέλαβαν θέσεις στην παραοικονομία και προσέφεραν μαύρη εργασία σε τομείς όπως οι κατασκευές, τα ιδιωτικά νοικοκυριά, οι βιομηχανίες και ο γεωργικός τομέας. Η διατήρησή τους σε παράνομο καθεστώς ήταν προς όφελος τόσο του κράτους όσο και της κοινωνίας από οικονομική άποψη. Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική στοχεύει στη μετατόπιση προς την παρανομία ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών που είχαν προηγουμένως ενταχθεί στις διαδικασίες νομιμοποίησης. Ενώ δεν υπάρχει η δυνατότητα νομιμοποίησης των μεταναστών που συνεχίζουν να είναι παράνομοι, αυξάνεται ο αριθμός των παράνομων μεταναστών λόγω των γραφειοκρατικών εμποδίων που αντιμετωπίζουν για να παραμείνουν νόμιμοι όσοι έχουν κατά το παρελθόν νομιμοποιηθεί. Ακολουθούμε μια αντίστροφη πορεία και επιδιώκεται να δημιουργηθούν οι όροι και οι συνθήκες αποχώρησης ενός υπολογίσιμου μέρους των αλλοδαπών από την Ελλάδα. Ο θεσμικός και άτυπος κοινωνικός έλεγχος των αλλοδαπών εξυπηρέτησε τόσο ως απειλή-προτροπή υπέρ της διατήρησης της παράνομης διαμονής και εργασίας τους, αλλά και προς τη συρρίκνωση των μισθών τους υπό το βάρος της απέλασης και σύλληψης. Πίσω από το επιχείρημα ότι η Ελλάδα δεν «αντέχει» τόσους μετανάστες, ελλοχεύει ο φόβος αλλοίωσης των υφιστάμενων οικονομικοκοινωνικών συσχετισμών και ιεραρχήσεων της εθνικής κοινωνίας. Η μετανάστευση στο οικονομικό επίπεδο δεν δημιουργεί νέα προβλήματα, αλλά μάλλον αναδεικνύει με δραματικό τρόπο τα υπάρχοντα δομικά οικονομικοκοινωνικά προβλήματα.

Στο θεσμικό επίπεδο, παρατηρείται ένα σημαντικό κενό. Η κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα που βιώνει η Ελλάδα σήμερα τη διαφοροποιεί σε σχέση με τη δεκαετία του 1970 που ψηφίστηκε το Σύνταγμα. Τα ατομικά, κοινωνικά, πολιτικά δικαιώματα που κατοχυρώνει το Ελληνικό Σύνταγμα δεν αφορούν τους μετανάστες με αποτέλεσμα ο κοινός νομοθέτης να διαθέτει τη διακριτική ευχέρεια για τη θέσπιση σημαντικών αποκλίσεων από τη συνταγματική προστασία. Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο όπως εξελίχθηκε ιστορικά¹⁰ μέχρι τις ημέρες μας και, παρά τις εξαγγελίες των υπευθύνων για μια εκ βάθρων αναθεώρηση της ισχύουσας κατάστασης, βρίθκει παρερμηνειών εφαρμογής, με συνέπεια όχι μόνο να μην ρυθμίζει τους ήδη υπάρχοντες λαθρομετανάστες αλλά ουσιαστικά να δρά αποτρεπτικά στην υποβολή αιτήσεων από την πλειονότητα των μεταναστών οι οποίοι επέλεξαν να παραμείνουν εκτός διαδικασίας νομιμοποίησης. Οι συνεχείς μεταβολές του θεσμικού πλαισίου ρύθμισης της μετανάστευσης αποτελούν ομολογία νομοθετικών κενών και ανεπαρκειών, ενώ είναι και αποτέλεσμα της προσαρμογής του νομοθέτη σε διαδεδομένες κοινωνικές πρακτικές. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι σε αρκετές περιπτώσεις το κράτος και η διοίκηση αναγκάζονται να προσαρμόζονται στις κοινωνικές αυτές πρακτικές και πραγματικότητες, αναιρώντας πολλές φορές την ίδια τη φιλοσοφία του νομοθετικού πλαισίου. Από μια αστυνομοκρατική λογική αντιμετώπισης του φαινομένου περάσαμε σταδιακά σε διοικητικές και γραφειοκρατικές μεθόδους αντιμετώπισης, η διοίκηση και οι διοικητικοί μηχανισμοί ανακηρύχθηκαν από το κράτος ως ο μοναδικός συνομιλητής των μεταναστών. Η διοικητική ανεπάρκεια εξάλλου επιστρατεύεται πολύ συχνά από το ίδιο το κράτος ως ο βασικός λόγος διαιώνισης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στη χώρα μας. Η επαναλαμβανόμενη επίκληση του επιχειρήματος αυτού ωστόσο δεν πείθει. Αντίθετα αποτελεί έναν εδραιωμένο μύθο που υποκρύπτει την πραγματική φύση του μεταναστευτικού προβλήματος. Η κυβερνητική πολιτική παρέμεινε συνολικά εγκλωβισμένη στο ίδιο (αντι)μεταναστευτικό πλαίσιο. Ο νόμος 3536/2007 όχι μόνο δεν ικανοποίησε κανένα από τα βασικά αιτήματα των μεταναστών, αλλά, αντιθέτως, διατήρησε τη βασική συλλογιστική του προηγούμενου θεσμικού πλαισίου που θέλει τους μετανάστες να είναι όμηροι των εργοδοτών με συρρικνωμένα δικαιώματα ώστε να αποτελούν φτηνή εργατική δύναμη. Αντιθέτως, ουσιαστικά ζητήματα, όπως τα δικαιώματα των μεταναστών δεύτερης γενιάς, η εκχώρηση δικαιωμάτων οικογενειακής συνένωσης χωρίς ασφυκτικούς περιορισμούς, η κοινω-

10. Αναφέρουμε ενδεικτικά τους νόμους 2910/2001, 3386/2005, 3536/2007.

νική ένταξη με συγκεκριμένα μέτρα και δίχως αοριστολογίες, η άμεση άρση του αυστηρού και ανελεύθερου καθεστώτος απονομής ιθαγένειας κ.λπ. δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ενασχόλησης των αρμόδιων υπουργείων. Τελικό συμπέρασμα όλων των παραπάνω είναι η επίδειξη ξενοφοβικών αντανακλαστικών του νομοθέτη, ο οποίος αντιλαμβάνεται τη μεταναστευτική πολιτική ως φιλανθρωπία με μοναδικό διαμεσολαβητικό σύνδεσμο τον επικεφαλής μιας δημόσιας υπηρεσίας.

Στο ιδεολογικό-συμβολικό επίπεδο, οι αυστηρές νομοθετικές ρυθμίσεις, ο αστυνομικός έλεγχος και ο ποινικός εγκλεισμός των αλλοδαπών αποτέλεσε την επίσημη εφαρμογή στην πράξη της διχοτομικής διάκρισης «Εμείς-Άλλοι». Σε όλα τα επιμέρους οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά δίκτυα και πεδία συνεχώς επιβεβαιώνεται, ενδυναμώνεται και παγιώνεται η πολωτική αυτή πρακτική που νομιμοποιεί και επιβραβεύει τη διαφορετικότητα-ετερότητα στο πεδίο των δικαιωμάτων και προνομίων, διαχωρίζοντας εμπράκτως μέσα από τον ποινικό εγκλεισμό και τις διοικητικές απελάσεις τους αλλοδαπούς από τα υπόλοιπα κοινωνικά υποκείμενα. Οι πρακτικές αυτές ορίζουν τον «άλλο» με αρνητικά κριτήρια, θεσμοθετώντας και νομιμοποιώντας διακρίσεις εις βάρος του που αποτρέπουν την ισότιμη συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή ενισχύοντας τα όρια ανάμεσα στην κυρίαρχη εθνική ομάδα και τους μετανάστες.

5. Σύνοψη

Η ανάλυση που προηγήθηκε αποπειράθηκε στο πλαίσιο των περιορισμών του παρόντος άρθρου να αναδείξει ότι το γεγονός της μετανάστευσης στην ελληνική περίπτωση αντιμετωπίστηκε από την αρχή με όρους ενός συγκυριακού «ιστορικού επεισοδίου», στα πλαίσια του οποίου το κράτος προσπάθησε να το διαχειριστεί μέσα σε μια προοπτική θεσμικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης των μεταναστών.¹¹ Έτσι δικαιολογείται το γεγονός ότι οι απελάσεις από τις επιχειρήσεις της αστυνομίας έφθασαν το διάστημα 1991-2003 τα 2.500.000 από τους οποίους οι 2.000.000 ήταν Αλβανοί (Ι. Κούρτοβικ, 2001,

11. Σύμφωνα με την Δρ. Α.Τριανταφυλλίδου, η μόνη παρανομία που διέπραξαν οι μετανάστες είναι ότι παραβιάζουν τη νομοθεσία περί μετανάστευσης μη έχοντας απαραίτητα χαρτιά για την είσοδο και την παραμονή στη χώρα. Δεν εμπλέκονται σε άλλες παράνομες πράξεις. Ο όρος λοιπόν «παράτυποι» κατ'αντιστοιχία με τον αγγλικό «undocumented» ή «irregular» είναι πιο σωστός από το «παράνομος».

ο. 168). Επιπροσθέτως, τα έτη 2006-2007 συνελήφθησαν στην ξηρά από την αστυνομία 190.000 μετανάστες κατά την προσπάθεια εισόδου τους στην Ελλάδα, ενώ από τη θάλασσα συνελήφθησαν για τα ίδιο χρονικό διάστημα από το Λιμενικό 10.000 άνθρωποι.¹² Συνακολούθως για το χρονικό διάστημα 1998-2005 στις ελληνικές φυλακές ποσοστό 45% είναι αλλοδαποί.¹³ Αυτή η πρακτική εκ μέρους του ελληνικού κράτους γέμισε με αλλοδαπούς τους χώρους κράτησης και τα αστυνομικά κρατητήρια και επαληθεύει στην πράξη πως το κοινωνικό γεγονός της μετανάστευσης δεν αντιμετωπίζεται πια ως ένα παροδικό ιστορικό ατύχημα, αλλά οικοδομείται με όρους και συνθήκες ιδεολογικού διακυβεύματος της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Όλα τα παραπάνω εντάσσονται σε μια ευρύτερη θεματική προβληματική της εγκληματολογίας του κοινωνικού ελέγχου, η οποία ως βασικό ζητούμενο οφείλει να έχει τη μελέτη και ερμηνεία των λειτουργιών του κοινωνικού ελέγχου στο ευρύτερο ομοιογενοποιημένο ευρωπαϊκό κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο.¹⁴

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλτουσέρ Λ., 1999, *Θέσεις, 1964-1975: Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους*, Αθήνα, Θεμέλιο-Σύγχρονη Σκέψη.
- Foucault M., 2002, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, Αθήνα, Ψυχογιός.
- Foucault M., 1976, *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα, Ράππα.
- Foucault M., 1991, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα, Ύψιλον.
- Foucault M., 1999, *Ο μεγάλος εγκλεισμός: Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές*, Αθήνα, Μαύρη Λίστα.
- Κασιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κοντιάδης Ξ. (επιμ.), 2005, *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύ-*

12. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 7-12-2007, άρθρο των Π.Θεοδωρακόπουλου/Χ.Μανωλά με θέμα: «Το ποτάμι των εξαθλιωμένων».

13. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, Σωφρονιστική Δικαιοσύνη έτη 1998-2005.

14. Ο Μ. Φουκώ εξηγεί ότι οφείλουμε να σκεφτούμε από την αρχή τη σημασία της τιμωρίας, τι είναι τιμωρία, τι τιμωρούμε, γιατί τιμωρούμε, και τελικά πως τιμωρούμε... Το θέμα είναι το εξής: Να γίνει μια κριτική του συστήματος που να εξηγήει τη διαδικασία με την οποία η κοινωνία σπρώχνει προς το περιθώριο ένα μέρος του πληθυσμού. Αυτό είναι το ζήτημα» (Μ. Φουκώ, 1999, σ. 46).

- νευσης, Αθήνα, Σάκκουλας.
- Μπάγκαβος Χ., 2003, «Μεταναστευτικές τάσεις και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική», *Τετράδια ΙΝΕ*, τόμ.15, Αθήνα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Νικολόπουλος Γ.Π, 2002, *Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μια εγκληματολογική προσέγγιση*, Αθήνα, Κριτική.
- Νικολόπουλος Γ.Π, 2008, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Νικολόπουλος Γ.Π, 2001, «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια αμφιλεγόμενη διαδικασία», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 2001, τόμ. 4, αρ. 2, σ. 177-183.
- Νικολόπουλος Γ.Π, 1993-1995, «Φυλακή και τοπική κοινωνία. Από τη «σωφρονιστική» μεταρρύθμιση στα τοπικά κοινωνικά δίκτυα», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τόμ. 11-16, σ. 307-325.
- Νικολόπουλος Γ.Π, 2005, «Κατασκευάζοντας έναν ευρωπαϊκό χώρο “ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης”. Το πρόγραμμα της Χάγης και τα διακυβεύματα μιας υπερκρατικής βαθμίδας ελέγχου», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 3, σ.3 23-332.
- Παναγιωτόπουλος Ν., 2001, *Η πίστη στην τάξη. Συμβολή στην ανάλυση της διατήρησης της τάξης*, Αθήνα, Πατάκης.
- Παύλου Μ., 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, Κριτική.
- Πελαγίδη Θ., 2000, *Ο φόβος του ξένου στην αγορά εργασίας: ανοχές και προκαταλήψεις στην ανάπτυξη*, Αθήνα, Πόλις.
- Πετμεζίδου Μ., 2004, *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Εξάντας.
- Φαγαδάκη Ε. κ.ά. (επιμ.), 2005, *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2003-2004*, Αθήνα, ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.
- Wacquant L., 2001, *Οι φυλακές της μιζέριας*, Αθήνα, Πατάκης.

Ξενογλώσση

- Beck U., 1992, *Risk society. Towards a new modernity*, London, Sage.
- Cohen S., 1985, *Visions of social control: Crime, punishment and classification*, Cambridge, Polity Press.
- Cohen S., 1995, *Punishment and social control*, New York, Aldine de Gruyter.
- Cohen S., 1979, «The punitive city: notes on the dispersal of social control», *contemporary crises*, vol. 3, σ. 339-364.
- Crowther C., 2000, «Thinking about the underclass: towards a political economy of policing», *Theoretical Criminology*, vol. 4, no 2, σ. 149-167.
- De Giorgi A., 2006, *Re-thinking the Political economy of Punishment*, Aldershot, Ashgate.
- Garland D. and Young P., 1983, *The Power to Punish*, London, Heinemann.

- Garland D., 2001, *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*, Oxford, Oxford University Press.
- Garland D., 2001 *Mass imprisonment: Social causes and consequences*, London, Sage.
- Garland D., 1990, *Punishment and modern society: A study in social theory*, University of Chicago Press and Oxford University Press.
- Garland D. and Duff R.A., 1994, *A reader on punishment*, Oxford, Oxford University Press.
- Garland D., 1985, *Punishment and welfare: A history of penal strategies*, Heinemann/Gower.
- Garland D. and Sparks R., 2000, *Mass imprisonment: Social causes and consequences*, London, Sage.
- Garland D., 2000, «The culture of high crime societies: some predictions of recent “Law and Order” policies», *The British Journal of Criminology*, vol. 40, no 4.
- Garland D., 1997, «Governmentality and the problem of crime: Foucault, criminology, sociology», *Theoretical Criminology*, vol. 1, no 2.
- Garland D., 1992, «Criminological knowledge and its relation to power: Foucault’s genealogy and criminology today», *The British Journal of Criminology*, vol. 32, no 4.
- Garland D., 1991, «Sociological perspectives on punishment», *Crime and Justice*, vol. 14.
- Garland D., 1990, «Frameworks of inquiry in the sociology of punishment», *The British Journal of Criminology*, vol. 41.
- Garland D., 1996, «The limits of the sovereign state. Strategies of crime control in contemporary society», *The British Journal of Criminology*, vol. 36, no.4.
- Heffernan W.C., 2000, *From social justice to criminal justice: Poverty and the administration of criminal law*, New York, Oxford University Press.
- Melossi D., 1990, *The state of social control: A sociological study of concepts of state and social control in the making of democracy*, Cambridge, Polity Press.
- Phillipson M., 1971, *Sociological aspects of crime and delinquency*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Quinney R., 1974, *Critique of legal order: Crime control in capitalist society*, Boston, Little Brown.
- Simon J., 1992, *Poor discipline: Parole and the social control of the underclass 1890-1990*, Chicago, Chicago University Press.
- Taylor I., Walton P. and Young J., 1973, *The new criminology: For a social theory of deviance*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Taylor I., 1999, *Crime in context: A critical criminology of market societies*, Oxford, Polity Press.
- Young J., 1999, *The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity*, London, Sage.

- Wacquant L., 2002, «From slavery to mass incarceration: Rethinking the race question in the U.S», *New Left Review*, vol.13 (Ιαν./Φεβ. 2002), σ. 41-60.
- Wacquant L., 2000, «The new peculiar institution: on the prison as surrogate ghetto», *Theoretical Criminology*, vol. 4(3), σ. 377-389.
- Wacquant L., 1999, «Suitable enemies: Foreigners and immigrants in the prisons of Europe», *Punishment and Society*, vol. 1, no 2, σ. 215-222.
- Wacquant L., 1999, «How penal sense comes to Europeans: Notes on the transatlantic diffusion of the neo-liberal doxa», *European Societies*, vol. 1, no 3, σ. 319-352.

**ΟΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ
ΣΤΟΝ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΚΛΑΔΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ:
ΑΤΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ
Ή ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ;**

Κατερίνα Ηλιού*

**1. Εισροή μεταναστών στον τομέα της εργασίας:
Νέα δεδομένα στην οικονομία της σύγχρονης Ελλάδας**

Οι ιστορικοπολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν από το 1990 και μετά στην Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια σηματοδοτούνται από την πτώση της ΕΣΣΔ και των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η Ελλάδα βρίσκεται αναπόφευκτα μέσα στη δίνη των ιστορικών αλλαγών και των μεταναστευτικών ροών (Λιανός, 2003, σ. 15' Πετρινώτη, 1993, σ. 103). Έκτοτε, ο σύγχρονος Έλληνας συμβιώνει με ανθρώπους προερχόμενους από άλλες χώρες. Πέρα από την προφανή διαπίστωση της εισροής μεταναστών στη χώρα μας, ο ακριβής υπολογισμός του πληθυσμού τους έχει αποδειχθεί πρακτικά αδύνατος. Η αδυναμία έγκυρης πληθυσμιακής εκτίμησης των μεταναστών έγκειται στην παρουσία ενός κρυφού πληθυσμού, αποτελούμενου από τους μη νόμιμους και άρα μη καταγεγραμμένους μετανάστες.¹ Ωστόσο, η παρουσία τους στη χώρα μας έχει σημαντικές πληθυσμιακές διαστάσεις και άρα δεν μπορεί παρά να γίνει αποδεκτή ως ένα υπαρκτό και μάλιστα εν εξελίξει κοινωνικό φαινόμενο.

Ο κύριος λόγος για τον οποίο οι πληθυσμοί μεταναστεύουν είναι η προσπάθεια για οικονομική επιβίωση, που σχετίζεται άμεσα με την αναζήτηση εργασίας σε μια άλλη χώρα. Έτσι, και στην περίπτωση της Ελλάδας δεν είναι τυχαίο ότι μιλάμε για οικονομικούς μετανάστες και όχι απλώς για μετανάστες. Σήμερα εκτιμάται ότι οι οικονομικοί μετανάστες αποτελούν το 10%

* Υποψήφια Διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Σε μια από τις πιο πρόσφατες καταγραφές από στοιχεία της ΕΣΥΕ (Ε.Ε.Δ. Β' τρίμηνο 2006) ο αριθμός των μεταναστών ανέρχεται στους 540.000 και αποτελούν το 4,8% του πληθυσμού της Ελλάδας (Κρητικίδης, 2007, σ. 169).

του εργατικού δυναμικού της χώρας μας και τα 2/3 από αυτούς προέρχεται από την Αλβανία (Φακιολάς, 2001, σ. 67). Οι περισσότεροι είναι ανειδίκευτοι εργάτες/χειρώνακτες ή ειδικευμένοι τεχνίτες και απασχολούνται κυρίως σε κλάδους, όπως οι κατασκευές, τα ιδιωτικά νοικοκυριά και οι μεταποιητικές βιοτεχνίες, το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια (Λιανός, 2003, σ. 36-37· Κρητικίδης, 2007, σ. 184).

Το αυξημένο ποσοστό συμμετοχής των οικονομικών μεταναστών στον εργατικό τομέα δημιουργεί τη βάση για μία νέα πραγματικότητα στο εργασιακό πεδίο στην Ελλάδα. Οι επιπτώσεις της παρουσίας των οικονομικών μεταναστών διαχέονται σε διάφορους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής και εκτιμώνται δύσκολα, καθώς αποτελούν μέρος ενός φαινομένου εν εξελίξει και πρωτόγνωρου για τα ελληνικά δεδομένα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες παρατηρούν ότι η εκτίμηση της παρουσίας των οικονομικών μεταναστών στον τομέα της εργασίας είναι σύνθετη και αντιφατική. Από τη μία μεριά η εισροή μεταναστών φαίνεται να συνδέεται με την αύξηση της ανεργίας των Ελλήνων, την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, την αύξηση της εγκληματικότητας και του κόστους των παροχών υγείας (Παύλου, 2004· Φακιολάς, 2001, σ. 69). Από την άλλη μεριά, η παρουσία των μεταναστών ως εργατικό δυναμικό φαίνεται να λειτουργεί συμπληρωματικά με την εργασία των Ελλήνων, καθώς απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν επιθυμούν οι Έλληνες, συμβάλλουν στο να μη οβήσουν ορισμένα χειρωνακτικά επαγγέλματα και βοηθούν στην αύξηση της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών.

Η έρευνα των Σαρρή και Ζωγραφάκη (1999)² αποτυπώνει χαρακτηριστικά την πολυπλοκότητα του ζητήματος. Σύμφωνα με τα στοιχεία τους, οι μετανάστες συνέβαλαν με την εργασία τους στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος κατά 1,5%. Ωστόσο, η οικονομική κατάσταση των ομάδων κατώτερου και μεσαίου βιοτικού επιπέδου του ελληνικού πληθυσμού επιβαρύνεται (όπως οι ανειδίκευτοι και οι εργάτες στον αγροτικό τομέα, που βιώνουν σαφή μείωση του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματός τους), ενώ τα νοικοκυριά ανώτερου βιοτικού επιπέδου επωφελούνται από την προσφορά εργασίας των οικονομικών μεταναστών. Οι Λιανός και Παπακωνσταντίνου (2003, σ. 45-46) αναφέρονται στον «*άριστο αριθμό μεταναστών*», ένα δείκτη που ορίζει τον αριθμό των μεταναστών που είναι ιδανικός για μία κοινωνία, έτσι ώστε τόσο η κοινότητα των μεταναστών όσο και η κοινότητα των γηγενών να

2. Όπως αναφέρεται στο Κοτσαρίδας, 2006, σ. 103.

έχουν το μεγαλύτερο δυνατό όφελος. Από τους υπολογισμούς των οικονομολόγων προκύπτει ότι όταν ο αριθμός των μεταναστών είναι μικρός, τα οφέλη είναι θετικά για τους μετανάστες και τους γηγενείς. Όταν, όμως, με την πάροδο του χρόνου ο αριθμός των μεταναστών μεγαλώνει, το καθαρό όφελος για τον ντόπιο πληθυσμό μειώνεται.

Η παρούσα έρευνα³ πραγματοποιήθηκε στο *ιστορικό τρίγωνο της Αθήνας*, που αποτελεί σε βάθος χρόνου ένα σημαντικό εμπορικό πόλο. Στόχος ήταν να καταγραφούν ποιοτικά οι επιπτώσεις της παρουσίας των μεταναστών σε αυτό το χώρο μέσα από την καταγραφή των στάσεων και αντιλήψεων των Ελλήνων που απασχολούνται στον εμπορικό κλάδο και βλέπουν τα τελευταία χρόνια το τοπίο στην αγορά να μεταβάλλεται ραγδαία. Η παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα συμπληρώνει τη δεύτερη δεκαετία. Ωστόσο, η σχετικά πρόσφατη χρονικά άνθιση των εμπορικών επιχειρήσεων μεταναστών κυρίως από την Κίνα και ο κατακλυσμός της αγοράς από κινέζικα προϊόντα αποδεικνύουν ότι η επίδραση του μεταναστευτικού φαινομένου στην εργασία βρίσκεται σε εξέλιξη και γι' αυτό είναι δύσκολο ακόμα να το εκτιμήσουμε ποσοτικά. Μπορούμε, όμως, παράλληλα με την εξέλιξη του να επιχειρούμε την ποιοτική διερεύνηση και άρα πληρέστερη κατανόησή του.

2. Η εικόνα του μετανάστη: Κλασικός ρατσισμός ή μοντέρνα προκατάληψη;

Η εικόνα του μετανάστη, όπως καταγράφεται από τους μελετητές στη βιβλιογραφία και περιγράφεται στις απόψεις των Ελλήνων, είναι μάλλον συγκρουσιακή. Από τη μία μεριά είναι θετική: η παρουσία των μεταναστών θεωρείται πλέον αναπόφευκτη πραγματικότητα, έτσι που κυριαρχεί μία συμπνετική-φιλανθρωπική στάση για τους μετανάστες που έχουν ενσωματωθεί ομαλά στην κοινωνία και συμβάλλουν στην οικονομία μας με το χαμηλό κόστος εργασίας τους (Παύλου, 2004, σ. 61). Από την άλλη μεριά είναι αρνητική: οι οικονομικοί μετανάστες ορίζονται ως υπαίτιοι κοινωνικών προβλημάτων, όπως η ανεργία, η οικονομική απορρύθμιση και η εγκληματικότητα (Βεντούρα, 2004, σ. 176).

3. Πρόκειται για ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Αθήνα και μετανάστευση: «Εμείς» και οι «Άλλοι», οι «Άλλοι» και «Εμείς» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' ΚΠΣ, Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα, ΓΓΕΤ 2ος Κύκλος) Υπουργείου Ανάπτυξης.

Αυτή η διττή στάση προς τους μετανάστες μπορεί να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα των θεωριών για τις «*νέες μορφές προκατάληψης*», που διατυπώθηκαν αρχικά στην Αμερική τη δεκαετία του 1970. Εκείνη τη δεκαετία οι κοινωνικοί ψυχολόγοι παρατηρούν ότι κάποιες μορφές ακραίας εκδήλωσης προκατάληψης, όπως ο κλασικός ρατσισμός, τείνουν να εξαλειφθούν, όμως κάποιες άλλες πιο ήπιες μορφές κάνουν την εμφάνισή τους (Pettigrew, 1985· Brown, 1995, σ. 210). Έτσι, φαίνεται ότι οι προκαταλήψεις εναντίον των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων συνεχίζουν να υπάρχουν, αλλά λόγω των κοινωνικο-πολιτικών και ιστορικών εξελίξεων η εκδήλωσή τους δε θεωρείται πια επιθυμητή από τη σύγχρονη κοινωνία (Tougas et al., 1995, σ. 843). Η παρατήρηση για την ποιοτική μεταστροφή της προκατάληψης πρωτοδιατυπώθηκε στην Αμερική αναφορικά με τις φυλετικές διακρίσεις (ρατσισμός), αλλά εξελίχθηκε και εξαπλώθηκε στην Ευρώπη και σε άλλες χώρες με αποτέλεσμα να γίνεται πια λόγος για τις «*νέες μορφές προκατάληψης*», που διατυπώνονται από διάφορους επιστήμονες σε διαφορετικές χώρες⁴.

Η πρώτη, ίσως, ολοκληρωμένη διατύπωση θεωρίας για μια νέα μορφή φυλετικής προκατάληψης είναι εκείνη του «*συμβολικού ρατσισμού*» που πραγματοποιείται από το Sears και τους συνεργάτες του, ενώ ακολουθούν και άλλοι επιστήμονες, όπως ο McConahay (Sears, 1988· Sears and Kinder, 1971· McConahay et al., 1981· McConahay and Hough, 1976). Σύμφωνα με το «*συμβολικό ρατσισμό*», η φυλετική προκατάληψη αντανακλά τους *ηθικούς κώδικες της κυρίαρχης ομάδας για το πώς θέλει να είναι οργανωμένη η κοινωνία* και δεν αφορά τόσο τις πεποιθήσεις που ικανοποιούν τα συμφέροντά της (Sears et al., 1997, σ. 22). Στα δομικά στοιχεία του «*συμβολικού ρατσισμού*» περιλαμβάνονται δύο παράμετροι: α) το αρνητικό συναίσθημα για την εξω-ομάδα, που μπορεί να μην είναι καν συνειδητό από το άτομο που το φέρει, και β) η άποψη για προσβολή των παραδοσιακών αξιών της κοινωνίας από την εξω-ομάδα (Sears and Henry, 2003, σ. 260· Kinder and Sears, 1981, σ. 416). Το αρνητικό συναίσθημα ορίζεται ως μία αρνητική προδιάθεση για την εξω-ομάδα (Bobo, 1983, σ. 1197), η οποία ουσιαστικά δικαιολογείται εκ μέρους του ατόμου από την άποψη ότι τα μέλη της δε σέβονται τις αξίες της

4. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες νέες μορφές προκατάληψης και τις χώρες στις οποίες διατυπώθηκαν: «Απεχθής Ρατσισμός»-ΗΠΑ, «Καθημερινός Ρατσισμός»-Ολλανδία, «Νέος Ρατσισμός»-Ολλανδία, «Συμβολικός Ρατσισμός»-ΗΠΑ, «Μοντέρνος Ρατσισμός»-ΗΠΑ, «Αμφίθυμος Ρατσισμός»-ΗΠΑ, «Εκλεπτυσμένος Ρατσισμός»-Ευρώπη, «Laissez-fair» Ρατσισμός-ΗΠΑ, «Υποδόριος Ρατσισμός», Γαλλία (Pettigrew and Meertens, 1995, σ. 57-58· Coenders et al., 2001, σ. 282· Sears and Henry, 2003, σ. 259· Sears and Henry, 2005, σ. 97).

κοινωνίας και δεν προσαρμόζονται στο κοινωνικά ορθό. Η εξω-ομάδα, έτσι, θεωρείται επικίνδυνη, όχι όμως στα πλαίσια του ατομικού συμφέροντος και του κοινωνικού ανταγωνισμού για κοινωνικά και υλικά αγαθά, αλλά σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο κοινωνικού ενδιαφέροντος με ηθικό περίβλημα. Έτσι, το άτομο δικαιολογεί την προκατάληψή του αποδίδοντάς την σε ζητήματα που δεν αφορούν τη φυλετική διάκριση, αλλά τις αφηρημένες αξίες. Δε συνειδητοποιεί την προκατάληψή του, αφού υποστηρίζει την ισότητα σε ένα αφηρημένο επίπεδο και κατακρίνει τις μειονότητες για την αδυναμία τους να ενσωματωθούν στην κοινωνία μέσα από την υιοθέτηση των κυρίαρχων ηθικών αξιών, πράγμα που ως ευθύνη βαραίνει τις ίδιες τις μειονότητες για τις επιλογές τους. Οι περισσότερες έρευνες επιβεβαιώνουν ότι εκείνο που επηρεάζει την πολιτική στάση των ατόμων δεν είναι το ατομικό ή/και το συλλογικό συμφέρον για κάποιο ζήτημα, αλλά οι συμβολικές πολιτικές τους πεποιθήσεις (Sears et al., 1979· Sears et al., 1980· Kinder and Sears, 1981· Sears and Kinder, 1985· Kinder, 1986).

3. Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας πεδίου

Σύμφωνα με το σκεπτικό του «*συμβολικού ρατσισμού*» διατυπώνονται τα εξής ερωτήματα αναφορικά με τα δεδομένα της παρούσας έρευνας: Ποια είναι η στάση των ερωτώμενων για τους μετανάστες γενικότερα και τους αλλοδαπούς επιχειρηματίες ειδικότερα που ενεργοποιούνται τα τελευταία χρόνια στην περιοχή όπου εργάζονται και οι ίδιοι; Το ατομικό ή το συλλογικό συμφέρον είναι εκείνο που επηρεάζει τις απόψεις των ερωτώμενων για τους μετανάστες ή μια συμβολική ηθικολογική διάκριση εναντίον τους;

3.1. Παράγοντας πρώτος: Ατομικό συμφέρον

Με τον όρο *ατομικό συμφέρον* αναφερόμαστε στον παράγοντα που αφορά την κάλυψη των ατομικών οικονομικών αναγκών των υποκειμένων. Ωστόσο, σε αυτόν τον όρο συμπεριλαμβάνονται και οι ανάγκες επιβίωσης της οικογένειας των ερωτώμενων, καθώς η ευημερία της οικογένειας αποτελεί μέρος των στενών προσωπικών στόχων κάθε ατόμου (Sears et al., 1979, σ. 371). Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: Είναι οι ερωτώμενοι σε θέση να καλύψουν το ατομικό οικονομικό τους συμφέρον και να επιβιώσουν στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία ως εργαζόμενοι ή και ιδιοκτήτες επιχειρήσεων;

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτωμένων, το *ατομικό τους συμφέρον* φαίνεται ότι καλύπτεται σε ένα μέτριο βαθμό, καθώς για την πλειονότη-

τα ο τζίρος της επιχείρησης στην οποία εργάζονται είναι «ικανοποιητικός» (22,5%) και «η κίνηση στην επιχείρηση τον τελευταίο καιρό είναι μέτρια» (23,8%). Ωστόσο, στην ιεραρχία των απαντήσεων ακολουθεί η άποψη ότι «ο τζίρος» και «η κίνηση» των επιχειρήσεων «χειροτερεύουν» σε βάθος χρόνου. Ενώ, η εικόνα ότι «τα πράγματα είναι καλά» καταλαμβάνει την τελευταία θέση στην ιεράρχηση των απαντήσεων.

Μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα μάς δίνει ο έλεγχος της συνάφειας μεταξύ των δύο μεταβλητών «τζίρος» και «κίνηση επιχείρησης». Εδώ, παρατηρείται εμφανώς ότι οι απαντήσεις συγκεντρώνονται στο μέσο των κλιμάκων, καθώς το 16,4% των συμμετεχόντων θεωρεί ότι «ο τζίρος είναι ικανοποιητικός» και «η κίνηση είναι μέτρια», ενώ το 14,9% πιστεύει ότι «ο τζίρος είναι ικανοποιητικός» και «η κίνηση είναι καλή». Στην ιεραρχία των απαντήσεων ακολουθεί ο αρνητικός πόλος με το 12,5% να δηλώνει ότι «ο τζίρος είναι απογοητευτικός» και «η κίνηση βρίσκεται σε ύφεση». Μάλιστα, ο θετικός πόλος («ο τζίρος είναι πολύ ικανοποιητικός» και «η κίνηση πηγαίνει πολύ καλά») συγκεντρώνει μόλις το 2,2% των απαντήσεων.

Ένας ακόμα έλεγχος συνάφειας μεταξύ των μεταβλητών σκιαγραφεί τη συκρατημένη αισιοδοξία των ερωτωμένων, καθώς οι θετικές και οι αρνητικές απόψεις απαντώνται με παρόμοια συχνότητα. Έτσι, οι περισσότεροι δηλώνουν ότι «η επιχείρησή τους βρίσκεται σε ύφεση» και άρα «οι προοπτικές για το μέλλον είναι αρνητικές» (12,5%). Ωστόσο, η αρνητική αυτή άποψη μετριάζεται από μία θετική που ακολουθεί στενά, καθώς το 11,4% πιστεύει ότι «η επιχείρηση κινείται καλά» και άρα «οι προοπτικές είναι θετικές». Στο ίδιο κλίμα, αν και το 9,87% θεωρεί ότι «ο τζίρος της επιχείρησης είναι ικανοποιητικός» και άρα «οι προοπτικές είναι θετικές», ενώ το 8,5% κρίνει το «τζίρο ως καθόλου ικανοποιητικό» και τις «προοπτικές αρνητικές».

Συμπερασματικά, οι συμμετέχοντες δηλώνουν στην πλειονότητά τους ότι το ατομικό τους συμφέρον, ως προς την οικονομική επιβίωση της επιχείρησης στην οποία εργάζονται, μάλλον καλύπτεται σε ένα οριακά ικανοποιητικό βαθμό. Πρόκειται, όμως, για την έκφραση μιας συκρατημένης αισιοδοξίας, καθώς αρκετές απαντήσεις συγκεντρώνονται στο άκρο των κλιμάκων με τις απαισιόδοξες απόψεις για την οικονομική ευημερία των επιχειρήσεων. Από την άλλη, το ποσοστό των απαντήσεων που συγκεντρώνεται στο άκρο των κλιμάκων με τις αισιόδοξες απόψεις είναι ελάχιστο. Σε κάθε περίπτωση οι απαντήσεις πολώνονται γύρω από το κέντρο των κλιμάκων και όχι στα άκρα τους. Η οριακή κάλυψη του ατομικού συμφέροντος που στηρίζεται στην οικονομική επιβίωση μέσα από την εργασία και η συκρατημένη αισιοδοξία για το μέλλον των επιχειρήσεων αναδεικνύονται σημαντικοί παράγοντες στη ζωή

των ερωτωμένων. Και αυτό επειδή η πλειονότητα δηλώνει ότι είναι «έγγαμοι με παιδιά» (33,8%) και ότι η επιχείρηση στην οποία εργάζονται είναι «οικογενειακή» (35,6%). Είναι, λοιπόν, πρόδηλο, ότι από την οικονομική επιβίωση των ερωτωμένων εξαρτώνται και τα μέλη της οικογένειάς τους, πράγμα που κάνει την κάλυψη του *ατομικού συμφέροντος* ακόμα πιο σημαντική και επιτακτική για το ίδιο το άτομο.

3.2. Παράγοντας δεύτερος: Συλλογικό συμφέρον

Με τον όρο *συλλογικό συμφέρον* αναφερόμαστε στο οικονομικό συμφέρον που αφορά τον κλάδο των Ελλήνων επιχειρηματιών και των εργαζόμενων στις ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις. Ορίζεται, έτσι, μια κοινωνική ομάδα, τα συμφέροντα της οποίας για οικονομική επιβίωση συμπύκνουν. Από τη μία μεριά πρόκειται για εργαζόμενους στον εμπορικό κλάδο και από την άλλη μεριά πρόκειται για τους Έλληνες επιχειρηματίες. Και οι δύο βρίσκονται αντιμέτωποι με προβλήματα συρρίκνωσης των εμπορικών επιχειρήσεων, ενώ, παράλληλα, η οικονομική κρίση πλήττει τον ελληνικό πληθυσμό τα τελευταία χρόνια.

Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, λοιπόν, το *συλλογικό συμφέρον* των εργαζόμενων στις ελληνικές επιχειρήσεις ορίζεται τόσο απέναντι στις άλλες ελληνικές ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, όσο και απέναντι στις επιχειρήσεις των οικονομικών μεταναστών. Μάλιστα, οι εμπορικές δραστηριότητες των τελευταίων αποτελούν ένα υπαρκτό και εν εξελίξει ζήτημα με σοβαρές επιπτώσεις στο *συλλογικό συμφέρον* της ομάδας που ορίσαμε. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα: Μπορούν οι απασχολούμενοι (εργαζόμενοι και ιδιοκτήτες) στις ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις να καλύψουν το *συλλογικό τους συμφέρον* σε έναν ικανοποιητικό για την οικονομική τους επιβίωση βαθμό;

Για το 41,7% των ερωτωμένων «η κίνηση στην επιχείρησή τους είναι μέτρια» ή «βρίσκεται σε ύφεση», ενώ το 55,5% πιστεύει ότι «η ελληνική αγορά σήμερα διέρχεται κρίση».

Μετά τη γενική αυτή παραδοχή για προβλήματα στον εμπορικό κλάδο, ας δούμε πού οι ερωτώμενοι αποδίδουν αυτά τα προβλήματα: Το 19,1% θεωρεί ότι η κατιούσα πορεία της επιχείρησής τους οφείλεται στη «γενικότερη οικονομική κρίση» και την «κρίση στο εμπόριο». Το 89,4% πιστεύει ότι η «μέτρια» ή «σε ύφεση κίνηση» οφείλεται σε παράγοντες, όπως ο «ανταγωνισμός με άλλες επιχειρήσεις» (44%), η «επιχειρηματική πολιτική του κράτους» (24,7%) και η «γενικότερη οικονομική κρίση» (20,7%).

Αναφορικά με την επιχειρηματική πολιτική του κράτους οι ερωτώμενοι είναι μάλλον επικριτικοί με αποτέλεσμα να τη θεωρούν ως παράγοντα που

συμβάλλει στα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Πιο αναλυτικά, το 44,5% θεωρεί ότι «η επιχειρηματική πολιτική του κράτους δεν ενισχύει τη δραστηριότητά τους» και το 45% ότι «δεν ενισχύει τις πρωτοβουλίες τους». Χαρακτηριστικά το 32,9% θεωρεί ότι αυτή η πολιτική «περιορίζει την εξάπλωση της επιχείρησής τους», ενώ το 39,5% ότι «επηρεάζει την επιχειρηματικότητα τους».

Ως προς τον «ανταγωνισμό», οι ερωτώμενοι νιώθουν ότι απειλούνται κατά προτεραιότητα από τις «ελληνικές επιχειρήσεις του ίδιου είδους» (19,8%), τα «πολυκαταστήματα» (16,7%), τις «πολυεθνικές επιχειρήσεις» (8,7%), τις «ξένες επιχειρήσεις ίδιου είδους» (8,3%) και, τέλος, τους «πλανόδιους μικροπωλητές» (4,5%).

Η πλειονότητα (55,5%) αναγνωρίζει την «κρίση στη σύγχρονη ελληνική αγορά» και την αποδίδει στην «οικονομική ανέχεια των πολιτών» (73,3%) και στη «γενικότερη οικονομική κρίση» (16,5%) κατά κύριο λόγο.

Τέλος, εξετάζεται ο παράγοντας «υποβάθμισης της περιοχής που βρίσκεται η επιχείρηση». Οι περισσότεροι επιβεβαιώνουν ότι «τα τελευταία χρόνια υπήρξε υποβάθμιση» (24,7%) και ακολουθούν όσοι πιστεύουν ότι «η περιοχή έμεινε η ίδια» (19,1%). Στο ερώτημα για τα «αίτια της υποβάθμισης» πρωτοστατεί η παρουσία των «αλλοδαπών» (26%) και ακολουθούν άλλοι παράγοντες.

Ο έλεγχος συνάφειας μεταξύ των μεταβλητών μας δίνει ανάλογη εικόνα με όσα έχουμε περιγράψει έως τώρα για το *συλλογικό συμφέρον*. Έτσι, το 29,1% των ερωτωμένων που χαρακτηρίζει την «κίνηση» ως «μέτρια» ή «σε ύφεση» αποδίδει την «πορεία της επιχείρησης» στην «οικονομική κρίση/κρίση στο εμπόριο».

Σύμφωνα με τις παραπάνω παρατηρήσεις, το *συλλογικό συμφέρον* των ερωτωμένων φαίνεται να βρίσκεται υπό απειλή. Η απειλή αυτή, μάλιστα, αποδίδεται σε παράγοντες γενικότερης οικονομικής κρίσης και ανέχειας των Ελλήνων, η οποία συνδυάζεται με την αντίστοιχη πολιτική τους κράτους. Το *συλλογικό συμφέρον*, λοιπόν, εμφανίζεται σε χειρότερη μοίρα από το *ατομικό συμφέρον* και η απαισιοδοξία είναι έκδηλη για το μέλλον, καθώς το πρόβλημα επισημαίνεται ότι διασπείρεται σε όλη την ελληνική κοινωνία. Άρα αφορά τους περισσότερους Έλληνες, που θεωρείται από τους ερωτώμενους ότι βρίσκονται σε κατάσταση οικονομικής ανέχειας.

3.3. Παράγοντας τρίτος: Στάση για μετανάστες

Σε αυτόν τον παράγοντα περιλαμβάνονται όλες εκείνες οι μεταβλητές που καταγράφουν την άποψη των ερωτωμένων για τους μετανάστες γενικότερα και τις επιχειρήσεις τους ειδικότερα.

Ποια, λοιπόν, είναι η στάση των συμμετεχόντων στην έρευνα για τους μετανάστες γενικά ή σε συνεργασία εντός της επιχείρησής τους, αλλά και ποια είναι η στάση τους για τις επιχειρήσεις των αλλοδαπών που αναπτύσσονται στην περιοχή που και οι ίδιοι δραστηριοποιούνται εμπορικά και άρα επαγγελματικά;

Σύμφωνα με τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, οι περισσότερες επιχειρήσεις (47,6%) που έλαβαν μέρος στην έρευνα «*δεν απασχολούν αλλοδαπούς*». Ως αιτιολογία καταγράφεται ότι «*δε χρειάζονται άλλα άτομα*» στο δυναμικό του προσωπικού της επιχείρησης (30,4%). Πρόκειται, ωστόσο, για μια αιτιολόγηση που έμμεσα αποφεύγει να δώσει εξηγήσεις, καθώς δεν αποτελεί ουσιαστική απάντηση στο ερώτημα γιατί ειδικά οι αλλοδαποί δεν αποτελούν μέλη του προσωπικού. Οι συμμετέχοντες μάλλον αποφεύγουν να εκφράσουν κάποιες στάσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως *ρατσιστικές* και γι' αυτό η αμέσως συχνότερη αιτιολόγησή τους είναι ότι «*δεν έτυχε να προσλάβουν ένα τέτοιο άτομο*». Μάλιστα, αποφεύγουν συστηματικά να εκφράσουν μια ακραία αρνητική στάση για τους αλλοδαπούς και έτσι η απάντηση «*δεν προσλαμβάνουμε αλλοδαπούς/προτιμάμε τους Έλληνες*» αντιπροσωπεύει μόλις το 3,2% των απαντήσεων.

Στην ερώτηση για το αν «*ψωνίζουν από καταστήματα αλλοδαπών*» οι περισσότεροι απαντούν «*όχι*» (44,7%). Την απάντησή τους αυτή την αποδίδουν στο ότι «*δεν τους αρέσει η ποιότητα των προϊόντων*» ή «*δεν τους αρέσουν τα προϊόντα που πουλούν οι ξένοι*» (45,9%). Ακολουθούν όσοι δηλώνουν ότι απλά «*δεν έτυχε να ψωνίσουν*» από ένα τέτοιο κατάστημα (28,4%). Επικρατεί, λοιπόν, και εδώ η λογική της αποφυγής έκφρασης ακραία αρνητικών στάσεων. Αρκεί, άλλωστε, να σημειώσουμε ότι οι αρνητικές στάσεις εκφράζονται από ένα πολύ μικρό ποσοστό απαντήσεων (10,1% απαντούν ότι «*προτιμούν τους Έλληνες*» και 4,5% ότι «*δε θέλουν να ενισχύσουν τους αλλοδαπούς επιχειρηματίες*»).

Σε μια μετριοπαθή λογική εντάσσεται και η απάντηση στην ερώτηση για την άποψη των συμμετεχόντων για τις «*ξένες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην περιοχή τους*». Η έκφραση «*αρνητικής άποψης*» αποφεύγεται (23,3%) και επικρατεί η απάντηση της μέσης τιμής της κλίμακας καταγραφής. Έτσι, οι περισσότεροι δηλώνουν ότι τους είναι «*αδιάφορο*» (28,8%). Σημαντική, όμως είναι η παρατήρηση ότι η «*θετική άποψη*» για αυτές τις επιχειρήσεις είναι ελάχιστη (7,2%). Άρα, η στάση των ερωτωμένων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ήπια αρνητική. Προκειμένου στη συγκεκριμένη ερώτηση να αποφύγουμε τον επηρεασμό των ερωτωμένων για τον ορισμό των καταστημάτων των αλλοδαπών, ρωτήθηκαν (σε ανοιχτή ερώτηση) «*ποια εθνικό-*

τητα τους έρχεται στο νου όταν ακούν την έκφραση “αλλοδαπός επιχειρηματίας”». Οι απαντήσεις τους είναι ενδεικτικές της κατάστασης της εμπορικής δραστηριοποίησης στην περιοχή του κέντρου της Αθήνας. Οι περισσότεροι αναφέρουν τους «Κινέζους» (13,87%) και ακολουθούν οι «Αλβανοί» (6,6%), αν και αρκετοί απέφυγαν να απαντήσουν αυτή την ερώτηση.

Οι περισσότεροι (35,7%) δηλώνουν ότι «υπάρχουν αλλοδαποί κάτοικοι στην περιοχή της επιχείρησής τους» και εκφράζουν για αυτό μια μετριοπαθή αξιολόγηση. Το 51,2% εκφράζει την «αδιαφορία» του για το γεγονός, αν και ένα μεγάλο ποσοστό (34,6) έχει «αρνητική άποψη» και πολύ λιγότεροι «θετική άποψη» (11,6%). Φαίνεται, λοιπόν, ότι αν και οι περισσότεροι ερωτηθέντες δηλώνουν «αδιάφοροι» για την παρουσία αλλοδαπών κατοίκων στο κέντρο της Αθήνας, ένα μεγάλο μέρος κρίνει αυτήν την παρουσία αρνητικά.

Η εικόνα των απαντήσεων αλλάζει στην περίπτωση που ζητάμε την άποψη των συμμετεχόντων για τους «αλλοδαπούς επιχειρηματίες στην περιοχή». Οι περισσότεροι παραδέχονται την «ύπαρξή» τους (41,5%) και εκφράζουν ρητά «αρνητική» αξιολόγηση (43,4%), αν και αρκετοί προσπαθούν να μετριάσουν τον αρνητισμό τους και επιλέγουν να απαντήσουν ότι το γεγονός είναι «άνευ σημασίας για τους ίδιους» (39,4%). Ωστόσο, η «θετική άποψη» περιορίζεται χαρακτηριστικά μόλις στο 16% των απαντήσεων. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι, στην περίπτωση που το ατομικό και συλλογικό συμφέρον απειλούνται λόγω της δραστηριοποίησης των αλλοδαπών επιχειρηματιών στην περιοχή εργασίας των ερωτωμένων, οι στάσεις τους γίνονται αρνητικές.

4. Η ισχύς του συμβολικού ρατσισμού

Αναφορικά με το ατομικό και το συλλογικό συμφέρον των ερωτωμένων διαπιστώνουμε ότι οι δηλώσεις τους είναι συγκρατημένα αισιόδοξες για το παρόν, αλλά μάλλον αρνητικές για το μέλλον. Στο ατομικό επίπεδο οι συμμετέχοντες φαίνεται ότι κατακτούν οριακά την οικονομική τους επιβίωση, αν και προβλέπουν δύσκολες μέρες για το μέλλον, καθώς «ο τζίρος» και «η κίνηση στις επιχειρήσεις είναι μέτρια». Ως προς το συλλογικό συμφέρον του εμπορικού κλάδου, τα πράγματα μάλλον είναι πιο απαισιόδοξα, καθώς δηλώνεται ότι στην αγορά υπάρχει «ύφεση», που οφείλεται σύμφωνα με τις απαντήσεις στη «γενικότερη οικονομική κρίση των Ελλήνων» και στην «αναποτελεσματική οικονομική πολιτική του κράτους».

Αν και το ατομικό και συλλογικό συμφέρον καλύπτονται οριακά (πράγμα που σημαίνει ότι βρίσκονται υπό απειλή στο άμεσο μέλλον), οι ερωτώμενοι

δεν συνδέουν αυτούς τους δύο παράγοντες με την παρουσία των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Πολύ χαρακτηριστικά στην ερώτηση για το «*πού αποδίδουν τη μέτρια κίνηση στα καταστήματα*», μόλις το 0,6% απαντά ότι οφείλεται στην «*εγκατάσταση καταστημάτων από “αλλοδαπούς”*», στην ερώτηση για τον «*πιο σημαντικό ανταγωνιστή*» τους, οι «*αλλοδαποί*» δεν εμφανίζονται ως απάντηση, ενώ αναφορικά με τα «*αίτια της κρίσης στην ελληνική αγορά*», μόνο το 0,2% την αποδίδει στη «*δραστηριοποίηση των “αλλοδαπών” επιχειρηματιών*». Οι συμμετέχοντες εδώ όχι μόνο συντάσσονται με το κοινωνικά ορθό της αποφυγής έκφρασης διακρίσεων εναντίον των ξένων στην Ελλάδα, αλλά φαίνεται να στρέφουν το ενδιαφέρον τους αλλού, καθώς οι περισσότεροι θεωρούν ότι η «*ύφεση στο εμπόριο*» οφείλεται στην «*οικονομική ανέχεια*» των πολιτών και την «*κακή διαχείριση της εθνικής οικονομίας*» από τους πολιτικούς. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι οι ερωτώμενοι δείχνουν να έχουν συνειδητή αντίληψη των κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων στην εποχή και στη χώρα τους.

Ωστόσο, η άποψή τους για τους μετανάστες αντί να συνδέεται με την προσβολή του *ατομικού και συλλογικού τους συμφέροντος*, συνδέεται με πολιτισμική απόρριψή τους. Έτσι, θεωρούν κατά 26% ότι «*η περιοχή της επαγγελματικής τους δραστηριοποίησης υποβαθμίστηκε λόγω της παρουσίας των αλλοδαπών*», ενώ δηλώνουν ότι «*αποφεύγουν να ψωνίζουν από καταστήματα ξένων ή να τους προσλαμβάνουν στις επιχειρήσεις τους*». Οι απαντήσεις τους, ωστόσο, είναι με προσοχή ήπιες όταν τους ζητάμε να αξιολογήσουν την παρουσία των αλλοδαπών. Αποφεύγουν να χαρακτηρίσουν τους ξένους απόλυτα αρνητικά, επιλέγουν μία μέση λύση (όπως ότι τους είναι «*αδιάφορο*»), αν και είναι αξιοσημείωτα ελάχιστοι εκείνοι που δηλώνουν «*θετική*» αξιολόγηση.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι ο *συμβολικός ρατσισμός* ισχύει κατά ένα μέρος. Σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας έρευνας οι εργαζόμενοι και οι επιχειρηματίες που έλαβαν μέρος δε δηλώνουν τη βίωση απειλής στο *ατομικό ή συλλογικό τους συμφέρον* από τους μετανάστες, αλλά από την οικονομικο-πολιτική κρίση που υφίσταται η Ελλάδα. Επικεντρώνουν, όμως, με τις απαντήσεις τους αναφορικά με τους μετανάστες σε ορισμένα στερεοτυπικά σύμβολα, που θέτουν τους τελευταίους σε ένα πολιτισμικό περιθώριο και τους χαρακτηρίζουν ως ηθικο-πολιτισμική απειλή. Γι' αυτό, αν και σύμφωνα με το κοινωνικά ορθό δηλώνουν ότι η «*παρουσία των “αλλοδαπών”*» τους είναι «*αδιάφορη*» μάλλον και όχι «*αρνητική*», ωστόσο αποφεύγουν να «*ψωνίζουν από τα μαγαζιά τους*» ή να τους «*προσλαμβάνουν στις επιχειρήσεις τους*» και παράλληλα πιστεύουν ότι συμβάλλουν στην «*υποβάθμιση της περιοχής*» στην οποία βρίσκονται.

Έτσι, οι ερωτώμενοι εμφανίζονται γνώστες των κοινωνικο-πολιτικών συνθηκών και των ουσιαστικών αιτιών για την κρίση στον εμπορικό κλάδο στην Ελλάδα. Αλλά και πάλι οι μετανάστες πληρώνουν το τίμημά τους, καθώς δεν εκφράζεται η πλήρης αποδοχή τους. Αξιολογούνται μεν ως δευτερεύουσα απειλή στα οικονομικά συμφέροντα των Ελλήνων πολιτών, αλλά ως πρωτεύουσα απειλή για την κουλτούρα μας. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική ενσωμάτωσή τους δεν έχει επιτευχθεί και θεωρούνται ως «*αναγκαίο κακό*». Η παρουσία τους θεωρείται ως κάτι πρόσκαιρο... «*Η μετανάστευση συνεχίζει να θεωρείται ως ένα επεισόδιο στη σύγχρονη οικονομική κυρίως ιστορία της χώρας, ενώ η παρουσία των μεταναστών έχει ορατό όριο και τέλος: τη λήξη της οικονομικής τους χρησιμότητας και της “αμοιβαιότητας” του οφέλους τόσο για την ελληνική οικονομία όσο και για τους ίδιους*» (Παύλου, 2004, σ. 63).

Από τις στάσεις των ερωτωμένων φαίνεται ότι υπάρχουν όρια στην αποδοχή των οικονομικών μεταναστών. Τα όρια αυτά τοποθετούνται στη βάση κοινωνικο-πολιτισμικών αξιών, οπότε η ελληνική κοινωνία εμφανίζεται μάλλον εσωστρεφής. Θα λέγαμε ότι οι μετανάστες είναι αποδεκτοί για όσο και όπου τους χρειαζόμαστε. Έτσι, πέρα από το οικονομικό και εργασιακό επίπεδο, πολλά χρειάζεται να γίνουν στη χώρα μας σε ανθρωπιστικό-πολιτισμικό επίπεδο για την προσέγγιση μεταξύ των λαών, που ούτως ή άλλως διαβιβούν κάτω από κοινά πανανθρώπινα προβλήματα με τον ίδιο αυτοσκοπό, που δεν είναι άλλος από την επιβίωση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βεντούρα Λ., 2004, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα, Κριτική-ΚΕΜΟ.
- Κοτσαρίδας Δ., 2006, «Μετανάστες εργαζόμενοι και οικονομική ανάπτυξη», στο Α. Καψάλης (επιμ.), *Αδήλωτη απασχόληση και “νομιμοποίηση” των μεταναστών. Η πρόκληση της μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΣΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Κρητικίδης Γ., 2007, «Στοιχεία απασχόλησης των μεταναστών», στο Α. Καψάλης (επιμ.), *Αδήλωτη απασχόληση και “νομιμοποίηση” των μεταναστών. Η πρόκληση της μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΣΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Λιανός Θ. και Παπακωνσταντίνου Π., 2003, *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*, Αθήνα, ΚΕΠΕ.

- Παύλου Μ., 2004, «Οι μετανάστες “σαν κι εμάς”: όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και την Ευρώπη», στο Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα, Κριτική-ΚΕΜΟ.
- Πετρινώτη Ξ., 1993, *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα: Μία πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση*, Αθήνα, Οδυσσεάς.
- Φακιολάς Ρ., 2001, «Αγορά εργασίας και μετανάστες», στο Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Μετανάστες, ρατσισμός, ξενοφοβία: Από τη θεωρία στην πράξη*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.

Ξενόγλωση

- Bobo L., 1983, «“Whites” opposition to busing: Symbolic racism or realistic group conflict?», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 45, σ. 1196-1210.
- Brown R., 1995, *Prejudice. Its social psychology*, Blackwell.
- Coenders M., Scheepers P., Sniderman P.M., and Verberk G., 2001, «Blatant and subtle prejudice: dimensions, determinants, and consequences; some comments on Pettigrew and Meertens», *European Journal of Social Psychology*, vol. 31, σ. 281-297.
- Kinder D. R. and Sears D.O., 1981, «Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 40, σ. 414-431.
- Kinder D.R., 1986, «The continuing America dilemma: White resistance to racial change 40 years after Myrdal», *Journal of Social Issues*, vol. 42, σ. 151-172.
- McConahay J. and Hough J.C., 1976, «Symbolic racism», *Journal of Social Issues*, vol. 32, σ. 23-45.
- McConahay J., Hardee B. and Batts V., 1981, «Has racism declined in America? It depends on who is asking and what is asked», *Journal of Conflict Resolution*, vol. 25, σ. 563-579.
- Pettigrew T.F., 1985, «New Black-White patterns: How best to conceptualize them?», *Annual Review of Psychology*, vol. 11, σ. 329-346.
- Pettigrew T.F. and Meertens R.W., 1995, «Subtle and blatant prejudice in Western Europe», *European Journal of Social Psychology*, vol. 25, σ. 57-75.
- Sarris A. and Zografakis S., 1999, «A computable general equilibrium assessment of the impact of illegal immigration on the Greek economy», *Journal of Population Economics*, vol. 12, σ. 155-182.
- Sears D.O., 1988, «Symbolic racism», στο P.A. Katz and D.A. Taylor (eds.), *Eliminating racism: Profiles in controversy*, New York, Plenum Press, σ. 123-151.
- Sears D.O. and Henry P.J., 2003, «The origins of symbolic racism», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 85, σ. 259-275.

- Sears D.O. and Henry P.J., 2005, «Over thirty years later: A contemporary look at symbolic racism», *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 37, σ. 95-150.
- Sears D.O. and Kinder D.R., 1971, «Racial tensions and voting in Los Angeles», στο W.Z. Hirsch (ed.), *Los Angeles: Viability and prospects for metropolitan leadership*, New York, Preager, σ. 51-88.
- Sears D.O. and Kinder D.R., 1985, «“Whites” opposition to busing: On conceptualizing and operationalizing ‘group conflict’», *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 48, σ. 1141-1147.
- Sears D.O., Hensler C. and Speer L., 1979, «“Whites” opposition to busing: Self-interest or symbolic politics?», *American Political Science Review*, vol. 73, σ. 369-384.
- Sears D.O., Lau R.R., Tyler T.R. and Allen H.M., 1980, «Self-interest versus symbolic politics in policy attitudes and presidential voting», *American Political Science Review*, vol. 74, σ. 670-684.
- Sears D.O., Van Laar C., Carrillo M. and Kosterman R., 1997, «Is it really racism? The origins of white America’s opposition to race-targeted policies», *Public Opinion Quarterly*, vol. 61, σ. 16-53.
- Tougas F., Brown R., Beaton A.M. and Joly S., 1995, «Neosexism: Plus ça change, plus c’ est pareil», *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 21, σ. 842-849.

ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΙ «ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΕΙΣ» ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ευάγγελος Ι. Χαϊνός*

1. Το πλαίσιο αναφοράς

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται σε ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο «Επιχειρηματικότητα, Κίνδυνοι και Ανταγωνισμός στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».¹

Στο παρόν κείμενο εξετάζονται οι παράγοντες «ρίσκου», οι «κίνδυνοι», οι «διακινδυνεύσεις» και οι «απειλές» για τον σύγχρονο Έλληνα επιχειρηματία που δραστηριοποιείται στο ιστορικό (εμπορικό) κέντρο της Αθήνας. Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής παρουσιάζονται τα ακόλουθα δεδομένα που στηρίζονται στα στατιστικά στοιχεία που εξήχθησαν από τις συνεντεύξεις των μελών της ερευνητικής ομάδας με τους Έλληνες επιχειρηματίες.

2. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι τα τελευταία χρόνια η παγκόσμια κοινότητα βρίσκεται σε μια περίοδο έντονων αλλαγών και εξελίξεων σε όλους τους τομείς (πολιτική, οικονομία, εγκληματικότητα κ.ά.). Η γρήγορη και πολύπλευρη ανάπτυξη της τεχνολογίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα έχει αλλάξει βαθμιαία τους όρους της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα βασικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση

* Κοινωνιολόγος, κάτοχος Μ.Δ.Ε. ΜΠΣ Εγκληματολογίας, Υποψήφιος Διδάκτορας Εγκληματολογίας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Τομέα Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

1. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” οι “Άλλοι” κι Εμείς» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' ΚΠΣ, Αριστεία σε ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΤ Ε Τ, 2ος κύκλος, Υπουργείου Ανάπτυξης).

των νέων συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο είναι η παγκοσμιοποίηση όχι μόνο της οικονομίας αλλά και της εγκληματικότητας που σηματοδοτείται από την έξαρση της διεθνούς τρομοκρατίας, τη μετάλλαξη των παραδοσιακών μορφών εγκληματικότητας, διαμορφώνοντας μια νέα, διεθνή τυπολογία του οργανωμένου εγκλήματος, όπου τα σύνορα μιας χώρας δεν αρκούν πλέον για να την αντιμετωπίσουν. Κινούμενοι στο επίπεδο αυτό, έχει καταστεί αντιληπτό ότι το φαινόμενο της μικρομεσαίας εγκληματικότητας ή της εγκληματικότητας του «δρόμου» (street crime) κατέχει κυρίαρχη θέση στο εσωτερικό των πόλεων. Επιπλέον, έχει γίνει φανερό στις σύγχρονες κοινωνίες και ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα ότι ένα μεγάλο ποσοστό του κόσμου συγκαταλέγει την ανασφάλεια και το φόβο που αισθάνεται για το εγκληματικό φαινόμενο στις γενικότερες συλλογικές αντιδράσεις του, όσον αφορά στην ενδεχόμενη θυματοποίησή του.

Ο αντίκτυπος των αλλαγών στο επίπεδο της εγκληματικότητας ήταν να δημιουργηθεί μια αντίστοιχη κατάσταση «παγκοσμιοποιημένης ανασφάλειας», η οποία συντηρείται μέσα από το γενικότερο πλαίσιο της «κοινωνίας της διακινδύνευσης» (Beck, 1992' Ανθόπουλος, Κοντιάδης, Παπαθεοδώρου, 2005). Η «κοινωνία της διακινδύνευσης»² (risk society), έννοια «μετανεωτερικού χαρακτήρα» (Giddens, 2001) οδηγεί σε ένα «κράτος διαχείρισης κινδύνων», δηλαδή σε ένα «κράτος διαχείρισης κρίσεων», μικρών ή μεγάλων και επίσης σε ένα διεθνές σύστημα διαχείρισης κινδύνων και άρα κρίσεων. Στην εποχή της «ύστερης νεωτερικότητας», οι κοινωνίες είναι κοινωνίες βασικά «ρίσκο» ή «κινδύνου». Οι «κίνδυνοι» και το «ρίσκο»³ σχετίζονται

2. Με τον όρο «κοινωνίες της διακινδύνευσης» ή «risk societies» ο Beck εννοεί τις σημερινές δυτικές κοινωνίες που έχουν μετατραπεί σε ένα απέραντο εργαστήριο όπου κανείς δεν είναι υπεύθυνος για τα συντελούμενα πειράματα. Έτσι, οι πάντες είναι δυνάμει αποδέκτες, θύματα και πρωταγωνιστές ανεξέλεγκτων διακινδυνεύσεων. Κατά συνέπεια, όλοι οι άνθρωποι έχουν εξοικειωθεί με την ιδέα ότι διάγουν βίο ριψοκίνδυνο. Κατά τον Beck, η αίσθηση της διακινδύνευσης ξεκινάει εκεί που τελειώνει η εμπιστοσύνη στην ασφάλεια και η πίστη στη πρόοδο. Έτσι εμφανίζεται ένα μοντέλο συμπεριφοράς που ο Beck ονομάζει «no-longer-but-not-yet» (no longer trust/security, not yet destruction/disaster). Δηλαδή, οι πολίτες δεν αισθάνονται εμπιστοσύνη και ασφάλεια στο κρατικό μηχανισμό γιατί θεωρούν ότι η ζημιά θα επέλθει αργά ή γρήγορα. Βλ. Beck, 1996.

3. Ο Luhmann επιχειρήσε να διευκρινίσει τη διαφορά ανάμεσα στον κίνδυνο και το ρίσκο-διακινδύνευση (risk). Ο κίνδυνος είναι μια εν δυνάμει καταστροφή που μπορεί να επέλθει εξαιτίας αντικειμενικών, εξωτερικών παραγόντων που ο άνθρωπος δεν μπορεί να ελέγξει, ενώ το ρίσκο συνδέεται απόλυτα με τις επιλογές του ατόμου. Ο άνθρωπος αναλαμβάνει κάποιο ρίσκο όταν ξέρει ότι η πράξη του αυτή θα του αποφέρει κάποια κέρδη. Με άλλα λόγια, το ρίσκο το αναλαμβάνει κανείς και επωμίζεται προσωπικά το ενδεχόμενο μελλοντικών ζημιών, ενώ τον κίνδυνο απλά τον υφίσταται. Βλ. Giddens, 2001, σ. 50-54.

άμεσα με την οικονομική εξέλιξη και τους πολιτικούς θεσμούς. Ευρύτερα, επεκτείνονται και στο επίπεδο της ασφάλειας.⁴

Η κατάλυση του κράτους πρόνοιας σε παγκόσμιο επίπεδο συνοδεύτηκε από την παγκοσμιοποίηση της καταστολής και την ενδυνάμωση του παγκοσμιοποιημένου πλέον κράτους ασφάλειας (Πανούσης, 2004, σ. 1156). Αποτέλεσμα των σύγχρονων τάσεων αυστηροποίησης της αντεγκληματικής πολιτικής αποτελεί η επέκταση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και των νέων τεχνικών-μορφών του μέσα και από την εφαρμογή προληπτικών πολιτικών για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας (Χάιδου, 2003). Διεθνώς, η αστυνομική και δικαστική συνεργασία αποτελεί το βασικό μέσο επίτευξης του στόχου της ασφάλειας εις βάρος ακόμα και της ελευθερίας (Αργυρόπουλος, 2004, σ. 8), στο πλαίσιο του τρόπου λειτουργίας των σύγχρονων κοινωνιών της «διακινδύνευσης» μέσα από την εμφάνιση συνεχώς ανανεούμενων απειλών και κινδύνων. Επιπρόσθετα, καταγράφεται η αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού, διαπιστώνεται ερευνητικά μια συνεχώς αυξανόμενη τάση τιμωρητικότητας από την πλευρά των πολιτών σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες (μετανάστες, τοξικομανείς, επαίτες κ.λπ.) και καθίσταται αντιληπτή η κλιμάκωση «της έντασης της αστυνόμευσης ως συνέπεια και της αύξησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών ασφάλειας, οι οποίες δρουν παράλληλα με την επέκταση των τεχνικών και ηλεκτρονικών μέσων επιτήρησης» (Ζαραφωνίτου, 2004α, σ. 2049).

3. Διαστάσεις και όψεις ανασφάλειας

Η ανασφάλεια αποτελεί μια σύνθετη έννοια της οποίας το εννοιολογικό περιεχόμενο συγκεκριμενοποιείται ανάλογα με το πλαίσιο αναφοράς της. Στην παρούσα μελέτη οι όψεις της ανασφάλειας των Ελλήνων επιχειρηματιών αντανακλώνται μέσα από τις στάσεις τους σχετικά με α) το επίπεδο ασφάλει-

4. «Με τον όρο ασφάλεια περιγράφεται εννοιολογικά η κατάσταση στην οποία δεν υπάρχουν κίνδυνοι, η κατάσταση στην οποία αισθάνεται κανείς ότι δεν απειλείται. Η ασφάλεια καθορίζεται, επίσης, από τη δυνατότητα αποτροπής ενός κινδύνου ή μιας απειλής, καθώς και από την εξασφάλιση σιγουριάς και βεβαιότητας απέναντι στην πιθανή επέλευση ενός κακού. Η ασφάλεια συνίσταται σε μια θετική συναισθηματική αναφορά, στο πλαίσιο της οποίας το υποκείμενο είναι πεπεισμένο για τη σταθερότητα και τη διάρκεια της προστασίας που του παρέχεται, ενώ παράλληλα έχει επίγνωση των κινδύνων που θα ενέκλειε η ανατροπή της παραπάνω κατάστασης». Βλ. Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 27.

ας της περιοχής λειτουργίας του καταστήματός τους, β) τους κινδύνους για τα εμπορεύματα/προϊόντα τους, και γ) τις απειλές για τα καταστήματά τους.

Ο φόβος του εγκλήματος ορίζεται γενικά «ως το συλλογικό άγχος των κατοίκων μιας περιοχής, μιας πόλης ή χώρας, το οποίο προέρχεται από το φόβο πιθανής θυματοποίησης των ίδιων ή των κοντινών τους προσώπων από βίαιες εγκληματικές επιθέσεις» (Ζαραφωνίτου, 2002, σ. 31-33) και ως εκ τούτου συνδέεται και με τους δείκτες εγκληματικότητας ή θυματοποίησης της περιοχής. Εκδηλώνεται τόσο σε ατομικό επίπεδο, με τη μορφή του φόβου της θυματοποίησης, όσο και σε συλλογικό, ως έλλειψη δημόσιας ασφάλειας (Αλεξιάδης, 1991, σ. 4-5).

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί μια βασική διάκριση μεταξύ φόβου του εγκλήματος (*fear of crime*) και ανησυχίας (*concern*). Στην πρώτη περίπτωση, η ανασφάλεια εντοπίζεται σε ατομικό επίπεδο, εφόσον το υποκείμενο προσλαμβάνει την ύπαρξη σοβαρών απειλών για τη ζωή ή την περιουσία του ιδίου ή του οικογενειακού του περιβάλλοντος. Στη δεύτερη περίπτωση, η ανασφάλεια είναι γενικότερη και «εστιάζει στην εγκληματικότητα ως κοινωνικό πρόβλημα και όχι ως προσωπική κατάσταση». Στην ανασφάλεια αυτής της μορφής αναφέρονται εκείνοι που εκφράζουν τις γενικότερες τους ανησυχίες μέσα από τη «συμβολικά πυκνή έννοια του εγκλήματος» (Ζαραφωνίτου, 2006α, σ. 1032).

Οι ερωτηθέντες Έλληνες επιχειρηματίες θεωρούν ότι η περιοχική λειτουργίας της επιχείρησής/συγκεκριμένου καταστήματός τους είναι σχετικά ασφαλής σε ποσοστό 33%, καθόλου ασφαλής σε ποσοστό 23%, λίγο ασφαλής σε ποσοστό 18,2%, ενώ ικανοποιητικά ασφαλής σε ποσοστό 13,6% και απόλυτα ασφαλής σε ποσοστό 10,3%. Επιχειρώντας τη συγκέντρωση των ποσοστών στη βάση της διχοτόμησης των μεταβλητών, ασφαλής περιοχή και ανασφαλής περιοχή διαπιστώνεται ότι το 56,7% κρίνει ότι η περιοχική λειτουργίας της επιχείρησής τους είναι ασφαλής.

Προκειμένου να αναδειχθούν οι παράγοντες δημιουργίας της ανασφάλειας ως προς την επιχείρησή τους ερωτήθηκαν τα ίδια τα υποκείμενα σχετικά με τους λόγους που, κατά τη γνώμη τους, θα μπορούσαν να κινδυνεύσουν τα εμπορεύματα/προϊόντα των καταστημάτων τους. Οι τρεις πιο σημαντικοί λόγοι που αναφέρονται είναι: η παρουσία χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών (42,4% των περιπτώσεων), η πληθμελής αστυνομική παρουσία (37,9%) και η αύξηση της εγκληματικότητας στην περιοχή (32,4%). Με μικρότερη συχνότητα καταγραφής ακολουθούν οι παρακάτω λόγοι: η συχνή εμφάνιση μικροκλοπών - τσαντάκηδων και πορτοφολάδων, η αύξηση της εγκληματικότητας γενικά στη χώρα και η δράση συμμοριών. Από τις απαντήσεις των Ελλήνων

επιχειρηματιών σε ερώτηση ελεύθερου συνειρμού, ως *κυριότερες «απειλές» για το κατάστημά τους προσλαμβάνονται*: οι κλοπές κατά πρώτο λόγο, ο ανταγωνισμός κατά δεύτερο και κατά τρίτο η οικονομική κρίση.

Ο εντοπισμός των παραπάνω παραγόντων ως περισσότερο σημαντικών στη διαμόρφωση του αισθήματος της (αν)ασφάλειας των Ελλήνων επιχειρηματιών αναδεικνύει μια γενικότερη ανασφάλεια και ανησυχία για το ρόλο της αστυνομίας στην πρόληψη και αντιμετώπιση του εγκλήματος,⁵ την έξαρση της μικροεγκληματικότητας και τα σχετιζόμενα με τα ναρκωτικά προβλήματα.

Παρ' όλο που η ανασφάλεια προσδιορίζεται μέσα από την αναφορά στο έγκλημα και τις σχετικές με αυτό απειλές, στην πραγματικότητα διαμορφώνεται από τη δράση πολλών και διαφορετικής προέλευσης παραγόντων, κατά τρόπο ώστε ο φόβος του εγκλήματος να αντανakλά τις γενικότερες ανασφάλειες των πολιτών οι οποίες συνδέονται τόσο με την ποιότητα της ζωής και τους πραγματικούς κίνδυνους όσο και με την αμφισβήτηση της ικανότητας των αρμοδίων υπηρεσιών για παροχή αποτελεσματικής προστασίας (Ζαραφωνίτου, 2002, σ. 33).

Η αναφορά σε «σημάδια αντικοινωνικότητας/αταξίας», όπως είναι η παρουσία χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών και η συχνή εμφάνιση μικροκλεπτών - τσαντάκηδων και πορτοφολάδων εντάσσονται στις προσεγγίσεις της αποκαλούμενης περιβαλλοντικής και κοινωνικής «αταξίας», που παραπέμπει στη θεωρητική προσέγγιση των «σπασμένων τζαμιών» (Wilson and Kelling, 1982), και η οποία συσχετίζεται με το αίσθημα ανασφάλειας.

Ειδικότερα σε μία ερώτηση που τέθηκε στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής έρευνας θυματοποίησης αναφορικά με τα ναρκωτικά, οι Έλληνες καταλαμβάνουν επίσης την πρώτη θέση με ποσοστό 42% μεταξύ όλων των Ευρωπαίων που απαντούν ότι «συχνά ή αρκετά συχνά, μέσα στους τελευταίους δώδεκα μήνες, ήρθαν σε προσωπική επαφή με προβλήματα που συνδέονται με τα ναρκωτικά, στην περιοχή κατοικίας τους (δηλαδή είδαν ανθρώπους να κάνουν χρήση ή διακίνηση, ή σύριγγες χρησιμοποιούμενες κ.λπ.). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο μέσος όρος ήταν 17% (Ζαραφωνίτου, 2006α, σ. 1037). Η κατάσταση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις προαναφερθείσες ελληνικές έρευνες για το φόβο του εγκλήματος. Σύμφωνα, μάλιστα, με τα δεδομένα του 2004, ως «σημαντικότερες απειλές» ιεραρχούνται: τα ναρκωτικά, οι ληστείες και

5. Σε γενικές γραμμές η εμπειρική διερεύνηση των σχέσεων κοινού-αστυνομίας έχει εντοπίσει ένα αρκετό προβληματικό πλαίσιο που ανατροφοδοτείται συνεχώς τόσο από την πλευρά των πολιτών όσο και των αστυνομικών. Αναλυτικότερα για τα πορίσματα των σχετικών ερευνών με αυτήν την προβληματική, βλ. Χρ. Ζαραφωνίτου, 2004β.

διαρρήξεις και οι σεξουαλικές επιθέσεις. Επιπλέον, ως σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα οι κάτοικοι της Αθήνας ιεραρχούν τα ναρκωτικά, τους μετανάστες, την ανεργία και στην τέταρτη θέση την εγκληματικότητα γενικά (Ζαραφωνίτου, 2004γ).

4. Εμπειρίες θυματοποίησης

Στην προηγούμενη ενότητα εξετάστηκε η ανασφάλεια των Ελλήνων επιχειρηματιών. Στη συνέχεια καταγράφεται η ευάλωτη θέση των επιχειρήσεων κυρίως ως θυμάτων (ή πιθανών θυμάτων) αδικημάτων κατά της περιουσίας /ιδιοκτησίας, αλλά και κατά προσώπων. Ειδικότερα, παρουσιάζονται στατιστικά δεδομένα σχετικά με α) την εμπειρία άμεσης και έμμεσης θυματοποίησης,⁶ β) τα αδικήματα θυματοποίησης, γ) τους δράστες των αδικημάτων και δ) την εθνικότητα των δραστών.

Αρχικά πρέπει να σημειωθεί ότι ο εμπορικός τομέας υφίσταται περισσότερες θυματοποιήσεις αφού πλήττεται μετωπικά από την αύξηση της εγκληματικότητας. Διεθνής δημοσκόπηση θυματοποίησης που έλαβε χώρα το 1993-1994 σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες καταδεικνύει ότι το ποσοστό των διαρρήξεων στο εμπόριο λιανικής είναι 10 φορές μεγαλύτερο απ' ό,τι στις κατοικίες (Cusson, 2002, σ. 307).

4.1. Εμπειρία άμεσης θυματοποίησης

Η «εμπειρία άμεσης θυματοποίησης» των ερωτηθέντων Ελλήνων επιχειρηματιών αποτυπώθηκε στην ακόλουθη ερώτηση: «*Στο δικό σας κατάστημα / επιχείρηση συνέβη κάποια παράνομη ενέργεια (προσβολή – επίθεση)*». Το 39,8% των ερωτηθέντων δηλώνουν ότι έχουν βιώσει την αρνητική αυτή εμπειρία.

Αναφορικά με τα είδη των προσβολών που δηλώθηκαν, πρόκειται κυρίως για κλοπές (73,6% των περιπτώσεων), διαρρήξεις/ληστείες (34,3%), καταστροφές (15,7%), βανδαλισμούς (13%), και έπονται με μικρότερα ποσοστά οι προσβολές οικονομικής φύσεως (πλαστογραφίες/χρήσεις πλαστών - κίβδηλων νομισμάτων, απάτες και ακάλυπτες επιταγές). Το 36,1% των Ελλήνων επιχειρηματιών που τα καταστήματά τους υπέστησαν κάποια

6. Βλ. όσα αναλυτικά αναφέρονται για τη θυματολογία και τις όψεις θυματοποίησης στο Β. Αρτινοπούλου, Α. Μαγγανάς, 1996.

από τις προαναφερθείσες προσβολές εκτιμούν ότι οι δράστες ανήκουν σε μεικτές ομάδες Ελλήνων και αλλοδαπών. Περισσότεροι θεωρούν ότι οι δράστες των εν λόγω προσβολών είναι μόνο Έλληνες (25,5%) απ' ό,τι αλλοδαποί (16,2%). Σχετικά με την εθνικότητα των εμπλεκόμενων δραστών των παραπάνω προσβολών, οι Έλληνες επιχειρηματίες δηλώνουν ότι πρόκειται για Αλβανούς (23,9% των απαντήσεων), Βαλκάνιους γενικώς (8,8%), Ρουμάνους (7,1%), Ρώσους (4,4%), Πακιστανούς (4,4%), Ασιάτες (4,4%) και ακολουθούν οι υπόλοιπες δηλωθείσες εθνικότητες με μικρότερα ποσοστά.

4.2. Εμπειρία έμμεσης θυματοποίησης

Στη βάση της μελέτης της κατά δήλωση θυματοποίησης έχει διαπιστωθεί ερευνητικά ότι η γνώση αντίστοιχων εμπειριών ατόμων που προέρχονται από τον οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο του υποκειμένου (έμμεση θυματοποίηση), που στην προκειμένη περίπτωση είναι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή, επηρεάζει τη σχετική με το έγκλημα ανασφάλεια, την ένταση του φόβου του εγκλήματος και τις στάσεις των πολιτών σε γενικότερα ζητήματα οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής φύσεως.

Η ανάλυση των δεδομένων κατέδειξε ένα σημαντικό ποσοστό εμπειριών έμμεσης θυματοποίησης καθώς η πλειονότητα (57,8%) των Ελλήνων επιχειρηματιών έχει αντιληφθεί παράνομες ενέργειες κατά καταστημάτων/επιχειρήσεων στην περιοχή του καταστήματος/επιχείρησής τους. Η κατανομή των συχνοτήτων υποδεικνύει ότι αυτές συμβαίνουν αρκετά συχνά σε ποσοστό 31,8% των απαντήσεων, συχνά σε ποσοστό 28%, σπάνια σε ποσοστό 26,8% και πολύ συχνά σε ποσοστό 12,4%. Συνεπώς, τα κρούσματα αυτά αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο στην καθημερινότητα των Ελλήνων επιχειρηματιών του ιστορικού κέντρου της Αθήνας.

Οι παράνομες ενέργειες που δηλώνονται από τους Έλληνες επιχειρηματίες είναι οι κλοπές (σε ποσοστό 73,9% των περιπτώσεων), οι διαρρήξεις - ληστείες (58%), οι βανδαλισμοί (26,8%), οι καταστροφές (15,6%), οι δολιοφθορές (9,2%), και έπονται με μικρότερα ποσοστά αδικήματα οικονομικής φύσεως (πλαστογραφίες/χρήσεις πλαστών - κίβδηλων νομισμάτων, απάτες και ακάλυπτες επιταγές). Σε ό,τι αφορά τους δράστες των παράνομων αυτών ενεργειών οι Έλληνες επιχειρηματίες υποστηρίζουν ότι είναι μεικτές ομάδες που αποτελούνται από Έλληνες και αλλοδαπούς σε ποσοστό 49,4%, ότι οι δράστες είναι αλλοδαποί σε ποσοστό 15,9% και ότι οι δράστες είναι Έλληνες σε ποσοστό 12,4%. Η εθνικότητα των δραστών που φαίνεται να κυ-

ριαρχεί ως προς την τέλεση των παράνομων ενεργειών είναι η αλβανική σε ποσοστό 28,8%. Η δεύτερη κατά σειρά εθνικότητα είναι η ρουμάνικη, συγκεντρώνοντας το 12,7% των απαντήσεων και έπονται οι υπόλοιπες με μικρότερα ποσοστά.

Η διερεύνηση της έμμεσης θυματοποίησης πραγματοποιήθηκε μέσα και από άλλη μία ερώτηση, στην οποία οι Έλληνες επιχειρηματίες, σε ποσοστό 52,1%, δηλώνουν ότι έχουν υποπέσει στην αντίληψή τους κρούσματα επιθέσεων κατά προσώπων στην περιοχή του καταστήματος/επιχείρησής τους. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτωμένων, τα ποσοστά συχνότητας τέτοιων κρουσμάτων κατανέμονται στις κατηγορίες της μεταβλητής ως 27,6% αρκετά συχνά, 25,1% πολύ συχνά, 24,4% συχνά και 21,6% σπάνια. Και στην περίπτωση των επιθέσεων κατά των προσώπων η συχνότητα αναφοράς τους είναι ιδιαίτερα υψηλή. Κατά την εκτίμησή τους, οι λόγοι για τους οποίους διαπράττονται αυτές οι επιθέσεις είναι: η κλοπή/ληστεία (65,4% των απαντήσεων), τα χρήματα ή γενικότερα οι οικονομικοί λόγοι (23,7%), τα ναρκωτικά (13,1%) και ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά οι παρεξηγήσεις/καβγάδες, οι τρομοκρατικές ενέργειες και οι πορείες/διαδηλώσεις-απεργίες. Αναφορικά με τους δράστες αυτών των επιθέσεων, το 50,9% των αποκρινόμενων επιχειρηματιών δηλώνουν ότι αυτοί ανήκουν κυρίως σε μεικτές ομάδες Ελλήνων-αλλοδαπών, δεύτερον ότι είναι αλλοδαποί (22,3%) και τρίτον ότι είναι Έλληνες (11,3%). Ως προς την εθνικότητα των αλλοδαπών δραστών οι επιχειρηματίες πιστεύουν ότι πρόκειται για Αλβανούς (31,9% των περιπτώσεων), Βαλκάνιους γενικώς (11,1%), Ρουμάνους (10,6%), Ρώσους (8,2%), Πακιστανούς (6,3%) και έπονται οι υπόλοιπες εθνικότητες με μικρότερα ποσοστά.

Οι βασικές διαπιστώσεις που προκύπτουν από τα παραπάνω ευρήματα συμπυκνώνονται στα εξής:

1. Το καταγεγραμμένο ποσοστό άμεσης θυματοποίησης κινείται σε υψηλά επίπεδα.
2. Το ποσοστό της άμεσης θυματοποίησης είναι αρκετά μικρότερο από εκείνα των περιπτώσεων της έμμεσης θυματοποίησης.
3. Η συχνότητα καταγραφής των αναφερόμενων περιστατικών θυματοποίησης είναι αρκετά υψηλή.
4. Αναφορικά με τα είδη των αδικημάτων που δηλώνονται στις περιπτώσεις της άμεσης και έμμεσης θυματοποίησης παρατηρείται ότι υπερτερεί η κατηγορία των αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές, διαρρήξεις και ληστείες). Πρόκειται για τη λεγόμενη «μικρή εγκληματικότητα», η οποία συνδέεται με το αίσθημα καθημερινής ανασφάλειας των πολιτών. Επιχειρώντας μια συγκριτική ανάλυση των στατιστικών δεικτών εγκληματικότητας

από το 2000 έως το 2007, διαπιστώνεται ότι τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας αποτελούν ένα μεγάλο μέρος της συνολικής εγκληματικότητας και παρουσίασαν συνεχή αύξηση από το 2000 έως το 2007. Αναλυτικότερα, οι ληστείες τραπεζών σημείωσαν τη σημαντικότερη αύξηση (352,2%), ενώ οι λοιπές ληστείες κατά 79,2% και οι κλοπές-διαρρήξεις κατά 29,6%.

5. Οι δράστες των αναφερόμενων παράνομων ενεργειών στις περιπτώσεις της έμμεσης θυματοποίησης ανήκουν κατά πρώτο λόγο σε μεικτές ομάδες Ελλήνων-αλλοδαπών, κατά δεύτερο λόγο στο ότι είναι αλλοδαποί και κατά τρίτο λόγο στο ότι είναι Έλληνες. Στην περίπτωση της άμεσης θυματοποίησης, οι Έλληνες κατατάσσονται στη δεύτερη θέση και στην τρίτη οι αλλοδαποί.
6. Η εθνικότητα των δραστών που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Ελλήνων επιχειρηματιών κυριαρχεί ως προς την τέλεση των παράνομων ενεργειών είναι η αλβανική.

Με γνώμονα τα παραπάνω παρατηρούμε ότι η ευθύνη για τη δημιουργία ποικίλων κοινωνικών προβλημάτων καθώς και για την αύξηση της εγκληματικότητας αποδίδεται στους μετανάστες. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι κοινωνικές ανησυχίες εκλαμβάνονται και αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο ως ανασφάλειες που οφείλονται κατά κύριο στο φαινόμενο της μετανάστευσης (Ζαραφωνίτου, 2006β, σ. 268). Η εικόνα αυτή επαληθεύεται και στην ελληνική πραγματικότητα, όπως αυτή αποτυπώνεται μέσα από την εμπειρική διερεύνησή της. Συγκεκριμένα, οι σχετικές με το φόβο του εγκλήματος έρευνες (Ζαραφωνίτου, 2000α, σ. 518, και 2002, σ. 127) έχουν καταγράψει το μεγάλο αριθμό μεταναστών ως έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες δημιουργίας ή/και έντασης του εν λόγω συναισθήματος μεταξύ των Ελλήνων πολιτών. Ανάλογα πορίσματα κατέγραψε και η εθνική έρευνα σε θύματα εγκλημάτων (Καρύδης, 2004), στην οποία επισημαίνεται η στερεοτυπική σύνδεση της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα.

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, το αρνητικό στερεότυπο του μετανάστη έχει υιοθετηθεί κυρίως για τους Αλβανούς, στους οποίους αποδίδουν την ευθύνη για την έξαρση της εγκληματικότητας. Αν και η εικόνα αυτή δεν επιβεβαιώνεται εξετάζοντας την καταγεγραμμένη συμμετοχή των αλλοδαπών στην εγκληματικότητα, ωστόσο, είναι βαθιά εδραιωμένη στις συλλογικές αντιλήψεις του κοινού. Οι αλλοδαποί και, κατά κύριο λόγο, οι παράνομοι μετανάστες εκλαμβάνονται ως βασικός παράγοντας δημιουργίας φόβου του εγκλήματος και της σχετικής με αυτό ανασφάλειας. Ειδικότερα, το στερεότυπο του «επικίνδυνου» αλλοδαπού αντανακλάται μέσα από σχετικές έρευνες που μελετούν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις για το έγκλημα και τον εγκληματία.

Συγκεκριμένα, η αναπαράσταση του εγκληματία έχει τα ακόλουθα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα «βίαιος και επικίνδυνος κακοποιός, ξένος/Αλβανός, περιθωριακός, φτωχός, ψυχικά, διανοητικά ή σεξουαλικά παρεκκλίνων, ο οποίος πρέπει να τιμωρηθεί πολύ αυστηρά» (Ζαραφωνίτου, Μαντόγλου, 2000, σ. 112).

5. Μέτρα ασφάλειας και περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος

Σύμφωνα με τις κατανομές των ποσοστών της έρευνας του ΕΚΚΕ, το 50,8% των Ελλήνων επιχειρηματιών έχει ασφαλίσει τα εμπορεύματα – προϊόντα της επιχείρησής του σε κάποια ασφαλιστική εταιρεία. Οι λόγοι για τους οποίους έχουν ασφαλίσει τα εμπορεύματα/προϊόντα τους ιεραρχούνται ως εξής: οι κλοπές (76,5% των περιπτώσεων), οι φωτιές (75,4%), οι σεισμοί (38,3%) και οι θεομηνίες (33%). Περισσότεροι από τους μισούς (52,5%) Έλληνες επιχειρηματίες κρίνουν απαραίτητο να ασφαλίζουν τα προϊόντα τους για κλοπή. Η στάση τους αυτή συναρτάται άμεσα με τα αδικήματα που δηλώθηκαν στις περιπτώσεις της άμεσης και έμμεσης θυματοποίησης, που είναι κατά κύριο λόγο εκείνα κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές και διαρρήξεις - ληστείες). Οι ερωτώμενοι Έλληνες επιχειρηματίες ιεραρχούν τους λόγους για τους οποίους κατά την εκτίμησή τους πρέπει να ασφαλίζονται τα προϊόντα τους σε περίπτωση κλοπής ως εξής: «γιατί πραγματοποιούνται πολλές κλοπές», «για ασφάλεια/προστασία», «για τη λήψη της αποζημίωσης», «λόγω εγκληματικότητας/κινδύνου», «γιατί είναι απαραίτητο/αναγκαίο», «γιατί είναι πιθανό να συμβεί», «για προληπτικούς λόγους/πολλοί κίνδυνοι», «λόγω είδους προϊόντων» κ.λπ.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι τα θύματα κλοπών και διαρρήξεων δεν ικανοποιούνται από την προσφυγή στο κρατικό τυπικό σύστημα ελέγχου εξαιτίας των προβλημάτων που αναδεικνύονται στη διαλεύκανση των συναφών αδικημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, *«μέτρα ιδιωτικής ασφάλισης –για όσους μπορούν οικονομικά να ανταπεξέλθουν στο κόστος– κρίνονται πλέον απαραίτητα τόσο για το ζήτημα της ασφάλειας όσο και της αποζημίωσης. Ως αποτέλεσμα, οι κανονισμοί και οι νόμοι της ιδιωτικής ασφάλισης καθίστανται σημαντική πηγή ρύθμισης της συμπεριφοράς των πιθανών θυμάτων με τη μεταφορά τόσο της ευθύνης ελαχιστοποίησης των πιθανοτήτων θυματοποίησης καθώς και της ipso facto ποσότητας της εγκληματικής δραστηριότητας στα ίδια τα θύματα, γεγονός που υποδεικνύει μια ακόμη δια-θεσμική αλλοτρίωση ανάμεσα στις σφαίρες του δημοσίου και του ιδιωτικού»* (Τσίγκανου, 2009).

Σε γενικές γραμμές, τα καταστήματα των Ελλήνων επιχειρηματιών διαθέτουν αποθηκευτικούς χώρους (69,4% των περιπτώσεων), πυρασφάλεια (56,4%), εξόδους ασφαλείας (28%) και ανελκυστήρα (11,4%). Σε ό,τι αφορά τα μέτρα ασφαλείας τα καταστήματα διαθέτουν σιδερένια ρολά (53,8% των περιπτώσεων), συναγερμό (46,6%), ασφάλιση των προϊόντων (38,9%), πόρτα ασφαλείας (23,8%), σιδεριά (23,2%), κάμερες - video ασφαλείας (19,3%), αντικλεπτική προστασία εμπορευμάτων (18,4%), προσωπικό ιδιωτικής ασφαλείας (security) (12,9%) και αλεξίσφαιρα τζάμια (4,8%).

Οι λόγοι για τους οποίους οι Έλληνες επιχειρηματίες κρίνουν απαραίτητο τα καταστήματά τους να διαθέτουν προσωπικό ιδιωτικής ασφαλείας είναι κυρίως η «ασφάλεια/προστασία των επιχειρήσεών τους», «η αποφυγή κλοπής» και η «έλλειψη αστυνόμευσης». Σχεδόν οι μισές επιχειρήσεις χρησιμοποιούν το προσωπικό ιδιωτικής ασφαλείας σε μόνιμη βάση, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις για αστυνόμευση και μόνο όταν χτυπάει ο συναγερμός. Η πλειονότητα των επιχειρήσεων (75,3%) που δεν έχει στη διάθεσή της προσωπικό ιδιωτικής ασφαλείας, δεν είναι θετικά προσκείμενη να αποκτήσει μελλοντικά, σε αντίθεση με το 10,6%. Αυτοί που δεν έχουν προσωπικό ιδιωτικής ασφαλείας αλλά θα ήθελαν να διαθέτουν στηρίζουν την στάση τους κυρίως στους παρακάτω λόγους: «ασφάλεια/προστασία της επιχείρησής τους», «αποφυγή κάποιων κλοπής», «ανεπαρκής αστυνόμευση» και «έξαρση της εγκληματικότητας».

Στη βάση των όσων αναφέρθηκαν καθίσταται αντιληπτό ότι κυρίαρχο χαρακτηριστικό του μοντέρνου κοινωνικού ελέγχου είναι η «εμπορευματοποίηση» της ασφαλείας, η οποία έχει ως άξονές της, αφ' ενός, την ανάπτυξη των ιδιωτικών επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών ασφαλείας (ΙΕΠΥΑ) και, αφ' ετέρου, την περιστασιακή πρόληψη μέσω της επέκτασης των τεχνικών και ηλεκτρονικών μέσων επιτήρησης (Παπαθεοδώρου, 2009). Οι στρατηγικές περιστασιακής πρόληψης του εγκλήματος (situational crime-prevention strategies) αποσκοπούν στη ρύθμιση της συμπεριφοράς ποικίλων πληθυσμών ομάδων προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι ευκαιρίες για την εμφάνιση εγκληματικών δραστηριοτήτων (Clarke, 1992).

Για να αντιμετωπιστεί η συνεχώς αυξανόμενη μικρή εγκληματικότητα στις πόλεις και να μειωθεί το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών, η προσφυγή τους στις ΙΕΠΥΑ θεωρείται, μεταξύ των άλλων πρακτικών αντιμετώπισης του φαινομένου, ως η πιο διαδεδομένη (Παπαθανασόπουλος, 1998).⁷ Ο κα-

7. Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παρατηρείται η εκτεταμένη χρησιμοποίηση των ΙΕΠΥΑ, τόσο από την πλευρά των πολιτών, όσο και από την πλευρά του κράτους, των δήμων, πολυεθνικών και εμπορικών καταστημάτων. Βλ. Ε. Παπαθανασόπουλος, 1998 και 2000.

τάλογος των υπηρεσιών που είναι σε θέση να προσφέρουν οι εν λόγω εταιρείες είναι μεγάλος, ξεκινώντας από συστήματα συναγερμού, πόρτες ασφαλείας, κάμερες ασφαλείας έως και ανθρώπινο δυναμικό (Παπαθανασόπουλος, 2000).

Η αναποτελεσματικότητα της αστυνομίας στο τομέα αντιμετώπισης της εγκληματικότητας σε συνδυασμό με το φόβο του εγκλήματος και την ανασφάλεια οδηγούν τους κατοίκους και, στην προκειμένη περίπτωση, τους επιχειρηματίες να λαμβάνουν ατομικές πρωτοβουλίες στον τομέα της περιστασιακής πρόληψης του εγκλήματος, όπως αυτές που αναφέρθηκαν. Ωστόσο, η ευρεία χρήση των μέσων αυτών δημιουργεί σοβαρούς προβληματισμούς σε σχέση με την αποτελεσματικότητα και τις συνέπειές της. Ειδικότερα, η χρήση αυτών των μέσων από εύπορους κατά κανόνα επιχειρηματίες δημιουργεί κάσμα και όξυνση των ανισοτήτων μεταξύ των πλούσιων οικονομικά τάξεων και των οικονομικά ασθενέστερων. Μια άλλη σοβαρή συνέπεια είναι η «ιδιωτικοποίηση» της ασφάλειας, η αντιμετώπιση δηλαδή της ασφάλειας ως ενός καταναλωτικού αγαθού και η ανάπτυξη ιδιωτικών πεδίων διαχείρισης του φόβου και της ανασφάλειας (Παπαθεοδώρου, 2005, σ. 21-22). Πλέον πια η ευθύνη διαχείρισης της μικροεγκληματικότητας έχει μετατεθεί από την κρατική αστυνομία στην ιδιωτική. Συνεπώς, η ανάπτυξη της ιδιωτικής ασφάλειας στο πεδίο του κοινωνικού ελέγχου είχε ως συνέπεια, αφ' ενός, τον περιορισμό του ρόλου του κράτους και, αφ' ετέρου, μια αυξημένη ζήτηση για εξατομικευμένη ασφάλεια. Στο πλαίσιο αυτό, βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί ότι όσο αναπτύσσεται ο τομέας της ιδιωτικής ασφάλειας τόσο συχνότερα θα δημιουργούνται συγκρούσεις αρμοδιοτήτων μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής αστυνομίας (Μαγγανάς, 2004).

Ένας βασικός προβληματισμός που ανακύπτει στη βάση των όσων λέχθηκαν αφορά το γεγονός ότι στην Ελλάδα η μέχρι τώρα λειτουργία των ΙΕΠΥΑ χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ενός σαφώς προσδιορισμένου νομοθετικού πλαισίου.⁸ Ο νέος νόμος (ν. 3707/2008 ΦΕΚ 209/Α'/8.10.2008), με τίτλο: «Ρύθμιση θεμάτων ιδιωτικών επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών ασφαλείας

8. Η πρώτη νομοθετική απόπειρα καθορισμού ενός στοιχειώδους πλαισίου λειτουργίας των ιδιωτικών επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών ασφαλείας (ΙΕΠΥΑ) έγινε με το νόμο 2518/1997, ο οποίος όρισε προϋποθέσεις λειτουργίας και το αντικείμενο των υπηρεσιών που μπορούν να παρέχουν οι επιχειρήσεις αυτές και εισήγαγε ένα σύστημα εποπτείας και ελέγχου τους για να είναι σύννομη η λειτουργία τους. Εκτενέστερα για το νόμο αυτό, βλ. Ε. Παπαθανασόπουλος, 1998 και 2000. Ακολούθησαν οι νόμοι 2622/1998 (Α'-138), 2801/2000 (Α'-46), 3103/2003 (Α'-23) και 3206/2003 (Α'-298), με τους οποίους τροποποιήθηκαν και συμπληρώθηκαν οι δια-

και γραφείων ιδιωτικών ερευνών», θέτει τους άξονες προσδιορισμού της δράσης τους προκειμένου να μη λειτουργούν σε θολό θεσμικό τοπίο.⁹

6. Αντί επιλόγου

Στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η διερεύνηση της (αν)ασφάλειας ως κοινωνικού προβλήματος στο πλαίσιο επανεξέτασης των διακινδυνεύσεων, κινδύνων και απειλών, όπως εκλαμβάνονται από τους Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό (εμπορικό) κέντρο της Αθήνας.

Συμπερασματικά, αναδεικνύεται και εμπειρικά ότι στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία οι έννοιες της *ασφάλειας*, του *ρίσκου* και της *απειλής* ίσως να αποκτούν ένα ιδιότυπο περιεχόμενο που διευκολύνει τη μεταφορά «κινδύνων» από το οικονομικό στο ποινικό πεδίο με σημαντικές προεκτάσεις και συνέπειες για το δίπολο *επιχειρηματικότητα – αίσθημα ασφάλειας*.¹⁰

Αναμφισβήτητα, η αύξηση των εκδηλώσεων βίας στο σύγχρονο αστικό χώρο ανέτρεψε την ως τώρα διαμορφωμένη σχέση ασφάλειας – ανασφάλειας μέσα σ' αυτόν. Στη βάση της άποψης αυτής, μπορούν να διατυπωθούν κάποιες γενικές διαπιστώσεις, σύμφωνα με τις οποίες υποστηρίζεται ότι ο σύγχρονος αστικός χώρος ως χωροκοινωνικός σχηματισμός, μέσα από τις συνεχείς μεταλλάξεις, εκθέτει τους κατοίκους του σε κίνδυνους θυματοποίησης περισσότερο απ' ό,τι τους προστατεύει, (Νικολαΐδου, 2000, σ. 108). Η καθημερινότητα των πολιτών φορτώνεται με ανεξέλεγκτους κινδύνους. Ως εκ τούτου, κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει την πιθανότητα θυματοποίησής του μέσα στον αστικό χώρο (Νικολαΐδου, 2000). Υπό το πρίσμα αυτό και κινούμενοι στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης, οι κάτοικοι των σύγχρονων αστικών μεγαλουπόλεων αποτελούν σήμερα τα «εν δυνάμει» θύμα-

τάξεις του ν. 2518/1997, προκειμένου να αντιμετωπισθούν κενά και αδυναμίες που διαπισώθηκαν κατά την εφαρμογή.

9. Ο νέος νόμος έτσι όπως διαμορφώθηκε προβλέπει μεταξύ άλλων: 1. τον επανακαθορισμό των προϋποθέσεων λειτουργίας των ΙΕΠΥΑ και των υπηρεσιών που αυτές παρέχουν, υπό όρους διαφάνειας και αποτροπής καταστρατηγήσεων 2. την καθιέρωση σειράς εγγυήσεων για ουσιαστικότερους και αποτελεσματικότερους ελέγχους της δραστηριότητας των ΙΕΠΥΑ 3. τη μέριμνα για την προστασία και την ασφάλεια του προσωπικού το οποίο απασχολείται στις ανωτέρω επιχειρήσεις και 4. τη θωράκιση του κοινωνικού συνόλου, ιδίως μέσω του σαφούς καθορισμού αυστηρών όρων για τη χορήγηση αδειών οπλοφορίας και οπλοκατοχής στο προσωπικό των επιχειρήσεων παροχής ασφαλείας.

10. Βλ. σχετική επιχειρηματολογία και στο Τσίγκανου Ι. 2009.

τα μιας γενικευμένης βίας. Συνέπεια των παραπάνω καταστάσεων είναι η όξυνση των συναισθημάτων άγχους, ανασφάλειας και δυσαρέσκειας που νιώθουν οι πολίτες.

Οι παραπάνω θεωρήσεις επιβεβαιώνονται από την έξαρση των κρουσμάτων βίας και εγκληματικότητας, που έχουν ενταθεί τον τελευταίο καιρό,¹¹ με τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και την πολιτεία να αδυνατούν να αντιδράσουν αποτελεσματικά. Στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, το 75% των επιχειρηματιών ή καταστηματαρχών δηλώνουν ανασφάλεια και αισθάνονται ευάλωτοι στην οικονομική συγκυρία. Αναλυτικότερα, τέσσερις στους δέκα επιχειρηματίες της Αθήνας χαρακτηρίζουν απογοητευτικό το τζίρο τους την τελευταία πενταετία. Από την αρχή του 2007 το 87% των επαγγελματιών είχε διαβλέψει την κρίση, ενώ σχεδόν κατά 50% αυτή αποδίδεται στην επιχειρηματική πολιτική του κράτους. Σύμφωνα με τον επιχειρηματικό κόσμο, σε ποσοστό 58%, ο τρόπος διαμόρφωσης της αγοράς σε θέματα ανταγωνισμού έχει αρνητικές επιπτώσεις στην άσκηση της ελληνικής επιχειρηματικότητας.

Αναμφισβήτητα, η οικονομική κρίση ήταν και είναι ένα μεγάλο πρόβλημα για την ελληνική κοινωνία και αγορά' επίσης, οι εικόνες χάους από το κέντρο της Αθήνας με τις καταστροφές και τις απανωτές διαδηλώσεις και τα επεισόδια έχουν προβληματίσει τους καταναλωτές, οι οποίοι αποφεύγουν τα κεντρικά καταστήματα. Ως εκ τούτου, η οικονομική κρίση, αφ' ενός, και το αίσθημα ανασφάλειας των καταναλωτών, αφ' ετέρου, εξαιτίας των παρατεταμένων επεισοδίων, επηρεάζουν καταλυτικά την εμπορική κίνηση και έχουν προκαλέσει ανεπανόρθωτη ζημιά στις επιχειρήσεις.

Πίσω από την έξαρση των φαινομένων βίας και ανομίας δεν υποκρύπτεται μόνο η οικονομική κρίση και οι κοινωνικές της προεκτάσεις, αλλά κυρίως η κατάρρευση ενός ολόκληρου συστήματος θεσμών και αξιών. Απόρροια των παραπάνω είναι η διαμόρφωση ενός έντονου αισθήματος ανασφάλειας που οδηγεί στη συγκρότηση μιας «κουλτούρας φόβου». «Υπό τις συνθήκες αυτές, η εμπέδωση μιας “κουλτούρας ελέγχου”, όπου οι τρομοκρατημένοι πολίτες παραιτούνται οικειοθελώς από βασικά κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, απέχει μόλις ένα βήμα» (Καρύδης, 2009, σ. 15). Η εξέλιξη αυτή δεν πρέπει να επιτραπεί από την ελληνική κοινωνία.

Εν κατακλείδι, απώτερος στόχος της μελέτης αυτής δεν ήταν η διατύπωση γενικεύσιμων συμπερασμάτων, αλλά η παρουσίαση των δεδομένων της

11. Ο κύκλος βίας άνοιξε το Δεκέμβριο του 2008 και διευρύνεται όλο και περισσότερο, εντείνοντας το κλίμα της καθημερινής βίας.

έρευνας, μέσα από τα οποία μπορούν να «γεννηθούν» προβληματισμοί και κριτικές επιστημονικές, που αξίζει να διερευνηθούν εις βάθος μέσα από τη διεξαγωγή έρευνας σε πανελλαδική διάσταση και με συγκριτική προοπτική.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης Στ., 1991, «Ο φόβος του εγκλήματος. Κατάσχεση ενός ερευνητικού Προγράμματος», στο *Αφιέρωμα στη μνήμη του Η. Δασκαλάκη*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, σ. 3-20.
- Αργυρόπουλος Χρ., 2004, «Από τη “σιγουρότητα” στην ασφάλεια ή από τη νομιμότητα στη σκοπιμότητα», εισήγηση στο Συνέδριο *Δημοκρατία - Ελευθερία - Ασφάλεια, προς τιμή του Καθηγητή Ι. Μανωλεδάκη*, Θεσσαλονίκη.
- Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α., 1996, *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Beck U., 1996, *Η επινόηση του πολιτικού. Για μια θεωρία του ανακλαστικού εκσυγχρονισμού*, (μτφ. Κ. Καβουλάκου), Αθήνα, Νέα Σύνορα-Λιβάνης.
- Cusson M., 2002, *Σύγχρονη Εγκληματολογία*, (μτφ. Η. Σαγκουνίδου - Δασκαλάκη), Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Digneffe F., 2000, «Αίσθημα ανασφάλειας, παραβατικότητα και κοινωνικός αποκλεισμός», (μτφ. Γ. Π. Νικολόπουλος), *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 8-9, σ. 890-892.
- Giddens A., 2001, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, (επιμ. Γ. Λυκιαρδόπουλος, μτφ. Γ. Μερτίκας), Αθήνα, Κριτική.
- Καρύδης Β., 1996, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Καρύδης Β., 2004, *Η αθέατη εγκληματικότητα. Εθνική θυματολογική έρευνα*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Καρύδης Β., 15/03/2009, «Η κουλτούρα του φόβου», *Καθημερινή*, σ. 15.
- Λαμπροπούλου Ε., 2001, *Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου*, Αθήνα, Κριτική.
- Λαμπροπούλου Ε., 2002, «Κοινωνίες σε κίνδυνο και «αίσθημα» ανασφάλειας», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 5, σ. 556-560.
- Μαγγανάς Α., 2001, «Η ιδιωτική ασφάλεια (private security). Προβληματισμοί και επιστημονικές», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 3, σ. 274-284.
- Νικολαΐδου Σ., 2000, «Κοινωνικές διαστάσεις του φαινομένου της ανασφάλειας και προσδιορισμός της έννοιας του θύματος στον αστικό χώρο», στο Η. Δασκαλάκη, Δ. Π. Παπαδοπούλου, Δ. Τσαμπαρλή, Ι. Τσίγκανου και Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλία Δασκαλάκη*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 107-119.

- Πανούσης Γ., 2003, «*Η εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας. Χάος, διακινδύνευση και έγκλημα*», *Εγκληματο-λογικά*, τόμ. 25, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Πανούσης Ι., 2004, «Ανασφάλεια, το «σκιάτρο» της παγκοσμιοποίησης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 10, σ. 1153-1165.
- Παπαθανασόπουλος Ε., 1998, «Η ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα στην πρόληψη της εγκληματικότητας», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 4, σ. 355-358.
- Παπαθανασόπουλος Ε., 2000, «Προσφορά ιδιωτικής περιπολίας από επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών ασφαλείας και το νέο νομικό πλαίσιο λειτουργίας τους», στο Ν. Κουράκης (εκδ. επιμ.), *Αντεγκληματική πολιτική II, Ποινικά 59*, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 373- 379.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2005, *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική. Συγκριτική προσέγγιση*, (2^η έκδ.), Αθήνα, Νομική βιβλιοθήκη.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2009, *Επιτηρούμενη Δημοκρατία. Η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα.
- Τσίγκανου Ι., 2007, «Ο “φόβος του εγκλήματος”: Δεδομένα και μεθοδολογικά παραλείπόμενα», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, και Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική - κοινωνία - πολίτες. Αναλύσεις δεδομένων της ευρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας - ESS*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 193-217.
- Τσίγκανου Ι., «Δημόσιο – ιδιωτικό στο πεδίο της ασφαλείας: Μείγμα σε αμφισβήτηση και κρίση», στον υπό έκδοση τόμο πρακτικών του Διεθνούς Συνεδρίου Εγκληματολογίας προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή κ. Ιακώβου Φαρσεδάκη, με θέμα *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η εγκληματολογία*, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 5-7 Ιουνίου 2008.
- Walter M., 2002, «Πρόληψη του εγκλήματος στη τοπική κοινότητα - Πού θα οδηγήσει;», (μτφ. Α. Πιτσελά), *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 12, σ. 1304-1306.
- Χάιδου Ανθ., 2003, *Εγκληματολογικά κείμενα. Ανήλικοι - Ναρκωτικά - Κοινωνικός έλεγχος*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2000α, «Εμπειρική διερεύνηση του φόβου του εγκλήματος σ' ένα δήμο της ελληνικής πρωτεύουσας», στο Η. Δασκαλάκη, Δ. Π. Παπαδοπούλου Δ. Τσαμπαρλή, Ι. Τσίγκανου και Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 511-519.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2000β, «Φόβος του εγκλήματος: Ερευνητικά πορίσματα και σύγχρονοι προβληματισμοί», στο Η. Δασκαλάκη, Δ. Π. Παπαδοπούλου, Δ. Τσαμπαρλή, Ι. Τσίγκανου, Ε. Φρονίμου (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σ. 491-510.
- Ζαραφωνίτου Χ., Μαντόγλου Α., 2000, «Η κοινωνική αναπαράσταση του εγκλήματος και του εγκληματία», στο Ν. Κουράκης (επιμ.) και Ν. Κουλούρης (συνεργ.), *Αντεγκληματική πολιτική II*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 77-121.

- Ζαραφωνίτου Χρ., 2001, «Ο φόβος του εγκλήματος. Ενδοαστιακή κατανομή της εγκληματικότητας και κοινωνικές αναπαραστάσεις του φαινομένου στο εσωτερικό της ελληνικής πρωτεύουσας», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 2, σ. 186-195.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2002, *Ο φόβος του εγκλήματος: εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας*, Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης (Διεύθυνση Σειράς: Π. Δαγτόγλου, Ν. Κουράκης και Μ. Σταθόπουλος), τόμ. 3, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2003, *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο. Οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2004α, «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των “αντικοινωνικοτήτων” και της “αταξίας”», *Ποινικός Λόγος*, τόμ. 4, σ. 2049-2059.
- Ζαραφωνίτου Χ., 2004β, *Εμπειρική Εγκληματολογία*, (2^η έκδ.), Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου Χ. (επιστ. υπεύθ.), 2004γ, «Ανασφάλεια, φόβος του εγκλήματος και στάσεις των κατοίκων της Αθήνας για το εγκληματικό φαινόμενο», Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, (αδημοσίευτη έρευνα).
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2006α, «Εγκληματολογικές προσεγγίσεις του φόβου του εγκλήματος και της (αν)ασφάλειας», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τόμ. 8-9, σ. 1031-1039.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2006β, «Η (αν)ασφάλεια των μεταναστών: μια εγκληματολογική προσέγγιση», *Ποινικός Λόγος*, τόμ. 1, σ. 267-286.
- Ζαραφωνίτου Χ., 2007, «Όψεις και διαστάσεις του κοινωνικού φαινομένου της ανασφάλειας» στο Χ. Ζαραφωνίτου (επιμ.), *(Αν)ασφάλεια, αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου*, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 35-58.

Ξενογλώσση

- Beck U., 1992, *The risk society. Towards a new modernity*, London, Sage.
- Beck U., «Risk society revisited: Theory, politics and research programmes», *The risk society and beyond. Critical issues for social theory*, Sage, London, 2000, σ. 211-229.
- Clarke R. V., (ed.), 1992, *Situational crime prevention: Successful case studies*, NY, Harrow and Heston.
- Hope T., 1995, «Community crime prevention», M. Tonry and D. Farrington (eds), *Building a safer society, Strategic approaches to crime*, Chicago, University of Chicago Press, σ. 21-89.
- Wilson J. Q. and Kelling G., 1982, «Broken Windows: The police and neighborhood safety», *Atlantic Monthly*, σ. 29-38.

Η ΑΘΗΝΑ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

Ιωάννα Φατούρου*

1. Εισαγωγή

Στο παρόν κείμενο παρουσιάζονται ποιοτικές παράμετροι της έρευνας πεδίου που διενήργησε το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο «Επιχειρηματικότητα, Κίνδυνοι και Ανταγωνισμός στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».¹ Πρόκειται για ένα πλαίσιο «εικόνων» παλαιότερων και περισσότερο σύγχρονων εποχών του ιστορικού κέντρου της Αθήνας. Έτσι, αρχικά θα επιχειρηθεί μια σύντομη αναφορά στην εικόνα που είχε παλιότερα η πρωτεύουσα και θα καταγραφεί η βιωματική εμπειρία της σημερινής κατάστασης μέσα από τους προβληματισμούς των Ελλήνων επιχειρηματιών που συμμετείχαν στην εν λόγω έρευνα.

2. Νέα και παλιά Αθήνα

2.1. Ο χώρος και οι άνθρωποι

Τα βασικότερα στοιχεία που συνέθεταν την εικόνα του ιστορικού κέντρου της Αθήνας στα μέσα του 20ού αιώνα στον εμπορικό τομέα ήταν οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις, κυρίως οικογενειακές, ενώ από πολιτισμικής άποψης, η αθρόα μετακίνηση πληθυσμού από την επαρχία. Οι μετανάστες αυτοί αποτέλεσαν την πρώτη γενιά που κατοίκησε την πόλη, ενώ το μέλλον θα της επιφυλάξει πολλές τέτοιες μεταγγίσεις πληθυσμού που θα συνοδεύονται με τις συνθήκες και τις νοοτροπίες τους μεταβάλλοντας την εικόνα της πρωτεύουσας.

* Κοινωνιολόγος, (MSC στην Εγκληματολογία) Υποψήφια Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” οι “Άλλοι” κι Εμείς» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' ΚΠΣ, Αριστεία σε ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ, 2ος κύκλος, Υπουργείου Ανάπτυξης).

Το εμπόριο αναπτύχθηκε κυρίως στο τρίγωνο ανάμεσα στην περιοχή του Συντάγματος, της Ομόνοιας και του Μοναστηρακίου. Την «εμπορική σφραγίδα» τους την απέκτησαν στις αρχές του αιώνα και τη διατήρησαν επί πολλές δεκαετίες οι επιχειρήσεις του κέντρου της Αθήνας, αν και οι συνθήκες έχουν διαφοροποιηθεί. Ωστόσο, η αναφορά του ιστορικού αυτού τριγώνου από εμπορικής άποψης χρήζει ιδιαίτερης προσέγγισης, αφού για πολλούς κλάδους αλλά και επιχειρηματίες αποτελεί τη «μήτρα» από όπου γεννήθηκαν και αναδείχθηκαν στην ελληνική αγορά. Επίσης, οι οδοί Σωκράτους και Αιόλου διεκδικούν το δικό τους ρόλο στην ελληνική οικονομική ιστορία, μιας και εκεί ήταν το σημείο αναφοράς για το ελληνικό χονδρεμπόριο τροφίμων αλλά και για το λιανεμπόριο προϊόντων ένδυσης και υπόδησης.²

Η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίζεται έντονα από την αθρόα είσοδο μιας νέας γενιάς μεταναστών, η οποία έρχεται να αλλάξει τα δεδομένα της πόλης. Οικονομικοί μετανάστες από Ευρώπη, Ασία και Αφρική θα αλλάξουν για ακόμα μια φορά την πληθυσμιακή σύνθεση της πρωτεύουσας. Οι νέες πληθυσμιακές ομάδες έμελλε να φέρουν ανατροπές τόσο στην καθημερινότητα των κατοίκων της πρωτεύουσας αλλά, κυρίως, στον επιχειρηματικό κόσμο δημιουργώντας την καινούρια Αθήνα.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι από το 1990 παρατηρήσεις της οικονομικής δραστηριότητας των μεταναστών οδηγούν πολλούς ερευνητές στη γενική παραδοχή ότι βρισκόμαστε μπροστά όχι μόνο σε ένα νέο εργατικό δυναμικό αλλά και σε νέες μορφές εργασίας.³ Μαγαζιά μεταναστών άρχισαν να συρρέουν στο κέντρο της Αθήνας και στην περιοχή πέριξ αυτής, δημιουργώντας ένα ανταγωνιστικό κλίμα για τους Έλληνες επιχειρηματίες ενώ παράλληλα πολλοί αλλοδαποί, σε καθεστώς παρανομίας, δραστηριοποιούνται στους δρόμους του κέντρου της πρωτεύουσας πουλώντας είδη σε χαμηλές τιμές και, συνεπώς, άκρως ανταγωνιστικές. Η οργάνωση ζωής των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας αποκτά κοινωνιολογική σημασία, μέσα από την ανάλυση του πλαισίου οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και μέσα από την προσέγγιση του κοινωνικού χώρου των μεταναστών.⁴ Έτσι, ο με-

2. Βλ. «Αιωνόβιες επιχειρήσεις», *Το Βήμα*, 1999 – Αρ. Φύλλου 12771.

3. Mingione E., Quassoli F. 2000 «The participation of immigrants in the underground economy in Italy», στο King R. et al. (eds) *Eldorado or fortress? Immigration in Southern Europe*, MacMillan, London, σ. 27-57

4. Ψημμένος Ι. «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα», στο Μαρβάκης Α., Παροανγλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 95.

τανάστης αναδεικνύεται όχι μόνο ως μισθωτός υπάλληλος οικοδομικών επιχειρήσεων, γεωργικών εργασιών ή ως υπηρετικό προσωπικό αλλά και ως φορέας επιχειρηματικής δραστηριότητας που κατατάσσεται πλέον και στην επαγγελματική κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων. Το εργασιακό προφίλ του μετανάστη ανασυντίθεται παρουσιάζοντάς τον ως εργοδότη και μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις σε καθεστώς ανταγωνισμού απέναντι στον Έλληνα επιχειρηματία.

2.2. *Μαρτυρίες επιχειρηματιών*

Στο πλαίσιο της προαναφερθείσας έρευνας, αναδεικνύονται και οι απόψεις και οι προβληματισμοί των Ελλήνων επιχειρηματιών για την αλλαγή που έχει υποστεί το ιστορικό κέντρο της Αθήνας τόσο ως «τοπίο οίκησης» όσο και ως «παραδοσιακός τόπος διενέργειας εμπορικο-οικονομικών δραστηριοτήτων».

Η πλειονότητα των επιχειρηματιών υποδεικνύει ως βασικές αιτίες της οικονομικής κρίσης στο εμπόριο, κατά τα τελευταία έτη, τον ανταγωνισμό με τις μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες και την επιχειρηματική πολιτική του κράτους. Η επιχειρηματική δραστηριότητα των αλλοδαπών που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, σε συνδυασμό με τη διενέργεια πλανόδιου εμπορίου καθώς και οι κοινωνικές αναταραχές που συχνά δυσκολεύουν την πρόσβαση στο ιστορικό κέντρο, όπως και η παρουσία περιθωριακών στοιχείων (ενδεικτικά χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών) αναφέρονται ως δευτερευούσης σημασίας παράγοντες. Κατά τη γνώμη των Ελλήνων επιχειρηματιών, οι τελευταίες αυτές αιτίες ευθύνονται και για τη γενικότερη υποβάθμιση που έχει υποστεί το ιστορικό κέντρο της Αθήνας, συνέπεια της οποίας είναι η μείωση της αγοραστικής κίνησης.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε μαρτυρίες επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στην «εμπορική δύναμη» του πεζόδρομου της Ερμού ή που βρίσκονται κοντά στο Σύνταγμα, αυτό που τους ενοχλεί ιδιαίτερα είναι ότι οι πλανόδιοι μικροπωλητές «χαλάνε την εικόνα που έχει το μαγαζί τους». Όπως ενδεικτικά ανέφερε ο υπεύθυνος ενός καταστήματος, «*όταν ένας πλανόδιος στέκεται έξω από το μαγαζί, αποθαρρύνει τον κόσμο να περάσει απ' το συγκεκριμένο σημείο και συνεπώς και απ' το μαγαζί μου*». Έτσι, οι πλανόδιοι μικροπωλητές και, ενδεχομένως, το μη στεγασμένο εμπόριο γενικότερα θεωρείται ότι ευθύνονται για την αισθητική υποβάθμιση της περιοχής, μολονότι οι ίδιοι οι Έλληνες επιχειρηματίες δεν αισθάνονται ότι απειλούνται σε επαγγελματικό επίπεδο από την παρουσία τους, εξαιτίας της χαμηλής ποιότητας των εμπορευμάτων τους. Ένας επιχειρηματίας υποδημά-

των υποστήριξε αυτή τη θέση περί υποβάθμισης της περιοχής ως εξής: «*Η περιοχή έχει υποβαθμιστεί όπως και το επίπεδο απ' τους αλλοδαπούς και τους πλανόδιους. Όταν καταλαμβάνουν το 2/3 του πεζοδρομίου, δεν μπορούμε να περάσουμε και καθυστερούμε και μας χαλάει την διάθεση. Μπορεί να μην κάθονται μπροστά στη βιτρίνα μου αλλά είναι βρώμικοι και σαν εικόνα είναι αποκρουστική*». Κάποιοι άλλοι, υιοθετούν, ωστόσο, αρνητική στάση απέναντι σε αλλοδαπούς επιχειρηματίες και πλανόδιους εξαιτίας της παράνομης φύσης της δραστηριότητάς τους. Όπως δήλωσε ο ιδιοκτήτης ενός μαγαζιού με τσάντες, «*μ' ενοχλεί που δεν είναι νόμιμοι, που δεν δουλεύουν "επί ίσους όρους" με μας, που το εμπόρευσμά τους είναι αφορολόγητο*». Ομοίως, μια επιχειρηματίας υποστήριξε: «*Δεν έχω πρόβλημα με τους αλλοδαπούς ούτε με τους πλανόδιους, δεν είμαι ρατσίστρια. Αυτό που μ' ενοχλεί είναι το λαθρεμπόριο, που δεν πληρώνουν φόρους όπως εμείς, το ίδιο ακριβώς θα μ' ενοχλούσε αν ήταν Έλληνες στη θέση τους*».

Αντιθέτως, οι επιχειρηματίες που εμπορεύονται προϊόντα κοινά μ' αυτά των πλανόδιων, όπως τσάντες και αξεσουάρ και τα μαγαζιά τους βρίσκονται κοντά στην Ομόνοια, τούς θεωρούν ανταγωνιστές, σ' ένα βαθμό, μιας και δεν πληρώνουν φόρους με αποτέλεσμα οι τιμές των προϊόντων τους να είναι σημαντικά μικρότερες. Ένας συνδικαλιστής έμπορος προϊόντων ένδυσης στην οδό Πανεπιστημίου εξέφρασε έντονα τη δυσαρέσκειά του ως προς την παρουσία των μη ελληνικών επιχειρήσεων. Χαρακτήρισε ως «εισβολή» την είσοδο των επιχειρηματιών αυτών στην ελληνική αγορά λέγοντας: «*Οι ξένοι εξελίσσονται σε ρυθμιστές της αγοράς ενός μεγάλου τομέα του ιστορικού κέντρου της Αθήνας μιας και οι χαμηλές τιμές των προϊόντων τους προσελκύουν την πελατεία*». Ο προϊστάμενος ενός μαγαζιού με οπτικά έθεσε και μια άλλη παράμετρο, λέγοντας: «*ο κόσμος αγοράζει τα γυαλιά τους επειδή είναι φτηνά αλλά δεν σκέφτεται πόσο κακό κάνουν στα μάτια τους*». Υπάρχει, όμως, και η άλλη πλευρά, η πλευρά του επιχειρηματία, ως καταναλωτή, όπως τόνισε χαρακτηριστικά μια ιδιοκτήτρια καταστήματος ένδυσης: «*ευτυχώς που υπάρχουν και αυτοί για να αγοράζουμε και κάτι φτηνό. Όλα είναι ακριβά, έχουν ανεβάσει τις τιμές και αν δεν ήταν και οι αλλοδαποί θα 'χαμε γίνει ζητιάνοι*». Ένας επιχειρηματίας που εμπορεύεται έπιπλα, τόνισε ότι «*οι πλανόδιοι είναι Έλληνες, είναι κάστα, καρτέλ και όχι αλλοδαποί, όπως όλοι νομίζουν*». Τάχθηκε κατά της άποψης ότι οι αλλοδαποί ευθύνονται για την πτώση των εσόδων των επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στο κέντρο της Αθήνας. Εντούτοις, απέκλειε το ενδεχόμενο συνεργασίας του με μετανάστες εξαιτίας της καταγωγής τους παρ' όλο που αναγνώρισε την εργατικότητα τους.

Μια παρατήρηση που προέκυψε από το σύνολο της έρευνας είναι ότι οι μεγαλύτερης ηλικίας άνθρωποι (60 ετών και άνω) ήταν πιο επιφυλακτικοί, αρνητικοί και μερικές φορές κατασταλτικοί απέναντι στους πλανόδιους μικροπωλητές και τους μετανάστες. Παρατίθεται το παράδειγμα ενός ηλικιωμένου καταστηματάρχη, ο οποίος όταν τον ρωτήσαμε πώς προτείνει να αντιμετωπιστούν οι πλανόδιοι από το κράτος απάντησε «*να τους εξαφανίσει*». Επιπλέον, ο εν λόγω κύριος επέδειξε μια πολύ θετική στάση απέναντι στο κράτος, στο οποίο δεν απέδωσε καμία ευθύνη για την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας. Τέτοιες στάσεις «μηδενικής ανοχής» δεν ήταν καθόλου συνηθισμένες σε ηλικίες κάτω των 45-50 ετών, που στο σύνολό τους κράτησαν μια πιο επιεική στάση σχετικά με τη δραστηριότητα των πλανόδιων μικροπωλητών.

Σύμφωνα με τους ερωτώμενους, η νομιμοποίηση των εισαγωγών των κινέζικων προϊόντων, η αθρόα είσοδος οικονομικών μεταναστών τα τελευταία χρόνια αλλά και οι ελλειπείς έλεγχοι στην αγορά βοηθούν στην άνθηση του παράνομου εμπορίου. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, όμως, οι περισσότεροι ερωτώμενοι εντόπιζαν τα προβλήματα της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην *οικονομική πολιτική του κράτους* και τη συνεπαγόμενη οικονομική κρίση και όχι τόσο στην ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας των αλλοδαπών και των πλανόδιων. Συγκεκριμένα, η συντριπτική πλειονότητά τους υποστήριξε ότι η επιχειρηματική πολιτική του κράτους δεν ευνοεί σε καμιά περίπτωση τις πρωτοβουλίες τους μιας και τόσο η φορολογία όσο και η γραφειοκρατία είναι δυσβάσταχτες. Επιπλέον, οι χαμηλοί μισθοί αποθαρρύνουν τους πολίτες να αγοράζουν, περιορίζονται στα απολύτως απαραίτητα. Άμεσος αποδέκτης αυτής της οικονομικής κρίσης είναι όλο το κοινωνικό σύνολο μιας και όταν πλήττεται οικονομικά ο εργοδότης προβαίνει σε απολύσεις για να μπορέσει να διατηρήσει την επιχείρησή του. Όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο προϊστάμενος ενός μαγαζιού με βιολογικά προϊόντα, «*το κράτος δεν δίνει βοήθεια παρ' όλο που το μαγαζί μας είναι πρωτοποριακό. Θα μπορούσε να επιδοτήσει το μαγαζί μας με χρήματα για να πληρώνουμε τους υπαλλήλους. Αντιθέτως τους πληρώνουμε εμείς οι ίδιοι*». Κάποιος άλλος ανέφερε ότι «*το κράτος δεν βοηθάει καθόλου, αρχικά με είχε βοηθήσει μ' ένα δάνειο ν' ανοίξω το μαγαζί αλλά μετά τίποτα. Τα ενοίκια στη συγκεκριμένη περιοχή είναι υψηλά, πληρώνουμε πάρα πολλά και έχουμε και τους ναρκομανείς δίπλα μας και το κράτος αμέτοχο*». Ένας επιχειρηματίας, που δραστηριοποιείται στην οδό Σταδίου, πιστεύει πως «*το κράτος μας βοηθάει να φύγουμε απ' τη χώρα μας για να μπορέσουμε να ζήσουμε... ενώ ευνοεί συγκεκριμένες περιοχές και δρόμους όπως η Ερμού, με διάφορες εκδηλώσεις που κανονίζει να γίνονται, με αποτέλεσμα η κίνηση του κόσμου να αυξάνεται εκεί και να μειώνεται στη Σταδίου*

που δεν ευνοείται με ανάλογες κινήσεις». Επίσης μία επιχειρηματίας υποστήριξε ότι το κράτος θα πρέπει να πλησιάσει τον επιχειρηματία με κατανόηση και συμπάθεια για τα προβλήματά του. Είπε, χαρακτηριστικά, ότι «το κράτος μας βάζει πρόστιμα όταν αργήσουμε έστω και μια μέρα να πληρώσουμε αυτά που πρέπει, θα πρέπει να γίνει πιο ανθρώπινο, με μεγαλύτερη κατανόηση για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε και μεις». Ανέφερε επίσης το θέμα της φορολογίας, λέγοντας ότι «το κράτος έχει αυξήσει το ΦΠΑ, με άμεσες συνέπειες να αυξήσουν και οι επιχειρηματίες τις τιμές στα προϊόντα και ο κόσμος να μην ψωνίζει. Πλέον δεν ζούμε, επιβιώνουμε».

Όσον αφορά τον ανταγωνισμό, οι περισσότεροι ιδιοκτήτες μικρομεσαίων επιχειρήσεων θεωρούσαν ως μεγαλύτερους ανταγωνιστές τους τα πολυκαταστήματα και τις πολυεθνικές. Αντιθέτως, τα μεγάλα καταστήματα δε φαίνεται να αντιμετωπίζουν τέτοια προβλήματα και μεγάλο ανταγωνισμό.

Η εγκατάσταση και κυριαρχία μεγάλων εμπορικών πολυεθνικών στην Αθήνα έχει επιδεινώσει τους όρους λειτουργίας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, όπως έδειξαν τα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος. Στο κέντρο της Αθήνας δεκάδες καταστήματα, που στο παρελθόν, σύμφωνα με τους ιδιοκτήτες τους, είχαν σημαντικά έσοδα, αναγκάζονται να κλείσουν, αδυνατώντας να συναγωνιστούν σύγχρονα πολυκαταστήματα. Πολλοί ιδιοκτήτες που εμπορεύονται έπιπλα συμφωνούν ότι τα τελευταία έξι χρόνια τα έσοδά τους έχουν μειωθεί σε τέτοιο βαθμό που καλύπτουν μόνο τα πάγια έξοδα της επιχείρησής τους. Αυτό οφείλεται στην είσοδο μιας ξένης πολυεθνικής εταιρείας επίπλων στην ελληνική αγορά, οι τιμές των προϊόντων της οποίας είναι άκρως ανταγωνιστικές. Ως μόνη λύση θεωρούν την ενίσχυση της δραστηριότητας τους από το κράτος ώστε να έχουν ένα κίνητρο για να μην κλείσουν τα μαγαζιά τους.

Αρκετοί ιδιοκτήτες καταστημάτων στην οδό Σταδίου συμφώνησαν στο ότι πολλά καταστήματα αλλοδαπών δεν έχουν ταμειακή μηχανή, ενώ τα εμπορεύματα που διακινούνται δεν συνοδεύονται από το παραμικρό παραστατικό. Προσέθεσαν, επίσης, ότι, αν η χώρα μας και η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν σπεύσουν να αυξήσουν τις ποσοτώσεις και τους δασμούς εισαγωγής από την Κίνα και τις λοιπές ασιατικές χώρες, η ελληνική παραγωγή δεν πρόκειται να ανακάμψει.

Δεν ήταν λίγες οι μαρτυρίες ερωτωμένων που υποστήριξαν ότι έχουν ζημιωθεί από τα μαγαζιά των ξένων. Χαρακτηριστική είναι η παρακάτω δήλωση ενός από τους εμπόρους που ρωτήθηκαν στο ερευνητικό πρόγραμμα: «Οι περισσότεροι Έλληνες που είχαν μαγαζιά έχουν αποτραβηχτεί, αυτοί έχουν τους δικούς τους ανθρώπους, τους συμπατριώτες τους. Έχουν και τη στήριξη των

πρεσβειών τους. Ακόμα και τα καταστήματα που πωλούν ρούχα φτηνότερα από τα κινέζικα δηλώνουν ότι δύσκολα μπορούν να τους ανταγωνιστούν».

Σημαντική θέση στους παράγοντες υποβάθμισης του ιστορικού κέντρου της Αθήνας κατέχει, κυρίως για τους επιχειρηματίες της οδού Σωκράτους και της Πλατείας της Ομόνοιας, το *εμπόριο ναρκωτικών*. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, το παλιό εμπορικό κέντρο της Αθήνας μεταμορφώνεται σταδιακά σ' ένα γκέτο με συνθήκες άβατου για τους καταναλωτές, κυρίως τις απογευματινές ώρες. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία ενός Έλληνα εμπόρου: «*Με έκαναν μετανάστη στην πόλη μου. Οι μετανάστες που έχουν τα μαγαζιά δεν μας ενοχλούν και μας αρέσει η πολυπολιτισμικότητα. Το πρόβλημα είναι οι έμποροι ναρκωτικών και τα παιδιά που βλέπουν τους τοξικομανείς να κάνουν ενέσεις στη μέση του δρόμου και εξοικειώνονται με τη χρήση και το εμπόριο. Το εμπόριο άρχισε εδώ από τότε που ήρθε ο ΟΚΑΝΑ*». Απελπισμένος ένας επαγγελματίας λέει: «*Άλλοι λαοί δεν έχουν την ιστορία, ούτε τα μισά μνημεία που έχει η Ελλάδα και φροντίζουν να τα αναδεικνύουν και να τα προσέχουν. Εδώ, στους δρόμους κάτω από την Ακρόπολη, αντί όλα να λάμπουν και να έρχονται οι τουρίστες να θαυμάζουν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, κυριαρχούν οι έμποροι ναρκωτικών και φοβάσαι να περάσεις*».

Ενδεικτική επίσης είναι και η μαρτυρία ενός αρχιτέκτονα που δραστηριοποιείται στην περιοχή: «*Ξέρεις τι είναι να έρχεσαι το πρωί για δουλειά και να βλέπεις στην είσοδο του κτηρίου κάποιον να ψάχνει να βρει φλέβα στον κολητό του και να του καρφώνει με μανία την σύριγγα; Έχουμε φτάσει πια σε σημείο, φίλοι και συνεργάτες να μην έρχονται στο γραφείο για να με δουν*». Για κάποιον άλλο επιχειρηματία, «*εδώ ήταν κάποτε η πηγή της τυπογραφίας, τώρα εμείς πηγαίνουμε στους πελάτες, αυτοί φοβούνται να πλησιάσουν εδώ. Πληρώνουμε σεκιουριτάδες να μας φυλάνε*».

Πολλοί ερωτώμενοι υποστήριξαν ότι η μόνη περίοδος που τα πράγματα είχαν κατά πολύ βελτιωθεί ήταν η περίοδος των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 «και αυτό για ευνόητους λόγους. Το ελληνικό κράτος, κάτω από την επιτήρηση της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, δεν θα μπορούσε να παρουσιάσει μια τέτοια εικόνα διεθνώς».

Σε συνδυασμό με την παρουσία περιθωριακών στοιχείων, οι *πορείες* και τα επεισόδια που τις συνοδεύουν ενισχύουν το αίσθημα ανασφάλειας και την οικονομική δυσπραγία στο κέντρο της Πρωτεύουσας. Η μεγάλη πλειονότητα δεν νιώθει απόλυτα ασφαλής ή έστω δεν νιώθει αρκετή ασφάλεια. «*Τα αναρχικά στοιχεία καθώς και τα επεισόδια*» τους πλήττουν και οικονομικά μιας και όταν γίνονται πορείες, οι συγκοινωνίες στο κέντρο της Αθήνας διακόπτονται με αποτέλεσμα να μειώνεται ο κόσμος και η αγοραστική κίνηση και να

μειώνονται τα κέρδη τους. Μια επιχειρηματίας που διατηρεί κατάσταση κομμημάτων στην οδό Πανεπιστημίου έκρινε ως καταλυτικό παράγοντα μείωσης των εσόδων της τα επεισόδια βανδαλισμών που έπονται των διαδηλώσεων. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία της: *«Μέχρι τότε θα υπάρχει το κέντρο της Αθήνας; Πίσω από τους βανδαλισμούς στα μαγαζιά μας, υπάρχουν σκοπιμότητες ώστε να μειωθεί η αγοραστική κίνηση στο κέντρο της Αθήνας»*. Μια ιδιοκτήτρια μαγαζιού, κοντά στην πλατεία Ομονοίας, με κατάσταση ανδρικής ένδυσης, υποστήριξε έντονα ότι δεν νιώθει καμία ασφάλεια και προσέθεσε: *«Το ιστορικό κέντρο της Αθήνας έχει αλλάξει ριζικά. Πριν 20 χρόνια λέγαμε ότι θα κατέβουμε στην Ομόνοια και το θεωρούσαμε μεγάλο γεγονός, ήταν η πιο ευχάριστη βόλτα. Τώρα με την παραμέλησή της και τους ναρκομανείς που κυκλοφορούν έχει υποβαθμιστεί πάρα πολύ και φοβόμαστε να κυκλοφορήσουμε»*. Ανέφερε μάλιστα ότι βάζει το αυτοκίνητό της σε σταθμό φύλαξης στην πλατεία Κουμουνδούρου για να αποφύγει την κλοπή και μάλιστα παίρνει ταξί για να πάει εκεί. Κάποιες κυρίες επέλεξαν να φεύγουν νωρίς το απόγευμα, προτού νυχτώσει μιας και υποστήριζαν ότι φοβούνται *«τους αλλοδαπούς της οδού Σωκράτους αλλά και τους ναρκομανείς που μαζεύονται στην Ομόνοια»*. Συγκεκριμένα υποστήριζαν ότι έχει δημιουργηθεί γκέτο και όταν περνάς από εκεί νιώθεις *«ξένος στην ίδια σου την χώρα»*.

2.3. Επιχειρηματολογία

Η ποιοτική αποτίμηση των συνεντεύξεων της έρευνας συμβάλλει αποφασιστικά στην πραγματική εκτίμηση των ποσοτικών δεδομένων, στην αποκωδικοποίηση των αριθμητικών στοιχείων και τη διεύρυνση της γνώσης μας για τον τρόπο που το συλλογικό κοινωνικό συνειδητό και ασυνείδητο της ελληνικής κοινωνίας λειτουργεί αναφορικά με τη θεματολογία της έρευνας.

Ως εκ τούτου και σύμφωνα με τις ποιοτικές παραμέτρους των συνεντεύξεων της έρευνας, επιβεβαιώνονται συνοπτικά τα ποσοτικά δεδομένα ως προς τα εξής:

Η ελληνική μικρομεσαία, οικογενειακή κυρίως, επιχείρηση είναι δύσκολο πλέον να επιβιώσει και όχι μόνο λόγω έλλειψης κεφαλαίων. Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες επιχειρηματίες, οι ξένες πολυεθνικές επιχειρήσεις και τα πολυκαταστήματα, από τη μια, και οι χαμηλές τιμές των προϊόντων των αλλοδαπών σε συνδυασμό με την εικόνα υποβάθμισης του κέντρου της πρωτεύουσας, από την άλλη, δημιουργούν άνισους όρους ανταγωνισμού. Επιπλέον, οι Έλληνες επιχειρηματίες αισθάνονται απροστάτευτοι από το κράτος μιας και τα μέτρα που λαμβάνονται δεν ενισχύουν την ευημερία της επιχειρη-

ματικότητας αλλά την περιορίζουν. Ως αποτέλεσμα, η ελληνική μικρομεσαία επιχείρηση αντιμετωπίζει με αβεβαιότητα το μέλλον.

Μεγάλο αριθμό επιχειρηματιών απασχολεί η πτώση της αγοραστικής δύναμης των πολιτών («ο κόσμος δεν έχει λεφτά»), η κρατική πολιτική για τη φορολογία των επιχειρήσεων («συχνές φοροεπιδρομές»), ο ανταγωνισμός («συχνά με όρους αθέμιτους») και η δραστηριότητα των αλλοδαπών επιχειρηματιών και πλανοδίων. Βέβαια, το ζήτημα του μη στεγασμένου εμπορίου απασχολεί τους επιχειρηματίες στο βαθμό που διενεργείται παράνομα (ανταγωνισμός) ή συμβάλλει στην αλλοίωση της «ανακαινισμένης» όψης του ιστορικού κέντρου (υποβάθμιση). Αναφορικά με τη δραστηριοποίηση αλλοδαπών επιχειρήσεων, οι Έλληνες επιχειρηματίες/καταστηματαρχες παραδέχονται ότι η πελατεία των αλλοδαπών επιχειρήσεων δεν εντοπίζεται μόνο στα μέλη της αλλοδαπής κοινότητας αλλά επεκτείνεται και στους Έλληνες εξαιτίας του χαμηλού κόστους των προϊόντων τους.⁵ Ωστόσο οι περισσότεροι δηλώνουν ότι η παρουσία των αλλοδαπών τόσο ως επιχειρηματιών όσο και ως εργαζομένων «δεν τους προκαλεί πρόβλημα», εναντιώνονται πάντως στην απασχόληση αλλοδαπών εργαζομένων, είτε γιατί η επιχείρησή τους είναι οικογενειακή, είτε διότι προτιμούν Έλληνες λόγω της δυσκολίας στην επικοινωνία με τους μετανάστες, είτε διότι είναι επιφυλακτικοί απέναντί τους. Άλλωστε, όπως έχει υποστηριχθεί, σε περίοδο επιβράδυνσης και ύφεσης της οικονομίας, πολλά τμήματα του πληθυσμού αντιμετωπίζουν επιφυλακτικά την ύπαρξη μεταναστών και μεταναστών-επιχειρηματιών στη χώρα ενώ κάποιοι τους καταλογίζουν τις ευθύνες για την υπάρχουσα κατάσταση.⁶

Οι Έλληνες επιχειρηματίες θεωρούν ως σημαντικότερη αιτία της οικονομικής κρίσης που βιώνουν τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και δευτερευόντως τη δραστηριότητα των μεταναστών και των πλανοδίων μικροπωλητών. Προβλέπουν ότι ο ανταγωνισμός με τις μεγάλες πολυεθνικές θα ενταθεί μελλοντικά δυσχεραίνοντας τις προοπτικές ανάπτυξης τους. Από οικονομικής άποψης θεωρούν απογοητευτικό το επαγγελματικό τους μέλλον μιας και δεν θεωρούν τις επιχειρήσεις τους ικανές να ανταγωνιστούν τις μεγάλες εταιρείες. Θεωρούν σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης μιας επιχείρησης να ανήκει στο δυναμικό μιας γνωστής αλυσίδας καταστημάτων. Οι πολυεθνικές αυτές έχουν «σημαντικά μέσα όπως διαφήμιση και αισθητικές παρεμβάσεις στον

5. Βλ. σχετικά και Λαμπριανίδης Λ. και Λυμπεράκη Α., 2005, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Αύγουστος, Πατάκη.

6. Ρομπόλης Σ., 2000, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, απολογισμοί και προοπτικές*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.

χώρο τους για να προσελκύσουν το αγοραστικό κοινό». Επιπλέον, δεν θεωρούν ότι η οικονομική πολιτική του κράτους δρα υποστηρικτικά στη διατήρησή τους στην ελληνική αγορά εξαιτίας της «δυσβάσταχτης φορολογίας και έλλειψης κινήτρων για εξάπλωση της επιχείρησής τους». Η παρουσία των αλλοδαπών επιχειρηματιών δρα συνοδευτικά στην οικονομική κρίση που βιώνουν χωρίς όμως να νιώθουν ότι απειλούνται σε σημαντικό βαθμό απ' αυτούς. Οι λόγοι επικεντρώνονται στη χαμηλή ποιότητα των προϊόντων των αλλοδαπών επιχειρήσεων και στη μόνιμη πελατεία που έχουν αποκτήσει οι ελληνικές επιχειρήσεις όλα τα χρόνια που δραστηριοποιούνται στο κέντρο της Αθήνας κι έχουν κερδίσει την εμπιστοσύνη των πελατών.

Άλλες παράμετροι που θεωρείται ότι συντελούν στην υποβάθμιση των παραδοσιακά ασκούμενων δράσεων, πρακτικών και δραστηριοτήτων στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας είναι η «ύπαρξη περιθωριακών στοιχείων» και «τα ναρκωτικά». Επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στην οδό Σωκράτους και στην Ομόνοια υπερτονίζουν την άποψη ότι η λειτουργία Κέντρου Απεξάρτησης «επιδείνωσε την κατάσταση, φέρνοντας όλο και περισσότερους χρήστες στην περιοχή». Το αίσθημα ανασφάλειας και αβεβαιότητας επιτείνεται καθώς οι μικροκλοπές και οι επιθέσεις είναι στην ημερήσια διάταξη της ζωής των εργαζομένων και των κατοίκων του κέντρου και έχουν δυσκολέψει αισθητά την άσκηση της επαγγελματικής δραστηριότητας των πάσης φύσεως καταστηματαρχών ή άλλων επαγγελματιών της περιοχής. Ως αποτέλεσμα, κάτοικοι και καταστηματαρχες εγκαταλείπουν την περιοχή, ενώ την ίδια στιγμή χρήστες κι έμποροι εξαρτησιογόνων ουσιών, άστεγοι και μετανάστες συνθέτουν την εικόνα μιας καινούργιας πραγματικότητας. Όσοι έμειναν για να αντιμετωπίσουν επιθέσεις και εγκληματικές ενέργειες με σκοπό κυρίως την ληστεία, τους βανδαλισμούς και τις φθορές κατέφυγαν στη λύση της εταιρείας security ή σε συστήματα ασφαλείας, καθώς επέλεξαν να αυτοπροστατευτούν γιατί νιώθουν ότι είναι αβοήθητοι στην ίδια τους την πόλη.

Τέλος, ένα ακόμα θέμα που πλήττει την εμπορική κίνηση του κέντρου της Αθήνας και που επισημάνθηκε σε σημαντικό βαθμό και αξιοσημείωτη ένταση είναι οι επιπτώσεις από τις συχνές κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας (πορείες, διαδηλώσεις) που λαμβάνουν χώρα ιστορικά και διαχρονικά στο κέντρο της ζωής της πόλης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των εμπόρων του κέντρου «τις ημέρες που υπάρχει πορεία, ο “τζίρος” των μαγαζιών του κέντρου μειώνεται σημαντικά». Η κυκλοφορία των αυτοκινήτων και των μέσων μεταφοράς διακόπτεται, οι εργαζόμενοι και οι καταναλωτές αδυνατούν να φτάσουν στον προορισμό τους, ενώ παρουσιάζονται και σοβαρές δυσκολίες στην προμήθεια και τον εφοδιασμό εμπορευμάτων. Μια πορεία επηρεάζει την κίνηση

των καταστημάτων για ολόκληρη την διάρκεια της ημέρας ενώ ένα μικρότερο ποσοστό ερωτωμένων εκτιμά ότι ο χρόνος αυτοπεριορίζεται στο χρόνο διεξαγωγής της πορείας. Επιπλέον τα επεισόδια που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων έχουν ως άμεση συνέπεια η ζημία είναι να είναι διπλή, τόσο οικονομική όσο και υλική μιας και πολλά καταστήματα υφίστανται σημαντικές φθορές. Ωστόσο, παρά τα λειτουργικά προβλήματα που δημιουργούνται στις εμπορικές επιχειρήσεις, τη μείωση των πωλήσεών τους τις ημέρες ή τις ώρες που πραγματοποιούνται οι εκδηλώσεις και το επιπρόσθετο κόστος από τις φθορές ή την ανάγκη λήψης επιπρόσθετων μέτρων, το ενδεχόμενο της μετεγκατάστασής τους δεν αντιμετωπίζεται ως εναλλακτική λύση. Μόνο ένα ποσοστό των ιδιοκτητών μικρών καταστημάτων επιθυμεί να μην παραμείνει επαγγελματικά στο χώρο του κέντρου.⁷

3. Αντί επιλόγου

Η συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών κοινωνικών προβλημάτων συχνά δημιουργούν δυσχερείς συνθήκες που επηρεάζουν την καθημερινότητα των εμπόρων. Αυτό συμβαίνει και με το ιστορικό κέντρο της Αθήνας, όπου συμπυκνώνονται όλα τα μεγάλα προβλήματα των σύγχρονων μικρών κοινωνιών. Η αντιμετώπισή τους απαιτεί σύνθετες και πολυδιάστατες προσεγγίσεις, όπως είναι τα μέτρα ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας, η πολιτική για τα ναρκωτικά, η ασφάλεια, η δημόσια υγεία, η μετανάστευση, και αντιμετωπίζονται μόνο με συντονισμένη δράση.

Το ιστορικό κέντρο της πρωτεύουσας συντίθεται πλέον από δύο πραγματικότητες: από τη μια πλευρά δεσπόζουν τα πολυκαταστήματα με τις εντυπωσιακές βιτρίνες στα καλύτερα εμπορικά σημεία του κέντρου και από την άλλη η τραγική κατάσταση των άδειων επαγγελματικών χώρων, σε δρόμους μικρότερης προβολής, που έχουν φέρει σε απόγνωση τους ιδιοκτήτες μικρομεσαίων επιχειρήσεων, οι οποίοι πληρώνουν φόρους και έξοδα συντήρησης αλλά δεν έχουν έσοδα.

Οι λύσεις για να κερδίσει το ιστορικό κέντρο της Αθήνας την παλιά του αίγλη είναι η χάραξη μιας πολιτικής που θα προσφέρει ουσιαστικά κίνητρα στους εμπόρους για να διατηρήσουν τις επιχειρήσεις και ξαναχτυπήσει ο εμπορικός σφυγμός της εμπορικής κίνησης στο κέντρο της Αθήνας.

7. Βλ. «Καταστροφή για τους εμπόρους οι καθημερινές πορείες στο κέντρο της Αθήνας», (2007), URL: www.e-grammes.gr, (Ημερ. Δικτύωσης: 17/2/2008).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Λαμπριανίδης Λ. και Λυμπεράκη Α., 2005, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Αθήνα, Πατάκη.
- Ρομπόλης Σ., 2000, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, απολογισμοί και προοπτικές*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.
- Ψημμένος Ι., 2001, «Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα», στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρόνογλου και Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 95 κ.ε.

Ξενόγλωσση

- KEMO, Mingione E. and Quassoli F., 2000, «The participation of immigrants in the underground economy in Italy», R. King et al. (eds), *Eldorado or fortress? Immigration in southern Europe*, MacMillan, London, σ. 27-57.

ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΡΑΕΜΠΟΡΙΟ: Η ΤΙΜΩΡΗΤΙΚΗ ΕΚΔΟΧΗ

Ιουλία Λαμπράκη*

1. Εισαγωγή

Οι στάσεις του κοινού απέναντι στο φαινόμενο του παραεμπορίου και στην αντιμετώπισή του αποτελούν το κεντρικό ζήτημα που πραγματεύεται η μελέτη. Με αφορμή το ερευνητικό πρόγραμμα: «*Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” - Οι “Άλλοι” και εμείς*»,¹ η παρούσα μελέτη εξετάζει τις τιμωρητικές στάσεις απέναντι στους πλανόδιους και το παραεμπόριο, όπως εκφράζονται από τους καταστηματάρχες, υπεύθυνους και πωλητές των καταστημάτων, που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό και εμπορικό κέντρο της Αθήνας, καθώς και σε ορισμένες άλλες περιοχές της πρωτεύουσας με αναπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα.

Πιο συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι που υποστήριξαν ότι το κράτος πρέπει να λάβει αστυνομικά μέτρα για να αντιμετωπίσει τους πλανόδιους μικροπωλητές και το παραεμπόριο, εξετάζονται ως προς τα χαρακτηριστικά και τις στάσεις τους στους παρακάτω θεματικούς άξονες:

1. τα ατομικά χαρακτηριστικά (ιδιότητα, φύλο, ηλικία, μόρφωση),
2. τα στοιχεία που αφορούν την επιχείρηση (το μέγεθος της επιχείρησης, τον κύκλο εργασιών και τις προοπτικές),
3. την κίνηση/κρίση της αγοράς και θέματα ανταγωνισμού,
4. την ικανοποίηση από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους,
5. τη γνώμη για τις ξένες επιχειρήσεις,
6. θέματα ασφάλειας και ανασφάλειας, την πρόσληψη του κινδύνου ή της «απειλής»,

* Κοινωνιολόγος, Υποψήφια Διδάκτωρ, ΜΔΕ «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της», Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «*Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “άλλοι” - Οι “άλλοι” και εμείς*» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' ΚΠΣ, Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ, 2ος κύκλος Υπουργείου Ανάπτυξης).

7. τη στάση τους απέναντι στους πλανόδιους μικροπωλητές και τους αλλοδαπούς.

Επιχειρείται με αυτόν τον τρόπο να προσεγγιστούν τα ατομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, στοιχεία που αφορούν την επιχείρηση, την κίνηση της αγοράς και τον ανταγωνισμό, οι στάσεις των ερωτωμένων απέναντι στους αλλοδαπούς, στις ξένες επιχειρήσεις και στους πλανόδιους, θέματα που αφορούν την ικανοποίηση από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους και τις ανασφάλειες του πληθυσμού, έτσι ώστε να εξεταστεί εάν, ποια από αυτά και σε ποιο βαθμό συνδέονται με τιμωρητικές στάσεις των ερωτωμένων.

Τα αστυνομικά μέτρα, ως πρόταση για την αντιμετώπιση των πλανόδιων μικροπωλητών και του παραεμπορίου, εντάσσονται στις κατασταλτικές μεθόδους διαχείρισης του φαινομένου και εκφράζουν από την πλευρά των ερωτωμένων τιμωρητικές στάσεις προς τους πλανόδιους μικροπωλητές. Από τα ερευνητικά δεδομένα, όπως θα δούμε παρακάτω, προκύπτει σύνδεση ανάμεσα στη στάση των ερωτωμένων υπέρ των αστυνομικών μέτρων για τους πλανόδιους και της πρόσληψης των πλανόδιων ως οικονομικής απειλής και ως ανταγωνιστών. Επιπλέον, διαφαίνεται ότι στις αναπαραστάσεις των ερωτωμένων υπάρχει σύνδεση των πλανόδιων με την εγκληματικότητα και τους αλλοδαπούς.

Πιο συγκεκριμένα, το ότι οι πλανόδιοι έμποροι προσλαμβάνονται από τους ερωτώμενους ως οικονομική «απειλή» προκύπτει από το γεγονός ότι τα υψηλότερα ποσοστά υπέρ των αστυνομικών μέτρων συγκεντρώνονται στους ίδιους τους επιχειρηματίες, που έχουν την άμεση ευθύνη της επιχείρησης, καθώς και σε ερωτώμενους που εκπροσωπούν μικρού μεγέθους και με περιορισμένο κύκλο εργασιών επιχειρήσεις. Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και οι επιχειρήσεις που δεν βλέπουν καλές προοπτικές για το μέλλον και δεν είναι ικανοποιημένες από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους. Οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις μπορεί να υποτεθεί ότι «βλέπουν» ανταγωνιστικά την εμπορική δραστηριοποίηση των πλανόδιων.

Όσον αφορά τη σύνδεση των πλανόδιων εμπόρων με την εγκληματικότητα ή αλλιώς το φόβο του εγκλήματος,² αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι οι

2. «Ο φόβος του εγκλήματος ορίζεται ως το συλλογικό άγχος των κατοίκων μιας περιοχής, μιας πόλης ή χώρας, το οποίο προέρχεται από το φόβο πιθανής θυματοποίησης των ίδιων ή κοινών τους προσώπων από βίαιες εγκληματικές επιθέσεις και εκδηλώνεται τόσο σε ατομικό επίπεδο με τη μορφή του φόβου θυματοποίησης όσο και σε συλλογικό ως έλλειψη δημόσιας ασφάλειας», Ζαραφώνιτου Χ., 2002, *Ο φόβος του εγκλήματος*, Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης 3, Αθήνα, Α. Σάκκουλας, σ. 31-32.

ερωτώμενοι που νιώθουν μεγαλύτερη ανασφάλεια στην περιοχή της επιχείρησης και φόβο για κάποιο επικείμενο κρούσμα στο κατάστημά τους (φόβος θυματοποίησης) είναι εκείνοι που εμφανίζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό υπέρ των αστυνομικών μέτρων. Εδώ, θα λέγαμε ότι οι πλανόδιοι και το παραεμπόριο, ενδεχομένως, να συνδέονται στις αναπαραστάσεις των ερωτωμένων με εγκληματικές ενέργειες.

Ο φόβος του εγκλήματος συνδέεται άμεσα με το αίσθημα της ανασφάλειας και τις κατασταλτικές τάσεις που εκφράζουν οι πολίτες σε σχετικές έρευνες.³ Συγκεκριμένα, έχει παρατηρηθεί ότι οι πολίτες που αισθάνονται εντονότερα το φόβο του εγκλήματος καθώς και την ανασφάλεια τείνουν να εκφράζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τιμωρητικές τάσεις. Τέλος, η σύνδεση των πλανόδιων με τους αλλοδαπούς διαφαίνεται από το γεγονός ότι οι ερωτώμενοι που έχουν αρνητική γνώμη για τους αλλοδαπούς και τις ξένες επιχειρήσεις συγκεντρώνουν υψηλά ποσοστά υπέρ των αστυνομικών μέτρων. Αυτό που μπορεί να υποθεθεί είναι ότι οι πλανόδιοι, ενδεχομένως, συνδέονται ή και ταυτίζονται στις αναπαραστάσεις του κοινού με τους αλλοδαπούς.

Παρακάτω, γίνεται αναλυτική παράθεση των στοιχείων που προέκυψαν σχετικά με τη στάση των ερωτωμένων απέναντι στους πλανόδιους μικροπωλητές.

2. Οι τιμωρητικές στάσεις

Στο κεφάλαιο αυτό, θα διερευνήσουμε το δείγμα των ερωτωμένων που υποστήριξε τη λήψη των αστυνομικών μέτρων για την αντιμετώπιση του παραεμπορίου, με σκοπό να αναδυθούν τα χαρακτηριστικά και οι στάσεις του σε μια σειρά θεμάτων, που όπως αναφέραμε και στην *Εισαγωγή*, αφορά τα ατομικά χαρακτηριστικά του ερωτωμένου (ιδιότητα, φύλο ηλικία, μόρφωση), τα στοιχεία που αφορούν την επιχείρηση (το μέγεθος της επιχείρησης, τον κύκλο εργασιών, τις προοπτικές), την κίνηση/κρίση της αγοράς και θέματα ανταγωνισμού, την ικανοποίηση από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους, τη γνώμη για τις ξένες επιχειρήσεις, θέματα ασφάλειας και ανασφάλειας, την πρόσληψη του κινδύνου ή της «απειλής» και τη στάση απέναντι στους πλανόδιους μικροπωλητές και τους αλλοδαπούς.

3. Ζαραφωνίτου Χ., 2004, «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των “αντικοινωνικοτήτων” και της “αταξίας”», *Ποινικός Λόγος*, τόμ. 4, σ. 2049-2059.

Ερωτώμενος ο υπό έρευνα πληθυσμός για το «*πώς πρέπει το κράτος να αντιμετωπίσει τους πλανόδιους μικροπωλητές*» απάντησε καταφατικά υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου σε ποσοστό 57,6%. Με το μέτρο διαφώνησαν οι ερωτώμενοι σε ποσοστό 24,1%, απάντησαν *ούτε συμφωνώ/ ούτε διαφωνώ* σε ποσοστό 11,4%, ενώ οι υπόλοιποι δεν έδωσαν καμία απάντηση. Παρακάτω, μελετάται το δείγμα των ερωτωμένων που τάχθηκαν υπέρ του συγκεκριμένου μέτρου με βάση επιλεγμένες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, όπως κατηγοριοποιούνται για τους σκοπούς της μελέτης στους παρακάτω θεματικούς άξονες.

2.1. Τα ατομικά χαρακτηριστικά

Από τα ερευνητικά δεδομένα προκύπτει ότι, όσον αφορά την ιδιότητα των ερωτωμένων, από το 57,6% του δείγματος που συμφωνούν ότι το κράτος πρέπει να λάβει αστυνομικά μέτρα για την εξαφάνιση του παραεμπορίου, το 60,3% είναι ο ίδιος ο επιχειρηματίας/καταστηματούχος, ποσοστό 52,8% ο σύμβουλος/υπεύθυνος/προϊστάμενος και ποσοστό 54,7% ο πωλητής/υπάλληλος του καταστήματος. Αυτό που γίνεται φανερό, εδώ, είναι ότι οι ίδιοι οι επιχειρηματίες/καταστηματούχοι τάσσονται σε μεγαλύτερο ποσοστό υπέρ των αστυνομικών μέτρων σε σχέση με τους υπαλλήλους του καταστήματος. Όσον αφορά το φύλο των ερωτωμένων που απάντησαν καταφατικά, οι άντρες αντιπροσωπεύουν το 58,3%, ενώ οι γυναίκες υποστηρίζουν το μέτρο σε ποσοστό 56,1%. Οι άντρες εμφανίζονται ελαφρώς πιο κατασταλτικοί σε σχέση με τις γυναίκες απέναντι στους πλανόδιους μικροπωλητές. Εξετάζοντας τις ηλικιακές ομάδες, διαπιστώνουμε ότι τα ποσοστά με τα οποία οι ερωτώμενοι συμφώνησαν με την λήψη αστυνομικών μέτρων είναι τα εξής: ποσοστό 23,1% για την ηλικιακή ομάδα 19-23 ετών, ποσοστό 56,7% για την ομάδα 24-44 ετών, ποσοστό 60,8% για την ομάδα 45-65 και 59,1% για τους 65 ετών και πάνω.

Παρατηρούμε ότι όσο μεγαλώνουν οι ηλικίες αυξάνεται και το ποσοστό των ερωτωμένων που συμφωνούν με τη λήψη αστυνομικών μέτρων από το κράτος για την εξαφάνιση του παραεμπορίου. Τα ποσοστά αυτά κορυφώνονται στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 45 και 65 ετών. Λιγότερο κατασταλτικοί εμφανίζονται οι νέοι ηλικίας 19 έως 23 ετών, ποσοστό που υπερδιπλασιάζεται στην επόμενη ηλικιακή ομάδα μεταξύ 24 και 44 ετών. Η ηλικιακή ομάδα 65 και άνω παρουσιάζει μικρή κάμψη σε σχέση με την προηγούμενη.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο, φαίνεται ότι και ο παράγοντας αυτός παίζει ρόλο στη διαμόρφωση των στάσεων των ερωτωμένων απέναντι στα αστυνομικά μέτρα. Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι που παρακολούθησαν μέχρι γυμνάσιο συμφώνησαν κατά ποσοστό 64,4% στο να λάβει το κράτος

αστυνομικά μέτρα για την αντιμετώπιση των πλανόδιων μικροπωλητών, το ποσοστό αυτό μειώνεται στο 60,3% για τους απόφοιτους λυκείου, ενώ φτάνει στο 51,7% για τους απόφοιτους ΑΕΙ/ ΤΕΙ και τους απόφοιτους ανώτερης ιδιωτικής σχολής στο 50%. Αυτό που γίνεται φανερό από τα παραπάνω στοιχεία είναι ότι όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο τόσο μειώνεται το ποσοστό των ερωτωμένων που κρίνει τα αστυνομικά μέτρα ως κατάλληλα για την εξαφάνιση του παραεμπορίου. Η σχέση, δηλαδή, μορφωτικού επιπέδου και υποστήριξης αστυνομικών μέτρων είναι αντιστρόφως ανάλογη.

2.2. Τα στοιχεία που αφορούν την επιχείρηση

Το δείγμα στην ερώτηση για το εάν θεωρεί ότι η επιχείρηση/κατάστημα ως προς τη συνολική οικονομική επιφάνεια είναι μικρή, μεσαίου μεγέθους ή μεγάλη, προκύπτει ότι αυτοί που χαρακτήρισαν ως «μικρή» την επιχείρησή τους ως προς την οικονομική επιφάνεια συμφώνησαν με τα αστυνομικά μέτρα σε ποσοστό 59,1%, όσοι τη χαρακτήρισαν «μεσαίου μεγέθους» συμφώνησαν σε ποσοστό 58,8%, και όσοι τη χαρακτήρισαν «μεγάλη» συμφώνησαν κατά ποσοστό 47,1%.

Γίνεται φανερό, συνεπώς, ότι όσο πιο μικρή είναι η επιχείρηση τόσο αυξάνεται το ποσοστό των ερωτωμένων που τάσσονται υπέρ των αστυνομικών μέτρων για την αντιμετώπιση του παραεμπορίου. Αντιθέτως, οι ερωτώμενοι που εργάζονται σε μεγαλύτερες επιχειρήσεις συμφωνούν με τη λήψη αστυνομικών μέτρων σε μικρότερο ποσοστό.

Όσον αφορά το πώς κρίνουν οι ερωτώμενοι τον κύκλο εργασιών (τζίρο) της επιχείρησης σήμερα σε σχέση με το παρελθόν (5 τελευταία χρόνια), οι απαντήσεις που δόθηκαν συγκεντρώνονται στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 1).

Πώς κρίνετε τον κύκλο εργασιών (τζίρο) της επιχείρησής σας σήμερα σε σχέση με το παρελθόν;

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

	Πολύ ικανοποιητικό	Μάλλον ικανοποιητικό	Ικανοποιητικό	Καθόλου ικανοποιητικό	Απογοητευτικό
Συμφωνώ %	35,3	48,9	64,2	64,5	59,8

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία, όσο λιγότερο ικανοποιημένοι δηλώνουν οι ερωτώμενοι από το τζίρο της επιχείρησης τόσο περισσότερο τάσσονται υπέρ των αστυνομικών μέτρων για τους πλανόδιους. Μάλιστα, περισσότερο

υπέρ των αστυνομικών μέτρων τάσσονται όσοι δηλώνουν απλά ικανοποιημένοι ή καθόλου ικανοποιημένοι από τον κύκλο εργασιών της επιχείρησης.

Σχετικά με τις προοπτικές που οι ερωτώμενοι βλέπουν για την επιχείρηση στο μέλλον προκύπτει, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, ότι όσοι βλέπουν αρνητικές ή μέτριες προοπτικές για την επιχείρηση, διαβλέπουν περισσότερο ανταγωνισμό, δύσκολη ανάπτυξη ή δε βλέπουν καμία προοπτική για την επιχείρηση, συγκεντρώνουν τα πιο υψηλά ποσοστά υπέρ των αστυνομικών μέτρων για την αντιμετώπιση των πλανόδιων μικροπωλητών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Συμφωνώ	%
Δύσκολη ανάπτυξη	100
Περισσότερος ανταγωνισμός	83,3
Εξαρτάται από το κράτος	75
Καμία	72,2
Μέτριες/όχι και πολύ καλές	71,4
Ελπίζω να συνεχιστεί	62,9
Αρνητικές προοπτικές/ δύσκολες/ κακές	62,6
Να επεκταθεί/ περισσότερες/ εισαγωγές	61,4
Συνταξιοδότηση	57,1
Θετικές προοπτικές/ καλές /αισιοδοξία	52,2
Μάλλον θα κλείσει	50
Αβέβαιο μέλλον	44
Σταθερές/ τα ίδια	42,1

Όσον αφορά το πού οι ερωτώμενοι αποδίδουν το ότι η κίνηση είναι μέτρια ή βρίσκεται σε ύφεση προκύπτει ότι εκείνοι που αξιολογούν ως τον κυριότερο λόγο για την κατάσταση αυτή την εγκατάσταση καταστημάτων από αλλοδαπούς τάσσονται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων για τους πλανόδιους και το παραεμπόριο σε ποσοστό 79,5%. Υψηλά επίπεδα συγκεντρώνονται και στους ερωτώμενους που προβάλλουν ως λόγο για την πορεία της κίνησης τον αθέμιτο ανταγωνισμό σε ποσοστό 65,5%. Ακολουθούν, η «έλλειψη επιχειρηματικών κινήτρων» (65,3%), η «υψηλή φορολογία» (63,2%), η «υποβάθμιση της περιοχής της επιχείρησης» (63%), ο «υψηλότοκος δανεισμός» (61,1%), η «ανεργία» (60,6%), η «γενικότερη οικονομική κρίση» (60,3%), η «επιχειρηματική πολιτική του κράτους» (60%), ο «ανταγωνισμός

με άλλες επιχειρήσεις» (56,1%), οι «καταναλωτικές συνήθειες των αγοραστών» (55,2%) και, τέλος, η «γραφειοκρατία» (49,3%).

Συνεπώς, βλέπουμε ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά υπέρ της λήψης των αστυνομικών μέτρων συγκεντρώνονται στους ερωτώμενους που προβάλλουν ως ερμηνευτικούς λόγους για τη διαμόρφωση της κίνησης της αγοράς, αφ' ενός, την εγκατάσταση καταστημάτων από αλλοδαπούς και, αφ' ετέρου, τον αθέμιτο ανταγωνισμό.

2.3. Η ικανοποίηση από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους

Στην ερώτηση για το αν πιστεύουν οι ερωτώμενοι ότι η επιχειρηματική πολιτική του κράτους ενισχύει τις δραστηριότητές του, προκύπτει ότι όσοι απάντησαν θετικά στην ερώτηση τάσσονται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 51,7%, όσοι απάντησαν αρνητικά σε ποσοστό 57,9% και όσοι απάντησαν «εν μέρει» συμφώνησαν σε ποσοστό 63,5%. Οι ερωτώμενοι που τάσσονται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων στο μεγαλύτερο ποσοστό τους είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι το κράτος ενισχύει εν μέρει ή δεν ενισχύει καθόλου τις δραστηριότητές τους.

Στην ερώτηση για το αν πιστεύουν ότι η επιχειρηματική πολιτική του κράτους ενισχύει τις πρωτοβουλίες τους, η εικόνα συμβαδίζει με την προηγούμενη, καθώς οι ερωτώμενοι που πιστεύουν ότι η επιχειρηματική πολιτική του κράτους ενισχύει εν μέρει ή καθόλου τις πρωτοβουλίες τους τάσσονται σε μεγαλύτερα ποσοστά (62% και 58% αντίστοιχα) υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε σχέση με εκείνους που υποστηρίζουν ότι το κράτος ενισχύει τις πρωτοβουλίες τους (56,7%).

Όσον αφορά το αν πιστεύουν ότι η επιχειρηματική πολιτική του κράτους περιορίζει την εξάπλωση της επιχείρησης, οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι το κράτος περιορίζει ή εν μέρει περιορίζει την εξάπλωση της επιχείρησης τάχθηκαν υπέρ των αστυνομικών μέτρων σε ποσοστά 60,3% και 61,2% αντίστοιχα, ενώ όσοι απάντησαν αρνητικά στην ερώτηση υποστήριξαν τα αστυνομικά μέτρα σε ποσοστό 55%.

Και εδώ, η εικόνα είναι ίδια, όσοι δεν πιστεύουν ότι το κράτος περιορίζει την εξάπλωση της επιχείρησής τους τάσσονται σε μικρότερο ποσοστό υπέρ των κατασταλτικών μέτρων.

2.4. Η κίνηση/κρίση της αγοράς και θέματα ανταγωνισμού

Όσον αφορά στην ερώτηση για το ποιον θεωρούν ως τον πιο σημαντικό ανταγωνιστή τους, όσοι από τους ερωτώμενους θεωρούν τους πλανόδιους μικρο-

πωλητές ανταγωνιστές τους, εμφανίζονται, όπως είναι αναμενόμενο, πιο κατασταλτικοί απέναντί τους, απαντούν, δηλαδή, καταφατικά στη λήψη αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου σε μεγαλύτερα ποσοστά από εκείνους που τους θεωρούν σε μικρότερο βαθμό ανταγωνιστές τους ή και καθόλου.

Έτσι, όσοι θεωρούν τους πλανόδιους ως το νούμερο ένα ανταγωνιστή τους τάσσονται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 73,7%. Τα ποσοστά, όμως, υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων μειώνονται για τους ερωτώμενους που θεωρούν ως τους πιο σημαντικούς ανταγωνιστές τους τις ελληνικές επιχειρήσεις του ίδιου είδους (55,1%), τις ξένες επιχειρήσεις του ίδιου είδους (61,4%), τα πολυκαταστήματα (66%) και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα (57,5%).

Επομένως, και εδώ επιβεβαιώνεται η εικόνα, ότι οι ερωτώμενοι που δε βλέπουν ανταγωνιστικά τους πλανόδιους μικροπωλητές τάσσονται σε μικρότερο ποσοστό υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου.

2.5. Η γνώμη για τις ξένες επιχειρήσεις

Όσον αφορά τη γνώμη που οι ερωτώμενοι έχουν για τις ξένες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην περιοχή τους, όσοι έχουν θετική γνώμη υποστήριξαν τη λήψη αστυνομικών μέτρων για την αντιμετώπιση του παραεμπορίου από τους πλανόδιους σε ποσοστό 42,6%, ενώ όσοι έχουν αρνητική γνώμη υποστήριξαν τη λήψη αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 71,9%, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από το προηγούμενο. Όσοι έχουν αδιάφορη γνώμη για τις ξένες επιχειρήσεις υποστήριξαν τα μέτρα σε ποσοστό 55,1%.

Προκύπτει, επομένως, ότι οι ερωτώμενοι που πρόσκεινται αρνητικά στη δραστηριοποίηση των ξένων επιχειρήσεων στην περιοχή τους υιοθετούν πιο κατασταλτικές στάσεις, όπως τη λήψη αστυνομικών μέτρων απέναντι στους πλανόδιους σε σχέση με τους ερωτώμενους που βλέπουν θετικά ή αδιαφορούν για τη δραστηριοποίηση των ξένων επιχειρήσεων στην περιοχή τους.

2.6. Θέματα ασφάλειας και ανασφάλειας

Σχετικά με το πόσο ασφαλής θεωρείται ότι είναι η περιοχή λειτουργίας της επιχείρησης /καταστήματός τους, οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι η περιοχή λειτουργίας της επιχείρησης είναι «απόλυτα ασφαλής» υποστήριξαν τη λήψη αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 42,9%, έναντι εκείνων που απάντησαν «λίγο ασφαλής» και «καθόλου ασφαλής» (66,7% και 62,4%, αντίστοιχα). Βλέπουμε ότι, σε γενικές γραμμές, όσο λιγότερο ασφαλείς αισθάνονται οι ερωτώμενοι τό-

σο περισσότερο διάκειται θετικά απέναντι στο παραεμπόριο και τους πλανόδιους. Όσον αφορά το εάν έχουν υποπέσει στην αντίληψή τους κρούσματα επιθέσεων κατά προσώπων στην περιοχή του καταστήματος / επιχείρησης, προκύπτει ότι όσοι έχουν παρατηρήσει κρούσματα εκφράζουν περισσότερο κατασταλτικές απόψεις απέναντι στο παραεμπόριο σε σχέση με όσους δεν έχουν παρατηρήσει αντίστοιχα φαινόμενα (66,4% και 50,7%, αντίστοιχα). Η ίδια εικόνα ισχύει και για τους ερωτώμενους στην αντίληψη των οποίων έχουν υποπέσει παράνομες ενέργειες κατά καταστημάτων στην περιοχή του καταστήματός / επιχείρησής τους. Έτσι, όσοι έχουν αντιληφθεί παράνομες ενέργειες κατά καταστημάτων στην περιοχή του καταστήματός / επιχείρησής τους τάχθηκαν υπέρ των αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 61,5%, ενώ όσοι δεν έχουν αντιληφθεί παράνομες ενέργειες τάχθηκαν υπέρ σε ποσοστό 54,3%. Όπως και οι ερωτώμενοι που δέχτηκαν κάποια προσβολή στο κατάστημά τους εμφανίζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου σε σχέση με τους ερωτώμενους που δε συνέβη κάποια παράνομη ενέργεια στο κατάστημά τους (62% και 55,8%, αντίστοιχα).

Όσον αφορά το εάν οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι είναι απαραίτητο να ασφαλίζουν τα προϊόντα τους για κλοπή, όσοι απάντησαν ότι θεωρούν απαραίτητο να ασφαλίζουν τα προϊόντα τους για κλοπή συμφώνησαν στο να ληφθούν αστυνομικά μέτρα σε ποσοστό 62,5%, ενώ όσοι απάντησαν ότι δε θεωρούν απαραίτητη την ασφάλιση των προϊόντων συμφώνησαν με τα αστυνομικά μέτρα σε μικρότερο ποσοστό 55,2%. Σχετικά με το ποια θεωρούν ως μεγαλύτερη απειλή για το κατάστημά τους, έχει ενδιαφέρον και αξίζει να σημειωθεί ότι οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι ως μεγαλύτερη απειλή για το κατάστημά τους θεωρούν τους αλλοδαπούς υποστήριξαν τη λήψη των αστυνομικών μέτρων ως καταλληλότερων για την αντιμετώπιση του παραεμπορίου από τους πλανόδιους σε ποσοστό 92,9%. Αυτό που μπορεί να υποτεθεί από την παραπάνω συσχέτιση είναι ότι, ενδεχομένως, οι πλανόδιοι να ταυτίζονται στις αναπαραστάσεις των ερωτωμένων με τους αλλοδαπούς.

Τέλος, όσον αφορά το εάν οι ερωτώμενοι θα ήθελαν να διαθέτουν προσωπικό ασφαλείας, εκείνοι που απάντησαν ότι θα ήθελαν να διαθέτουν προσωπικό ασφαλείας συμφώνησαν με τη λήψη αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 70% σε σχέση με αυτούς που απάντησαν ότι δεν θα ήθελαν (55,3%).

Αυτό που διαφαίνεται από τα παραπάνω είναι ότι οι ερωτώμενοι που επιθυμούν προσωπικό ασφαλείας, ενδεχομένως, αισθάνονται και μεγαλύτερη ανασφάλεια σε σχέση με αυτούς που δεν επιθυμούν την ύπαρξή του. Έτσι, όσοι εκφράζουν μεγαλύτερη ανασφάλεια τάσσονται σε μεγαλύτερο βαθμό υπέρ των αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση των πλανόδιων και του παραεμπορίου.

2.7. Η στάση απέναντι στους πλανόδιους μικροπωλητές και τους αλλοδαπούς

Η εικόνα που έρχεται στο νου των ερωτωμένων στο άκουσμα της έκφρασης πλανόδιος μικροπωλητής έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο ως προς τις αναπαραστάσεις που έχουν οι ερωτώμενοι για τους πλανόδιους μικροπωλητές όσο και ως προς το ποια είναι η στάση τους απέναντι στη λήψη αστυνομικών μέτρων ανάλογα με τις αναπαραστάσεις αυτές.

Συγκεκριμένα, βλέπουμε ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά απέναντι στη λήψη αστυνομικών μέτρων συγκεντρώνονται στις απαντήσεις που συνδέουν τους πλανόδιους με «εύκολο κέρδος» (100%), «φθηνά προϊόντα» (81%), «απατεώνες» (80%), «παράνομο εμπόριο» (79,7%), «ανταγωνισμό» (70,7%), «αλλοδαπούς» (68,9%). Ενώ, οι ερωτώμενοι που στο άκουσμα της έκφρασης «πλανόδιος μικροπωλητής» φέρουν στο νου τους την εικόνα «ταλαίπωρων μεροκαματιάρηδων / κακόμοιρων» τάσσονται σε ποσοστό 37,2% υπέρ των αστυνομικών μέτρων.

Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή είναι ενδεικτικές, αφ' ενός, του τρόπου με τον οποίο οι ερωτώμενοι αντιλαμβάνονται τους πλανόδιους και, αφ' ετέρου, της στάσης τους απέναντι στη λήψη αστυνομικών μέτρων σε σχέση με τις αναπαραστάσεις που έχουν γι' αυτούς. Έτσι, οι ερωτώμενοι που βλέπουν τους πλανόδιους να ασκούν παράνομο εμπόριο, να αποκτούν εύκολα και αφορολόγητα κέρδη και ευρύτερα να ασκούν αθέμιτο ανταγωνισμό πρόσκεινται σε μεγαλύτερο βαθμό υπέρ της λήψης κατασταλτικών μέτρων σε σχέση με άλλους που τους συνδέουν στις αναπαραστάσεις τους με άλλες εικόνες (π.χ. μεροκαματιάρηδες).

Όσον αφορά τη γνώμη που έχουν για τους πλανόδιους μικροπωλητές, όπως είναι αναμενόμενο, οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι έχουν θετική γνώμη για τους πλανόδιους υποστηρίζουν τη λήψη αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου σε ποσοστό 31%. Σχετικά με το εάν έχουν διαπιστώσει τη διενέργεια παραεμπορίου από πλανόδιους πωλητές στην περιοχή, οι ερωτώμενοι που απάντησαν καταφατικά στην παραπάνω ερώτηση τάσσονται υπέρ της λήψης των αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 64,5%, ενώ όσοι απάντησαν αρνητικά τάσσονται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό αρκετά μικρότερο 41,8%. Όσοι από τους ερωτώμενους απάντησαν στην προηγούμενη ερώτηση ότι έχουν διαπιστώσει τη διενέργεια του παραεμπορίου από πλανόδιους μικροπωλητές στην περιοχή τους ερωτήθηκαν αν αυτό τους δημιουργεί κάποιο πρόβλημα. Οι ερωτώμενοι που απάντησαν πως τους δημιουργεί πρόβλημα υποστήριξαν τη λήψη αστυνομικών

μέτρων σε ποσοστό 78,7%, ενώ όσοι απάντησαν πως δεν τους δημιουργεί πρόβλημα υποστήριξαν τα μέτρα σε ποσοστό 45,5%. Όπως είναι αναμενόμενο, όσοι έχουν πρόβλημα με τη διενέργεια του παραεμπορίου τάσσονται, σε μεγαλύτερο βαθμό, υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε σχέση με όσους δεν έχουν πρόβλημα με τη συγκεκριμένη κατάσταση.

Αναφορικά με το τι είδους πρόβλημα τους δημιουργεί, οι απαντήσεις τους σε σχέση με τη λήψη αστυνομικών μέτρων κυμαίνονται ως εξής: «αφορολόγητα πράγματα» (90%), «έχουν χαμηλές τιμές» (88,2%), «οικονομική κρίση» (85,7%), «ανταγωνισμός» (82,4%), «ενοχλούν τους πελάτες/περαστικούς» (80%), «απώλεια εισοδήματος» (77,8%), «παραεμπόριο» (77,8%), «παράνομοι» (75%), «δύσκολη πρόσβαση πελατών στο κατάστημα» (71,4%), «άσχημη εικόνα/υποβάθμιση περιοχής» (66,7%), «το κράτος δε βοηθάει/αστυνομία» (33,3%), «με υποτιμά ως Έλληνα/ καταναλωτή» (33,3%). Οι απαντήσεις των ερωτωμένων στην παραπάνω ερώτηση έχουν ενδιαφέρον, καθώς αναδεικνύουν τη στάση τους απέναντι στο παραεμπόριο και τους πλανόδιους, ανάλογα με το πρόβλημα που τους δημιουργεί η διενέργεια τους παραεμπορίου. Όπως προκύπτει, οι ερωτώμενοι που διάκεινται θετικά στη λήψη αστυνομικών μέτρων είναι εκείνοι που βλέπουν ανταγωνιστικά τη δραστηριότητα των πλανόδιων ή τους θεωρούν παράνομους.

Όσον αφορά το εάν η περιοχή της επιχείρησης τα τελευταία χρόνια υποβαθμίστηκε ή αναβαθμίστηκε, οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι υποβαθμίστηκε υποστήριξαν σε μεγαλύτερο ποσοστό (63,9%) τη λήψη αστυνομικών μέτρων από αυτούς που απάντησαν πως η περιοχή τους αναβαθμίστηκε ή έμεινε ίδια (55,1% και 57,1% αντίστοιχα), χωρίς, ωστόσο, οι αποκλίσεις να είναι ιδιαίτερα μεγάλες. Μάλιστα, οι ερωτώμενοι που προσδιόρισαν ως βασικές αιτίες υποβάθμισης το παραεμπόριο (100%), τους αλλοδαπούς (82%) και τους πλανόδιους (71,4%) τάχθηκαν και σε μεγαλύτερα ποσοστά υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων. Σχετικά με το αν υπάρχουν αλλοδαποί κάτοικοι στην περιοχή, οι ερωτώμενοι που απάντησαν καταφατικά υποστήριξαν τα αστυνομικά μέτρα σε ποσοστό 60,1%, έναντι εκείνων που απάντησαν ότι δεν υπάρχουν και τα υποστήριξαν σε ποσοστό 59,6%. Εδώ, οι αποκλίσεις δεν είναι ιδιαίτερα αισθητές.

Ωστόσο, αναφορικά με το πώς οι ερωτώμενοι αξιολογούν την ύπαρξη των αλλοδαπών στην περιοχή, οι διαφορές μεταξύ των στάσεων απέναντι στα αστυνομικά μέτρα είναι ιδιαίτερα εμφανείς. Συγκεκριμένα, όσοι απάντησαν πως αξιολογούν θετικά την ύπαρξη των αλλοδαπών τάχθηκαν υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε ποσοστό 37,1%, ποσοστό που υπερδιπλασιάζεται (76,9%) για όσους αξιολογούν αρνητικά την ύπαρξη των αλλοδαπών

και αυξάνεται σημαντικά (55,2%) για όσους την αξιολογούν ως «άνευ σημασίας». Αυτό που θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, βασιζόμενοι στο συσχετισμό πως οι ερωτώμενοι που βλέπουν αρνητικά την ύπαρξη αλλοδαπών στην περιοχή είναι εκείνοι που τάσσονται περισσότερο υπέρ της λήψης κατασταλτικών μέτρων για το παραεμπόριο, είναι ότι στις αναπαραστάσεις του κοινού το παραεμπόριο συνδέεται με τους αλλοδαπούς. Οι αναπαραστάσεις αυτές, άλλωστε τροφοδοτούνται από παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως τα ΜΜΕ.⁴

Όσον αφορά το αν υπάρχουν αλλοδαποί επιχειρηματίες στην περιοχή, οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι υπάρχουν αλλοδαποί επιχειρηματίες στην περιοχή υποστήριξαν τα αστυνομικά μέτρα σε ποσοστό 60%, ενώ όσοι απάντησαν ότι δεν υπάρχουν τα υποστήριξαν σε ποσοστό 64,2%. Όπως φαίνεται, δεν σημειώθηκαν ιδιαίτερες διαφορές μεταξύ των στάσεων απέναντι στη λήψη αστυνομικών μέτρων. Ωστόσο, σχετικά με το πώς οι ερωτώμενοι αξιολογούν την ύπαρξη των αλλοδαπών επιχειρηματιών, όσοι την αξιολογούν θετικά υποστηρίζουν τα αστυνομικά μέτρα σε ποσοστό 42,9%, ποσοστό που φτάνει το 76,3% για όσους την αξιολογούν αρνητικά και το 50% για όσους τη θεωρούν άνευ σημασίας. Συνεπώς, όπως και στην προηγούμενη ερώτηση που αφορούσε τους αλλοδαπούς κατοίκους, έτσι και εδώ, οι ερωτώμενοι που βλέπουν αρνητικά τους αλλοδαπούς επιχειρηματίες τάσσονται σε μεγαλύτερο βαθμό υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων.

3. Επίλογος

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι το δείγμα των ερωτωμένων που τάσσεται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων διακρίνεται συνοπτικά από τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

Ως προς τα ατομικά χαρακτηριστικά, οι ίδιοι οι επιχειρηματίες/καταστηματαρχές τάσσονται σε μεγαλύτερο ποσοστό υπέρ της λήψης των αστυνομικών μέτρων σε σχέση με τους υπαλλήλους της επιχείρησης. Το γεγονός ότι οι καταστηματαρχές εμφανίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό υπέρ της λήψης των κατασταλτικών μέτρων, ενδεχομένως, να συνδέεται με το ότι ως ιδιοκτήτες των καταστημάτων ενδιαφέρονται άμεσα για την εξέλιξη της επιχείρησής τους και, επομένως, έχουν περισσότερους λόγους να ανησυχούν και να προ-

4. Κωνσταντινίδου Χ, 2001, «Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος: η εγκληματικότητα των αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό τύπο», *Εγκληματολογικά*, τόμ. 17, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.

σλαμβάνουν ως «απειλή» τους πλανόδιους και, κατ' επέκταση, να επιζητούν σε μεγαλύτερο ποσοστό την πάταξη του παραεμπορίου.

Όσον αφορά τα στοιχεία της επιχείρησης, διαπιστώνουμε ότι η υποστήριξη των αστυνομικών μέτρων εξαρτάται από παράγοντες που σχετίζονται με το μέγεθος, τον κύκλο εργασιών και τις προοπτικές της επιχείρησης. Οι επιχειρήσεις με καλές προοπτικές και ικανοποιητικό κύκλο εργασιών είναι αναμενόμενο να μην προσλαμβάνουν ως «απειλή» τους πλανόδιους στον ίδιο βαθμό με επιχειρήσεις που δεν κινούνται το ίδιο ικανοποιητικά. Οι τελευταίες επιχειρήσεις, άλλωστε, ενδέχεται να προσλαμβάνουν ως ερμηνευτική της συγκεκριμένης κατάστασης τη δραστηριοποίηση των πλανόδιων.

Οι ερωτήσεις που αφορούν τον ανταγωνισμό και την κίνηση της αγοράς καταδεικνύουν ότι, γενικά, οι ερωτώμενοι που αποδίδουν την (αρνητική) πορεία της επιχείρησης στον ανταγωνισμό, στις επιχειρήσεις των αλλοδαπών/ στους πλανόδιους και στην ανεργία συγκεντρώνουν υψηλά ποσοστά υπέρ των αστυνομικών μέτρων και, κατ' επέκταση, είναι πιο κατασταλτικοί απέναντι στους πλανόδιους.

Έτσι, βλέπουμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά υπέρ της λήψης των αστυνομικών μέτρων αφορούν τους ερωτώμενους που προβάλλουν ως «απειλές» για την κίνηση της αγοράς την εγκατάσταση καταστημάτων από αλλοδαπούς και τον αθέμιτο ανταγωνισμό. Μια ερμηνεία που μπορεί να δοθεί είναι ότι, ενδεχομένως, οι ερωτώμενοι να θεωρούν ότι στον ανταγωνισμό και την ανεργία συντελούν και οι πλανόδιοι. Σχετικά με την επιχειρηματική πολιτική του κράτους, οι ερωτώμενοι που τάσσονται υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων στο μεγαλύτερο ποσοστό τους είναι εκείνοι που δεν είναι ευχαριστημένοι από την επιχειρηματική πολιτική του κράτους και πιστεύουν ότι το κράτος δεν ενισχύει τις δραστηριότητες και τις πρωτοβουλίες τους. Η στάση των ερωτωμένων απέναντι στις ξένες επιχειρήσεις δείχνει ότι οι ερωτώμενοι που πρόσκεινται αρνητικά στη δραστηριοποίηση των ξένων επιχειρήσεων στην περιοχή τους υιοθετούν πιο κατασταλτικές στάσεις, όπως τη λήψη αστυνομικών μέτρων απέναντι στους πλανόδιους, σε σχέση με τους ερωτώμενους που βλέπουν θετικά ή αδιαφορούν για τη δραστηριοποίηση των ξένων επιχειρήσεων στην περιοχή τους.

Ως προς το ζήτημα της ασφάλειας, σε γενικές γραμμές, όσο λιγότερο ασφαλείς αισθάνονται οι ερωτώμενοι τόσο πιο κατασταλτικοί είναι απέναντι στο παραεμπόριο και τους πλανόδιους. Μάλιστα, όσοι έχουν παρατηρήσει κρούσματα επιθέσεων κατά προσώπων ή κατά καταστημάτων ή συνέβη κάποια παράνομη προσβολή στο κατάστημά τους τάσσονται ακόμη περισσότερο υπέρ της λήψης αστυνομικών μέτρων σε σχέση με τους ερωτώμενους οι

οποίοι δεν έχουν ανάλογες εμπειρίες. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η ανασφάλεια, όπως εκφράζεται από τις παραπάνω θεματικές ενότητες, συνδέεται με τις τιμωρητικές στάσεις των ερωτωμένων.

Τέλος, όσον αφορά τη στάση των ερωτωμένων ως προς τους πλανόδιους, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι, σε γενικές γραμμές, οι ερωτώμενοι που έχουν αρνητική γνώμη για τους πλανόδιους υποστηρίζουν, όπως είναι αναμενόμενο, τη λήψη αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου σε μεγαλύτερο ποσοστό.

Επίσης, οι ερωτώμενοι που απάντησαν ότι έχουν διαπιστώσει τη διενέργεια παραεμπορίου από πλανόδιους πωλητές στην περιοχή τάσσονται υπέρ της λήψης των αστυνομικών μέτρων σε αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που δεν έχουν παρατηρήσει παρόμοια φαινόμενα. Φαίνεται ότι οι ερωτώμενοι που βλέπουν ως «απειλή» και θεωρούν αθέμιτους ανταγωνιστές τους πλανόδιους είναι και πιο δεκτικοί στην καταστολή απέναντι σε αυτούς και το παραεμπόριο.

Όσον αφορά τους αλλοδαπούς, οι ερωτώμενοι που αξιολογούν αρνητικά τους αλλοδαπούς και τις ξένες επιχειρήσεις είναι εκείνοι που τάσσονται περισσότερο υπέρ της λήψης κατασταλτικών μέτρων. Εδώ, θα μπορούσε να υποθεθεί ότι οι πλανόδιοι και το παραεμπόριο συνδέονται στις αναπαραστάσεις του κοινού, συγχέονται ή και ταυτίζονται με τους αλλοδαπούς. Οι αλλοδαποί, άλλωστε, συχνά συνδέονται από το κοινό με τις παράνομες δραστηριότητες και το παραεμπόριο. Σε τέτοιου είδους συνειρμούς σημαντικό ρόλο παίζουν τα ΜΜΕ τα οποία παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η εικόνα του μετανάστη που ασχολείται με παράνομες δραστηριότητες ή εμπλέκεται στην εγκληματικότητα αποτελεί κοινό τόπο στην παρουσίαση της ειδησεογραφίας από τα ΜΜΕ με αποτέλεσμα να παγιώνεται στις αναπαραστάσεις του κοινού ως περιθωριοποιημένο μέλος της κοινωνίας. Έτσι, με βάση τις αναπαραστάσεις αυτές είναι εύλογο να συνδέουν οι ερωτώμενοι το παραεμπόριο με τους αλλοδαπούς.

Τα παραπάνω συμπεράσματα είναι ενδεικτικά των χαρακτηριστικών και των στάσεων του πληθυσμού που τάσσεται υπέρ της λήψης των αστυνομικών μέτρων για την εξαφάνιση του παραεμπορίου. Η ανασφάλεια και η πρόσληψη της οικονομικής «απειλής» αναδύονται ως οι πιο προσδιοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της στάσης των ερωτωμένων απέναντι στην αντιμετώπιση του παραεμπορίου από τους πλανόδιους. Αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι οι παραπάνω αναπαραστάσεις του κοινού θα πρέπει να γίνονται κατανοητές στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίζονται, χωρίς, ωστόσο, να αποτελούν έδαφος για αυθαίρετες γενικεύσεις.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ζαραφωνίτου Χ., 2002, *Ο φόβος του εγκλήματος*, Αθήνα, Α. Σάκκουλας.
- Ζαραφωνίτου Χ., 2004, «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των “αντικοινωνικοτήτων” και της “αταξίας”», *Ποινικός Λόγος*, τόμ. 4, σ. 2049-2059.
- Ζαραφωνίτου Χ., 2007, *(Αν)ασφάλεια, αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου*, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, τόμ. 7, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Ζαραφωνίτου Χ., 2008, *Τιμωρητικότητα: σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κωνσταντινίδου Χ., 2001, «Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος: η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό τύπο», *Εγκληματολογικά*, τόμ.17, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Κωνσταντίνου Ε., 2000, *Η εικόνα του οικονομικού μετανάστη στα ΜΜΕ (ημερήσιος τύπος) και ο φόβος του εγκλήματος*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Λαμπροπούλου Έ., 2001, *Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου*, (1η έκδ.), Αθήνα, Κριτική.
- Μοσχοπούλου Α., 2005, «*Η εγκληματικότητα των μεταναστών: απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό τύπο, 1990-1999*», *Ποινικά*, τόμ. 69, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

- Hope T. and Sparks R., 2000, *Crime, risk and insecurity: Law and order in everyday life and political discourse*, London, Routledge.
- Stalans L., 1993, «Citizens' crime stereotypes, biased and punishment preferences in abstract cases: Recall, the educative role of interpersonal sources», *Law and Human Behavior*, vol. 17, no. 4.

ΟΨΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΛΑΝΟΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γεώργιος Δημητρίου*

1. Εισαγωγή

Το υπαίθριο, στάσιμο ή πλανόδιο εμπόριο έχει μακρά και ουσιαστική παρουσία στην ελληνική εμπορική και κοινωνική ζωή. Σε αντίθεση με τη σύγχρονη εικόνα τους, οι πλανόδιοι μικροπωλητές με τους πάγκους και τη μεταφερόμενη πραμάτεια τους δεν είναι απλά ένα φαινόμενο της παγκοσμιοποιημένης ελληνικής οικονομίας ή της εισροής των λαθρομεταναστών. Ήταν και είναι σταθερό σημείο αναφοράς στη ζωή τόσο των αστικών κέντρων όσο και των μικρών επαρχιακών περιοχών εδώ και αιώνες. *Γανωματήδες, φυσικάδες, παγωταιζήδες, καλαθάδες, στραγαλαιζήδες, παλιαιζήδες, σαλεπιτζήδες, καστανάδες*, είναι μερικά μόνο από τα επαγγέλματα που έχουν χαρακτηρίσει την εμπορική ζωή της χώρας. Καθεμία δραστηριότητα πρόσφερε την ιδιαίτερη υπηρεσία της στην τοπική κοινωνία και η παρουσία του κάθε πλανόδιου τεχνίτη, μικρεμπόρου ή καλλιτέχνη ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την καθημερινότητα των ανθρώπων.

Στην πορεία της εξέλιξης της εμπορικής ζωής στην πρωτεύουσα πολλά άλλαξαν, πολλά καταστήματα δημιουργήθηκαν, πολλοί πρώην πλανόδιοι και μη δημιούργησαν δικές τους επιχειρήσεις, αλλά τα *καροτσάκια* και οι *πάγκοι* στα σοκάκια της πόλης παρέμειναν και παραμένουν μέχρι σήμερα. Το πλανόδιο εμπόριο δεν έπαψε ποτέ να είναι η λύση ανάγκης για τους φτωχούς, τους τσιγγάνους, τα ορφανά του πολέμου και για οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα ήταν στη διάρκεια της πορείας της αθηναϊκής κοινωνίας σε ευάλωτη κοινωνική και οικονομική θέση και χρειαζόταν μια άμεση βιοποριστική λύση.

Το υπαίθριο, στάσιμο ή πλανόδιο εμπόριο ανέκαθεν χαρακτηριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη μη νομικά κατοχυρωμένη φύση του. Ο ρυθμός και ο τρόπος αδειοδότησης παρουσιάζει προβλήματα και είναι αναπόφευκτο οι

* Απόφοιτος του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

κάτοχοι άδειας άσκησης υπαίθριου εμπορίου να είναι η σπάνια μειοψηφία. Θα μπορούσε κάποιος, συνεπώς, βάσιμα να υποστηρίξει ότι αυτού του είδους η ανεπίσημη οικονομική δραστηριότητα είναι καταδικασμένη στην παρανομία. Αυτό απλούστατα σημαίνει ότι όταν η νομιμότητα δεν εγγυάται την επιβίωση τότε αυτή παρακάμπεται και ο βιοπορισμός παίρνει το δρόμο της παραοικονομίας.

Στις μέρες μας η εργασία πολλών μεταναστών και λαθρομεταναστών στο υπαίθριο εμπόριο τονίζει την παραβατική διάσταση του πλανόδιου μικροπωλητή στη συνείδηση του κόσμου. Αξίζει λοιπόν να διερευνηθεί το κατά πόσο συμβάλλει ή ηπηρεάζει ιδεολογικά αυτή η παρουσία του αλλοδαπού στοιχείου τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που δημιουργούνται στο χώρο των εμπορών. Στόχος μας εδώ είναι η αναζήτηση του τρόπου που η σημερινή πλανόδια εργασία αντιμετωπίζεται από τους εμπόρους και συγκεκριμένα από τους καταστηματαρχες των στεγασμένων επιχειρήσεων του ιστορικού (εμπορικού) κέντρου της Αθήνας, όπως αυτή προκύπτει από τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν στη βάση ημι-δομημένου ερωτηματολογίου στο πλαίσιο εμπειρικής έρευνας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.¹ Συγκεκριμένα θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε όψεις των κοινωνικών αναπαραστάσεων των Αθηναίων επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Δηλαδή, πώς οι Αθηναίοι έμποροι, καταστηματαρχες, επιχειρηματίες περιγράφουν, κρίνουν και αξιολογούν το πλανόδιο εμπόριο αλλά και όσους το εξασκούν ως επάγγελμα. Στο πλαίσιο αυτής της αξιολόγησης θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τα μέτρα που προτείνονται από τους ίδιους τους εμπόρους για την αντιμετώπιση και την οργάνωση του πλανόδιου εμπορίου.

2. Από τον πλανόδιο έμπορο στο λαθρομετανάστη

Η παραοικονομία δεν αφορά μόνον το παράνομο πλανόδιο εμπόριο, αλλά αποτελεί χαρακτηριστικό τμήμα της ελληνικής οικονομικής ζωής. Σύμφωνα με το Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, το ανεπίσημο κομμάτι της οικονομίας βρίσκεται σε συνεχώς ανοδική πορεία εδώ και πάνω

1. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας – ΕΚΚΕ και υπό την επιστημονική ευθύνη της Διευθύντριας Ερευνών Ι. Τσίγκανου, στο πλαίσιο του διακριτού τμήματος «Χαρτογράφηση Κοινωνικο-οικονομικών Δραστηριοτήτων», του υποέργου «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΚΙ ΕΜΕΙΣ» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ» (Γ' ΚΠΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΑ ΣΕ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΑ Γ.Γ.Ε.Τ., 2ος κύκλος, Υπουργείου Ανάπτυξης, 2005-2008).

από δύο δεκαετίες, ενώ το παραεμπόριο αποτελεί μόνο ένα μέρος του. (IOBE, 2001, σ. 71). Υπολογίζεται ότι σήμερα το παραεμπόριο στη χώρα μας μπορεί να φτάνει ή και να ξεπερνάει το 30% του ΑΕΠ με κέρδη που ξεπερνάνε τα 15 δις ευρώ. Μια τέτοια έκταση παραοικονομίας και παραεμπορίου δεν μπορεί να αποτελεί απλά αποτέλεσμα της παραβατικότητας μιας ομάδας επαγγελματιών, αλλά συνέπεια κυρίαρχα κρατικών πολιτικών και γενικότερων κοινωνικών ή οικονομικών προβλημάτων, ώστε κάποιες φορές η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή να φαίνεται ότι αποτελεί τη μόνη διέξοδο για την επιβίωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Σύμφωνα με τον Κ. Κανελλόπουλο, «η ύφεση και ο πληθωρισμός είναι που οδηγούν σε αύξηση της παραοικονομίας» (Κ. Κανελλόπουλος, 1995, σ. 30). Με άλλα λόγια, δεν μιλάμε για ένα μεμονωμένο φαινόμενο, ή μια παροδική κατάσταση, ούτε φυσικά για το αποτέλεσμα της εισόδου των μεταναστών. Ως εκ τούτου η εμμονή σε αστυνομικού ή/και κατασταλτικού τύπου μέτρα δεν μπορούν να έχουν το αναμενόμενο αποτέλεσμα.

Η πρόσληψη της πλανόδιας εργασίας ως βασικής επιχειρηματικής δραστηριότητας αλλοδαπών και λαθρομεταναστών επιβεβαιώνεται και από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων Αθηναίων εμπόρων και επιχειρηματιών. Στο πλαίσιο της έρευνας που αναφέρθηκε παραπάνω και συγκεκριμένα στην ερώτηση ελεύθερου συνειρμού: «*τι σας έρχεται στο νου όταν ακούτε την έκφραση πλανόδιος μικροπωλητής*», διατυπώθηκε πλειάδα απαντήσεων, ανάμεσα στις οποίες το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνουν οι χαρακτηρισμοί που επικεντρώνονται στην εθνική ταυτότητα. Συγκεκριμένα, το 36,7% των ερωτηθέντων σχετίζουν άμεσα το πλανόδιο εμπόριο με μετανάστες. Το 30,8% χρησιμοποίησε αρνητικές περιγραφές όπως: *ανταγωνιστής, απατεώνας, παράνομος, φοροδιαφυγή, αποκρουστική εικόνα*. Αμιγώς θετικές περιγραφές καταγράφηκαν στο 15,5% των απαντήσεων, όπου καταγράφηκαν όροι, όπως *μεροκαματιάρηδες, φτωχός, συμπόνια*, ενώ ποσοστό επίσης 15,5% εκφράστηκε με περιγραφικούς ή αξιολογικά ουδέτερους χαρακτηρισμούς, οπωσδήποτε όμως κοινωνικο-ιστορικά και πολιτισμικά κατασκευασμένους, όπως *πλανόδιοι, πάγκοι, παζάρι και κουλουράς*. Στις περισσότερες, όμως, συνεντεύξεις η έμφαση από τον ερωτώμενο εστίαζε στο διαχωρισμό ανάμεσα στους πλανόδιους μικροπωλητές που έχουν την απαιτούμενη άδεια και, επομένως, η δράση τους κρίνεται αποδεκτή, και σε εκείνους που δραστηριοποιούνται παράνομα, με συνέπεια να θεωρούνται ανεπιθύμητοι.

Η πλειονότητα των εμπόρων φαίνεται να κατανοεί την κοινωνική πραγματικότητα και να δέχεται τη συμβολή του πλανόδιου εμπορίου στην οικονομία καθώς και την ανάγκη της επιβίωσης των μικροπωλητών. Ως επιβαρυντι-

κός παράγοντας, όμως, εμφανίζεται το μέγεθος, η ιδιαίτερη έκταση που έχει πάρει το μη στεγασμένο λιανεμπόριο τα τελευταία χρόνια ως επαγγελματική δραστηριότητα πολλών λαθρομεταναστών. Στη συνείδηση πολλών ερωτηθέντων ο λαθρομετανάστης *δεν ανήκει επίσημα στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης* και φαντάζει ως *ευκαιριακός καιροσκοπός* που δεν συμμετέχει στην οικονομική ανάπτυξη, δεν πληρώνει φόρους, αντίθετα εκμεταλλεύόμενος τις κρατούσες ανομικές συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εξάγει σημαντικά κεφάλαια στη χώρα προέλευσης ή καταγωγής. Με αυτόν τον τρόπο ζημιώνονται πολλαπλά εγχώριες επενδύσεις. Με αυτή την έννοια, στη σκέψη των εμπόρων φαίνεται να βαραίνει η εθνικότητα των πλανόδιων, τα ιδιαίτερα εθνολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά και η, με αυτόν τον τρόπο, προσδιορισμένη διακριτή κοινωνική τους κατάσταση. Τμήμα δε των αρνητικών θέσεων που εκφράζονται για το πλανόδιο εμπόριο θα μπορούσε ακόμη και να ερμηνευτεί ως αρνητική στάση απέναντι στην ύπαρξη λαθρομεταναστών που εξ ορισμού κάθε επαγγελματική και κοινωνική τους δραστηριότητα είναι έκνομη. Μ' αυτόν τον τρόπο, δεν προσλαμβάνεται αρνητικά αυτό το ίδιο το πλανόδιο εμπόριο, αλλά ο παράνομος ή/και παράτυπος τρόπος άσκησης και λειτουργίας του. Στη συνέχεια, τη βαρύτητα επωμίζονται τα κοινωνικά υποκείμενα, η ιδιαίτερη κοινωνική τους θέση και όχι το επάγγελμα ή η δραστηριότητα καθαυτή.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε ότι η εθνικότητα του μικρέμπορου είναι ένα στοιχείο που η ίδια η ελληνική νομοθεσία προάγει σε καθοριστικό παράγοντα νομιμότητας ή αποκλεισμού. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Ν. 3377/05 που τροποποιεί τον Ν. 2323/95, για την άσκηση υπαίθριου εμπορίου, χορηγούνται άδειες μόνο σε Έλληνες ή ομογενείς από την Βόρειο Ήπειρο και τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. Μια τέτοια ρύθμιση, όπως είναι σαφές, καταδικάζει σε παρανομία όλες τις υπόλοιπες εθνοτικές κοινωνικές ομάδες που ζουν και εργάζονται στη χώρα, με αποτέλεσμα να *εθνικοποιείται η νομιμότητα ή αντίστοιχα η παρανομία*.

Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι για τον Έλληνα επιχειρηματία / έμπορο η παρουσία του πλανόδιου εμπορίου είναι θετική και θεμιτή, μέσα όμως σε νομικό πλαίσιο που θα καθορίζει τον τρόπο και τον τόπο διεξαγωγής του. Μ' αλλά λόγια, το πλανόδιο εμπόριο είναι ανεκτό αλλά όχι και όσοι το εξασκούν στο περιθώριο του νόμου. Αυτό που κυρίως ενοχλεί είναι η έκνομη και ανεξέλεγκτη μορφή του, που συνδυάζεται με τη ταυτότητα των μετερχομένων αυτού του τύπου, τη δραστηριότητα, δηλαδή, *του λαθρομετανάστη*, αν και ούτε το παραεμπόριο περιορίζεται μόνο στους κόλπους των πλανόδιων μικροπωλητών, ούτε και οι μόνοι που δραστηριοποιούνται σ' αυτό είναι λαθρομε-

τανάστες. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, μια στερεοτυπική γενίκευση αναφορικά με την ταυτότητα αυτού του είδους των μικροπωλητών, η οποία ως εκ των παράνομων ή παράτυπων χαρακτηριστικών της υποβοηθεί την έγερση ποικίλων κοινωνικών αμφιβολιών και αντιδράσεων.

Αυτού του τύπου η πρόσληψη δεν δηλώνει απαραίτητα μια ρατσιστική διάθεση απέναντι στους λαθρομετανάστες (παρ' όλο που δεν έλειψαν τα ακραία σχόλια, όχι όμως σε μεγάλη κλίμακα που να θεωρείται σημαντική, κρατούσα ή/και κυρίαρχη θέση), αλλά μια αίσθηση απώλειας ελέγχου των συνθηκών της αγοράς. Μπορεί, δηλαδή, η εθνικότητα του πλανόδιου να είναι ένα βασικό στοιχείο αξιολόγησής του, αλλά κυρίως γίνεται στο πλαίσιο που ο ίδιος ο νόμος θέτει, αφού η εθνικότητα λειτουργεί ως βασική και απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση της σχετικής άδειας. Άρα ο λαθρομετανάστης αποκλείεται πρωτίστως νομικά από οποιοδήποτε έκφραση επαγγελματικής νομιμοποίησης.

Αναφορικά με την ανταγωνιστική θέση των μικροπωλητών, αυτή προσλαμβάνεται σε μικρά ποσοστά, αφού ως μεγαλύτερη ανταγωνιστική απειλή οι Έλληνες έμποροι και επιχειρηματίες θεωρούν τη δράση οργανωμένων μεγάλων επιχειρηματικών μονάδων (πολυκαταστήματα, εμπορικά κέντρα, κ.λ.π.) και όχι το πλανόδιο εμπόριο. Τι προκαλεί λοιπόν την έντονη απαίτηση για τον περιορισμό του παράνομου πλανόδιου εμπορίου, αφού αυτό δεν είναι τόσο απειλητικό για τον μέσο έμπορο; Είναι αυτό που αναπαριστά στην κοινωνική συνείδηση ο πλανόδιος μικροπωλητής. Στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, ο μικρομεσαίος Έλληνας καταστηματάρχης αισθάνεται όλο και πιο αδύναμος μπροστά στα μεγάλα εμπορικά κέντρα ή τις πολυεθνικές και αποζητά από το κράτος προστασία και μέτρα ενίσχυσης των πιο αδύναμων, που δεν έχουν περιθώρια αντίδρασης απέναντι στο μεγάλο πολυεθνικό κεφάλαιο ή/και τον ανταγωνισμό των φθηνών κινέζικων προϊόντων. Οι μικρομεσαίοι ως μοναδική οανίδα σωτηρίας θεωρούν τη ρυθμιστική παρέμβαση του κράτους. Ο πλανόδιος λαθρομετανάστης που δραστηριοποιείται παράνομα αναδεικνύει την απουσία κρατικού μηχανισμού και κρατικού ελέγχου στην αγορά υπέρ των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Αποδεικνύει, δηλαδή, ότι οι συνθήκες της αγοράς είναι ανεξέλεγκτες. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται και το γεγονός ότι, στο ερώτημα των μέτρων που θα έπρεπε να λάβει το κράτος για την αντιμετώπιση του παράνομου πλανόδιου εμπορίου, δεν προτείνονται ακραία κατασταλτικά μέτρα, αλλά κυρίως ρυθμιστικά, όπως, ενδεικτικά, η δημιουργία ειδικών χωρών για τη διενέργεια του. Από την έρευνα προέκυψε ότι το πλανόδιο εμπόριο, ακόμα και στην περίπτωση που διενεργείται χωρίς τα απαραίτητα νόμιμα δικαιολογητι-

κά, δεν αποτελεί τη βασική ανησυχία του μικρομεσαίου Έλληνα εμπόρου / καταστηματούχου / επιχειρηματία. Αντιθέτως, συνιστά μια σαφή ένδειξη της ανομίας που επικρατεί στην ελληνική αγορά με τη μη εφαρμογή των νόμων και των κανόνων που διέπουν ή θα έπρεπε να διέπουν την ελληνική εμπορική – οικονομική ζωή και δραστηριότητα.

3. Μικροί ανταγωνιστές – μεγάλες αντιδράσεις

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των Ελλήνων επιχειρηματιών αναφορικά με τον εμπορικό ανταγωνισμό που υφίστανται, υποδεικνύεται ότι μόνο μικρό ποσοστό των ερωτηθέντων θεωρούν τους πλανόδιους μικροπωλητές ως το σημαντικότερο εμπορικό ανταγωνιστή τους. Συγκεκριμένα, στην ερώτηση «*ποιον θεωρείτε τον πιο σημαντικό ανταγωνιστή σας*», μόνο το 7% των ερωτηθέντων τοποθετούν στην πρώτη θέση τους πλανόδιους μικροπωλητές, και μόνο το 7,7% στη δεύτερη πιο ανταγωνιστική θέση. Συνολικά, η πλειονότητα των ερωτηθέντων (δηλαδή το 56,4%), δεν αναφέρουν καν τους πλανόδιους μικροπωλητές ως σημαντικούς ανταγωνιστές. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων θεωρεί ότι περισσότερο ανταγωνισμό δέχονται από τις ελληνικές επιχειρήσεις του ίδιου είδους, καθώς το 30,8% επιλέγουν αυτή την απάντηση στην πρώτη θέση, ενώ ποσοστό 13,6% τις κατατάσσει στη δεύτερη πιο ανταγωνιστική θέση. Ακολουθούν τα πολυκαταστήματα που συγκεντρώνουν το 26% των απαντήσεων για την πρώτη θέση, ενώ το 14,9% τα θεωρούν ως τους δεύτερους σημαντικότερους ανταγωνιστές. Επίσης, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στη χώρα μας, καταλαμβάνουν σημαντική θέση στη συνείδηση του ανταγωνιστή των Ελλήνων επιχειρηματιών, καθώς το 13,4% τις θεωρεί το μεγαλύτερο και το 12,2% τον δεύτερο μεγαλύτερο ανταγωνιστή τους.

Τα δεδομένα αυτά, όμως, δεν πρέπει να αντιμετωπιστούν ερμηνευτικά ότι σημαίνουν πως η παρουσία των μικροπωλητών είναι αδιάφορη για τις στεγασμένες επιχειρήσεις. Αντίθετα, το 44,2% των Ελλήνων εμπόρων και επιχειρηματιών παραδέχεται ότι *η παρουσία τους δημιουργεί προβλήματα*, παρά το γεγονός ότι το 37,7% δηλώνει ότι *δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα από το πλανόδιο εμπόριο* και το 17,6% που απαντούν ότι τους *απασχολεί εν μέρει*.

Στη διευκρινιστική ερώτηση για το *τι είδους προβλήματα δημιουργούν οι πλανόδιοι*, παρατηρούμε ότι η μεγάλη πλειονότητα των ερωτηθέντων αναφέρεται σε θέματα αθέμιτου ανταγωνισμού και απώλειας εισοδήματος. Συγκε-

κριμένα, στο 42,2% των απαντήσεων αναφέρεται η λέξη ανταγωνισμός, ενώ την απώλεια εισοδήματος τη συναντάμε στο 14,1% των απαντήσεων. Η άσχημη εικόνα που εμφανίζει το πλανόδιο εμπόριο σε συνδυασμό με τη συνεπαγόμενη υποβάθμιση που επιφέρουν στην περιοχή συνιστά μια δεύτερη κατηγορία απαντήσεων που απαντάται σε ποσοστό 16,4%.

Ως εκ των παραπάνω διαπιστώνεται μια αντίφαση: Ενώ η ανταγωνιστικότητα του πλανόδιου εμπορίου είναι εξαιρετικά χαμηλή, ο βαθμός ενόχλησης των εμπόρων είναι μεγάλος. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ως επί το πλείστον διενεργείται παράνομα και χωρίς τα απαραίτητα δικαιολογητικά με αποτέλεσμα να θεωρείται εύκολος στόχος. Αντίθετα, ο ανταγωνισμός των στεγασμένων επιχειρήσεων και των πολυκαταστημάτων εμπίπτει στα όρια του θεμιτού για την ελεύθερη οικονομία ανταγωνισμού, που δεν μπορεί εύκολα να αμφισβητηθεί από τους ίδιους τους εμπόρους. Μ' αυτόν τον τρόπο και με τη μεσολάβηση της λαθραίας εργασίας των πλανόδιων μεταναστών, το πλανόδιο εμπόριο ταυτίζεται με το παραεμπόριο και τον αθέμιτο ανταγωνισμό, αφού οι χαμηλές τιμές των προϊόντων που διακινούνται προσελκύουν τμήμα των καταναλωτών. Η άσχημη εικόνα για τους λαθρομετανάστες μικροπωλητές και η αίσθηση υποβάθμισης που δηλώνει η παρουσία τους είναι ένας συμπληρωματικός παράγοντας, που, ενώ θα μπορούσε από μια άποψη να λειτουργήσει αντιθετικά με το επιχείρημα του ανταγωνισμού (δηλ. να προσελκύονται πιο πολύ οι καταναλωτές από τα οργανωμένα καταστήματα), τελικά συμπληρώνει την αρνητική εικόνα με κοινωνικά και όχι μόνο εμπορικά κριτήρια.

Η γενικότερη οικονομική κρίση, η οικονομική ανέχεια των πολιτών και τα μέτρα του κράτους είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά την πορεία των ελληνικών επιχειρήσεων. Χαρακτηριστικά, ως τις τρεις σημαντικότερες αιτίες της κρίσης που διέρχεται η ελληνική αγορά οι ερωτηθέντες εντόπισαν την οικονομική ανέχεια των πολιτών με ποσοστό 73,3% και τη γενικότερη οικονομική κρίση με ποσοστό 67,5%. Αυτοί είναι και οι παράγοντες που συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά. Ακολουθούν τα μέτρα του κράτους με 30,8%, η φορολογία των επιχειρήσεων με 23,7%, ο ανταγωνισμός με 22,2% και η ανεργία με 15,8%. Μικρότερο ποσοστό ερωτηθέντων αναφέρεται στην γραφειοκρατία με 13,5% και στη δραστηριοποίηση αλλοδαπών επιχειρηματιών το 12%.

Είναι σαφής η επιθυμία των περισσότερων εμπόρων για μεγαλύτερη παρέμβαση του κράτους και τη θέσπιση κανόνων. Προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν αυτά τα μέτρα και τι ακριβώς πρέπει να διευθετηθεί εντοπίζεται κατά τη γνώμη των εμπόρων του δείγματος στα ακόλουθα:

Η πλειονότητα των εμπόρων επιθυμούν να ληφθούν άμεσα μέτρα από το κράτος. Το 57,6% κρίνει ότι χρειάζεται να παρθούν αστυνομικά μέτρα για να εξαφανιστεί το παραεμπόριο. Εδώ, ακριβώς, διαφαίνεται η αγωνία για την άμεση λήψη ουσιαστικών μέτρων για την προστασία του νόμιμου εμπορίου. Από την άλλη πλευρά, επίσης, διαπιστώνεται ότι μέτρα, όπως επιβολή βαριάς φορολογίας, κατασταλτικών μέτρων φυλάκισης ή/και απέλασης των παράνομων ή παράτυπων πλανόδιων εμπόρων, δεν κρίνονται πρόσφορα από την πλειοψηφία των ερωτηθέντων. Μικρά μόνον ποσοστά κρίνουν θετικά τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Συγκεκριμένα με την επιβολή υψηλών προστίμων συμφωνεί το 27,3%, διαφωνεί το 44%, ενώ το 21% δηλώνει ουδέτερη στάση. Με τη φυλάκιση των μικροπωλητών συμφωνεί μόλις το 5,9%, διαφωνεί το 71,3% και ενδιάμεση στάση κρατάει το 14% των ερωτηθέντων. Να αφηθούν να δραστηριοποιούνται ελεύθερα δεν συμφωνεί το 73,7%, ενώ με το να τους επιβλέπουν χωρίς κυρώσεις διαφωνεί το 53,6%. Αντίθετα, το μεγάλο ποσοστό του 82,5% των ερωτηθέντων συμφωνεί στη δημιουργία ειδικών χώρων για την άσκηση τέτοιου είδους εμπορίου, επισημαίνοντας ότι αυτό θα ήταν το καλύτερο δυνατό. Στο ίδιο πνεύμα το 42,4% επιθυμεί να μεταφερθούν σε άλλη περιοχή. Μ' αυτήν την τοποθέτηση καταδεικνύεται ότι αυτή καθ' αυτή η δραστηριότητα δεν είναι καταδικαστέα, αλλά ο τρόπος και ο τόπος που διενεργείται σε περιβάλλον ανομίας και των ανεξέλεγκτων συνθηκών που επικρατούν στην ελληνική αγορά. Η κυρίαρχη θέση η οποία αναδεικνύεται είναι η επιθυμία των εμπόρων για θέσπιση κανόνων και τήρηση ορίων στη διενέργεια του πλανόδιου εμπορίου και όχι η εξαφάνισή του.

Όπως διαπιστώνουμε, η απαίτηση για παρεμβάσεις του κράτους προς το συμφέρον των μικρομεσαίων εμπόρων είναι κυρίαρχη. Ως δημοφιλέστερα δε μέτρα τα οποία προτείνονται για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητάς σας αναφέρονται μείωση της φορολογίας με ποσοστό 30,2%, οι επιδοτήσεις επιχειρήσεων με ποσοστό 23,8%, ενώ μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν, η αύξηση των μισθών των υποψήφιων πελατών - καταναλωτών (6,1%), η μείωση της γραφειοκρατίας (6,1%) και η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των πολιτών (5,9%), αλλά και η απέλαση των αλλοδαπών (7,5%).

4. Συμπεράσματα

Το πλανόδιο υπαίθριο εμπόριο δεν ταυτίζεται απαραίτητα με το παραεμπόριο και την παρανομία. Αντίθετα, για το μεγαλύτερο μέρος του εμπορικού κόσμου είναι ένας αποδεκτός *τόπος επαγγελματικής δράσης*. Οι αντιδρά-

σεις που καταγράφονται αφορούν την χωρίς όρους και κανόνες διενέργεια του. Σ' αυτόν το θεωρητικό διαχωρισμό στη συνείδηση των εμπόρων ανάμεσα σε «καλό» και «κακό» πλανόδιο εμπόριο, καθοριστικό ρόλο έρχεται να παίξει ο παράγοντας της εθνικότητας των πλανόδιων εμπόρων όχι μόνο γιατί η ίδια η ελληνική νομοθεσία το θέτει ως προϋπόθεση αδειοδότησής τους αλλά και γιατί η σημερινή *εικόνα* των πλανοδίων εμπόρων του ιστορικού κέντρου της Αθήνας κατακλύζεται χαρακτηριστικά από την *εικόνα του λαθρομετανάστη*. Ο παράνομος μικροπωλητής συνδέεται με τον αλλοδαπό, τον λαθρομετανάστη, όχι τόσο ως ένα ρατσιστικό στίγμα, αλλά κυρίως ως η εύκολη επικέντρωση στο προφανές.

Στην τελευταία αυτή διαπίστωση εντοπίζεται και η αντίφαση στη στάση των εμπόρων απέναντι στο πλανόδιο εμπόριο. Όπως προαναφέρθηκε, παρά το γεγονός ότι ο αθηναϊκός εμπορικός κόσμος δεν αισθάνεται πως απειλείται σημαντικά από τον ανταγωνισμό των πλανοδίων μικροπωλητών (νόμιμων και μη), η απαίτηση για την άμεση κρατική παρέμβαση και τον περιορισμό του προβάλλεται υπέρμετρα έντονη. Όπως επίσης προαναφέρθηκε, η ανασφάλεια των Ελλήνων επιχειρηματιών εντοπίζεται κυρίαρχα στις γενικότερες συνθήκες αποδιοργάνωσης της αγοράς. Η οικονομική κρίση, η οικονομική ανέχεια, η ακρίβεια, η μείωση της αγοραστικής δύναμης του κόσμου, είναι αυτά που φοβίζουν τους έμπορους και που για να ξεπεραστούν απαιτείται άμεση κρατική παρέμβαση. Η έλλειψη της παρουσίας ή προστασίας του κράτους προς τη μικρομεσαία ελληνική επιχείρηση, η οποία φαίνεται πως δέχεται τη μεγαλύτερη πίεση των κρίσεων στην αγορά, είναι η αναγκαία συνθήκη που αναδεικνύεται στην έκκληση των επιχειρηματιών για περιορισμό του παράνομου πλανοδίου εμπορίου. Παρ' όλο που το παράνομο πλανόδιο εμπόριο είναι μια πτυχή της λειτουργίας παραοικονομίας στη χώρα μας, συγκεντρώνει δυσανάλογες και ασύμμετρες βολές ακριβώς λόγω της εμφανούς παρουσίας του και διαυγούς ορατότητάς του.

Βιβλιογραφία

- ΙΟΒΕ, Τάτσης Ν., 2001, *Παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.
- Καιροφύλας Γ., 1999, *Οι πρώτοι έμποροι των Αθηνών*, Αθήνα, εκδ. Φιλιππίδη.
- Κανελλόπουλος Κ., 1995, *Παραοικονομία και φοροδιαφυγή: μετρήσεις και οικονομικές επιπτώσεις*, Αθήνα, εκδ. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

- Κανελλόπουλος Κ., Γρέγου Μ. και Πετραλιάς Α., 2006, *Παράνομοι μετανάστες στην Ελλάδα: κρατικές πολιτικές, τα χαρακτηριστικά και η κοινωνική τους θέση*, Αθήνα, εκδ. ΚΕΠΕ - European Migration Network.
- Καραναστάσης Μ., 1995, *Οι άδειες των δήμων και κοινοτήτων για τη δράση και λειτουργία καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος – θεάτρου – κινηματογράφου – πλανόδιων μικροπωλητών – ψυχαγωγικών παιδειών κλπ*, Αθήνα, εκδ. Καραναστάση.
- Λινάρδος Π., Ρυλμόν, 1993, *Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Μελεσιώτης Β., 1990, *Παραοικονομία και φοροδιαφυγή: Ταυτίζονται ή διαφέρουν;*, Αθήνα, εκδ. Κριτική.
- Παπαστάμου Σ., 1995, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας.
- Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια – Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ: ΑΦΗΓΗΣΗ ΜΙΑΣ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

Χριστίνα Καρκανιά *

1. Εισαγωγή

Το κείμενο αυτό αποτελεί την αφήγηση μιας βιωματικής ερευνητικής εμπειρίας στην περιοχή του Ψυρρή, κατά τη διάρκεια της έρευνας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο «Επιχειρηματικότητα, Κίνδυνοι και Ανταγωνισμός στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».¹ Αυτό που προσπαθώ να καταδείξω, μέσω αποσπασματικών περιγραφών διάφορων πτυχών της γειτονιάς και της σχέσης της με τις γύρω περιοχές, είναι ότι η εξέλιξή της μέσα στο χρόνο είναι συνεπής ως προς τη γενικότερη τάση που επικρατεί στην οικονομία και στην κοινωνία: το κέντρο της Αθήνας, από αυτήν τη σκοπιά, αποτελεί μια μικρογραφία της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Πιστεύοντας ότι η εικόνα για την πόλη σχηματίζεται εξίσου έγκυρα τόσο από ακαδημαϊκά άρθρα, όσο και από εφημερίδες, περιοδικά και το διαδίκτυο, δεν θέλησα να ιεραρχήσω τις πηγές με ακαδημαϊκά κριτήρια. Ως προς την επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή, η επαφή και η συζήτηση με τους ανθρώπους, καθώς και η παρατήρηση της κίνησης και της ζωής της γειτονιάς, διάφορες ώρες της ημέρας, ήταν εξίσου καθοριστική με τα αποτελέσματα της στατικής ανάλυσης των ερωτηματολογίων.

Παρ' όλο που ζούμε σε εποχή εξειδίκευσης, η συγκέντρωση ομοειδών μαγαζιών σε μια γειτονιά δεν είναι σύνδρομο των καιρών. Οι έμποροι ανέκαθεν συγκεντρώνονταν σε περιοχές και δημιουργούσαν «πιάτσες» στο κέντρο ή στην περιφέρεια της πόλης. Το ποια κριτήρια διαμορφώνουν αυτήν την ανάγκη ή αυτό το αποτέλεσμα δεν αλλάζει το γεγονός ότι η τάση για εξειδίκευση

* Κοινωνική Ανθρωπολόγος, MA, Social Anthropology.

1. Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” οι “Άλλοι” κι Εμείς» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' ΚΠΣ, Αριστεία σε ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΤΕ Τ, 2ος κύκλος, Υπουργείου Ανάπτυξης).

στη διασκέδαση του Ψυρρή δεν είναι ούτε μοναδικό, ούτε πρωτότυπο φαινόμενο. Πριν τη σημερινή συσσώρευση των μπαρ και των καφετεριών, υπήρχε η εξειδίκευση σε άλλου τύπου μαγαζιά. Άλλωστε ήδη από τον 19ο αιώνα, η περιοχή ήταν γνωστή για τα καφενεία και τις ταβέρνες της, αλλά και για τους «μάγκες» που κυριαρχούσαν εκεί, τους «κουτσαβάκηδες» (Καιροφύλας, 2000). Η σημερινή της εξέλιξη, λοιπόν, είναι μάλλον συνεπής σε αυτήν την εικόνα.

Σε αυτό μπορεί να προστεθεί ότι ούτε η συγκέντρωση ανθρώπων με κοινή καταγωγή σε μία περιοχή είναι νέο φαινόμενο: πριν τη δημιουργία δρόμων με εθνικό χαρακτήρα – μη ελληνικό, όπως η οδός Διπλάρη του Ψυρρή που έχει συγκεντρώσει την κοινότητα των Μπαγκλαντεσιανών (Μαραθού, 2007), υπήρχαν γειτονιές με έντονο τοπικιστικό χαρακτήρα – ελληνικό: του Ψυρρή ήταν οι Ναξιώτες που έδιναν ιδιαίτερο χρώμα στην περιοχή, ενώ σύμφωνα με μία ετοιμολογία, είναι οι Ψαριανοί που της έδωσαν το όνομά της (Καιροφύλας, 2000).

Παρά τα δύο παραπάνω δεδομένα, θεώρησα ότι η περιοχή του Ψυρρή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς, σε σχέση με τις γύρω περιοχές, αντικατοπτρίζει μία ευρύτερη εξέλιξη της κοινωνίας και της οικονομίας – από την παραγωγή στην κατανάλωση.

1. Το σήμερα

1.1. Η περιγραφή

Η γειτονιά του Ψυρρή έχει σε μεγάλο βαθμό μετατραπεί σε χώρο διασκέδασης. Τα αντίστοιχα μαγαζιά – που αυξάνονται με ιδιαίτερα γρήγορους ρυθμούς – έλκουν στη γειτονιά κόσμο, από νωρίς το απόγευμα μέχρι το επόμενο πρωί, που πάει εκεί για να διασκεδάσει από κάθε μεριά της Αθήνας. Οι περισσότερες επιχειρήσεις είναι προσανατολισμένες στη διασκέδαση (φαγητό, ποτό, καφές, γλυκά, ζωντανή μουσική). Παράλληλα εμφανίστηκαν και νέα μαγαζιά, με είδη περιπέτρου, επίσης ανοικτά ως αργά την νύχτα, αλλά και ΑΤΜ Τραπεζών, για να εξυπηρετήσουν το κοινό των βραδινών μαγαζιών. Επιπλέον, έχουν εμφανιστεί και κάποια μαγαζιά ρούχων, αξεσουάρ και αντικειμένων design, με πρωτότυπο χαρακτήρα. Ρούχα και αξεσουάρ που βρίσκονται στον αντίποδα των κινέζικων μαγαζιών και των αλυσίδων ρούχων που έχουν κυριαρχήσει στις γειτονικές περιοχές: πωλούνται πιο μοναδικά κομμάτια, ενώ ο πελάτης έχει τη δυνατότητα να μάθει ποιος έφτιαξε αυτό που θέλει να αγορά-

σει, το οποίο κατασκευάζεται είτε στην Ελλάδα είτε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.² Ασφαλώς, αυτό κάνει τις τιμές υψηλότερες, ή αλλιώς λιγότερο «ανταγωνιστικές», αλλά σε πλήρη αναλογία με τις χρεώσεις για ποτό, φαγητό ή και καφέ στα καταστήματα της γειτονιάς. Χαρακτηριστικό είναι ότι αρκετά από αυτά τα μαγαζιά δεν ακολουθούν το ωράριο των εμπορικών καταστημάτων, αλλά μένουν ανοικτά μέχρι πιο αργά, για να καλύψουν τις ώρες προσέλευσης του περισσότερου κόσμου, θυμίζοντας τα αντίστοιχα που λειτουργούν στα τουριστικά νησιά κατά την υψηλή περίοδο του καλοκαιριού.

Παρ' όλα αυτά, θα ήταν άστοχο να αγνοήσει κανείς την ύπαρξη πολλών καταστημάτων που λειτουργούν ακόμη, κατά τη διάρκεια της μέρας: δερμάτινα είδη, είδη υποδηματοποιίας, κομπολόγια, τέντες, παιχνίδια, είδη σπιτιού, έπιπλα, μαχαίρια, πρέσσες και πολλά άλλα. Τα μαγαζιά αυτά υπάρχουν εδώ και πολλά χρόνια³ και το ότι δεν δείχνουν να γνωρίζουν ιδιαίτερη ακμή αυτήν τη χρονική περίοδο δικαιολογείται κυρίως από το είδος τους – που ξεπερνιέται από τη σημερινή οικονομία της αγοράς – και όχι τόσο από την μετατροπή της περιοχής σε χώρο διασκέδασης. Άλλωστε, από μόνη της η αύξηση της επισκεψιμότητας μίας περιοχής μάλλον θετικά αποτελέσματα μπορεί να επιφέρει στο εμπόριο.

Η μετάλλαξη της περιοχής, βέβαια, είναι συνεπής προς το αναπτυξιακό μοντέλο που ακολουθεί η χώρα, σε αντιστοιχία με την Ευρωπαϊκή Ένωση και ακολουθεί τη γενική τάση της οικονομίας – τόσο της ελληνικής, όσο και της ευρωπαϊκής – που δείχνει να είναι η αντικατάσταση της παραγωγής προϊόντων από την παροχή υπηρεσιών και μάλιστα υπηρεσιών που δεν σχετίζονται με είδη πρώτης ανάγκης. Από τη στιγμή που μια χώρα ακολουθεί ένα μοντέλο οικονομίας το οποίο υπαγορεύει τη στροφή από την αγροτική ή άλλη παραγωγή στην παραγωγή υπηρεσιών⁴ είναι μάλλον λογικό να εξαφανίζονται τα κέντρα παραγωγικής δραστηριότητας από το κέντρο της πόλης. Τα είδη που πωλούνται στου Ψυρρή είναι αυτά που κατά κύριο λόγο είτε εισάγονται – από χώρες εκτός της ΕΕ – και πωλούνται φτηνότερα σε πολυκαταστήματα, είτε απευθύνονταν, σε επαγγελματίες που έχουν πια μειωθεί ή εκλείψει, καθώς τα είδη που παρήγαγαν αυτοί με τη σειρά τους, εισάγονται. Εδώ

2. Παράλληλα μειώνεται και η πιθανότητα αυτός ο κάποιος να είναι ανήλικος, ή να εργάζεται σε συνθήκες και με αμοιβή που ο ίδιος δε θα δεχόταν σε καμία περίπτωση.

3. Το 62% των ερωτηθέντων στην περιοχή του Ψυρρή απάντησε ότι το κατάστημα βρίσκεται εκεί πάνω από 20 χρόνια (έναντι του 40,2% για το υπόλοιπο κέντρο). Αντίστοιχα αυξημένο βέβαια είναι και το ποσοστό των καταστημάτων που λειτουργούν λιγότερο από δύο χρόνια – 13,5% έναντι 7,2% για το υπόλοιπο κέντρο. Τα νέα μαγαζιά είναι πράγματι μπαρ, καφετέριες και εσπιατόρια, ενώ τα πιο παλιά ανήκουν στο «παραδοσιακό» εμπόριο.

4. Το 68,7% του ΑΕΠ της χώρας για το έτος 2006 ήταν υπηρεσίες (Economist, 2006)

και αρκετά χρόνια η χώρα δεν παράγει πια «ανταγωνιστικά» πολλά είδη. Είναι συνεπές να μεταφέρονται ή να κλείνουν οι βιοτεχνίες – ήδη πολύ νωρίτερα τα εργοστάσια γκαζιού και μεταξιού, που έδωσαν το όνομά τους στις γειτονικές περιοχές – και τα μαγαζιά «παραδοσιακού» εμπορίου και να αντικαθίστανται από μαγαζιά που εντάσσονται στη «βιομηχανία» της διασκέδασης.

Στην καπιταλιστική οικονομία, η εκτίμηση μιας οικονομικής δραστηριότητας ως μη ανταγωνιστικής έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή συρρίκνωση έως εξαφάνιση της. Στην Ευρώπη, αυτό ακολουθείται συνήθως από τη συνειδητοποίηση της αξίας της και την προσπάθεια διατήρησής της – έστω και μέσω επιδοτήσεων – ως «παραδοσιακής», «διατηρητέας» κ.λπ. Η τάση αυτή συνδέεται άλλωστε με την εμπορευματοποίηση, καθώς οι «παραδοσιακές» δραστηριότητες και τα «διατηρητέα» κτήρια εξυπηρετούν τόσο την τουριστική βιομηχανία, όσο και τη βιομηχανία διασκέδασης. Η ύπαρξη των καταστημάτων «παραδοσιακού» εμπορίου όπως και η ύπαρξη του εργοστασίου του φυσικού αερίου στο γειτονικό Γκάζι αποτέλεσαν τον πόλο έλξης για τη δημιουργία μιας γειτονιάς διασκέδασης, αρχικά πιο εναλλακτικής από τις υπάρχουσες.

Τελικά, τα μαγαζιά του Ψυρρή προσφέρουν αυτό που ο κόσμος δείχνει έτοιμος να πληρώσει: καφέ, ακριβά ποτά – συχνά νοθευμένα, υπερτιμημένο φαγητό – σε «παραδοσιακές» ταβέρνες αν και κατασκευασμένο από υλικά που παράγονται όλο και πιο μακριά από τον τόπο που καταναλώνονται, και μαζική διασκέδαση.

1.2. Ανταγωνισμός – αλλοδαπή επιχειρηματικότητα

Οι περισσότεροι μετανάστες είναι σήμερα συγκεντρωμένοι στο Δήμο Αθηνών.⁵ Τα μαγαζιά των αλλοδαπών δεν είναι ανταγωνιστικά προς τις επιχειρήσεις της περιοχής. Είτε μαγαζιά διασκέδασης είτε παραδοσιακού εμπορίου, τα ελληνικά μαγαζιά δεν έχουν κάτι να φοβηθούν από τα κινέζικα μαγα-

5. Χαρακτηριστικά, ενώ συνολικά στη χώρα το ποσοστό των αλλοδαπών είναι 7,2%, αυτό ανεβαίνει στο 10% για την περιφέρεια της Αττικής και στο 18% για το Δήμο Αθηναίων (Απογραφή ΕΣΥΕ, 2001). Το ποσοστό ανεβαίνει περισσότερο εάν εξεταστούν μεμονωμένες γειτονίες (π.χ. για τον Κεραμεικό το ποσοστό είναι 29,4 %), ενώ για την περιοχή που εξετάζουμε και ορίζεται από τις οδούς Αθηνάς, Ερμού, Αγ. Ασωμάτων, Πειραιώς και Σοφοκλέους, και σε σύνολο 1.723 κατοίκων, το ποσοστό των αλλοδαπών είναι 52% (ΓΓΕΣΥΕ, 2001). Σημειώνεται ότι τα στοιχεία της απογραφής του 2001 απέχουν μάλλον από την σημερινή πραγματικότητα: για παράδειγμα οι Κινέζοι υπολογίζονται σε 554 σε όλη την επικράτεια, ενώ σύμφωνα με εκτιμήσεις είναι σήμερα περίπου 20.000 – εκ των οποίων ήδη οι 1.200 νόμιμοι (Γ. Δ., 18/08/07).

ζιά ρούχων, τα είδη διατροφής ή τα internet cafe της ευρύτερης περιοχής.⁶ Τα ξένα προϊόντα – π.χ. τα εισαγόμενα κινέζικα ρούχα, τα παιχνίδια αλλά και οι συσκευές – δημιουργούν πρόβλημα κατ' αρχάς σε επίπεδο εισαγωγής στη χώρα και, δευτερευόντως, σε επίπεδο λιανικού εμπορίου ή εργαζομένων από τη χώρα παραγωγής των προϊόντων. Όταν οι εισαγωγές προϊόντων από μια χώρα γίνονται με ευνοϊκούς όρους, δεν είναι το λιανικό εμπόριο αυτό που δυσχεραίνει τον ανταγωνισμό⁷ ούτε ασφαλώς είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι, διευκολύνοντας σημαντικά την εισαγωγή προϊόντων από χώρες που παράγουν πολύ περισσότερο, με αισθητά μικρότερο κόστος, τα προϊόντα δεν θα κατακλύσουν την τοπική αγορά – όπως και την παγκόσμια – με αποτέλεσμα την αλλοίωση του χαρακτήρα της.⁷ Το ότι τελικά τα φτηνά κινέζικα παπούτσια επηρεάζουν δυσχερώς τους τεχνίτες και τους εμπόρους ειδών υποδηματοποιίας δείχνει τελικά απομακρυσμένο ως συνέπεια και όχι ευθέως ανταγωνιστικό προς τις επιχειρήσεις της περιοχής.

Κάποιοι κάτοικοι δείχνουν να ανησυχούν περισσότερο: «Έχει διαταραχθεί τόσο πολύ η ισορροπία της γειτονιάς που σε λίγο θα θέλουμε να αγοράσουμε ψωμί και θα βρίσκουμε μόνο πιτζάμες και παπούτσια» (Νικολακόπουλου, 2007). Πράγματι, ο φούρνος που είδα στην πρώτη επίσκεψη για συνεντεύξεις στην Πλατεία Κουμουνδούρου είχε μετατραπεί σε κινέζικο μαγαζί ρούχων πριν τελειώσει η έρευνα. Αυτό που η δήλωση αυτή εκφράζει για την περιοχή, αντικατοπτρίζει την ευρύτερη τάση για απαξίωση κάποιων παραγωγικών δραστηριοτήτων, την κατηγοριοποίηση των υπολοίπων ως «ανταγωνιστικών» ή μη, με μόνο κριτήριο το κόστος παραγωγής, αγνοώντας τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτά παράγονται, οι οποίες είναι συνήθως απάνθρωπες για τους εργαζόμενους. Αποτέλεσμα: συνεχής διακίνηση αγαθών αμφίβολης ποιότητας, ώστε να μην μείνουν αυτοί που έχουν τα χρήματα χωρίς αγαθά. Ασφαλώς οι πιτζάμες και τα παπούτσια δεν τρώγονται, όπως δεν τρώγονται και οι τράπεζες, οι ασφαλιστικές και οι λοιπές υπηρεσίες.

6. Άλλοι εμπορικοί δρόμοι της πόλης έχουν επηρεαστεί πολύ περισσότερο, ιδίως από τα κινέζικα προϊόντα (όπως, για παράδειγμα, η Αιόλου).

7. Οι ίδιοι οι καταστηματάρχες, όταν ζητήθηκε να αξιολογήσουν τον σημαντικότερο ανταγωνιστή τους (από το 1 έως το 5, ανάμεσα σε ελληνικές επιχειρήσεις, ξένες επιχειρήσεις, πολυεθνικές, πολυκαταστήματα και πλανόδιους), έδωσαν ανάλογες απαντήσεις: ως προς τα ξένα μαγαζιά, κανένας δεν τα ανέφερε ως νούμερο 1 κίνδυνο. Το 21,6% τους τοποθετεί στην 4η θέση. Αντίθετα, τα πολυκαταστήματα και οι πολυεθνικές αναφέρονται πολύ ψηλότερα στον κατάλογο (18,9% και 21,6% αντίστοιχα τα τοποθετεί στην 1η θέση).

1.3. Εγκληματικότητα - «ασφάλεια» - «security»

Σε δημόσια συζήτηση με θέμα «Κεραμεικός, Μεταξουργείο, Ψυρρή – Χρόνια προβλήματα ζητούν λύση»,⁸ ως προβλήματα αναφέρθηκαν «η γκετοποίηση, η έλλειψη καθαριότητας, η μονομέρεια στις χρήσεις γης (κέντρα διασκέδασης και καταστήματα ρουχισμού), διακίνηση ναρκωτικών, εγκαταλελειμμένα κτήρια, άστεγοι, έλλειψη σχολικών κτηρίων, κυκλοφοριακή συμφόρηση, ηχορρόπανση, αυθαίρετες παρεμβάσεις σε ιστορικά κτίρια και πολλά άλλα» (Ανυπόγραφο, 02/05/07). Κάποια από αυτά τα προβλήματα αναφέρονται και από τους καταστηματοάρχες της έρευνας.⁹ Ιδιαίτερο ρόλο έχει διαδραματίσει –κατά κοινή ομολογία των καταστηματοαρχών– η μεταφορά του ΟΚΑΝΑ στην Σωκράτους. Η ύπαρξη του Κέντρου αυτού έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη πολλών χρηστών ηρωίνης στη γειτονιά, δεδομένο το οποίο δεν ευχαριστεί τους επιχειρηματίες, οι οποίοι έχουν συνδέσει την ύπαρξή του με την εγκληματικότητα. Αμφίβολο είναι αν ευχαριστεί τους κατοίκους. Η εγκατάσταση της μονάδας στη γειτονιά ήταν ασφαλώς ανάγκη: οι χρήστες και οι έμποροι της ηρωίνης ήταν και πριν εκεί, απλά μερικούς δρόμους πιο πάνω.

Σε ένα μέρος με τόσα βραδινά μαγαζιά, προστίθεται, αναγκαστικά θα έλεγε κανείς, άλλη μια μορφή εγκληματικότητας: η προστασία. Εδώ υπάρχει μία καινοτομία: η προστασία προσφέρεται «νόμιμα». Οι μπράβοι δείχνουν κι αυτοί να έχουν οργανωθεί στο πνεύμα της εποχής. Είναι – κατά τα άλλα – νόμιμες εταιρείες security, που δεν δέχονται το ότι σαν απάντηση στην πρόταση για συνεργασία με τα μαγαζιά. Εντυπωσιακό μάλιστα είναι ότι δεν απευθύνονται μόνο στα βραδινά μαγαζιά: αντίστοιχη εμπειρία – και σύμβαση με την εταιρεία – ανέφερε και μαγαζί με δερμάτινα είδη. Οι μαγαζάτορες δεν έδειξαν να το θεωρούν μεγάλο πρόβλημα, καθώς το ποσό που ζητά η εταιρεία – ή οι εταιρείες – είναι κατά την κρίση τους «πολύ χαμηλό». Ένας ανέφερε ότι κόβουν νόμιμες αποδείξεις όταν ζητηθεί. Η γειτονιά άλλωστε έχει παράδοση και στην ύπαρξη κυκλώματος μπράβων, ήδη από τον 19ο αιώνα.¹⁰

8. Πραγματοποιήθηκε στις 24 Απριλίου 2007, με πρωτοβουλία του Συλλόγου κατοίκων «Παναθήναια» και του περιοδικού Monumenta.

9. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι καταστηματοάρχες δεν δείχνουν να συνδέουν την εγκληματικότητα με την ύπαρξη αλλοδαπών στη περιοχή. Στις ερωτήσεις που αφορούσαν την εθνικότητα των δραστών επιθέσεων και προσβολών κατά προσώπων και μαγαζιών, η συντριπτική πλειονότητα θεωρεί ότι αυτές γίνονται από μεικτές ομάδες Ελλήνων και αλλοδαπών, (44,8%, 63% και 52,6% αντίστοιχα, για επίθεση κατά προσώπου, κατά μαγαζιού και στο δικό τους μαγαζί). Ακολουθούν αυτοί που πιστεύουν ότι οι δράστες είναι Έλληνες (27,6%, 14,8% και 21,1%) και τα μικρότερα ποσοστά όσων πιστεύουν ότι είναι αλλοδαποί (10,3%, 14,8% και 10,5%).

10. Οι Κουτσαβάκηδες, οι «μάγκες του Ψυρρή» κυριάρχησαν στη συνοικία, προσφέροντας

2. Αναβάθμιση – υποβάθμιση ή απλώς εμπορευματοποίηση;

2.1. Αναβάθμιση - υποβάθμιση

Ως αναβάθμιση μίας περιοχής μπορούν να θεωρηθούν διαφορετικά πράγματα: η βελτίωση της όψης και της κατάστασης των κτηρίων, η αλλαγή στη χρήση τους, η αύξηση της αξίας των ακινήτων ή/και των ενοικίων, η μείωση ή και η εξάλειψη της εγκληματικότητας στην περιοχή, ο καθαρισμός, μέσω της βελτίωσης της διαχείρισης των απορριμμάτων, αλλά και η απομάκρυνση κατοίκων χαμηλότερου εισοδήματος και η εγκατάσταση νέων κατοίκων, ανώτερου εισοδήματος. Στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, για την περιγραφή ανάλογων διαδικασιών συναντάει κανείς τους όρους «εξωραϊσμός», «αναβάθμιση», «εξευγενισμός», «gentrification», ακόμα και «trendification» (ανάμεσα σε άλλους, Καλαντίδης, 2007· Παπάρη, 1998· Kalima, 2001). Κάποιοι από τους όρους ηχούν ουδέτεροι, κάποιοι είναι πλέον αρκετά ιδεολογικά φορτισμένοι.¹¹ Το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας, άλλωστε, «προβλέπει την ποιοτική αναβάθμιση των παραδοσιακών περιοχών της πόλης, μέσω ποιοτικών παρεμβάσεων μεγάλης κλίμακας» (άρθρο 15 παρ.2.5 του Ν.1515/85). Τελικά, αυτό που συμβαίνει είναι η υπέρμετρη επέκταση των χρήσεων αναψυχής. Το κατά πόσο αυτό είναι συνεπές με το Σχέδιο ή αντιστρατεύεται τις επιδιώξεις του είναι υπό έλεγχο.

Το τι συνιστά αναβάθμιση ή υποβάθμιση μίας περιοχής δεν είναι πάντα σαφές. Κατά τη διάρκεια της έρευνας, οι περισσότεροι ερωτώμενοι ζήτησαν διευκρίνιση για το τι θεωρείται «αναβάθμιση» και τι «υποβάθμιση», καθώς δεν ήταν βέβαιοι για το τι αποτελεί η – φανερή σε όλους – αλλαγή στο είδος των μαγαζιών και στη φυσιογνωμία της περιοχής. Άλλωστε, πολλοί δεν έδειχναν καθόλου σίγουροι και για το αν οι ίδιοι είναι ευχαριστημένοι με την κα-

τις υπηρεσίες τους σε όποιον τους πλήρωνε, αλλά διαλύθηκαν από τον Δημήτριο Μπαϊρακτάρη, διευθυντή της στρατιωτικής αστυνομίας Αθηνών – Πειραιώς, το 1893 (Καιροφυλάς, 2000).

11. Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της παραπάνω διαδικασίας στην Αθήνα παραμένει η Πλάκα: σήμερα η περιοχή αποτελείται κυρίως από τουριστικά μαγαζιά, κτήρια που στεγάζουν πολλές υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού και από κατοικίες κυρίως ανθρώπων με ανώτερο του μέσου εισοδήματος. Οι τελευταίοι είναι σε ανοικτή μάχη με τα μαγαζιά καθώς –σύμφωνα με πολλούς– αυτά υποβαθμίζουν την ποιότητα ζωής τους. Ο αντίλογος των μαγαζιών ασφαλώς είναι ότι ήταν εκεί πριν από αυτούς και ότι ως ένα βαθμό οι δικές τους επιχειρήσεις «αναβάθμισαν» την περιοχή, ώστε να εγκατασταθούν αυτοί στη συνέχεια. Κάποιοι από τους κατοίκους της Πλάκας έχουν οργανωθεί, με τη σύσταση της Επιτροπής Πρωτοβουλίας Κατοίκων Πλάκας, για την προστασία της φυσιογνωμίας της και των κατοικιών. (<http://www.ellinikietairia.gr>).

τάσταση: οι παλιοί έμποροι δεν ήταν ευχαριστημένοι με την αλλαγή της φυσιογνωμίας της γειτονιάς τους, αλλά αναγνώριζαν ως θετική συνέπεια την αύξηση στις αξίες των ακινήτων, στις περιπτώσεις που το μαγαζί ήταν ιδιόκτητο. Οι νέοι ιδιοκτήτες μαγαζιών, από την άλλη, δήλωναν μεν ευχαριστημένοι από την αλλαγή στη φυσιογνωμία της περιοχής, στην οποία οι ίδιοι συνέβαλαν – αν όχι προκάλεσαν – και από τις ανακαινίσεις των κτηρίων, αλλά οι περισσότεροι ήταν μάλλον προβληματισμένοι από τη συνεχή αύξηση του αριθμού των μαγαζιών – σε συνδυασμό με τη χαμηλή ποιότητα πολλών από αυτά – και τον πιθανό «κορεσμό» της περιοχής, που μπορεί να τους βλάψει στο μέλλον.¹²

Ενδεικτικά, ως βασικές αιτίες αναβάθμισης αναφέρθηκαν κυρίως η άνοδος της ποιότητας των καταστημάτων (45%), οι νέες επιχειρήσεις / νέα κτήρια (20%), η αύξηση της κίνησης (25%) και η αύξηση της αξίας των ακινήτων (10%). Αντίθετα, ως βασικές αιτίες υποβάθμισης αναφέρθηκαν τα νυχτερινά μαγαζιά (26,7%), η γενικότερη οικονομική κρίση (26,7%) και η ύπαρξη χρηστών ναρκωτικών ουσιών στη γειτονιά (40%). Αξίζει να αναφερθεί ότι ενώ για το υπόλοιπο κέντρο της Αθήνας η ύπαρξη αλλοδαπών αναφέρθηκε ως αιτία υποβάθμισης της περιοχής (σε ποσοστό 29,5%), το ποσοστό αυτό για την περιοχή του Ψυρρή είναι μόλις 13,3%.

Το σίγουρο είναι ότι οι μικρές βιοτεχνίες της περιοχής έκλεισαν, οι τεχνίτες μειώθηκαν, ενώ πολλοί από τους κατοίκους, που είχαν παραμείνει στην περιοχή παρά τις βιοτεχνίες ή πήγαν σε αυτήν μετά την παρακμή των βιοτεχνιών, έφυγαν, αφού τα νοίκια ανέβηκαν τόσο ώστε να μην μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτά. Στη θέση όλων των παραπάνω άνοιξαν κυρίως μαγαζιά διασκέδασης, πρωινής ή βραδινής. Οι δρόμοι, που πεζοδρομήθηκαν άναρχα και χωρίς σχεδιασμό ή πρόβλεψη για χώρους στάθμευσης, δεν αγγίζουν το επίπεδο άλλων έργων της περιόδου (Διονυσίου Αρεοπαγίτου, Ερμού κ.λπ.). Ο δημόσιος χώρος αποτέλεσε αμέσως αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα παραπάνω μαγαζιά με αποτέλεσμα κάθε ελεύθερο σημείο, όπως οι πλατείες, αλλά και τα πεζοδρόμια να έχουν καταληφθεί από καρέκλες και τραπέζια. Η χρηστική μετάλλαξη, μέσω της απομάκρυνσης των παραδοσιακών μαγαζιών και των κατοικιών, που έχει συντελεστεί από την περίοδο που η γειτονιά ξεκίνησε να αποτελεί πόλο έλξης για τους επιχειρηματίες, είναι τόσο έντονη ώστε πολλοί να μην βλέπουν πια το λόγο για τον οποίο η περιοχή

12. Το 54,1% θεωρεί ότι η περιοχή αναβαθμίστηκε τα τελευταία χρόνια, ενώ το 40,5% ότι υποβαθμίστηκε. Κανείς από τους ερωτώμενους δεν έδειξε να πιστεύει ότι η περιοχή παρέμεινε η ίδια (0%). Τα αντίστοιχα ποσοστά για το υπόλοιπο κέντρο είναι 23,4%, 39,7% και 32,8%

είχε θεωρηθεί κάποτε εναλλακτική ή συμφέρουσα. Το θετικό για τους επιχειρηματίες, βέβαια, είναι ότι κάποιοι άλλοι θα συνεχίσουν να απολαμβάνουν την περιοχή ακόμα και χρόνια μετά τον αρχικό κορεσμό της.

Κατά τη δεκαετία του 1990, πολλοί πίστευαν και δήλωναν ότι τα μαγαζιά ήρθαν και αναβάθμισαν μία περιοχή που μέχρι τότε ήταν είτε άδεια είτε σε παρακμή. Οι παλιοί μαγαζάτορες της γειτονιάς, που βρίσκονται εκεί περισσότερο από 20 χρόνια, έχουν διαφορετική γνώμη: θυμούνται τη γειτονιά γεμάτη ζωή καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας, καθώς στην περιοχή λειτουργούσαν πολλές επιχειρήσεις γύρω από τις οποίες ζούσαν οι εργαζόμενοι με τις οικογένειές τους. Στην περιοχή υπήρχαν, επίσης, όλα όσα εξυπηρετούν μία ζωντανή γειτονιά: μπακάλικα, μανάβικα, φούρνοι, μαγειρεία κ.λπ. Τα περισσότερα έχουν πια κλείσει. Αυτό δεν είναι βέβαια από μόνο του θετικό ή αρνητικό, καθώς η αλλαγή είναι αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης της πόλης.¹³

Παρ' όλα αυτά, η ύπαρξη ολοκληρωμένου σχεδιασμού για την ανάπτυξη μίας περιοχής – πόσο μάλλον μίας κεντρικής περιοχής της πρωτεύουσας, κομμάτι του ιστορικού της κέντρου – θα μπορούσε να ελεγχθεί και ως προς τη βιωσιμότητα της ανωτέρω ανάπτυξης. Ως κριτήρια θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ο ενεργειακός σχεδιασμός, η διαχείριση των απορριμμάτων και η ανακύκλωση, η διαχείριση της κυκλοφορίας (πέραν της πεζοδρόμησης), ο έλεγχος της ηχορύπανσης (Spectra). Κανένα από τα ανωτέρω κριτήρια δεν δείχνει να έχει ληφθεί υπόψη στην περιοχή του Ψυρρή.

2.2. Δημόσια έργα

Η γειτονιά του Ψυρρή κατ' αρχάς περιλήφθηκε στην «Ανάπλαση και Ενοποίηση του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας» που πραγματοποιήθηκε πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Η ανάπλαση της περιοχής του Ψυρρή αναφέρεται ακόμα ως έργο σε ταμπέλες στην περιοχή, ενώ ως προϋπολογισμός αναφέρεται το ποσό των 50 δις δραχμών. Οι πεζοδρομήσεις – βασική δραστηριότητα της ανάπλασης και ενοποίησης – είναι περιορισμένης έκτασης και δυστυχώς δείχνουν να έχουν συμβάλει στο κυκλοφοριακό χάος που προκαλούν τα αυτοκίνητα το βράδυ, καθώς μάλλον δεν συνοδεύτηκαν από άλλα ρυθμιστικά της κυκλοφορίας μέτρα. Η πεζοδρόμηση των γύρω περιοχών δε

13. Όλοι δείχνουν να συμφωνούν στο ότι η περιοχή έχει αλλάξει: το 97,3% απάντησε θετικά στην ερώτηση για την αλλαγή στην επιχειρηματικότητα της περιοχής, ενώ το 2,3% ότι δεν γνωρίζει /δεν απαντά. Κανείς δεν έδωσε αρνητική απάντηση (τα ποσοστά για το υπόλοιπο κέντρο είναι 60,5%, 13,9% και 23,2% αντίστοιχα).

επιβάρυνε την κυκλοφορία στους δρόμους που παρέμειναν ανοικτοί για τα αυτοκίνητα. Η ανάπλαση των κτηρίων φαίνεται να έχει γίνει, κατά κύριο λόγο, με ιδιωτική πρωτοβουλία, αν και υπάρχουν ενημερωτικές πινακίδες του Δήμου Αθηναίων για Πρόγραμμα Αναπλάσεως των Προσώψεων των Κτηρίων, με ευρωπαϊκή επιδότηση (Πρόγραμμα InterregIIIC).

2.3. Αξίες ακινήτων

Τα ενοίκια της περιοχής ποικίλλουν και παρουσιάζουν μεγάλες διακυμάνσεις, ακόμα και με διαφορές ενός μόνο δρόμου. Σύμφωνα με τους καταστηματαρχες, σε περιοχές όπως η Πλατεία Ελευθερίας (Κουμουνδούρου), η ολοένα αυξανόμενη παρουσία των Κινέζων έχει δημιουργήσει αυξημένη ζήτηση για χώρο και, άρα, αύξηση των ενοικίων. Αντίθετα, κάποιοι μιλάνε για πτώση των τιμών, λόγω της υποβάθμισης της περιοχής. Σε κάθε περίπτωση, η πτώση της αξίας πώλησης των ακινήτων δείχνει μεγαλύτερη από αυτή των ενοικίων, πράγμα το οποίο, σύμφωνα με την εφημερίδα *Καθημερινή*, έχει ως αποτέλεσμα το να είναι οι αποδόσεις ανταγωνιστικές (Ανυπόγραφο, 25/09/07), με συνέπεια την καιροσκοπία στην περιοχή – και συνήθως αυτοί που βλάπτονται είναι οι κάτοικοι. Σημειωτέον, οι κάτοικοι είναι εξίσου Έλληνες χαμηλών εισοδημάτων και μετανάστες, που έχουν καταφύγει στην περιοχή, καθώς παραμένει από τις πιο φτηνές στο κέντρο της Αθήνας. Αντίθετα, στο κέντρο του Ψυρρή, στους δρόμους δηλαδή γύρω από την Πλατεία Ηρώων τα ενοίκια είναι ιδιαίτερα αυξημένα, λόγω της αυξημένης ζήτησης από τα μαγαζιά και της πίστης των ιδιοκτητών στην αναβάθμιση της περιοχής και άρα των αξιών της.

Το παράδειγμα του Ψυρρή – όπως παλαιότερα της Πλάκας – είναι χαρακτηριστικό της αλλοίωσης μίας γειτονιάς λόγω της ανόδου των τιμών των ακινήτων. Δεν είναι δύσκολο να βρεθούν παραδείγματα και από άλλες ευρωπαϊκές ή βορειοαμερικανικές πόλεις. Η αξία των ακινήτων είναι από τους πρώτους παράγοντες που επηρεάζονται, όταν αλλάζει η φυσιογνωμία μίας περιοχής, είτε όταν αυτή θεωρείται «αναβάθμιση» είτε «υποβάθμιση». Αυτό που ποικίλλει από πόλη σε πόλη είναι το τελικό κέρδος ή η βλάβη των κατοίκων, καθώς και η διάρκεια της «αναβάθμισης» ή της «υποβάθμισης». Για παράδειγμα, σε πολλές αμερικανικές πόλεις, εφαρμόστηκαν θεσμοθετημένα μέτρα συγκράτησης των ενοικίων, το λεγόμενο «rent control»: οι ίδιοι οι πολίτες, σε κάποιες περιοχές, οργανώθηκαν, απαίτησαν και πέτυχαν τη συγκράτηση των τιμών των ενοικίων, εφόσον αυτά αυξάνονταν πολύ ταχύτερα από ό,τι οι μισθοί τους (Keating, Kahn, 2001). Άλλο παράδειγμα αποτελεί το

Kreuzberg του Δυτικού Βερολίνου, γειτονιά που υπέστη την «ανανέωση» χωρίς να αλλοιωθεί εντελώς η φυσιογνωμία της και χωρίς να «εκδιωχθούν» οι κάτοικοι χαμηλού εισοδήματος – μετανάστες, φοιτητές και άλλοι.

2.4. Η Τέχνη;

Το εργοστάσιο φωταερίου, που λειτουργούσε στην Πειραιώς από το 1858, έχει δώσει τη θέση του σε έναν από τους πιο γνωστούς χώρους τέχνης της πόλης, την Τεχνόπολη. Το εργοστάσιο παραγωγής ζωικού μεταξιδιού «Αθηναΐς», είναι σήμερα πολυ-χώρος συνεδρίων, πολιτισμού και ψυχαγωγίας.

Στου Ψυρρή, σήμερα, λειτουργούν αρκετοί χώροι τέχνης, ενώ ανοίγουν και νέοι πολυ-χώροι, που συνδυάζουν την παρουσίαση εκθέσεων με ποτό και φαγητό. Άλλωστε, η περιοχική έδειξε κάποια στιγμή ιδανική για τη λειτουργία χώρων τέχνης: πιο φτηνή από το Κολωνάκι, πιο εναλλακτική και εξίσου κεντρική. Πολλές από τις γκαλερί που άνοιξαν – ήδη από το 1994, εγκαινιάστηκε χώρος σε παλιό ξενοδοχείο στην Σοφοκλέους – έχουν αρχίσει να κλείνουν (το Artio, η Unlimited, η Els Hanappe και άλλες). Ασφαλώς κάποιες είναι ακόμα εκεί, ενώ πολλοί πιστεύουν ότι η κίνηση θα μεταφερθεί στον Κεραμεικό και το Μεταξουργείο, με το φόβο να επαναληφθεί το ίδιο σενάριο: κλίμα ευφορίας για μία πενταετία, δημιουργικότητα σε μία περιοχή με ατμόσφαιρα και χαμηλά ενοίκια, ανεξέλεγκτες άδειες σε μαγαζιά, άνοδος των τιμών, «εκδίωξη» των κατοίκων και των μαγαζιών που λειτουργούν εκεί, παρακμή (Πουρναρά, 21/01/07).

Η παρουσία της οργανωμένης τέχνης σε μια γειτονιά έχει και συνέπειες που δεν είναι ίσως άμεσα εμφανείς: Στα πλαίσια της πρώτης Μπιενάλε στην Αθήνα (Σεπτέμβρης – Οκτώβρης 2008), εγκαινιάστηκε το project «ReMap-KM», ένα σχέδιο με στόχο την «αναθεώρηση του τρόπου χρήσης των ιδιωτικών και δημόσιων χώρων της περιοχής», δημιουργώντας ταυτόχρονα το φόβο ότι είναι παράλληλα ένα μέσο που θα ανεβάσει τις αξίες των ακινήτων, με αποτέλεσμα να διώξει τους σημερινούς κατοίκους από τη γειτονιά (κυρίως τους μετανάστες, αλλά και άλλους που μπορεί να είναι «κοινωνικά ευπαθείς» κάποια χρονική στιγμή). Στο πλαίσιο της δραστηριότητας αυτής, «άδειοι» χώροι στην περιοχική του Κεραμεικού και του Μεταξουργείου φιλοξένησαν τους καλλιτέχνες και τα έργα τους. Κάποιοι υποψιάζονται ότι το συγκεκριμένο project είναι επενδυτικό σχέδιο και όχι δραστηριότητα τέχνης, που ξεκίνησε από κάποιους που αγόρασαν ακίνητα και θέλουν να ανεβάσουν την αξία τους γρήγορα: οι επενδυτές χρησιμοποιούν τους καλλιτέχνες και την συγκυρία της Μπιενάλε για να πετύχουν με τεχνητό τρόπο αυτό που θεωρείται «φυ-

οική» παρενέργεια σε βάθος χρόνου. Κάποιοι αναφέρουν ότι οι μετανάστες εκδιώχθηκαν από τους χώρους, λίγο πριν την έναρξη του project (Τζιρτζιλάκη, 2007). Άλλωστε, σήμερα, η κατανάλωση υπηρεσιών έχει προχωρήσει ακόμα ένα βήμα: όλο και πιο έντονη είναι η κατανάλωση πολιτισμού – πολιτισμικών υπηρεσιών, μετατρέποντας και τον πολιτισμό σε καταναλωτικό αγαθό (Gospodini, 2006).

2.5. Εμπορευματοποίηση

Η πλατεία Ηρώων γεμίζει από τραπέζια τα καλοκαιρινά βράδια, αλλά και τις ηλιόλουστες μέρες, αφαιρώντας κάθε διάθεση – ή και δυνατότητα – να κάτσει κάποιος απλά στο παγκάκι (σε μία χώρα που ούτως ή άλλως οι άνθρωποι κάθονται κυρίως έξω για να διασκεδάσουν). Είναι, επίσης, κυκλωμένη από κάγκελα, στριμώχνοντας έτσι τα λίγα διαθέσιμα παγκάκια που υπάρχουν στο κέντρο της. Η πλατεία στο Μοναστηράκι, αφού έμεινε κλειστή λόγω έργων για χρόνια, αναμορφώθηκε με την κάλυψή της με σκέτο μπετόν – μαζεύοντας παρ' όλα αυτά κόσμο, δείχνοντας ίσως την ανάγκη για ανοιχτές πλατείες στο κέντρο της πόλης, σε γειτονίες που μαζεύουν κόσμο το βράδυ – μέχρι που έκλεισε πάλι για την εκ νέου ανάπλασή της. Η παιδική χαρά της πλατείας Αυδή στον Κεραμεικό εξαφανίστηκε, και η πλατεία δείχνει άδεια, ανάμεσα στα νέα κτήρια που υψώνονται.

Ίσως λοιπόν ο όρος εμπορευματοποίηση να ταιριάζει περισσότερο στη διαδικασία που λαμβάνει χώρα στην περιοχή, αν και παραμένει πιο γενικός και λιγότερο πολιτικός από άλλους όρους. Η εμπορευματοποίηση μίας περιοχής έχει πολλές πτυχές εκτός της ίδρυσης νέων επιχειρήσεων: Η πόλη μπορεί να ιδωθεί σαν εμπόρευμα η ίδια. Η ύπαρξη νέων κτηρίων, μοντέρνας αρχιτεκτονικής, μνημείων, βραδινών μαγαζιών, μοντέρνας τέχνης, προσελκύει στην πόλη τόσο τουρίστες, όσο και εργαζόμενους – υψηλόμισθους και όχι μόνο οικονομικούς μετανάστες – από άλλα μέρη του κόσμου (Beriatos, Gospodini, 2004).

Από την άλλη, η εμπορευματοποίηση μιας γειτονιάς μπορεί να σημαίνει ότι η δημιουργικότητα – κινητήριος δύναμη της τέχνης – το παιχνίδι και η διασκέδαση αντί να χρησιμοποιούνται ως αντίδοτο – αν όχι σαν μέσο αντίστασης – στον εμπορευματοποιημένο τρόπο ζωής, που προβάλλεται ολόενα και περισσότερο, γίνονται μέρη του.

Παρ' όλα αυτά, δε λείπουν και οι ιδιωτικές ή συλλογικές πρωτοβουλίες βελτίωσης του χώρου που δεν συνδέονται με την εμπορευματοποίηση: από τα αυθόρμητα graffiti, ίσως την πιο αφιλοκερδή μορφή τέχνης, ανοιχτή πράγ-

ματι σε όλους, έως πιο συντονισμένες προσπάθειες – το «Σχέδιο Ανοικοδόμησης» (<http://www.reconstruction.gr>) το Δίκτυο Νομαδική Αρχιτεκτονική (<http://www.nomadikiarxitektoniki.net>), αλλά και πολλά άλλα σχέδια, δείχνουν ότι πρωτοβουλίες λαμβάνονται από άτομα κάθε προσανατολισμού. Η Αθήνα δεν έχει έντονη ιστορία κινήσεων διεκδίκησης του χώρου – όπως άλλες ευρωπαϊκές χώρες – αλλά ίσως είναι η στιγμή που αποκτά. Αυτόνομοι χώροι λειτουργούν σε πολλά σημεία της Αθήνας, ενώ, παρά την έλλειψη προστατευτικής νομοθεσίας, κάποιες καταλήψεις χώρων λειτουργούν για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Επίσης, έντονη είναι η παρουσία των αφισών και των συνθημάτων στους δρόμους του κέντρου (και όχι μόνο) που αποτελούν τρόπο έκφρασης, ή και αντίδρασης, εκτός του οργανωμένου συστήματος – που άλλωστε τα απαγορεύει. Τέλος, τα πάρτι στο δρόμο, χωρίς χορηγούς, αστυνομική άδεια, είσοδο ή διαφημίσεις, συνιστούν – εκτός από τρόπο διασκέδασης – έκφραση της ανάγκης για δημόσιο χώρο και διασκέδασης εκτός των μαγαζιών.

3. Το πλαίσιο

3.1. Φυσιογνωμία των γύρω περιοχών

Του Ψυρρή δεν μπορεί να εξεταστεί ως γειτονιά χωριστή από το υπόλοιπο ιστορικό κέντρο. Άλλωστε τα όρια ανάμεσα στις περιοχές είναι πάντα ρευστά, πόσο μάλλον για το κέντρο μιας μεγαλούπολης. Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά οι περιοχές που γειτνιάζουν με του Ψυρρή:

Η Πλατεία Κουμουνδούρου έχει κυρίως κινέζικα μαγαζιά με ρούχα και αξεσουάρ, καθώς και παλαιότερα μαγαζιά με είδη συσκευασίας. Τα κινέζικα μαγαζιά εκτείνονται στην Πειραιώς, όπως και στο Μεταξουργείο και τον Κεραμεικό στο ίδιο ύψος. Κατά μήκος της Πειραιώς υπάρχει ποικιλία καταστημάτων και κόσμου, από διαφορετικά μέρη και με διαφορετικές ιδιότητες. Άλλωστε ξεκινάει από το κέντρο της πόλης, την Ομόνοια, από όπου ο καθένας έχει τουλάχιστον έναν λόγο να περάσει κάποια στιγμή.

Οι δρόμοι γύρω από τη Βαρβάκειο αγορά έχουν κυρίως μαγαζιά Ελλήνων και μεταναστών, ενώ οι κάτοικοι είναι κυρίως μετανάστες. Οι δρόμοι «χωρίζονται» ανάλογα με την εθνικότητα, διαχωρισμός που εξηγείται από την ανάγκη των ανθρώπων για γειτνίαση με τους «οικείους» τους, ιδίως όταν βρίσκονται μακριά από την πατρίδα τους. Το Γκάζι συνδυάζει τα βραδινά μαγαζιά, τα εστιατόρια και τα θέατρα, με κατοικίες (παλιές, αλλά και νέες τύπου loft, με υψηλά ενοίκια), συνεργεία και βιοτεχνίες, και ασφαλώς την Τεχνόπο-

λη και το Νέο Μουσείο Μπενάκη. Ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα της περιοχής αποτελούν οι μουσουλμάνοι, προερχόμενοι κυρίως από τη Δυτική Θράκη (Αβραμοπούλου, Καρακατσάνης, 2001). Το Μοναστηράκι έχει ίσως την πιο ξεκάθαρη γεωγραφία: αμιγώς εμπορικές χρήσεις, σαφής διαχωρισμός εμπορικών καταστημάτων και καφετεριών, ανυπαρξία κατοίκων.

Στο Μεταξουργείο και τον Κεραμεικό, δείχνει να έχει ακόμη χώρο για όλους. Περπατώντας στα στενά, συναντάει κανείς αρκετά άδεια σπίτια, εγκαταλελειμμένα. Ασφαλώς, ούτε εκεί ο χώρος είναι εντελώς ελεύθερος: η κατάληψη ενός κτηρίου (Μυλλέρου και Γερμανικού, Μεταξουργείο) και η δημιουργία ενός αυτοδιαχειριζόμενου κοινωνικού χώρου, από άτομα που τάσσονται κατά της οργανωμένης ανάπτυξης και εμπορευματοποίησης του χώρου, δέχθηκε επίθεση από την αστυνομία και τελικά έκλεισε τον Μάιο του 2007 μετά από έναν χρόνο ζωής. Ούτως ή άλλως, η περιοχή θεωρείται από πολλούς το νέο «στοίχημα» ανάπτυξης.

Τέλος, στο όριο της περιοχής, επί της οδού Πειραιώς, λειτουργεί τόσο το Κέντρο Σίτισης του Δήμου Αθηναίων για τους άστεγους, με αποτέλεσμα την αυξημένη παρουσία των αστέγων στην περιοχή.¹⁴

3.2. Συνύπαρξη ή/και ασυνέχεια

Θα ήταν λογικό να υποθέσει κάποιος ότι η ύπαρξη τόσων μαγαζιών διασκέδασης σε μια περιοχή που κατοικείται από μετανάστες, στην οποία συνυπάρχουν μαγαζιά όλων των φυλών που ζουν στην Αθήνα τα τελευταία χρόνια, θα δημιουργούσε κάποιο είδος αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων. Καθώς τα μαγαζιά που λειτουργούν στου Ψυρρή έλκουν άτομα κάθε ηλικίας από κάθε μεριά της Αθήνας, η ύπαρξη ενός κέντρου διασκέδασης ακριβώς δίπλα στον κύριο πόλο έλξης των μεταναστών, που έχουν μόλις έρθει στην πόλη, θα έδινε την ευκαιρία στα άτομα να έρθουν σε επαφή.

Αυτό δεν δείχνει να συμβαίνει: Το γεγονός ότι, παρά την δυσκολία εύρεσης χώρου στάθμευσης και την αύξηση της συχνότητας των αλκοτέστ, στο πλαίσιο της εντατικοποίησης των μέτρων πρόληψης ατυχημάτων, οι περισσότεροι κάτοικοι της πόλης εξακολουθούν να χρησιμοποιούν το αυτοκίνητό τους για την βραδινή τους έξοδο, σημαίνει ότι, κατά κύριο λόγο, αυτοί που επισκέπτονται

14. Ο αριθμός των αστέγων δεν δίνεται κάπου με βεβαιότητα: τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας Εθνικών Οργανισμών που εργάζονται με τους άστεγους για την Αθήνα, εκτιμούν 11.000 άτομα (εκ των οποίων 3.000 Έλληνες και 8.000 αλλοδαποί), (<http://www.feantsa.org>), από 500 που ήταν το 1995 (Καραϊσκάκη, 2008).

την περιοχή δεν συναντάνε ποτέ τους κατοίκους των διπλανών τετραγώνων – εκτός αν θεωρηθεί συνάντηση το μποτιλιάρισμα και ο συνωστισμός γύρω από το στέκι των κοριτσιών από την Αφρική σε δρόμο κάθετο στην Αθηνάς. Είναι άλλωστε αρκετά εύκολο να φύγει κανείς από τα περισσότερα μαγαζιά ακολουθώντας την οδό Μιαούλη, από την πλατεία Ηρώων – η οποία είναι γεμάτη μαγαζιά που έχουν καταλάβει μάλιστα όλα τα πεζοδρόμια, ενώ πάνω στο δρόμο λειτουργούν δύο αυτοσχέδιες καντίνες – έως την Ερμού, στην οποία υπάρχουν πάντα ταξί που επιβιβάζουν τον κόσμο που διασκεδάζει στην περιοχή.

Δεν είναι δύσκολο να δημιουργηθούν «μονοπάτια» μέσα στην πόλη, τα οποία κανείς ακολουθεί ασυναίσθητα, χωρίς να το σκέφτεται. Ο φωτισμός, η καθαριότητα, το μέγεθος του δρόμου και το είδος των μαγαζιών είναι παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή κατεύθυνσης, χωρίς ιδιαίτερη σκέψη. Λίγοι, λοιπόν, επιλέγουν διαφορετικές διαδρομές που οδηγούν είτε στην οδό Πειραιώς ή στην οδό Αθηνάς, διασχίζοντας τις γειτονίες στις οποίες κυρίως κατοικούν και κυκλοφορούν μετανάστες διαφόρων εθνικοτήτων. Ακόμη και ο φωτισμός της περιοχής εναλλάσσεται: από δρόμους υπέρ-φωτισμένους (στο όριο της φώτο-ρύπανσης) σε δρόμους εντελώς σκοτεινούς.¹⁵

Χαρακτηριστική είναι η κατάσταση στην Πλατεία Θεάτρου: για να προσεγγίσεις το ένα βραδινό μαγαζί που λειτουργεί εκεί (το οποίο είναι και από τα παλιότερα της περιοχής, με σταθερή και μεγάλη πελατεία τα τελευταία 10 χρόνια – που δεν αποτελείται από μετανάστες) περνάς από δρόμους σκοτεινούς με ελάχιστο κόσμο. Αυτό όμως δεν ενοχλεί, ούτε προβληματίζει ιδιαίτερα το κοινό του μαγαζιού, καθώς ελάχιστοι θα περπατήσουν περισσότερα από λίγα μέτρα μέχρι την είσοδο του μπαρ, όχι από προκατάληψη, φόβο ή αντιπάθεια, αλλά γιατί απλά δεν θα τύχει. Έχουν, έτσι, δημιουργηθεί μικρές νησίδες στο κέντρο της Αθήνας, και ελάχιστες από τις εμπλεκόμενες ομάδες δείχνουν πρόθυμες να διασχίσουν το δρόμο που χωρίζει τη γειτονιά όπου η Αθήνα διασκεδάζει από τη γειτονιά όπου ζουν και εργάζονται πολλοί μετανάστες, σε συνθήκες μάλλον δύσκολες.¹⁶

Η δημιουργία νησίδων μέσα στην πόλη είναι φαινόμενο που παρατηρείται στις περισσότερες μεγαλουπόλεις ανά το δυτικό κόσμο. Το κατά πόσο αυτό

15. Ως προς αυτό, το κέντρο της Αθήνας αποτελεί μικρογραφία της γης: εικόνες από δορυφόρους δείχνουν την υπέρ-φωτισμένη Ευρώπη δίπλα στην σκοτεινή Αφρική και τη μισοφωτισμένη Ασία.

16. Ασφαλώς και υπάρχουν εξαιρέσεις: κάποια μαγαζιά μεταναστών έχουν αποκτήσει ελληνικό κοινό, που βρίσκει σε αυτά τη διαφορετικότητα, αλλά και τιμές που δύσκολα συναντά κανείς στην Αθήνα – ιδίως στο κέντρο της.

κάνει την πόλη περισσότερο ή λιγότερο βιώσιμη, καθώς και εάν είναι ρεαλιστικό ή και ευκαίιο να σταματήσει η παραπάνω διαδικασία είναι θέμα πολιτικής ή και αισθητικής. Είναι πάντως γεγονός ότι στο ιστορικό εμπορικό κέντρο της Αθήνας, στην περιοχή που ορίζεται από τις οδούς Αθηνάς, Ερμού και Πειραιώς, συνυπάρχουν τουλάχιστον δύο διαφορετικοί κόσμοι, εκ των οποίων ο ένας είναι αφιερωμένος στη μαζική διασκέδαση και την κατανάλωση πολυτελείας. Οι τιμές πολλών μαγαζιών της περιοχής τα κάνουν ούτως ή άλλως μη προσβάσιμα για τους κατοίκους των γύρω δρόμων.

Σε κάθε περίπτωση, η δημιουργία εθνικών κοινοτήτων στο κέντρο της πόλης μπορεί να είναι λιγότερο προβληματική από όσο παρουσιάζεται. Η προαστιοποίηση των μεταναστών, ιδίως όσο αυτοί συνεχίζουν να αυξάνονται σε αριθμό, δεν λύνει τα προβλήματα: αντίθετα, μπορεί να δημιουργήσει ακόμα μεγαλύτερα, όπως δείχνει το παράδειγμα του Παρισιού, αλλά και άλλων πόλεων.¹⁷ Το κέντρο της πόλης μπορεί να ενσωματώσει πιο ανώδυνα τα πάντα. Η Ομόνοια, το σημείο μηδέν της πόλης, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα: ό,τι και να της συμβεί – ήδη έχει ξεπεράσει την κάλυψή της για χρόνια, την αμφισβητούμενη από πολλούς βελτίωση της εμφάνισής της, τη φήμη για την επικινδυνότητά της – θα συνεχίσει να έχει κόσμο όλες τις ώρες της ημέρας, απλά και μόνο επειδή είναι το κέντρο.

Από τη μια, αυτό που κάνει το παράδειγμα της Αθήνας πιο εντυπωσιακό από άλλες ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις είναι το ότι θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί το γεγονός πως ό,τι συμβαίνει τα τελευταία χρόνια στην πόλη – συνεχώς αυξανόμενη εισοδος μεταναστών, αύξηση των αστέγων, αύξηση της διακίνησης και της χρήσης ναρκωτικών ουσιών, κυριαρχία πολυκαταστημάτων και πολυεθνικών – έχει συμβεί πολλά χρόνια πριν αλλού. Λέγοντας «εκμεταλλευτεί» εννοώ τη χρήση της εμπειρίας των άλλων πόλεων και την αποφυγή των ίδιων λαθών, και όχι την άκριτη επανάληψη των ίδιων μέτρων ή της ίδιας έλλειψης μέτρων. Από την άλλη, η πόλη είναι ζωντανός οργανισμός. Η έλλειψη μέτρων και σχεδιασμού της ανθρωπογεωγραφίας και της συνύπαρξης μπορεί να ευνοήσει την ελευθερία στην ανάπτυξη της πόλης και των κατοίκων της, τη δημιουργία νέων τρόπων συμβίωσης.

17. Οι δρόμοι μπορούν εξίσου να χωρίσουν ή και να ενώσουν τις περιοχές και τους κατοίκους: διευκολύνουν την πρόσβαση αλλά και διαιρούν την πόλη. Δημιουργούν πρόσβαση και χαράζουν σύνορα.

4. Το «καταραμένο απόθεμα» – Συμπεράσματα

Στο ομώνυμο βιβλίο, ο George Bataille, υποστηρίζει, σε αντίθεση με κρατούσες οικονομικές θεωρίες, ότι αυτό που κινεί μια οικονομία, και κατά συνέπεια μια κοινωνία, δεν είναι η «σπανιότητα» (scarcity) των αναγκαίων ειδών, όπως τείνουν να υποστηρίζουν πολλοί οικονομολόγοι, αλλά το «πλεόνασμα» (share) αυτών. Για την ακρίβεια, η χρήση που η κοινωνία επιφυλάσσει στο πλεόνασμα αυτό είναι αυτή που την προσδιορίζει (Bataille, 1991, σ. 106).

Το πλεόνασμα αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ή να ξοδευτεί, ανάλογα με το επίπεδο και τα λοιπά χαρακτηριστικά της κάθε κοινωνίας. Απλοί τρόποι χρήσης του πλεονάσματος είναι ο πόλεμος και η ανάπτυξη. Η ανάπτυξη βέβαια, θεωρητικά και πρακτικά, δείχνει να έχει όρια. Οι δυτικές κοινωνίες ξοδεύουν το πλεόνασμά τους κυρίως στην ανάπτυξη των υπηρεσιών, της οποίας το περιθώριο είναι πολύ μεγαλύτερο από ό,τι άλλων τομέων της οικονομίας (ibid, 24). Προβάλλοντας ως στόχο τη διευκόλυνση της καθημερινής ζωής, οι υπηρεσίες μπορούν να συνεχίσουν να αυξάνονται και να αναπτύσσονται, θέτοντας στο περιθώριο άλλους τομείς, ίσως πιο απαραίτητους για την ανθρώπινη ζωή.

Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα και γενικότερα στην Ευρωζώνη, η προσφορά υπηρεσιών έχει κατά πολύ ξεπεράσει κάθε άλλη παραγωγική δραστηριότητα.¹⁸ Είναι, επίσης, γεγονός ότι η κατανάλωση υπηρεσιών είναι προφανώς αυξημένη. Η κατανάλωση περισσότερων υπηρεσιών δεν μειώνει ασφαλώς την κατανάλωση των λοιπών προϊόντων, συνήθως μάλιστα συνοδεύει την αύξηση της κατανάλωσης γενικώς. Όλο και περισσότερα προϊόντα παράγονται απλά αλλού.

Πρόκειται, όμως, όντως για *κατανάλωση αποθέματος*; Οι κάτοικοι της Ελλάδας, αλλά και άλλων δυτικών χωρών, σε μεγάλο βαθμό καταναλώνουν χρήματα που δεν έχουν.¹⁹ Παράλληλα, πολλαπλασιάζονται και οι καταναλωτές που δυσκολεύονται να αποπληρώσουν τα δάνεια και τις πιστωτικές κάρτες: το πρόσφατο σκάνδαλο των subprime δανείων που δημιούργησε τερά-

18. Σε 70% του ΑΕΠ ανέρχονται οι υπηρεσίες για τις 12 χώρες του ευρώ το 2006, λίγο πάνω του αντίστοιχο ποσοστό της Ελλάδας για την ίδια περίοδο (Economist, 2006).

19. Με πιο δημοφιλή τρόπο δανεισμού τις πιστωτικές κάρτες, τα καταναλωτικά δάνεια ανέρχονται σε 14% του ΑΕΠ για το 2007, από 7% το 2002 (PricewaterhouseCoopers LLP, 2008) – ποσοστό που ασφαλώς αυξάνεται για το σύνολο των δανείων (45,3% του ΑΕΠ, σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας). Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, το 51,4% των νοικοκυριών οφείλει κάποιο δάνειο (στοιχεία του 2007, έναντι του 46,9% το 2005).

στια κοινωνική – εκτός από οικονομική κρίση στις Ηνωμένες Πολιτείες – θα μπορούσε να είναι μία καλή προειδοποίηση για τις συνέπειες του ανεξέλεγκτου δανεισμού.²⁰ Τελικά, αν αυτό που προσδιορίζει μια κοινωνία είναι η ανάλωση του αποθέματος, η κατανάλωση υπηρεσιών πολυτελείας, με αντίτιμο χρήματα που ακόμα χρωστάει ο καταναλωτής, δείχνει προβληματική.

Είναι όμως πιθανό η κοινωνία να μην καθορίζεται από αυτό, όπως δεν καθορίζεται ούτε από την οικονομία: παρά την τάση για προώθηση αυτής ακριβώς της ιδέας, οι άνθρωποι δεν χρειάζεται να μπουν «πάνω από τα κέρδη», όπως ζητάνε πολλά συνθήματα του κινήματος αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση του μοντέλου της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι άνθρωποι ήταν και είναι ακόμα διάφοροι των κερδών και δεν χρειάζεται να συγκρίνονται με αυτά. Η κοινωνία, ως σύστημα που είναι εξ ορισμού ζωντανό, είναι πολύπλοκη, και δεν είναι δυνατόν να καθορίζεται από έναν παράγοντα – ακόμα και αν ο παράγοντας αυτός έχει ήδη ενσωματώσει έναν μεγάλο βαθμό πολυπλοκότητας, όπως η οικονομία. Όσα δεδομένα και να ενσωματωθούν σε ένα οικονομικό μοντέλο, όσο δυναμικό και να γίνει αυτό, θα υπάρχει κάτι που θα ξεφεύγει: οι οικονομικοί μετανάστες – που ζουν και εργάζονται γύρω από την Κεντρική Αγορά της Αθήνας – είναι κάτι παραπάνω από εργατικό δυναμικό, η συμβολή τους στην κοινωνία δεν εξαρτάται μόνο από την συμβολή τους στο ΑΕΠ της χώρας. Όπως και οι πελάτες των βραδινών μαγαζιών του Ψυρρή είναι κάτι παραπάνω από καταναλωτές. Σίγουρα, η ανάλωση του αποθέματος είναι ενδεικτική κάποιων τάσεων: για την ακρίβεια είναι ενδεικτική του κυρίαρχου ρεύματος – όπως αυτό αποδίδεται με τον ξένο, αλλά πολύ πετυχημένο όρο – «mainstream». Η δύναμη του κέντρου της πόλης, όμως, έγκειται ακριβώς σε αυτό: ότι με την ικανότητά του να ενσωματώνει – σχεδόν – τα πάντα, ποτέ δε θα γίνει συνολικά «mainstream».

Μία περιοχή δεν μπορεί να θεωρηθεί μόνη της ως ένας κόσμος, καθώς βρίσκεται σε διαρκή αλληλεπίδραση με τα πάντα γύρω της. Επίσης, μία περιοχή δεν μπορεί να αποτελείται από έναν μόνο κόσμο (ούτε δύο ή τρεις) καθώς η πολυπλοκότητα είναι εγγενής στο σύστημα της πόλης, ακόμα και αν αυτή θεωρηθεί απλά ο χώρος στον οποίο ζούμε και δεν φορτιστεί με κανένα θεωρητικό υπόβαθρο. Τα σενάρια για μία περιοχή δεν μπορεί παρά να είναι τόσο αντιφατικά όσο και ο χαρακτήρας της.

20. Ακόμα και στην Ελλάδα όμως, σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε η ICAP για λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδας, σε δείγμα 6000 νοικοκυριών, το 57,3% δήλωσε ότι αντιμετωπίζει πρόβλημα στην αποπληρωμή των δόσεων στεγαστικού δανείου, το 66,7% στην καταβολή του ενοικίου, ενώ το 57,9% στην πληρωμή των λογαριασμών του (Τράπεζα της Ελλάδας, 2007).

Περπατώντας στου Ψυρρή, συνειδητοποιήσα ότι αυτό που συμβαίνει τα τελευταία χρόνια στην περιοχή δεν είναι σε καμία περίπτωση μεμονωμένο φαινόμενο, ούτε παρενέργεια άλλων διαδικασιών. Αντίθετα, είναι απόλυτα ενδεικτικό της τάσης που διαμορφώνεται παντού γύρω μας: υπερτροφία του τριτογενούς τομέα στην Δύση – όπως και σε κάποια μέρη στην Ασία, αύξηση και υπερτίμηση κάποιων υπηρεσιών στις δυτικές κοινωνίες, απομάκρυνση της παραγωγικής δραστηριότητας στην περιφέρεια (της Αθήνας, της Ελλάδας, ή και της Ευρώπης), υποτίμηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων, καθώς αυτές κρίνονται μόνο ως προς τα κέρδη που αποφέρουν, εμπορευματοποίηση του ελεύθερου χρόνου, έτσι ώστε να μην είναι και τόσο ελεύθερος, συρρίκνωση του ελεύθερου χώρου, έτσι ώστε να μην παρατηρείς την ανυπαρξία του, διατήρηση του «παλιού» στο μέτρο που αυτό είναι γραφικό. Ως προς το εργατικό δυναμικό, παρατηρείται η αντίστοιχη αποκέντρωση: οι παραγωγικές εργασίες που σχετίζονται με τα περισσότερα αγαθά πρώτης ανάγκης – κυρίως τα τρόφιμα, αλλά και τα ρούχα – πραγματοποιούνται είτε στην περιφέρεια της Ευρώπης, είτε εντός των συνόρων, αλλά από ανθρώπους που έρχονται από κάπου αλλού.

Τελικά, το κέντρο της Αθήνας αποτελεί μια μικρογραφία της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας: ο πυρήνας καταναλώνει χάριν – ή και εις βάρος – μίας περιφέρειας που παράγει, ενώ μέρος των πραγμάτων και των υπηρεσιών που καταναλώνει είναι κάθε άλλο παρά απαραίτητες: αυτό είναι το βασικό ρεύμα, το *mainstream*. Παρ' όλο που είναι πιο εμφανές και κάνει περισσότερη φασαρία, όντας σε μεγαλύτερη επαφή με τα ΜΜΕ, από τα κανάλια της τηλεόρασης, μέχρι τον ελεύθερο (;) τύπο –free press – δεν είναι το μόνο: ταυτόχρονα, πολλοί και πολλά δρουν προς διαφορετικές κατευθύνσεις, οργανωμένα και συλλογικά, μεμονωμένα και αυθόρμητα. Είναι σίγουρα ενδιαφέρον να παρακολουθεί κανείς την παραπάνω διαδικασία. Είναι ακόμα πιο ενδιαφέρον να συμμετέχει. Γιατί όπως είναι γραμμένο σε πολλούς τοίχους της πόλης, *όλα συνεχίζονται*.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αβραμοπούλου Ε. και Καρακατσάνης Λ., 2001, «Διαδρομές της ταυτότητας: Από τη Δυτική Θράκη στο Γκάτζι», Αθήνα, Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, <http://www.kemo.gr>.
- Ανυπόγραφο, 2007, «Ευκαιρίες κρυμμένες στα “γκέτο” της Αθήνας», *Καθημερινή*, 25/09/07.
- Ανυπόγραφο, 2007, «Οι ωραίες, παλιές συνοικίες με τα πολλά προβλήματα που ζητούν επίλυση», *Καθημερινή*, 02/05/07.
- Γ. Δ., 2007, «Πάνω από 20.000 ζούνε ήδη στην Ελλάδα», *Ελευθεροτυπία*, 18/08/07.
- Καιροφύλας Γ., 2000, *Η ιστορία της συνοικίας του Ψυρρή*, Αθήνα, Φιλιππούτη.
- Καλαντίδης Α., 2007, «Για μια πιο αυστηρή χρήση του όρου gentrification», *Γεωγραφίες*, τεύχ. 13, σ. 158-172.
- Lefebvre H., 2007, *Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική*, Αθήνα, Κουκίδα.
- Μαραθού Χ., 2007, «Χώρου διάλογοι. Μια μεταναστευτική κοινότητα στο κέντρο της Αθήνας», *Αρχιτέκτονες*, τεύχ. 63, περίοδος Β, σ. 64-65.
- Νικολακοπούλου Β., 2007, «Προβλήματα των κατοίκων της συνοικίας του Ψυρρή», *Monumenta*, τεύχ. 1.
- Πολυχρονόπουλος Δ., 2007, «Όμορφα, επισφαλείς και ευάλωτοι δημόσιοι τόποι...», *Αρχιτέκτονες*, τεύχ. 63, περίοδος Β, σ. 56-57.
- Πουρναρά Μ., 2007, «Του Ψυρρή δεν έγινε το νέο Σόχο της Αθήνας», *Καθημερινή*, 21/01/07.
- Τζιριτζιλιάκη Ε., 2007, «Το Remap KM και ο εκτοπισμός των κατοίκων στην περιοχί Κεραμεικός Μεταξουργείο», σε <http://www.nomadikiarxitektoniki.net/remap.html>
- Τράπεζα της Ελλάδας, 2008, «Δανεισμός και χρηματοοικονομική πίεση στα νοικοκυριά», σε <http://www.bankofgreece.gr>, 21/05/2008.

Ξενόγλωσση

- Bataille G., 1991, *The accursed share: An essay on general economy*, New York, Zone Books.
- Beriatos E. and Gospodini A., 2004, «Globalising urban landscapes: Athens at the 2004 Olympics», *Cities*, vol. 21, no 3, 187-202.
- Economist (The), 2006, *Pocket World in Figures*, London, Profile Books Ltd.
- Gospodini A., 2006, «Portraying, classifying and understanding the emerging landscapes in the post-industrial city», *Cities*, vol. 23, no 5, 311-330.
- Kalima R., 2001, «Beyond Gentrification», *Shelterforce*, 117, <http://www.nhi.org>.
- Keating D. and Kahn Mich, 2001, «Rent control in the new millenium», *Shelterforce*, 117, <http://www.nhi.org>.

PricewaterhouseCoopers LLP, 2008, «Precious Plastic 2008», σε www.express.gr, 15/01/2008.

Spectra Project, «Case Studies Urban 2: Mixed use, urban regeneration – Greece», σε <http://www.uwe.ac.uk/fbe/spectra/reports/wp3/urban2/u2grece.pdf>.

Ιστοσελίδες

<http://www.ellinikietairia.gr>

<http://www.esye.gr>

<http://www.feantsa.org>

<http://www.kyada.gr>

<http://www.nomadikiarxitektoniki.net>

<http://www.ntua.gr/archtech/d-c/synedrio%20dokimi/html/files/m2.htm>

<http://www.reconstruction.gr>

ΥΒΡΙΔΙΚΕΣ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Ηλίας Κορομηλάς*

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται σε ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών με τίτλο: «Επιχειρηματικότητα, Κίνδυνοι και Ανταγωνισμός στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας».**

Οι μεγάλες πόλεις του τέλους της μοντερνικής περιόδου, που συμπίπτει περίπου με τα μέσα του εικοστού αιώνα, παρουσιάζουν κάποια κοινά κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά, και μάλιστα όχι μόνον στις περιπτώσεις που λειτούργησαν ως πρωτεύουσες, ή που είχαν παλαιότερα διατελέσει νομικοί δείκτες ευρύτερων διοικητικών συγκεντρώσεων, όπως στο παράδειγμα των αυτόνομων γερμανικών περιοχών (Σαξονία, Παλατινάτο κ.λπ.), αλλά ακόμα και όταν ήταν εντεταγμένες σε χαρακτηριστικά αποκεντρωμένα συστήματα διοικητικής σύμβασης, παραπλεύρως προς την ενεργή πρωτεύουσα, όπως στην περίπτωση της Ιταλίας. Αυτά τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά ήταν σε κάθε περίπτωση τα στοιχεία της μοντερνικής τους ταυτότητας και προϋπέθεταν μια συγκεκριμένου τύπου προσέγγιση, με την οποία ήταν υποχρεωμένος να τις πλησιάσει ο παρατηρητής, αν ήθελε η οποιαδήποτε ανάλυσή του να έχει επαρκώς σοβαρό επιστημονικό αντίκρισμα. Τα χαρακτηριστικά αυτά μάλιστα αποτέλεσαν συχνά και μεθοδολογικό εργαλείο για τους κοινωνιολόγους που αντιπροσώπευσαν τον σκληρό πυρήνα της αναλυτικής μεθοδολογίας, όπως ο E. Gellner¹. Η υποβάθμιση και η απώλειά τους ως ειδοποιών

* Δρ. Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού.

** Το εν λόγω έργο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του υποέργου «Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι “Άλλοι” – οι “Άλλοι” και Εμείς» του επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» (Γ' Κ.Π.Σ., αριστεία σε ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ., δεύτερος κύκλος, Υπουργείο Ανάπτυξης).

1. Ο Gellner, όπως και μια σειρά σημαντικών φιλοσόφων της ύστερης μοντερνικής περιόδου, εντάσσονται στην Αναλυτική Φιλοσοφική Σχολή. Βασική της λογική είναι ότι η διαδικασία

διαφορών στοίχισε την ολοκληρωτική διάλυση της επάρκειας των ερμηνευτικών μοντέλων τέτοιου τύπου.

Ας τα παραθέσουμε:

Α. Η *εθνοτική ομοιογένεια* του κεντρικού αστικού όγκου που διασφάλιζε την απρόσκοπτη ανάπτυξη των βασικών όρων του *Zeitgeist*². Τούτοι οι βασικοί όροι παρουσίαζαν συνήθως εκλεκτική συγγένεια μεταξύ τους και απέρρεαν ομαλά από την υπάρχουσα ρεαλιστική πραγματικότητα, υπό τις συνθήκες της οποίας είχε αναπτυχθεί διοικητικά και αρχιτεκτονικά το αστικό μόρφωμα. Για παράδειγμα, τόσο πόλεις όπως το Λονδίνο, το Παρίσι ή το Βερολίνο, όσο και πόλεις όπως η Ζυρίχη, η Γενεύη, το Μιλάνο ή η Ρώμη, μπορεί να παρουσίαζαν εξαιρετικές διαφοροποιήσεις μεγάλου ανθρωπολογικού και πολιτικού εύρους. Ωστόσο, είχαν μια εξακριβωμένη αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα στα γεωμορφολογικά δεδομένα και τις περιγραφικές διατυπώσεις που επικύρωναν τόσο την *folk science* (λαϊκή επιστήμη), όσο και τις εκφράσεις της τοπικής και ιστορικής κουλτούρας. Τούτο επέφερε το εξής αποτέλεσμα: διαμορφώθηκε μια χαρακτηριστικά καθαρή πολιτισμική ατμό-

της ανάλυσης πρέπει να παίζει τον πρωτεύοντα ρόλο τόσο στη μεθοδολογία όσο και στην επεξεργασία των υπό εξέταση δεδομένων. Οι πρώτοι που εφήρμοσαν μαθηματικές μεθόδους ανάλυσης στη λογική και τη γλώσσα ήταν οι G. Frege και ο B. Russel. Βασικός «υπεύθυνος» για τη διάδοση της Αναλυτικής Σκέψης ήταν ο Κύκλος της Βιέννης, με κύριους εκπροσώπους – μεταξύ άλλων – τους R. Carnap, O. Neurath αλλά και τον L. Wittgenstein (παρ'ότι ο τελευταίος δεν υπήρξε «επισήμως» μέλος του Κύκλου).

Πβ. και Arthur Pap, 1949, *Elements of analytic philosophy*, New York, Macmillan.

Baldwin T., 1998, «Analytical Philosophy», *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, vol. 1, London, Routledge.

Gellner Ernest, 1992, *Έθνη και εθνικισμός* (μετ. Δ. Λαφαζάνη), Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια. Του ιδίου, 1959, *Words and things*, London, Routledge.

2. Ο όρος εισήχθη από τον Johann Gottfried Herder σε μια κριτική που έγραψε το 1769 για το έργο του Christian Adolph Klotz όταν και μετέφρασε τη λατινική φράση *genius seculi* (*genius* = πνευματικός φύλακας + *saeculi* = του αιώνας), ενώ χρησιμοποιήθηκε και έγινε ευρύτερα γνωστός από τον Hegel αλλά και από Γερμανούς εκφραστές του Ρομαντικού Κινήματος. Το *Zeitgeist* (εκ του γερμανικού *Zeit* = εποχή + *Geist* = πνεύμα) εμπεριέχει το σύνολο των περιρρεόντων ορισμών της λαϊκής επιστημονικής γνώσης (*folk science*), το επικρατούν γούστο, τα δεσπόζοντα ήθη και τους ευρύτερους πολιτισμικούς χαρακτήρες μιας περιόδου. Οποιαδήποτε εικόνα έχει πέντε θέσεις αναφορικά προς το *Zeitgeist*:

- α. το αντιπροσωπεύει απολύτως,
- β. το κριτικάρει και το ανατρέπει,
- γ. βρίσκεται πολύ μπροστά από αυτό,
- δ. βρίσκεται πολύ πίσω από αυτό (*retrospective*) και
- ε. δεν έχει καμιά σχέση με αυτό.

Πβ. F. Sparshott, 1982, *The theory of the arts*, Princeton Univ. Press, Κεφ. VIII.

σφαιρα που υπέκρυπτε, τροφοδοτούσε και υπέθαλπε την εκάστοτε –λανθά-
νουσα μεν– κυρίαρχη δε ιδεολογία.

Β. Η *ομαλή μετάβαση* από συγκεκριμένες θεσμοποιήσεις σε συγκεκριμέ-
νες θεσμοθετήσεις, υπό την προϋπόθεση ότι θα διευκολυνόταν η μεγαλύτερη
και ισχυρότερη ανάπτυξη του ειδικού χαρακτήρα μιας πόλης τέτοιου είδους.
Για παράδειγμα, όλες οι προαναφερθείσες πόλεις, ακόμα και στις περιπτώ-
σεις των εξαιρετικά δυσχερών περιόδων των δύο Παγκοσμίων Πολέμων
και του Μεσοπολέμου, δεν έχασαν την ικανότητα αναδίπλωσης και αυτοπρο-
στασίας με στόχο τη συντήρηση του αλώβητου του ειδικού τους χαρακτήρα
και του εθνολογικού συνεχούς.

Γ. Τα δύο προηγούμενα χαρακτηριστικά επέτρεπαν την εκδήλωση του τρί-
του. Αυτό δεν είναι άλλο παρά η *δυνατότητα συνεπούς αντίδρασης*. Να αντι-
δρούν, δηλαδή, οι αστοί συγκεκριμένης πόλης με τρόπο που να επικυρώνει
και τα ειδικά γνωρίσματα της κοινωνικής αρένας η οποία αναπτυσσόταν μέ-
σα σε αυτά τα αστικά πλαίσια³.

Τούτη η επαλληλία εσωτερικά αλληλένδετων χαρακτηριστικών οφειλόταν
στη χρήση των διδαγμάτων του Διαφωτισμού.⁴ Συνεπώς, ένα ισχυρό αστικό
μόρφωμα αναπτυσσόταν, αφ' ενός, για να υπερασπιστεί όλα όσα αντλούνταν
από την εθνοτική μάζα που λειτουργούσε ως φορέας του ειδικού της «Πνεύ-
ματος της Ιστορίας», δηλαδή, ως φορέας των κυρίαρχων ιδεολογιών του ιδι-
αίτερου της *Zeitgeist*. Αφ' ετέρου, για να *ομαλοποιήσει* – στην πραγματικότητα
να πατάξει – κάθε ενοχλητική εξ αίρεση, τέτοια, που θα μπορούσε –υπό συνθή-
κες– να καταστεί είτε ανατρεπτική της απρόσκοπτης πορείας του «Πνεύματος

3. Κατά τον Bourdieu, το *habitus*, ως ένα κοινωνικά και ταξικά ενσωματωμένο σύστημα πολιτισμικών πρακτικών και προδιαθέσεων, λειτουργεί καταλυτικά ως παράγοντας επικύρω-
σης της ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού του ατόμου μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής δρά-
σης (δηλαδή μέσα στην κοινωνική αρένα). Το *habitus* περιλαμβάνει όλες τις εκφάνσεις του πο-
λιτισμικού ιστού που εκδηλώνονται στις καθημερινές πρακτικές τόσο των ομάδων, όσο και
των ατόμων. Εμπεριέχει δε το σύνολο των δεξιοτήτων και των θεσμοποιητικών – μαθησιακών
μηχανισμών που λειτουργούν σε κάθε ομάδα, αλλά και κάθε άγραφης κανονικότητας (νόρμας)
που ενστερνίζεται το άτομο ως μέλος ομάδας. Με αποτέλεσμα ανθρώπινες μονάδες να συνο-
λοποιούνται μέσα από τις διαδραστικές πρακτικές της πολιτισμικής πολιτικής της ομάδας και
της οικονομικής αρένας που την χαρακτηρίζει. Έτσι, διαδραματίζουν τεράστιο ρόλο μέσω των
παράπλευρων διαχειριστικών μηχανισμών, υποκαθιστώντας ως διεθνή σύμβολα πια ό,τι κάπο-
τε θα ήταν ένας πολιτικός αρχηγός – εκφραστής εθνοτικού μεγαλοϊδεατισμού. Τέτοιες τυπικές
φιγούρες ο B. Gates ή ο Osama Bin Laden.

Πβ. Bourdieu P., 2002, *Η Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα,
Πατάκης.

4. Giddens A., 1990, *The consequences of modernity*, Cambridge, Polity Press, σ. 46-53.

της Ιστορίας» προς την τελειώσή του, είτε επιβραδυντική της ανάπτυξης ενός συνεχούς ωφέλιμων θεσμοποιήσεων και θεσμοθετήσεων.⁵ Το άστυ δηλαδή αποτελούσε τελικά παράδειγμα για όλη την ευρύτερη επικράτεια και για τις ζυμώσεις που της έδιναν το δικαίωμα να αυτοεπιβεβαιώνεται αυτάρεσκα μέσα στα σύνορά της.

Από τα τέλη του εικοστού αιώνα, και πολύ περισσότερο σήμερα, γίναμε θεατές της μεγάλης μορφολογικής αλλαγής των πόλεων τέτοιου τύπου. Η ευελιξία προσπέλασης των συνόρων, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και η – σε μεγάλο βαθμό – υποκατάσταση της ρεαλιστικής πραγματικότητας από εικόνες-προσομοιώσεις (*simulacra*),⁶ είχαν ως αποτέλεσμα το σταδιακό εκφυλισμό του μοντερνικού σκοπού της πόλης. Σήμερα, οι διάφορες υποομάδες, που δραστηριοποιούνται και συνωθούνται μέσα στις mega-πόλεις (*megacities*), επιζητούν την περικυκλωσή τους λειτουργώντας ως θρυαλλίδες μέσα σε ένα θολό και ασαφές *Zeitgeist*. Αξίζει τον κόπο να εξετάσουμε τόσο το χαρακτήρα του μεταμοντερνικού mega-άστεως, όσο και των μεθοδολογικών αναγκών που προέκυψαν για την εξέτασή του.

Οφείλω να διευκρινίσω ότι τόσο το μοντερνικό όσο και το μεταμοντερνικό ερμηνευτικό μοντέλο δεν είναι *a priori* τεθειμένα κοινωνιολογικά εργαλεία που εξασφαλίζουν απόλυτα πειστικές εξηγήσεις. Δεν είναι δυνατόν να εξαναγκάσουν σε υποτεταγμένη υπηρεσία τα δεδομένα τους.⁷ Δηλαδή, δεν

5. Lyotard J. F., 1984, «Narratives of the legitimation of knowledge» και «Delegitimation», *The postmodern condition: A report on knowledge*, (μετ. G. Bennington, B. Missumi), Manchester, Manchester Univ. Press, σ. 31-36 και 37-40, αντιστοίχως.

6. Ο κάτοικος της πόλης γίνεται σε μόνιμη βάση αποδέκτης της εικόνας ενός αστικού τοπίου και δεν έχει τη δυνατότητα να προσεγγίσει τα πραγματικά οπτικά ερεθίσματα που παρέχει η φύση παρά μόνο μέσα από την τηλεόρασή του, την οθόνη του υπολογιστή του, το κινητό του τηλέφωνο, από φωτογραφικό υλικό ή – κατ' απόδρασιν και άρα εμβόλιμα – από τις ελάχιστες ευκαιρίες που του δίνονται να μεταβεί στην ύπαιθρο ή να ταξιδέψει. Τούτο σημαίνει ουσιαστικά ότι τα οπτικά εισερχόμενα που τελικώς λαμβάνει, αποτελούνται από συρραφή, ανασκευή και κατάργηση – κατά το δοκούν – πληθώρας εικόνων τις οποίες επεξεργάζονται ειδικοί με υπερσύγχρονα προγράμματα και υπολογιστές. Οι εικόνες αυτές – παράγωγα της ως άνω επεξεργασίας – αποτελούν τα *simulacra*. Ο όρος *simulacrum* (ενικός του *simulacra*) έχει μεταφραστεί στα ελληνικά τόσο ως *ομοίωμα* όσο και ως *προσομοίωση*. Έγινε ευρύτερα γνωστός από τον Γάλλο κοινωνιολόγο Jean Baudrillard (1929–2007) στο πιο γνωστό του ίσως βιβλίο, 1994, *Simulacra and simulation* (trans. S. F. Glaser), Michigan, The Univ. of Michigan Press.

7. Άλλωστε, η διάκριση των δύο όρων (μοντέρνο – μεταμοντέρνο) είναι θεμιτή μεν στην κουλτούρα, ωστόσο δεν είναι διαφωτιστική για την φιλοσοφία διότι τα όρια μεταξύ των όρων αυτών δεν είναι απολύτως σαφή και διακριτά.

Πβ. Huyssen A., 1992, «Mapping the postmodern», *PMR*, σ. 61.

Χριστοδουλίδης Π., 1994, “Τέχνη και Ιδεολογία, η περίπτωση του μεταμοντερνισμού”, *Αισθητική και θεωρία της τέχνης* (επιμ. Χριστοδουλίδης Π.), Αθήνα, Καρδαμίτσα, σ. 189-201.

αναφέρονται σε αναθεωρητικές ταξονομικές⁸ μεταφυσικές τύπου Hegel, αλλά ευδοκιμούν στις κλασικές κατηγορικές μεταφυσικές αριστοτελικού και εμπειριοκρατικού τύπου. Με άλλα λόγια, δεν επιδιώκουν δεοντολογικές επιταγές, αλλά a posteriori εξηγήσεις. Επομένως, η ανάγκη διερεύνησης των μεταμοντερνικών αλλαγών (όσο και του μεταμοντερνικού λεξιλογίου) προέκυψε από τη βαθιά και οφθαλμοφανή αλλαγή του ίδιου του τύπου του άστεως.⁹

Η παλιά συνεκτική πόλη υποκαθίσταται από έναν γιγάντιο μεγα-αστικό υποδοχέα. Μέσα σε αυτόν δεν απαντούμε πια ομοιογενείς φυλετικούς συνοδοιπόρους. Απαντούμε διαφορετικής ανθρωπολογικής προέλευσης θρυαλλίδες ομάδων. Αυτές αυτοπροσδιορίζονται εσωτερικά ως κολεκτίβες πολιτισμικά και εθιμικά συγγενών μελών, αλλά όχι υποχρεωτικά ως συγγενείς η μία με την άλλη. Ανάμεσά τους, οι συμβατικές σχέσεις καταναλωτικών συμπεριφορών και πολιτικής ταυτότητας δημιουργούνται από ένα ισχυρό συγκολλητινογόνο:¹⁰ την ίδια την αντίληψή τους για επιτυχία και αστική ικανοποίηση. Τούτη μεταφράζεται σε εξειδικευμένα αντανakλαστικά αυτοεπιβεβαίωσης μέσα από τη διαφήμιση και τη λοιπή πρωτογενή οπτική πληροφορία.¹¹

8. Ο όρος *ταξονομικό* είναι δάνειο από την επιστήμη της Βιολογίας, καθιερώθηκε και χρησιμοποιείται διεθνώς κατά τη διωνυμική ονοματολογία (δηλαδή την επίσημη μέθοδο ονοματοδοσίας των ειδών), χάρις στις ανεκτίμητες έρευνες του *Carolus Linnaeus*.

Πβ. Carolus Linnaeus, 1758, *Systema Naturae*, Intercept Ltd, 10η έκδοση.

Περσεμλίδης Κ., «*Ο Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης και το έργο του, τα βάρβαρα της οικιστικής: Η 4η υποχρέωση: το λογικό και ταξονομικό πλαίσιο*», διάλεξη που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο εκδήλωσης που έγινε προς τιμήν του Έλληνα αρχιτέκτονα στο Μουσείο Μπενάκη (Ιαν. 2007) και δημοσιεύθηκε στο διαδίκτυο, σ.18-25.

http://www.doxfriends.org/yahoo_site_admin/assets/docs/Ekistic_Foundations_GREEK_4630557.pdf.

9. Rushdie S., 1991, *Imaginary Homelands*, London, Granta Books.

10. Ο όρος είναι δάνειο από την Βιολογία και αποτελεί αντίγονο το οποίο βρίσκεται στα ερυθρά αιμοσφαίρια, συγκολλάται με τις συγκολλητίνες και προσδίδει το χαρακτήρα της ομάδας αίματος. Π.β. στο λήμμα *Συγκολλητινογόνο*, Εγκυκλοπαίδεια *Ερμής* [ΧΘΩΝ 2002], εκδ. ΜΕΙΔΙΑΜΑ.

11. Η Sarah Pink γράφει: «Σήμερα, περισσότερο από κάθε παρελθούσα περίπτωση, οι εθνογράφοι χρησιμοποιούν οπτικές και ψηφιακές εικόνες και τεχνολογίες για να μελετήσουν και να παρουσιάσουν τις κουλτούρες, τις ζωές και τις εμπειρίες άλλων ανθρώπων. Οι θεωρητικές και τεχνολογικές καινοτομίες κατέστησαν το οπτικό τόσο ανεκτό, όσο και προσίτο στους ανθρωπολόγους και τούτο δημιούργησε ένα σύγχρονο πλαίσιο, μέσα από το οποίο αναφύονται νέες μεθοδολογίες, πρακτικές και μέσα εθνογραφίας» (από το *Working images: visual research and representation in ethnography*, Routledge, 2004 [μετ. δική μου]).

H. Garfinkel, A. W. Rawls, D. Harper, 2005, *Seeing sociologically: The routine grounds of social action*, Paradigm Publishers.

Υπό τον όρο πρωτογενής οπτική πληροφορία εννοούμε το ακατέργαστο υλικό με το οποίο βομβαρδίζεται ανιεράρχητα ο αποδέκτης, έτσι ώστε να υπερκεράσει την ανθρωπολογική του διαφορετικότητα προέλευσης και να «συνεννοηθεί» προ-εννοιακά¹² με μέλη άλλων ετερογενών θρυαλλίδων στα κοινά μεγα-αστικά πλαίσιά τους. Το ακατέργαστο υλικό μπορεί να προέρχεται τόσο από τις ίδιες τις εικόνες της πόλης όσο και από το διαδίκτυο, τα επιβαλλόμενα ενδυματολογικά πρότυπα, τη λαϊκή συμβολοποιία των καρτούν ή τον εμπορικό κινηματογράφο (*mainstream cinema*). Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται ένα θολό, αν και συμπαγές, αμάλγαμα ιδεών που δεν έχουν υποχρεωτικά καθαρό γλωσσικό αντίκρισμα.¹³ Χρησιμεύει, ωστόσο, για να εξισορροπήσει τις διαφορετικές ανθρωπολογικές προελεύσεις και για να προμηθεύσει στα μέλη των εκάστοτε υποομάδων την εξής «παρηγορητική» βεβαιότητα: πως αναγνωρίζουν τον αυτοπροσδιορισμένο εαυτό τους σε πρότυπα κοινά μεν για όλους, ετερογενώς δε ερμηνευμένα και μεταφερμένα σε επίπεδο συμπεριφοράς.¹⁴

Αυτή η αλλαγή από το μοντερνικό μοντέλο άστεως στο μεταμοντερνικό μοντέλο του μεγα-αστικού υποδοχέα προϋπέθεσε και μία υποκατάσταση του συγκεντρωτικού μοντερνικού κράτους από άλλου τύπου μηχανισμούς. Στη μεταμοντερνική συμβατιστική πραγματικότητα, παράπλευροι διαχειριστικοί μηχανισμοί σιγά σιγά εξοβελίζουν τον μέχρι πρότινος κυρίαρχο ρόλο

12. Τα προ-εννοιακά επίπεδα δεν έχουν λεκτική έκφραση. Οι προ-έννοιες είναι ανώνυμες και το δίκτυό τους είναι σαν ένα δίκτυο δρόμων χωρίς ονόματα. Το μόνο κοινό σε όλες αυτές τις διαφορετικές έννοιες είναι ότι ένας κιναισθητικός αντιληπτικός μηχανισμός στον εγκεφαλικό φλοιό, που διαχειρίζεται όλα τα αντικείμενα που ομοιάζουν με έναν συγκεκριμένο τρόπο *αυτομάτως*, δηλαδή δίχως λογικό συμπερασμό και πολλή σκέψη. Εάν, για παράδειγμα, διαπιστώσω τη χρησιμότητα ενός αντικειμένου με συγκεκριμένες ιδιότητες (π.χ. ενός γυάλινου μπουκαλιού), τότε όλα εκείνα τα αντικείμενα με παρόμοιες ιδιότητες τα χρησιμοποιώ κατά τον ίδιο τρόπο χωρίς πρότερη λογική σκέψη (ότι δηλ. κάθε τέτοιο αντικείμενο θα μου χρησιμεύει ώστε να το γεμίσω με νερό).

Πβ. John Horgan, 1999, *The undiscovered mind*, New York, Touchstone.

P.A. and Jill de Villiers, 1979 *Early language*, London, Fontana Open Books.

13. Ο Chris Jenks γράφει: «Το να κοιτάζει, να βλέπει και να γνωρίζει κανείς, είναι κάτι το οποίο έχει γίνει επικίνδυνα περιπλεγμένο, με αποτέλεσμα ο σύγχρονος κόσμος να θεωρείται μάλλον ως ένα εωρακό φαινόμενο», από το Chris Jenks (ed.), 1995 «The centrality of the eye in western culture: An introduction», *Visual Culture*, London, Routledge, σ. 1, [μετ. δική μου].

14. Gazzaniga M. S., 1998, «The value of interpreting the past», *The mind's past*, Univ. of California Press, California, σ. 151-175.

Madan Sarup, 2002 *Identity, culture and the postmodern world*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

του κράτους.¹⁵ Παρακάμπτον τις κεντρικές διοικήσεις, εγκαθιστώντας σχέσεις είτε μεταξύ ομάδων, είτε συχνότερα μεταξύ μεγα-αστικών υποδοχέων που παρουσιάζουν συγγενή οικονομικό, γεωφυσικό και πολιτισμικό χαρακτήρα. Έτσι, οι «γειτονίες» του μέλλοντος δείχνουν ασύμπτωτες με τους διοικητικούς οργανισμούς του παρελθόντος. Τέτοια διαχείριση, λοιπόν, εκπηγάζει κυρίως από τρία είδη παράπλευρων διαχειριστικών μηχανισμών που – όπως αναφέρθηκε – έχουν εν πολλοίς υποκαταστήσει το μοντερνικό ολιστικό κράτος:

1ον: Από θεσμοθετημένους μηχανισμούς κατάταξης των πολιτικών και πολιτισμικών υποομάδων σε ψηφοθηρικά target groups. Επειδή αυτοί προσπαθούν να περάσουν ένα γενικό κλίμα συμφωνίας ή διαφωνίας προς ορισμένες προτάσεις δημιουργώντας τεχνηέντως ευρύτερες «λαϊκές» αγανακτήσεις ή ευρύτερους «λαϊκούς» ενθουσιασμούς (π.χ. τηλεπαιχνίδια τύπου reality shows).

2ον: Από θεσμοποιημένους επικοινωνιακούς μηχανισμούς (διαδίκτυο, τηλεόραση) κατάταξης των πολιτισμικών υποομάδων σε ταξονομικά σύνολα καταναλωτών που επιθυμούν συγκεκριμένα πλέγματα αντικειμένων ως επικυρωτές μυθοποιημένης ευτυχίας και ευημερίας (μέσω διαφημιστικών μηνυμάτων ή μέσα από διαδικτυακά παιχνίδια).

3ον: Από θεσμοποιημένους μηχανισμούς κατάταξης των πολιτισμικών υποομάδων σε σύνολα οπαδών συγκεκριμένων «ηρώων» (fan clubs), των οποίων τα διακριτικά χαρακτηριστικά ελκύουν προς ταύτιση και αποτελούν πυρήνες αναγνώρισης εκλεκτικών σχέσεων μέσα από τις οποίες κατασκευάζονται οι υποομάδες.

Όλα τα παραπάνω φάνηκαν σε γενικές γραμμές να λειτουργούν ομαλά στις περισσότερες περιπτώσεις τόσο της κεντρικής Ευρώπης, όσο και του αγγλοσαξονικού κόσμου. Παρ' όλες τις τριβές, τα ρατσιστικά προβλήματα, τις ιεραρχήσεις επιμέρους πολιτισμικών δεδομένων και τη δυσκαμψία των νομικών συστημάτων, η εξέλιξη στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν μάλλον θετική. Η εξαίρεση φάνηκε σε πολύ ειδικές περιπτώσεις. Και για να το εξηγήσω αυτό, θα επιχειρήσω μια υπόθεση εργασίας. Θα θεωρήσω πως η ανώμαλη διεκπεραίωση εγκατάστασης των μεταμοντερνικών παραμέτρων οφείλεται στην εκάστοτε προϋπάρχουσα αδυναμία του τέως μοντερνικού άστεως να αφομοιώσει τα ίδια του τα Διαφωτιστικά δεδομένα.

15. Hertz J., *The rise and demise of the territorial nation-state*, World Politics, τ. ix, κ.ε. 473.

Υπήρξαν ορισμένα ηχηρά παραδείγματα άστεων που αν και παρουσίαζαν όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα του μοντερνικού συνεκτικού μορφώματος του δέκατου ένατου αιώνα, δεν κατάφεραν στην πραγματικότητα να ανταποκριθούν στο ρόλο που κλήθηκαν να διεκπεραιώσουν την εποχή της μεγάλης τους έξαρσης. Αυτό οφείλεται σε δύο γεγονότα. Αφ' ενός, ο συνεκτικός ανθρωπολογικός ιστός συνυπήρχε με ένα ιστορικό συνεχές. Τούτο δεν επέτρεψε έναν ομαλό διάλογο και μιαν ανεμπόδιστη ζύμωση ανάμεσα στο ενδοσυνοριακό *Zeitgeist* και στα περίξ όμορα. Αφ' ετέρου, συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα συνέτειναν ώστε τα ως άνω άστεα να χάσουν κυριολεκτικά το ραντεβού τους με την Ιστορία¹⁶. Αυτό το κενό, σε ό,τι θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει τροφοδοτικό υπόστρωμα της ομαλής εξέλιξης ενός *Zeitgeist*, είναι συνήθως η αιτία που αναπτύσσονται ιδεολογικά σημεία και τέρατα, που δεν παύουν να μας εκπλήσσουν κατά την ιστορική καταγραφή των ανθρώπινων συμπεριφορών. Δεν θα καταφύγω στο κλασικό παράδειγμα του αυγού του φιδιού που κατέληξε στο πολιτικό σχήμα της Γερμανίας του 1939. Επειδή τούτο, κατ' εξαίρεσιν, δεν είναι παρά η έκφανση του σκοτεινού μέρους του ύστερου ρομαντισμού (για το οποίο υπάρχουν πολλές και εξαιρετικές αναλύσεις).¹⁷ Θα παραθέσω ως χαρακτηριστικά παραδείγματα την περίπτωση της Αθήνας και αυτή της Μόσχας. Αν και για διαφορετικούς λόγους η καθεμία, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τους λόγους για τους οποίους παρατηρείται *ανάσχεση* της ομαλής μετάλλαξής τους σε σύγχρονους μεγα-αστικούς πολυπολιτισμικούς υποδοχείς.

Η Μόσχα σήμερα καλείται να υπηρετήσει ένα ρόλο κέντρου υψηλών οικονομικών απαιτήσεων και διαπλοκών, ενώ έχει χάσει τους συγκεντρωτικούς μηχανισμούς συνοχής και ελέγχου παντός είδους περιφερειακών σταθμών παραγωγής. Εξάλλου, ακόμα κι όταν επιτελούσε τον αυτοκρατορικό της σκοπό, ο Διαφωτιστικός χαρακτήρας είχε επιβληθεί βίαια και καταναγκαστικά στο *Zeitgeist* που αυτή χρησιμοποιούσε, και μάλιστα, από τους ίδιους τους ενσάρκωτες της λειτουργίας της, δηλαδή από συγκεκριμένους Τσάρους που συνέλαβαν τη δυσκινησία ενός τόσο εκτεταμένου συστήματος απέναντι στις απαιτήσεις του επερχόμενου μοντερνισμού (με πρώιμο παράδειγμα ήδη τον Μεγάλο Πέτρο). Επειδή, λοιπόν, η ομαλή μετάβαση προς τον δέκατο ένατο αιώνα απέτυχε εκ των ένδον, είναι φυσικό και η μετάβαση από ένα ψευδο-

16. Edward W. Soja, 2000, *Postmetropolis: Critical studies of cities and regions*, Blackwell, Oxford.

17. Remarque E. M., 2002, *The Black Obelisk*, Simon Publications.

μοντερνισμό προς έναν αναφομοίωτο μεταμοντερνισμό να γίνεται με μεγάλη δυσχέρεια. Ήδη, η μεταμόρφωση των ταξικών δεδομένων του δέκατου ενάτου αιώνα σε συνθετότερα δεδομένα κοινωνικών θέσεων του πρώτου μέρους του εικοστού, κατέληξαν σε μια επανάσταση που – κυριολεκτικά – *πριόνισε* τα ίδια τα ιδεολογικά συμφραζόμενα που την επέβαλαν. Η μετάλλαξη ενός μοντέλου μονοπροσματικών τάξεων σε ένα μοντέλο πολυσυλλεκτικών, πολυεθνοτικών θρυαλλίδων, χωρίς την ενδιάμεση μεσολάβηση των κοινωνικών όρων υποστήριξης, είναι προφανώς καταδικασμένη, αν όχι σε αποτυχία, τουλάχιστον σε μακρά περίοδο εσωτερικών συγκρούσεων και φαινομένων κοινωνικής παθολογίας.

Στο πλαίσιο της έρευνας του ΕΚΚΕ, στην οποία συμμετείχα ως εκπαιδευόμενος ερευνητής και η οποία αποτέλεσε την αφορμή για την παραγωγή αυτού του κειμένου, μου δόθηκε η ευκαιρία να έρθω σε επαφή με μεταναστευτικούς θύλακες της πρωτεύουσας, να επεξεργαστώ επαρκές εμπειρικό υλικό και να αποκτήσω προσωπική εμπειρία του χωροταξικού ιστού διανομής των εισερχόμενων ανθρωπολογικών δεδομένων μέσα στον κύριο πολεοδομικό υποδοχέα.

Οι κύριες διαπιστώσεις μου αναφορικά με τα αίτια αποτυχίας της εγκατάστασης ενός ισχυρού συνεκτικού πολιτισμικού συνεχούς συμπυκνώνονται στα εξής:

Α. Ανάμεσα στις παρένθετες ομάδες (προπάντων τις αφρικανικής και ασιατικής προέλευσης) και στον προϋπάρχοντα εθνικό ιστό, δεν έγινε καμιά προσπάθεια εγκατάστασης *κοινών οπτικών δεδομένων*,¹⁸ τέτοιων που να λειτουργήσουν ως οδοί προεννοιακής επικοινωνίας, η οποία – ακόμα και διαφορότροπα ερμηνευμένη – να οδηγήσει σε κοινές συμπεριφορές και αντι-

18. Οι όροι *οπτικά δεδομένα*, *οπτική πληροφορία* (*visual data*), *οπτικές εικόνες* (*visual images*), *οπτικοποίηση* (*visualization*), προέρχονται από το λεξιλόγιο του γνωστικού πεδίου του *οπτικού πολιτισμού*. Ο όρος οπτικός πολιτισμός (ή οπτική κουλτούρα – *visual culture*) αποδίδεται πρωτίτως στον ιστορικό τέχνης M. Baxandall που μελέτησε την αναγεννησιακή ζωγραφική στην Ιταλία του 15ου αιώνα, ακολούθως δε στην ιστορικό τέχνης Svetlana Alpers προκειμένου να τονίσει το βαρύνοντα ρόλο των οπτικών εικόνων στο πλαίσιο της ολλανδικής κοινωνίας του δέκατου έβδομου αιώνα. Ωστόσο, μετά το 1990 αρχίζει να συμπήγνυται σε αυτόνομο, ή τουλάχιστον αναγνωρίσιμο, γνωστικό πεδίο, αν και οι ενασχολούμενοι περί αυτό έχουν διαφορετικές επιστημονικές προελεύσεις (κοινωνιολόγοι, φιλόσοφοι, γνωστικοί επιστήμονες, ανθρωπολόγοι, κ.λπ.). Η *κοινωνιολογία* αρχίζει να εμπλέκεται σε ζητήματα *οπτικού πολιτισμού*, ακριβώς όταν αποσαφηνίζονται οι όροι πολιτισμικές σπουδές (*cultural studies*), οπτικός πολιτισμός (*visual culture*) και οπτικές σπουδές (*visual studies*). Ο *καθηγητής οπτικού πολιτισμού* (*Visual Culture*) N. *Mirzoeff* λέγει: «Ο σημερινός κόσμος είναι υπερ-οπτικός. Κατακλυζόμαστε από εικόνες οπουδήποτε και αν πάμε. Τηλεοράσεις, ηλεκτρονικοί υπολογιστές – ακόμη και

δράσεις στην κοινή αρένα. Με αποτέλεσμα, διαφορές ανθρωπολογικών εθίμων και θρησκευτικών ιδεοληψιών να γίνονται ισχυρά συμβολικά εμπόδια για την τροφοδότηση ενός ευέλικτου και ευρύτερου *Zeitgeist*. Εν προκειμένω, δεν λειτούργησε η κοινωνικότητα (*sociability*) ως υγιές υποκατάστατο της κοινωνικοποίησης (*socialization*).¹⁹ Σήμερα λοιπόν που το αισθητηριακό υλικό καθίσταται σχεδόν αμιγώς οπτικό,²⁰ εμφανίζεται η ανάγκη για την εγκατάσταση μίας νέας *Γλώσσας Επικοινωνίας* που δεν μπορεί πλέον να βασίζεται σε κοινά νοήματα, ούτε και στο κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο των διαφόρων υποομάδων - θρυαλλίδων που συνωθούνται στα πλαίσια ενός μεγααστικού υποδοχέα. Αυτή η Νέα Γλώσσα δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε *εικόνες - σήματα*. Για το λόγο τούτο, ο τρόπος εγκατάστασης *παιδευσιακών ανακλαστικών* θα έπρεπε να γίνεται με την παροχή οπτικών εικόνων.

τα κινητά τηλέφωνα σήμερα - μας βομβαρδίζουν με εικόνες διαρκώς. Πρέπει να κατανοήσουμε και να διερυνήσουμε τι ακριβώς σημαίνει αυτό»,

{πβ. http://steinhardt.nyu.edu/profiles/faculty/nicholas_mirzoeff, [μετ. δική] μου}.

Ο *Scott Lash* γράφει: «Ζούμε σε μια κοινωνία στην οποία η αντιληπτικότητα μας κατευθύνεται τόσο συχνά στις αναπαραστάσεις, όσο και στην 'πραγματικότητα'... και η αντίληψη που έχουμε για την πραγματικότητα καταλήγει να είναι μέσω αυτών των αναπαραστάσεων. Ακόμη και ένα μεγάλο τμήμα από τις αναπαραστάσεις που αντιλαμβανόμαστε, προέρχεται από αναπαραστάσεις», {*Sociology of postmodernism*, International Library of Sociology Series, London, Routledge, 1990, σ. 24, (μετ. δική μου)}.

19. Η Margaret Archer θεωρεί ότι: «...οι κοινωνίες δεν αποτελούν πλέον τις πρωταρχικές μονάδες της κοινωνιολογίας...» στο «*Sociology for One World: Unity and Diversity*», *International Sociology*, vol. 6, no 2, 1991 (μετ. δική μου). Πβ. και T. McGrew: «*A global modern society?*», S. Hall, D. Held, T. McGrew (eds), *Modernity and its futures (Understanding Modern Societies)* Cambridge, Polity Press, 1992, σ. 98. Αλλά και ο Michael Mann γράφει: «...θα καταργούσα την έννοια της "κοινωνίας"»... {*The Sources of Social Power*, 1986, Cambridge Univ. Press, Cambridge, σελ. 2, (μετ. δική μου)}.

20. Αυτό προφανώς δεν συνέβαινε πάντοτε. Μπορούμε μάλιστα να χωρίσουμε αδρομερώς το κύριο *corpus* της νεώτερης ευρωπαϊκής ιστορίας διακίνησης της πληροφορίας σε τρεις βασικές περιόδους:

A. Στην αφηγηματική, από τον πρώιμο μεσαίωνα μέχρι την ύστερη αναγέννηση. Ο γραπτός λόγος δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος, η πληροφορία διακινείται κυρίως μέσα από αφηγήσεις οδοιπόρων, προσκυνητών (*pilgrims*), κατ' επάγγελμα παραμυθιάδων, αγγελιαφόρων, τροβαδούρων κλπ. Η διασταύρωση της αλήθειας των γεγονότων είναι δύσκολη και ασαφής, τα μέγθη ανεξακριβώτα.

B. Στη γραπτή, από την ύστερη αναγέννηση ως και τις αρχές τού 20ου αιώνα. Οτιδήποτε αποθηκεύεται σε γραπτή μορφή αποκτά κύρος, τα *scripta manent* και υπάρχουν γραπτοί διάλογοι μέσα από επιστολογραφία με παραπομπές και απαντήσεις επατόντων ανά γνωστικό πεδίο, κατάσταση που επιτείνεται κορυφούμενη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, οπότε και οι μεγάλες βιβλιοθήκες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία.

Κατά τις δύο αυτές περιόδους θεωρείται εξαιρετική η αξία τού αυτόπτη μάρτυρα, κάποιου που στην ερώτηση: «*το είδες με τα μάτια σου;*» μπορεί να απαντήσει: «*ναι ήμουν κι εγώ εκεί.*»

Β. Υπάρχει ένα ισχυρό κενό ανάμεσα στις συνταγματικές θεσμοθετήσεις υποδοχής και στις πολιτισμικές θεσμοποιήσεις υιοθεσίας των νεοεισερχόμενων μεταναστών. Και τούτο γιατί ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, κατ' αντίθεσιν με τον Ευρωπαϊκό, στήριξε τη σύσταση της ορολογίας του σε ένα κλειστό αυτοεπικυρούμενο σύστημα εθνικιστικής έξαρσης.²¹ Έτσι, δεν υπήρξε το εργαλείο διεύρυνσης της έννοιας της ομάδας, καθώς αυτή η τελευταία δεν νοούνταν ποτέ ως μη ταυτιζόμενη με συγκεκριμένα διοικητικά σύνορα που να την πιστοποιούν. Με άλλα λόγια, η μετάβαση από το μοντερνικό όνειρο του τόσο επιθυμητού εθνοκράτους (που όλο και μεγάλωνε κατά το δέκατο ένατο αιώνα), στη μεταμοντερνική αντίληψη των παράπλευρων διαχειριστικών μηχανισμών (που χαλαρά διακανονίζουν υποθέσεις αγνοώντας τις συνοριακές γραμμές) γίνεται σχεδόν ανέφικτη. Προπάντων, ανέφικτη όχι τόσο για τους διοικούμενους, αλλά για τους διοικούντες, γεγονός που καθιστά τους κρίκους θεσμοποιήσεων – θεσμοθετήσεις συχνά ανοικτούς και αβέβαιοι.

Η ελληνική περίπτωση ενός υβριδικού μεγα-αστικού υποδοχέα, που, ωστόσο, δεν λειτουργεί με τα αναμενόμενα ανακλαστικά, όπως αυτά υπαγορεύονται από την ίδια τη σύνθεσή του, αποτελεί τυπικό δείκτη κακής διαχείρισης του τρόπου με τον οποίον αντιμετωπίζονται οι διαφορετικές υποομάδες σε επίπεδο παροχής οπτικής – κατά κύριο λόγο – πληροφορίας. Και εκτιμώ πως οι παρελκόμενες δυσκολίες, που έχουν αντίκτυπο στην απορρέουσα οικονομία και σε ζητήματα απόκτησης ενός πραγματικού ευρωπαϊκού προφίλ, θα γίνουν περισσότερες. Επειδή η ίδια η ελληνική κοινωνία δεν αντιμετωπίζει τις ομάδες αυτές ως αυτοτελή νέα φυλετικά εισερχόμενα με τον οφειλόμενο σεβασμό στα επιμέρους πολιτισμικά τους δεδομένα – κάτι που διαπίστωση, άλλωστε, και κατά την έρευνα μιλώντας με Έλληνες καταστηματάρχες αλλά και τον απλό κόσμο (περαστικούς, πελάτες κ.λπ.). Καθώς, ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν την εκπαίδευσε ποτέ στην ανοχή που υπήρ-

Γ. Στην οπτική. Από τις αρχές του 20ού αιώνα και με συνεχή επίταση, κυρίως από τη δεκαετία του 1990 και μετά, μορφοποιείται μια σχεδόν αμιγώς οπτική περίοδος. Αυτό σημαίνει πως ζούμε πα σε έναν οπτικό πολιτισμό, όπου σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας κυρίαρχο και καθοριστικό ρόλο παίζει ο τρόπος διαχείρισης και μετάδοσης των εικόνων. Ο άνθρωπος δέχεται έναν κατακλυσμό οπτικών αντιληψιών (visual percepts) δίχως ιστορικό προηγούμενο, μη δυνάμενος να τα επεξεργαστεί και να τα ταξινομήσει βάσει κάποιων αντικειμενιστικών κριτηρίων.

Πβ. *Regis Debray*, 1995, «*The three ages of looking*», [trans. Eric Rauth], *Critical Inquiry*, vol. 21, no 3, Άνοιξη, σ. 529-555.

21. Η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης ήταν το κύριο μέλημα των περισσότερων Ελλήνων Διαφωτιστών, διότι ως απώτερος σκοπός εμφανιζόταν η εθνική αποκατάσταση και την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

ξε βασικό συστατικό του Ευρωπαϊκού, αλλά και για τον λόγο ότι η Ελλάδα μετατράπηκε τις τελευταίες δύο δεκαετίες από χώρα παροχής μεταναστευτικών ομάδων σε άλλα κράτη, σε χώρα υποδοχής τους. Το πώς όλο το πρόβλημα έχει παγιώσει το οπτικό του αντίκρισμα στην εποχή των simulacra και το πώς σε αυτή την οπτικοποίηση περιέχονται τα κλειδιά της ανασύνθεσης όλης αυτής της προβληματικής, είναι ζητήματα προς διερεύνηση που αξίζει να τα βάλει κανείς στο τραπέζι.